NUTUK — SÖYLEV

II. CİLT

1920 — 1927

Birinci baskı	: 1984
İkinci baskı	: 1987
Üçüncü baskı	: 1989
Dördüncü baskı	: 1999
Beşinci baskı	: 2006
Altıncı baskı	: 2007
Yedinci baskı	: 2008
Sekizinci baskı	: 2010
Dokuzuncu baskı	: 2012

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIII. Dizi - Sa. 2[a9]

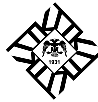
GAZİ MUSTAFA KEMAL
(ATATÜRK)

NUTUK—SÖYLEV

II. CİLT
1920 — 1927

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15 - 20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresinde söylenmiştir.

10. Baskı

ANKARA, 2019

Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938
Nutuk-söylev. II. cilt, 1920-1927 / Mustafa Kemal Atatürk ;
yayına hazırlayanlar İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim. —
10. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019.
xii s., s. [581]-1197, 7 kroki : kroki ; 24 cm. — (AKDTYK Türk
Tarih Kurumu yayınları ; XXIII. Dizi-Sayı: 2^{a9})

ISBN 978 - 975 - 16 - 0140 - 7 (tk.)
ISBN 978 - 975 - 16 - 0195 - 7 (2. c.)

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938 _ Nutuk. 2. Atatürk,
Mustafa Kemal, 1881-1938 _ Siyasi ve sosyal görüş. 3. Türkiye _
Yönetim ve politikalar, 1918-1927. 4. İnkılap tarihi, 1918-1923.
5. Kemalizm. I. Arar, İsmail, yayına hazırlayan. II. İğdemir, Uluğ,
yayına hazırlayan. III. Özerdim, Sami N., yayına hazırlayan. IV. E.a.
V. E.a.: 1920-1927. VI. Dizi.

956. 1024092

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu' nun 21.06.2019 tarih ve 778/43 sayılı kararı gereği 5000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0140-7 (tk.)

ISBN: 978-975-16-0195-7 (2.c.)

Söylev'i Yayına Hazırlayanlar.
İSMAİL ARAR, ULUĞ İĞDEMİR, SAMİ N. ÖZERDİM

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı
Kuban Matbaacılık Yayıncılık
İvedik Organize San. Matbaacılar Sitesi
1514. Cadde No: 20 06190 İVOGSAN - ANKARA
Tel: 0 312 395 20 70 Faks: 0312 395 37 23
Sertifika No: 13403

İÇİNDEKİLER

Sayfa

DÜZELTMELER

(2. Cilt)

Asıl metin çift sayılı sayfalarda,
Özleştirilmiş metin ise tek sayılı sayfalardadır.

Sayfa	Satır	Doğrusu
779	10	Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa
1093	1	iyi bir biçimde uygulamak için

- Bu iki düzeltme satıra sığmadığı için metne aktarılamamış, bunun dışında 7. baskıda gösterilen Düzeltmeler metne işlenmiştir.

NUTUK

SÖYLEV

NUTUK

Muhterem Efendiler;

Şimdiye kadar, vukubulan maruzatım, şahsan ve Heyet-i Temsiliye namına, temas ettiğim vakayi ve hadisatın izahına matuf idi. Bundan sonraki beyanatım, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin küşadından ve alelûsul hükümet teşekkül ettikten bugüne kadar, vukua gelmiş olan hadisat ve inkılâbata şamil olacaktır. Bu beyanatım, esasen herkesçe vazıhan malûm olan veyahut sühuletle malûm olması mümkün bulunan vakayi safhalarına aittir. Filhakika Meclis'in zabıtnamelerinde, vekâletlerin dosyalarında, matbuat koleksiyonlarında, bu vakayi ve hadisatın vesaiki mazbut ve mahfuz bulunmaktadır. Binaenaleyh, ben, bütün bu vakayiin yalnız istikamet-i umumiyesini işaret ve tespit etmekle iktifa edeceğim. Maksadım, inkılâbımızın tetkikınde, tarihe medar-ı sühulet olmaktır. Bütün bu vakayi ve hadisatın cereyanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi, Başkumandan ve Reisicümhur sıfatlarını haiz bulunmuş olmaktan ziyade, teşkilâtımızın reis-i umumisi sıfatiyle bu vazifeyi ifaya kendimi mecbur addederim.

Türk Milletinin takip etmesi lâzımgelen siyasî prensip : Millî siyaset

Efendiler, Meclisin küşat olunduğu ilk günlerde; Meclis'e, içinde bulunduğumuz vaziyet ve şeraiti izah ve takip ve tatbikını muvafık mütalea ettiğim nokta-i nazarlarımı arzettim. Bu nokta-i nazarların başlıcası Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi lâzımgelen siyasî prensibe müteallik idi.

Malûmdur ki, Osmanlılar devrinde, muhtelif meslek-i siyasiler takip olunmuştu ve olunuyordu. Ben, bu siyasî mesleklerin hiçbirinin, yeni Türkiye teşekkül-i siyasisinin mesleki olamıyacağına kani olmuştum. Bunu, Meclis'e anlatmağa çalıştım. Bu nokta üzerinde, bilâhare de çalışmağa devam olunmuştur. Bu hususa dair, evvel ve âhir, vukubulmuş olan beyanatımın esas noktalarını, burada hep beraber hatırlamağı faydalı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele, musademe demektir. Hayatta muvaffakıyet, mutlaka mücadelede muvaffakıyetle mümkündür. Bu da, manen ve maddeten kuvvete, kudrete istinat eder bir keyfiyettir, Bir de; insanların meşgul olduğu bütün mesail, maruz kaldığı bilcümle mehalik, istihsal ettiği muvaffakıyetler, maşerî, umumî bir mücadelenin dalgaları içinden tevellüt

SÖYLEV

Saygıdeğer baylar,

Şimdiye dek bilginize sunduklarım, kişisel olarak ve Heyeti Temsiliye adına değindiğim olayların açıklanmasına ilişkin idi. Bundan sonra söyleyeceklerim, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve yöntemine göre hükümet kurulduktan bugüne değin meydana gelmiş olayları ve devrimleri kapsayacaktır. Bu söyleyeceklerim aslında herkesçe apaçık bilinen ya da kolaylıkla öğrenilebilecek olan olaylarla ilgilidir. Gerçekten, Meclis tutanaklarında, Bakanlık dosyalarında, basın koleksiyonlarında bu olayların belgeleri saptanmış ve saklanmış bulunmaktadır. Bunun için ben, bütün bu olayların genel gidişini göstermek ve saptamakla yetineceğim. Amacım, devrimimizin incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamaktır. Bütün bu olayların oluşum ve gelişiminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı, Başkomutan ve Cumhurbaşkanı olarak bulunmuş olmaktan daha çok, örgütümüzün [1] genel başkanı olarak bu görevi yapmaya kendimi yükümlü sayarım.

Türk ulusunun izleyeceği ilke: Ulusal siyasa

Baylar, Meclisin açıldığı ilk günlerde, Meclise, içinde bulunduğumuz durumu ve koşulları açıklayarak izlenmesini ve uygulamasını doğru bulduğum düşüncelerimi bildirdim. Bu düşüncelerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk ulusunun izlemesi gereken siyasal ilke ile iglili idi.

Bilirsiniz ki, Osmanlılar zamanında çeşitli siyasal yöntemler tutulmuştu ve tutuluyordu. Ben, bu siyasal yöntemlerden hiçbirinin, yeni Türkiye devletinin yönetimi olamayacağı kanısına varmıştım. Bunu, Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu konu üzerinde, daha sonra da çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak önceden ve sonraları, söylediklerimin temel noktaları, burada hep birlikte anımsamayı yararlı bulurum.

Baylar, bilirsiniz ki, hayat demek, savaşım ve çarpışma demektir. Hayatta başarı, yüzde yüz savaşımda başarı kazanmakla elde edilebilir. Bu da manen ve maddeten güce, erke dayanan bir iştir. Bir de, insanların uğraştığı bütün sorunlar, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir savaşımın dalgaları içinden doğagelmiştir. Doğu uluslarının

[1] Söz konusu örgüt, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve Söylev'in verildiği tarihte Cumhuriyet Halk Partisidir.

edegelmiştir. Akvam-ı şarkıyenin, akvam-ı garbiyeye taarruz ve hücumu, tarihin bellibaşlı bir safhasıdır. Akvam-ı şarkıye meyanında, Türk unsurunun başta ve en kavi olduğu malûmdur. Filhakika Türkler, kablelislâm ve badelislâm, Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilâlar yapmışlardır. Garba taarruz eden ve istilâlarını İspanyada Fransa hudutlarına kadar temdit eden Araplar da vardır. Fakat, Efendiler, her taarruza karşı, daima, mukabil taarruz düşünmek lâzımdır. Mukabil taarruz ihtimalini düşünmeden ve ona karşı emniyete şayan tedbir bulmadan hareket edenlerin akıbeti, mağlûp ve münhezim olmaktır, münkariz olmaktır.

Garbın, Araplara mukabil taarruzu, Endülüs'te acı ve şayan-ı ibret felâket-i tarihiye ile başladı. Fakat, orada bitmedi. Takip, Afrika şimalinde devam etti.

Attilâ'nın, Fransa ve Garbî Roma topraklarına kadar teşmil edilmiş olan imparatorluğunu hatırladıkdan sonra, Selçuk Devleti enkazı üzerinde teşekkül eden Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Şarkî Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere irca-ı nazar edelim. Osmanlı tacdarları içinde, Almanya'yı, Garbî Roma'yı zapt ü istilâ ederek muazzam bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bulunmuş olan vardı. Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün İslâm âlemini bir noktaya raptederek sevk ve idare etmeği düşündü. Bu emelin sevkıyle Suriye'yi, Mısır'ı zaptetti. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da, hem Avrupa'yı zaptetmek, hem âlem-i islâmı hükmü ve idaresi altına almak gayesini takip etti. Garbın mütemadi mukabil taarruzu, İslâm âleminin hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle cihangirane tasavvurlar ve emellerin ayni hudut içine aldığı muhtelif unsurların adem-i imtizaçları, binnetice emsali gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da, tarihin sinesine tevdi etti.

Efendiler, haricî siyasetin, en çok alâkadar olduğu ve istinat ettiği husus, devletin dahilî teşkilâtıdır. Haricî siyaset, dahilî teşkilâtla mütenasip olmak lâzımdır. Garpta ve şarkta başka başka tabayi ve harse ve emele malik mütehalif unsurları cemeden bir devletin dahilî teşkilâtı, elbette asılsız ve çürük olur. O halde haricî siyaseti de esaslı ve metîn olamaz. Böyle bir devletin teşkilât-ı dahiliyesi, bilhassa millî olmaktan uzak olduğu gibi, meslek-i siyasisi de millî olamaz. Buna nazaran, Osmanlı Devletinin siyaseti millî değil, fakat, şahsî gayrivazıh ve gayrimüstakar idi.

Muhtelif milletleri, müşterek ve umumî bir unvan altında cemetmek ve bu muhtelif unsur kütlelerini ayni hukuk ve şerait altında bulundurarak kavi bir devlet tesis etmek parlak ve cazip bir nokta-i nazar-ı siyasidir. Fakat aldatıcıdır. Hatta, hiçbir hudut tanımayarak,

Batı uluslarına saldırısı tarihin belli başlı bir evresidir. Doğu ulusları arasında Türklerin başta ve en güçlü olduğu biliniyor. Gerçekten Türkler, Müslümanlıktan önce ve sonra Avrupa içesine girmişler, saldırılar yapmışlar ve yayılmışlardır. Batıya saldıran ve İspanya'ya girip Fransa sınırlarına değin yayılan Araplar da vardır. Ama baylar, her saldırıya, her zaman, bir karşı saldırı düşünmek gerektir. Karşı saldırıya uğranılabileceğini düşünmeden ve ona karşı güvenilir önlem bulmadan saldırıya geçenlerin sonu, yenilgi ve bozgundur, yok olmaktır.

Batının Araplara karşı saldırısı, Endülüs'te acı ve ders alınmaya değer bir tarihsel yıkım ile başladı. Ama, orada bitmedi. Kovalama, Afrika kuzeyinde sürüp gitti.

Attila'nın, Fransa ve Batı Roma topraklarına dek genişletilmiş olan imparatorluğunu anımsadıktan sonra, Selçuk Devletinin yıkıntısı üzerinde kurulan Osmanlı Devletinin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtını ele geçirdiği çağlara gözlerimizi çevirelim. Osmanlı padişahları içinde Almanya'yı, Batı Roma'yı ele geçirerek çok büyük bir imparatorluk kurmaya girişmiş bulunanlar vardı. Yine, bu padişahlardan biri, bütün İslam dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi, Mısır'ı ele geçirdi. "Halife" sanını takındı. başka bir padişah da hem Avrupa'yı ele geçirmek, hem İslam dünyasını buyuruğu ve yönetimi altına almak amacını güttü. Batının sürüp giden karşı saldırısı, İslam dünyasının tedirginliği ve ayaklanması ve böyle bütün dünyayı ele geçirme istek ve tasarılarının tek sınır içine aldığı çeşitli soydan insanların geçimsizlikleri, en sonunda Osmanlı İmparatorluğunu da, benzerleri gibi, tarihin bağrına gömdü.

Baylar, dış siyasanın en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç örgütüdür. Dış siyasa, iç örgütle uyarlı olmak gerekir. Batıda ve Doğuda, yaratılışı, kültürü ve ülküsü başka başka olan ve birbirleriyle bağdaşamayan toplulukları tek sınır içine almış bir devletin iç örgütü, elbette temelsiz ve çürük olur. Bu durumda dış siyasası da köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin, iç örgütü özellikle ulusal olmaktan uzak olduğu gibi, siyasal yöntemi de ulusal olamaz. Buna göre Osmanlı Devleti'nin siyasası ulusal değil; ancak, kişisel, bulanık ve kararsız idi.

Değişik ulusları ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu değişik ulus topluluklarını eşit haklar ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasal görüştür. Ama, aldatıcıdır. Dahası, hiçbir sınır tanımayarak,

dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, gayrikabil-i istihsal bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hadisat ile meydana koyduğu bir hakikattir.

Panislâmizm.. Panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı saha-i tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şamil, cihangirane devlet teşkili hırslarının netayici de tarihte mazbuttur. Müstevli olmak hevesleri, mevzuubahsimizin haricindedir. İnsanlara her türlü hissiyat ve revabıt-ı mahsusalarını unutturup, onları uhuvvet ve müsavat-ı tamme dairesinde birleştirerek, insanî bir devlet kurmak nazariyesi de kendine mahsus şeraite maliktir.

Bizim vuzuh ve kabiliyeti tatbikıye gördüğümüz meslek-i siyasî, *millî siyaset*'tir. Dünyanın bugünkü umumî şeraiti ve asırların dimağlarda ve karakterlerde temerküz ettirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin, kavi, mes'ut ve müstakir yaşayabilmesi için, devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin, teşkilât-ı dahiliyemize tamamen mutabık ve müstenit olması lâzımdır. Millî siyaset dediğim zaman, kastettiğim mana ve medlûl, şudur : Hudud-ı milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakikî saadet ve umranına çalışmak.. Alelıtlak tul-i emeller peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek.. Medenî cihandan, medenî ve insanî muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmektir.

Hükümet teşkili

Efendiler, Meclise teklif ettiğim mühim bir husus da, hükûmet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için nekadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin münkariz ve mülga olduğunu düşünerek yeni esaslara müstenit, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telâffuz etmek, maksadın büsbütün zıyaını mucip olabilirdi. Çürkü efkâr ve temayülât-ı umumiye, henüz padişah ve halifenin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi. Hatta Mecliste, ilk anda makam-ı hilâfet ve saltanatla irtibat ve hükûmet-i merkeziye ile itilâf aramak cereyanı baş göstermişti.

dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir.

İslamcılık ve Turancılık siyasasının başarı kazandığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte rastlanamamaktadır. Soy ayrımı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihte yazılıdır. "İstilacı [1]" olmak hevesleri, konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü özel duygularını ve bağlantılarını unutturup, onları kardeşlik ve tam eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet meydana getirme kuramının da kendisine özgü koşulları vardır.

Bizim açık ve uygulanabilirlik gördüğümüz siyasal yöntem, "ulusal siyasadır". Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve karekterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında düşçü [2] olmak kadar büyük yanılgı olamaz. Tarihin dediği budur; bilimin, aklın, mantığın dediği böyledir.

Ulusumuzun, güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim şudur : Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişigüzel, ulaşılmayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.

Hükümet kurma işi

Baylar, Meclis'e önerdiğim önemli bir konu da, hükümet kurma sorunu idi. Bu sorunun ve bununla ilgili önerinin o evre için ne kadar önemli olduğunu iyi bilirsiniz.

Gerçek, Osmanlı Devleti'nin ve halifeliğin yıkıldığını ve ortadan kalktığını düşünerek yeni temellere dayalı, yeni bir devlet kurmaktı. Ama, durumu olduğu gibi söylemek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünüş, daha padişah ve halifenin özürlü sayılacak bir durumda bulunduğu yolunda idi. Dahası, Meclis'te, ilkin halifelik ve padişahlık makamı ile bağlantı ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aramak akımı baş göstermişti.

[1] müstevli.

[2] hayalperest.

İstanbul şeraitinin halife ve padişah ile, ne alenî ve ne de hususî ve mahrem temasa müsait olmadığını izaha çalıştım. Böyle bir temasla ne anlamak istediğimizi sordum ve «milletin; istiklâl ve tamamiyet-i mülkiyenin temini için çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, buna hacet yoktur. Çünkü padişah, halife olan zatın da bundan başka bir şey düşünmesine ve arzu etmesine imkân var mıdır? Bunun aksini ağzından işitsem inanmam, mutlaka bunun icbar ve tazyik altında söyletildiğini kabul ederim» dedim. Aleyhimizde çıkarılmış olan fetvanın sania ve hükûmet-i merkeziye evamir ve tebligatının muhtac-ı tefsir olduğunu söyliyerek, bazı zayıf kalpli ve zayıf muhakemeli insanların saik olmak istedikleri teenniye lüzum görmediğimizi izah ettim.

Hakimiyet-i Milliye esasına müstenit Halk Hükûmeti : Cumhuriyet

Arzetmek istiyorum ki, hükûmet teşkili hakkında teklif dermeyan etmeden evvel,hissiyat ve telâkkiyatı derpiş etmek zarureti vardı. Bu zarurete tâbi olmakla beraber maksadı mahfuz bulunduran teklifimi bir takrir halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu.

Bu takriri, bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı umdelerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz.

Bu umdeleri, müsaade buyurursanız, burada tebarüz ettirerek sayacağım :

1) Hükûmet teşkili zaruridir.

2) Muvakkat kaydiyle bir hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir.

3) Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vazıulyet tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkınde bir kuvvet mevcut değildir.

4) Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icraî salâhiyetleri camidir.

Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umur-ı hükûmeti rü'yet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.

Hatıra : Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder.

Efendiler, bu esaslara müstenit olan bir hükûmetin mahiyeti, sühuletle anlaşılabilır. Böyle bir hükûmet, **hakimiyet-i millîye esasına müstenit halk hükûmetidir. Cümhuriyettir.**

Böyle bir hükûmetin teşekkülünde esas, vahdet-i kuva nazariyesidir. Zaman geçtikçe, bu esasların şamil olduğu manalar anlaşılmağa başladı. İşte o zaman münakaşalar ve vakıalar teakup etti.

İstanbul'daki koşulların, halife ve padişah ile, ne açık ve ne de özel ve gizli görüşmeye elverişli olmadığını açıklamaya çalıştım. Böyle bir görüşme ile ne anlamak istediğimizi sordum. Ve "Ulusun, bağımsızlığı ve ülke bütünlüğünü sağlamaya çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, bu gereksizdir. Çünkü padişah ve halife olan kişi de bundan başka bir şey düşünüp isteyebilir mi? Bunun karşıtını, kendi ağzından işitsem inanmam, bunun kesinlikle zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim" dedim. Bize karşı çıkarılmış olan fetvanın uydurma olduğunu ve İstanbul Hükümeti buyruk ve bildirilerinin yorumlanması gerektiğini söyleyerek, yufka yürekli ve kıt düşünceli kimi insanların yol açmak istedikleri ağır davranıyı[1] gereksiz gördüğümü açıkladım.

Ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümeti: Cumhuriyet

Şunu bilginize sunmak istiyorum ki, hükümet kurmakla ilgili bir öneride bulunmadan önce, duyguları ve görüşleri dikkate almak zorunluğu vardı. Bu zorunluğa uymakla birlikte amacı saklı tutan önerimi yazılı olarak Meclis'e sundum; ve bazı karşı görüşler ileri sürüldü ise de kısa bir tartışma sonunda kabul olundu.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada temel ilkelerin saptanmış ve ortaya konmuş olduğunu görürüz.

Bu ilkeleri, izin verirseniz, burada belirterek sayacağım:

1 – Hükümet kurmak zorunludur.

2 – Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

3 – Meclis'te yoğunlaşan ulusal iradenin, yurt alınyazısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

4 – Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Not; Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır.

Baylar, bu ilkelere göre kurulan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. **Böyle bir hükümet, ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyet'tir.**

Böyle bir hükümetin kuruluşunda ilke, kuvvetler birliği kuramıdır. Zaman geçtikçe bu ilkelerin kapsadığı kavramlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve olaylar birbiri ardınca sürüp gitti.

[1] teenniyi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Reisliğine beni seçti

Muhterem Efendiler, alenî ve hafî celselerde bir, iki gün devam eden izahat ve beyanatımdan ve işaret ettiğim esasları ihtiva eden teklifi dermeyan eyledikten sonra, Meclis-i Âli, beni riyasete intihap etmekle hakkımda umumî itimadını izhar eyledi.

Burada, ufak bir noktayı da izah etmeliyim :

Hatırlarsınız ki, hâsıl olmağa başlayan vahdet-i milliyeyi, milletin galeyan ve intibahı neticesine atfetmekten ziyade şahsî teşebbüs semeresi telâkki ediyorlardı. Bu meyanda benim teşebbüsten menedilmemi mühim görüyorlardı.. Beni millete, hükûmete redd ü tel'in ettirmekten fayda memul ediyorlardı. Yapılan propagandada, ben redd ü tel'in olunduğum takdirde, millet ve devlet aleyhinde hiçbir harekette bulunulmayacak.. Bütün fenalığın müsebbibi benim şahsımdır. Bir adam için bir milletin birçok mehaliki göze aldırması makul değildir tarzında idi. Hükûmet ve düşmanlar, benim şahsımı, millete karşı bir silâh gibi kullanıyordu, binaenaleyh, 24 Nisan 1920 günü hafi bir celsede, Meclis'e bu ciheti izah ettim. Riyaset intihabında, bunun da bir mahzur olarak nazar-ı dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek rey ve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

İcra Vekilleri Heyeti teşkili

Efendiler, Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin intihabına dair 2 Mayıs 1920 tarihli kanun ile Erkânıharbiye-i Umumiye işleri de dahil olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nde, 11 vekilden mürekkep bir «İcra Vekilleri Heyeti» vücuda geldi.

Görülüyor ki, Meclis'in tarih-i küşadı olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında, bittabi memleket ve millet işleri ve bilhassa menfi cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu bir an bile tevakkuf edemezdi ve etmemiştir. Yalnız, İcra Vekilleri intihabına dair olan kanun çıktığı zaman Meclis'çe vekâlete intihap olunan zevattan bazıları daha evel fiilen vazifeye başlamışlar ve bana muavenet ediyorlardı. Bu meyanda İsmet Paşa Hazretleri de, Erkânıharbiye-i Umumiye umurunu deruhde etmiş bulunuyordu.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı kaydetmeğe lüzum görüyorum : O günlerde, mevcut arkadaşların ne suretle tavziflerinin münasip olacağı düşünülürken, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa, beni suret-i hususiyede görerek istizahatta bulundu. Anlamak istediği; Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetinin en büyük askerî makam olup olmadığı noktası idi. Benden, mevzuubahs makamın en büyük makam-ı askerî olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca buna itiraz etti. İsmet Paşa'nın Başkuman-

Saygıdeğer baylar, açık ve gizli oturumlarda bir iki gün süren açıklamalarımdan, konuşmalarımdan ve belirttiğim ilkeleri kapsayan önerimi ileri sürdükten sonra yüce Meclis, beni başkanlığa seçmekle bana karşı genel güvenini gösterdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkanlığa beni seçti

Burada ufak bir noktayı açıklamalıyım :

Anımsarsınız ki, oluşmaya başlayan ulusal birliği, ulusun coşup uyanışına yormaktan daha çok, kişisel girişim sonucu olarak görüyorlardı Bu arada benim girişimlerde bulunmamın yasak edilmesine önem veriyorlardı. Beni, ulusa ve hükümete, istenmez ve kötü kişi saydırmaktan yarar umuyorlardı. Yapılan propaganda : "Ben istenmez ve kötü kişi sayılırsam, ulusa ve devlete karşı hiçbir aykırı davranışta bulunulmayacağı ; bütün kötülüklerin benden geldiği; bir adam için, bir ulusun birçok tehlikeleri göze almasının akla yatmayacağı" yolunda idi. Hükümet ve düşmanlar, beni, ulusa karşı bir silah gibi kullanıyordu. Bunun için 24 Nisan 1920 günü gizli bir oturumda Meclise bu durumu açıkladım. Başkanlık seçiminde, bunun da bir sakınca olarak göz önünde tutulmasını ve yalnız ulusun ve yurdun esenliği düşünülerek oy ve kararların uygun ve doğru olarak verilmesini rica ettim.

Baylar, Büyük Millet Meclisi, bakanların seçimi ile ilgili 2 Mayıs 1920 günlü yasa ile, Büyük Millet Meclisinde on bir bakandan meydana gelen bir "Bakanlar Kurulu" kurdu. Bu kurul, Genelkurmay işlerini de yürütecekti.

Bakanlar Kurulu oluşturulması

Görülüyor ki, Meclisin açılış günü olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre içinde ülke ve ulus işleri ve özellikle olumsuz akım ve çalışmalara karşı önlem almak işleri bir an bile duraklayamazdı ve duraklamamıştır. Yalnız, bakanlar kurulu seçimi ile ilgili yasa çıktığı zaman Meclisçe bakanlığa seçilen kişilerden kimileri daha önce göreve başlamışlar, bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Genelkurmay işlerini üzerine almış bulunuyordu.

Baylar, bununla ilgili olarak bir noktayı bildirmeyi gerekli görüyorum : O günlerde, arkadaşların hangi işlerde görevlendirilmesinin uygun olacağı düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa'yı yeğlemiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görüp bilgi istedi. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığının en büyük askeri makam olup olmadığı noktası idi. Benden, sözü geçen makamın en büyük askeri kat olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı yanıtını alınca, buna karşı olduğunu bildirdi; İsmet Paşa'nın

danlık demek olan bu vaziyetine razı olamıyacağını söyledi. Vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve bitaraflığıma emniyet etmek muvafık olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunması münasip olmadığını da ilâve ettim.

Efendiler, bilâhare Garp Cephesi Karargâhında görüştüğüm Fuat Paşa da, İsmet Paşa'nın Erkânıharbiye-i Umumiye Reisliğine sureti kat'iyede muarız oldu. Fuat Paşa'yı da, halin en muvafık icabı olan tarz-ı hallin kabulündeki zarurete iknaa çalıştım. Refet ve Fuat paşaların kendilerine mahsus bazı mülâhazalarına ilâve ettikleri itiraz şu idi : Kendileri daha evel Anadolu'da benimle teşrik-i mesai etmişler ve fakat İsmet Paşa bilâhare iltihak etmiş. Halbuki bundan evvelki beyanatımda sıra ve münasebet düştüğü için arzetmiştim ki, İsmet Paşa, benim İstanbul'dan hareketimden evvel benimle teşrik-i mesai etmişti. Bilâhare Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat, Fevzi Paşa Hazretlerinin Harbiye Nezaretine gelmesi üzerine mütaleat-ı mühimmeye binaen vazife-i mahsusa ile tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Binaenaleyh, ittihad-ı efkâr ve müşareket-i ef'alde kıdem mevzuubahs olamazdı.

Erkânıharbiye-i Umumiye vazifesinin ilk defa İsmet Paşa'ya tevcihinde isabetsizlik olsaydı, bu hususta Fevzi Paşa Hazretlerinin de beni ikaz etmeleri vatanî bir vazife hükmünde idi. Halbuki müşarünileyh[1], bilâkis bu tarz-ı tavzifi pek münasip bulmuş ve kendileri teklif olunan Müdafaa-i Milliye Vekâletini pek samimî bir hisle derhal kabul buyurmuştur. İsmet Paşa'nın, gerek Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetinde ve gerek bilâhare bilfiil Cephe Kumandanlığında gösterdiği liyakat ve fart-ı gayret kendisine tevcih-i vazifede isabetimi fiilen ispat etmiş bulunduğu için millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen müsterihim.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri teşkili

Efendiler, Meclis, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanununu ve müteakip aylarda İstiklâl Mehakimi Kanunlarını da vazetmekle inkılâbın icabat-ı tabiiyesine tevessül eylemiş oldu.

Efendiler, İstanbul'un işgalini müteakıp başlayan birtakım menfi cereyanlara, vak'alara, isyanlara temas etmiştik. Bunlar, seri bir surette memleketin her tarafında tezahür ve tevali etti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa, derhal yeniden mevki-i iktidara getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi ve İstanbul'da bütün menfi ve hain teşekkülâtın vücuda getirdiği blok ve bu blokun Anadolu

[1] 1934 basımında : müşarileyh olarak geçer.

Başkomutanlık demek olan bu durumunu kabul edemeyeceğini söyledi. Görevin çok önemli ve ağır olduğunu; benim bütün arkadaşlar hakkındaki bilgime ve yansızlığıma güvenmenin uygun olacağını belirttim. Kendisinin böyle bir savda bulunmasının uygun olmadığını da sözlerime ekledim.

Baylar, daha sonra Batı Cephesi karargâhında görüştüğüm Fuat Paşa da, İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına getirilmesine kesinlikle karşı çıktı. Fuat Paşa'yı da, durumun gerektirdiği en uygun çözüm yolunu kabul zorunluğuna inandırmaya çalıştım. Refet ve Fuat paşaların kendilerine özgü bazı düşüncelerine ekledikleri şu idi : Kendileri daha önce Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar, İsmet Paşa ise sonradan katılmış. Oysa, bundan önceki sözlerim arasında sırası ve yeri geldiği için bildirmiştim ki, İsmet Paşa, ben İstanbul'dan ayrılmadan önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip birlikte çalışmıştı. Ama, Fevzi Paşa Hazretlerinin Harbiye Nazırı[1] olması üzerine önemli bir takım düşünceler dolayısıyla özel görev verilerek yine İstanbul'a gönderilmişti. Bunun için iş ve görüş birliğinde öncelik söz konusu olamazdı.

Genelkurmay Başkanlığı görevinin ilkin İsmet Paşa'ya verilmesi yerinde olmasaydı, bu işte Fevzi Paşa Hazretlerinin de beni uyarmaları bir yurt görevi olurdu. Oysa, Paşa Hazretleri, tam tersine, bu görevlendirmeyi pek uygun bulmuş ve kendileri, verilen Milli Savunma Bakanlığı görevini içten gelen bir duygu ile hemen kabul buyurmuşlardır. İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığında gerekse daha sonraki eylemli olarak cephe komutanlığında gösterdiği yararlık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığımı eylemli olarak ortaya koymuş bulunduğu için ulus karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim adamakıllı rahattır.

Yurt Hainliği Yasası ve İstiklâl Mahkemelerinin kurulması

Baylar, Meclis 29 Nisan 1920'de, Yurt Hainliği Yasasını[2] ve sonraki aylarda İstiklâl Mahkemeleri yasalarını da çıkarmakla devrimlerin doğal gereklerini yerine getirmiş oldu.

Baylar, İstanbul'un işgalinden sonra başlayan birtakım yıkıcı akımlara, olaylara, ayaklanmalara değinmiş idik. Bunlar, hızla yurdun her yerinde birbiri ardınca belirdi ve sürüp gitti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa, ivedi olarak yeniden işbaşına getirildi. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı ve hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki

[1] Savaş (Savunma) Bakanı.
[2] Hıyaneti Vataniye Kanunu.

dahilindeki tekmil isyan teşkilâtı ve bilcümle düşmanlar ve Yunan ordusu, müştereken aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu müşterek tecavüz politikasının talimatı da, padişah ve halifenin, düşman tayyareleri de dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı «huruç alessultan» fetvası idi.

Bu umumî, mütenevvî, ve hainane savletlere karşı, biz de, daha Meclis açılmadan evvel, Afyon Karahisar'ında, Eskişehir'de ve bütün hat boyunda bulunan ecnebi kıtaatını Anadolu'dan çıkarmakla Geyve, Lefke, Cerablus köprülerini tahrip etmekle ve Meclis içtima eder etmez Anadolu ulema-yı kiramının fetvasını almakla mukabil tedabire geçtik.

Dahili isyanlar

Efendiler, 1919 senesi içinde, teşebbüsat-ı milliyemiz aleyhine başlayan dahilî isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti.

Bandırma, Gönen, Susığırlık, Kirmasti, Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkırda; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen şuriş ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları, bütün vatan semasını kesif karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeğe kadar varan akurane kastler karşısında kaldık. Garbî Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden mühim mıntıkaları da, Yunan ordusunun taarruzlariyle çiğnenmeğe başlandı.

Şayan-ı dikkattir ki, sekiz ay evvel, millet Heyet-i Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit hükûmetiyle münasebet ve muhaberatını kat'etmiş iken, Ali Galip teşebbüsü gibi münferit vak'alardan başka böyle umumî kıyam olmamış idi. Bu seferki müstevli ve umumî kıyamlar, sekiz ay zarfında, memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferid'i takip eden hükûmetlerle millî şuurun muhafaza ve tarsinine matuf mücadelatımızın, nekadar haklı sebeplere müstenit olduğu acı bir surette bir daha anlaşılmış oluyordu. Millî mücadeleye kuvvet vermek için, cephelerle ve ordu ile iştigal etmekte, İstanbul'daki hükûmetlerin gösterdiği diğer nevi ihmallerin, acı netayici de ayrıca görülecektir.

bütün ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliği ile bize karşı çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı siyasasının yönergesi de Padişah ve Halifenin, içinde düşman uçakları da bulunan her türlü araçlarla yurda yağdırdığı "Padişaha Karşı Ayaklanma"[1] fetvası idi.

Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı biz de, daha Meclis açılmadan önce, Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunda bulunan yabancı devlet askerlerini Anadolu'dan çıkararak; Geyve, Osmaneli, Carablus köprülerini yıkarak ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki saygıdeğer din bilginlerinden fetva alarak karşı önlemlere giriştik.

İç ayaklanmalar

Baylar, 1919 yılı içinde, ulusal girişimlerimize karşı başlayan iç ayaklanmalar hızla ülkenin her yerine yayıldı.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Mustafakemalpaşa[2], Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik dolaylarında; Viranşehir dolaylarında tutuşan kargaşa ateşleri bütün ülkeyi yakıyor; hainlik, bilisizlik, düşmanlık ve bağnazlık dumanları bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına dek çarptı. Karargâhımızla kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini kesmeye dek varan kudurgan saldırışlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de Yunan ordusunun saldırıları ile çiğnenmeye başlandı. Dikkate değer ki, sekiz ay önce ulus, Heyeti Temsiliye ile birlik olarak, Damat Ferit Hükümeti ile ilişkiyi ve haberleşmeyi kesmiş iken, Ali Galip'in girişimi gibi tek tük olaylardan başka böyle genel ayaklanma olmamıştı. Bu kez ortaya çıkan yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay içinde yurtta çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükümetinden sonra kurulan hükümetlerle ulusal bilincin korunması ve pekiştirilmesi yolundaki savaşımlarımızın ne kadar haklı nedenlere dayandığı çok acı olarak bir daha anlaşılmış oluyordu.

İstanbul'daki hükümetlerin ulusal eylemi güçlendirmekte, cephelerle ve ordu ile ilgilenmekte gösterdiği başka türden savsaklamaların acı sonuçları da ayrıca görülecektir.

[1] huruc alessultan.
[2] Eski adı : Kirmasti.

Anzavur isyanları, Düzce isyanı

Efendiler, evvelâ, dahilî isyanlar hakkında sarih bir fikir edinmek için müsaade buyurursanız bu isyan harekâtına bilmünasebe temas ettikçe, temas olunan safhaları hulâsaten arzedeyim :

21 Eylûl 1919 senesinde Balıkesir şimal mıntakasında başlayan birinci Anzavur isyanı; 16 Şubat 1920'de yine ayni mıntakada ikinci defa olarak vukubuldu. Bu iki isyan, kıtaat-ı askeriyemiz ve millî müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Bolu, Düzce havalisi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde Beypazarına kadar sirayet etti. Bu esnada Anzavur, 11 Mayıs 1920 tarihleri'nde top ve mitralyözlerle mücehhez beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve havalisinde zayıf bir millî müfrezemize taarruz etmek suretiyle meydana çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz millî müfrezelerimize, nizamiye kıtaatımıza mütemadiyen saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde Geyve Boğazı civarında mağlûp ve firara mecbur edildi.

Düzce havalisindeki isyan hâdisesi mühim idi. Abaza ve Çerkezlerden mürekkep dört bin kişilik bir cemm-i gafir, Düzce'yi basarak hapishaneleri tahliye ettiler ve musademe ile oradaki süvari müfrezemizin silâhlarını aldılar. Hükûmet memurlariyle zabitanı hapsettiler.

Her taraftan, asiler üzerine kuvvet sevkettik. Bu meyanda, Geyve'de bulunan Yirmi Dördüncü Fırka da, Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey başta olduğu halde Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün yani 23 Nisan 1920'de Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da asiler tarafından elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920 de Hendek - Düzce yolu üzerinde asiler tarafından iğfal edilerek pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Erkânıharbi Sami Bey, yaveri ve daha birkaç zabit de ayni zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine Yirmi Dördüncü Fırka muharebe edemeksizin kâmilen asiler tarafından esir edildi. Tekmil tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu esnada, İstanbul'dan İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim Adapazarı'na geldi. Ahaliye selâm-ı şahaneyi tebliğ etti ve yüz elli lira maaşla gönüllü kaydine başladı. Toplanan asi kuvvetler, bütün o havaliye hâkim olduktan sonra Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Bizim bu isyan sahası tevcih ettiğimiz kuvvetler şunlardı :

1 — Salihli ve Balıkesir Kuva-yi Milliyesinden müteşekkil Çerkez Ethem[1] Bey müfrezesi;

[1] 1934 basımında : Etem olarak geçer.

Anzavur ve Düzce ayaklanmaları

Baylar, önce iç ayaklanmalar üzerine açık bir bilgi edinmek için, izin verirseniz, bu ayaklanmaları yeri geldiğinde söz konusu ettikçe, değinilen evreleri kısaca bilginize sunayım.

21 Eylül 1919'da Balıkesir'in kuzey bölgesinde birinci Anzavur ayaklanması başladı; 16 Şubat 1920'de yine bu bölgede ikinci Anzavur ayaklanması oldu. Bu iki ayaklanma, askeri birliklerimiz ve ulusal birliklerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce dolaylarında ayaklanma oldu. Bu ayaklanma 19 Nisan 1920'de Beypazarı'na dek yayıldı. Bu sırada Anzavur, 11 Mayıs 1920'de, top ve ağır makineli tüfeklerle donanmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü kez, Adapazarı ve Geyve dolaylarındaki güçsüz bir ulusal birliğimize saldırarak yine ortaya çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz ulusal birliklerimize, ordu birliklerimize durmadan saldırdı. 20 Mayıs 1920'de Geyve boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmak zorunda kaldı.

Düzce dolaylarındaki ayaklanma olayı önemli idi. Abaza ve Çerkezlerden toplanmış dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce'yi basarak cezaevlerini boşalttılar ve çarpışma ile oradaki süvari birliğimizin silahlarını aldılar. Hükümet görevlileri ile subayları tutukladılar.

Ayaklananlar üzerine her yandan kuvvet gönderdik. Bu arada Geyve'de bulunan Yirmi Dördüncü Tümen de, komutanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu halde Düzce üzerine yürüdü. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de, Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de ayaklandı. Adapazarı da ayaklananlarca elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de Hendek-Düzce yolu üzerinde ayaklananlarca aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Kurmay Başkanı Sami Bey ile emir subayı ve daha birkaç subay da o sırada şehit düştüler. Bunun üzerine Yirmi Dördüncü Tümenin hepsi, savaşmadan, ayaklananlarca tutsak edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu sırada İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim İstabul'dan Adapazarı'na geldi. Halka, Padişahın selamını bildirdi ve yüz elli lira aylıkla gönüllü yazmaya başladı. Toplanan başkaldırıcı kuvvetler, bütün o çevrede üstünlük sağladıktan sonra Geyve boğazındaki kuvvetlerimize saldırmaya başladılar.

Bizim, bu ayaklanma alanına gönderdiğimiz kuvvetler şunlardı :

1 – Salihli ve Balıkesir Kuvayi Milliyesinden kurulmuş Çerkez Ethem[1] Bey Birliği;

[1] 1934 basımında : Etem olarak geçer.

2 — İki tabur nizamiye, dört cebel topu ve beş makinalı tüfek ve üç yüz efe süvarisinden mürekkep Binbaşı Nazım Bey müfrezesi;

3 — İki tabur piyade, sekiz makinalı tüfek, iki sahra ve iki cebel topundan mürekkep Kaymakam Arif Bey müfrezesi;

4 — Üç yüz kişilik millî kuvvet ve iki makinalı ve iki bomba topundan ibaret Binbaşı İbrahim Bey müfrezesi (Çolak İbrahim Bey).

Kumandan olarak da Ali Fuat Paşa Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı tarikıyle Bolu istikametinde memur edildiler.

Hilâfet Ordusu

Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilâfet Ordusu unvanını taşıyan bir hain kuvvet tahaşşüt ediyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu civarlarında Erkânıharp Binbaşısı Hayri Bey kumandasında asileri takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok zabitan da vardı.

Hilâfet Ordusunun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, bellibaşlı kumandanları Süvari Mirlivası Suphi Paşa ve Topçu Kaymakamlarından Senai Bey'di. İstanbul'da da sureti mahsusada teşkil edilmiş bir erkânıharbiye heyeti vardı. Bu heyetin bellibaşlı rüesası da, Erkânıharp Miralayı Refik ve Erkânıharp Kaymakamı Hayrettin beylerdi.

Suphi Paşa hakkında küçük bir hatıramı nakledeyim : Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben kolağası, o daha o zaman mirliva ve süvari fırkası kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen çok samimî arkadaşlığımız vardı. İlân-ı Meşrutiyette, ilk defa İştip havalisinde Cumalı namında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı erkânıharpler meyanında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere, davet etmişti. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş, çok mahir bir binici idi. Fakat san'at-ı askeriyeyi anlamış bir kumandan değildi. Manevranın hitamında, ben salâhiyetim ve rütbem müsait olmadığı halde, Paşayı umum zabitan muvacehesinde acı bir tarzda tenkit etmiştim ve müteakıben «Cumalı Ordugâhı» isminde küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa, gerek alenî tenkidatımdan ve gerek intişar eden bu eserimden pek meyus oldu. Kendi itirafı veçhile kuvve-i maneviyesi kırıldı. Fakat, şahsan bana gücenmedi. Arkadaşlığımız temadi etti. İşte Hilâfet Ordusuna buldukları kumandan bu Suphi Paşa'dır. Paşa bilâhare Ankara'ya geldi. Seyahate çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sualim şu oldu : «Paşam, niçin Hilâfet Ordusu kumandanlığını kabul ettin?» Suphi Paşa bir an tereddüt ekmetsizin : «Size mağlûp olmak için.» cevabını verdi.

2 – İki tabur asker, dört dağ topu ve beş makineli tüfek ile üç yüz atlı efeden kurulmuş Binbaşı Nazım Bey Birliği;

3 – İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki dağ topundan kurulmuş Yarbay Arif Bey Birliği;

4 – Üç yüz kişilik ulusal kuvvet ile iki makineli tüfek ve iki bomba topundan kurulmuş Binbaşı İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) Birliği.

Komutan olarak da; Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı yakınlarından Adapazarı doğrultusunda ve Refet Paşa da, Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu doğrultusunda görevlendirildiler.

Hilafet Ordusu

Baylar, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa komutasında, Hilafet Ordusu adında hain bir kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısmı da, Bolu yakınlarında Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında ayaklananları desteklemişti. Bu kuvvetle birlikte, İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Hilafet Ordusunun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, belli başlı komutanları, Süvari Tuğgeneral Suphi Paşa ve Topçu yarbaylarından Senaî Bey'di. İstanbul'da da özel olarak kurulmuş bir kurmaylar kurulu vardı. Bu kurulun belli başlı başkanları da Kurmay Albay Şefik ve Kurmay Yarbay Hayrettin beylerdi.

Suphi Paşa ile ilgili küçük bir anımı anlatayım : Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben kolağası iken o, daha o zaman, tuğgeneral ve süvari tümeni komutanı idi. Arada üstlük astlık ayrımı olduğu halde çok yakın arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyetin kuruluşu sıralarında ilkin İştip dolaylarında "Cumalı" denilen bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Başka kimi kurmaylar arasında beni de manevrada bulunmak üzere çağırmıştı. Kendisi Almanya'da öğrenim görmüş, çok usta bir binici idi. Ama, askerlik sanatını anlamış bir komutan değildi. Manevranın bitiminde ben, yetkim ve aşamam elverişli olmadığı halde Paşa'yı bütün subaylar önünde acı bir dille yermiştim ve daha sonra "Cumalı Ordugâhı" adında küçük bir kitap da yazmıştım. Suphi Paşa, gerek herkesin önünde yaptığım eleştirilerden, gerekse yayımlanan bu kitabımdan pek üzüldü. Kendisinin açıkça söylediğine göre içgücü kırılmış. Ama, bana gücenmedi. Arkadaşlığımız sürüp gitti. İşte, Hilafet Ordusuna buldukları komutan bu Suphi Paşa'dır. Paşa, sonraları Ankara'ya geldi. Geziye çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimizle karşılaştık. Kendisine ilk sorum şu oldu :

— Paşam, niçin Hilafet Ordusu Komutanlılığını kabul ettin?

Suphi Paşa bir an duraksamaksızın :

— Size yenilmek için, karşılığını verdi.

Bu cevabiyle, anlatmak istiyordu ki, bu vazifeyi bililtizam kabul etmişti. Suphi Paşa böyle bir histe bulunabilir. Fakat hakikatte kumandayı deruhde ettiği zaman kuvvetleri zaten mağlûp edilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan, bu defa 4 Haziran 1920 tarihine kadar üç aydan fazla devam etti. Fakat bundan sonra, 29 Temmuzda tekrar bir isyan oldu. Bundan sonra dahi, bu havalide tamamen sakin kalınmış değildir. Maamafih, usat, binnetice, kâmilen münhezim edilmiş ve rüesası, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına tevdi olunmuştur. Hilâfet Ordusunun, Bolu civarında bulunan kısmı da münhezim edildi. Kumandanı Binbaşı Hayri ve zabitleri Yüzbaşı Ali, Mülâzimievvel Şerefettin, Mülâzimievel Hayrettin, Makinalı Tüfek Zabiti Mehmet Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lûtfi, Cerrah İbrahim Ethem Efendiler diğer rüesa-yı usat gibi muamele gördüler. Hilâfet Ordusu da, İzmit'ten İstanbul'a firara mecbur edildi.

Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan isyanları

Efendiler, memleketin şimaligarbî mıntakasında asilerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan havalisinde de isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri da şayan-ı tezkârdır.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa namında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a tâbi Kaman karyesinde isyan ettiler. Bu hareket, mütezayit bir şiddetle tevessü etti. Asiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım usat da Tokat civarında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cür'etlerini arttıran asiler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra usata teslim oldular. Usat 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Beşinci Kafkas Fırkası, Başında Cemil Cahit Bey olduğu halde, usat aleyhine tahrik edildi. Ayıntap mıntıkasında bulunan Kılıç Ali Bey de, bir millî müfreze ile bu havaliye celbedildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum millî müfrezesi de, o havalide terkolundu. 1920 senesi Temmuzunun evasıtına kadar, bu usatın takip ve tenkili ile uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki erbab-ı fesadı

Verdiği bu karşılık ile anlatmak istiyordu ki, bu görevi özel bir duygu ile kabul etmişti. Suphi Paşa'nın böyle bir düşüncesi bulunabilir. Ama, gerçekte, komutayı üzerine aldığı zaman kuvvetleri yenilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit dolaylarındaki bu ayaklanma, bu kez 4 Haziran 1920 gününe değin, üç aydan daha çok sürdü. Daha sonra 29 Temmuzda yine bir ayaklanma oldu. Bundan sonra da bu bölgede tam dirlik düzenlik kurulamamıştır. Ama, ayaklananlar, sonunda tümden bozguna uğratılmış ve elebaşları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına bırakılmıştı. Hilafet Ordusunun Bolu yöresinde bulunan kısmı da bozguna uğratıldı. Komutanı Binbaşı Hayri ve subayları Yüzbaşı Ali, Üsteğmen Şerafettin, Üsteğmen Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri, Tabur Yazmanı[1] Hasan Lûtfi, Cerrah[2] İbrahim Ethem Efendiler için de öbür elebaşılar gibi işlem yapıldı. Hilafet Ordusu da İzmit'ten İstanbul'a kaçmak zorunda bırakıldı.

Yenihan Yozgat ve Boğazlıyan ayaklanmaları

Baylar, ülkenin kuzeybatı bölgesinde ayaklananlarla uğraşırken yurdun ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında da ayaklanmalar başlıyor. Bu ayaklanmalar da anlatılmaya değer.

14 Mayıs 1920'de Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a bağlı Kaman köyünde başkaldırdılar. Bu ayaklanma gittikçe artan bir sertlikle genişledi. Ayaklananlar 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir birliğimizi basarak tutsak ettiler. 28 Mayıs 1920'de ayaklananlardan başka bir bölüm de Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza saldırarak dağıttılar ve bir kısmını tutsak ettiler. Ayaklananlar ataklarını artırarak, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi ele geçirdiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Ama, yiyecek ve cephaneleri tükendiğinden üç gün sonra teslim oldular. Ayaklananlar, 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir birliğimizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Beşinci Kafkas Tümeni, Cemil Cahit Bey komutasında olarak, ayaklananlar üzerine gönderildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir ulusal birlik ile bu bölgeye getirildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum ulusal birliği de o bölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzunun ortalarına değin, bu ayaklananların kovalanması ve tepelenmesiyle uğraşıldı. Yenihan Ayaklan-

[1] Levazım Subayı.
[2] operatör.

da harekete getirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkıyayı başlarına toplayarak 13 Haziranda Yozgat civarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek suretiyle isyan ettiler ve 14 Haziranda da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir mıntıkaya hâkim oldular. Merkezi Sıvas'ta olan Üçüncü Kolordu kuvvetleri ve o mıntıkada bıraktığımız millî kuvvetler gayrikâfi geldi. Eskişehir'den Ethem Bey müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey müfrezesi de Yozgat mıntıkasına sevkolundular.

Yozgat ve havalisinde usat tenkil olunduktan sonra, oraya gönderilen müfrezelere, diğer mıntıkalarda vazife verildi. Fakat bu havalide umumiyetle sükûn teessüs edemedi.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler, Zile civarlarında; Kara Nâzım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da, Erbaa cihetlerinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine İkinci Kuvve-i Seyyare namını alan İbrahim Bey müfrezesi, tekrar, bulunduğu Eskişehir mıntıkasından Yozgat'a vararak mahallî millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle müştereken Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü mıntıkalarında, muhtelif gruplar halinde, icra-yı mefsedet ve şekavet eden asileri takip ve tenkil etti. İbrahim Bey, asilerin tenkiline ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi.

Cenup hudutlarımızda olan hadiseler

Efendiler, bu tarihlerde cenup mıntıkalarımızda da bizi ciddî bir surette meşgul eden mühim isyanlar vukua geldi.:

Milli Aşireti rüesası Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdürrahman beyler, cenupta düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra, Siirt'ten, Dersim havalisine kadar, tekmil aşairin reisi sıfatını takınarak o havaliye tahakküm ve riyaset daiyesine kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 senesi Haziranının bidayetinde, Urfa'yı ikinci defa zaptetmek maksadiyle, hareket ettikleri zaman Milli Aşireti de Siverek istikametende ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan Beşinci Fırkamız memur edildi. Bu Fırka, o havalideki millî kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtaatımızın takibi altında cenubuşarkî istikametinde düşman mıntıkasına firara mecbur edildi. Bu aşiret, bir müddet düşman mıntıkasında hazır-

ması, Orta Anadolu'nun başka yerlerindeki karıştırıcıların da başkaldırmalarına yol açtı. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih ve Halit beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi bir takım haydutları başlarına toplayıp 13 Haziran da Yozgat yakınındaki Sorgun[1] bucak merkezini ele geçirerek ayaklandılar; 14 Haziranda da Yozgat şehrini ele geçirerek büyük bir bölgede üstünlük sağladılar. Merkezi Sıvas'ta olan Üçüncü Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız Ulusal Kuvvetler az geldi. Eskişehir' den Etem Bey birliği ve Bolu dolaylarındaki İbrahim Bey Birliği de Yozgat bölgesine gönderildi.

Yozgat ve dolaylarında ayaklananlar tepelendikten sonra, oraya gönderilen birliklere başka bölgelerde görev verildi. Ama, bu bölgede genel olarak dirlik düzenlik kurulamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğllarıı denilen birtakım serseriler Zile yakınlarında; Kara Nâzım, Çopur Yusuf denilen birtakım adamlar da Erbaa dolaylarında yeniden başkaldırdılar. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu durum üzerine, İkinci Kuvvei Seyyare[2] adını alan İbrahim Bey Birliği yine, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a giderek oradaki ulusal birlikler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü bölgelerinde çeşitli topluluklar halinde karıştırıcılık ve soygunculuk eden haydutları kovalayıp tepeledi. İbrahim Bey, ayaklananları tepelemeyi ancak üç aydan daha çok bir zamanda başarabildi.

Güney sınırlarımızdaki olaylar

Baylar, o sıralarda güney bölgelerimizde de bizi gerçekten uğraştıran önemli ayaklanmalar oldu.

Milli Aşireti başkanları Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman beyler, güneyde düşmanlarla gizli ilişki ve bağlantı kurduktan sonra Siirt'ten Dersim[3] dolaylarına değin bütün aşiretlerin başkanı adını takınarak o bölgeye başkanlık etmeye ve orada zorla buyruklarını yürütmeye kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 yılı Haziranının başında, Urfa'yı ikinci kez ele geçirmek amacıyla yürüyüşe geçtikleri zaman Milli Aşireti de Siverek'e doğru ilerledi. Buna karşı, o bölgede bulunan Beşinci Tümenimiz görevlendirildi. Bu tümen o bölgedeki ulusal kuvvetlerimizle de desteklendi. Bu aşireti, 19 Haziran 1920'de, birliklerimiz kovalayarak güneydoğu yönüne sürdü ve düşman bölgesine kaçmak zorunda bıraktı. Bu aşiret, bir süre düşman bölge-

[1] Eski adı : Köhne.
[2] Gezici Kuvvet.
[3] Bugünkü Tunceli bölgesi.

landıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden ibaret bir kuvvetle tekrar arazimize geçti. Viranşehir civarına geldi Asiler, istiman etmek maksadiyle geldiklerini söyliyerek mahallî kumandanlarımızı iğfal ve tedbir almakta ihmale sevkettiler. Bu sırada, o civarda müteferrik bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlûp ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgal ettiler. Muhabere ve irtibatımıza mâni olmak üzere da, o mıntıkadaki tekmil telgraf hatlarını kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Fırkanın Siverek, Urfa, Resülâyn ve Diyarbekir'de bulunan kıtaattan gönderilen aksam ve sadık aşiret kuvvetleri, asileri, mağlûp edebilmişlerdir. Takip olunan Milli Aşireti tekrar cenuba, çöle firar eyledi.

Efendiler, cenupta Milli Aşireti isyanını itfaya çalışırken, Afyon Karahisar mıntıkasında Çopur Musa namında bir adam da, başına topladığı kuvvetle askerleri firara teşvik ve millete askere gitmemeği telkin ediyor. Çopur Musa 21 Haziran 1920 tarinihde Çivri'li bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında firar ve Yunan ordusuna iltihak etti.

Konya isyanı

Efendiler, Çopur Musa hâdisesine takaddüm eden bir fesat hareketi de Konya'da oldu. 5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat cemiyeti keşfolundu. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tevkife başlandı. Bir gün sonra, tevkif edilmekte bulunan bu ileri gelenler, halkı da ifsat ederek Konya içinde müsellâh bir içtimaa teşebbüs ettiler. Bir kısım ahali de müsellâhan hariçten gelerek hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan kumandan, malik olduğu kuvvetlerle cesurane hareket ederek usatı dağıtmağa ve önayak olanları tevkif ve takibe muvaffak oldu.

Harp cephelerinin vaziyeti

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, muhtelif cephelerin ne halde olduklarını da hep beraber bir defa daha tahattur edelim :

1) İzmir Yunan cephesi :

Malûm-ı âlinizdir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada, On Yedinci Kolordu Kumandanı olarak, karargâhiyle bizzat Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Kaymakam Hurrem Bey kumandasında Elli Altıncı Fırkanın iki alayı vardı. Bu kuvvet, bilhassa, Kolordu Kumandanının emriyle, mukavemet ettirilmeksizin, büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu fırkanın bir

sinde hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi, bin kadar yaya kuvvetle yeniden topraklarımıza geçti. Viranşehir yakınlarına geldi. Bunlar, aman dilemek için geldiklerini söyleyerek oradaki komutanlarımızı aldatıp tedbirsiz davranmalarına yol açtılar. Bu sırada, o bölgede dağınık bulunan birliklerimize saldırarak onları yendiler ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i ele geçirdiler. Haberleşmemizi ve bağlantımızı engellemek üzere de o bölgedeki bütün telgraf tellerini kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Tümenin Siverek, Urfa, Resülayn[1] ve Diyarbakır'da bulunan birliklerinden gönderilen kuvvetlerle bize bağlı aşiret kuvvetleri, Milli Aşiretini yenebilmişlerdir. Kovalanan bu aşiret yine güneye, çöle kaçtı.

Baylar, güneyde Milli Aşiretinin ayaklanmasını bastırmaya çalışırken Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa adında bir adam da başına kuvvet topluyor, askerlerimizi kaçmak için ayartıyor ve halka askere gitmemelerini öğütlüyordu. Çopur Musa 21 Haziran 1920'de Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçıp Yunan ordusuna katıldı.

Konya ayaklanması

Baylar, Çopur Musa olayından önce bir ayaklanma olayı da Konya'da çıktı. 5 Mayıs 1920'de Konya'da bir karışıklık çıkarmak amacıyla kurulmuş bir dernek bulunduğu anlaşıldı. Bu dernek üyelerinden ileri gelenlerinin tutuklanmasına başlandı. Bir gün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı da kışkırtarak Konya içinde silahlı bir toplantıya giriştiler. Bir kısım halk da silahlı olarak dışardan geldi ve hep birlikte ayaklandılar. Konya'da bulunan komutan, elindeki kuvvetlerle yiğitçe çarpışarak ayaklananları dağıtmayı ve ön ayak olanları tutuklamayı ve kovalamayı başardı.

Savaş cephelerinin durumu

Baylar, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, cephelerin ne durumda olduklarını da hep birlikte bir kez daha hatırlayalım :

1 – İzmir Yunan Cephesi :

Biliyorsunuz ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman orada On Yedinci Kolordu Komutanı olarak, karagâhıyla Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey komutasında 56'ncı Tümenin iki alayı vardı. Bu kuvvet özellikle, kolordu komutanının buyruğuyla, savaşa sokulmaksızın, onur kırıcı davranışlar altında, Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir

[1] Bugünkü adı : Ceylanpınar.

alayı (172 nci Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Kumandanı Kaymakam Ali Bey idi (Afyon Karahisar Meb'usu Miralay Ali Bey'dir).

Yunan ordusu daire-i işgalini tevsi ederken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı, 28 Mayıs 1919'da muharebeye girişti. Bu tarihe kadar, Yunan kıtaatı hiçbir tarafta ateşle mukabele görmemişti. Bilâkis, bazı şehir ve kasabalar ahalisi, tethiş edilmiş, hükûmet-i merkeziyenin emirlerine tevfikan, rüesay-i memurin başta olmak üzere, Yunan kıtaatını heyet-i mahsusalarla istikbal eylemişlerdi. Ali Bey'in, Ayvalık mıntıkasında muharebe cephesi teşkil etmesi üzerine, tedricen Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de millî cepheler teşekküle başlamıştı.

5 Haziran 1919 senesi bidayetinden itibaren, Miralay Kâzım Bey (Meclis Reisi Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki Altmış Birinci Fırkanın kumandasını, vekâleten deruhde eylemişti. Muahharen Ayvalık, Soma, Akhisar aksamından mürekkep Şimal Cephesi Kumandanlığını ifa eylemişti. Fuat Paşa'nın, Garp Cephesi Kumandanlığına tayinini müteakip Kâzım Bey'e, Şimal Kolordusu Kumandanlığı makam ve salâhiyeti verildi. Aydın havalisinde, İzmir'in işgalini müteakıp, asker ve ahaliden bazı vatanperveran, Yunanlılara karşı müdafaa ve ahaliyi teşvik ve müsellâh millî teşkilât tesis etmek için çalışıyorlardı. Bu meyanda, İzmirden tebdil-i nam ve kıyafet ederek o havaliye gitmiş olan Celâl Beyin (İzmir Meb'usu Celâl Beydir), gayret ve fedakârlığı şayan-ı tezkârdır. 15/16 Haziran 1919 gecesi, Ali Beyin Ayvalıktan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan kuvay-i işgaliyesini bir baskınla bertaraf etmişlerdi. Bu baskına, Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de, kısmen iştirak etmişti. Bu vak'a üzerine, Yunanlılar, müteferrik ve zayıf müfrezelerini geri çekip toplamak lüzumunu hissettiler. Bu meyanda Nazilli'yi de tahliye eylediler. Bu sebeple, Aydın'da da hazırlıkta bulunurken, etraftan toplanan ahali kuvvetleri bunları tazyika başladı. Yunanlılarla ahali beyninde şiddetli bir musademe vukubuldu. Neticede, Yunanlılar, Aydın'ı da tahliye edip çekildiler.

Bu suretle, 1919 senesi Haziran evasıtında, Aydın cephesi de teşekkül etti. Bu mıntıkada bulunan Elli Yedinci Fırkanın Kumandanı Miralay Mehmet Şefik Bey ve Fırka Topçu Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey, Alay kumandanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve millî kuvvetlerin başında Yürük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe vardı. Binnetice, Demirci Mehmet Efe, vaziyete hâkim olarak Aydın Cephesi Kumandanlığını şahsında takarrür ettirdi, bilmünasebe arzetmiştim ki, bilâhare oraya gönderdiğim Miralay Refet Bey (Refet Paşa) dahi Demirci Mehmet Efe'nin kumandanlığını kabul eylemiştir.

alayı (172'nci Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Komutanı Yarbay Ali bey idi (Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali Bey).

Yunan ordusu işgal bölgesini genişletirken Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey ,bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bu güne değin Yunan birlikleri hiçbir yerde ateşle karşılaşmamıştı. Tam tersine, kimi kent ve kasabalar halkı korkutulmuş ve İstanbul Hükümetinin buyruklarına uyarak, büyük görevliler başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel kurullarla karşılamışlardı. Ali Bey'in, Ayvalık bölgesinde savaş cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de ulusal cepheler kurulmaya başlamıştı.

5 Haziran 1919'dan başlayarak Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61'inci Tümenin komutasını vekil olarak üzerine almıştı. Daha sonra Ayvalık, Soma Akhisar kesimlerinden meydana gelen Kuzey Cephesi Komutanlığını yapmıştı. Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığına atanmasından sonra Kâzım Bey'e Kuzey Kolordusu Komutanlığı makam ve yetkisi verildi. Aydın bölgesinde, düşmanın İzmir'e girişinden sonra asker ve halktan kimi yurtseverler, Yunanlılılara karşı çıkıyor; halkı yüreklendirmek ve silahlı ulusal örgütler kurmak için çalışıyorlardı. Bu arada, ad ve kılık değiştirerek İzmir'den o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey'in (İzmir Milletvekili Celâl Bey) çaba ve özverisi anılmaya değer. 15/16 Haziran 1919 gecesi Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetlerini bir baskınla ortadan kaldırmışlardı. Bu baskına Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de bir bölümüyle katılmıştı. Bu olay üzerine Yunanlılar dağınık ve zayıf birliklerini geri çekip toplamak gereğini duydular. Bu arada Nazilli'yi de boşalttılar. Düşman bu nedenle Aydın'da da hazırlıkta bulunurken çevreden toplanan halk kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla halk arasında sert bir çarpışma oldu. Sonunda Yunanlılar Aydın'ı da boşaltıp çekildiler.

Böylece, 1919 yılı Haziran ortalarında, Aydın Cephesi de kuruldu. Bu bölgede bulunan 57'nci Tümenin Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey ve Tümen Topçu Komutanı Binbaşı Hakkı Bey idi; alay komutanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve ulusal kuvvetlerin başında Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe vardı. Sonunda, Demirci Mehmet Efe üstünlük sağlayarak Aydın Cephesi komutanlığını eline aldı. Daha önce yeri geldiğinde bildirmiştim ki, sonradan oraya gönderdiğim Albay Refet Bey (Refet Paşa) de, Demirci Mehmet Efe'nin komutanlığını kabul eylemiştir.

Efendiler, İzmir'in muhtelif cephelerinde teessüs eden ve tedricen zabitan ve kıtaat-ı askeriye ile takviyeye çalışılan, millî cephelerin iaşeleri, esaslı olarak doğrudan doğruya o manatık ahalisi tarafından temin olunuyordu. Bunun için de, geri mıntıkalarda, millî teşkilât yapılmıştı. Bu vazifenin, ahaliden hükûmete intikali, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin teşekkülünden sonra temin olunabilmiştir.

2) Cenup Fransız cephesi :

a) Doğrudan doğruya Adana mıntıkasında, Fransız kıtaatına karşı Mersin, Tarsus, İslahiye mıntıkalarında ve Silifke havalisinde millî kuvvetler teşekkül etmiş ve çok cesurane faaliyete geçmişlerdi. Şarkî Adana mıntıkasında, Tufan Bey unvaniyle hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayde şayandır. Millî müfrezeler; Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin methallerine kadar tesis-i hakimiyet ettiler. Pozantı'da Fransızları muhasara ve ricate mecbur ettiler.

b) Maraş'ta, Ayıntap'ta, Urfa'da ciddî muharebat ve musademat oldu. Neticede işgal kuvvetleri, buralardan çekilmeğe mecbur edildiler. Bu muvaffakıyetlerin ihrazında başlıca amil olan Kılıç Ali ve Ali Saip Bey'lerin isimlerini yadetmeği vazife addederim.

Fransız işgal mıntıkalarında ve cephelerinde millî kuvvetler, hergün daha esaslı bir surette taazzuv ediyorlardı. Millî kuvvetler, nizamiye kıtaatiyle de takviye olunmağa başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şedit bir surette tazyik ediliyordu.

Efendiler, bu vaziyet üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 iptidalarından itibaren bizimle temas ve müzakere aradılar. Evvelâ; Ankara'ya İstanbuldan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbul'dan evvelâ Beyrut'a[1] gitmişler; Sabık Van Meb'usu Haydar Bey bunlara delâlet ediyordu. Bu mülâkat ve mükâlematımızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat, Mayıs nihayetlerine doğru, Suriye Fevkalâde Komiseri namına hareket eden Mösyö *Düke (Duquest)*[2] namında bir zatın riyasetinde, bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir mütareke yaptık. Bu muvakkat tatil-i muhasamat ile, biz, Adana mıntıkasının tahliyesine bir mukaddeme ihzarını istihdaf ediyorduk.

Efendiler, bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük mütareke, Büyük Millet Meclisi'nde bazılarının itirazatına uğradı. Halbuki, benim, bu mütarekeyi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardı :

[1] 1934 basımında: Berut.

[2] de Caix (du Caix ?)

Baylar, İzmir'in çeşitli kesimlerinde kurulan ve yavaş yavaş subaylarla ve ordu birlikleriyle güçlendirilmesine çalışılan ulusal cephelerin beslenmeleri doğrudan doğruya o bölge halkınca sağlanıyordu. Bunun için de cephe gerilerinde ulusal örgütler kurulmuştu. Bu ödevin halktan hükümete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2 – Güney Fransız Cephesi :

a – Fransız birliklerine karşı, doğrudan doğruya Adana bölgesinde; Mersin, Tarsus, İslâhiye bölgelerinde ve Silifke dolaylarında ulusal kuvvetler kurulmuş ve bunlar çok yiğitçe işe başlamışlardı. Doğu Adana bölgesinde "Tufan Bey" sanı ile eyleme geçen Yüzbaşı Osman Bey'in yiğitlikleri anılmaya değer. Ulusal birlikler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin kapılarına dek üstünlük sağladılar. Pozantı'da Fransızları kuşattılar ve geri çekilmek zorunda bıraktılar.

b – Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da önemli savaşlar ve çarpışmalar oldu. Sonunda işgal kuvvetleri buralardan çekilmek zorunda bırakıldılar. Bu başarıların kazanılmasında başlıca etmen olan Kılıç Ali ve Ali Saip beylerin adlarını anmayı ödev sayarım.

Fransızların işgal bölgelerinde ve cephelerde ulusal kuvvetler her gün daha sağlam olarak örgütleşiyorlardı. Ulusal kuvvetler ordu birlikleriyle de desteklenmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri her yönden sıkı ve sert bir biçimde zorlanıyordu.

Baylar, bu durum üzerine Fransızlar, 1920 Mayısından başlayarak bizimle ilişki kurma ve görüşme yollarını aradılar. Önce, Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bunlar önce İstanbul'dan Beyrut'a gitmişler. Eski Van milletvekili Haydar Bey bunlara kılavuzluk ediyordu. Bu buluşma ve görüşmelerimizden işe yarar bir sonuç çıkmadı; ama Mayıs sonlarına doğru Suriye Olağanüstü Komiseri adına hareket eden Bay Düke (de Caix [1]) adında birinin başkanlığında bir Fransız kurulu Ankara'ya geldi. Bu kuralla yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici ateşkes ile biz, Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlamak amacını güdüyorduk.

Baylar, bu Fransız kurulu ile yaptığım yirmi günlük ateşkes anlaşmasına, Büyük Millet Meclisi'nde kimi üyeler karşı çıktı. Oysa, benim bu anlaşmayı kabul ile sağlamak istediğim noktalar şunlardı :

[1] du Caix (?)

Evvelâ, Adana mıntıka ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye olunan millî kuvvetleri, sükûnetle tanzim ve tensik etmek istiyordum. Millî kuvvetlerin bu fasıla-i musadematta dağılmaları ihtimalini de nazar-ı dikkate alarak terk-i muhasamat tebliğini de, bazı tedabirle beraber emrettim. Bundan başka, Efendiler; mühim addettiğim siyasî bir faydayı da istihsal etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti, henüz İtilâf Devletlerince bittabi tasdik edilmemişti. Bilâkis, memleket ve milletin mukadderatına müteallik mesailde, İstanbul'da Ferit Paşa hükûmetiyle münasebet ve muamelede bulunmakta idiler. Bu itibarla, Fransızların İstanbul hükûmetini bir tarafa bırakıp Ankara'da bizimle müzakerede bulunmaları ve herhangi bir meselede itilâf eylemeleri o gün için temini mühim siyasî bir nokta idi. Bu mütareke müzakeresinde, hudud-ı milliyemiz dahilinde olup Fransızlar tarafından taht-ı işgalde bulunan menatıkın, kâmilen tahliyesini vazıh ve kat'î olarak dermeyan ettim. Fransız murahhasları, bu hususta salâhiyet almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük mütareke, nevama daha esaslı bir itilâf yapmak için salâhiyet istihsaline zaman bırakmak gibi telâkki edildi. Efendiler, bu müzakere ve mükâlemelerimizden bende hâsıl olan intıba, Fransızların Adana ve hevalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu mütalea ve kanaatimi, Meclis'e ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, mütareke müddeti hitam bulmadan Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle itilâfın yalnız Adana mıntıkasına ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz, bu hareketi mütarekenin feshini mucip addettik. Fransızlarla anlaşmamız bir müddet teahhur etti.

Muhterem Efendiler,

İstanbul Ankara ile temas arıyor ve bu teması Nurettin Paşa temine çalışıyor

9 Mayıs 1920 günü Meclis'te hafi celse halinde izahat verirken ve Fransız memurları ve heyetleri tarafından temas ve irtibat arandığını beyan ederken, meb'uslardan biri, (hatıramda yanılmıyorsam Çorum Meb'usu merhum Fuat Bey) birkaç gündanberi gûya İstanbul, bizim ile anlaşmak istiyormuş, bu hususta malûmat verir misiniz? diye bir sual tevcih etti.

Filhakika, o tarihten dört beş gün evvel, İstanbul'da, *Leon* isminde birisi Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra dediler ki, «söyliyeceğimiz şeyler gayet mühimdir. Onun için muhabereyi geceye talik edelim. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler.» O gece görüşmediler. Fakat, bir iki gece sonra tekrar aradılar. Bu defa karşımıza çıkan muhataptan, İzmir Vali-i Sabıkı Nurettin Paşa imzasıle bir telgraf verildi. Bu telgrafname muhteviyatı şöyle idi : «Ben, iki arkadaşımla beraber, İstanbul'un sizinle anlaşmasına tavassut etmeği

Önce, Adana bölgesinde ve cephelerinde bulunan ve bir bölüm askerle de desteklenen ulusal kuvvetleri rahatça düzene sokmak istiyordum. Ulusal kuvvetlerin bu ateş kesme sırasında dağılabileceklerini de göz önünde tutarak ateşkes bildirimini yaparken birtakım önlemler alınmasını da buyurdum. Bundan başka, baylar, önemli saydığım siyasal bir kazanç da elde etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti İtilâf Devletlerince elbette daha tanınmamıştı. Tersine ülke ve ulusun alınyazısıyla ilgili işlerde, İstanbul'daki Ferit Paşa Hükümeti ile ilişkide bulunup işlem yapmakta idiler. Bundan dolayı, Fransızların İstanbul Hükümetini bir yana bırakıp Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir sorunda anlaşmaları, o gün için sağlanması önemli siyasal bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde ulusal sınırımız içinde olup Fransızların işgalinde bulunan bölgelerin tümüyle boşaltılmasını açık ve kesin olarak istedim. Fransız delegeleri bu konuda yetki almak üzere Paris'e gitmek zorunda olduklarını ileri sürdüler. Yirmi günlük ateşkes anlaşması bir bakıma daha temelli bir anlaşma yapmak için yetki alınmasına zaman bırakmak gibi sayıldı. Baylar, bu görüşme ve konuşmalarımızdan edindiğim izlenim, Fransızların Adana ve dolaylarını boşaltacakları yolunda idi. Bu düşünce ve inancımı Meclise bildirmiştim. Gerçi Fransızlar, ateşkes anlaşmasının süresi bitmeden Zonguldak'ı işgal etmekle anlaşmanın yalnız Adana bölgesi için olduğunu göstermek istemişlerse de, biz bu davranışı ateşkes anlaşmasını bozmayı gerektirir saydık. Fransızlarla anlaşmamız bir süre gecikti.

İstanbul, Ankara ile ilişki arıyor ve bunu Nurettin Paşa sağlamaya çalışıyor

Saygıdeğer baylar, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'in gizli oturumunda açıklama yaparken ve Fransız görevliler ile kurullarının bizimle ilişki ve bağlantı kurma yolu aradıklarını söylerken milletvekillerinden biri, (yanılmıyorsam Çorum Milletvekili rahmetli Fuat Bey) "Birkaç günden beri İstanbul'un bizim ile anlaşmak istediği söyleniyor; bu konuda bilgi verir misiniz?" diye sordu.

Gerçekten, o tarihten dört beş gün önce, İstanbul'da Leon adında birisi Çanakkale üzerinden telle bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra dediler ki : "Söyleyeceğimiz şeyler çok önemlidir. Onun için konuşmayı geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler" O gece görüşmediler; ama, bir iki gece sonra yine aradılar. Bu kez karşımıza çıkan kimse, eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir tel yazdırdı. Bu telde şöyle deniliyordu : "Ben, iki arkadaşımla birlikte, İstanbul'un sizinle anlaşmasına

menafi-i vataniyeden addederim. Buradaki hükûmet ve İngilizler buna muvafakat ettiler. Sizin de cevab-ı muvafakatinize intizar ederiz.» Nurettin Paşa, telgrafını Heyeti Temsiliyye Riyasetine tevcih ediyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin teşekkül ve icra-yi faaliyete başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyet ve meşruiyetini teyit eden Hıyanet-i Vataniye Kananundan bihaber görünüyordu. Nurettin Paşa'nın telgrafını, Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretlerine havale ettim. Müşarünileyh, Nurettir Paşa'ya cevap verdi. Bu cevabında dedi ki, «Telgrafınızı Heyet-i Temsiliye Riyasetine keşide etmekle henüz vaziyet-i hakikiyeye ıttıla peyda edememiş olduğunuz anlaşılıyor» ve vaziyeti izah ettikten sonra «İstanbul'da hangi makam, Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor» dedi. Bu telgrafa imzasız gelen cevapta «telgrafnameyi yazan zevat şimdi burada değildir. Bunu bıraktılar, gittiler, yarın saat onda size malûmat veririz» deniliyordu. Bundan sonra, Nurettin Paşa, ikinci defa olarak yine müracaat etti. Bu defa, «telgraf muhaberatiyle anlaşmak imkânı olmadığından tarafınızdan sahib-i salâhiyet bir heyeti İstanbul'a gönderin, görüşelim ve anlaşalım» diyordu.

Efendiler, biz de cevaben dedik ki «pek doğrudur, hakikaten telgrafla anlaşmak mümkün değildir, fakat siz Mudanya'ya geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim tarafımızdan da orada sahib-i salâhiyet zevat hazır bulunur. Bursa'ya da icap eden talimat verildi» Ondan sonra, bir daha müracaat vaki olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir), «Acaba hakikaten Nurettin Paşa mı idi» diye sordu. Ben de, «Evet! Hakikaten Nurettin Paşa» cevabını verdim.

Efendiler, Nurettin Paşa vasıtasiyle, İstanbul'un vukubulan bu müracaatinin, Anzavur'un Balıkesir mıntakasında mağlûp edildiği ve Bolu'da muvaffakıyet istihsaline başlandığı günlere tesadüf ettiğini de kayit ve işaret etmeliyim.

Nurettin Paşa Ankara'da

Efendiler, Nurettin Paşa'dan bir daha telgraf almadık. Fakat, kendisi, Diyarbekir'li Kâzım Paşa ile beraber, 1920 senesi Haziranı evasıtında Ankara'ya geldi. Bizimle teşrik-i mesai etmeden evvel bazı meseleler hakkında nokta-i nazarımızı anlamak istediğini dermeyan etti. Bu noktalar şunlardı :

Birincisi, makam-ı hilâfet ve saltanata karşı tasavvur ve nokta-i nazarımız;

İkincisi, Bolşeviklik hakkındaki nokta-i nazarımız;

Üçüncüsü, İtilâf Devletlerine karşı, bilhassa İngilizlere karşı dahi, muharebeye karar verip vermediğimiz meselesi idi.

aracılık etmeyi yurda yararlı sayıyorum. Buradaki hükümet ve İngilizler bunu kabul ettiler. Sizin de kabul yanıtınızı bekliyoruz".

Nurettin Paşa, telini Heyeti Temsiliye başkanlığına yazmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin kurulup çalışmaya başladığını ve Büyük Millet Meclisi'nin varlığını ve yasallığını saptayan Yurt Hainliği Yasasını[1] bilmezlikten geliyordu. Nurettin Paşa'nın telini, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa Hazretleri'ne gönderdim. Kendisi Nurettin Paşa'ya karşılık verdi. Bu karşılıkta : "Telinizi Heyeti Temsiliye başkanlığına çekmekle gerçek durumu daha öğrenememiş olduğunuz anlaşılıyor" dedi ve durumu açıkladıktan sonra : "İstanbul'daki hangi makam Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor?" diye sordu. Bu tele imzasız olarak gelen yanıtta : "Teli yazan kişiler şimdi burada değildir. Bunu bıraktılar, gittiler. Yarın saat onda size bilgi veririz." deniliyordu. Bundan sonra Nurettin Paşa, ikinci kez yine başvurdu. Bu kez : "Telgraf yazışmaları ile anlaşamayacağımızdan siz, yetkili bir kurulunuzu İstanbul'a gönderin, görüşelim ve anlaşalım" diyordu.

Baylar, biz de karşılık olarak dedik ki : "Pek doğrudur, gerçekten telgrafla anlaşamayız ; ama siz Mudanya'ya geliniz ve ne zaman gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim yetkilendireceğimiz kişiler de orada bulunur. Bursa'ya da gereken yönerge verildi." Ondan sonra bir daha başvuran olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir) : "Acaba gerçekten Nurettin Paşa mı idi?" diye sordu. Ben de : "Evet gerçekten Nurettin Paşa" karşılığını verdim.

Baylar, Nurettin Paşa aracılığı ile İstanbul'dan gelen bu isteğin, Anzavur'un Balıkesir bölgesinde yenildiği ve Bolu'da başarı kazanmaya başladığımız günlere rastladığını da belirtmeliyim.

Baylar, Nurettin Paşa'dan bir daha telyazısı almadık. Ama kendisi Diyarbakırlı Kâzım paşa ile birlikte, 1920 yılı Haziranı ortalarında Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliği etmeden önce kimi konular üzerinde görüşümüzü anlamak istediğini bildirdi. Bu konular şunlardı : Nurettin Paşa Ankara'da

1 – Halifeliğe ve padişahlığa karşı düşünce ve görüşümüz ;

2 – Bolşeviklik konusundaki görüşümüz ;

3 – İtilâf Devletlerine karşı, özellikle İngilizlere karşı dahi savaşa karar verip vermediğimiz.

[1] Hıyaneti Vataniye Kanunu.

Mülâkat, Ziraat Mektebindeki karargâhımızın bir odasında gece vaki oldu. Bu mülâkatta, Nurettin Paşa ıle beraber gelen Kâzım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet Paşalar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci, ikinci suallere aldığı cevapları pek tatminkâr bulmadı. Fakat bilhassa üçüncü sualin cevabı, uzun ve hararetli münakaşatı intaç etti. Çünkü biz demiştik ki, maksadımız hudud-u milliyemiz dahilinde tamamiyet-i mülkiyemizi ve milletin istiklâl-i tammını temin etmektir. Buna mâni olmak üzere karşımıza çıkacak olan kuvvet, kim ve ne olursa olsun, behemehal çarpışırız ve muvaffak oluruz. Bu husustaki karar ve kanaatimiz, kat'îdir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna kani ve razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki, bu müdavele-i efkârı kabul etmekle yeni kanaat ve kararlar almak mevzuubahs değildir. Sen, bugüne kadar milletin tebellür etmiş, tahakkuk etmiş kanaatlerine tâbi olacaksın! Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz münasip bir vazife mevzuubahs edildi. Kendisinin, Konya valisi vazife-i mülkiyesi ve Konya Havalisi Kumandanı unvaniyle Yunan cephesinin cenubundaki mıntıkanın kumandanı olmasını tensip ettik. Asıl Garp Cephesi için, kumandan olarak Ali Fuat Paşa'yı, 18 Haziran 1920'de memur eyledik.

Efendiler, o günlerde, Yunan cephesinde düşmanın bazı hazırlıkları mahsus olduğundan cephede hassasiyet ziyadeleşti. Bu münasebetle, Nurettin Paşa'nın memuriyetini intaç ve kendisini mahall-i memuriyetine izam edemeden müstacelen Garp Cephesine hareketim icap etti. Nurettin Paşa'nın tavzifi muamelesinin ikmalini, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi bulunan İsmet Paşa'ya terketim. Filhakika düşman, bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim kıtaatımız çekiliyorlardı. Nurettin Paşa, cephedeki gayrimüsait vaziyeti anlayınca İsmet Paşa'ya vazife kabul edebilmek için birtakım şartların, hükûmetçe taht-ı karara alınması lüzumundan bahsetmiş; o şartlara göre, hükûmet memleketin idaresinde ve mühim mesailde esaslı ve kat'î karar almadan evvel Nurettin Paşa'nın mütalea ve muvafakatini istihsale mecbur olacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükûmetini teşkil edenler Tevfik Paşa ve emsali gibi sinn-i kemalde mücerrep zevat olmayıp genç birtakım kimseler imiş, İsmet Paşa, şayan-ı istiğrap bulduğu bu zihniyet ve teklifi, derakap şifre ile bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın kendisine vazife teklif ettiğim zaman söylemediği bu mütaleayı, vaziyet-i umumiyenin buhran kesbetmesi üzerine ortaya atmasını manidar buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim cevapta kendisine vazife verilmemesini emrettim. Nurettin Paşa'nın, Yunan taarruzu başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği

Görüşme, Tarım Okulu'ndaki karargâhımızın bir odasında geceleyin yapıldı. Bu görüşmede, Nurettin Paşa ile birlikte gelen Kâzım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet paşalar da bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci ve ikinci sorulara aldığı yanıtları pek inandırıcı bulmadı. Ama, özellikle üçüncü sorunun yanıtı uzun ve ateşli tartışmalara yol açtı. Çünkü, biz demiştik ki amacımız, ulusal sınırlarımız içinde toprak bütünlüğümüzü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamaktır. Buna engel olmak üzere karşımıza çıkacak kuvvet, kim ve ne olursa olsun hiç duraksamadan çarpışırız ve başarı kazanırız. Bu konudaki karar ve inancımız kesindir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna inanamıyor ve bunu kabul edemiyordu. Sonunda kendisine dedik ki : "Bu konuda görüşmeyi kabul etmekle yeni inançlar edinmek ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen, bugüne değin ulusun, iyice belirmiş, gerçekleşmiş inançlarına uyacaksın!" Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz uygun bir görev üzerinde konuşuldu. Kendisinin, "Konya Valisi ve Konya Bölgesi Komutanı" adıyla Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi için, komutan olarak, Ali Fuat Paşa'yı 18 Haziran 1920'de görevlendirdik.

Baylar, o günlerde Yunan cephesinde düşmanın hazırlıklarda bulunduğu anlaşıldığından cephenin önemi arttı. Bu yüzden Nurettin Paşa'nın göreve atanmasını sonuçlandırmadan ve kendisini görev yerine göndermeden ivedilikle Batı Cephesine gitmem gerekti. Nurettin Paşa'yı görevlendirme işleminin bitirilmesini, Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya bıraktım. Gerçekten düşman, bütün cephe üzerinde saldırıya geçmişti. Bizim birliklerimiz çekiliyorlardı. Nurettin Paşa, cephedeki elverişsiz durumu anlayınca İsmet Paşa'ya, görev kabul edebilmek için birtakım koşulları bulunduğunu ve hükümetçe bu konuda karar alınması gerektiğini söylemiş. O koşullara göre hükümet, yurdun yönetiminde ve önemli işlerde temelli ve kesin karar almadan önce Nurettin Paşa'nın düşüncesini sormak ve onayını almak zorunda olacaktır. Çünkü Büyük Millet Meclisi Hükümeti üyeleri, Tevfik Paşa ve benzeri gibi olgun yaşta denenmiş kişiler olmayıp genç birtakım kimseler imiş. İsmet Paşa, çok yadırgadığı bu düşünce ve öneriyi hemen şifre ile bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın kendisine görev vermek istediğim zaman söylemediği bu düşünceyi, genel durumda başlayan bunalım üzerine ortaya atmasını anlamlı buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim yanıtta kendisine görev verilmemesini buyurdum. Nurettin Paşa'nın Yunan saldırısı başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir

bir tezkeresi muhteviyatını şayan-ı dikkat bulmuştum. Arzu buyurursanız, bu tezkereyi aynen heyet-i aliyenize okuyayım :

Ankara İstasyonu, 24 Haziran 1920

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Efendim Hazretleri;

Tayin edilmiş olduğum kumandanlıktan ve vilâyetten suret-i infisalimi ve keyfiyet-i azlin tarz-ı tebliğini hakaret telâkki ettim. Bir recül-i devlet tarafından dermeyan edilen vatanî bir fikir ve mütaleanın münakaşasına değil, hatta istimaına bile rağbet ve tenezzül edilememesini ve alâkadar Büyük Millet Meclisi'nin ve heyet-i icraiyesinin istihsal-i âsarına kadar bile intizar ve tahammül edilmeyerek veyahut belki buna lüzum görülmiyerek iki veya üç zat gibi aza-yi mahdudenin fikir ve arzulariyle bu yolda muamelât icrasında beis görülmemesini ve binaenalâzalik memleketin, eğer yanılmıyorsam, bu zihniyetle sevk ve idaresini, millet ve vatan için mucib-i tehlike ahvalden görmekte bulunduğumun arzına müsaade-i riyasetpenahilerini rica ederim.

Şerait-i hazıra ile, vazife kabulünü mahzurdan salim ve teşrik-i mesaiyi faydalı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da ikamet etmek üzere ilk tren ile Ankara'dan avdet olunacağını bera-yi malûmat ve makam-ı vedada arzeylerim Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu tezkereye verdiğim cevap da, aynen şu idi :

25 Haziran 1920

Mirliva Nurettin Paşa'ya

24 Haziran 1920 tezkere-i vâlâları cevabıdır :

Bahis buyurulan kumandanlık ve vilâyet vezaifi, henüz Müdafaa-i Milliye ve Dahiliye Vekâletlerince resmen zat-ı âlilerine tevdi ve tebliğ edilmemişti. Binaenaleyh, ne tayininiz ne infisaliniz vaki değildir. Yalnız, zat-ı âlinize vazife tevdii tasavvur ve bu hususta rey ve muvafakatiniz istimzaç edilmiş idi. Keyfiyeti tayin henüz takarrür ettirilmemiş olduğu bir sırada, Erkânıharbiye-i Umumiye vesatatiyle ıttıla hâsıl olan efkâr ve kanaatinizdeki tereddütleriniz üzerine, Heyet-i Vekilece tayininizden sarfınazar edilmesi karargir oldu. Böyle bir kararı tespit için zan buyurduğunuz gibi Büyük Millet Meclisi'nin heyet-i umumiyesine arz-ı keyfiyet, kavanin-i mevcude ve mevzua icabatından değildir. Bursa'ya azimet ve orada ikametiniz meselesine gelince; müntesip bulunduğunuz meslek-i askerî dolayısiyle bu bapta Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesine alelûsul müracaat buyurmanız lüzumu tebliğ olunur Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Nurettin Paşa Bursa'ya değil, fakat Taşköprü'ye gitmiş ve uzun müddet orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, tekrar birkaç vaziyette temas edeceğiz. O vaziyetleri de sırasında lüzumu derecede izah edeceğim.

yazısının içindekileri dikkate değer bulmuştum. İsterseniz, bu yazıyı yüce kurulunuza okuyayım :

Ankara İstasyonu 24 Haziran 1920

Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

Efendim Hazretleri,

Atanmış olduğum komutanlıktan ve valilikten çıkarılış ve bunun bildiriliş biçimini onur kırıcı buldum. Bir devlet adamının ileri sürdüğü yurt işleriyle ilgili bir düşünce ve görüşün tartışılmasına değil, dinlenmesine bile istek gösterilmemesini ve küçümsenmesini ve ilgili Büyük Millet Meclisi ile hükümetinin oylarını alıncaya dek bile beklenip katlanılmayarak ya da, belki buna gerek görülmeyerek, iki üç kişi gibi az sayıda üyenin düşünce ve istekleriyle bu yolda işlem yapılmasında sakınca görülmemesini ve sonuç olarak, yurdun, eğer yanılmıyorsam, bu anlayışla yönetilmesini, ulus ve yurt için tehlikeli durumlardan saydığımı bilgilerinize sunmaya izin vermenizi yüksek başkanlığınızdan dilerim.

Bu koşullar içinde, görev almayı sakıncasız ve işbirliği yapmayı yararlı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da oturmak üzere ilk tren ile Ankara'dan ayrılacağımı, vedalaşma yerine geçmek üzere bilgilerinize sunarım efendim hazretleri.

Nurettin İbrahim

Baylar, Benim bu yazıya verdiğim yanıt da şu idi :

25 Haziran 1920

Tuğgeneral Nurettin Paşa'ya

24 Haziran 1920 günlü yüce yazıları yanıtıdır :

Söz konusu edilen komutanlık ve valilik görevi, Milli Savunma ve İçişleri bakanlıklarınca size resmi olarak verilip bildirilmemişti. Bundan dolayı ne atanmış ne de ayrılmış değilsiniz. Yalnız, size görev verilmesi tasarlanmış ve bu konuda düşünceniz ve kabul edip etmeyeceğiniz sorulmuştu. Atanmanız daha karara bağlanmadan, düşünce ve inançlarınızdaki kararsızlığın Genelkurmay aracılığı ile öğrenilmesi üzerine, atanmanızdan vazgeçilmesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırıldı. Böyle bir karar için, sandığınız gibi, Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna gidileceği, eldeki yasalarımız gereğinden değildir. Bursa'ya gitmenize ve orada oturmanıza gelince, içinde bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla bu iş için, yönteme göre, Milli Savunma Bakanlığı yüce katına başvurmanız gereği bildirilir efendim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Nurettin Paşa Bursa'ya değil, ama Taşköprü'ye gitmiş ve uzun süre orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisinin yeniden birkaç durumuna değineceğiz. O durumları da sırasında gereği gibi açıklayalım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin haricî meseleler hakkında ilk verdiği karar: Moskova'ya bir heyet izamı

Efendiler, teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin, mesail-i hariciye hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet izamı olmuştur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in riyasetinde idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey aza bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmekti. Rusya'nın hükûmetimizle aktedeceği muahedenin bazı esasatı, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak itilâf mümkün olamayan bazı noktalardan dolayı teahhur etmiştir. Moskova Muahedesi namiyle yadolunan vesika-i düveliyenin imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmiştir.

Muhterem Efendiler, memleket dahilinde yer yer zuhur eden dahilî isyanları takip etmekle gecikmiyen ilk umumî Yunan taarruzu, nazarımızı tekrar garba tevcih ettirecektir.

İlk umumî Yunan taarruzu

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne[1] hattından umumî taarruza geçtiler. Kuvvetleri altı fırkaya baliğ olmuş bulunuyordu. Üç fırka ile iki koldan Akhisar - Soma istikametinde; iki fırka ile Salihli istikametinde; bir fırka ile de Aydın cephesinden taarruz ettiler. Düşmanın şimal kolu, 30 Haziran 1920' de, Balıkesire girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920' de Kirmasti ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan Altmış Bir ve Elli Altıncı Fırkalarımız, Uluabat köprüsünü tahrip ederek Bursa istikametine çekildi. Düşman, takibe devam ederek Bursa'yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dimboz - Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehre kadar çekildi. Bu harekât esnasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de, Bandırma'ya birer müfreze çıkardılar.

Salihli istikametinde şarka ilerliyen iki Yunan fırkası da, 24 Haziranda Alaşehir'e girdi. Ve bilâhare ilerliyerek 29 Ağustosta Uşak'ı zaptetti ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu mıntıkaya kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan Yirmi Üçüncü Fırka ve millî kuvvetlerimiz, çok zayiata ve zâfa uğradı!... Aydın'dan ilerliyen bir Yunan kolu da, Nazilli'ye kadar geldi.

Bu harekât esnasında fırkalarımızın kadro halinde ve mühimmatsız oldukları ve takviyelerine de henüz imkân olmadığı malûmunuzdur.

Efendiler, bizzat Eskişehir'e ve oradan ileri mıntıkalara gittim. Gerek orada ve gerek diğer menatıkta bulunan kuvvetlerimizin

[1] 1934 basımına : Milen olarak alınmıştır.

Baylar, kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, dışişleri ile ilgili ilk kararı, Moskova'ya bir kurul göndermek olmuştur. Kurul, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında idi. İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkan kurulun temel görevi, Rusya ile ilişki kurmaktı. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı antlaşmanın bazı ilkeleri saptanıp 24 Ağustos 1920'de ön imzası yapılmış[1] olmakla birlikte, durumun bir gereği olarak uzlaşılamayan kimi noktalardan dolayı antlaşma gecikmiştir. "Moskova Antlaşması" diye anılan devletlerarası belge, ancak 16 Mart 1921'de imzalanabilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dışişleri üzerine ilk verdiği karar : Moskova'ya bir kurul gönderilmesi

Saygıdeğer baylar, ülke içinde yer yer beliren iç ayaklanmaları izlemekte gecikmeyen Yunanlıların ilk genel saldırısı, gözlerimizi yeniden batıya çevirtecektir.

Yunanlılar 22 Haziran 1920'de Milne Hattı'ndan genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene yükselmiş bulunuyordu. Üç tümen ile, iki koldan Akhisar-Soma yönünden; iki tümen ile Salihli yönünden; bir tümen ile de Aydın Cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri de 2 Temmuz 1920'de Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61 ve 56'ncı tümenlerimiz, Ulubat[2] köprüsünü yıkarak Bursa'ya doğru çekildi. Düşman birliklerimizi izleyerek Bursa'ya da girdi ve ileri kollarını Dimbos – Aksu kesimine dek sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz çok sarsıldı. Eskişehir'e dek çekildi. Bu savaşlar sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer birlik çıkardılar.

Yunanlıların ilk genel saldırısı

Salihli yönünde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de 24 Haziranda Alaşehir'e girdi ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustosta Uşak'ı aldı, Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu bölgeye dek ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23'üncü Tümen ve ulusal kuvvetlerimiz çok sarsıldı ve Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye dek geldi.

Bu savaşlar sırasında, tümenlerimizin kadro durumunda çephanesiz olduklarını ve daha güçlendirilmelerine olanak bulunamadığını biliyorsunuz.

Baylar, ben de Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek başka bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin

[1] parafe edilmiş.
[2] Eski adı : Uluâbat.

tensik ve tanzimini emrettim. Yeniden, düşman karşısında, muntazam kumandaya tâbi cepheler tesisini temin eyledim.

Yunan taarruzu karşısında millî cephelerin bozulması üzerine Mecliste şiddetli tariz ve tenkitler

Efendiler, Yunan taarruzu ve millî cephelerin bozulması, Meclis'te büyük buhranı ve şiddetli tarizat ve tenkidatı mucip oldu.

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, 41 inci içtimaında, taksirat ve idaresizliklerinden dolayı Bursa Kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hâcim Muhittin beylerin ve Alaşehir Kumandanı Âşir Bey'in ne için bir divana tevdi edilmediklerinden dolayı Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetinden ve Dahiliye Vekâletinden istizah takrirleri okundu.

Bu takrir sahibi, Afyon Karahisar Meb'usu Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Meb'usu Hakkı Hami Bey'in da, serian tecziye hususundaki ısrarı «bravo» sesleriyle karşılanıyordu. Sahib-i takrir olan Mehmet Şükrü Bey'in; «biz mes'ul edildiğini görmek istiyoruz» feryadı üzerine istizah kabul ediliyor. İstizah günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1920'de, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi cevap verdi. Fakat bir türlü kanaat ve sükûnet hasıl olmuyordu. Karahisar Meb'usu Şükrü Bey «anket» istiyor. Diğer bir hatip, bazı zabitan ve kumandanların tecziyeleri tabiî olduğundan bahsederek müteaddit misaller tadat ediyor, diğer bir hatip, asker ricat ederken bir kumandanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor, başka bir hatip de, Yunan ordusunun kısa bir zaman zarfında Akhisar'dan Marmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehirler ve köyleri yıldırım süratiyle istilâ eylediğinden bahsederek, Bursa felâketi dolayısiyle uğramış olduğumuz müthiş ziyan, cihan nazarında Anadolu'da müdafaa denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna umumî bir zehap uyandırmıştır diyor ve mutantan hezimetin mes'ullerinin tecziyesini talep ediyordu.

Efendiler, uzun ve hararetli devam eden münakaşata, benim de karışmam icap etti. Vaki olan elîm vaziyette, Meclis'in teessür ve alâkasını takdir ettikten sonra, efkârı ve hissiyatı tatmin maksadiyle beyanat ve izahatta bulundum. Benim sözlerime karşı da vukubulan ufaktefek tarizlere cevap verdikten sonra, izahat-ı umumiye kâfi görüldü.

Efendiler, tafsilâtını zabıt ceridelerinde mütalea buyurduğunuz bu hararetli müzakereden evvel, 26 Temmuz 1920 günü de hafi bir celsede, buna mümasil bir müzakere cereyan etmişti. Orada da, uzun

düzene sokulmasını buyurdum. Yeniden, düşman karşısında, düzenli komutaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım.

Yunan saldırısı karşısında ulusal cephelerin bozulması üzerine Mecliste sert sataşmalar ve eleştiriler

Baylar, Yunan saldırısı ve ulusal cephelerin bozulması, Meclis'te büyük bir bunalım yarattı ve sert satasmalara, eleştirilere yol açtı

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, kırk birinci toplantısında, suçlarından ve yönetimindeki yetersizliklerinden dolayı Bursa Komutanı Bekir Sami ve Bursa Valisi Hâcim Muhittin beylerin ve Alaşehir Komutanı Âşir Bey'in niçin askeri mahkemeye verilmediklerini Genelkurmay Başkanlığından ve İçişleri Bakanlığından soran gensoru önergesi okundu.

Bu önergeyi veren, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Milletvekili Hakkı Hâmi Bey'in de, ivedilikle cezalandırılma konusundaki üstelemesi "Bravo!"sesleriyle karşılanıyordu. Önergeyi veren Mehmet Şükrü Bey'in : "Biz, sorumlu tutulduklarını görmek istiyoruz!" diye bağırması üzerine gensoru kabul ediliyor. Gensoru günü olarak saptanan 14 Ağustos 1920'de, Genelkurmay Başkanı bu soruya karşılık verdi. Ama bir türlü inanılmıyor ve ortalık yatışmıyordu. Karahisar Milletvekili Şükrü Bey soruşturma[1] istiyor. Başka bir milletvekili, kimi subay ve komutanların cezalandırılmalarının doğal olduğundan söz ederek birçok örnekler sayıyor. Başka bir konuşmacı, asker geri çekilirken bir komutanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor. Bir başka konuşmacı da Yunan ordusunun kısa bir süre içinde, Akhisar'dan Marmara kıyılarına varıncaya değin bütün kent ve köyleri yıldırım çabukluğuyla ele geçirdiğinden söz ederek, Bursa bozgunu dolayısıyla uğramış olduğumuz yitiğin, dünya uluslarında "Anadolu'da savunma denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğu" yolunda genel bir kanı uyandırdığını belirtiyor ve büyük bozgunun sorumlularının cezalandırılmasını istiyordu.

Baylar, uzun ve ateşli olarak sürüp giden tartışmalara benim de karışmam gerekti. Ortaya çıkan bu acıklı durum üzerine, Meclis'in duyarlığının ve ilgisinin çok yerinde olduğunu belirttikten sonra, bu düşünce ve duyarlığı yatıştırmak amacıyla konuştum ve açıklamada bulundum. Benim sözlerim üzerine yapılan ufak tefek sataşmalara yanıt verdikten sonra genel açıklama yeter görüldü.

Baylar, ayrıntılarını Meclis tutanaklarında okuduğunuz bu ateşli görüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir oturumda buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun

[1] anket, enquête parlementaire.

izahatta bulunmağa mecbur olmuştum. Çünkü, teessür ve teellüm neticesi olarak yapılmakta olan tenkitlerde ve tekliflerde bu mağlûbiyetin esbap ve avamil-i hakikiyesi, sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felâketin müsebbibi olmak üzere, daha teşekkül ve deruhde-i mesuliyet edeli iki ay olmayan Heyet-i Vekileyi mes'ul etmek istihdaf olunuyordu. Bir seneyi mütecaviz bir zamandanberi, Yunan ordusunun İzmir mıntakasında yerleşmiş ve mütemadiyen hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna mukabil İstanbul hükûmetlerinin ordumuzu mütemadiyen meflûç edecek esbap ihzariyle meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği millî kuvvetleri inhilâl ve imha ettirmeğe sai olmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer, bu bir sene zarfında Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir vaziyet vücuda getirilmiş idi ise de bunun da, beş on fedakârın kendiliğinden vukubulmuş olan azim ve gayretleri mahsulü olduğunu nazar-ı insafa almak istemiyorlardı. Harekât-ı askeriyeyi, vaziyet-i hakikiyeye vâkıf olarak ve icabat-ı askeriye nazar-ı dikkatte tutularak mütalea ve tetkik eden yoktu. Söylenilen sözler, ya hiss-i hamiyet galeyaniyle veyahut zâf-ı kalp eseri olarak feryad ü figan halinde dermeyan ediliyordu. Söz söyliyenler içinde, ender olmakla beraber, akide-i milliye ve merbutiyet-i vataniyesi menşkûk olanlar dahi vardı.

Bu mevzuubahs ettiğimiz celse-i hafiyede, uzun beyanatım meyanında bilhassa demiştim ki : «Felâket başa gelmeden evvel, onun esbab-ı mania ve müdafaası düşünülmek lâzımdır. Geldikten sonra teellümün faydası yoktur. Yunan taarruzu vaki olmadan evvel, vukuu, kuvvetli ihtimal dahilinde idi. Eğer, buna mâni esbap ve tedabir ittihaz edilememiş ise, bunun mes'uliyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun Hükûmetine ait olamaz. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin mevki-i mes'uliyete geldiğindenberi almağa başladığı tedbirler, bir sene evvelindenberi İstanbul hükûmetleri tarafından, bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmağa başlanmak lâzımdı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp dahilî isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zarurî idi ve el'an da öyledir. Gerçi Bursa'da terki zarurî olan bir fırka, Adapazarı isyan mıntakasına sevkolunan iki fırka, Hendek'te inhilâl eden bir fırka, yani dört fırka; Zile, Yenihan mıntakasında usatla uğraşan bir fırka ve bütün bu nizamiye kuvvetlerine muavenet eden millî müfrezeler cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal düşman taarruzu bu derece terakki edemezdi. Fakat, memleketin sükûneti, milletin emel-i halâsı noktasında, vahdet ve tesanüdü temin olunmadıkça, haricî bir düşmanın pay-i istilâsını durdurmağa çalışmak ne kabildir ve ne de bundan esaslı bir fayda ve netice memuldür. Ancak, memleket ve milletçe, dediğim

açıklama yapmak zorunda kalmıştım. Çünkü, üzüntü ve kaygı sonucu olarak yapılmakta olan eleştiri ve önerilerde, bu yenilginin gerçek nedenleri ve etmenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün bu bozgundan, kurulalı ve iş başına geçeli daha iki ay bile olmayan Bakanlar Kurulunu sorumlu tutmak amacı güdülüyordu. Bir yıldan daha çok bir süreden beri Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş olduğu ve durmadan hazırlandığı; buna karşılık, İstanbul hükümetlerinin ordumuzu boyuna kötürüm edecek nedenler yaratmakla uğraştığı ve ulusun kendiliğinden kurabildiği ulusal kuvvetleri dağıttırmaya ve yok ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı hiç düşünülmüyordu. Eğer bu bir yıl içinde az çok bir varlık gösterilmiş idi ise, bunun da, beş on özverilinin kendiliklerinden gösterdikleri dayanç ve çabaları ürünü olduğunu insafla göz önünde bulundurmak istemiyorlardı. Askeri eylemleri, gerçek durumu anlayarak ve askerliğin gereklerini göz önünde tutarak düşünen ve inceleyen yoktu. Söylenen sözler, ya yurtseverlik coşkusu ya da yufka yüreklilik dolayısıyla inilti ve çığlık biçiminde ortaya atılıyordu. Söz söyleyenler içinde pek az olmakla birlikte, ulusal inancı ve yurda bağlılığı kuşkulu olanlar bile vardı.

Söz konusu ettiğimiz bu gizli oturumda, uzun açıklamalarım arasında özellikle demiştim ki : "Bir yıkıma uğramadan önce, onu önleme ve ona karşı savunma önlemlerini düşünmek gerektir. Yıkıma uğradıktan sonra yanıp yakılmanın yararı yoktur. Yunan saldırısının olacağı daha önceden çok belliydi. Eğer, bunu önleyici önlemler alınamamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun hükümetine yükletilemez. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sorumluluk yerine geldiğinden bu yana almaya başladığı önlemleri, daha bir yıl öncesinden beri İstanbul hükümetlerinin bütün ulusla birlikte ve önemle almaya başlaması gerekirdi. Kimi kuvvetlerin cepheden alınıp iç ayaklanmaların bastırılmasında görevlendirilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmalarındaki yarardan daha önemli ve zorunlu idi ve yine de öyledir. Gerçi, Bursa'da bırakılması zorunlu olan bir tümen, Adapazarı ayaklanma bölgesine gönderilen iki tümen, Hendek'te dağılan bir tümen, yani dört tümen; Zile, Yenihan bölgesinde ayaklananlarla uğraşan bir tümen ve bütün bu ordu birliklerine yardım eden ulusal birlikler cephede bulundurulabilse idiler, belki düşman saldırısı bu denli gelişemezdi. Ama, ülkenin dirlik ve düzenliği ve ulusun kurtuluş amacında birleşip dayanışması sağlanmadıkça, bir dış düşmanın ilerleyişi ne durdurulabilir ve ne de bundan köklü bir yarar ve sonuç beklenir. Ancak, ülke ve ulus

vaziyet muhafaza edilirse, düşmanın herhangi bir zamandaki muvaffakıyeti ve bunun neticesi olarak fazla arazi işgali, muvakkat olmak mahiyetinden kurtulamaz. Vahdette ve emelde azim ve ısrar eden millet, mağrur ve mütecaviz her düşmanı, evvel ve âhir gurur ve tecavüzünde nadim kılabilir. Onun için, dahilî isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu tevkif etmekten elbette daha mühimdir. Zaten, cepheden dahilî isyanlara karşı kuvvet tefrik edilmemiş olsaydı dahi, neticenin başka türlü olabileceğini farzetmek müşküldür. Meselâ; düşman, şimal cephesine üç fırka ile tecavüz etti. Bizim orada, cephe ile mütenasip kuvvetimiz yoktu. Filân noktada, filân derede, filân köydeki kuvvetimiz veya oradaki zabit veya kumandanımız, düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felâket başımıza gelmezdi tarzında feryat etmekte mana yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Bahusus, mevzuubahs olan cephe, tahsis olunan kuvvetle tamamen mütenasip dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre imtidadında bulunursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin, ilânihaye müdafaasını kabul etmek bütün tasavvurat ve muhakematı hataya sevkeder. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden maada, geride, ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki, Yunan ordusu karşısındaki millî cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvette mi idi? Bütün Garbî Anadolu vilâyetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir cüzütam bırakılmış mı idi?

Ciddi teşkilât-ı askeriye yapabilmek için ve bunda imkân-ı muvaffakıyet temin edebilmek için zaman şarttır

Muharebe hatlarına mücavir köyler ahalisinin yapabileceği müdafaadan, hayalî neticelere intizar etmek makul olamaz. Memleketin bütün kuvvet menabiinden istifade şerait ve salâhiyetine malik olduktan sonra dahi, ciddî teşkilât-ı askeriye yapabilmek için ve bunda imkân-ı muvaffakıyet temin edebilmek için, zaman, şarttır. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine tevdi edilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin tebdil-i maneviyeti için İstanbul hütûmetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul hükûmetleri değil miydi ki, Balıkesir'de, müdafaaya çalışan kuvvetlerimizin Yunan taarruzundan evvel, Anzavur'u arkalarına saldırdı. Yine İstanbul hükûmeti ve halife ve padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde kullanılacak nispeten kuvvetli bir fırkayı, Yirmi Dördüncü Fırkayı Hendek - Düzce yolunda Hilâfet Ordusu ve usat grupları tarafından ızlâl ederek dağıtmış ve kumandanlarını şehit ettirmişti.

bu dediğim durumda bulunursa, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak daha birçok yerlerin işgali, geçici olmak niteliğinden kurtulamaz. Birlik ve amacında dayanç ve direnç gösteren ulus, kurumlu ve saldırgan her düşmanın önünde sonunda kurumundan ve saldırganlığından ötürü döğündürebilir. Onun için, iç ayaklanmaları bastırmak; Yunan saldırısını durdurmaktan elbette daha önemlidir. Daha doğrusu, cepheden iç ayaklanmalara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı bile sonucun başka türlü olabileceğini düşünmek güçtür. Örneğin; "Düşman, kuzey cephesinde üç tümenle saldırdı. Bizim orada cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Filan noktada, filan derede, filan köydeki kuvvetimiz ya da oradaki subayımız, komutanımız, düşmanın geçmesine engel olsa idi, böyle bir bozguna uğramazdık" diye çığlık koparmak yersizdir. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle, söz konusu olan cephe, savunmaya ayrılan kuvvetle orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda olursa, bu cephenin şurasında burasında bulunan yetersiz bir kuvvetin savunmayı sürdürüp gideceğini kabul etmek, bütün tasarım ve düşünceleri yanılgıya götürür. Cepheler delinebilir; buna karşı önlem, delinen kesimi hemen kapamaktır. Bu ise cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, yedekte, güçlü destekler bulundurmakla olabilir. Oysa, Yunan ordusu karşısındaki ulusal cephemiz bu durumda ve bu güçte mi idi? Bütün Batı Anadolu illerimizde, Ankara ve dolaylarında, daha doğrusu bütün yurtta, kuvvet denilecek bir birlik bırakılmış mı idi?

Sağlam bir askerlik örgütü kurabilmek ve bunda başarı sağlayabilmek için zaman ister

Savaş hatlarına yakın köyler halkının yapabileceği savunmadan, düşsel sonuçlar beklemek doğru olmaz. Yurdun bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma koşul ve yetkilerini elde ettikten sonra bile, sağlam bir askerlik örgütü kurabilmek ve bunda başarı sağlayabilmek için zaman ister. Bursa'da Bekir Sami Bey'in buyruğu altına verilen kuvvetin çekirdeği, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara (tutsak olarak) verilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil mi idi? Bu kuvvetin içgücünü düzeltmek için İstanbul hükümetleri herhangi bir önlem almışlar mı idi? İstanbul hükümetleri değil mi idi ki, Balıkesir'de savunmaya çalışan kuvvetlerimize, daha Yunanlılar saldırmadan önce, Anzavur'u arkadan saldırttı. Yine İstanbul Hükümeti ile Halife ve Padişah değil mi idi ki, Hendek-Düzce yolunda Hilafet Ordusuna ve ayaklanmış topluluklara Yunan cephesinde kullanılacak oldukça güçlü bir tümeni, 24'üncü Tümeni, ayarttırıp dağıtmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Mukadderat-ı memleket mes'uliyetini yeni deruhde etmiş olan Heyet-i Vekile, bu tarihteki şeraite göre seferberlik yapabilmeği acaba düşünebilir miydi? Memleketin adeta baştanbaşa halifenin fetvası hükmünü infaza sevk ve icbar olunduğu bir sırada, milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına davet etmeden evvel, silâh miktarını ve mevcut silâhı, hal-i faaliyette tutabilmek için cepane ve para miktarları, membaları düşünülmek zarurî değil miydi? Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir düşünürken, acı olsa da hakikati görmekten bir an fariğ olmamak lâzımdır. Kendimizi ve biribirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz, vaziyetin ve cephelerin ihtiyacatından gafil değiliz. Her taraftan, namıma namütenahi telgraflar gelmektedir: «Kuva-yi muntazama-i muazzama sevkediniz»; «şu kadar cepane gönderiniz», «bunlar gelmezse burada mağlûp oluruz» denilmekte ve tehlike ve ateş içinde bulunmaktan mütehassıl heyecan sevkıyle acı lisanla izah-ı hal edilmektedir. Bizim vazifemiz ve vaziyetimiz, onların teessür ve heyecanına iştirak ederek umumun kuvve-i maneviyesini kırmak değildir, bilâkis onlara metanet ve sebat ve ümit verecek tarzda hareket etmektir.

Bundan sonra, elbette, vaziyetler değişecek ve bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet bahşedecek tedbirler tatbik olunacaktır. Artık, buna mâni kalmamıştır. Heyet-i İcraiye, bir kısım tevellütlüleri silâh altına da celbedebilecektir.»

* * *

Muhterem Efendiler,

Yeşilordu

Bazı müphem mesailin kolaylıkla izahına medar olacağını zannettiğim için heyet-i aliyenize, bir «Yeşilordu» dan bahsedeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin teessüsünden sonra Ankara'da, «Yeşilordu» namı altında, bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin, ilk müessisleri, pek yakın ve malûm arkadaşlardı. Maksad-ı teşkili izah için dahilî isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları tahattur etmek icap eder. Usat, nizamiye efradına, halifenin fetvasından, padişahın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükûmetin gayrimeşruiyetinden bahsederek onları sühuletle iğfal ettikleri mükerreren görüldü. Filhakika, birçok yerlerde, bazı nizamiye efradı, usatla musademe etmeksizin, bilâkis, silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâp maksadını daha sühuletle anladıkları ve usatın

Ülkenin alınyazısı sorumluluğunu yeni üzerine almış olan Bakanlar Kurulu, o günkü koşullara göre seferberlik yapmayı acaba düşünebilir mi idi? Ülkenin, hemen hemen baştan başa, Halifenin fetvası gereğini yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, ulusu askere çağırmak uygun görülebilir mi idi ve olabilir mi idi? Bundan başka, bütün ulusu silah altına çağırmadan önce, silah sayısı ve elde bulunan silahların iş görebilmesi için gerekli cephane ve para tutarları ile kaynakların düşünülmesi zorunlu değil mi idi? Durumu incelerken ve önlem düşünürken, acı olsa da, gerçeği görmekten bir an vazgeçmemek gerekir. Kendimizi ve birbirimizi aldatmaya gereklik ve zorunluk yoktur. Biz, durumun ve cephelerin gereksinmelerini bilmez değiliz. Her yerden, adıma sayısız telyazıları gelmektedir: "Çok büyük ve düzenli kuvvetler yollayınız", "Şu kadar cephane gönderiniz" "Bunlar gelmezse burada yeniliriz" denilmekte, tehlike ve ateş içinde bulunmaktan doğan duyarlık etkisi altında acı bir dille durum anlatılmaktadır. Bizim ödevimiz ve durumumuz, onların üzüntü ve duyarlıklarına katılarak kamunun içgücünü kırmak değildir; tersine, onlara direnç, dayanç ve umut verecek yolda davranmaktır.

Bundan sonra, elbette, durumlar değişecek; bütün ülkeye ve ulusa gerçekten umut ve güven verecek önlemler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır. Bakanlar Kurulu, kimi doğumluları silah altına da alabilecektir.

* * *

Saygıdeğer baylar,

Kimi kapalı sorunların kolaylıkla anlatılmasına yarayacağını sandığım için yüce kurulunuza bir "Yeşil Ordu" dan söz açacağım: Yeşil Ordu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara'da "Yeşil Ordu"adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç ayaklanmaları ve bu ayaklanmalara karşı gönderilen ordu birliklerinin ve ulusal birliklerin kimi durum ve görünüşlerini anımsamak gerektir. Ayaklananların, ordu erlerine Halifenin fetvasından, Padişahın askerlik ödevini kaldırdığından, Ankara'daki hükümetin yasal olmadığından söz ederek onları kolaylıkla aldattıkları birçok kez görüldü. Gerçekten birçok yerlerde kimi ordu erleri ayaklananlarla çarpışmadıkları gibi tersine, silahlarını onlara bırakarak köylerine, yurtlarına savuşuyorlardı. Ulusal birliklerin, devrim amacını daha kolaylıkla anladıkları ve ayaklananların ayartmalarına

iğfalâtına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple Osmanlı ordusunun bekayası denilebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılâp mefkûresine göre yetiştirilmemiş kıtaat ile inkılâbı başarmak hususundaki müşkülât, mahsus bir derecede idi. Orduyu, yeni zihniyete göre, şuurlu bir hale getirmek, o günlerin şeraiti içinde pek müşkül olacağı zehabı vardı. Binaenaleyh evsaf-ı matlubeyi haiz, şuurlu kimselerden güzide ve inkılâp için şayan-ı istinat teşkilât yapmak fikri, bazı zevatta hâkim olmağa başladı. Yekdiğerini velyeden ve kanlı ve mühlik vaziyetler arzeden dahilî ihtilâlât karşısında, bu arzettiğim fikir ve temayül kuvvetlendi. Nihayet, bazı zevat, böyle bir teşkil vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüs aldılar. Ben, bir taraftan ordumuzu ihya ve takviye esbabına tevessül ederken, teşekkül etmiş bulunan millî müfrezelerden de, her türlü mahzurlarına rağmen, heryerde bizzarur azamî istifadeye çalışmakta idim. Fakat ciddî inzıbat ve bilâkaydüşart ve bilâtereddüt itaat talep eden ciddî vezaif-i askeriyenin, ancak muntazam ordu ile kabil-i ifa olduğu hakikatini unutmağa elbette mahal yoktu. Millî müfrezelerden istifade, zaman kazanmak maksadına müstenit olabilirdi. Şüphesiz istihdamları zarurî olan millî müfrezelerin, güzide ve şuurlu kimselerden terkip edilebilmesi şayan-ı arzu idi.

Yeşilordu teşkilâtının ilk müteşebbisleri meyanında bulunan yakın arkadaşlar, mahza bana yardım maksadiyle ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri teşebbüs alarak, faaliyette bulunmağı münasip görmüşler. Bana, yalnız, nafi bir iş yapacaklarını söyliyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alâkadar olamadım. Yeşilordu teşkilâtı, nevama hafi bir teşkilât mahiyetinde teessüs ve oldukça tevessü etmiş. Kâtib-i Umumisi Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki heyet-i idaresi, ciddî ve esaslı faaliyet sarfetmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilâtiyle iştigal edenler, işin benim malûmat ve muvafakatim ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim namıma teşkilâtı tevsi ve takviyeye çalışanlar çoğalmış. Tatbik edilmekte olan teşkilât, sadece millî müfrezeler vücuda getirmek gibi mahdut bir sahadan çıkmış, çok umumî bir gayeye teveccüh eylemiş.

Teşkilâtın müessisleri meyanına, meb'us bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgad'a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem ve biraderi Tevfik beyler dahil olmuşlar. Bundan başka, Ethem

kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bundan dolayı, Osmanlı ordusunun kalıntısı denilebilecek olan o günlerdeki yorgun, bezgin ve yeni devrim ülküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile devrimi başarmadaki güçlükler sezilir bir kertede idi. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir duruma getirmenin, o günkü koşullar içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bunun için, istenilen nitelikte, bilinçli kimselerden, seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurmak düşüncesi kimi kişilerin kafasında yer etmeye başladı. Birbirini izleyen ve kanlı, öldürücü durumlar gösteren iç kargaşalar karşısında, bu bildirdiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Sonunda kimi kişiler böyle bir örgüt kurmak üzere işe giriştiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için gerekli işleri yaparken bir yandan da, kurulmuş bulunan ulusal birliklerden de, her türlü sakıncalarına karşın her yerde, ister istemez, olabildiğince yararlanmaya çalışmakta idim. Ama, sağlam bir düzenbağı isteyen ve buyruklara koşulsuz ve duraksamadan uymayı gerektiren sağlam askerlik görevlerinin ancak düzenli ordu ile yapılabileceği gerçekğini unutmaya elbette yer yoktu. Ulusal birliklerden yararlanma ancak, zaman kazanmak amacına dayalı olabilirdi. Elbette, görevlendirilmeleri zorunlu olan ulusal birliklerin seçkin ve bilinçli kimselerden kurulabilmesi istenilen bir şey idi.

Yeşil Ordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunanan yakın arkadaşlar, yalnız bana yardım amacı ile ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle kendileri işe girişerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana yalnız yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu girişimlerinden söz açmışlardı.

Ben, gerçekten çok işim olduğu için, arkadaşların bu girişimleriyle uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşil Ordu örgütü, bir bakıma gizli bir örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel yazmanı Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu, önemli ve köklü çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzüklerini ve görevlendirilmiş adamlarını her yere göndermişler. Yalnız bir noktayı da belirtmeliyim ki, Yeşil Ordu örgütü ile uğraşanlar benim bu işi bildiğimi, uygun gördüğümü ve istediğimi söylediklerinden, her yerde benim adıma örgütü genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Kurulmakta olan örgüt, yalnız ulusal birlikler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir amaca yönelmiş.

Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkez Reşit Bey ve –Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak– Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik beyler girmişler. Bundan başka

ve Tevfik Bey müfrezelerinin tekmil efradı, Yeşilordu'nun âdeta esasını teşkil eylemişler.

Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk defa şayan-ı dikkat görülmeğe başlanan bazı tavır ve muameleleri

Efendiler, bu mukaddemeden sonra, Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin, ilk defa şayan-ı dikkat görülmeğe başlanan bazı tavır ve muameleleri hakkında heyet-i aliyenizi tenvir etmek isterim.

Çerkez Ethem Bey, millî bir müfreze ile evvelâ Anzavur takibinde ve badehu Düzce isyanında, muvaffakıyetli bazı hizmetler ifa etmış olduğu cihetle Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya celbolunduğu zaman hemen herkes tarafından iltifat ve takdirat gördü. Kendisini mubalâğalı bir tarzda meth ü sitayiş edenler de şüphesiz bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin, bilâhare gösterdikleri vaziyetten, gördükleri muamele-i takdirkâraneden mağrur oldukları ve hatta bazı hayalâta kapıldıkları anlaşılıyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat isyanını teskinle Yozgat'ta meşgul olduğu sırada, kendine yakın, uzak nekadar askerî ve millî kumandanlarımız varsa bunların rütbe ve mevkilerine ehemmiyet vermeksizin hepsine birer birer muhakkirane ve mütecavizane muamelede bulunmakta hiçbir beis görmemeğe başladı. Ekserisi Ethem Beyin şahsını, mahiyet ve kıymetini tanımayan kumandanlar, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in mubalâğalı bir tarzda işittikleri hizmetini düşünerek mümkün olduğu kadar kendisiyle fazla muarazada bulunmaktan tevakki etmişlerdi. Bundan cür'et alan Ethem ve kardeşi Tevfik bey'ler, Türk ordusunda değerli hiçbir zabit ve kumandan bulunmadığına ve kendileri herkesin fevkınde birer kahraman bulunduklarına zahip olmuşlar ve bu zehaplarını açıktan açığa, biperva herkese söylemekten içtinap etmemeğe başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin adem-i icrası halinde idam edileceği tehdidini de ilâve ediyorlardı. Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükûmet üzerinde dahi ika-ı nüfuz tecrübesinde bulunmuştur. Gûya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tâbi bulunduğu Ankara valisinin suiidaresinden neş'et etmiş, binaenaleyh diğer isyan müsebbipleri hakkında tatbik ettiği cezayı, ki o ceza salben idam idi, Ankara Valisi hakkında da bizzat mahall-i vak'ada tatbik etmeğe karar vermişti. Yozgat'a izamını talep ettiği Ankara Valisi, teşebbüsat-ı milliyede fevkalâde hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Bey'in, bilhassa bizce, hizmeti takdir olunmuş ve vücudu pek lüzumlu ve nafi bir zat olduğu malûm idi. İşte böyle bir zatı, kendi eline, idam sehpasına vermeğe bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri ihraz edebileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar gös-

Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşil Ordu'nun sanki temeli olmuşlar.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ilk kez göze çarpmaya başlayan kimi davranışları ve tutumları

Baylar, bu başlangıçtan sonra, Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin ilk kez göze çarpmaya başlayan kimi davranış ve tutumları üzerine yüce kurulunuzu aydınlatmak isterim.

Çerkez Ethem Bey, ulusal bir birlik ile önce Anzavur'u kovalamakta ve sonra Düzce ayaklanmasında başarılı kimi işler gördüğünden, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya getirildiği zaman, hemen herkesçe beğenildi ve övüldü. Kendisini abartarak övenler de elbette bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin sonraki davranışları bu alkış ve övgülerden dolayı büyüklendikleri, dahası, kimi kuruntulara kapıldıkları anlaşılıyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat ayaklanmasını bastırmakla uğraştığı sırada kendine yakın ve uzak bütün askeri ve ulusal birlik komutanlarının hepsine karşı, bunların rütbe ve makamlarına önem vermeksizin, birer birer küçültücü ve saldırıcı davranışlarda bulunmakta hiçbir sakınca görmemeye başladı. Ethem Bey'in kendisini, niteliğini ve değerini tanımayan bu komutanların, çoğu ülkenin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in abartılmış olarak işittikleri hizmetini düşünerek elden geldiğince kendisiyle çekişmede ileri gitmekten sakınmışlardı.

Böylece şımaran Ethem ve kardeşi Tevfik beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer yiğit oldukları sanısına düşmüşler ve bu sanılarını açıktan açığa, sakınmaksızın herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese buyruk savuruyorlar ve buyruklarını yerine getirmeyenlerin asılacağı yolunda gözdağı da veriyorlardı. Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde de etki yapmak denemesinde bulunmuştur. Sözde Yozgat ayaklanması, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara Valisinin kötü yönetiminden doğmuş; bundan dolayı, öbür ayaklandırıcılara uyguladığı cezayı, ki o ceza asarak öldürmekti, Ankara Valisi için de, olay yerinde kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara Valisi, ulusal girişimlerde olağanüstü hizmet ve özveri göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in, özellikle bizce, hizmeti beğenilmiş ve varlığı pek gerekli ve yararlı bir kişi olduğu biliniyordu. İşte böyle bir kişiyi, kendi eline, darağacına vermeye bizi zorlamakla en büyük erk ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu sorun üzerinde çok üsteleye-

teremediler. Fakat, Yozgat'ta, bilhassa meb'uslara; «Ankara'ya avdetimde Büyük Millet Meclisi Reisini Meclis önünde asacağım» yollu tefevvühatı mesmu olmuştur. «Yozgat Meb'usu Süleyman Sırrı Bey de bu tefevvühatı işitenlerdendir» Biz, bütün malûmat ve istihbaratımıza rağmen, bu «kardeşleri» daima şayan-ı istifade bir halde bulundurmak cihetini tercih ettik. Bu sabeple, kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya havalisine gönderdik. Bu meseleye tekrar avdet etmek üzere asıl mevzuubahsimiz olan Yeşilordu'ya nakl-i kelâm edeceğim.

Arzetmiştim ki, heryerde, Yeşilordu teşkilâtını, benim namıma yapıyorlardı. Şahsan tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in, memur bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta; Yeşilordu teşkilâtının mucib-i memnuniyetim olabilecek tarzda tevsia çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden müteyakkız olarak, bu hafi cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Derakap lâğvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları tenvir ettim. Nokta-i nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Kâtib-i Umumî olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lâğvı hakkındaki teklifimin gayrikabil-i is'af ve tatbik olduğunu söyledi. Ben, lâğvettiririm, dedim. Bunun da gayrikabil olduğunu ve çünkü vaziyetin tahminden daha büyük ve daha kavi olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar, maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yekdiğerlerine söz vermiş olduklarını, bir vaz'ı mahsus ile ifade etti. Vakayi gösterdi ki, biz bu hafi cemiyetin men'i faaliyetine çalıştığımız halde tamamen muvaffak olamadık. Cemiyet rüesasının bir kısmı ki, Reşit, Ethem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı; faaliyetlerine, ve bu defa bittabi, tamamen menfi ve aleyhtarane bir tarzda, devam eylemişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları «Yeni Dünya» gazetesi ile de, fikir ve maksatlarını mütecavizane bir surette neşrettiriyorlardı.

Celâlettin Arif, Hüseyin Avni beylerin Erzurum'a gidişi ve oradan ortaya attıkları meseleler

Muhterem Efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre, heyet-i aliyenizi biraz şark cephemizle meşgul edeceğim. Fakat, temas edeceğim vaziyete takaddüm eden bir safha vardır ki, evvelâ onu izah etmek lâzımgeliyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Reisisani olan Erzurum Meb'usu Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1920 tarihli bir takrirle, Meclis'ten iki ay müddetle mezuniyet aldı. Dermeyan ettiği mazeret, taab-ı dimağî neticesi duçar olduğu daimî başağrısı idi. Aynı zamanda, çoktanberi görmediği daire-i intihabiyesini de teftiş eylemek arzu ediyordu.

mediler. Ama, Yozgat'ta, özellikle milletvekillerine : "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanını Meclis önünde asacağım" yollu uygunsuz sözler söylediği duyulmuştur. Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey de bu sözleri işitenlerdendir. Biz, bütün öğrendiklerimize ve aldığımız haberlere karşın, bu kardeşleri her zaman yararlanılabilecek bir durumda bulundurmayı yeğ tuttuk. Bundan dolayı kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra, Ankara üzerinden Kütahya bölgesine gönderdik. Bu konuya gene dönmek üzere asıl konumuz olan "Yeşil Ordu"ya sözü getireceğim.

Bilginize sunmuştum ki, her yerde Yeşil Ordu örgütünü, benim adıma kuruyorlardı. Kendisini tanıdığım kişilerden birinin, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşil Ordu örgütünün hoşlanabileceğim biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberin verdiği uyanıklıkla, bu gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, gereğini yaptılar. Ama genel yazman olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını söyledi. Ben : "Kapattırırım" dedim Bunun da olamayacağını, çünkü derneğin düşünülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak, söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz, bu gizli derneğin kapatılmasına çalıştıysak da bütünü ile başaramadık. Dernek ileri gelenlerinin kimisi –ki Reşit, Ethem, Tevfik kardeşler başta bulunuyorlardı– çalışmalarını bu kez, elbette, büsbütün olumsuz ve bize karşı olarak sürdürmüşlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de düşünce ve amaçlarını saldırgan bir biçimde yayımlatıyorlardı.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni beylerin Erzurum'a gidişi ve orada ortaya attıkları sorunlar

Saygıdeğer baylar, izlemeyi düşündüğüm sıraya göre, yüce kurulunuza biraz Doğu Cephemizden bilgi vereceğim. Ama, değineceğim durumdan önceki bir evre vardır; ilkin onu açıklamak gerekiyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Başkan olan Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif Bey, 15 Ağustos 1920 günlü bir önerge ile Meclis'ten iki ay izin aldı. İleri sürdüğü özür, kafa yorgunluğu sonucunda tutulduğu sürekli baş ağrısı idi. Hem de çoktan beri görmediği seçim bölgesinde incelemeler yapmak istiyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum meb'uslarından Hüseyin Avni Bey'in, kendisine refakat ettirilmesini, hususî olarak benden rica etti. Hüseyin Avni Bey'in, Meclis'ten mezuniyet talep edebilmesi için sarih bir mazereti yoktu. Kendisini, ben, hususî bir vazifeyi haiz olarak gönderecektim. Bu hususu, 18 Ağustos 1920 de Meclis'ten rica ettim. Tasvip olundu.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'lerin, Erzurum'a muvasalatlarını müteakip, Celâlettin Arif Bey'den 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifre telgraf aldım. Bu telgrafnamelere göre; Erzurum ahalisinde hassasiyet ve galeyan varmış.. Fakat, Celâlettin Arif Bey'in Ankaradan Erzurum'a hareketinden haberdar olunca halk intizar vaziyetini almış.. Galeyan ebsabı da, ordu ambarlarına ve tüfek ve cepane zıyaına ve süt tevziine müteallik imiş...

Celâlettin Arif Bey, bazı memurların tebdil ve tecziyesi gibi icraatta sürat talep ediyordu. Mevzuubahs memurların tebdil ve tecziyesinde, Erzurum vali vekâletinde bulunan Miralay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, ahali ile müzakerede bulunarak, Adana Vali-i sabıkı Nâzım Bey'ın, Erzurum valiliğine memur edilmesinin takarrür ettirilmiş olduğundan ve Trabzon tarikıyla tebligat yapmalarından ve Nâzım Bey'in muvasalatına kadar halkın âray-ı umumiyesine müracaatle bir vekil intihabından bahsettikten sonra, verilecek cevab-ı muvafakatle halkın mütezayit galeyanı acilen teskin edilemezse, tahassul edecek netayicin vahametinden tehaşi edilmekte olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafnamesinde, «mesele, Ankara, şikâyeti nazar-ı itibara almadığından, Ankara'dan itimadın zail olması suretine inkılâp edebilecektir» denilmekte idi.

Efendiler, şarktaki kolordumuzda dehşetli fenalık ve suiistimalât varmış.. Fenalık derecesi o kadar tevessü etmiş ki, halkın hamiyetine dokunmuş.. Müthiş galeyanını mucip olmuş.. Fakat, bu kadar umumî ve gayrikabil-i teskin galeyanı Erzurumda; ne vali vekilı, ne kolordu kumandanı anlamış!. Böyle bir galeyanın, hiçbir vazifedar, hiçbir alâkadar farikı olamamış, hükûmeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış.. Maamafih halk, Celâlettin Arif Bey'in taab-ı dimağîden dolayı mezun, Hüseyin Avni Bey'in de benim tarafımdan memur olarak Erzuruma hareketlerinden haberdar olduklarından, hassasiyat ve galeyanlarını zaptetmişler.. Meb'us beylerin muvasalatlariyle beraber izhar ediyorlar..

Doğrusu Efendiler; ben, bu malûmata asla inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni beylerin birer suretle Ankara'dan Erzurum'a temin ettikleri seyahatlerini manidar buldum ve hayret

Celâlettin Arif Bey, Erzurum milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey'in kendisi ile birlikte gönderilmesini, özel olarak benden rica etti. Hüseyin Avni Bey'in Meclis'ten izin isteyebilmesi için belirli bir özrü yoktu. Kendisini ben, özel bir görevle gönderecektim. Bunu, 18 Ağustos 1920'de Meclis'ten rica ettim. Uygun görüldü.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni beylerin Erzurum'a varışlarından sonra Celâlettin Arif Bey'den 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1920 günlerinde üç şifre tel aldım. Bu tellere göre Erzurum halkında duyarlık ve içten kaynaşma varmış. Ama, Celâlettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a gelmekte olduğunu duyunca halk beklemeye başlamış. Kaynaşmanın nedenleri de, ordu ambarları, tüfek ve cephane kaybı ve süt dağıtımı ile ilgili imiş.

Celâlettin Arif Bey, kimi görevlilerin değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde ivedilik istiyordu. Söz konusu görevlilerin en başında Erzurum vali vekilliğinde bulunan Albay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, halk ile görüşülerek Adana eski valisi Nâzım Bey'in, Erzurum valiliğinde görevlendirilmesine karar verildiğinden; Trabzon yolu ile kendisine bildirim yapılmasından ve Nâzım Bey'in gelişine dek kamuoyuna başvurularak bir vekil seçiminden söz ettikten sonra, bunun uygun görüldüğü bildirilerek halkın artmakta olan kaynaşması ivedilikle yatıştırılmazsa doğacak sonuçların tehlikesinden korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telinde: "Yakınmalar dikkate alınmadığından, sorun, Ankara'ya olan güvenin ortadan kalkması biçimine dönebilecektir" denilmekte idi.

Baylar, doğudaki kolordumuzda korkunç kötülükler ve yolsuzluklar varmış. Kötülükler o denli genişlemiş ki, halkın yurtseverliğine dokunmuş. Korkunç kaynaşmalara yol açmış. Ama, bu denli genel ve yatıştırılamayacak olan kaynaşmayı Erzurum'da ne vali vekili, ne kolordu komutanı anlamış! Böyle bir kaynaşmayı hiçbir görevli, hiçbir ilgili anlayamamış; hükümete bildiren hiçbir kimse bulunmamış. Bununla birlikte halk, Celâlettin Arif Bey'in kafa yorgunluğundan dolayı izinli olarak, Hüseyin Avni Bey'in de benim buyruğumla görevli olarak Erzurum'a gelmekte olduklarını öğrendikleri için, duyarlıklarını ve kaynaşmalarını gizli tutmuşlar; milletvekili bayların oraya varmaları üzerine açığa vurmuşlar.

Doğrusu baylar, ben bu bildirilenlere hiç inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni beylerin Ankara'dan Erzurum'a birer yolla sağladıkları gezilerini anlamlı buldum ve şaştım.

ettim. Bilhassa, halkın âra-yi umumiyesiyle vali tayini teklifinin; hukuk profesörlüğü etmiş, kanunşinas tanınmış, Meclis-i Meb'usan Riyasetinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Saniyesine gelmiş, Celâlettin Arif Bey'den vukubulduğunu görmek hayretimi tezyit etti.

Erzurum'da, Büyük Millet Meclisi Reisisanisine, 16/17 Eylûl 1920 tarihinde «telgrafnamelerinin Heyet-i Vekilede okunduğunu ve bu bapta Cephe Kumandanlığıyle muhabere edilmekte olduğunu» bildirdim. Şark Cephesi Kumandanlığına da, Celâlettin Arif Bey'in iş'aratını hulâsa ettikten sonra malûmat ve mütaleasını sordum.

Celâlettin Arif Bey'in vâsi mikyasta Vilâyat-ı Şarkıye Valiliği teklif ediliyor

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın da, 14 Eylül 1920'de benim telgrafımdan evvel yazılmış bir şifre telgrafını, 19 Eylülde aldım. Bu telgrafnamede, «Celâlettin Arif Bey'in, Lâzistan, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazit vilâyetlerini ve Meclis-i Âlice tensip buyurulacak diğer menatıkı ihtiva etmek üzere vilâyat-ı şarkıye valiliğine tayin buyurulmasını arz ve teklif eylerim» denildikten sonra, şu mütaleat ilâve olunuyordu : «Bu teklifin tasvip ve icrası halinde askerî ve mülkî her iki vazifenin lâyık olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faydasından başka, hin-i hacette, umur-ı mühimmeyi müzakere ve icab-ı seriini ifa için millet vekili olarak bir zat daha bulunmuş olur. Maruzat-ı salifenın Büyük Mıllet Meclisince lâyık olduğu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak kabul ve tasvip buyurulacağını ümit ve bu hususta zat-ı samilerinin delâlet ve himmetlerini istirham eylerim. Keyfiyet, hutut-ı esasiyesi itibarilye, Celâlettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve müşarünileyhçe de muvafık-ı hal bulunmuş ise de bu baptaki kararın Millet Meclisi'nin tensip ve muvafakatine menut olduğu tabiîdir.»

Efendiler, ordunun suiistimalinden, ahalinin galeyanından, Erzurum'a âray-i umumiye ile vali intihabından ve serian cevab-ı muvafık verilmezse Ankara'ya adem-i itimat hâsıl olacağından bahseden Celâlettin Arif Bey, ordunun kumandaniyle görüşüyor ve kendisinin vâsi mikyasta vilâyat-ı şarkıye valiliğini teklif ettiriyor. Ordu Kumandanı da Celâlettin Arif Bey'in binnetice kendi aleyhinde olan şikâyatından bihaber görünüyor. Vaziyeti, maksad-ı mahsusla tertip olunmuş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası iraesinden hâli telakki etmek müşkül idi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 16/17 Eylül tarihli telgrafıma 18 Eylülde verdiği cevapta : «Celâlettin Arif Bey'in iş'aratı, birkaç

Özellikle, kamuoyuna başvurularak vali atanması yolundaki öneriyi, hukuk profesörlüğü etmiş, yasabilirliği ile tanınmış, İstanbul Millet Meclisi Başkanlığından Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığına gelmiş Celâlettin Arif Bey'in ileri sürdüğünü görmek, şaşkınlığımı bir kat daha artırdı.

Erzurum'da Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanına, 16/17 Eylül 1920'de: "Telyazılarının Bakanlar Kurulunda okunduğunu ve bu konuda cephe komutanlığı ile yazışmalar yapılmakta olduğunu" bildirdim. Doğu Cephesi Komutanlığından da, Celâlettin Arif Bey'in bildirdiklerini özetledikten sonra, bilgi istedim ve ne düşündüğünü sordum.

Celâlettin Arif Bey'in Doğu illeri valiliğine atanması öneriliyor

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da 14 Eylül 1920'de, benim telimden öne yazılmış bir şifre telini 19 Eylülde aldım. Bu telde : "Celâlettin Arif Bey'in –Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazıt[1] illerini ve yüce Meclis'çe uygun görülecek başka bölgeleri içine almak üzere– Doğu İlleri Valiliğine atanmasını buyruklarına sunar ve öneririm." denildikten sonra, şu düşünceler ekleniyordu : "Bu öneri kabul edilip uygulanırsa askerlikle ve sivil yönetimle ilgili her iki görevin gereken önem ve titizlikle yapılmasından sağlanacak yarardan başka, sırası gelince önemli sorunları görüşmek ve gereğini ivedilikle yapmak için milletvekili olarak bir kişi daha bulunmuş olur. Yukarıdaki dileğimin Büyük Millet Meclisi'nce gereken önemle dikkate alınarak kabul olunup onaylanacağını umar ve bu konuda yüce kişiliğinizin yardımlarını dilerim. Bu iş, ana çizgileriyle, Celâlettin Arif Bey ile görüşülmüş ve kendilerince de duruma uyar görülmüş ise de bu konudaki kararın Millet Meclisi'nin uygun bulmasına ve onayına bağlı olduğu kuşku götürmez."

Baylar, ordudaki yolsuzluktan, halkın kaynaşmasında, Erzurum'a kamuoyu ile vali seçilmesinden ve ivedilikle uygun yanıt verilmezse Ankara'ya karşı güvensizlik doğacağından söz eden Celâllettin Arif Bey, ordunun komutanı ile görüşüyor ve kendisinin geniş ölçüde doğu illeri valiliğine getirilmesini önertiyor. Ordu komutanı da böylece Celâlettin Arif Bey'in kendisini kötüleyici nitelikteki yakınmalarından habersiz görünüyor. Bu işte, özel amaçla düzenlenmiş bir oyun ve hem de bir aymazlık durumu sezmemek güç idi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 16/17 Eylül günlü telime 18 Eylülde verdiği yanıtta : "Celâlettin Arif Bey'in bildirdikleri,

[1] Bugünkü adı : Doğubayazıt.

zatın, Vali Vekili Miralay Kâzım Bey'i, mahza Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya müstenittir. Halkın galeyanı ve âra-yi umumiye ile vali intihabı hususları, maatteessüf Celâlettin Arif Bey'ın yanlış bir istikameti tutmalarından başka bir şey olduğunu zannetmiyorum. Küçüklerinin. büyüklerinin, bütün şarkın pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize, mevzuubahs şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek istiyenlerin muvaffak olamıyacaklarını bilmeleri neticesidir....

Celâlettin Arif Bey, Miralay Kâzım Bey'in, vilâyet vekâletinden ve Kolordu Kumandanlığı vekâletinden infikâk ettirilerek Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vilâyet vekâletinden alınması, Dahiliye Vekâletinden emrolunmasiyle ve vilâyet vekâletinin bizzat kendileri tarafından, yani Celâlettin Arif Bey tarafından, deruhde edilmesiyle mümkün olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum Vali Vekili oluyor

Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'daki gayriresmî vaziyetinin nüfuzunu kırabileceğini zannederim. Derhal Erzurum Vali Vekâletini deruhde buyurması, başladıkları işin sükûnetle ve muvaffakıyetle hitama erdirilmesi için, elzemdir. Bilâhare tasvip buyurulursa, vilâyat-ı şarkıye müfettişliğine veya valiliğine tayin buyurulur. Her halde bahis buyurdukları galeyan ve hassasiyetin, kendi teşrifleri üzerine intizar vaziyetine geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözün kemal-i ehemmiyetle kabul edildiğini gören zatın cür'etkâr ifadeleri diye telâkki ediyorum...»

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 14 ve 18 Eylül tarihli telgraflarına, 20 Eylülde verdiğim cevapta «Büyük Millet Meclisi azalığıyle memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemiyeceği» hakkındaki 5 Eylül 1920 tarihli kanunun madde-i mahsusasını aynen yazdıktan sonra, «Celâlettin Arif Bey'in Erzurum Valiliğine tayini gayrimümkündür. Meb'usluktan istifa eylediği takdirde, vilâyet-i mezkûreye tayini Heyet-i Vekileye teklif olunabilir.» dedim.

Halbuki, Efendiler; Kâzım Karabekir Paşa'nın, son telgraf tarihi olan 18 Eylül günü bizim, 20 Eylülde bildirdiğimiz kanunun hükmüne münafi olan vaziyet, Erzurum'da alınmış imiş...

Bu mugayir-i kanun hareketten, aynı zamanda yeni Türkiyenin Adliye Vekili bulunan Celâlettin Arif Bey'in, 18 Eylûlde yazılıp 21 Eylûlde aldığım telgrafnamesiyle haberdar edildim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan, Adliye Vekilinin telgrafı aynen şudur :

birkaç kişinin, Vali Vekili Albay Kâzım Bey'i, yalnız Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın içten kaynaşması ve kamuoyu ile vali seçilmesi konularının, ne yazık ki, Celâlettin Arif Bey'in yanlış bir yol tutmasından başka bir şey olduğunu sanmıyorum. Söz konusu yakınmaların, küçükleri ile, büyükleri ile bütün Doğunun pek çok saygısını ve güvenini kazanan bana yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarı sağlayamayacaklarını bilmeleri sonucudur.

Celâlettin Arif Bey, Albay Kâzım Bey'in vali vekilliğinden ve kolordu komutanlığı vekilliğinden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bana önerdi. Vali vekilliğinden alınmasının İçişleri Bakanlığından buyruk verilmesi ile ve vali vekilliğini kendilerinin, yani Celâlettin Arif Bey'in üzerine alması ile olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Bey kendi kendine Erzurum Vali Vekili oluyor

Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'da görevlendirilmemiş durumda bulunuşunun kendisinin söz geçirme gücünü kırabileceğini sanırım. Hemen, Erzurum vali vekilliğini üzerine alması, başladıkları işin gürültüsüzce ve başarı ile sona erdirilmesi için çok gereklidir. Daha sonra, uygun görülürse, doğu illeri müfettişliğine ya da valiliğine atanır. Ne olursa olsun, söz konusu ettikleri kaynaşma ve duyarlığın kendilerinin Erzurum'a gelmeleri üzerine bekleme durumuna geçtiğini kabul etmiyorum. Böyle bir sözü, büyük bir önemle kabul edildiğini söyleyen kişinin densizce bir sözü sayıyorum..."

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 14 ve 18 Eylül günlü tellerine, 20 Eylülde verdiğim karşılıkta, "Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunamayacağı"ile ilgili 5 Eylül 1920 günlü yasanın özel maddesini, olduğu gibi yazdıktan sonra : "Celâlettin Arif Bey Erzurum valiliğine atanamaz. Milletvekilliğinden çekilirse, bu valiliğe atanması Bakanlar Kuruluna önerilebilir" dedim.

Oysa baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın son telinin çekildiği 18 Eylül günü, bizim 20 Eylülde bildirdiğimiz, yasaya aykırı durum Erzurum'da alınmış imiş...

Bu yasaya aykırı durumu, hem de yeni Türkiye'nin Adalet Bakanı bulunan Celâlettin Arif Bey'in, 18 Eylülde yazılıp 21 Eylülde aldığım telinden öğrendim. Kendi kendine Erzurum vali vekilli olan Adalet Bakanının teli olduğu gibi şudur :

Erzurum, 18 Eylül 1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kâzım Paşa Hazretlerine şeref - mevrut telgrafname-i Samileri üzerine, müşarünileyh ile mesail-i maruza hakkında mufassalan görüştük. Paşa ahvalin, vahametini anlamak istemiyorlar ve maiyetinde bulunan zevat, her veçhile himaye oluyor. Efkâr-ı umumiyedeki galeyanın bir an evvel teskini için esliha ve mühimmat ve levazım-ı saire ile kilisede mervi suiistimalâtı ciddî bir surette tahkik ve mütecasirlerini pençe-i kanuna teslim edebilmek için, ammenin mazhar-ı hürmeti olan 9 uncu Fırka Kumandanı Halit Bey'in memur buyurulmasını istirham eylerim. Ordu hesabatının teftişi de lâzım geldiğinden vesait-i seria ile bir maliye müfettişinin izamı menut-ı rey-i Devletleridir. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir tezkerede evvelce vilâyet vekâletinden bilâkaydüşart çekilmeğe karar veren Miralay Kâzım Bey, tebdil-i fikir ederek vekâleti bendenize veya Dahiliye Vekâletinden tayin olunacak bir vekile devredeceğini batezkere beyan etmiş ve mumaileyhin devam-ı vekâleti de, mahzurlu ve muhataralı görülmüş olduğundan şu bir iki gün zarfında ahvalin nezaketi ve memlekette muhtemel olan hercümerce meydan verilmemek üzere bizzarure dahiliyeden gelecek emre intizaren bizzat vekâleti kabul mecburiyetinde kaldım. Erzurum ahalisince, vekâleti arzu olunan rüfekadan Hüseyin Avni Bey'e tevdi-i vekâlet buyurulması müsterhamdır. Dermeyan eylediğim işbu tekâlif sayesinde, efkâr-ı umumiye teskin olunabileceğinden icra-yi icabı rey-i Devletlerine menuttur.

Adliye Vekili
Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi Reisisanisi ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey'in bu tarz-ı hareket ve iş'aratı, bizim için anlaşılmaz bir muamma halini aldı. Vaziyet çok mühim ve nazik idi. Bu ehemmiyet ve nezaketin sebebi bence, Celâlettin Arif Bey'in ve beraber hareket ettiği rüfekasının, teminini tahayyül ettikleri muzmerrat ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri emrivaki değildi. Hayatının mühim bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiş, ihtilâller ve inkılâplar içinde puyan olagelmiş insanlar için, bu gibi ufaktefek zuhuratın mukabil tedabirini bulup tatbik etmekte, vehim ve teenni edileceğini zannedenlerin aldanacaklarına şüphe yoktur.

Şark Cephesinde Ermenistan'a taaruz kararı verdiğimiz sırada

Filhakika, vaziyet çok mühim ve çok nazik idi, çünkü, o günlerde Şark Cephesinde Ermenistan'a artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedabir almakta idik. Şark Cephesi Kumandanına da icap eden evamir ve talimat verilmişti. Şarka, ileri tevcih edilen ordunun arkasında, hükûmetin Adliye Vekili, gûya o ordunun hırsızlığını, mensuplarının suiistimal erbabından bulunduklarını meydana çıkarmak için, vilâyet vali vekili sıfatını gayrikanunî iktisap etmeği çare ve yegâne tedbir buluyor.

Erzurum, 18 Eylül 1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kâzım Paşa Hazretleri'ne gelen yüce telyazılarınız üzerine kendileriyle, bilgilerinize sunulmuş olan sorunu enine boyuna görüştük. Paşa, durumun ağırlığını anlamak istemiyorlar ve buyruğu altında bulunan kişiler her yönden korunuyor, kamuoyundaki kaynaşmanın bir an önce yatıştırılması için silah, cephane ve başka gereçlerle kilisede yapıldığı söylenen yolsuzlukları iyice soruşturmak ve bu işlere yeltenenleri yasanın pençesine verebilmek için, kamunun saygısını kazanmış olan Dokuzuncu Tümen Komutanı Halit Bey'in görevlendirilmesini saygı ile dilerim. Ordu hesaplarının denetlenmesi de gerektiğinden ivedilikle bir maliye müfettişinin gönderilmesi yüksek buyruklarınıza bağlıdır. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir yazıda, daha önce vali vekilliğinde hiçbir koşul ileri sürmeksizin çekilmeye karar veren Albay Kâzım Bey, düşüncesini değiştirerek, vali vekilliğini bana ya da İçişleri Bakanlığından atanacak bir vekile bırakacağını yazı ile bildirmektedir. Kendisinin vali vekilliğinde kalması da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan şu bir iki gün içinde, durumun önemi açısından ve ilde çıkabilecek karışıklığa meydan verilmemek üzere İçişleri Bakanlığından buyruk gelinceye dek, vali vekilliğini üstüme almak zorunda kaldım. Erzurum halkının isteğine uyularak vali vekilliğinin arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'e verilmesini saygı ile dilerim. İleri sürdüğüm bu önerilerle kamuoyu yatıştırılabileceğinden gereğinin yapılması buyruklarınıza bağlıdır.

Adalet Bakanı
Celâlettin Arif

Baylar, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Bey'in bu davranışı ve yazısı, bizim için anlaşılmaz bir bilmece oldu. Durum çok önemli ve ağır idi. Bu önemin ve ağırlığın nedeni, bence, Celâlettin Arif Bey'in ve işbirliği yaptığı arkadaşlarının gerçekleştirmeyi tasarladıkları gizli istekler ve bu amaçla aldıkları durum ya da yaptıklarını sandıkları olupbitti değildi. Hayatının çoğunu savaş alanlarında geçirmiş, ayaklanmalar ve devrimler içinde çok bulunmuş kimselerin bu gibi ufak tefek olayların karşı önlemlerini bulup uygulamakta, korkup ağır davranacaklarını sananların aldanacakları kuşku götürmez.

Doğu Cephesinde Ermenistan üzerine yürümeye karar verdiğimiz sırada

Gerçekten durum çok önemli ve çok ağırdı; çünkü, o günlerde Doğu Cephesinde Ermenilere karşı artık saldırıya karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve önlemler almakta idik. Doğu Cephesi Komutanına da gereken buyruklar ve yönergeler verilmişti. Doğuya, ileri yöneltilen ordunun arkasında, hükümetin Adalet Bakanı, sözde ordunun hırsızlığını, ordudaki adamların yolsuz kişiler olduklarını ortaya çıkarmak için yasaya aykırı olarak o ilin vali vekili kimliğine bürünmeyi tek önlem ve çare olarak görüyor.

Erzurum'dan, cephede karargâhına gitmiş bulunan cephe kumandanı nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki :

Celâlettin Arif Beyefendinin Vilâyat-ı Şarkıye Vali-i Umumiliğine tayini hakkında, Zat-ı Devletlerine mukaddema vaki olan teklifim bendenize ihsas edilmiş ve tarafımdan samimî telâkki olunmuş bir fikrin neticesi idi. Erzurum hakkında, Celâlettin Arif Bey'in, teşebbüsat ve müracaati ile hakikat inkişaf etmiş bulunduğundan, müşarünileyhin Vali-i Umumiliğe tayinindeki teklifimden bittabi sarfınazar eylediğim maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Celâlettin Arif Bey'in ültimatomu

Erzurum Vilâyeti Vekâletini deruhde eden Büyük Millet Meclisi Reisisanisinden de aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki : «Esliha ve mühimmat ve erzak ve emval-i metrukede vukubulan suiistimalât ve gayrikanunî ve namahdut tekâlif ahzi, kanunsuz tahakküm ve tecebbür, halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş.. Erzurum'un emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düşerek artık kendi elleriyle idare edilmeleri lüzumunu, yegâne çare-i necat ve halâs addeylemiş olduğu bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da hareketi, menafi-i memlekete tevafuk etmedi. Bu sebeple, alenen yapılan fenalıklara, hemen nihayet vermek ve müsebbiplerini tecziye etmek lüzumunda ahali müttefikan ısrar etti. Emniyetbahş tedabirin acilen ittihazı talebi ve vilâyat vekâletini bizzat kabul etmekliğim, paşa da dahil olduğu halde ahali tarafından istirham olundu. Vekâleti Hüseyin Avni Bey'e tevdi lüzumunu yazımıştım. Memleketin kendilerinden addederek emniyet gösterdikleri Meb'us Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate kadar tebliğ-i memuriyeti.. Celâlettin Arif» (*Ves.* 258).

Muhterem Efendiler; halkın kendi eliyle kendini idare etmesi prensibini ortaya koyan bizdik. Fakat, bundan, her vilâyetin veya her mıntıkanın, ayrı ayrı birer idare teşkil etmesini, asla kastetmedik. Maksadımızı, Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde sarih ifade ettik.

Meclis'in de kabul ettiği maksat ve gayemiz, irade-i milliyenin yegâne tecelligâhı olan Millet Meclisi'nin, umum vatanın mukadderatına vâzıulyet olduğu suretinde ifade olundu.

Bu Meclis'in rüesasından biri ve Heyet-i İcraiyede Vekili, hem de Adliye Vekili olan zatın, orduda veya herhangi bir yerde ka-

Erzurum'dan cephedeki karargâhına gitmiş bulunan cephe komutanı, en sonunda, 22 Eylülde diyor ki :

Celâlettin Arif Beyefendi'nin Doğu İlleri Genel Valiliğine atanması için size daha önce yapmış olduğum öneri bana sezdirilen ve benim de içtenlikle karşıladığım bir düşüncenin sonucu idi. Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'la ilgili girişimleri ve dilekleri üzerine gerçek anlaşılmış bulunduğundan kendisinin genel valiliğe atanması yolundaki önerimden elbette vazgeçtiğimi bilgilerinize sunarım.

Doğu Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir

Celâlettin Arif Bey'in kesin önerisi

Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alan Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanından da, gene o gün, yani 22 Eylül 1920'de yazılmış bir tel aldım. Bu telde deniliyordu ki : "Silah, cephane, yiyecek ve iyesiz mallarda[1] yapılan yolsuzluklar; yasaya aykırı ve aşırı vergiler alınması, yasaya aykırı baskı ve zorbalık, halkın duygusunu büsbütün incitmiş. Erzurumluların, güvensiz ve umutsuz bir duruma düşerek, artık kendi elleriyle yöneltilmeleri gereğini tek kurtuluş ve esenlik yolu saymış oldukları bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da davranışı ülke çıkarlarına uygun düşmedi. **Bundan dolayı, açıktan açığa yapılan kötülüklere hemen son vermek ve suçlularını cezalandırmak gerektiğini bütün halk üsteleyerek söyledi. Güven verici önlemlerin ivedilikle alınmasını ve vali vekilliğini kabul etmekliğimi, hem Paşa hem de halk rica etti. Vali vekilliğinin Hüseyin Avni Bey'e verilmesi gerektiğini yazmıştım. Erzurumluların kendilerinden sayarak güven gösterdikleri Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saata değin görevlendirildiğinin bildirilmesi... Celâlettin Arif". (*belge* : 258)**

Saygıdeğer baylar, halkın kendi eliyle kendini yönetmesi ilkesini ortaya koyan bizdik. Ama bununla, her ilin ya da her bölgenin ayrı ayrı birer yönetim birliği durumuna girmesi amacını hiç gütmedik. Amacımızı, Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde açık olarak söyledik.

Meclis'in de kabul ettiği amaç ve ülkümüz : "Ulusal iradenin belirdiği biricik yer olan Millet Meclisi'nin, bütün yurdun alınyazısına el koyduğu" biçiminde saptandı.

Bu Meclis'in başkanlarından biri olan ve Bakanlar Kurulunda bakan, hem de Adalet Bakanı olarak yer alan kişinin orduda ya

[1] **emvali metruke.**

nuna mugayir bir hareketi meydana çıkarmak ve müsebbiplerini pençe-i kanuna tevdi etmek için tevessül edeceği tedbir birtakım sebükmağzana uyarak çok yakından tanıdığım cidden vatanperver Erzurum hemşerilerimin asla muvafakat edemiyecekleri isyankâr bir vaziyet almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Bey'in 24 saate kadar vali vekâletine tayinini talep ediyor. Bu ültimatomun manası var mıydı?

Celâlettin Arif Bey, bu teklifini, Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış.. Kâzım Karabekir Paşa, ona demiş ki : «Hüseyin Avni Bey, ihtiyat mülâzimi olarak sahnelerde zabitanı eğlendiren.. hiçbir memuriyette bulunmamış vasat bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak hükûmeti oyuncak yapmak istemek olur.»

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'in ültimatomuna verdiğim cevap aynen şu idi :

Şifre
Tehir edilemez
Numara
388

Ankara, 23/9/1920

Erzurum'da Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyefendiye

C : 22/9/1920 şifreye : İlk telgrafnamenizi ehemmiyetle nazar-ı dikkate almış ve bu hususta Şark Cephesi Kumandanlığı ile muhabere edilmekte olduğunu yazmıştım. Müşarünileyh kumandanlıkça icab-ı ahavalin yapılacağı pek tabiî idi. Buna rağmen, tevali eden gayrikanunî ve gayrimusip teklifat ve teşebbüsatınız Heyet-i Vekilece mucib-i istiğrap olmuştur. Dahiliye ve Müdafaa-i Millîye Vekâletlerince makamat-ı aidesine tebligat-ı lâzimede bulunulmuştur. Zat-ı âlilerinin, Heyet-i Vekilenin lüzum gördüğü izahatı vermek ve icap aderse Meclis huzurunda da izahatta bulunmak üzere Ankara'ya hemen avdetiniz lâzımdır.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde, şu malûmatı veriyordu :

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankara'da iken, müşarünileyh ile bazı külâh kapmak istiyenler, güzel bir program yapmışlardır. Meselâ, Hüseyin Avni Bey, Erzurum valisi olacak... Celâlettin Arif Bey, şark vilâyetlerinin vali-i umumisi olacak...

Celâlettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mana ifade etmiyor. Halit Bey'in Miralay Kâzım Bey'le arası pek iyi olmadığından, Kâzım Bey aleyhine kendisine bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali namı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekâletine inhasını işitenler meyus oluyorlar ve iğreniyorlar. Hulâseten arzedeyim ki, Erzurum Meb'usu Necati

da herhangi bir yerde yasaya aykırı bir işi ortaya çıkartmak ve suçlularını yasaya göre yargılatmak için başvuracağı önlem, birtakım beyinsizlere uyarak, çok yakından tanıdığım ve gerçekten yurtsever olan Erzurumlu hemşerilerimin hiç de uygun göremeyecekleri bir başkaldırma durumu almak mı olacaktı?

Celâlettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saata değin vali vekilliğine atanmasını istiyor. Böyle bir ültimatomun anlamı var mı idi?

Celâlettin Arif Bey bu önerisini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış. Kâzım Karabekir Paşa ona demiş ki: "Hüseyin Avni Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren... hiçbir görevde bulunmamış orta bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak, hükümeti oyuncak yapmayı istemek olur."

Baylar, Celâlettin Arif Bey'in kesin önerisine verdiğim yanıt şu idi:

Şifre
Geciktirilemez
Sayı: 388

Ankara 23.9.1920

Erzurum'da Adalet Bakanı Celâlettin Arif Beyefendi'ye

Y: 22.9.1920 şifreye:

İlk telyazınızı önemle dikkate almış ve bu konuda Doğu Cephesi Komutanlığı ile yazışmalar yapılmakta olduğunu bildirmiştim. Adı geçen komutanlıkça gereği elbette yapılacaktı. Buna karşın, süregelen yasaya aykırı ve yersiz öneri ve girişimleriniz Bakanlar Kurulunca şaşırtıcı olarak görülmüştür. İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarınca ilgili yerlere gerekli bildirimler yapılmıştır. Sizin, Bakanlar Kurulunun istediği bilgiyi vermek ve gerekirse Meclis önünde de açıklamalarda bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz gereklidir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 günlü bir şifresinde şu bilgiyi veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey daha Ankara'da iken, kendisiyle kimi külâh kapmak isteyenler güzel bir program yapmışlardır. Örneğin Hüseyin Avni Bey Erzurum Valisi olacak; Celâlettin Arif Bey Doğu İllerinin Genel Valisi olacak.

Celâlettin Arif Bey, ya oyuncak olarak oynatılıyor ya da, daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bana önermeden yazmasının ve Hüseyin Avni üzerinde direnmesinin bir başka anlamı yoktur. Halit Bey'in, Albay Kâzım Bey'le arası pek iyi olmadığından, kendisine Kâzım Bey'i kötüleyici bir karar verdirebilir. Hüseyin Avni Bey de vali adı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine önerildiğini işitenler umutsuzluğa düşüyor ve iğreniyorlar. Özet olarak bildireyim ki, Er-

Bey'in biraderi olup ahiren Maarif Müdürlüğüne tayin olunan Mithat Bey, Bolşevikliği, memleketin iş beceremiyenlerin mevki kapması tarzında telâkki ettiğini zannediyor. Bu zat, menfaatperest olduğundan ekseriyet tarafından pek sevilmez. Halk hükûmeti meselesinde, bendenizi müsait bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin beylerle muhabere ederek işin daha evvelden tertip ve tasvip edildiğini zannediyorum.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya davet eden 23 Eylül tarihli telgrafnamem, 24 Eylül tarihli şedidülmeal bir telgrafname ile karşılandı. Bu telgrafname Meclis Riyaseti Makamına hitaben yazılmış idi. «Heyet-i Vekilede ve Büyük Millet Meclisi'nde kıraat olunacaktır.» ihtarını da ihtiva ediyordu. Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, gayrikanunî ve gayrimusip kelimelerini alarak, Celâlettin Arif Bey Erzurum'daki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. Bu mu gayrikanunidir? bu mu gayrimusiptir? diyerek kendini müdafaa ediyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu bilmünasebe verilen malümâttan anlaşıldığı için hangisinin gayrikanunî olmadığını ve hangisinin gayrimusip bulunmadığını, takdir etmek güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey, «gayrikanunî ve gayrimusip teklifin benden sudur eylemiyeceğine Heyet-i Vekilenin kail olmasını beklerdim.» dedikten sona, «aranızda müddeayatımı takdir edecek arkadaşlarım mevcut olacağına kaniim.» ifadesiyle, kendisini takdir edebilmenin kendisinin eşi, arkadaşı olmak mahiyetinde bulunmakla ancak mümkün olabileceği hakikatini ityan ediyordu. Celâlettin Arif Bey, daire-i intihabiyesini teftiş etmeksizin, Ankara'ya «muavedet» edemiyeceğini de bildiriyordu.

Kahraman Erzurum ahalisinin bana açtığı ağuş-ı samimiyeti suistimal edebileceğine asla ihtimal veremedim

Efendiler, ben de İstanbul'a avdet edemiyeceğimi İstanbul hükûmetine Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer mahall-i davet ve sahib-i davet aynı olsaydı, insanın, âdeta, garip bir nazire yapılmakta olduğuna hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şerait, büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı bana ağuş-ı vefa ve fedakârisini açmış olan kahraman Erzurum ahalisinin, bu ağuş-ı samimiyeti suiistimal edebileceğine asla ihtimal vermedim.

Hatta, Efendiler; 28 Eylül 1920 tarihinde Erzurum ahali murahhasları namiyle memurin ve ahaliden elli imza ile aldığım telgrafname dahi, bu kanaatimi ihlâl etmedi. Gerçi telgraf, çok dürüşt ve isyankâr idi. Fakat, imzaların kısm-ı küllisi, Celâlettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği vilâyet memurlarının idi. Bilhassa istinaf azasından olup Celâlettin Arif Bey tarafından polis müdiriyeti vekâletine tayin edilen zatın imzası bu telgrafnamenin, nasıl çirkin bir zihniyetin mahsulü olabileceğine medar-ı hüküm addedilemez miydi? Bu telgraf-

zurum Milletvekili Necati Bey'in kardeşi olup son zamanlarda Milli Eğitim Müdürlüğüne atanan Mithat Bey halkın, bolşevikliği, iş beceremeyenlerin bir yer kapması yolunda anladığını sanıyor. Bu kişi, çıkarına düşkün olduğundan halkın çoğunluğunca pek sevilmez. Halk hükümeti konusunda beni elverişli bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni beylerle yazışma yapılarak işin daha önceden düzenlendiğini ve onandığını sanıyorum.

Baylar, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya çağıran 23 Eylül günlü telim, 24 Eylül günlü sert bir telyazısı ile karşılandı. Bu telyazısı Meclis Başkanlığı katına yazılmış idi. Bu telde : "Bakanlar Kurulunda ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır." yollu bir uyarma da vardı. Benim telyazımdaki iki kelimeyi, "yasaya aykırı ve yersiz" kelimelerini alarak. Celâlettin Arif Bey Erzurum'daki girişim ve önerilerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. "Bu mu yasaya aykırıdır? Bu mu yersizdir?" diyerek kendini savunuyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu yeri geldikçe verilen bilgilerden anlaşıldığı için, hangisinin yasaya aykırı olmadığını ve hangisinin yersiz bulunmadığını anlamak güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey : "Yasaya aykırı ve yersiz önerinin benden gelmeyeceğine Bakanlar Kurulunun inanmış olmasını beklerdim." dedikten sonra : "Aranızda savlarımın değerini bilecek arkadaşlarımın bulunacağına inanırım." sözleriyle kendisinin değerini anlayabilmenin kendisinin eşi, arkadaşı niteliğinde bulunmakla ancak başarılabileceği gerçeğini ileri sürüyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim bölgesini denetlemeksizin Ankara'ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

Yiğit Erzurum halkının bana açtığı dost kucağını, kötüye kullanabileceğini hiç sanmıyorum

Baylar, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi İstanbul Hükümetine Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer, çağrılan yer ve çağıran özdeş yer olsaydı, sanki şaşılacak bir benzetme yapılmakta olduğuna insanın inanacağı gelebilirdi. Ama, koşullar büsbütün başka olduğuna göre İstanbul'un çağrısına karşı, bana bağlılık ve özverili kucağını açmış olan yiğit Erzurum halkının, bu dost kucağını kötüye kullanabileceğini hiç sanmadım.

Dahası baylar, 28 Eylül 1920'de "Erzurum Halk Delegeleri" adıyla halktan aldığım elli imzalı telyazısı bile bu inancımı bozmadı. Gerçi telyazısı çok kaba ve karşı gelici idi. Ama, imzaların pek çoğu, Celâlettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği il görevlilerinin idi. Özellikle İstinaf Mahkemesi[1] üyelerinden olup Celâlettin Arif Bey'in Polis Müdürü Vekilliğine atadığı kimsenin imzası bu tel yazısının nasıl çirkin bir anlayışın ürünü olabileceğini kestirmeye dayanak sayılamaz mı idi? Bu telyazısının Milli Eğitim Müdürü

[1] Bugün bulunmayan, bir üst mahkeme.

namenin, Maarif Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimseler tarafından tertip edildiğini anlamak hususu gecikmedi.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, tekliflerini bir taraftan, Erzurum Heyet-i Merkeziye Reisi Tevfik imzasiyle «Celâlettin Arif Beyefendinin vaki iş'arı veçhile muamele ifasını kat'iyetle talep ederiz.» diye teyit ettirirken bir taraftan da, gûya, Ankara ile şifreli muhaberelerle birtakım işler yapılmak ve teşebbüsün ne tesir yaptığı anlaşılmak isteniyordu.

Erzurum, 21/22, 9/1920

Ankara Maarif Vekâletine

Erzurum Meb'usu Necati Bey'e :

Mümkünse, Sıhhıye Müdiriyetine Merkez Tabibi Doktor Salim Bey'in tayinine himmet olunması muvafıktır. Bundan evvelki inhaların ciddiyetten âri bulunduğu [1], tahsisatımızı mutlaka alarak Ziraat Bankasından havale veriniz. Meclise yazılmıştır. (Hüseyin Avni)

Maarif Müdürü
Mithat

Ve badehu :

Erzurum, 22/9/1920

Maarif Vekâletine

Rıza Nur Beyefendiye :

Şimdiye kadar yazdığım mesailden ne netice hâsıl oldu? Heyet-i Vekilede bu mesele hakkında ne cereyan eyledi? Lütfen beni malûmattar etmenizi rica ile gözlerinizden öperim. (Celâlettin Arif)

Maarif Müdürü
Mithat

Ve badehu :

Gayet müstaceldir. Erzurum, 25/9/1920

Ankara'da Maarif Vekâletine

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır :

Ermenileri tedip maksadiyle Haziranda seferberlik ilân olunarak üç yüz beşe kadar taht-ı silâha davet olunmuş dokuz bini muharip ve on üç bini gayrimuharip ki cem'an yekûn yirmi iki bin askerle zabitan ailesi iaşeleri hemen Erzurum vilâyeti ahalisine tahmil olunarak şu zamanda tekâlif-i harbiye suretiyle bir buçuk milyon liralık erzak ve mevaşi ve vesait-i nakliye alınmıştır. Halk, maksadın ulviyetini takdir etmesine mebni bu kadar fedakârlık ettikten sonra *Çiçerin*'in malûm mektubu hareket-i askeriyeyi akim bırakması ve Ermenilerin bundan cesaret alarak ahali-i islâmiyeye mezalim yaparken ordunun Ermeni ve Bolşevik ittifakını ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızıllar ile matlup derecede anlaşılamaması ve bunlarla beraber Celâlettin Arif Bey'in yazdığı suiistimallere meydan verilmesi pek fena tesir yaparak halkı kıyam ve dinsizliğe [2] sevketmiştir. Şark ahvalini idare

[1] Tümce, yanlış ya da eksiktir.
[2] 1927 lüks baskısında : *densizliğe*'dir.

Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimselerce düzenlendiğini anlamamız gecikmedi.

Baylar, Celâlettin Arif Bey, bir yandan önerilerini, Erzurum Merkez Kurulu Başkanı Tevfik imzasıyla : "Celâlettin Arif Beyefendi'nin bildirdiği üzere işlem yapılmasını kesin olarak isteriz." diye destekletirken bir yandan da Ankara ile şifreli yazışmalar yaptırarak sözde birtakım işler çevirmek ve girişiminin ne etki yaptığını anlamak istiyordu :

Erzurum, 21/22.9.1920

Ankara Milli Eğitim Bakanlığına

Erzurum Milletvekili Necati Bey'e :

Olanağı varsa, Sağlık Müdürlüğüne Merkez Hekimi Doktor Salim Bey'in atanmasına yardım etmeniz uygun olur. Bundan önceki atamalar ciddilikle bağdaşamaz. Ödeneklerimizi ne yapıp yapıp alarak Ziraat Bankasıyla yollayınız. Meclise yazılmıştı. **(Hüseyin Avni)**

Milli Eğitim Müdürü
Mithat

Bunun ardından da :

Erzurum, 25.9.1920

Milli Eğitim Bakanlığına

Rıza Nur Beyefendi'ye :

Şimdiye dek yazdığım işlerden ne sonuç elde edildi? Bakanlar Kurulunda bu iş üzerinde neler geçti? Bana bilgi vermek iyiliğinde bulunmanızı rica ile gözlerinizden öperim **(Celâlettin Arif).**

Milli Eğitim Müdürü
Mithat

Daha sonra da :

Çok önemli ve ivedidir — Erzurum, 25.9.1920

Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığına

Rıza Nur ve Necati beyler okuyacaktır :

Ermenileri yola getirmek amacıyla Haziranda seferberlik ilan olunarak üç yüz beş [1] doğumlulara değin askere çağrılmış, dokuz bini savaşçı, on üç bini de savaşçı olmayan, yirmi iki bin asker ile subay ailelerinin beslenmeleri hemen hemen Erzurum ili halkına yükletilerek şu zamanda savaş vergisi adıyla bir buçuk milyon liralık yiyecek, hayvan ve taşıt alınmıştır. Halk, amacın yüceliğini anlamış olduğundan bu denli özveriye katlandıktan sonra Çiçerin'in bilinen mektubunun savaşı durdurması ve bundan yüreklenerek İslam halkına zulüm yapan Ermeniler karşısında ordunun, Ermeni ve Bolşevik birleşmesini ileri sürerek yüreksizlik göstermesi ve Kızıllar ile istenildiği gibi anlaşma yapılamaması ve bunlarla birlikte Celâlettin Arif Bey'in yazdığı yolsuzluklara meydan verilmesi pek kötü bir etki yapmış ve halkı ayaklanmaya ve densizliğe [2]

[1] Şimdi kullandığımız tarihe göre 1889 yılı.

[2] 1927 ve 1934 basımlarında : *dinsizliğe*'dir. 1927 lüks baskısında böyledir.

edebilmek kudreti, Kâzım Paşa'da olmadığı cihetle buranın ahval-i siyasiye ve askeriyesini Ermenilere mukabele edecek kiyasette iyi idare edebilecek muktedir ve aynı zamanda salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir heyetin vücudu elzemdir. Şimdiye kadar kıymettar zamanlar Ankara'da dosyası mevcut manasız muhaberat ile geçmiş, belki de birçok fırsatlar kaybolmuştur. Diğer taraftan Erzurum'un mevsim itibariyle müşkül zamanları geldi. Ordunun muhafazası zarurî olup halbuki elbise ve iaşe hususunda pek ziyade zaruret çekilmektedir. Memurin-i askeriye ve mülkiye dört aydanberi maaş almamakta ve masarifat-ı askeriye için yeni tekâlifte bulunmağı tasavvur ediyorlarsa da ahalinin kudretini bilmiyorlar. Kat'iyyen müsait değildir. Hükûmet-i merkeziye pek bigâne ve civar elviye, bahusus Harput vilâyeti bütün lâkayt, hiç alâka göstermemektedir. Bu gibi muamelat hakkında hükûmetten, icap ederse, namıma Meclisinizden de istizahta bulununuz ve ordunun ihtiyacatını oraca kat'iyyen temin ederek sonra geliniz. Vilâyat-ı şarkıye hakkındaki ajansa çok inanmadım. İmza. Hüseyin Avni

Maarif Müdürü
Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Bey'in, Heyet-i Vekile arasında müddeayatını takdir edeceğini zannettiği ve makamının şifresinden istifadeye kıyam eylediği zat da, kendisinin mahremi olmak istememiş ve Meclis Riyasetini haberdar eylemiştir.

Efendiler, kırk elli kişinin, bütün Erzurum ahalisi namına telgraf çekmek suretiyle oynanmak istenen oyunun, yine Erzurum ahalisi tarafından, halkın Büyük Millet Meclisi Hükûmetine sadakat ve fedakârlık hissiyatiyle meşbu olduğuna dair gelen telgrafla mahiyeti anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, Ermenistan seferinde en nihayet Büyük Millet Meclisi Ordusunun muzaffer olduğunu gözleriyle gördükten sonra, yani avdet tebligatını aldığından kırk yedi gün sonra Erzurum'dan harekete karar mecburiyetine kani olmuştu. Maahaza hareketini şu telgrafla Meclis'e tepşir ettiriyordu :

Erzurum, 27 Teşrinisani 1920

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Büyük Millet Meclisi Reis-i Sanisi ve Umur-ı Adliye Vekili Muhterem Meb'usumuz Celâlettin Arif Beyefendi, Meb'usumuz Hüseyin Avni Bey'le dünkü gün şitanın şiddetine rağmen Erzurum ahalisinin büyük ve parlak merasim-i teşyiiyesi ile Ankara'ya müteveccihen hareket ettiklerini arz ve bu vesile ile Meclis'e karşı olan lâyezal hürmetlerimizi takdim eyleriz.

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziye Reisi
Tevfik

sürüklemiştir. Kâzım Paşa'da Doğu işlerini çevirebilme gücü olmadığından buranın siyasa ve askerlikle ilgili işlerini Ermenilere karşı koyabilecek, güçlü, iyi yönetebilecek, hem de olağanüstü yetkili bir kurulun bulunması çok gereklidir. Şimdiye dek değerli zamanlar, Ankara'da dosyası bulunan gereksiz yazışmalarla geçmiş, belki de birçok fırsatlar yitmiştir. Öte yandan, Erzurum'un mevsim bakımından zor zamanları geldi. Ordunun korunması zorunluğu vardır; oysa giyecek ve yiyecek bakımından pek çok sıkıntı çekilmektedir. Asker ve sivil bütün görevliler dört aydan beri aylık alamamaktadırlar. Ordu giderleri için yeni vergiler salmayı düşünüyorlarsa da halkın gücünü bilmiyorlar; hiç elverişli değildir. Merkezdeki hükümet pek ilgisiz. Yakın sancaklar, özellikle Harput [1] ili, tümü ilgisiz; hiç umursamıyorlar. Bu gibi işler için hükümete gerekirse benim adıma Meclise de gensoru önergesi veriniz ve orduya gerekli olan şeyleri oradan kesin olarak sağladıktan sonra geliniz. Doğu illeri ile ilgili ajansa pek inanmadım. (İmza : **Hüseyin Avni.**)

Milli Eğitim Müdürü
Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Bey'in Bakanlar Kurulu üyeleri arasındaki, savlarının değerini bileceğini sandığı ve makamının şifresinden yararlanmaya kalkıştığı kişi de kendisinin sırdaşı olmak istememiş ve olup bitenleri Meclis Başkanlığına bildirmiştir.

Baylar, kırk elli kişiye bütün Erzurum halkı adına tel çektirerek oynanmak istenen uyunun içyüzü, yine Erzurum halkından gelen ve halkın Büyük Millet Meclisi Hükümetine bağlılığını ve özveri duygularıyla dolu olduğunu bildiren telden anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, ancak, Ermenilerle yapılan savaşta, en sonunda Büyük Millet Meclisi ordusunun utku kazandığını gözleriyle gördükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan bildirimi aldıktan kırk yedi gün sonra, Erzurum'dan ayrılmaya karar vermek zorunda olduğuna inanmıştı. Böyle iken, yola çıkışını şu telle Meclise muştulatıyordu :

Erzurum, 27 Kasım 1920

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı sayın milletvekilimiz Celâlettin Arif Beyfendi'nin, milletvekilimiz Hüseyin Avni Bey'le, dünkü gün, kışın sertliğine bakmadan, Erzurum halkının büyük ve parlak uğurlama töreni ile Ankara'ya doğru yola çıktıklarını bildirir ve bundan yararlanarak Meclis'e karşı olan sonsuz saygılarımızı sunarız.

Müdafaai Hukuk Merkez Kurulu Başkanı
Tevfik

[1] **Bugünkü Elazığ ilinin o günlerdeki adı.**

Hüseyin Avni, Celâlettin Arif beylerin Erzurum'dan avdetten sonra, Meclis'teki vaz'ı muhalefetleri ve Kâzım Karabekir Paşa'ya taarruz ve hücumlariyle Meclis'i çok işgal ettikleri görülmüştür.

Şark Cephemizde Ermenilerle harp başlıyor

Muhterem Efendiler, şark hudutlarımızda müstacel olan işimiz; Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'un inkılâp tarihinde bıraktığı eserini daha fazla mütalea ve tetkika müsait değildir. Arzu buyurursanız aynı günlerde şark hududumuzdaki ciddî iştigale gelelim:

Malûm-ı âlinizdir ki, Mondros Mütarekesinden beri, Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek hududa mücavir mahallerde, Türkleri kütle halinde katilden bir an fariğ olmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammülsüz bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde şark mıntıkasında muvakkat seferberlik ilân ettik. On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Şark Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltu'da teşekkül eden Türk idare-i mahalliyesine karşı hareketle, o havaliyi istilâ etti. Hariciye Vekâletimiz tarafından, Ermenilere 7 Temmuz 1920 de bir ültimatom verildi. Ermeniler aynı tarz-ı hareketlerine devam ettiler. Nihayet seferberlikten 3.5, 4 ay kadar sonra, Kötek, Bardiz mıntıkalarında toplanan kuvvetlerimize, Ermenilerin taarruziyle harekât-ı harbiyeye başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın tarzında yaptıkları umumî bir taarruzla muvaffak oldular. Efendiler; bu hoşa gitmiyen malûmata ait Şark Cephesinin raporunu okurken, Ermenilerin taarruzları günü olan 24 Eylülde yazılmış Celâlettin Arif Bey'in de malûm ültimatomunu alıyordum (*Ves.* 259). Ermeniler tardolundular. Ordumuz, 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde, Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya taarruza geçiyor. Ne suitesadüf!.. Sanki bu efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi..!

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamış'a dahil oldu. 30 Eylülde Merdenek işgal olundu. Fakat, bazı esbap ve mülâhazata binaen 28 Teşrinievvel 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış - Lâloğlu hattında kaldı.

Bu esbaptan birinin de, Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve rüfekasının ihdas eyledikleri vaziyet olduğunu tahmin buyurursunuz. Filhakika, Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan keşide edilen telgrafında «30 Eylülde cepheyi gezip tespit ettikten sonra Erzurum'a giderek orada cereyan eden meselenin neticelendirileceği maruzdur.» deniliyordu.

Hüseyin Avni ve Celâlettin Arif beylerin, Erzurum'dan döndükten sonra, Meclis'te karşıcıl durum takınarak ve Kâzım Karabekir Paşa'ya saldırılarda bulunarak Meclis'i çok oyaladıkları görülmüştür.

Doğu Cephemizde Ermenilerle savaş başlıyor

Saygıdeğer baylar, doğu sınırlarımızda ivedi olan işimiz, Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'un devrim tarihinde bıraktığı izi uzun uzadıya incelemeye ve irdelemeye elverişli değildir. İsterseniz o günlerde doğu sınırımızda olan önemli işlere gelelim :

Biliyorsunuz ki Mondros Ateşkes Anlaşmasından beri Ermeniler, gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri toptan öldürmekten vazgeçmiyorlardı. 1920 yılı sonbaharında Ermeni kıyımı dayanılmaz bir kerteye geldi. Ermeniler üzerine yürümeye karar verdik. 9 Haziran 1920'de doğu bölgesinde geçisi seferberlik ilan ettik. On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında Ermeniler, Oltu'da kurulan yöresel Türk Hükümeti üzerine yürüyerek o bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığımızca Ermenilere 7 Temmuz 1920'de bir ültimatom verildi. Ermeniler özdeş tutumlarını sürdürdüler. Sonucunda, seferberlikten üç buçuk, dört ay kadar sonra Kötek, Bardiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırısı ile savaşa başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın biçiminde yaptıkları genel bir saldırı ile başarı sağladılar. Baylar, Doğu Cephesinin bu hoşa gitmeyen bilgileri veren raporunu okurken, Celâlettin Arif Bey'in Ermeni saldırısının yapıldığı gün olan 24 Eylülde yazdığı bilinen ültimatomunu da alıyordum. (*belge :* 259) Ermeniler geri atıldılar. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri yürüyüşe geçti. O gün Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya saldırıya geçiyor. Ne kötü rastlantı! Sanki bu baylar, bize karşı Ermenilerle sözleşmiş gibi!

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamış'a girdi. 30 Eylülde Göle[1] alındı. Ama kimi nedenler ve düşünceler dolayısıyla ordumuz 28 Ekim 1920'ye değin, bir ay, Sarıkamış-Laloğlu kesiminde kaldı.

Bu nedenlerden birinin de, Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu kestirebilirsiniz. Gerçekten, Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 Eylül 1920 günü Sarıkamış'tan çektiği telyazısında : "30 Eylülde cepheyi gezip durumu saptadıktan sonra Erzurum'a giderek orada geçen olayın sonuçlandırılacağını bilgilerinize sunarım." deniliyordu.

[1] Eski adı : Merdenek.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920 tarihinde, Sarıkamış'tan Celâlettin Arif Bey'e de yazdığı bir şifrede, «Erzurum ahalisi namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, haricî düşmanların milyonlar sarfiyle temin edemiyeceği bir vesikadır. Zat-ı vak'adan daha mühim ve mühlik olan işbu açık telgrafı haricî düşman tehlike ve tehdidinden daha tahripkâr ve netayic-i vahimesini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi arzeylerim.» diyordu.

Celâlettin Arif Bey, 5/6 Teşrinievvel 1920 tarihli telgrafiyle, bilhassa «vatanperver ordu dahilinde kıymetli ve halkın itimadına mazhar olmuş pek çok zabitan ve ümera mevcut olduğundan suiistimal şikâyetleri bittabi ordunun kuva-yi mukavime ve intizam esasına tesir yapacak kadar büyümemiştir.» malûmatını veriyordu.

Ordularımızın ümera ve zabitanı hakkında malûm olan bir hakikat

Senelerce, vatanın muhtelif harp sahnelerinde kumanda ettiğim ordularımızın ümera ve zabitanı hakkında zaten malûmum olan bir hakikati 180 inci defa olsa da işitmiş olmaktan elbette çok mahzuz olmuştum.

Efendiler, muharebe meydanında, emre intizar eden Şark Ordumuz, 28 Teşrinievvel 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman mukavemet etmeksizin Kars'ı terketti. 30 Teşrinievvelde tarafımızdan işgal olundu. 7 Teşrinisani tarihinde kıtaatımız, Arpaçayı'na kadar olan mıntıkayı ve Gümrü'yü işgal etti.

Ermeniler, 6 Teşrinisanide tatil-i muhasamat ve sulh için müracaat etmişlerdi. Biz de mütareke mevaddını, Hariciye Vekâleti vasıtasiyle 8 Teşrinisanide Ermeri ordusuna bildirdik. 26 Teşrinisanide başlayan müzakerat-ı sulhiye 2 Kânunuevvelde hitam buldu ve 2/3 Kânunuevvel gecesi Gümrü Muahedesi imza olundu.

Hükûmet-i Milliyenin aktettiği ilk muahede: Gümrü Muahedesi

Efendiler, Gümrü Muahadesi hükûmet-i milliyenin aktettiği ilk muahededir. Bu muahede ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine ta Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 Seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri bize, hükûmet-i milliyeye terkederek dava haricine çıkarılmıştır. Şarkta, vaziyetlerde mühim tebeddül olması yüzünden, bu muahede yerine, bilâhare aktolunan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Teşrinievvel 1921 tarihli Kars Muahedeleri kaim olmuştur.

Efendiler, umumî mıntıka itıbariyle, temas halinde bulunduğumuz Gürcüstan ile cari muamele ve münasebet hakkında da kısa bir malûmat vereyim.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920'de, Sarıkamış'tan Celâlettin Arif Bey'e de yazdığı bir şifrede : "Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telyazısı, dış düşmanların milyonlar harcayarak elde edemeyeceği bir belgedir. Olayın kendisinden daha önemli ve tehlikeli olan işbu açık telyazısını, dış düşmanların tehlikesinden ve gözdağından daha yıkıcı bulduğumdan ve bu olayın kötü sonuçlarını cephe durumundan daha önemli gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi bildiririm." diyordu. Celâlettin Arif Bey, 5/6 Ekim 1920 günlü telinde, özellikle : "Yurtsever ordumuz içinde, değerli ve halkın güvenini kazanmış pek çok subay ve üstsubay bulunduğundan yolsuzluk yakınmaları elbette ordunun dayanma gücüne ve düzen ilkesine etki yapacak kadar büyümemiştir."diye bilgi veriyordu.

Ordularımızın komutan ve subayları üzerine bilinen bir gerçek

Yıllarca yurdun çeşitli savaş alanlarında komuta ettiğim ordularımızın üstsubay ve subayları ile ilgili olan ve öteden beri bildiğim bir gerçeği, yüz sekseninci kez [1] de olsa, işitmiş olmaktan elbette çok sevinç duymuştum.

Baylar, savaş alanında verilecek buyruğu bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine yürümeye başladı. Düşman, karşı koymaksızın Kars'ı bıraktı. 30 Ekimde ordumuz [Kars'a] girdi. 7 Kasım günü birliklerimiz Arpaçayı'na dek olan bölgeyi ve Gümrü'yü ele geçirdi.

Ermeniler, 6 Kasımda savaşı bırakmak ve barış yapmak için bize başvurmuşlardı. Biz de ateşkes anlaşması ile ilgili maddeleri, Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile 8 Kasımda Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasımda başlayan barış görüşmeleri 2 Aralıkta sona erdi ve 2/3 Aralık gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

Ulusal hükümetin yaptığı ilk anlaşma : Gümrü Antlaşması

Baylar, Gümrü Antlaşması, Ulusal Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile, düşmanlarımızın ta Harşit koyağına dek olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 savaşında yitirmiş olduğu yerleri bize, Ulusal Hükümete bırakarak aradan çıkarılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişiklik olması yüzünden, bu antlaşma yerine, daha sonra yapılan 16 Mart 1920 günlü Moskova Antlaşması ile 13 Kasım 1921 günlü Kars Antlaşması geçmiştir.

Baylar, gene o bölgede bulunması dolayısıyla, Gürcistan ile olan işlem ve ilişkimizden de kısaca bilgi vereyim.

[1] "Yüz seksen kez de olsa yineleme en iyisidir" anlamında, Arapça-Türkçe karışımı bir deyim: "Et-tekrarü ahsen velev kâne yüz seksen".

1920 senesi Temmuzunda, Batum, İngilizler tarafından tahliye edilince Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu keyfiyet Brestlitovsk ve Trabzon Muahedelerine muhalif olduğundan, 25 Temmuz 1920-de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921 de Ankara'da itimatnamesini takdim etmiş olan Gürcü sefiriyle de, Türkiye - Gürcüstan Muahedesi için müzakere başlamıştı. Nihayet 23 Şubat 1921 de verdiğimiz kat'î bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. Batum'un işgali bu tarihten on beş gün sonra vaki olmuştur. İşbu yerlerde, Türkiye'ye iltihakını sabırsızlıkla bekliyen halkın alkışları içinde işgal keyfiyeti vaki oldu.

Bilâhare, Moskova Muahedesi mucibince Batum tahliye ve fakat işgal eylemiş olduğumuz aksam-ı sairenin ana vatana merbutiyeti teyit olundu.

* * *

Trakyadaki vaziyet

Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya vaziyetine de hep beraber göz gezdirelim :

Şarkî Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya - Paşaeli Heyet-i Merkeziyesi bir kongre yaptı ve bu kongre, Trakya'nın idaresini, Trakya - Paşaeli Heyet-i Merkeziyesine tevdi etti. Trakya'da Kolordu Kumandanı bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa) bu heyet-i merkeziyeye dahil olmakla beraber Edirne Meb'usu olarak da Meclisimize aza intihap olunmuştu. Trakya Heyet-i Merkeziyesine ve Kolordu Kumandanına verdiğimiz talimat, Trakya taliinin bütün memleketin tali ve mukadderatiyle birlikte hallolunabileceği esasına müstenit idi. Harekât-ı askeriye nokta-i nazarından da verdiğimiz direktif şu idi :

Faik kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa nihayete kadar mukavemet edilecek ve Trakya kâmilen zapt u işgal edilse dahi, teklif olunacak herhangi bir tarz-ı hal, münferiden kabul olunmıyacaktır. Zaten Trakya'daki kumandanın da, kararının böyle olduğu ifade edilmekte idi. Fakat son zamanlarda, Kumandan Cafer Tayyar Bey ecnebilerin verdiği teminat üzerine vukubulan davete icabetle İstanbul'a gitmiş, bizi ancak avdetinde keyfiyetten haberdar etmişti. Anlaşıldığına göre Şarkî Trakya'nın yalnız başına muhafaza-i mevcudiyet edemiyeceğinden Garbî Trakya ile birleşerek bir ecnebi idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş.. her halde kuvve-i maneviyeyi kıracak bir takım propagandalar yapılmış...

1920 yılı Temmuzunda, Batum'u İngilizler boşaltınca Gürcüler hemen ele geçirdiler. Bu durum, Birestlitovsk ve Trabzon antlaşmalarına aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920'de protesto edilmişti.

8 Şubat 1921'de Ankara'da güven mektubunu sunmuş olan Gürcü Elçisi ile de Türkiye-Gürcistan antlaşması için görüşme başlamıştı. En sonu, 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un bizce işgal edilmesi kabul edildi. Bundan on beş gün sonra Batum'a girdik. Bu yerler, Türkiye'ye katılmayı dört gözle bekleyen halkın alkışları arasında işgal edildi.

Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı, ama ele geçirdiğimiz öteki yerlerin anayurda bağlılığı pekiştirildi.

* * *

Trakya'daki durum

Baylar, o günlerdeki Trakya durumuna da hep birlikte göz gezdirelim :

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Merkez Kurulu bir kurultay topladı ve bu kurultay, Trakya'nın yönetimini,Trakya–Paşaeli Merkez kuruluna verdi. Trakya'da Kolordu Komutanı bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa), bu merkez kurulunun üyesi olmakla birlikte Edirne Milletvekili olarak da Meclisimize üye seçilmişti. Trakya Merkez Kuruluna ve Kolordu Komutanına verdiğimiz yönerge, Trakya alınyazısının bütün ülkenin alınyazısına bağlı olduğu ve onunla birlikte düşünülebileceği ilkesine dayanıyordu. Savaş durumu bakımından da verdiğimiz yönerge şu idi :

Üstün kuvvetlerin saldırısına uğranılırsa sonuna değin dayanılacak ve Trakya bütünüyle düşman eline geçse bile, ileri sürülecek herhangi bir çözüm yolu tek başına kabul olunamayacaktır. Öteden beri Trakya'daki komutanın da kararının böyle olduğu söylenmekte idi. Ama son zamanlarda komutan Cafer Tayyar Bey, yabancıların verdiği güvence üzerine, yapılan çağrıyı kabul ederek İstanbul'a gitmiş; ancak dönüşünden sonra durumu bize bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına varlığını koruyamayacağı, ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı yönetimle yaşayabilceği yolunda düşünceler aşılanmış... Her halde içgücünü kıracak birtakım propogandalar yapılmış.

Cafer Tayyar Bey İstanbulda iken Fırka kumandanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan, Kolordu Kumandanlığına tayin edilmiş.. Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya avdetine müsaade olunmuş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul muhitatiyle temastan sonra, Muhittin Bey teklif ettiği halde, artık Kolordunun kumandanlığını deruhde etmemiş, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Bu suretle, Trakya talii, İstanbul mehafil-i siyasiyesinin verdiği tesire terkolunmuş..

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakya'da Birinci Kolordunun vaz'ulceyşi şöyle idi :

Kolordu Karargâhı Edirne'de;
Altmışıncı Fırka : Keşan, Edirne, Uzunköprü havalisinde;
Elli Beşinci Fırka : Tekirdağ mıntıkasında;
Kırk Dokuzuncu Fırka : Kırkkilise mıntıkasında.

Yunan ordusu, Anadolu'da, Garp Cephesinde yaptığı umumî taarruzda muvaffak olduktan sonra 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağı'na bir fırka çıkardı. Tekirdağ mıntıkasında çok dağınık bir halde bulunan Elli Beşinci Fırka toplanmağa vakit bulamadan Yunan fırkası, Edirne istikametinde yürümeğe başladı.

Garbî Trakya'dan, Meric'i geçerek, taarruz etmek istiyen Yunan kuvvetleri; o mıntıkadaki Altmışıncı Fırkaya kumanda eden Cemil Bey'in (Dahiliye Vekili Cemil Bey'dir) ve 15 Hazirandan itibaren kuvvetleriyle Edirneye gelmiş bulunan ve Edirne - Karaağaç istasyonu arasında ciddî muharebeler vermiş olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve mukavemeti sayesinde tevkif ve tespit olundu.

Trakyadaki kolordumuzun icabat-ı askeriyeyi ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegâne mes'ulü Cafer Tayyar Paşa'dır

Edirne istikametinde, serbestçe ilerlemekte bulunan düşman fırkasına karşı, bütün Birinci Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak kumandanın... Kolordu Kumandanı Muhittin Bey'in, ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız istihsal ettiğim malûmata nazaran, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetlerine temas edemeksizin Havza civarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk u idareden mahrum Birinci Kolordumuz, kâmilen inhilâl etti. Kıtaatının bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a iltica etti. Netice olarak, Trakya, kâmilen Yunanlıların eline geçti. Maatteessüf Birinci Kolordu Kumandanından, milletin talep ve intizar ettiği basiret, dikkat ve fedakârlığın tecellisine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya'nın hususî ve müşkül vaziyet ve şerait içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat bu hususiyet ve müşkülât, hiçbir

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken tümen komutanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan Kolordu Komutanlığına atanmış. Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul'daki ilgililerle görüştükten sonra, Muhittin Bey önermişse de, artık kolordunun komutanlığını üzerine almamış, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Böylece Trakya'nın alınyazısı, İstanbul siyasal çevrelerinin etkisine bırakılmış.

Baylar, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakya'da Birinci Kolordunun konuş durumu şöyle idi :

Kolordu karargâhı Edirne'de;
60'ıncı Tümen Keşan, Edirne, Uzunköprü bölgesinde;
55'inci Tümen Tekirdağ bölgesinde;
49'uncu Tümen Kırklareli[1] bölgesinde.

Yunan ordusu Anadolu'da, Batı Cephesinde yaptığı genel saldırıda başarı elde ettikten sonra, 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde çok dağınık bir durumda bulunan 55'inci Tümen toplanmaya vakit bulamadan Yunan tümeni Edirne doğrultusunda yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan, Meriç'i geçerek, saldırmak isteyen Yunan kuvvetleri, o bölgedeki 60'ıncı Tümene komuta eden Cemil Bey'in (İçişleri Bakanı Cemil Bey) ve 15 Hazirandan başlayarak kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne – Karaağaç istasyonu arasında çetin savaşlar yapmış olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) uyanık davranmaları ve direnmeleri üzerine durduruldu ve ilerlemesi önlendi.

Trakya'daki kolordumuzun askerlik gereklerini yapamamasının ve yurtseverlik namusunu yerine getirememesinin tek sorumlusu Cafer Tayyar Paşa'dır

Edirne doğrultusunda serbestçe ilerlemekte bulunan düşman tümenine karşı, bütün Birinci Kolordu kuvvetlerini toplayıp önlem alacak komutanın, Kolordu Komutanı Muhittin Bey'in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız elde ettiğim bilgiye göre, Cafer Tayyar Bey kendi kuvvetleriyle ilişki kurmayarak Havza yakınlarında atla dolaşırken düşmana tutsak olmuştur. Ondan sonra komuta ve yönetimden yoksun kalan Birinci Kolordumuz büsbütün dağıldı. Birliklerin bir kısmı tutsak oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a sığındı. Sonuç olarak, Trakya baştan başa Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, Birinci Kolordu Komutanından ulusun istediği ve beklediği sağgörünün, uyanıklığın ve özverinin belirtisini göremedik.

Baylar, Trakya'nın özel ve güç durum ve koşul içinde bulunduğu kuşkusuzdu. Ama, bu özellik ve güçlükler, hiçbir

[1] Eski adı : Kırkkilise.

vakit Trakya'daki Kolordunun icabat-ı askeriyeyi ve vatarperverlik namusunu ifa etmesine mâni olamazdı. Eğer bu, yapılamamış ise, millet, tarih nazarında bundan, yegâne mes'ul, Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte bütün bir vatanı, çok faik düşman kuvvetleri karşısında, son kabza-i türabına kadar karış karış kahramanca ve namuskârane müdafaa etmiş ve yine muhafaza-i mevcudiyet eyliyebilmiş ordular görülmüştür. **Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona kumanda edenler. kumanda edebilmek evsafırnı haiz bulunsun!**

Efendiler, kumandanlar, askerlik vazife ve icabatını düşünürken ve tatbik ederken, dimağını mülâhazat-ı siyasiye taht-ı tesirinde bulundurmaktan tevakki eylemelidirler. Siyasî cihetin icabatını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdırlar.

Kumandanlar, taht-ı emrine verilen millet evlâdını, memleket vesaitini, düşmana, ölüme tevcih ederken, yegâne düşüneceği nokta; milletin kendisinden beklediği vatanî vazifeyi ateşle, süngü ile ve ölümle ifa ve intaç etmektir. Askerî vazife, ancak, bu zihniyet ve kanaatle ifa olunabilir. Lâfla, politika ile, düşman mevaid-i iğfalkâranesine kulak vermekle, askerlik vazifesi yapılamaz. Kumandanlık vazife ve mes'uliyetini yüklenecek kadar omuzlarında ve bilhassa dimağında kuvvet bulunmayanların feci akıbetlerle karşılaşması gayrikabil-i içtinaptır.

Efendıler, bir kumandanın esareti de mazur görülebilir. O zaman ki, vazife ve icabat-ı askeriyeyi ifa ve tatbike elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu faik hasım ordusu karşısında mağlûp ve kendiliğınden ricat ederken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan, Türk kumandanları görülmüştür.

Bir Türk kumandanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir suitesadüf ve suitali neticesi dahi olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek de, tarih, bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk inkılâp tarihinin ensal-i atiyeye hitap ve ihtarı işte budur..

* * *

İkinci Konya isyanı

Muhterem Efendiler, Anadolu ortasında ika olunan dahilî isyanların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerinde yaptığı suitesirat, düşmanlarca memul netayici vermedi. Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya müessir olarak, cephemizi yıkmağa matuf harekâtla beraber, cepheye

zaman Trakya'daki kolordunun askerliğin gereklerini ve yurtseverlik ödevini yapmasına engel olamazdı. Eğer bu yapılmamış ise, ulus ve tarih karşısında bundan tek sorumlu Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte, bütün bir yurdu çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son avuç toprağına değin karış karış, yiğitçesine ve namuslucasına savunmuş ve yine varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. **Türk ordusu o nitelikte bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenlerde, komuta edebilmek niteliği bulsun!**

Baylar, komutanlar, askerlik görev ve gereklerini düşünürken ve uygularken, kafalarını siyasal düşüncelerin etkisi altında bulundurmaktan sakınmalıdırlar. Siyasal durumun gereklerini düşünen başka görevliler bulunduğunu unutmamalıdırlar.

Komutanların, buyruklarına verilen ulus çocuklarını, ülke araçlarını düşmana, ölüme sürerken düşünecekleri tek nokta; ulusun kendilerinden beklediği yurt görevini ateşle, süngü ile ve ölümle yapmak ve sonuçlandırmaktır. Askerlik görevi ancak bu anlayış ve inançla yapılabilir. Lafla, siyasayla, düşmanın aldatıcı sözlerine kulak vermekle askerlik görevi yapılamaz. Komutanlık görev ve sorumluluğunu yüklenecek kadar omuzlarında ve özellikle kafasında güç bulunmayanların acı sonuçlarla karşılaşmalarından kaçınılamaz.

Baylar bir komutanın tutsak olması da özürlü görülebilir; ancak, askerlik görev ve gereklerini yapıp uygulamakta elindeki kuvveti sonuna dek, son süngü ve son soluğa dek kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Baylar, bütün ordusu, üstün düşman ordusu karşısında yenilip kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını düşman başkomutanının çadırına sürerek ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür.

Bir Türk komutanının ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü rastlantı ve mutsuzluk sonucu da olsa, düşmana tutsak olmasını biz özürlü görsek de, tarih bunu hiç bağışlamaz ve bağışlamamalıdır. Türk Devrim tarihinin gelecek kuşaklara ileteceği sözler ve uyarmalar işte budur!

* * *

İkinci Konya Ayaklanması

Saygıdeğer baylar, Anadolu ortasında çıkartılan iç ayaklanmaların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve yaptığımız düzenleme üzerinde kötü etkileri, düşmanlarca umulan sonucu vermedi. Savunma kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya etki yaparak cephemizi yıkma amacını güden çeşitli

yakın mıntıkalarda da ahaliyi kıyam ettirmek, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul, bu hususta, ötedenberi çalışmakta idi. Zeynelâbidin partisinin Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyânkar harekât, nihayet 1920 senesi Teşrinievveli bidayetinde zuhûr etti.

Delibaş namında, bir şaki beş yüz kadar asker firarisini başına topladı. 2/3 Teşrinievvel 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Teşrinievvel sabahı da Konya'yı işgal ve hükûmete vazıyet etti. Konya Valisi bulunan Haydar Bey ve Kumandan Avni Bey (Meb'us Avni Paşa'dır) Konya'da mevcut cüz'î miktarda asker ve jandarma ile Alâettin tepesinde usata karşı şayan-ı tezkâr bir kahramanlıkla müdafaada bulundular. Fakat usatın kesretine ve her taraftan muhacematına karşı usat eline düştüler.

Aynı günlerde Beyşehri ve Akşehir kazalarında da, bera-yi vazife dolaşan askerî heyetlerimiz oralardaki usat tarafından ifa-yi vazifeden menolundu. Ilgın kazasının Çekil karyesi civarında toplanan üç yüz kadar usat da, nasihat için giden heyete ateş etti. Konya cenubunda Karaman kazasında da, asiler tecemmüa başladı. Sultaniye, asiler eline düştü.

Efendiler, bu isyan hareketlerine karşı, Afyon Karahisar'dan ve Kütahya'dan sevkettiğimiz Derviş Bey (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır) kumandasındaki kuvvetler Konya şimalinde, Meydan İstasyonu civarında usatla temas etti. Ankara'dan da, bir süvari alayı ve bir cebel topu ile o zaman Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey kumandasında sevkolunan kuvvet, Meydan İstansyonundan ilerliyen Derviş Bey kuvvetiyle birleşti. Adana cephesinden de bir kuvvet Karaman'a tevcih olundu.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, usat ile birkaç musademeden sonra 6 Teşrinievvel 1920 de Konya'yı usattan kurtardı. Oradan kaçan usat, Koçhisar, Akseki ve Bozkır ve Manavgat istikametlerine gittiler.

Diğer bir kısım usat da Afyon Karahisar'la Konya arasında, Kadınhan ve Ilgın'ı işgal ettiler. Bu mıntıkaya da Garp Cephesinden Kaymakam Osman Bey kumandasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvaç'ı tedip etti. Cenuptan gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

İsyan mıntıkasında, usatı tenkile muvaffak olan kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehrini, ve Beyşehri de usattan tathir etti. Her tarafta, usat döküntüleri kısmen bize dehalet ettiler, kısmen de Antalya ve Mersin istikametlerine firar ettiler. Delibaş, Mersin mıntıkasında Fransızlara iltica etti.

eylemlerle birlikte cepheye yakın bölgelerde de halkı ayaklandırmak, düşmanların önem verdikleri bir sorun idi. İstanbul bu yolda öteden beri çalışmakta idi. Zeynelâbidin partisinin Konya ve dolaylarında çıkartmaya çalıştıkları ayaklanma, artık 1920 yılı Ekim ayı başında ortaya çıktı.

Delibaş adında bir haydut, beş yüz kadar asker kaçağını başına topladı. 2/3 Ekim 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Ekim sabahı da Konya'ya girdi ve hükümete el koydu. Konya Valisi Haydar Bey ve Komutan Avni Bey (milletvekili Avni Paşa) Konya'da bulunan pek az sayıda er ve jandarma ile Alâettin Tepesinde, ayaklananlara karşı, anılmaya değer bir yiğitlikle savunmada bulundular. Ama, ayaklananların çokluğu ve her yönden saldırmaları karşısında onların eline düştüler.

Gene o günlerde Beyşehir ve Akşehir ilçelerinde görevli olarak dolaşan asker kurullarımızı, oralardaki ayaklananlar görev yapmaktan alıkoydular. Ilgın ilçesinin Çığıl Köyü yakınında toplanan üç yüz kadar ayaklanıcı da öğüt vermeye giden kurula ateş etti. Ayaklananlar, Konya güneyinde Karaman ilçesinde de toplanmaya başladılar. Karapınar, ayaklananların eline düştü.

Baylar, bu ayaklanmalara karşı Afyonkarahisar'dan ve Kütahya'dan gönderdiğimiz Derviş Bey (Kolordu Komutanı Derviş Paşa) komutasındaki kuvvetler, Konya kuzeyinde, Meydan İstasyonu yakınında ayaklananlarla karşılaştı. Ankara'dan da bir süvari alayı ve bir dağ topu ile, o zaman İçişleri Bakanı bulunan Refet Bey komutasında gönderilen kuvvet, Meydan İstasyonundan ilerleyen Derviş Bey kuvveti ile birleşti. Adana Cephesinden de bir kuvvet Karaman'a doğru gönderildi.

Konya üzerine yürüyen kuvvetler, ayaklananlarla birkaç çarpışmadan sonra 6 Ekim 1920'de Konya'yı kurtardı. Oradan kaçan ayaklanıcılar Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat yönlerine doğru gittiler.

Ayaklanıcıların başka bir parçası da Afyonkarahisar'la Konya arasında, Kadınhan ve Ilgın'ı ele geçirdiler. Bu bölgeye de Batı Cephesinden Yarbay Osman Bey komutasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey birliği Ilgın, Kadınhan, Çığıl ve Yalvaç'taki ayaklanmaları bastırdı. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

Ayaklanma bölgesinde, ayaklanıcıları tepelemeyi başaran kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehir ve Beyşehir'i de ayaklanıcılardan temizledi. Her yerde, ayaklanıcıların döküntülerinden kimileri bize sığındılar, kimileri de Antalya ve Mersin yönlerine doğru kaçtılar. Delibaş, Mersin bölgesinde Fransızlara sığındı.

Muhterem Efendiler; Yeşilordu teşkilâtından bahsederken, izah etmiştim ki, kuvvet teşkilinde mütehalif iki nokta-i nazar musademeye başlamıştı. Bizim takip ettiğimiz; muntazam ordu teşkili fikrine muarız olarak «milis» diyebileceğimiz bir nevi teşkilât fikrine, umumî bir cereyan vermeğe çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik biraderler, Kütahya civarında, Kuva-yi Seyyare namı altında ellerinde bulunan kuvvete istinaden, bu cereyanın başında ve hararetli bir surette çalışıyorlardı.

"Ordudan faide yoktur" sözleri ve Garp Cephesi Kumandanının taarruz teklifi

Garp Cephesinde, orduda ve halk arasında ve hatta Meclis'te, bu cereyan etrafında yapılan propaganda, o kadar kuvvetli ve müessir bir hale geldi ki, «ordudan fayda yoktur, inhilâl etsin! Hepimiz Kuva-yi Milliye olalım!» sözleri.. her tarafta kulakları doldurmağa başladı.

Garp Cephesi kıtaatı meyanında, Kuva-yi Milliye halinde, bir mıntıka ve bir cepheye malik bulunan Ethem Bey müfrezesini nefradı, âdeta, müstesna ve efrad-ı askeriyeye müreccah, imtiyazlı görülmeğe, şayan-ı gıpta telâkki edilmeğe başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde, bir nevi nüfuz ve hakimiyet tesisine başladılar...

İşte, bu sıralarda idi ki, Garp Cephesi Kumandanı, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine, Ethem ve Tevfik biraderlerin tesiriyle olduğu zannolunan, bir teklifte bulundu : «Yunan ordusunun Gediz civarında bulunan münferit bir fırkasına taarruz etmek!..»

Garp Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde müteferrik bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve münferit bir halde bırakıldığını mütalea ederken düşman kuvve-i maneviyesinin düşkün olduğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde, Yunan ordusu, üç fırka ile Bursa mıntıkasında; bir fırka ile Aydın havalisinde ve bir fırka ile Uşak'ta ve bir fırka ile Gediz'de bulunuyordu.

Gediz taarruzu

Garp Cephesi Kumandanı iki piyade fırkası ve Ethem Bey Kuva-yi Seyyaresini Gediz'deki Yunan fırkasına tevcih edebilecekti. Bu hareketten parlak bir netice almağı kuvvetle memul ediyordu.

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti, Garp Cephesi Kumandanlığının bu teklifini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bizim ordumuzdan heyet-i umumiyesiyle kuvvetli idi. Biz, henüz, ordumuzu teşkil ve tensik etmiş bir halde bulunmuyorduk. Cephanemiz miktarı da şayan-ı teenni idi. Düşman aleyhine, Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek nisbeten faik bir kuvvet cemetmek ve seri bir muvaffakıyet ihraz eylemek belki mümkün ola-

Saygıdeğer baylar, Yeşil Ordu örgütünden söz ederken açıklamıştım ki, düşmana karşı kurulacak kuvvetler konusunda karşıt iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim tuttuğumuz düzenli ordu kurma görüşüne karşıt olarak, "milis" diyebileceğimiz bir çeşit örgüt kurma görüşüne genel bir akım vermek için çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya yakınında –"Kuvayi Seyyare"[1] adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak– bu akımın başında ve çok ateşli bir biçimde çalışıyorlardı.

"Ordudan yararlanılamıyor" sözleri ve Batı Cephesi Komutanının saldırı önerisi

Batı Cephesinde, orduda, halk arasında ve dahası, Meclis'te bu akım için yapılan propaganda o denli güçlü ve etkili bir duruma geldi ki: "Ordudan yaralanılamıyor, dağılsın! Hepimiz Kuvayi Milliye olalım!" sözleri her yandan kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında, Kuvayi Milliye durumunda, bir bölgeyi ve bir cepheyi elinde tutan Ethem Bey birliğinin erleri, sanki, seçkin ve ordu erlerine yeğlenir ayrıcalıklı görülmeye, imrenilecek durumda sayılmaya başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir çeşit erk ve üstünlük kurmaya başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Komutanı, Genelkurmay Başkanlığına, Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir öneride bulundu : "Yunan ordusunun Gediz yakınında ayrı olarak bulunan bir tümenine saldırmak!"

Batı Cephesi komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağınık bulunduğunu ve Gediz yakınındaki kuvvetinin güçsüz ve ayrı bir durumda bırakıldığını ileri sürerken, düşman içgücünün düşkün olduğunu da kabul ediyordu.

O günlerde Yunan ordusu, üç tümen ile Bursa bölgesinde; bir tümen ile Aydın bölgesinde; bir tümen ile Uşak'ta ve bir tümen ile Gediz'de bulunuyordu.

Gediz Saldırısı

Batı Cephesi Komutanı, iki piyade tümeni ile Ethem Bey'in Gezici Kuvvetlerini Gediz'deki Yunan tümeninin üzerine gönderebilecekti. Bundan parlak bir sonuç alacağını kuvvetle umuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesi Komutanlığının bu önerisini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bütünü ile bizim ordumuzdan kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokmuş değildik. Cephanemizin azlığı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Düşmana karşı, Gediz'de bütün cephe kuvvetlerimize başvurarak belki oldukça üstün bir kuvvet toplayıp çabucak bir başarı elde edebilirdik. Ama, kuvvetimiz ve hazırlığımız böyle

[1] Gezici Kuvvetler.

bilirdi. Fakat, kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir muvaffakıyeti, umumî ve neticeli bir muvaffakıyete isale müsait değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, mevziî ve muvakkat bir muvaffakıyet istihsalinde kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman, umum kuvvetleri ile mukabil taarruza geçerse, her tarafta mağlûbiyet muhakkak olurdu. Binaenaleyh cephenin ve hükûmetin şimdilik asıl vazifesini, ordu teşkilâtını tevsi ve tezyit ederek cepheyi takviyeye inhisar ettirmek lâzım geliyordu. Memleketin hayat ve memat meselesini teşkil eden Garp Cephesinde, hususî ve mahdut mülâhazalara kapılmak caiz görülmüyordu.

Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi, bu Gediz taarruzunun adem-i icrasında ısrar etti. Garp Cephesi Kumandanlığiyle, muhabere ile anlaşılamadı. Bizzat Ankara'dan, Eskişehir'de Garp Cephesi Karargâhına gitti. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa ile Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın bu mülâkatları neticesinde Ali Fuat Paşa, vaziyeti mahallinde bir daha tetkikten sonra karar vermek üzere, hareketi tehir eylemişti.

Fakat, birkaç gün sonra, Cephe Kumandanlığının vukubulan iş'arından, taarruza karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler, o günlerde, bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis'te, müthiş bir propaganda cereyen ediyordu.

«Düşman Gediz'de münferittir. Biz, onu orada mahvederiz. Parlak bir vaziyet hâsıl olur. Zaten Yunan ordusu kaçmağa müheyyadır.» sözleriyle, Gediz taarruzu lüzumu, âdeta umumî bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Nihayet Garp Cephesi Kumandanı Altmış Bir ve On Birinci Fırkalar ve Kuvve-i Seyyare ile 24 Teşrinievvel 1920 de Gediz'deki düşmana taarruz etti.

Efendiler, dalgalı ve inzibatsız ve emr ü kumandasız bazı harekâttan sonra, malûmunuz olduğu veçhile, Gediz'de mağlûp olduk.

Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere, 25 Teşrinievvel 1920 günü Bursa cephesinden taarruza geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan kıtaatımıza taarruz etti. Kıtaatımız, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Bu suretle Efendiler; cephenin her tarafından, yeniden umumî bir mağlûbiyete duçar olduk.

Garp Cephesi Kumandanının, taarruza başladığından dört gün sonra Heyet-i Vekilede şu telgrafı okundu :

bir başarıyı, genel ve sonuçlu bir başarıya çevirmeye elverişli değildi. Böyle olunca, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, bölgesel ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Buna karşı düşman bütün kuvvetleriyle karşı saldırıya geçerse bizim için her yanda yenilgi kesin olurdu. Bunun için, cephenin ve hükümetin şimdilik yalnız ordu kuruluşunu genişletip artırarak cepheyi güçlendirmek için çalışması gerekiyordu. Ülkenin ölüm kalım yeri olan Batı Cephesinde, özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak uygun görülmüyordu.

Genelkurmay Başkanı, bu Gediz saldırısının yapılmamasında diretti. Batı Cephesi Komutanlığıyla, yazışma yolu ile anlaşamadı. Ankara'dan Eskişehir'deki Batı Cephesi Karargâhına kendisi gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın bu buluşmaları sonucunda Ali Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, saldırıyı geri bırakmıştı. Ama birkaç gün sonra Cephe Komutanlığınca verilen bilgiden saldırıya karar verildiği anlaşılmıştır.

Baylar, o günlerde bu saldırının yararlı olacağı üzerine her yerde ve Mecliste ateşli bir propaganda yapılıyordu :

"Düşman tümeni Gediz'de ayrı olarak bulunuyor. Biz, onu orada yok ederiz. Parlak bir durum elde ederiz. Gerçekte düşman ordusu da kaçmaya hazırdır." sözleriyle Gediz saldırısının gerekliliği nerdeyse genel bir kanı durumuna getirilmek isteniyordu.

En sonu, Batı Cephesi Komutanı Altmış Bir ve On Birinci Tümenler ve Kuvvei Seyyare[1] ile 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana saldırdı.

Baylar, dalgalı, düzensiz ve komutasız bazı savaşlardan sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik.

Yunan ordusu, bu saldırıya karşılık olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü ele geçirdi. Uşak'tan Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına dek çekildi.

Böylece baylar, cephenin her yanında yeniden genel bir yenilgiye uğradık.

Batı Cephesi Komutanının saldırıya başladığından dört gün sonra, Bakanlar Kurulunda şu telyazısı okundu :

[1] Gezici Kuvvet.

Çavdarhisar, 27/28, 10/1920

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine

1 — Kıtaatın muharebe zayiatını süratle telâfi ihtiyacındayız. Gediz muharebesi, üç yüz muharip mevcudun bir taburun vezaif-i harbiyesine kâfi gelmediğini gösterdiğinden tabur mevcutlarını dörder yüz muharibe iblağ mecburiyetindeyiz. Muharebat-ı malûme dolayısiyle tekmil depo kıtaatı dahi cepheye sürüldüğünden muallem, müsellâh ve mücehhez bin ikmal efradının serian, bilhassa Ankara'daki kıtaattan, bu muvafık değilse en yakın bir mahalden, sürat-i itasını.

2 — Harekât ve muharebat, giydirilebilen efradın dahi elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış, dündenberi kar yağan dağlarda asker çıplak ve yalınayak kalmıştır. (Cephe Kumandanlığı Vekâleti) emrinde hiçbir şey olmadığından bilhassa kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak hulâsa, tesirat-ı havaiyeden muhafaza için ne verilmek lâzımsa on beş bin hesabiyle sürat-i irsalini ehemmiyetle arz ve rica ederim.

3 — Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine ve bera-yi malûmat Cephe Vekâletine yazılmıştır.

Garp Cephesi Kumandanı
Ali Fuat

Efendiler, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, henüz Gediz muharebesinin cereyan etmekte bulunduğu bir sırada okuduğumuz, bu telgrafnamesindeki muhteviyat, bilhassa ihtisas olunan mana ve zihniyetin pek ziyade şayan-ı dikkat görülmesi tabiîdir zannederim. Askerin hali, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her nokta-i nazardan muhtaç olduğumuz menabiin kudret ve kabiliyeti bittabi bu telgraf tarihinden üç gün evvel Garp Cephesi Kumandanlığınca malûm bulunuyordu. Her şey tamam olup da Gediz muharebesinin müddet-i cereyanı olan üç beş gün zarfında mı mahvolmuştu? Malûm olan bütün hakayika rağmen Garp Cephesi, Erkânıharbiye-i Umumiyei tarafından mı taarruza icbar edilmişti?

Mevzuubahs telgrafname, Heyet-i Vekilede okunduktan sonra zirine şu mütalea yazılmıştı :

Heyet-i Vekilede mütalea olundu. Serdolunan esbap ve vakayi gayrimakul bulundu. Muavenet-i lâzime yapılacağı tabiîdir, Alay 3 ten tasavvur olunan kuvvetin izamı yapılacaktır.

İsmet

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular

Efendiler, her muvaffakıyetsizliğin sonunda, birtakım dedikoduların meydan almasına intizar olunmalıdır. Gediz muharebesinden sonra da, vaziyet-i umumiye feci bir manzara arzedince, her tarafta kıylükal ve haklı ve haksız tenkidat başladı.

Bazıları ve bilhassa Kuva-yi Seyyareciler, Ethem ve kardeşleri, bütün taksiratı cephe kumandanına ve nizamiye fırkalarına atfen

Çavdarhisar, 27/28.10.1920

Genelkurmay Başkanlığına

1 – Birliklerin savaş kayıplarının yerini ivedilikle doldurmamız gereklidir. Gediz Savaşı, üç yüz savaşçıdan kurulu birliğin, bir taburun savaş görevini yapmaya yetmediğini gösterdiğinden, taburların er sayılarını dörder yüz savaşçıya yükseltmek zorundayız. Bilinen savaşlar dolayısıyla bütün depo birlikleri dahi cepheye sürüldüğünden, eğitilmiş, silahlı ve donatılmış bin erin ivedi olarak, özellikle Ankara'daki birliklerden, bu uygun değilse en yakın bir yerden verilmesini.

2 – Yürüyüşler ve savaşlar, giydirilebilen erlerin de giysilerini, ayakkabılarını parçalamış; kar yağan dağlarda erler, dünden beri, çıplak ve yalınayak kalmıştır. Cephe Komutanlığı Vekilliği elinde hiçbir şey olmadığından özellikle kaput, ayakkabı, pamuklu, giysi, yelek, kuşak, kısacası havanın etkilerinden korunmak için ne verilmek gerekse on beş bin üzerinden tez elden gönderilmesini önemle buyruklarınıza sunarım.

3 – Milli Savunma Bakanlığına, Genelkurmay Başkanlığına ve bilgi için Cephe Komutanlığı Vekilliğine yazılmıştır.

Batı Cephesi Komutanı
Ali Fuat

Baylar, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın daha Gediz Savaşının yapılmakta bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telyazısı kapsamının, özellikle bunda sezilen anlamın ve anlayışın pek çok dikkate değer görülmesi doğaldır, sanırım. Askerin durumu, kuvvetimizin sayısı, hazırlığımızın ölçüsü, bütün ülkede her bakımdan gereksindiğimiz kaynakların gücü ve yeteneği elbette bu telin yazılışından üç gün önce Batı Cephesi Komutanlığınca biliniyordu. Her şey vardı da Gediz Savaşının yapıldığı üç beş gün içinde mi yok olmuştu? Bilinen bütün gerçeklere karşın Batı Cephesi, Genelkurmayca mı saldırıya zorlanmıştı?

Söz konusu telyazısı, Bakanlar Kurulunda okunduktan sonra altına şu çıkma yazılmıştı :

Bakanlar Kurulunda okundu. İleri sürülen nedenler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Elbette gerekli yardım yapılacaktır. Üçüncü Alaydan, tasarlanan kuvvet gönderilecektir.

İsmet

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı dedikodular

Baylar, her başarısızlığın sonunda, birtakım dedikoduların yayılması beklenmelidir. Gediz Savaşından sonra da, genel durum acıklı bir görünüş alınca, her yerde dedikodu ve haklı haksız eleştiriler başladı.

Kimileri, özellikle Kuvayi Seyyare'ciler, Ethem ve kardeşleri, bütün suçu Cephe Komutanına ve savaşa katılan tümenlere

kendilerinin müşkül vaziyette bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve ordu kumandanı, hatalarını kapatmak için bize atf-ı kusur ediyor diyorlardı.

Ordu dahi Kuva-yı Seyyarenin hiçbir iş yapmadığını ve yapmağa muktedir olmadığını ve muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

* * *

Efendiler, tekrar bıraktığım noktadan, izahata devam etmek üzere küçük bir vak'ayı burada zikretmeme müsaadenizi rica edeceğim. Malûmdur ki, Büyük Millet Meclisi'nin hin-i teessüsünde vazolunan esasata göre, Heyete-i İcraiye namı verilen hükûmetin azası, doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından intihap olunuyordu. Bu usul, 4 Teşrinisani 1920 tarihine kadar tatbik olundu. Bu baptaki kanun, ancak bu tarihte, «İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisinin, Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından, ekseriyet-i mutlaka ile intihap olunur» suretinde tadil olundu.

Mecliste görülen aykırı temayüller ve Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliğine intihabı karşısında ihtiyar ettiğim hareket

İşte, arzetmek istediğim husus, vekillerin intihabına ait kanunun tadilini müstelzim sebeplerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Meb'usu bulunan Nâzım Bey, 89 reye karşı 98 rey ile Meclisçe Dahiliye Vekâletine intihap olundu. Nâzım Bey, dakika fevtetmeksizin büyük istical ile Vekâlet makamına gidip ifa-yı vazifeye başladı. Badehu, Heyet-i İcraye Reisi de bulunmam hasebiyle beni ziyarete geldi.

Ben, Nâzım Beyi, kabul etmedim. Meclis-i Âlinin, mazhar-ı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat, memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Meclis-i Âlice de mühim görüleceğinden emin idim.

Efendiler, Meclis azaları meyanından, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhura başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve rüfekası en çok nazar-ı dikkatimi celbeylemişti. Nâzım Bey'in, daha Sıvas Kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla mali bazı mektuplariyle ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, meb'us olarak Ankara'ya geldikten sonra, hergün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her hizb-i siyasî ile temas fırsatını kaçırmıyordu.

yükleterek, kendilerinin güç durumda bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlar ve : "Ordu Komutanı, yanılgılarını kapatmak için suçu bize yüklüyor." diyorlardı.

Ordu da, Kuvayi Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını, yapmaya da gücü yetmediğini ve savaşta verilen buyruklara uymadığını, her zaman tehlikeden uzak bulunduğunu ileri sürüyor ve tanıtlıyordu.

* * *

Baylar, bıraktığım yerden yine açıklamalarıma başlamak üzere küçük bir olayı burada bilginize sunmama izin vermenizi rica edeceğim. Bilirsiniz ki, Büyük Millet Meclis'inin kuruluşu sırasında konulan ilkelere göre, Bakanlar Kurulu adı verilen hükümetin üyeleri doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis'çe seçiliyordu. Bu yöntem 4 Kasım 1920'ye değin uygulandı. Bununla ilgili yasa ancak 4 Kasım 1920'de : "Bakanlar, Büyük Millet Meclisi Başkanının Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından salt çoğunluk ile seçilir." biçiminde değiştirildi.

Mecliste görülen aykırı eğilimler ve Nâzım Bey'in İçişleri Bakanlığına seçilmesi karşısında davranışım

İşte bilginize sunmak istediğim olay, bakanların seçilmesi ile ilgili yasanın değiştirilmesini gerektiren nedenlerden biridir.

Baylar, 4 Eylül 1920'de Tokat Milletvekili bulunan Nâzım Bey, seksen dokuz oya karşı doksan sekiz oy ile Meclis'çe İçişleri Bakanlığına seçildi. Nâzım Bey, dakika geçirmeksizin büyük bir ivedilikle bakanlık makamına gidip işe başladı. Sonra, Bakanlar Kurulunun Başkanı da bulunmam dolayısıyla, beni görmeye geldi.

Ben Nâzım Bey'i kabul etmedim. Yüce Meclis'çe güvenilen ve seçilen bir bakanı kabul etmemekle yaptığım işlemin niteliğini ve önemini elbette biliyordum. Ama, ülkenin büyük çıkarı beni bu yolda işlem yapmaya zorluyordu. Elbette, bu davranışımın nedenini açıklayıp tanıtlayacağıma ve açıklamalarımın yüce Meclis'çe de önemli görüleceğine güveniyordum.

Baylar, Meclis üyeleri arasında, aykırı birtakım ilkelere eğilim gösterenler belirmeye başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere Nâzım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nâzım Bey'in, daha Sıvas Kongresi sıralarında, kendisinden aldığım yanlış görüşlerle dolu bazı mektuplarından, ne anlayışta ve ne nitelikte olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra her gün yeni yeni siyasal girişimler yapıyordu. Kurulmaya başlayan her siyasal grup ile ilişki kurma fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, bizzat ve bilvasıta ecnebi mehafilinden bazılariyle temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muavenete de mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyun Fırkası diye, gayriciddî, sırf cerr-i menfaat maksadiyle bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun başında gayrimillî faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmuunuz olmuştur.

Bu zatın, ecnebî mehafiline, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, bilâhare İstiklâl Mahkemesi birçok hakayıkı meydana koymuştu.

İşte Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasiyle yaptığı mütemadi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, menafi-i âliye-i milleti unutarak yardımlariyle, Dahiliye Vekâletine geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey, hükûmetin, bütün dahilî idaresi makinasının başında, memleket ve millete dağil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti.

Bittabi, Efendiler; buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Meclis'te, celse-i hafiyede malûmat ve mütaleatımı açıkça söyledim.

Millet, vekillerini intihap ederken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır

Muhterem Efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare olunmuş ve olunan memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, ekseriya sühuletle kabil-i temin olmuştur. Meclislerle idare olunan memleketlerde de, en mühlik cihet, bazı meb'usların ecnebi nam ü hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine kadar, dahil olmak yolunu bulabilen vatansızlara tesadüf etmek müsteb'at olmayacağına tarihin, bu baptaki misalleriyle hükmetmek zarurîdir. Bunun için millet, vekillerini intihap ederken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletin hatadan sıyaneti için yegâne salim çare, efkâr ve ef'aliyle milletin itimadına mazhar olmuş, siyasî bir fırkanın intihapta millete delâlet etmesidir. Alelûmum efrad-ı milletin, namzetliklerini ortaya atan her şahıs hakkında medar-ı hükmolacak mevsuk malûmata ve musip reye malik bulunacağını kabul etmek, nazarî olarak farzolunsa bile, bunun mahz-ı hakikat olmadığı tecrübelerin tecrübeleriyle gayrikabil-i inkâr bir bedahet olmuştur.

* * *

Nâzım Bey, doğrudan doğruya, ya da bir aracı bularak kimi yabancı çevrelerle ilişki kurabilmiş, bu çevrelerce özendirilmiş ve onlardan yardım sağlamıştı.

Bu kişinin, "Halk İştirakiyun Partisi[1]" diye, temelsiz, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişimini ve o partinin başında ulusal olmayan çalışmalar sevdasında bulunduğunu elbette duymuşsunuzdur.

Bu kişinin yabancı örgütlere çaşıtlık ettiğine de yüzde yüz inanıyordum. Nitekim, sonradan İstiklâl Mahkemesi birçok gerçekleri ortaya koymuştu.

İşte baylar, bu Nâzım Bey, kendisi ve arkadaşları aracılığı ile yaptığı sürekli propagandalar sonucunda ve bize karşıcıl olmaya hazırlananların, ulusun yüksek çıkarlarını unutarak, yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığına geçirilmişti. Böylece Nâzım Bey, hükümetin bütün iç yönetim örgütünün başında, ülke ve ulusa değil, ancak paralı uşağı olduğu kimselerin isteğine en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti.

Elbette baylar, bunu hiç uygun göremezdim. Onun için İçişleri Bakanı Nâzım Bey'i kabul etmedim ve çekilmek zorunda bıraktım. Gerekli gördüğüm zaman da, Meclis'te gizli orutumda bildiklerimi ve düşündüklerimi açıkça söyledim.

Ulus, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır

Saygıdeğer baylar, pek güzel bilirsiniz ki, padişahlarla, halifelerle yönetilmiş ve yönetilen ülkelerde yurt için, ulus için en büyük tehlike, padişahların ve halifelerin düşmanlarca satın alınmalarıdır. Bu, çoğu zaman kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle yönetilen ülkelerde ise en yıkıcı durum, kimi milletvekillerinin, yabancılar adına ve çıkarına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine dek girmek yolunu bulabilen vatansızlara rastlanabileceğine tarihin bu konudaki örnekleriyle inanmak zorunluğu vardır. Bunun için ulus, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Ulusun yanılgıdan korunması için tek çıkar yol, düşünce ve davranışlarıyla ulusun güvenini kazanmış siyasal bir partinin, seçimde ulusa kılavuzluk etmesidir. Genellikle ulus bireylerinin, adaylıklarını ortaya atan her kişi için yargıya varılmasına yardımcı olacak sağlam bilgisi ve gerçeğe uygun görüşü bulunacağını kabul etmek kuramsal olarak var sayılsa bile, bunun tümüyle doğru olmadığı, denemelerin denemesiyle, yadsınamayacak kertede açık bir gerçek durumuna gelmiştir.

* * *

[1] Komünist Parti.

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Garp Cephesine avdet ediyorum. Gediz muharebesinden ve onun maddî ve manevî can sıkıcı neticelerinden sonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini kumandadan çekmeği zarurî addetmeğe başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek hususunu 5 Teşrinisani 1920 tarihli şifre ile istizan etti. 6 Teşrinisanide Ankara'ya gelmesi münasip olacağını cevaben bildirdim. Fuat Paşa, aleyhindeki dedikodu ve Kuvay-ı Seyyare mevcudiyetinin ordu inzibatsızlığı üzerindeki suitesiratı, okadar mahsus olmağa başlamıştı ki, 7 Teşrinisani tarihinde Ali Fuat Paşa'ya en seri bir surette Ankara'ya gelmesini emretmeği lüzumlu gördüm.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Sefir-i Kebirliğine tayini ve cephenin ikiye ayrılması kararı

Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesine kumanda edemiyeceğine kani olmuştum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa sefir-i kebir olarak Moskovaya gidebilirdi. Garp Cephesi de çok ciddî ve dikkatli mesai talep ettiğinden bu cephe kumandanlığını da zaten harekât-ı umumiye-i askeriye ile iştigal etmekte bulunan Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya zamimeten tevdi etmek en seri ve muvafık bir tedbir olacaktı. Bir cihetten de gerek dahilî isyan ve itaatsizliklere karşı ve gerek harekât-ı harbiye nokta-i nazarından kuvvetli süvari teşkilâtına ihtiyaç, bariz idi. Mahza bu teşkilâtı vücuda getirmek için de Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey'e (Refet Paşa) zamimeten bu vazifeyi vererek kendisini Konya ve havalisine göndermeği münasip mütalea ediyordum. Çünkü Refet Paşa, muhtelif zamanlarda muhtelif sebeplerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Garp Cephesinin cenup kısmiyle alâkadar olmuş ve o kısımla münasebettar mıntıkaları tanımış bulunuyordu. O halde meseleyi şu suretle halledebilirdim : Cepheyi ikiye ayırmak; mühim aksamı ihtiva eden sahayı, Garp Cephesi tesmiye ederek, İsmet Paşa'nın kumandasına tevdi etmek; cenup kısmını da, Konya havalisine göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti makamına raptetmek....

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine de Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında, cepheden Sıvas'a kadar mümtet yerde, geri mıntıkası vardı. Fuat Paşa bu mıntıkayı idare edebilmek için de bir «Cephe Kumandanlığı Vekâleti» makamı ihdasında mecbur olmuştu. Bunun gayritabiî ve gayriamelî olduğu meydanda idi. Binaenaleyh, yeni tartipte bu geri mıntıkasını da kısmen menzil sahası olarak cepheye bırak-

Baylar, sözümüzü bıraktığımız yere yani Batı Cephesine dönüyorum. Gediz Savaşından ve onun maddesel ve manevi ve can sıkıcı sonuçlarından sonra Fuat Paşa'nın cephedeki komutanlık etkisi ve erki sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zorunlu saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek için 5 Kasım 1920 günlü şifre ile izin istedi. Karşılık olarak Ankara'ya gelmesinin uygun olacağını 6 Kasımda bildirdim. Fuat Paşa için yapılan dedikodu ve Gezici Kuvvetlerin ordu düzenbağı üzerindeki kötü etkileri o denli sezilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım günü Ali Fuat Paşa'ya, çok çabuk Ankara'ya gelmesi için buyruk vermeyi gerekli gördüm.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova büyükelçiliğine atanması ve cephenin ikiye ayrılması kararı

Baylar, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine komuta edemeyeceği kanısına varmıştık. O günlerde Moskova'ya da bir elçilik kurulu göndermemiz gerekiyordu. Öyleyse, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok sıkı ve dikkatli çalışma istediğinden, bu cephe komutanlığını da gerçekte genel askeri eylemlerle uğraşmakta olan Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ek görev olarak vermek en çabuk ve uygun bir önlem olacaktı. Bir yönden de, hem iç ayaklanma ve başkaldırmalara karşı, hem de savaş için, güçlü bir süvari kuruluşuna olan gereksinme açıkça belirmişti. Yalnız bu kuruluşu meydana getirmek için de, İçişleri Bakanı bulunan Refet Bey'e (Refet Paşa) ek olarak bu görevi verip, kendisini Konya ve dolaylarına göndermeyi uygun görüyordum. Çünkü Refet Paşa, değişik zamanlarda, türlü nedenlerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş; Batı cephesinin güney kesimi ile ilgilenmiş ve o kesimle ilişkisi bulunan bölgeleri tanımıştı. Bu duruma göre sorunu şöylece çözebilirdim : Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kesimleri kapsayan alanı "Batı Cephesi" diye adlandırarak İsmet Paşa'nın komutasına vermek; güney kesimini de, Konya dolaylarına göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı katına bağlamak.

Genelkurmay Başkanlığına da Milli Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa vekillik edebilirdi. Fuat Paşa zamanında cepheden Sıvas'a dek uzanan yerlerde, "Geri Bölgesi" vardı. Fuat Paşa bu bölgeyi yönetebilmek için de bir "Cephe Komutanlığı Vekilliği" makamı kurmak zorunda kalmıştı. Bunun olağandışı olduğu ve uygulanamayacağı besbelliydi. Bundan dolayı, yeni düzenlemede bu geri bölgesini de, bir parçasını tamamlama alanı[1] olarak cepheye bıraktıktan sonra, Milli Savunma Bakanlığına

[1] menzil sahası.

tıktan sonra Müdafaa-i Milliye Vekâletine raptetmek tabiî idi. İsmet Paşa'nın bir zaman için Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetinden infisal etmemesi ordunun tensik ve ihzarında temin-i sürat için faydalı görüldüğü gibi Refet Bey'in de Dahiliye Vekâleti sıfatını muvakkaten muhafaza etmesi bilhassa mıntıkası dahilinde temin-i asayiş ve ahaliden hayvan ve malzeme toplamak suretiyle, vücuda getirmeğe mecbur olduğu süvari teşkilâtını bir an evvel taazzuv ettirmek için lüzumlu idi.

Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek ve gayrimuntazam teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı

Efendiler, 8 Teşrinisani 1920'de, Fuat Paşa, Ankara'ya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuva-yi Milliye kıyafetinde gördüm. Garp Cephesi Kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Garp Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir mütaleadan sonra, yeni alabileceği vazifeyi söyledim. Maalmemnuniye kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet paşa'ları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kat'î direktif: «süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten» ibaret idi. Bu suretle 1920 senesi Teşrinisanisinin sekizinci günü «gayrimuntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı» fiil ve tatbik sahasına vazedilmiş oldu.

Zahiren bize mülâyim zannolunan bir politika ile, dahilden bizi inhilâl ettirmek teşebbüsü

Muhterem Efendiler; burada, bir an tevakkuf ederek nazarlarımızı İstanbul'a tevcih edelim. Damat Ferit Paşa hükûmetinin, her nevi düşmanlarla müşterek olan «silâh ile netice almak plânı», tatbikatta muvaffak olamamıştı. Dahilî isyanlara mukabele ve mukavemet ettik. Yunan taarruzu en nihayet bir hatta tevakkuf etti. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de mahdut sahalara munhasır kaldı. Dahilî isyanlara ve Yunan cephesine karşı, mukabil ve ciddî tedbirler almakta olduğumuz görülüyordu. Dahilden ve hariçten gelen müsellâh muhacematın, bilhassa Ankara'daki hükûmet-i milliyeyi sarsamıyacağı anlaşılıyordu. Binaenaleyh, İstanbul'un, müsellâhan tecavüz politikası iflâs etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirmek, yeniden zahiren itilâf politikasına geçmek suretiyle, dahilden inhilâl ettirmek politikasının daha faydalı olacağına kanaat getirdiklerine hükmolunabilirdi. Tıpkı, 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesinin gelmesiyle olduğu gibi, zahiren bize mülâyim zannolunan bir politika ile, dahilden bizi ihnilâl ettirmek teşebbüsü tecdit olunacaktı.

bağlamak gerekirdi. İsmet Paşa'nın bir süre için Genelkurmay Başkanlığından ayrılmaması, ordunun düzene sokulmasında ve hazırlanmasında çabukluk sağlamak için yararlı görüldüğü gibi; Refet Bey'in de İçişleri Bakanlığı görevini geçici olarak üzerinde bulundurması, özellikle bölgesi içinde güvenlik sağlaması ve halktan hayvan ve gereç toplayarak kurmak zorunda bulunduğu süvari birliklerini çarçabuk kurması için gerekli idi.

İvedilikle düzenli ordu ve büyük süvari birlikleri kurmak ve düzensiz örgüt düşünce ve siyasasını yıkmak kararı

Baylar, 8 Kasım 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için ben de istasyonda bulunuyordum. Fuat Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayi Milliye kılığında gördüm. Batı Cephesi Komutanına bu kılığı benimseten düşünce ve anlayış akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne denli aşırı bir etki yapmış olduğunu anlamakta, artık duraksamaya yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir gerekçeden sonra, yeni alabileceği görevi söyledim. Beğenerek kabul etti. O günün gecesi, İsmet ve Refet paşaları çağırarak yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin yönerge : "Çarçabuk düzenli ordu ve büyük süvari gücü meydana getirmek" idi. Böylece 1920 yılı Kasımının sekizinci günü "düzensiz örgüt düşüncesini ve siyasasını yıkmak kararı" iş ve uygulama alanına konulmuş oldu.

Görünüşte yumuşak sanılacak bir siyasayla içeriden bizi çökertme girişimi

Saygıdeğer baylar, burada biraz durarak gözlerimizi İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa Hükümetinin her türlü düşmanlarla ortak olan "silah ile sonuç almak planı", uygulamada başarılı olmamıştı. İç ayaklanmalara karşı direndik ve savaştık. Yunan saldırısı en sonunda bir kesimde durdu. Yunanlıların ondan sonraki saldırıları da sınırlı bölgelerde kaldı. İç ayaklanmalar ve Yunan cephesi için sağlam karşı önlemler almakta olduğumuz görülüyordu. İçten ve dıştan gelen silahlı saldırıların, özellikle Ankara'daki Ulusal Hükümeti sarsamayacağı anlaşılıyordu. Bundan dolayı, İstanbul'un silahlı saldırı planı suya düşmüştü. Bunu değiştirmenin, yeniden uzlaşma siyasasına döner gibi görünerek, bizi içeriden çökertme politikası gütmenin daha yararlı olacağına inandıkları yargısına varılabilirdi. Tastamam, 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Hükümetinin gelmesinde olduğu gibi, görünüşte bize yumuşak geleceğini sandıkları bir siyasayla bizi çökertmek girişimi yenilenecekti.

Bundan sonraki mücadelâtımızda, İstanbul vasıtasiyle, dahilî ve haricî teşebbüsler ve zafa ilka edecek telkinler ile, Yunan ordusiyle olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şerait içinde, dahilî ifsadata karşı uğraştığımız görülecektir.

İstanbul'da, Tevfik Paşa mevki-i iktidara getirildi. Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak Salih paşa'lar kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa Kabinesi, derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi, başlıca Ahmet İzzet Paşa deruhde etti, saray erkânıharbiyesinde bulunan bir zabit, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlar ile Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda, eskisine nispetle daha müsait şeraitle, meselâ hakimiyet-i Osmaniye dahilinde İzmir'de Yunanlılar tarafından bir idare-i hususiye kabul edilmek gibi şartlarla, bir sulh akti ümidinde bulundukları ve her şeyden evvel İstanbul hükûmetiyle, bir itilâf temininin mühim olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve dahil olduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin mahiyet ve salâhiyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bir hükûmet yapmak ve o vasıta ile mukadderat-ı millet ve memleket mesailini halletmek hususlarını düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'yı ve Tevfik Paşa Kabinesini, vaziyetten haberdar etmek ve tamamiyle tenvir eylemek maksadiyle, icap eden malûmat ve mütaleatı mufassalan yazdırıp Ankara'ya gelen memur-ı mahsusla, 8 Teşrinisani 1920 tarihinde İnebolu istikametinde yola çıkardık.

12 Teşrinisani 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telgraf aldım. Bunda, şifreli bir telgrafı keşide etmek üzere İstanbul'dan hareket ettirildim, deniliyordu. Mevzuubahs şifreli telgraf, Dahiliye Nazırı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbul'da 9 Teşrinievvel 1920 tarihinde yazılmıştı.

İstanbul'da iktidar mevkiine getirilen Tevfik Paşa Kabinesi Ankara ile temas imkânı arıyor

Bu telgrafnamede, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsiziyle muhabereye Fransız mümessilinin muvafakati alındığından bahsolunduktan sonra, «hükûmet ile bir itilâf esası kabul olundu mu? kabul olunduysa, nerede telâki mümkün ve oraya hangi tarikle gelmek münasip olacağı» sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Müdir-i Umumisi Orhan Şemsettin imzalı 11 Teşrinisani 1920 tarihli bir emir de, Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdiriyetine vürut ediyordu. Bu emir Ereğli Müdiriyetine gönderilen gayriresmî bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir aynen şudur :

Bundan sonraki savaşımlarımızda, İstanbul aracılığı ile yapılan iç ve dış girişimlerle, Yunan ordusuyla olduğu kadar, ama anlaşılması ve anlatılması daha güç koşullar içinde, güçsüzlüğe sürükleyici kışkırtmalarla, içerdeki bozgunculukla da uğraştığımız görülecektir.

İstanbul'da Tevfik Paşa iş başına getirildi. Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak Salih paşalar hükümette bulunuyorlardı. Tevfik Paşa Hükümeti hemen bizimle ilişki kurmak istedi. Bu görevi, başlıca Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. Saray kurmaylar kurulunda bulunan bir subayı Ahmet İzzet Paşa, bir takım notlarla Ankara'ya gönderdi. Bu notlarda, eskisine göre daha elverişli koşullarla, örneğin Osmanlı egemenliği altında İzmir'de Yunanlıların bir özel yönetim kurmalarını kabul etmek gibi koşullarla, bir barış yapılması umudunda bulundukları, her şeyden önce de İstanbul Hükümeti ile bir uzlaşmaya varmanın önemli olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve İstanbul Hükümetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin niteliklerini ve yetkilerini bilmedikleri, bu yetmiyormuş gibi İstanbul'da bir hükümet kurmak ve o yoldan ulus ve ülke alınyazısıyla ilgili sorunları çözmeyi düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'ya ve Tevfik Paşa Hükümetine durumu bildirmek ve iyice aydınlatmak amacı ile gereken bilgi ve düşünceleri ayrıntılı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen özel görevliye verdik ve kendisini 8 Kasım 1920'de İnebolu'ya doğru yola çıkardık.

12 Kasım 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telyazısı aldım. Bunda: "Şifreli bir teli çekmek üzere İstanbul'dan gönderildim." deniliyordu. Söz konusu şifreli tel, Dahiliye Nazırı İzzet Paşa imzalı idi. İstanbul'da 9 Ekim 1920'de yazılmıştı.

İstanbul'da iş başına getirilen Tevfik Paşa Hükümeti Ankara ile ilişki kurma yollarını arıyor

Bu telyazısında, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsizi ile haberleşmeye Fransız temsilcisinin izin verdiği bildirildikten sonra : "Hükümet ile bir uzlaşma ilkesi kabul olundu mu? Kabul olundu ise, nerede buluşulabilir ve oraya hangi yolla gelmek uygun olur?" diye sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Genel Müdürü Orhan Şemsettin imzalı 11 Kasım 1920 günlü bir buyruk da Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne geliyordu. Bu buyruk, Ereğli Müdürlüğüne gönderilen özel bir mektubun zarfından çıkıyordu. Buyruk olduğu gibi şudur :

Madde 1 — Anadolu ile payitaht arasında telgraf muhaberatının bir an evvel tesisi mültezemdir.

Madde 2 — Bu maksadın temini zımnında bir taraftan Sapanca ile Geyve arasındaki hatt-ı kebir üzerinde kabil-i tamir olan tellerin süratle ıslahı ve diğer cihetten de mühim ameliyat ve inşaata ihtiyaç gösteren İzmit, Kandıra, İncili meyanesinin inşa ve tamirine başlanılması muvafık görülmektedir.

Madde 3 — Tamirat-ı mephuseyi icraya memur olan İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey maiyetinde bir başçavuş ve miktar-ı kâfi çavuşla İzmit'e müteheyyi-i harekettir.

Madde 4 — Dahiliye Nezaret-i celilesinin vesikasını hâmil olan memurin-i mumaileyhimin hasbelicap herhangi tarafta ameliyata lüzum gördüklerinde haklarında muzaheret ve muavenet-i lâzime ifası cihetinin taraf-ı behiyelerinden makam-ı aidiyle bilmuhabere temini himem-i kâragâhilerinden muntazardır. 11 Teşrinisani 1920.

Bu telgraf üzerine, icap edenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temastan tevakki ve telgraf hatlarını tamir behanesiyle gelen olursa tevkifi lüzumuna dairdi.

Efendiler, İzzet Paşa'nın bilvasıta gönderdiği şifre telgrafnamesine cevap vermeği, memur-ı mahsusla gönderdiğimiz notların tarafından mütalea edilmiş olduğu haberine talik ediyordum. İzzet Paşa'nın, tarafımızdan verilen malûmata muttali olduktan sonra da, fikrinde sebat edip etmemekte olduğunu anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşa'ya aradaki vasıtalarla şu cevabı verdim:

Zat-ı devletleri ve Salih Paşa Hazretlerinin de dahil bulunmaları muktazi olan heyetle en sehil ve seri olarak Bilecik'te telâki mümkündür. İstanbul'dan ya Sapanca'ya kadar şimendifer ve oradan otomobille veyahut bahren Bursa'ya ve yine oradan otomobille Bilecik'e teşrif buyurulabilir. Mephus istikametler üzerinde şimdiden icap edenlere tebligat yapılmıştır. Kânunuevvelin ikisine kadar Bilecik'te bulunacak veçhile seyahatin tanzim buyurulmasını ve İstanbul'dan yevm ve tarik-ı hareketin şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldak'a iş'ar buyurulmasını rica ederim. Seyahatin mümkün olduğu kadar dağdağasız icrası hatıra kabîlinden arzolunur. 25/26 Teşrinisâni 1920.

Efendiler, İstanbul'da, 23/24 Teşrinisani 1920 tarihinde yazılıp İstanbul'a muvasalat etmiş olan memur-ı mahsusun imzasiyle İnebolu'ya gönderilen ve oradan 27 Teşrinisanide Ankara'ya çekilen bir telgrafnamede, şu malûmat veriliyordu :

«Bugün 23/11/1920'de İzzet Paşa nezdinde bulunduğum esnada, hariciye nazırı, vaziyet-i ahire-i siyasiye hakkında atideki beyanatta bulunmuştur :

Yeni gelen İngiliz sefiri, Ermenistan, Gürcistan ve bir zaman sonra İzmir mesail-i mühimmesinde Hükûmet-i Osmaniye lehine bir suret-i hallin temin edileceğini söylemiş. Bu müsait vaziyetten istifade ederek memleketin temin-i atisine sarf-ı makderet edilerek bu fırsat kaybedilmemelidir. Şayet Ankara, zaman kazanmak

Madde 1 – Anadolu ile İstanbul arasında tel yazışmalarının hemen başlatılması istenmektedir.

Madde 2 – Bu isteğin gerçekleştirilmesi için, bir yandan Sapanca ile Geyve arasındaki büyük yol üzerinde onarılabilecek durumda bulunan tellerin çabucak düzeltilmesi, öte yandan da önemli iş ve yapım gerektiren İzmit, Kandıra, İncili ara yolunun yapım ve onarımına başlanılması uygun görülmektedir.

Madde 3 – Sözü geçen onarımı yapmakla görevlendirilen İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey, yanında bir başçavuş ve yeteri kadar çavuşla İzmit'e gitmeye hazırdır.

Madde 4 – Ellerinde yüce Dahiliye Nazırlığınca verilmiş belge bulunan bu görevliler, gereğine göre, herhangi bir yerde çalışmak isterlerse, ilgili makamlarla yazışarak gerekli yardımları sağlamanız yüce işbilirliğinizden beklenmektedir. 11 Kasım 1920.

Bu telyazısı üzerine gerekenlere, İstanbul ile ilişki kurmaktan kaçınılması ve telleri onaracağız diye gelen olursa tutuklanması için buyruk verildi.

Baylar, İzzet Paşa'nın aracı ile gönderdiği şifre teline karşılık vermeyi, özel görevli ile gönderdiğimiz notların kendisince okunmuş olduğu haberinin gelmesine bırakıyordum. İzzet Paşa'nın, verdiğimiz bilgileri öğrendikten sonra da görüşünde direnip direnmediğini anlamak istiyordum. Bu anlaşıldıktan sonra İzzet Paşa'ya aracılarla şu karşılığı gönderdim :

Yüce kişiliğinizin ve Salih Paşa Hazretlerinin de katılması gerekli kurul ile en kolay ve çabuk olarak Bilecik'te buluşabiliriz. İstanbul'dan, ya Sapanca'ya kadar tren ve oradan otomobille, ya da denizden Bursa'ya ve yine oradan otomobille Bilecik'e buyrulabilir. Bu yollar üzerinde gerekenlere şimdiden bildirim yapılmıştır. Yolculuğunuzun, Aralık ayının ikisine dek Bilecik'te bulunmak üzere düzenlenmesini; İstanbul'dan ayrılacağınız günün ve geleceğiniz yolun, şimdiye değin kullanılan aracı ile Zonguldak'a bildirilmesini rica ederim. Yolculuğun elden geldiğince gösterişsiz yapılması, anımsatma olarak bilgilerinize sunulur. 25/26 Kasım 1920.

Baylar, 23/24 Kasım 1920'de yazılmış olan ve İstanbul'a giden özel görevlinin imzası ile İnebolu'ya gönderilen ve oradan 27 Kasımda Ankara'ya çekilen bir telde şu bilgi veriliyordu :

Bugün, 23.11.1920'de İzzet Paşa'nın yanında bulunduğum sırada Hariciye Nazırı, en son siyasal durum üzerinde şöyle konuştu :

Yeni gelen İngiliz Elçisi, Ermenistan, Gürcistan ve bir süre sonra İzmir'le ilgili önemli sorunlarda Osmanlı Hükümeti yararına bir çözümün sağlanacağını söylemiş. Bu elverişli durumdan yararlanarak ülkenin geleceğini güven altına almak için çalışılmalı ve bu fırsat kaçırılmamalıdır. Eğer Ankara, zaman kazan-

arzusunda ise bile, bir temas hâsıl ederek mukarrerat-ı atiye müştereken temin edilmelidir.

dedikten sonra şu satırlar ilâve olunuyor.

Beyanata ilâveten İzzet Paşa'nın, kendisine tarafımızdan gönderilen hulâsada (şimdiye kadar olan mücadelâtın bugün bahş ve temin etmekte olduğu müsaadelerden istifade vazifemizdir) cümlesine istinaden; eğer Anadolu, gönderilecek heyeti kabul etmezse, şahsan benimle temas ederek maksadımızı şahsan kararlaştırmalıyız. Buna da muvafakat etmedikleri takdirde, mevzuubahs cümledeki fikirden feragat anlaşılacağından artık kabinede bulunmıyarak istifa edeceğini ve arzu edersek İstanbul'lu nazar-ı dikkate almıyarak kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafnamede, İstanbul matbuatında İzzet Paşa'ya atfen şu beyanatın da intişar ettiği münderiçti :

Hükûmetin Anadolu'ya bir memur-ı mahsus izamından maksadı Ankara'dakilerle bir temas hâsıl olup olmıyacağını anlamak içindi. Avdet eden memur, bu temasın temin edilebileceğini anlattı ve muhaberat da temin edildi. Tabiatiyle icabının icrasına tevessül edeceğiz.

Bu tarz-ı beyanatın, Anadolunun nokta-i nazarına muvafık olamıyacağı ve tekzibi lâzımgeldiği mütaleasına karşı buna kabine muvafakat etmemiş, maahaza İzzet Paşa, Tercümanı Hakikat gazetesiyle şu beyanatta da bulunmuş :

Menafi-i âliye-i memleket, şimdilik bu meselede matbuatın ihtiyar-ı sükût etmesini âmirdir. Binaenaleyh bir iki gün daha beyanatta bulunmakta mazurum.

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları âkıl, müdebbir, durendiş biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine mevki-i iktidara gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa Kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkâr-ı umumiyede hüsn-i niyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunamadı. Herkes, Tevfik Paşa Kabinesinin mevki-i iktidara gelmesini fal-i hayır addetti. Bu kabinenin, memleket ve milletin azamî menafiini temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükûmete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. Bahusus, kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatta kullandıkları tarz-ı lisanla umumun telâkkisini teyit edecek vaziyet almış bulunuyorlardı.

Bilecik mülâkatı kararlaşıyor

Biz, hakikat-i vaziyetin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığına tamamen kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbul'un, çare-i halâs için vukubulan itilâf ve mülâkat tekliflerini efkâr-ı umumiyeyi tatmine medar olacak şeraiti ihzar etmeden reddetmeği muvafık bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih paşaların dahil bulu-

mak isteğinde ise bile, bir ilişki kurarak aşağıdaki kararlar birlikte alınmalıdır.

Sözü geçen telde şunlar da ekleniyordu :

İzzet Paşa, kendisine gönderdiğimiz özetteki : "Şimdiye dek yapılan savaşımların bugün bağışladığı ve sağladığı elverişli durumlardan yararlanmak ödevimizdir." cümlesine dayanarak : "Eğer Anadolu, gönderilecek kurulu kabul etmezse, doğrudan doğruya benimle görüşerek amacımızı kendimiz kararlaştırmalıyız. Bunu da kabul etmezlerse, söz konusu cümledeki görüşten vazgeçildiği anlaşılacağından artık hükümette bulunmayarak çekileceğim." demiş ve istersek, İstanbul'un nasıl karşılayacağını düşünmeyerek kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Baylar, gene bu telde, İstanbul basınında, İzzet Paşa'dan alındığı bildirilen şu demecin de yayımlandığı yazılıydı :

Hükümetin Anadolu'ya bir özel görevli göndermesi, Ankaradakilerle bir ilişki kurulup kurulamayacağını anlamak içindi. Geri gelen görevli, bu ilişkinin kurulabileceğini anlattı ve yazışmalar da sağlandı. Elbette gereğini yapmaya çalışacağız.

Böyle bir demecin, Anadolu'nun görüşüne uygun olamayacağı ve yalanlanması gerektiği bildirilmiş ise de bunu İstanbul Hükümeti uygun bulmamış. Bununla birlikte İzzet Paşa, *Tercümanı Hakikat* gazetesine şu demeci de vermiş :

Ülkenin yüksek çıkarları şimdilik bu konuda basının susmasını gerektiriyor. Bundan dolayı, bir iki gün daha demeç veremeyeceğim.

Baylar, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Ulus bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bunun için Damat Ferit Paşa çekilip de yerine, ileri gelenleri bu kişiler olan bir hükümet iş başına gelince, herkeste türlü türlü umutlar uyandı. Tevfik Paşa Hükümetinin hemen Ankara ile ilişki araması üzerine, kamuoyunca kendisinin iyi niyetli olduğu yargısına varılmaması için bir neden düşünülemezdi. Herkes, Tevfik Paşa Hükümetinin iş başına gelmesini uğurlu saydı. Bu hükümetin, ülkenin ve ulusun en üstün çıkarlarını sağlama yollarını ve araçlarını bulmadan iş başına gelmiş olmasını kabul etmek ve ettirmek gerçekten güç idi. Özellikle, kendileri de İstanbul siyasa çevrelerinde ve basında kullandıkları dille kamunun yargısını doğrulayacak durum almış bulunuyorlardı.

Bilecik buluşması kararlaştırılıyor

Biz, gerçek durumun, kamunun sanısı ve inanışı gibi olmadığına iyice inanıyorduk. Ama, İstanbul'un, kurtuluş yolu olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve buluşma önerilerini kamuoyunu inandırmaya yarayacak koşulları hazırlamadan, kabul etmeyi uygun bulmadık. Onun için özellikle İzzet ve Salih paşaların bulunacağı

nacağı bir heyetle Bilecik'te mülâkatı tensip ettik. Bu zevatla görüştükten sonra, ammenin bütün zan ve telâkkisinin esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de, her ne olursa olsun, efkâr-ı umumiyece işaret ettiğim evsafta tanınmış bu zevatın, İstanbul'da hükûmet teşkil etmesinin maksad-ı millî için nekadar muzır olduğu meydanda idi. Binaenaleyh, mülâkattan sonra da, kendilerinin avdetine müsaade etmemek lüzumu bence tabiî idi. İşte, bu mülâhazata binaen, İzzet Paşa heyetiyle Bilecik'te mülâkat kararlaştırıldı. Mülâkat, 2 Kânunuevvelde değil, fakat 5 Kânunuevvelde vukubuldu.

Efendiler, bu mülâkata intizar ederken, o güne kadar cephede ve Ankara'da cereyan eden hadisatı hulâsaten arzedeyim :

Efendiler, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın memur-ı mahsusunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Teşrinisani 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti, İsmet ve Refet paşaların da Garp Cephesine memuriyetleri takarrür ettirilmişti. İsmet Paşa, ertesi gün cepheye hareket etti. 10 Teşrinisanide vazifeye başladı.

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir zatın, 13 Teşrinisani 1920 tarihli, Eskişehir'den bir şifre telgrafını aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki :

Ethem Bey'in, Fuat Paşa Hazretleri refakatinde Rusya'ya gideceği şayiası cephe muhitinde ve geride bulunan ahali tarafından bir suifikre hamledilmektedir. Bu gibi zevatın muhitinizden uzaklaştırılması, Zat-ı Devletlerinin diktatörlük ilân edeceğiniz zehabını tevlit etmiştir......

Efendiler, filhakika Ethem ve biraderlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin menfaat ve selâmeti nokta-i nazarından muvafık idi. Bu sebeple, Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp münasip surette tavzif edebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgrafname müfadının, yalnız arkadaşının mütaleası ve hakikate mutabık olduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü ne cephenin ve ne de ahalinin, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmiyeceği meselesiyle alâkası yok idi. Bahusus ben, diktatör olmak istiyorum; fakat Ethem ve emsali mânidir, onun için bu gibileri uzaklaştırıyorum, zehabından bahsolunması büsbütün calib-i nazar-ı dikkatim oldu.

Ethem ve Tevfik kardeşlerin muhalefete geçmesi

İsmet Paşa'nın cephede faaliyete başlamasını mütaekip, Ethem Bey, rahatsızlığını dermeyan ederek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Gaybubetinde kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuvve-i Seyyarenin başında kumandan bulunuyordu.

Vaziyeti lüzumu gibi tenvir edebilmek için, bir silsile-i vakayiin bazı esas noktalarını işaret etmek münasip olur. Kuvve-i Seyyare

bir kurulla Bilecik'te buluşmayı uygun gördük. Bu kişilerle görüştükten sonra kamunun bütün sanı ve inanışının temelsiz olduğunun anlaşılacağına kuşkum yoktu. Bir de, her ne olursa olsun, kamuoyunca yukarıda belirttiğim nitelikte tanınmış olan bu kişilerin İstanbul'da hükümet kurmasının ulusal amaç için ne denli zararlı olduğu ortada idi. Bunun için, buluşmamızdan sonra da kendilerinin geri dönmelerine izin vermemek gerektiği bence doğaldı. İşte bu düşünceler üzerine, İzzet Paşa Kurulu ile Bilecik'te buluşma kararlaştırıldı. Buluşma, 2 Aralıkta değil, 5 Aralıkta oldu.

Baylar, bu buluşmayı beklerken, o güne değin cephede ve Ankara'da geçen olayları kısaca bilginize sunayım :

Baylar, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın özel görevlisinin İnebolu üzerinden İstanbul'a gönderildiği 8 Kasım 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Elçiliği, İsmet ve Refet paşaların da Batı Cephesinde görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa ertesi gün cepheye gitti. 10 Kasımda göreve başladı.

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir kişinin, Eskişehir'den 13 Kasım 1920 günlü bir şifre telini aldım. Bu telde deniliyordu ki: "Ethem Beyin, Fuat Paşa Hazretlerinin yanında Rusya'ya gideceği söylentisi, cephedekiler ve geride bulunan halk arasında bir kötü düşünceye yorulmaktadır. Bu gibi kişilerin çevrenizden uzaklaştırılması, yüce kişiliğinizin diktatör olacağınız sanısını uyandırmıştır........"

Baylar, gerçekten Ethem ve kardeşlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin yararı ve esenliği bakımından uygun idi. Bu nedenle Fuat Paşa'ya, isterlerse, bunları da birlikte alıp uygun görülecek işlerde görevlendirebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşının yazdığı bu telde bildirilenlerin, yalnız arkadaşının düşüncesi ve gerçeğe uygun olduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü, ne cephenin ve ne de halkın, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği sorunu ile ilgisi yoktu. Özellikle : "Diktatör olmak istiyorum; ama Ethem ve benzerleri engeldir. Onun için, bu gibileri uzaklaştırıyorum." sanısından söz edilmesi büsbütün dikkatimi çekti.

Ethem ve Tevfik kardeşlerin karşıcıl durum almaları

İsmet Paşa'nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey, hastalığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun süre oturdu. Onun cephede bulunmadığı zamanlarda, kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'in vekili olarak Kuvvei Seyyare' nin başında komutan bulunuyordu.

Durumu gereği gibi aydınlatabilmek için, bir olaylar zincirinin kimi temel noktalarını belirtmek uygun olur. Kuvvei Seyyare

Kumandanlığı, Karacaşehir'de, kendine merbut olmak üzere gizlice Karakeçili namında bir müfreze teşkil etmişti. Bundan, Garp Cephesi Kumandanlığının malûmatı yoktu. Bu müfrezenin mevcudiyeti, 17 Teşrinisani 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe Kumandanlığının, bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malûmat talebi ve kıt'anın teftişe arzedilmesi emri, Ethem Bey tarafından is'af olunmadı. Cephe Kumandanlığının, umur-ı mülkiyeye, geri hidemata müdahale etmemeleri hakkında verilen emr-i umumiye mugayir olarak, Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı, bilâkis Kütahya havalisinde, her şeyde gösterdiği müdahale ve örfî herakâtını tezyit eyledi.

Cephe Kumandanı, Ethem Bey Kuvve-i Seyyaresinin, diğer kuvve-i seyyarelerden tefrikı için «Birinci Kuvve-i Seyyare» namiyle yadedilmesini emrettiği halde, Ethem Bey ve kardeşi bunu nazar-ı dikkate almak şöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine «Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı» suretinde bir kumanda vaziyeti ihdas eyledi.

Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, taht-ı emirlerindeki kıtaatı teftiş ettirmiyorlar ve haiz olmadıkları salâhiyet ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

«Umum Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik» imzasiyle 21 Teşrinisani 1920'de, Cephe Kumandanlığına gelen bir raporda, «On Üçüncü düşman fırkasının Emîrfakıhlı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu» ve «kendi mıntıkasında bulunan Gördes'lilerin düşman askerini davet ettikleri» ne dair malûmat vardı. Halbuki, hakikatte, ne düşman fırkası ilerliyordu ve ne de Türk ahalinin düşmanı daveti vakiydi. Bu malûmatın, makasıd-ı mahsusa ile verildiği anlaşılacaktır. İslâm ahalinin, düşmanı daveti, yalnız bir sebeple izah olunabilirdi ki, o da tarafımızdan zulm ü taaddiye uğrayacaklarına zahip olmalarıdır. İşte Cephe Kumandanı, vaziyeti bu noktadan mütalea ederek verdiği emr-i umumide demişti ki:

Muharebenin buhranı esnasındaki tehevvürlerin tesirleriyle, tedabir-i örfiye ittihaz etmeğe kat'iyyen mâni olmak lâzımdır. Hıyaneti, ne derece muhakkak olursa olsun, hiçbir köy kat'iyyen yakılmıyacak, ahaliden hiçbir kimse, hiçbir müfreze tarafından, hiçbir cürüm ile idam olunmıyacaktır. Casuslukları ve sair ihanetleri tebeyyün etmiş adamların, tahtelhıfz İstiklâl Mehakimine izamları icap eder.

Umum Kuva-yi Seyyare Kumandanı Vekili Tevfik Bey bu emre de itiraz etti.

Efendiler, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadiyle aldığı tertibat yüzünden, Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı mıntıkasında bazı yerleri tahliye etmişti. Buralarda, hükûmet-i mül-

Komutanlığı, Karacaşehir de kendine bağlı olmak üzere gizlice "Karakeçili" adında bir birlik kurmuştu. Bundan Batı Cephesi Komutanlığının bilgisi yoktu. Böyle bir birliğin var olduğu, 17 Kasım 1920'de bir raslantı ile öğrenildi. Cephe Komutanlığının, bu birlikle ilgili bilgiler verilmesi ve birliğin denetlemeye hazır bulundurulması yolundaki buyruğunu, Ethem Bey yerine getirmedi. Cephe Komutanlığının, sivil işlere, geri hizmetlere karışılmaması için verdiği genel buyruğa aykırı olarak Kuvvei Seyyare Komutanlığı, tersine Kütahya bölgesinde, her şeye karışmayı ve eylemlerini arttırdı.

Cephe Komutanı, Ethem Bey Kuvvei Seyyaresinin öteki Kuvvei Seyyarelerden ayırt edilmesi için "Birinci Kuvvei Seyyare" adıyla adlandırılmasını buyurmuşken Ethem Bey ve kardeşi bunu dikkate almak şöyle dursun, bu buyruğa karşın kendi kendine "Umumi Kuvay i Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı" biçiminde bir komuta durumu ortaya çıkardı.

Görülüyor ki Ethem Bey ve kardeşi, buyrukları altındaki birlikleri denetlettirmiyorlar ve verilmemiş yetki ve sanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

"Umum Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Tevfik" imzasıyla 21 Kasım 1920'de Cephe Komutanlığına gelen bir raporda "13'üncü düşman Tümeninin Emirfakılı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu, kendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerini çağırdıkları" yolunda bilgi vardı. Oysa, gerçekte ne düşman tümeni ilerliyordu ve ne de Türk halkının düşmanı çağırdığı vardı. Bu bilgilerin özel amaçlarla verildiği anlaşılacaktır. Müslüman halkın düşmanı çağırması, yalnız bir nedenle açıklanabilirdi ki, o da bizden kıyın ve baskı görecekleri sanısına kapılmış olmalarıdır. İşte Cephe Komutanı, durumu bu yönden inceleyerek verdiği genel buyrukta demişti ki :

Savaş bunalımı sırasındaki kızgınlıkların etkisiyle zorbaca tedbirler almak kesin olarak önlenmelidir. Hainliği ne denli gerçek olursa olsun, kesinlikle hiçbir köy yakılmayacak; halktan hiçbir kimse, hiçbir birlikçe, hiçbir suçtan ötürü asılmayacaktır. Çaşıtlıkları ve başka hainlikleri anlaşılmış adamların, gözaltında, İstiklâl Mahkemelerine gönderilmeleri gerekir.

Umum Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey bu buyruğa da karşı geldi.

Baylar, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak amacıyla yaptığı düzenleme yüzünden, Kuvvei Seyyare komutanlığı bölgesindeki kimi yerlerden çekilmişti. Buralarda sivil yönetim

kiye teessüs edinceye kadar ahalinin emniyetle idaresi için, teşkilât-ı acile ittihazına lüzum vardı. Bu sebeple, jandarma hizmetinde bulunmuş efrattan ve hüsn-i hal erbabından seçilerek yüz elli mevcudunda bir sahra jandarma bölüğü teşkil ve Simav ve Havalisi Kumandanlığı namı altında bir makam ihdas edildi. Bu makam, tahdit olunan mıntıka dahilinde, inzıbat-ı dahilî işlerine bakacaktı. Kaymakam İbrahim Bey namında bir zatın memur edildiği bu makama, idare ve inzıbat itibariyle, bu havalideki ahz-i asker şuabatı da merbut olacaktı. Kıtaat-ı nizamiye veya seyyare kumandanları yalnız harekât-ı askeriyeden mes'ul olacaklardı. Bu havali kumandanlığı teşkili münasebetiyle o civar ahalisine, Cephe Kumandanlığı tarafından yazılan beyannamede : «Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek, adilâne bir idare tesis etmek vazifesiyle Simav'da bir Havali Kumandanlığı teşkil ediyorum.» cümlesi vardı. Bu cümleyi; Kuva-yi Seyyare Kumandanlığı tarafından suitefsire uğrayacağını göreceğiniz için, bilhassa kaydediyorum.

Düşmandan tahlis edilen bu kazalar halkı, tarih-i tahlisten itibaren, iki mah müddetle hizmet-i askeriyeden muaf tutulmuşlardı. Umum Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey, birtakım esbap ve mütalea ile bu Havali Kumandanlığına da itiraz etti.

Tevfik Bey, 23 Teşrinisani 1920 tarihli bir raporunda : «Bir düşman fırkasının taarruzu üzerine, kuvvetlerini Günan[1] köyü şimalindeki sırtlara çektiğini» bildiriyor ve «sol cenahından bulunan Cümbürdü istikametini temin ediniz.» diyor.

Düşmanın ciddî bir taarruzu olmamıştır. Kuva-yi Seyyare Kumandanlığının maksadının, kıtaat-ı nizamiyeyi cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği malûmatı ciddî telâkki ederek, icap edenlere icabı gibi emirler vermiş olmakla beraber kendisinden de, «taarruz eden düşmanın tahminen kaç top kullanmakta olduğunu» ve «Kuruköy'den cadde boyunca Çamköy'e doğru bir düşman hareketi vukubulmuş mudur» diye sordu ve Cümbürdü vadisinin İslâm köyüne doğru temininin, Cenup Cephesine ait olduğunu da bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Teşrinisani 1920 tarihinde Cephe Kumandanlığına yazdığı telgrafta, bir takım tarizkâr sözlerden sonra, «bendeniz, şimal ve cenup cephelerinin her ikisi de aynı hükûmetin emrinde olduğunu zannediyorum. Mademki değildir, idaresizlik yüzünden, beyhude, burada, evlâd-ı vatanı kırdıramıyacağım. Yirmi dört saate kadar sol cenahımız, kuvvetli bir surette temin edilmediği halde Kuva-yi Seyyareyi.... Efendi köprüsü civarına çekeceğim.

[1] Gönen.

kuruluncaya değin halkın güvenlik içinde yönetilmesi için bir örgütün ivedilikle kurulması gerekiyordu. Bu nedenle, jandarmalık yapmış erlerden ve iyi olarak bilinen kimselerden seçilerek yüz elli kişilik bir sahra jandarma bölüğü ve "Simav ve Dolayları Komutanlığı" adıyla bir komutanlık kuruldu. Bu makam belirlenen bölge içinde, iç güvenlik işlerine bakacaktı. Yarbay İbrahim Bey adında bir kişinin görevlendirildiği bu komutanlığa, yönetim ve düzen bağı bakımından bu bölgedeki askerlik şubeleri de bağlı olacaktı. Ordu birliklerinin ve Kuvayi Seyyarenin komutanları yalnız askeri harekâttan sorumlu olacaklardı. Sözü geçen bölge komutanlığının kurulması dolayısıyla o bölge halkına Cephe Komutanlığınca yazılan bildiride : "Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek ve adaletli bir yönetim sağlamak görevi ile Simav'da bir Bölge Komutanlığı kuruyorum." cümlesi vardı. Bu cümleyi özellikle, Kuvayi Seyyare Komutanlığınca kötüye yorumlanacağını göreceğiniz için, bildiriyorum.

Düşmandan kurtarılan bu ilçeler halkı, kurtuluş gününden başlayarak iki ay süre ile askerlik görevinden bağışlanmışlardır. Umum Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey, birtakım nedenler ve düşüncelerle bu Bölge Komutanlığının kurulmasına da karşı geldi.

Tevfik Bey, 23 Kasım 1920 günlü bir raporunda : "Bir düşman tümeninin saldırısı üzerine kuvvetlerini Gönen köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve "Sol yanımda bulunan Cumburdu[1] kesimini koruyunuz." diyordu.

Düşmanın önemli bir saldırısı olmamıştır. Kuvayi Seyyare Komutanlığının amacının, ordu birliklerini cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Komutanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği bilgiyi doğru kabul ederek, ilgililere gereken buyrukları vermiş olmakla birlikte kendisinden de : "Saldıran düşman aşağı yukarı kaç top kullanıyor, Kuruköy'den yol boyunca Çamköy'e doğru bir düşman saldırısı olmuş mudur?" diye sordu ve Cumburdu koyağının, İslâmköy'e doğru, Güney Cephesi Komutanlığınca korunması gerektiğini de bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Kasım 1920 günü Cephe Komutanlığına çektiği telde, birtakım iğneli sözlerden sonra : "Ben, kuzey ve güney cephelerinin her ikisinin de bir tek hükümetin buyruğu altında olduğunu sanıyordum. Mademki değildir; beceriksizlik yüzünden boş yere burada yurt çocuklarını kırdıramayacağım. Yirmi dört saata dek sol yanımız sağlamca korunmazsa Kuvayi Seyyareyi... Efendi köprüsü yöresine çekeceğim. Bu konuda

[1] 1934 basımında: Cümbürdü. Cumburt (Comburt).

Bu hususta mes'uliyetin kime ait olduğunu hükûmet bulsun Efendim.» diyordu. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Kuva-yi Seyyare Kumandanına cevap verdi ve dedi ki : «On İkinci Kolordu, sol cenahınızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan maada, gerek çekilmiş olan düşmanı kat'î taarruzla ve zorla yerinden atmak vazifesi kıtaatımıza verilmemiştir. Binaenaleyh Kuva-yi Seyyare, düşmanı takip eden müstakil bir süvari fırkası vaziyetindedir. Düşmanın, faik kuvvetle taarruzlarına karşı yalnız başına ittihaz-ı tedabir eder ve düşman, mevziî ve ciddî bir hareket yaptıkça buna karşı kat'î muharebeden içtinap eyler. Bu vazifeler, süvari fırkalarına verilir. Cenup Cephesinde, kuvvetli süvari olmadığından sizin cephenizi süvari hattiyle temdide imkân yoktur. Kuvve-i Seyyare ile Cenup Cephesinin cenahı haricîden, mütekabilen yalnız temas ve irtibatı muhafaza etmesi mümkün ve lâzımdır. Hulâsa, cephemiz iyi idare edilmektedir ilâ...»

Efendiler, Garp Cephesi Kumandanlığı, bittabi ordusunun bütçesini tanzim etmek istiyordu. Bu maksatla, 22/23 Teşrinisani 1920'de umum cephe kıtaatından muntazam bir kuvve-i umumiye talep edildi. Cephe kıtaatından kâmilen cevap gelrdi. Kuva-yı Seyyare, talep olunan kuvve-i umumiyeyi göndermedi. Bu hususta cepheden vukubulan istizaha gelen cevapta, Tevfik Bey diyordu ki : «Kuva-yi Seyyare ne bir fırka, ne de bir kuvve-i muntazama haline ifrağ edilemez.... Bu serserilerin başına ne bir zabit, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü zabit gördüler mi, Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz; Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan müteşekkildir ve sen yapamıyorsun diye bunların tebdili imkânıda yoktur. Kuva-yi Seyyarenin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zarurîdir.... Esasen Kuvve-i Seyyareyi zapt ü rapt ve intizama koymak değil, bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda inhilâl eder. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye hamletmeyiniz...»

Tevfik, cephe kumandanını tanımıyor

Efendiler, tam bu günlerde, düşmanın, Bursa cephesi ilerisinde, İznik civarlarında bir faaliyeti hissolundu. Cephe Kumandanı, bizzat oraya giderek yakından ittihaz-ı tedabire mecbur idi. Onun için 28 Teşrinisani 1920 tarihinde, Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey'e cevap verirken : «bugün Bilecike gidiyorum. Avdette zat-ı âlileriyle nerede şifahen görüşmek kabil olur.» sualini sormuştu. Cephe Kumandanına cevap verilmemişti. Cephe Kuman-

sorumluluğun kime düşeceğini hükümet bulsun efendim." diyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Kuvayi Seyyare Komutanına karşılık verdi ve dedi ki : "On İkinci Kolordu, sol kanadınızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka, geri çekilmiş olan düşmanı kesin saldırı ile ve zorla yerinden atmak görevi birliklerimize verilmemiştir. Bu duruma göre Kuvayi Seyyare, düşmanı izleyen bağımsız bir süvari tümeni durumundadır. Düşmanın üstün kuvvetle saldırılarına karşı yalnız başına önlemler alır ve düşman, yerel ve önemli bir saldırıda bulundukça buna karşı kesin savaştan çekinir. Bu görevler, süvari tümenlerine verilir. Güney cephesinde, güçlü süvari birlikleri olmadığından sizin cepheniz süvari hattıyla genişletilemez. Güney Cephesi Kuvvei Seyyare dış yandan karşılıklı olarak yalnız ilişki ve bağlantı sağlayabilir ve bu, gereklidir. Sözün kısası, cephemiz iyi yönetilmektedir... vb."

Baylar, Batı Cephesi Komutanlığı elbette ordusunun bütçesini düzenleyecekti. Bu amaçla, 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden düzgün birer sayım çizelgesi istendi. Cephe birliklerinin hepsinden karşılık geldi. Kuvayi Seyyare, istenilen sayım çizelgesini göndermedi. Bu konuda cepheden yapılan sorguya gelen karşılıkta, Tevfik Bey diyordu ki : "Kuvayi Seyyare ne bir tümen, ne de düzenli bir kuvvet durumuna getirilemez... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru konulamayacağı gibi, kabul de ettirilemez. Çünkü, subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine ayaklanıyorlar. Bizim birliklerimizi Pevlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar yönetmektedirler. Bölük eminleri[1] de yazdığını okuyamaz, okuduğunu yazamaz adamlardır; 'Sen yapamıyorsun' diye bunları değiştirmeye de olanak yoktur. Kuvayi Seyyarenin şimdiye dek olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur... Doğrusu aranırsa Kuvvei Seyyare sıkı bir düzene girmek şöyle dursun, bu düşüncenin doğmakta olduğunu sezdiği dakikada dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız....."

Tevfik, cephe komutanını tanımıyor

Baylar, tam bu günlerde düşmanın, Bursa Cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında bir eylemi sezildi. Cephe Komutanı oraya giderek yakında önlem almak zorunda kaldı. Onun için 28 Kasım 1920'de Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey'e karşılık verirken : "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte sizinle yüz yüze nerede görüşebilirim?" diye sormuştu. Cephe komutanına, karşılık verilmemişti. Cephe Komutanının İznik'teki duru-

[1] Bölükte yönetim işlerine bakan, onbaşı ile çavuş arasındaki görevli.

danı, İznik vaziyetine karşı tedabir ve tertibat ile meşgul bulunduğu sırada, Kuvve-i Seyyare Kumandanlığından muharebe raporları vürut etmemeğe başlamış.. sebebi sorulmuş :

Raporlar vakti lâzımında Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazılmıştır. İmza : Yüzbaşı Tahsin

telgrafı alınmış.

Efendiler, bir cephe kumandanı için, cephesinin bir kısmında cereyan eden hadisattan malûmat alamamak nekadar müşkül bir haldir. Böyle müphemiyet içinde kalmak bütün cephenin idaresini yanlış yola sevkedebilir. Gayrikabili tamir mehalike sebep olabilir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, keyfiyeti Ankara'da bulunan Kuva-yi Seyyare Kumandanı Ethem Bey'e 29 Teşrinisani 1920 tarihinde yazarak raporlar için vekilinin ikaz edilmesini bildiriyor.

İsmet Paşa 29 Teşrinisani 1920'de, bize de şu telgrafı gönderdi :

Ankara'da Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine
Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine

1 — Kuva-yi Seyyare Kumandanlığı, 27/11/1920 akşamındanberi Cephe Kumandanlığına rapor vermemektedir.

2 — Bugün Ethem Bey'den, vekilini ikaz etmesini rica ettim. İstirdat olunun arazide idare-i mülkiye için ihdas olunan Simav ve Havalisi Kumandanlığı sebebiyle Tevfik Bey'in müteessir olduğundan bâhis Ethem Bey'den bugün bir telgraf almış ve cevap vermiş idim. Vaziyette şayan-ı dikkat bir fevkalâdelik var ise de fazla malûmatım yoktur. Oraca mevcut malûmatın iş'arını istirham ederim.

Efendiler, Garp Cephesi Kumandanlığıyle Kuva-yi Seyyare Kumandanlığı arasında cari muhaberata ve hâdis olan vaziyete nasıl temas ve ıttıla hâsıl ettiğimi müsaade buyurursanız izah edeyim :

Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşaya yazılan firarî ve casusların İstiklâl Mahkemesine verilmesine itirazı mutazammın ve Kuvve-i Seyyarenin sol cenahı yirmi dört saate kadar On İkinci Kolorduca temin edilmiyecek olursa kuvvetini Efendi köprüsüne çekeceği hakkındaki telgrafnameleri, bana Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben, bittabi bu telgrafları manidar buldum. Kuvve-i Seyyarenin vaziyetinde ittihaz-ı tedabiri müstelzim şayan-ı dikkat bir hal gördüm. Onun için, İsmet Paşa'ya, bu telgraflara Ethem Bey vasıtasiyle muttali olduğumu bildirdiğim 25 Teşrinisani 1920 tarihli telgrafnamemde, «Tevfik Bey'in ehemmiyet verdiğim bu müracaatine karşı ne tarzda cevap verildiğinin ve ne gibi tedabir ittihaz buyurulduğunun bu gece iş'arını rica ederim» demiştim.

İsmet Paşa, cereyan eden muhabereyi aynen bildirdi.

ma karşı önlemler aldığı ve düzenlemeler yaptığı sırada, Kuvvei Seyyare Komutanlığınadan savaş raporları gelmemeye başlamış. Nedeni sorulmuş :

"Raporlar gerektiği zamanda Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazılmıştır. İmza : **Yüzbaşı Tahsin**".

diye bir tel alınmış.

Baylar, bir cephe komutanı için, cephesinin bir kesiminde geçen olaylardan bilgi alamamak ne denli güç bir durumdur! Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin yönetimini yanlış yola götürebilir. Düzeltilemeyecek korkulu işlere yol açabilir. Cephe Komutanı İsmet Paşa, durumu Ankara'da bulunan Kuvayi Seyyare Komutanı Ethem Bey'e 29 Kasım 1920'de yazarak raporlar için vekilinin uyarılmasını bildiriyor.

İsmet Paşa, 29 Kasım 1920'de bize de şu telyazısını gönderdi :

Ankara'da Genelkurmay Başkanlığına
Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

1 – Kuvayi Seyyare Komutanlığı 27.11.1920 akşamından beri Cephe Komutanlığına rapor vermemektedir.

2 – Bugün Ethem Bey'den, vekilini uyarmasını rica ettim. Kendisinden bugün, düşmandan geri alınan yerleri yönetmek üzere Simav ve Bölgesi Komutanlığını kurmamız yüzünden Tevfik Bey'in üzüldüğünü bildirir bir telyazısı almış ve karşılık vermiştim. Durumda dikkati çekecek bir olağanüstülük varsa da daha geniş bilgim yoktur. Oradaki bilgilerin bize ulaştırılmasını dilerim.

Baylar, Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuvayi Seyyare Komutanlığı arasında geçen yazışmaları ve ortaya çıkan durumu nasıl anlayıp öğrendiğimi, izin verirseniz açıklayayım :

Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey'in İsmet Paşa'ya yazdığı; asker kaçakları ile çaşıtların İstiklâl Mahkemesine verilmesine karşı olduğu ve Kuvvei Seyyare'nin sol yanının yirmi dört saata değin On İkinci Kolorduca korunması sağlanmazsa kuvvetini Efendi Köprüsüne çekeceği yolundaki telyazılarını bana, Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben, elbette bu telyazılarını anlamlı buldum. Kuvvei Seyyare'nin tutumunda, önlem almayı gerektiren dikkate değer bir durum gördüm. Onun için, İsmert Paşa'ya çektiğim ve bu telyazılarını Ethem Bey'in verdiğini bildirdiğim 25 Kasım 1920 günlü telimde : "Tevfik Bey'in önem verdiğim bu başvurusuna ne yolda karşılık verildiğinin ve ne gibi önlemler alındığının bu gece bildirilmesini rica ederim." demiştim.

İsmet Paşa, yapılan yazışmayı olduğu gibi bana bildirdi.

Efendiler, bir taraftan da, 28 Teşrinisani 1920 tarihinden itibaren, Kuva-yi Seyyarenin sabah ve akşam raporları, Umum Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili Mehmet Tevfik imzasiyle doğrudan doğruya bana bildirilmeğe başlandı. Tevfik Bey'e şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 29/30 Teşrinisani 1920

Birinci Kuvve-i Seyyare Kumandan Vekili
Tevfik Beyefendiye

İki üç gündenberi doğrudan doğruya taraf-ı âcizaneme göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Garp Cephesi Ordu Kumandanlığına verilmiş olduğunun mukayyet bulunmadığı nazar-ı dikkatimi celbetti. Bir sehiv midir, yoksa bir sebebe mi müstenittir? Bu bapta ita-yi malûmat buyurulmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Tevfik Bey'den cevap almadım. Fakat Ankara'da bulunan Ethem Beyden merhum Hayati Bey'e şöyle bir tezkere gönderildi :

30/11/1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki suitefehhümün esbabiyle bu hususta her ikisile vaki muhaberatımızı aynen takdim ediyorum. Lûtfen Paşa Hazretlerine kıraat ve iraesiyle yanlış telâkkiye meydan verilmemesini rica ederim Efendim.

Kuva-yi Seyyare ve Kütahya
Havalisi Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu tezkereye melfuf muhaberatta şayan-ı dikkat olan noktalar şunlardı; Tevfik Bey kardeşine diyor ki : «Simav ve Havalisi Kumandanlığına kat'iyyen ihtiyaç yoktur. Bu havali kumandanının Eskişehire avdeti için şimdi emir verdim.» Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka hitaben beyannamesini de, şu suretle tefsir ediyordu :

Bu beyanname, mevakide bizim adaletsiz, emniyetsiz, namussuzcasına hareket ettiğimizi ilân ediyor...... Kuva-yi Seyyare, bunu kat'iyyen kabul etmez. Bu nikat halledilinciye kadar, Kuva-yi Seyyare Garp Cephesi Kumandanlığını tanımıyacaktır.

Bunun üzerine, Ethem Bey'in; İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta, biraderinin teessüründen bahsettikten sonra bu icraatın avdetine tehirini rica ediyor. Biraderine de, Garp Cephesi Kumandanlığına

Baylar, bir yandan da, 28 Kasım 1920'den başlayarak, Kuvayi Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, Umum Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla doğrudan doğruya bana bildirilmeye başlandı. Tevfik Bey'e şu şifre teli yazdım :

Ankara, 29/30 Kasım 1920

Birinci Kuvvei Komutan Vekili
Tevfik Beyefendi'ye

İki üç günden beri doğrudan doğruya bana göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Komutanlığına verilmiş olduğunun yazılı bulunmadığı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa başka bir nedene mi dayanmaktadır? Bu konuda bilgi verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Be telime Tevfik Bey'den karşılık alamadım. Ama, Ankara'da bulunan Ethem Bey'den rahmetli Hayati Bey'e şöyle bir yazı gönderildi :

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki anlaşmazlığın nedeniyle bu konuda her ikisi ile yapılan yazışmalarımızı olduğu gibi sunuyorum. Lütfen Paşa Hazretleri'ne okunup gösterilerek yanlış anlayışa meydan bırakılmamasını rica ederim efendim.

Kuvayi Seyyere ve Kütahya
Bölgesi Komutanı
Ethem

Baylar bu yazıya ilişik yazışma belgelerinde dikkati çeken noktalar şunlardı :

Tevfik Bey, kardeşine diyor ki :

Simav ve Bölgesi Komutanlığına kesinlikle gerek yoktur. Bu bölge Komutanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi buyruk verdim.

Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka yayımladığı bildiriyi de şöyle yorumluyordu :

Bu bildiri, bulunduğumuz yerlerde bizim adaletsiz, güvensiz ve namussuzcasına davrandığımızı ilan ediyor... Kuvayi Seyyare, bunu kesinlikle kabul etmez. Bu sorunlar çözümleninceye değin Kuvayi Seyyare, Batı Cephesi Komutanlığını tanımayacaktır.

Bunun üzerine Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı telde, kardeşinin üzüntüsünden söz ettikten sonra, bu işlerin kendisi dönünceye değin geri bırakılmasını rica ediyor. Kardeşine de,

yazdığından ve itidal ve nezaketle hareket ve mukabele etmenin lüzumundan bahsediyor. Tevfik Bey, 28 Teşrinisani 1920'de Ethem Bey'e yazdığı cevabî telgrafında :

Namusumuzla oynayan Garp Cephesi Kumandanını bundan böyle âmir tanımıyacağımı ve Simav'a gönderdiği kumandanına bugün maiyetiyle Eskişehir'e avdet etmesi için emir verdiğimi......... yazmıştım.

Dedikten sonra :

«Bu hususta başka şey düşünemem ve düşünebilmek imkânı da yoktur».......

diyordu.

Tevfik Bey'in, biraderine olan aynı tarihli diğer bir telgrafnamesinde de :

«....... Cüz'î bir şey hissedersem bu yeni ihdas edilen kumandanlığın heyet-i mecmuasını mahfuzen Garp Ordusuna iade edeceğim. Garp Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu cephe kumandanlığını idare edemiyeceğini anlıyorum»

denilmekte idi.

Efendiler, bundan sonra, Kuva-yi Seyyarenin muharebe raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Garp Cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı, Garp Cephesi muhaberatına sansür koymuş. Telgraf ve telefon hututunun Kuvve-i Seyyare Kumandanlığının muhaberatiyle meşgul olduğundan bahsile cephe ile muhaberat surat-i aleniye ve resmiyede menedilmiş. Aynı zamanda, Kuvve-i Seyyarenin, Eskişehir civarına tecavüzatta bulunacağı işaa edilmişti.

Ethem, Tevfik kardeşler ve kendilerinin hemfikri olan bazı arkadaşlarının hükûmet-i milliyeye isyanı

Muhterem Efendiler, bu vaziyeti hep beraber mütalea etmeğe medar olacak malûmat arzettiğimi ümit ederim. Sühuletle anlaşılmakta idi ki, Ethem, Tevfik kardeşler ve kendilerinin hemfikri olan bazı arkadaşları, hükûmet-i milliyeye karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının tatbikına, cephede, Tevfik Bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terkederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve meb'us olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaseten çalışıyorlardı. İsyan plânında muvaffak olabilmek için, her şeyden evvel buna mâni tasavvur olunan Garp Cephesindeki ordunun başındaki kumandanı, itibar ve makamından düşürerek, orduya hâkim olmak elzem idi. Ondan sonra da, Meclis efkâr-ı umumiyesini tamamen kendi lehlerine çevirerek kumandan veya vekil veya hükûmet ıskatında mazhar-ı sühulet olmak mühim idi. İşte bu maksatlarla çalışmakta olduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in, İsmet Paşa'ya ve kardeşi

Batı Cephesi Komutanlığına yazdığını, ancak kendisinin de ılımlı ve saygılı davranması ve böyle karşılıklar vermemesi gerektiğini bildiriyor. Tevfik Bey, 28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e yazdığı karşılık telinde :

Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanını bundan böyle üst olarak tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği komutanına bugün, yanındaki görevlilerle birlikte Eskişehir'e dönmesi için buyruk verdiğimi... yazmıştım.

dedikten sonra :

Bu konuda başka şey düşünemem ve düşünülemez de efendim.

diyordu.

Tevfik Bey'in o gün kardeşine çektiği başka bir tel yazısında da :

...En ufak bir şey sezersem bu yeni kurulan komutanlığın bütün görevlilerini, gözaltında, Batı Ordusuna geri göndereceğim. Batı Ordusu Komutanını İsmet Bey'in bu cephe komutanlığını yönetemeyeceğini anlıyorum.

denilmekte idi.

Baylar, bundan sonra Kuvayi Seyyare'nin savaş raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey eliyle Batı Cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvvei Seyyare Komutanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerini denetlemeye başlamış. Telgraf ve telefon yollarının Kuvvei Seyyare Komutanlığının haberleşme işleriyle dolu olduğundan söz ederek, cephe ile haberleşme açıkça ve resmi olarak yasak edilmiş. Aynı zamanda, Kuvvei Seyyare'nin Eskişehir yöresine saldıracağı söylentisi yayılmıştı.

Ethem ve Tevfik kardeşlerle kendileri gibi düşünen arkadaşlarının ulusal hükümete karşı ayaklanmaları

Saygıdeğer baylar, bu durumu hep birlikte incelemeye yarayacak ölçüde bilgi verdiğimi umarım. Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tevfik kardeşler ile kendileri gibi düşünen kimi arkadaşları, ulusal hükümete karşı ayaklanmaya karar vermişlerdi. Bu kararlarını uygulamak için Tevfik Bey cephede nedenler ararken ve cepheyi bırakarak kuvvetlerini geride toplarken, Ethem Bey ve milletvekili olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları da Ankara'da siyasa yönünde çalışıyorlardı. Ayaklanma planını başarıyla uygulayabilmek için her şeyden önce buna engel sayılan Batı Cephesindeki ordunun başında bulunan komutanı, değerden düşürerek ve görevden uzaklaştırarak, orduya etkin olmak çok gerekli idi. Ondan sonra da, Meclis kamuoyunu büsbütün kendilerinden yana çevirerek komutan, bakan ya da hükümet düşürmekte kolaylık sağlamak önemli idi. İşte, bu amaçlarla çalışmakta olduklarına kuşkumuz kalmamıştı. Ethem Bey'in İsmet

Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı mülâyim ve nazikâne bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak maksadına matuf olduğuna ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında suitefehhümden milletvellit bir teessürden, en nihayet Tevfik Bey'in asabiyetine mağlûp olarak fazla hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet muti ve mütevazi olduklarını bir zaman için daha göstermeğe çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildir. Biz de, vaziyeti olduğu gibi ciddî telâkki ettik. Siyasî ve askeri tedbirlerimizi ona göre tatbika başladık.

Efendiler, arzetmeliyim ki, her nokta-i nazardan gerek cephede ve gerek Ankara'da icap eden tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyanları halinde, tedip ve tecziye olunabileceklerine şüphem yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle daire-i edep ve itaate getirmeğe çalışmağı, bunda muvaffak olamadığım takdirde, efkâr-ı umumiyede daha ziyade vuzuh peyda edecek olan ef'al ve harekât-ı mütecavizanelerinin icabını yapmağı tercih ediyordum. Bu mütaleaya binaen Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit beyleri ve bazı zevatı beraber alarak bizzat Eskişehir'e gitmeğe ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek vicahen konuşmağa ve anlaşmağa, 2/3 Kânunuevvel 1920 tarihinde karar verdim. Ethem Bey'in bu seyahatte bana refakattan içtinap edeceğini tahmin ediyordum. Halbuki, behemehal Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence lüzumlu idi. Bunun için arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere icap eden tedabiri de emretmiştim.

Filhakika, ertesi günü, Ethem Bey hastalığından bahsederek beraber seyahat edemiyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate mâni olduğunu söyledi, ısrar ettim. Nihayet, 3 Kânunuevvel 1920 akşamı bir tren-i mahsusla Eskişehir'e hareket ettik. Ethem ve biraderi Reşit bey'lerden maada beraber bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı :

Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Kânunuevvel 1920 sabahı erkenden henüz ben uykuda iken tren Eskişehir'e vâsıl oldu. Daha evvel İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeğe karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim.

Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telyazılarında kullandığı ılımlı ve nazik birtakım sözlerin biraz daha zaman kazanmak amacıyla kullanıldığı ve bu sorunu İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasındaki anlaşmazlıktan doğan bir üzüntü dolayısıyla en sonu Tevfik Bey'in sinirlerine yenilerek taşkınlık yapmasından ileri gelmiş gibi gösterip, kendilerinin pek yumuşak başlı ve söz dinler olduklarını bir zaman için daha belirtmeye çalıştıkları yargısına varmamak elden gelmezdi. Biz de durumu olduğu gibi gördük. Siyasal ve askeri önlemlerimizi ona göre uygulamaya başladık.

Baylar, şunu bilginize sunmalıyım ki, hem cephede hem Ankara'da her bakımdan gereken önlemleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin ayaklanmasından hiç çekinmiyordum. Ayaklanırlarsa bastırılıp cezalandırılabileceklerine kuşkum yoktu. Onun için çok serin ve geniş davranıyordum. Elden geldiğince kendilerini öğütle yola getirmeye çalışmayı, bunda başarısızlığa uğrarsam, kamuoyunca daha iyi anlaşılacak olan saldırganca davranışlarının gereğini yapmayı yeğliyordum. Bu düşünce iledir ki, Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit beyleri ve kimi kişileri yanıma alarak Eskişehir'e gitmeyi ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya, 2/3 Aralık 1920'de karar verdim. Ethem Bey'in benimle birlikte gitmekten çekineceğini kestiriyordum. Oysa, ne olursa olsun Ethem Bey'i birlikte alıp götürmek bence gerekli idi. Bunun için istese de istemese de, Ethem Bey'i birlikte götürmek, gitmemekte direnirse ona göre davranılmak üzere gereken önlemlerin alınması buyruğunu da vermiştim.

Gerçekten, ertesi gün Ethem Bey, hasta olduğunu söyleyerek birlikte gelemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının yolculuğa engel olduğunu söyledi; üsteledim. En sonu, 3 Aralık 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e gitmek üzere yola çıktık. Ethem ve kardeşi Reşit beylerden başka yanımızda bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı : Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Aralık 1920 sabahı erkenden, daha ben uykuda iken tren Eskişehir'e vardı. İsmet Paşa'nın, o sırada Bilecik'te bulunduğu önceden anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna girmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup yoluna gitmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söylediler. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini

Birkaç dakika sonra, hazırız denildi. Bütün arkadaşlar geldi mi? dedim. Bunun üzerine yapılan tahkikten anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama Ethem Bey bir arkadaşiyle beraber ortada yoktur. Derhal Ethem Bey'in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız o halde, dedim, Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz.

İsmet Paşa da, telgraf başında, hususî muhavereden sonra Eskişehir'e hareket etti. Daha evvel yalnız ve hususî görüşmemiz lüzumlu olduğundan ben de, bir iki istasyon ileri giderek, buluştuk. Beraber 4 Kânunuevvel 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekliyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu biraderinden sordum. Rahatsızdır, yatıyor dedi. O gece İsmet Paşa karargâhında Kâzım Paşa, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey hazır olduğu halde Reşit ve Ethem beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Beyin hasta olduğunu söylerken görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilâve etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik, fakat, Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi : Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!

Bu habere rağmen, sakin bulunmağı ve görüşmeği tercih ettik.

Şu noktayı da izah etmeliyim ki, ben, Eskişehir'e bir sıfat-ı resmiye ile gitmemiştim. Bazı arkadaşların da huzuriyle İsmet Paşa ile olan mülâkat ve müzakeratımızı bitaraf bir arkadaş sıfatiyle yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, vaziyeti, cereyan eden muhaberatı, Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili sıfatiyle Tevfik Bey'in aldığı vaz'ı serkeşaneyi izah etti. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi namına cevap veriyordu. Reşit Bey, gayet dürüşt ve mütecavizane konuşmağa başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin taht-ı emrine girmiyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeğe herkesin mecbur olduğunu biperva söylüyor ve ordu, zapt ü rapt, kumanda, hükûmet mefhumlarına ve bunların icabatına dair serdedilen mütaleata kulak dahi vermiyordu. Onun üzerine, ben, dedim ki,: «Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatiyle ve sizin lehinizde bir neticeye destres olmak hiss-i samimanesiyle görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim hitam bulmuştur. Şimdi karşınızda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin Reisi bulunmaktadır. Reis-i Devlet sıfatiyle Garp Cephesi Kuman-

buyurdum. Birkaç dakika sonra "hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan soruşturmadan anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama, Ethem Bey bir arkadaşıyla birlikte ortada yoktur. Hemen Ethem Bey'in kaçırtıldığı yargısına vardım; ama, bunu kimseye söylemedim. Yalnız; "Öyleyse, dedim, Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir yarar yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya çağırırız".

İsmet Paşa da, telgraf başında yapılan özel görüşmeden sonra Eskişehir'e gelmek üzere yola çıktı. Daha önce, yalnız ve özel olarak görüşmemiz gerekli olduğundan, ben de bir iki istasyon ileri gittim ve buluştuk. Birlikte 4 Aralık 1920 Akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep birlikte bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey yoktu. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. "Rahatsızdır, yatıyor." dedi. O gece İsmet Paşa'nın karargâhında, Kâzım Paşa, Celâl Bey ve Hakkı Behiç Bey'in yanında, Reşit ve Ethem beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de bildirmişti. Yemekten sonra karargâha gittik; ama Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne zaman geleceğini sordum. Verdiği karşılık şu idi: "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!"

Bu sözlere karşın yine de soğukkanlı bulunmayı ve görüşmeyi yeğ bulduk.

Şu noktayı da açıklamalıyım ki, ben Eskişehir'e resmî bir kimlikle gitmemiştim. Kimi arkadaşların yanında, İsmet Paşa ile yan tutmayan bir arkadaş gibi buluşmuş, görüşmelerimizi de o biçim yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, durumu, yapılan yazışmaları, Kuvayi Seyyare Komutan Vekili olarak Tevfik Bey'in başkaldırır davranışını anlattı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına karşılık veriyordu. Reşit Bey, çok sert ve saldırgancasına konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer yiğit olduklarını, hiç kimsenin buyruğu altına girmeyeceklerini ve bunu herkesin böylece kabul etmek zorunda olduğunu korkusuzca söylüyor; ordu, düzen bağı, komuta, hükümet kavramlarına ve bunların gerekleri üzerine ileri sürülen düşüncelere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine ben dedim ki : "Bu dakikaya değin, sizinle eski bir arkadaşınız olarak ve sizden yana bir sonuca ulaşmak için içten gelen bir duygu ile görüşüyordum. Artık bu dakikadan sonra arkadaşlık ve yakınlıkla ilgili durumum sona ermiştir. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı kimliğiy-

danına halin icabını tatbikte salâhiyetini kullanmasını emrediyorum.» Derakap İsmet Paşa da dedi ki : «Maiyetimde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben, onu terbiye ve tedibe muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu vazifenin teshil-i ifasına delâletini rica etmiş değilim. Ben vaziyetin icabını yaparım.»

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddî vaziyet üzerine avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey, derhal ilticakârane bir vaziyet aldı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir çare-i tesviye bulabileceğini beyan etti. Bundan bir netice çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini tenvir ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen, Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir tren-i mahsusla Kütahya'da kardeşlerinin yanına gitmesine muvafakat olundu. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey'le beraber gitmesi münasip görüldü. Hareket ettiler.

Bilecik mülâkatı

Muhterem Efendiler; müsaadenizle bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Aynı günde, yani 5 Kânunuevvel 1920'de Bilecik istasyonunda bekliyen Ahmet İzzet Paşa heyetine temas edeceğim.

Hatırınızdadır ki, İzzet Paşa'nın talep ve teklifi üzerine, kendileriyle Bilecik'te mülâkat takarrür etmişti. Heyet, ayın dördündenberi beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Heyet, İzzet, Salih paşalarla Süferadan Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir beyler ve Hoca Fatin Efendi'den mürekkep idi. Bilecik istasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi. Mülâkat, şu tarzda cereyan etti : Ben, ilk söz olarak, «Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi» diyerek kendimi takdim ettikten sonra, «Kimlerle müşerref oluyorum» sualini tevcih ettim. Salih Paşa, benim maksadıma intikal edemiyerek kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğunu izaha kalkışırken ben, derakap İstanbul'da bir hükûmet ve kendilerini o hükûmetin ricali olarak tanımadığımı ve eğer İstanbul'da bir hükûmetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileriyle görüşmekte mazur olduğunu beyan ettim. Ondan sonra, sıfat ve salâhiyet mavzuubahs edilmiyerek müdavele-i efkâr etmek tensip edildi.

Mükâlemenin bazı safhalarına Ankara'dan beraber gelen bazı meb'us arkadaşları da iştirak ettirdim. Birkaç saat cereyan eden mükâlemeden, gelen zevatın esaslı hiçbir malûmat ve kanaatleri

le, Batı Cephesi Komutanına durumun gerektirdiğini yapmak için yetkisini kullanmasını buyuruyorum." Hemen İsmet Paşa da dedi ki: "Buyruğum altında bulunan komutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir. Benim, onu yola getirmeye ve cezalandırmaya gücüm yeter. Bu konuda şimdiye dek kimseye karşı güçsüzlüğümden söz etmiş ve hiç kimsenin beni ilgilendiren bu görevi kolaylıkla yapmaya yardımcı olmasını rica etmiş değilim. Ben durumun gerektirdiğini yaparım."

Benim ve İsmet Paşa'nın bu sıkı tutumumuz üzerine avazı çıktığınca bağırarak konuşmakta olan Reşit Bey, hemen sığınır gibi bir durum aldı ve ileri gitmekte ivedilik gösterilmemesini istedi ve kardeşlerinin yanına giderse bir çözüm yolu bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, amacının kardeşlerini uyarmak ve zaman kazanmak olduğu besbelli idi. Yine de Reşit Bey'in bu önerisini kabul ettik. Ertesi gün İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir özel trenle Kütahya'daki kardeşlerinin yanına gitmesine izin verildi. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey'le birlikte gitmesi uygun görüldü. Yola çıktılar.

Saygıdeğer baylar, izin verirseniz bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Gene o gün, yani 5 Aralık 1920'de Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa Kuruluna sözü getireceğim. Bilecik buluşması

İzzet Paşa'nın istek ve önerisi üzerine kendileriyle Bilecik'te buluşmaya karar verildiğini biliyorsunuz. Kurul, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Kurul, İzzet ve Salih paşalarla elçilerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Danışmanı Münir beyler ve Hoca Fatin Efendi'den oluşmuştu. Bilecik istasyonunun bir odasında birleştik. İsmet Paşa da yanımızda idi. Görüşme şöyle oldu: Ben ilk olarak : "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı" diyerek kendimi tanıttıktan sonra "Kimlerle tanışıyorum?" diye sordum. Salih Paşa benim ne demek istediğimi kavrayamayarak, kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğunu anlatmaya kalkışırken ben hemen İstanbul'da bir hükümetin varlığını ve kendilerini o hükümetin adamları olarak tanımadığımı; eğer İstanbul'daki bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileri ile görüşemeyeceğimi söyledim. Ondan sonra, kimlik ve yetki söz konusu olmaksızın görüşmek uygun bulundu.

Konuşmanın kimi evrelerinde Ankara'dan bizimle birlikte gelen kimi milletvekili arkadaşları da bulundurdum. Birkaç saat süren konuşma ile İstanbul'dan gelen kişilerin sağlam hiçbir bilgi ve

olmadığı anlaşıldı. Nihayet, İstanbul'a avdetlerine müsaade etmiyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi tebliğ ettim.

İzzet ve Salih paşalar Ankara'da

Zaten intizar etmekte bulunan trenle hareket olundu. 6 Kânunuevvel 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul heyetini, arzuları hilâfına tevkif etmiştim. Fakat, bunu ilân etmeği faydalı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih paşalardan ve diğer zevattan hükûmet-i milliye umurunda istifadeyi düşünerek haysiyetlerini mahfuz bulundurmak istedim. Bu maksatla, Ankara'ya gelir gelmez matbuata tevdi ettiğim resmî ajans tebliğinde, mevzuubahs zevatın, Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle temas etmek vesilesiyle İstanbul'dan çıktıklarını ve memleketin hayr ü selâmetine daha müsmir ve müessir bir surette çalışmak üzere iltihak eylediklerini ilân ettirdim.

Efendiler, biz, İzzet Paşa heyetiyle Bilecik - Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Kânunuevvel 1920 tarihinde Reşit Bey' den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le mülâkat edeceğinden, Ethem Bey'in de oraya muvasalatından bâhis ve fakat henüz müspet bir mana ifade etmiyen telgraf aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey'in avdet ederken Eskişehir'den gönderdiği 9 Kânunuevvel tarihli bir telgrafnamede; «Tevfik ile olan mesele, hüsn-i neticeye raptedilmiştir.» denildikten sonra, «lâkin tanımak ve tanıtmak istediğimiz zevatın basit ve zamana lâyık düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur.» ibaresi okunmakta idi. Reşit Bey tarafından Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya da, meselenin hal ve muhaberenin temin edildiği ve Simav Havalisi Kumandanlığının iade olunabileceği söylenmiş idi. 9 Kânunuevvel 1920'de Ethem Bey'den de aldığım bir şifre telgrafnamede; meselenin İsmet Paşa tarafından bililtizam ve nabemevsim ihdas edilmiş olduğu anlatılmak isteniyordu. O zaman seryaverim bulunan Salih Bey'in de; gûya almakta olduğu tedabir ve tertibattan aynen haberdar edildikleri zikrediliyordu. Benim evhama sevkedildiğimi delâiliyle istihbar ettiğini yazıyordu. Ondan sonra, birtakım tatminkâr cümlelerle, Kuva-yi Seyyareye mensup olup Maden'den bera-yi iltihak avdet eden ve Erkânıharbiye-i Umumiyenin emriyle Cenup Cephesine sevkedilen bir müfrezesinin, kendine iltihakını ve Kuva-yi Seyyarenin Fuat Paşa zamanında seyyar jandarma teşkilâtı mucibince bütçeye dahil edildiğinden bahsile fazla para temin etmek istediği görülüyordu.

Benim üç gün sonra buna verdiğim tatminkâr cevapta; «son günlerin tecelliyat-ı fiiliyesi, beni tevehhüme değil, fakat tereddüde sevkettiğini itiraf ederim» dedikten başka «... vaziyet-i umumi-

görüşleri olamadığı anlaşıldı. En sonu, İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi kendilerine bildirdim.

İzzet ve Salih paşalar Ankara'da

Beklemekte bulunan trenle yola çıkıldı. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul Kurulunu, istekleri dışında alıkoymuştum; ama bunu kamuya duyurmayı yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih paşalardan ve öbür kişilerden ulusal hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek onurlarını korumak istedim. Bu amaçla, Ankara'ya gelir gelmez basına verdiğim resmi bildirimde, söz konusu kişilerin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmek gibi bir nedenle İstanbul'dan çıktıklarını; ülkenin iyiliği ve esenliği uğrunda daha verimli ve etkili olarak çalışmak üzere bize katıldıklarını açıkladım.

Baylar, biz İzzet Paşa Kurulu ile Bilecik - Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Aralık 1920 günü Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığını ve ertesi günü Tevfik Bey'le görüşeceğini, Ethem Bey'in de oraya geldiğini bildiren, ama henüz olumlu bir anlamı bulunmayan bir telyazısı aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey'in, dönerken Eskişehir'den gönderdiği 9 Aralık günlü bir telyazısında: "Tevfik ile olan iş iyi sonuca bağlanmıştır." denildikten sonra: "Ama tanımak ve tanıtmak istediğimiz kişileri yalın ve zamana uygun düşünememeleri ya da düşünemediklerine bin bir belirti konmuştur." sözleri eklenmişti. Reşit Bey, Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya da, işin yola konulduğunu, haberleşmenin sağlandığı ve Simav Bölgesi Komutanının yerine gönderilebileceğini söylemiş idi. 9 Aralık 1920'de Ethem Bey'den aldığım şifre telyazısında da bu sorunu, İsmet Paşa'nın bile bile ve zamansız çıkartmış olduğu anlatılmak isteniyordu. Sözde almakta olduğu önlemleri ve yaptığı düzenlemeleri o zaman başyaverim bulunan Salih Bey'e de olduğu gibi bildirdiği açıklanıyordu. Benim, kuruntuya düşürüldüğümü kanıtları ile öğrendiğini yazıyordu. Ondan sonra birtakım inan verici sözlerle, Kuvayi Seyyare'den olup Maden'den geri dönerken Genelkurmayın buyruğu ile Güney Cephesinde gönderilen bir birliğin kendi kuvvetlerine katılmasını ve Kuvayi Seyyare giderlerinin Fuat Paşa zamanında gezici jandarma örgütü giderleri gibi bütçeye konulduğundan söz ederek daha çok para elde etmek istediği görülüyordu.

Ben üç gün sonra buna verdiğim inan verici yanıtta: "Son günlerin eylemli belirtilerinin beni kuruntuya değil ama, duraksamaya düşürdüğünü açığa vurabilirim." dedikten sonra:

yemizin ahenk ve intizamını ihlâlde hiç kimseye müsamaha» eylememesini yazdım.

Ethem ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi iğfale çalışıyorlar

Hakikatte mesele hallolunmamıştı. Vereceğim izahattan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri, zaman kazanmak için bizi iğfale çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet celp ve cemetmek ve Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerini ve Lefke'de bulunan Gök Bayrak taburunu kendine iltihak ettirmek ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendisiyle beraber isyanını temin etmek, bir taraftan da cehpe kumandanlarını ıskat ve ordu zabitanının ve efradının kendilerine mukabele etmemeleri için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı. Filhakika, Simav ve Havalisi Kumandanı, Simav'a gitmek üzere Kütahya'dan geçerken, Ethem ve Tevfik beyler tarafından celbolunarak kendi emirleri altında ve gösterecekleri mahalde istihdam edilmek üzere Kütahya'da kalması emrolunmuştur. Bu emirlerinin teyidi lüzumunu da 10 Kânunuevvel 1920'de Cephe Kumandanlığından temenni etmişlerdir. Görülüyor ki, her şey hallolundu, denildiği halde mebdedeki adem-i itaat, aynen muhafaza edilmekte idi.

Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana dahil, her tarafa ellerinde hususî şifreler bulunan, irtibat zabiti unvaniyle, birtakım memurlar göndererek yeniden silâh ve hayvan tedarikine başladı. Bunlara verdikleri vazife ve hükûmet memurlarına yaptıkları tebliğler hakkında bir fikir edinmek üzere meselâ; 7 Kânunuevvel 1920'de Ankara şimalinde Kalecik kaymakamına yazdığı tezkereyi aynen okuyayım :

Kütahya, 7 Kânunuevvel 1920

Kalecik Kazası Kaymakamı Canib-i Valâsına

Kuva-yi Seyyare müfreze kumandanlarından olup zirde künyesi muharrer İsmail Ağa kaza-yi valâları dahilinde Kuva-yi Seyyareye mensup olup mezun ve gayrimezun mücahidin ile yeniden silâh ve hayvan tedarikiyle, iltihak edecek vatanperverleri alıp getirmek vazifesiyle memuren Kalecik'e izam kılınmıştır. Kendisine her türlü teshilât ve muavenat-ı lâzime-i vataniyenin ifasını rica eylerim Efendim.

Umum Kuva-yi Seyyare
ve Kütahya Havalisi
Kumandanı
Ethem

Garp Cephesi Kumandanı, Kuva-yi Seyyare Kumandanlığından mevcut cephane miktarını ve son Gördes muharebesinde ne miktar topçu cephanesi sarfedildiğini sorması üzerine, Kuva-yi Seyyare Kumandan Vekili Tevfik imzasiyle 11 Kânunuevvel 1920'de,

"... Genel durumumuzun uyum ve düzenini bozmakta hiç kimseye göz yummayınız." diye yazdım.

Gerçekte sorun çözülememişti. Yapacağım açıklamalardan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı. Amaçları, elden geldiği ölçüde yeniden kuvvet toplamak; Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerinin ve Osmaneli'nde bulunan Gökbayrak Taburunun kendilerine katılmasını ve Demirci Efe'nin de kendisiyle birlikte ayaklanmasını sağlamak; bir yandan da cephe komutanlarını düşürmek ve ve ordu subaylarıyle erlerinin kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı. Gerçekten, Simav ve Bölgesi Komutanı, Simav'a gitmek için Kütahya'dan gerçerken, Ethem ve Tevfik beyler durdurmuşlar ve kendi buyrukları altında, gösterecekleri yerde çalıştırmak üzere Kütahya'da kalmasını buyurmuşlardır. Bu buyruklarının uygun görüldüğünün bildirilmesini de 10 .Aralık 1920'de Cephe Komutanlığından dilemişlerdir. Görülüyor ki, "her şey yoluna girdi" denilmesine karşın, başlangıçtaki baş kaldırma durumu olduğu gibi duruyordu.

Ethem ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlar

Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana da içinde olmak üzere her yana, ellerinde özel şifreler bulunan birtakım görevlileri "bağlantı subayı" adıyla göndererek yeniden silah ve hayvan toplamaya başladı. Bunlara verilen görevin ve hükümet görevlilerine yapılan bildirimlerin niteliği anlaşılmak üzere örneğin, 7 Aralık 1920'de Ankara kuzeyinde Kalecik kaymakamına yazılan yazıyı olduğu gibi okuyayım :

Kütahya, 7 Aralık 1920

Kalecik İlçesi Yüce Kaymakamına

Kuvayi Seyyare birlik komutanlarından olup aşağıda kimliği yazılı İsmail Ağa, yüce ilçeleri içinde Kuvayi Seyyareden olup izinli ve izinsiz savaşçıları toplamak yeniden silâh ve hayvan sağlamak ve bize katılacak yurtseverleri alıp getirmek üzere görevli olarak Kalecik'e gönderilmiştir. Kendisine gerekli her türlü yurtsal kolaylığın gösterilmesini ve yardımın yapılmasını rica eylerim efendim.

Umum Kuvayi Seyyare
ve Kütahya Bölgesi
Komutanı
Ethem

Batı Cephesi Komutanının, Kuvayi Seyyare Komutanlığından, elinde bulunan cephane sayısını ve son Gördes Savaşında ne sayıda topçu cephanesi harcandığını sorması üzerine Kuvayi Seyyare Komutan Vekili Tevfik imzasıyla 11 Aralık 1920'de :

«... Bu yazışınızdan bize emniyet etmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir, ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu emniyet meselesi varid-i hatır ise, cephane göndermiyebilirsiniz.» tarzında cevap verilmekte idi.

Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi celbedeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey, cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde Tevfik Bey yine vekil sıfatiyle muhabere ve muamelede bulunuyor. Aynı kuvvet üzerinde, aynı salâhiyette iki kumandan...

Cephe Kumandanı, 13 tarihinde sorulan sual ve alınan cevap suretlerini bera-yi malûmat bana göndermişti. Hükûmetçe, miftahı olmayan şifreler ve hususî şifreler istimali umumiyetle menedilmişti. Halbuki, Ethem Bey'in hususî memurları ve meb'uslardan bazı arkadaşları, bu memnuiyete riayet etmeksizin, şifre muhaberatına devam etmekte idiler. Bittabi bunlara mümanaat edildi. Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya 13/14 Kânunuevvel 1920 tarihli bir müracaatiyle «bazı ihtiyacat ve saire hakkında Ankara ve Eskişehir Kuva-yi Seyyare irtibat zabitlerine verilen telgrafların tevkif edilmekte olduğu anlaşılmıştır. Muhaberatımızın menedilmesi veya müşkülâta uğratılması suretiyle vaki muamelenin lûtfen izalesini rica ederim» diyordu. Halbuki, irtibat zabitlerinin açık muhabereleri menedilmemişti. Menedilen hususî şifre muhaberesi idi. Bilhassa Ethem Bey'in bahsettiği Ankara ve Eskişehir'deki zabitlerin hiçbir muhabereleri menedilmiş ve bu zabitler tarafından Ethem Bey'e şikâyet vaki olmuş değildi. O günlerde Eskişehir'de keşide ettirilmiyen bir hususî şifre vardı. Fakat o, kumandan ve meb'us diye imza atan Ethem Bey'in bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey'e verdiği cevapta, bu husustaki muhbirin kim olduğunun iş'arını talep etmişti.

Çerkez Etem hükûmetin kanunlarını tanımıyor

Efendiler, başlıbaşına nazar-ı dikkati calip bir muameleyi de burada zikredeyim. Bu tarihlerde Kütahy'ada Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi namında bir zat bulunuyordu. Kütahya'da Mevki Kumandanı unvaniyle Ethem Bey tarafından tayin edilmiş, Abdullah Bey namında da biri vardı. Bu kumandan, firarî efrad-ı askeriye ailelerinden bazılarını tehcir edilmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf vekili, tehcir muamelâtının kanun-ı ahir mucibince, İstiklâl Mahkemesine aidiyetinden bahisle evrakı kumandanlığa iade eder. Bunun üzerine, mevki kumandanı, mutasarrıf vekilini, gece vakti, makamına celbettirmeğe kalkar. Mutasarrıf vekili, gece meşgul olduğun-

"... Bu yazışınızdan bize güvenmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir, ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu güven işi akla geliyorsa, cephane göndermeyebilirsiniz." yolunda karşılık verilmekte idi.

Baylar, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde Tevfik Bey yine vekil olarak yazışmalar ve işlemler yapıyor. Bir tek kuvvet üzerinde, eşit yetkide iki komutan............

Cephe Komutanı, 13 Aralıkta, sorulan sorunun ve alınan yanıtın örneklerini bilgi için bana göndermişti. Hükümetçe anahtarı olmayan şifreler ve özel şifreler kullanılması genel olarak yasak edilmişti. Oysa, Ethem Bey'in özel görevlileri ve milletvekilleri arasındaki kimi arkadaşlar, bu yasağa uymaksızın şifre yazışmaları sürdürmekte idiler. Elbette bunlara engel olundu. Bunun üzerine Ethem Bey, İsmet Paşa'ya 13/14 Aralık 1920 günü baş vurarak : "Birtakım eksiklerimiz ve bunun gibi şeyler için Ankara ve Eskişehir Kuvayi seyyare bağlantı subaylarına çekilen tellerin durdurulmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin yasaklanmasına ya da güçleştirilmesine ilişkin işlemlerin durdurulması iyiliğinde bulunmanızı rica ederim." diyordu. Oysa bağlantı subaylarının açık haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasak edilen, özel şifre ile haberleşme idi. Özellikle Ethem Bey'in söz konusu ettiği Ankara ve Eskişehir'deki subayların hiçbir haberleşmesi yasaklanmamış ve bu subayların Ethem Bey'e herhangi bir yakınması olmamıştı. O günlerde Eskişehir'de çektirilmeyen özel bir şifre vardı. Ama, o, Ethem Bey'in komutan ve milletvekili diye imza atan bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey'e verdiği yanıt, bu işi kendisine duyuranın kim olduğunun bildirilmesini istemişti.

Çerkez Ethem, hükümetin yasalarını tanımıyor

Baylar, başlı başına dikkati çeken bir işlemi de burada söyleyeyim. O günlerde Kütahya'da Muasarrıf[1] Vekili "Kadı[2] Ahmet Asım Efendi" adında bir kişi bulunuyordu. Kütahya'da "Mevki Komutanı" sanı ile Ethem Bey'in atadığı Abdullah Bey adında da biri vardı. Bu komutan, asker kaçağı erlerin ailelerinden kimilerini başka yerlere sürülmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, sürgün etme işlemini son yasa gereğince İstiklâl Mahkemesinin yapabileceğini bildirerek ilgili yazıyı Komutanlığa geri gönderir. Bunun üzerine Mevki Komutanı, Mutasarrıf Vekilini geceleyin yanına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili geceleyin işi olduğundan sabahleyin

[1] İlçe ile il arasında bir yönetim birliği olan sancağın en büyük sivil memuru.
[2] Hâkim, yargıç.

dan sabahleyin mülâkat edebileceğini bildirir. Kumandanın gönderdiği neferler, mutasarrıf vekilinin ikametgâhının harem kapısını kırmak suretiyle cebren hanesine girerek kemal-i hakaretle kendisini alırlar ve götürürler. İsticvap ettikten sonra, aynı gece, kuvve-i müsellâha ile on dört saat mesafede bulunan Kuvve-i Seyyare Kumandanlığının huzuruna götürürler. Ondan sora da Kütahyadan ihraç ve teb'it ederler. Kadı olmak ve mutasarrıf vekili bulunmak hasebiyle, muhtelif vekâletlerin büyük bir memuru olan zatın duçar olduğu tecavüz ve muamele, bittabi doğrudan doğruya hükûmete tevcih olunmuş bulunuyordu. Bu vak'a üzerine Meclis'te, hükûmetten istizah yapıldı. Ait olduğu vekâletler, Cephe Kumandanlığından vak'a mütecasirlerinin Divan-ı Harbe sevklerini talep ettiler. Cephe Kumandanının, Kuva-yi Seyyare Kumandanlığından tahkikat icra ve neticenin iş'arına dair yazılan telgrafına, 19 Kânunuevvel 1920'de Umum Kuva-yi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandan Vekili Mehmet Tevfik imzalı gelen cevapta : «Abdullah Bey her ne yapmış ise tarafımdan verilen emr-i kat'î üzerine yapmış ve yapmağa mecbur idi. Bu meselenin esbab-ı mucibesi icap eden vekâletlere arzedilmişti.... Mumaileyhin avdetine emr-i kat'î verildiği taraf-ı âlinizden bildiriliyor. Avdet ettiği halde... behemehal idam edeceğim....» deniliyordu.

Efendiler, vükelâ-yı milletin emriyle vazifesine iade edilmek istenilen bir memurun, idam edileceğinin bildirilmesi, elbette ahkâm-ı esasiye ve kanuniye ile kabil-i telif değildi. 13 Kânunuevvel 1920 günü Ethem Bey, Ankara'da biraderi Reşit Bey'le makina başında açık telgraflarla uzun uzadıya görüştü. Bu muhaberatın hulâsası şu idi : «Ethem Bey, meseleyi behemehal Meclis'te mevzuubahs ettiriniz. Sarı Efe denilen Edib'in müfrezesiyle beraber Gök Bayrak taburuna iltihakı için haber gönderiniz. Meclis vasıtasiyle kumandanları çektiriniz. Meclis vasıtasivle olamadığı takdirde bunu idareten hemen temin ediniz» diyor ve «patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu» söylüyor. Reşit Bey'in verdiği cevaplar meyanında da, nazar-ı dikkati calip şunlar vardı : «Kuvve-i Seyyarenin düşmana karşı müdafaa etmemesini, bunu fırkalara bırakmasını ve Edip'le bizzat muhabere etmesini, buna mümanaat edildiği takdirde Cephe Kumandaniyle tekrar alâkayı kesmesini» söylüyordu.

Reşit Bey, bu muhaberatı olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Zaten Eskişehir'den Kütahya'ya gidip avdet ettikten sonra yanıma gelmemişti. Kendisini nezdime celbettirdim. Ne istediklerini sordum.. «Cephe kumandanlarını tebdil ediniz» dedi. «Yerine koyacak adamlarımız yoktur» dedim. «Beni tayin

görüşebileceğini bildirir. Komutanın gönderdiği erler Mutasarrıf Vekilinin konağının kadınların oturduğu bölüme açılan kapısını kırarak zorla içeri girip onur kırıcı bir biçimde kendisini alırlar ve götürürler. Sorguya çektikten sonra o gece silâhlı kimselerle on dört saat uzakta bulunan Kuvayi Seyyare Komutanlığına götürürler. Ondan sonra da Kütahya'dan çıkarıp uzaklartırırlar. Kadı olması ve Mutasarrıf Vekili bulunması dolayısıyla, birkaç bakanlığı büyük bir görevlisi olan bir kişiye yapılan saldırı ve işlem elbette doğrudan doğruya hükümete yöneltilmiş bulunuyordu. Bu olay üzerine Meclis'te gensoru açıldı. İlgili bakanlıklar, Cephe Komutanlığından, olay suçlularının Askeri Mahkemeye verilmelerini istediler. Cephe Komutanlığının Kuvayi Seyyare Komutanlığına, soruşturma yapılması ve sonucunun bildirilmesi için yazdığı tele 19 Aralık 1920'de Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla gelen yanıtta : "Abdullah Bey her ne yapmış ise verdiğim kesin buyruk üzerine yapmıştır. Ve yapmak zorunda idi. Bu işin gerekçesi ilgili bakanlıklara bildirilmişti... Adı geçenin dönmesine kesin buyruk verildiği yüce katınızdan bildiriliyor. Geri dönerse... ne yapıp yapıp asacağım...." deniliyordu.

Baylar, ulusun vekillerinin buyruğuyla yeniden görevine başlatılması istenilen bir görevlinin asılacağının bildirilmesi elbette ilke yasa, ve hükümleriyle bağdaştırılamazdı. 13 Aralık 1920 günü Ethem Bey, Ankara'da kardeşi Reşit Bey'le makine başında telgrafla açık olarak uzun uzadıya görüştü. Bu görüşmelerin özeti şu idi. Ethem Bey: "Konuyu ne yapıp yapıp Meclis'te görüşme konusu ettiriniz. Sarı Efe denilen Edip'in, kendi birliği ile Gökbayrak Taburuna katılması için haber gönderiniz. Meclis kararı ile komutanları çektiriniz. Meclis aracılığı ile olmazsa bir yolunu bulup bunu sağlayınız." diyor. Ayrıca : "Patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu" söylüyor. Reşit Bey'in verdiği yanıtlar arasında da dikkati çeken şunlar vardı : "Kuvvei Seyyare'nin düşmanla savaşmamasını, bunu tümenlere bırakılmasını ve Edip'le doğrudan doğruya haberleşmesini, buna engel oluuursa Cephe Komutanı ile yeniden ilgiyi kesmesini" söylüyordu.

Reşit Bey, bu yazışmaları olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Aslında Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra hiç yanıma gelmemişti. Kendisini yanıma getirttim. Ne istediklerini sordum. "Cephe komutanlarını değiştiriniz." dedi. "Yerine koyacak adamlarımız yoktur." dedim. "Beni

ediniz, ben daha iyi yaparım» dedi. «Cephe kumandanlarını tebdil etmek mühim bir meseledir. Vaziyet-i umumiyemizi duçarı zâf eder. Böyle bir teklifi kabul etmek kolay ve muvafık değildir.» cevabını verdim.

Aynı günde, yani 13 Kânunuevvel 1920'de Ethem Bey'e de yazdığım bir telgrafta; Reşit Bey'le makina başındaki muhaberatını okuduğumu söyledikten sonra, meselenin Meclis'te resmen mevzuubahs ve müzakere olması muvafık olmadığını, Edib'in yerinden oynatılmasının caiz bulunmadığını bildirdim. Aynı tarihte, Ethem Bey verdiği cevapta; meselenin ciddî olduğunu söyliyerek kumandanlar aleyhinde sözler sarfediyordu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Vekâletleri ve hükûmeti tanımıyorlar. Yalnız gûya bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de, kendi arzularına göre harekete geçireceklerini ümit ediyorlar. Bana ve Meclis'e mümaşatkâr görünerek kemal-i faaliyetle hazırlıklarının ikmaline çalışıyorlardı. Ethem Bey, 18/19 Kânunuevvel tarihli bir telgrafiyle de, yine Edib'in müfrezesiyle kendisine iltihak ettirilmesini benden rica ediyordu. Talebini haklı göstermek için de diyordu ki :

Anadolu harekât ve tedibatı zamanında hasbelvaz'iye Biga havalisinde terkettiğim ve bilahare Düzce'ye muvakkaten sevkedilen Birinci Kuvve-i Seyyareye mensup Edip Beyin, müfrezenin kısm-ı küllisinin İzmir ve havalisi gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, bir cebel takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvari efradından mürekkep müfrezemizin, İzmir hududuna takarrübümüz dolayısiyle kendilerinden daha fazla istifade edileceği tabiî bulunmakla beraber mütemadiyen de müracaat vaki olmakta bulunduğundan ve elyevm o havalide asayiş ve sairenin de şayan-ı emniyet bir raddede olduğu Edip Bey tarafından da iş'ar edildiğinden münasip diğer bir kıt'a ile, mıntıka-i mezkûre teslim alınarak, mumaileyh Edip Bey'in müfrezesi vesait-i harbiyesiyle, Kuva-yi Seyyareye iltihakının lâzımgelen makamata emr ü havalesini rica eylerim.

Efendiler, bu telgrafnamede serdolunan mütaleata, en tecrübesiz ve en basit muhakemeli birinin dahi kani olması kabul olunabilir mi? Kütahya'da bulunan bir zat İzmir hududuna takarrüpten, bana, bahsediyor. Düzce ve havalisinde vaziyetin şayan-ı emniyet olduğunu benden daha iyi istihbar ediyor. Edip Bey müfrezesinin kuvvetini, teferruatiyle tadat ettikten sonra bu müfrezenin vesait-i harbiyesiyle beraber iltihakı ricasını kabil-i is'af telâkki edeceğimi zannediyor.

Bu telgraf üzerine, 19 Kânunuevvel 1920'de, hususî olarak bizzat Düzce'de Müfreze Kumandanı Edip Bey'e, Ethem Bey'in talebinden ve kendisinin bunu arzu ettiği bildirildiğinden bahsederek ve fakat müfrezesinin o havalide vücuduna ihtiyac-ı kat'î bulunduğunu da zikrederek yazdım.

atayınız, ben daha iyi yaparım." dedi. "Cephe Komutanlarını değiştirmek önemli bir iştir. Genel durumumuzu sarsar. Böyle bir öneriyi kabul etmek kolay ve uygun değildir." diye yanıt verdim.

Yine o gün, 13 Aralık 1920'de Ethem Bey'e de çektiğim bir telde, Reşit Bey'le makine başındaki yazışmalarını okuduğumu söyledikten sonra, işin Meclis'te resmi olarak söz konusu edilip görüşülmesinin ve Edip'in yerinden oynatılmasının uygun olmadığını bildirdim. O gün Ethem Bey verdiği yanıtta, sorunun önemli olduğunu bildirerek komutanlara karşı sözler söylüyordu.

Baylar, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar ve onların buyruklarına uymuyorlar. Bakanlıkları ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız sözde benim buyruklarıma uyuyorlar ve Meclis'e de kendi isteklerine göre iş yaptıracaklarını umuyorlar. Bana ve Meclis'e karşı uysal görünerek büyük bir çaba ile hazırlıklarını bitirmeye çalışıyorlardı. Ethem Bey, 18/19 Aralık günlü bir teliyle de yine Edip'in, birliği ile kendisine katılmasının sağlanmasını benden rica ediyordu. İsteğini haklı göstermek için de diyordu ki :

"Anadolu'daki hareketlerin bastırılması sırasında durum gereği, Biga bölgesinde bıraktığım ve sonradan Düzce'ye geçici olarak gönderilen, Birinci Kuvvei Seyyare'ye bağlı Edip Bey ve büyük çoğunluğu İzmir ve dolayları gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, bir dağ topu takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvarisinden meydana gelen birliğimizden, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla, elbette daha çok yararlanılacaktır. Ancak sürekli isteklerde bulunulduğundan ve Edip Bey o bölgede güvenliği tam olarak sağlandığını bildirdiğinden, bu bölgenin uygun görülecek başka bir birlikçe teslim alınması ve Edip Bey'in, birliği ve savaş araçlarıyla Kuvayi Seyyare'ye katılması için gerekenlere buyruklarınızı rica eylerim."

Baylar, bu telyazısında ileri sürülen düşüncelere en toy ve yalınkat düşünen birinin bile inanacağı kabul olunabilir mi? Kütahya'da bulunan bir kişi, bana İzmir sınırına yaklaşmaktan söz ediyor. Düzce ve dolaylarında durumun güvenilir nitelikte olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip Bey Birliğinin kuvvetini ayrıntılarıyla saydıktan sonra bu birliğin savaş araçlarıyla birlikte kendisine katılması ricasını kabul edebileceğimi sanıyor.

Bu tel üzerine, 19 Aralık 1920'de Düzce'de birlik komutanı Edip Bey'e özel olarak yazdığım telde, Ethem Bey'in isteğinden ve kendisinin de bunu dilediğini bildirdiğinden söz ettikten sonra birliğin o bölgede kalmasının kesinlikle gerektiğini de bildirdim.

Edip, 19/20 Kânunuevvel 1920'de verdiği cevapta, müfrezesinin o mıntıkada kalmasının zarurî olduğunu bildirdi. Buna, müfrezesinin; Kuvve-i Seyyare mürettebatı misillû aynı tahsisatla emr-i istihdamlarının temini istirhamını ilâve etmek fırsatını da kaçırmamıştı.

Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara kurbünde Haymana'da da ayrıca bir kuvvet cem'ine teşebbüs ettiler. Sirkat maddesinden Ankara'da mevkuf iken bilâhare tahliye olunan Van mültecilerinden Musa Beyzade Abbas namında biri, elinde vesika olduğu halde beş on kişi ile Haymana havalisinde efrat toplamağa başladı. Bu adam, 19 Kânunuevvelde derdest edilebilmiş ve Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdi edilmişti. Bunu derdest etmek ve avenesini dağıtmak için hususî ve seri tertibat almak lâzımgeldi. Bu maksatla, Haymana'ya gönderilen hususî bir kuvvet, elyevm meb'us bulunan Recep Zühtü Bey kumandasında sevkolunmuştu. Recep Zühtü Bey, Abbası üç refikıyle derdest ettikten sonra mühim bir hücuma maruz kalacağını kaviyen melhuz gördüğünden, mevkufları, yolunu tebdil ederek Polatlı üzerinden trenle Arkara'ya getirmeğe mecbur olmuştu.

Demirci Efe de harekete geçiyor

Efendiler, Demirci Efe, Ethem Bey'le muhabereden sonra bir vaziyet-i mahsusa aldı. Bu, hissolunur olunmaz, Cenup Cephesinde bulunan Refet Bey süvarileri, derhal üzerine tevcih edildi. 15/16 Kânunuevvel 1920'de Dinar civarında İğdecik köyünde bir gece baskınla Efenin kuvvetleri dağıtılmış... kendisi beş on kişiyle firar etmiş. Efe, çok sonra iltica ederek mazhar-ı affolmuştur.

Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Kânunuevvel gecesi evinde dört kişiyi, ordu zabitan ve bilhassa efradını, Kuvve-i Seyyare ile bir müsademe halinde ızlâle memur ediyordu. Bu dört kişi şunlardı : Yeni Dünya gazetesinde Hayri, Arif Orucun Hemşirezadesi Nizamettin, Müşür Fuat Paşazade Hidayet ve refikı Şükrü beyler... Bunlar, 21 Kânunuevvelde trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Beraberlerinde Ethem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı. Bunların içinden biri, trenin hareketinden evvel hafi bir surette istasyondaki ikametgâhıma gelip, bana keyfiyeti bildirdi. Bu zat, propagandayı tertip ve idareye memur imiş. Reisleri Hidayet Bey imiş. Para sarfı salâhiyeti de onda imiş. Muhbir olan, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekliyeceklerdi.

Ben, bu zata; «Biz Ethem Bey ve kardeşleri hakkında muhabbetkârız. Onlar, beyhude telâşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden

Edip, 19/20 Aralık 1920 günü verdiği yanıtta, birliğinin o bölgede kalmasının zorunlu olduğunu bildirdi. Buna, birliğindeki adamların Kuvayi Seyyaredekilere eşit ödenek verilerek çalıştırılmalarının sağlanması dileğini eklemek fırsatını da kaçırmamıştı.

Baylar, Ethem ve arkadaşları Ankara yakınında Haymana'da da ayrıca bir kuvvet toplamaya giriştiler. Hırsızlıktan Ankara'da tutuklu iken daha sonra salıverilen Van sığınıklarından Musa Bey oğlu Abbas adında biri, elinde bir belge, beş on kişi ile Haymana dolaylarında adam toplamaya başladı. Bu adam, 19 Aralıkta yakalanabilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesine verilmişti. Bunu yakalamak ve adamlarını dağıtmak için özel ve çabuk bir düzenlemede bulunmak gerekti. Bu amaçla Haymana'ya gönderilen özel bir kuvvet, şimdi milletvekili bulunan Recep Zühtü Bey komutasında yollanmıştı. Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç arkadaşıyla yakalandıktan sonra önemli bir saldırıya uğrayayacağını iyice kestirdiği için, tutukluları, yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmek zorunda kalmıştı.

Demirci Efe de işe karışıyor

Baylar, Demirci Efe, Ethem Bey'le haberleştikten sonra özel bir durum aldı. Bu anlaşılır anlaşılmaz, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey komutasındaki süvariler hemen Demirci Efe üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de Dinar yakınında İğdecik köyünde bir gece baskını ile Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış; kendisi beş on kişiyle kaçmış. Efe, çok sonra sığınarak bağışlanmıştır.

Baylar, Reşit Bey, 20/21 Aralık gecesi evinde, dört kişiye, ordu birlikleri ile Kuvvei Seyyare arasında bir çarpışma olduğu zaman, subay ve özellikle erlerimizi ayartma görevi veriyordu. Bu dört kişi şunlardı : *Yeni Dünya* gazetesinde çalışan Hayri, Arif Oruç'un kızkardeşinin oğlu Nizamettin, Mareşal[1] Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü beyler. Bunlar 21 Aralıkta trenle Eskişehir'e gittiler. Yanlarında Ethem Bey''in kâtibi olan birisi de vardı. Bunlardan biri, tren kalkmadan önce, gizlice istasyondaki konutuma gelip bana durumu bildirdi. Bu adam propagandayı düzenlemek ve yürütmekle görevli imiş. Başkanları Hidayet Bey imiş. Para harcama yetkisi de onda imiş. Haberi veren kişi, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem Bey'den yönerge aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Ötekiler Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

Ben, bu adama : "Biz Ethem Bey'le kardeşlerine sevgi besliyoruz. Onlar, boşuna telaşa düşüyorlar. Bu girişimlerinden üzüntü

[1] Müşir.

müteessir oldum. Fakat Ethem Bey'in orduyu ifsat için vereceği talimatı bilmek isterim.» dedim ve arkadaşlariyle beraber kendilerini hareketlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisarı'nda Fahrettin Paşa'ya malûmat verdim ve bu adamların takip olunmaları lüzumunu bildirdim.

Muhbir, ihbaratında sadık olduğunu bilâhare fiiliyat ile ispat etmiştir.

Efendiler, Kâzım Paşa, Reşit Bey'le beraber Kütahya'da Ethem ve Tevfik bey'lerle mülâkat ve mükâlematta bulunduğu zaman, Ethem Bey'in ifadelerinden calib-i dikkat noktaları bana şu suretle hulâsa etmişti :

1 — Ankara'daki hükûmet, istihsal-i gayeye müstait ve muktedir değildir. Bu hükûmete karşı miskin davranmamız gayricaizdir.

2 — Fiilî teşebbüsümüzün mahiyetini, suitefsir edeceklerdir. Fakat neticede muvaffak olursam, herkes bana hak verecektir.

3 — Refet Bey'le aramızda izzetinefis meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in izzetinefsini tercih ve bizimkini kesrediyor. Her halde Refet Bey'i, önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterdim, ölürsem de bu takipte öleyim.

4 — Biz, çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşid'in, Ankara'da Mecliste vaziyeti, bizi iğfal etmiştir. Meclisin ne ehemmiyet ve mahiyeti vardır.

Reşit orduyu ızlâle teşebbüs ediyor

Kâzım Paşa, bu mütaleatı dinledikten sonra, Türkiyenin Garp Cephesinden başka şarkta, cenupta, merkezde dahi orduları vardır; bu orduların başında ve içinde büyük kıymette ve kudrette kumandanlar ve zabitler vardır, bütün bunlarla beraber bir millet vardır; diyerek kendilerini sakin ve mutedil bir vaziyete ircaa çalışmıştı.

Efendiler, Reşit Bey, Meclis'te hararetli telkinat ve teşebbüsatta bulunuyordu. Bir gün Meclis'te, kırk elli kadar meb'us toplanmış, bunlar; cephe hakkında bazı şüpheler varmış, Heyet-i Vekileye davet ederek, bunu, anlamak istiyormuş. Bolu Meb'usu bulunan merhum Yusuf İzzet Paşa, bu vaziyeti ve içtima eden meb'usların arzusunu bir mektupla bana bildirdi. Ben, hal-i içtimada bulunan Heyet-i Vekile nezdinde bulunuyordum. Heyet-i Vekile; bu suretle içtima eden meb'usların herhangi bir meseleyi istizah için hükûmeti davet etmesi usule muvafık değildir, kabul edemeyiz, dedi. Ben, bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa vasıtasiyle tebliğ etmekle beraber şahsî mütaleam olarak ilâve ettim ki : «Siz meb'ussunuz, ben

duydum. Ama Ethem Bey'in orduyu karıştırmak için vereceği yönergeyi bilmek isterim". dedim ve arkadaşlarıyla birlikte kendilerini, eylemlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyonkarahisar'da Fahrettin Paşa'ya bilgi verdim ve bu adamların izlenmeleri gerektiğini bildirdim.

Haberi getiren adamın doğru bilgi verdiği daha sonra eylemli olarak tanıtlanmıştır.

Baylar, Kâzım Paşa, Reşit Bey'le birlikte Kütahya'da Ethem ve Tevfik beylerle buluşup konuştuğu zaman, Ethem Bey'in sözlerinden dikkate değer noktaları bana şö ce özetlemişti :

1 – Ankara'daki hükümet, amacı gerçekleştirecek yetenek ve güçte değildir. Bu hükümete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz.

2 –Eylemli girişimimizi kötüye yoracaklardır. Ama sonunda, başarıya ulaşırsam, herkes bana hak verecektir.

3 – Refet Bey'le aramızda bir onur sorunu vardır. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in onurunu yeğliyor, bizimkini ise kırıyor. Ne olursa olsun, Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya değin kovalamak isterim; ölürsem de bu yolda öleyim.

4 – Biz, çoktan bu işi yapardık. Ama Reşit'in Ankara'da Meclis'teki durumu bizi yanıltmıştır. Meclis'in ne önemi ve niteliği vardır?

Reşit orduyu yanıltmaya çalışıyor

Kâzım Paşa, bu düşünceleri dinledikten sonra : "Türkiye'nin, Batı Cephesinden başka, doğuda, güneyde, merkezde de orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde çok değerli ve çok güçlü komutanlar ve subaylar vardır. Bütün bunlarla birlikte bir ulus vardır." diyerek kendilerini yatıştırmaya ve ılımlı bir duruma getirmeye çalışmıştı.

Baylar, Reşit Bey, Meclis'te düşüncelerini aşılıyor ve coşkulu girişimlerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te, kırk elli kadar milletvekili toplanmış. Bunların cephe ile ilgili kimi kuşkuları varmış. Hükümet üyelerini çağırarak durumu anlamak istiyorlarmış. Bolu Milletvekili olan rahmetli Yusuf İzzet Paşa, bu durumu ve toplanan milletvekillerinin dileğini bir mektupla bana bildirdi. Ben Bakanlar Kurulu toplantısındaydım. Bakanlar Kurulu : "Böylece toplanan milletvekillerinin herhangi bir şeyi sormak için hükümeti çağırması yönteme uygun değildir, kabul edemeyiz." dedi. Ben, bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa aracılığıyla duyurmakla birlikte, kendi düşüncem olarak şunları da ekledim : "Siz millet-

de reisinizim. Herhangi bir mesele hakkında benimle görüşmek isterseniz maalmemnuniye kabul ederim.» Benim cevabımı, Yusuf İzzet Paşa, hal-i içtimada bulunanlara tebliğ ettiği vakit, Reşit Bey ayağa kalkarak :

«Efendiler! bu cevap göğsünüzü kapayın! demektir. Malûm-ı âlinizdir ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması zapt ü rapt icabıdır.»

Reşit Bey'in, reis bizi askerî inzıbat altına almak istiyor, demek istediği anlaşılıyor.

Mevzuubahs içtimaı tertip eden, bittabi Reşit Bey ve bazı arkadaşları idi.

Reşit Bey, Ankara'da bulunan İzzet Paşa heyetiyle de yaptığı temas ve mükâlemelere iptina ettirerek; paşaların İzmir'i İstanbul'u kurtararak sulh yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, tevkif edildikleri noktası üzerinde, bir cereyan da uyandırmıştı.

22 Kânunuevvel 1920 günü, Reşit Bey'i ve vekillerden ve meb'uslardan on beş kadar arkadaşı hükûmetteki daireye davet ettim. Bu arkadaşlar meyanında, Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyup Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emîr paşa'lar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Bu heyete; mevzuubahs meselenin bütün silsile-i cereyanını, icap eden vesaikı da irae suretiyle, açık bir tarzda izah ettim. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman tecavüzatına karşı yegâne kuvvetin, Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz fırkaların çil yavrusu gibi dağılacaklarını beyan ederek her halde Ethem Bey kuvvetinin tezyit ve takviyesine ihtiyaç olduğunu bildirdi. Cevaben dedim ki : «Ethem Bey'in şahsan taht-ı tesirinde olarak kullanabileceği kuvvetin azamî miktarı bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu tezyit olunursa, inzıbatsızlıktan dağılıp sebeb-i felâket olur. Her halde, mukadderat-ı memleketin, şahsa merbut kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclis'inin kavaninine tâbi kıtaat-ı muntazamaya tevdi edilmesi lâzımdır. Kuva-yi Seyyare, muayyen bir kadro dahilinde verilen evamire tamamen itaat ve inkıyat eylemek şartiyle istifadeli olabilir.»

Reşit Bey, serdolunan hakayıkı teslim eder gibi bir vazı aldı. Bunun üzerine, son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip icra-yı nesayih eylemesi kabul edildi.

vekilisiniz, ben de başkanınızım. Herhangi bir konu üzerinde benimle görüşmek isterseniz seve seve kabul ederim." Verdiğim karşılığı, Yusuf İzzet Paşa toplantıda bulunanlara bildirdiği zaman Reşit Bey ayağa kalkarak : "Baylar! Bu karşılık, 'Göğsünüzü kapayın!' demektir. Biliyorsunuz ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması sıkıdüzen[1] gereğidir." demiş.

Reşit Bey'in : "Başkan bizi askerce sıkıdüzen altına almak istiyor." demek istediği anlaşılıyor.

Söz konusu toplantıyı düzenleyen, elbette Reşit Bey'le kimi arkadaşları idi.

Reşit Bey, Ankara'da bulunan İzzet Paşa kuruluyla da yaptığı buluşma ve konuşmalara dayanarak, "paşalar, İzmir'i, İstanbul'u kurtararak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, kendilerinin tutuklandıkları" yolunda bir akım da uyandırmıştı.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey ile bakanlardan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşı hükümet konağındaki odama çağırdım. Bu arkadaşlar arasında Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emîr paşalar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de bulundu. Toplantıya gelenlere, sözü edilen konunun bütün geçmişini, gereken belgeleri de göstererek açık bir biçimde anlattım. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini yadsımadı[2]. Düşman saldırısına karşı tek kuvvetin, Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim kurduğumuz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını söyleyerek, ne yapıp yapıp Ethem Bey kuvvetini artırmak ve desteklemek gerektiğini bildirdi. Karşılık olarak dedim ki : "Ethem Bey'in kendi etkisi altında olan kuvvetin sayısı en çok, bin iki yüz, ya da iki bin olabilir. Bu artırılırsa düzensizlikten dağılıp Ethem Bey'in yıkımına yol açar. Ne olursa olsun, ülke alınyazısının, kişilere bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına bağlı düzenli birliklere bırakılması gereklidir. Kuvayi Seyyare, belli bir kadro içinde verilen buyruklara tam uyma ve söz dinleme koşulu ile yararlı olabilir."

Reşit Bey, ileri sürülen gerçekleri uygun buluyormuş gibi davrandı. Bunun üzerine, son bir deneme olmak üzere, Reşit Bey'in kimi arkadaşlarla birlikte kardeşlerinin yanına gidip öğüt vermesi kabul edildi.

[1] zaptürapt.
[2] inkâr etmedi.

Bundan sonra, halli mesele için, şimdiye kadar yaptığım şahsî teşebbüsata da hitam vereceğimi, heyete beyan ettim. Heyet; Kuvve-i Seyyareye, hükûmetin son ve kat'î metalibi olmak üzere şu hususatı tebliğ edecekti :

1 — Kuvve-i Seyyare, diğer kıtaat misillû emir ve kumandaya tamamen tebaiyet ve kanun haricinde her türlü taşkınlıklardan tevakki edecektir.

2 — Kuvve-i Seyyare, tezyid-i kuvvet için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamıyacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal hitam verecektir. Efrat ihtiyacı, kıtaat-ı saire misillû, vaki olacak müracaat üzerine cephe kumandanlığınca temin edilecektir.

3 — Kuvve-i Seyyare, firarilerini derdest ettirmek için doğrudan doğruya adamlar tayin ve izam etmiyecek, firarileri, diğer kıtaatın olduğu gibi cephe kumandanlığınca takip ve derdest ettirilecektir.

4 — Kuvve-i Seyyare mensubinin ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat zabitlerinin şahısları, hükûmetçe malûm olacak ve bu irtibat zabitleri yedinde bulunacak şifrenin bir sureti de bize tevdi edilecektir.

Çerkez Ethem'e bir nasihat heyeti gönderiliyor

Bu şerait ifa olunduğu takdirde, Kuvve-i Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi muayyen bir kadro dahilinde yine vazifesine devam edecektir. Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyup Sabri, Vehbi bey'ler 23 Kânunuevel zevalinde Ankara'dan hareket ve 24 Kânunuevvel badezzeval saat 4 45 te Kütahya'ya muvasalat ettiler.

Efendiler, Ethem, Tevfik bey'lerin Cephe Kumandanının malûmat ve tensibi olmaksızın mıntıkalarında bulunan nizamiye kıtaatını cepheye tevzi ederek, Kuvve-i Seyyarenin sebükbar efradını Gediz'te ve Pehlivan Ağa müfrezesini, Kütahya'da cemetmiş olduğunu istihbar ettim. Bunun üzerine 25/26 Kânunuevvel 1920'de, Kütahya'da Celâl Bey ve rüfekasına yazdığım açık bir telgrafta; «Bu tarz-ı hareketten maksat ve mananın ne olduğunu kat'iyyen bilmek isterim. Bu baptaki kanaatinizin iş'arına makina başında intizar ederim» dedim. Bu telgrafın suretini, İsmet, Refet ve Fahrettin paşa'lara şifre ile bildirerek nazar-ı dikkatlerini celbettim. Heyet, müşterek imza ile şu kısa cevabı verdi. «Müsterih olunuz, suitefehhümü mucip hiçbir maksat yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Neticeyi bertafsil arzederiz.» Ben, bu cevaptan, giden arkadaşların ya vaziyetten haberdar edilmiyerek iğfal edilmekte olduklarına veyahut tevkif olunup arzu edildiği gibi yazı yazmağa mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için, vaziyet-i hakikiyeyi anlamamış ve kısa telgraflariyle verdikleri teminata kani olmuş görünmek istedim. Bu sebeple, Tevfik Bey'le dahi mülâkatlarından sonra, memleket ve

Bundan sonra, işin bir çözüme bağlanması için şimdiye değin yaptığım kişisel girişimlere son vereceğimi de (öğüt vermeye gidecek) kurula söyledim. Kurul Kuvvei Seyyare'ye, hükümetin son ve kesin istekleri olmak üzere şunları bildirecekti :

1 - Kuvvei Seyyare, öbür birlikler gibi buyruk ve komutaya tam uyacak ve yasa dışı her türlü taşkınlıklardan çekinecektir.

2 - Kuvvei Seyyare, gücünü artırmak için, kendiliğinden hiçbir yerde hiçbir yolla adam toplamayacak ve bu amaçla gönderdiği adamların çalışmalarına hemen son verecektir. Er gereksemesi, başka birlikler gibi, başvurma üzerine cephe komutanlığınca sağlanacaktır.

3 - Kuvvei Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adam görevlendirip göndermeyecek; kaçakları, öteki birliklerde olduğu gibi, cephe komutanlığınca izletilecek ve yakalattırılacaktır.

4 - Kuvvei Seyyare'nin, kendi adamlarının ailelerine bakmak üzere, kimi yerlerde bulundurduğu bağlantı subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu subayların elinde bulunan şifrenin bir örneği de bize verilecektir.

Bu koşullar yerine getirilirse Kuvvei Seyyare, şimdiye dek olduğu gibi, belli bir kadro içinde görevini sürdürecektir.

Çerkez Ethem'e bir öğüt kurulu gönderiliyor

Reşit Bey'le birlikte Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi beyler, 23 Aralıkta, öğleyin Ankara'dan yola çıkarak 24 Aralık günü öğleden sonra saat 4.45'te Kütahya'ya vardılar.

Baylar, Ethem ve Tevfik beylerin, Cephe Komutanının bilgisi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheye dağıtarak, Kuvvei Seyyare'nin ağırlıksız erlerini Gediz'de, Pehlivan Ağa birliğini de Kütahya'da toplamış olduklarını haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920'de, Kütahya'daki Celâl Bey ve arkadaşlarına çektiğim açık bir telde : "Böyle bir davranıştaki amaç ve anlamın ne olduğunu kesin olarak bilmek isterim. Bu konudaki düşüncenizin bildirilmesini makine başında bekliyorum." dedim. Bu telin birer örneğini, İsmet, Refet ve Fahrettin paşalara şifre ile bildirip dikkatlerini çektim. (Öğüt vermeye giden) kurul, ortak imza ile şu kısa karşılığı verdi : "Üzülmeyiniz, yanlış yorumlamayı gerektirir hiçbir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu ayrıntılarıyla bilginize sunarız." Ben bu karşılığı alınca, oradaki arkadaşların, ya gerçek durum bildirilmeyerek aldatılmakta oldukları ya da tutuklanarak istenildiği gibi yazı yazmaya zorlandıkları kanısına vardım. Onun için gerçek durumu anlamamış ve kısa telleriyle verdikleri güvenceye[1] inanmış görünmek istedim. Bundan dolayı (aldığım tele) yanıt olarak kendilerine : "Tevfik

[1] teminata.

milletin menafi-i azamisini temin edecek esasat üzerinde ittifak edeceklerine şüphem olmadığını.. bana vâsıl olan haberleri dedikodu addederek hükûmetçe hiçbir tedbir ittihazına lüzum olmadığı kanaatimi arz ve ifhama muvaffak olacağımı, ancak samimiyeti muhil ahvalin bir an evvel zail olmuş bulunduğu haberine intizar ettiğimi, beni rencide kalp etmemelerini cevaben yazdım.

Heyetin, 26/27 Kânunuevvel 1920'de, müşterek imza ile keşide ettikleri mufassal ve açık bir telgrafnamede, mühim noktalar şunlardı :

1 — Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen tedafüîdir. Kendilerine karşı tahşit ve ikame edilen kuvvetler ve nev icat karakollar mevazi-i asliyesine çekildiği takdirde, bu harekâttan da sarfınazar edeceklerdir.

2 — Hasmane harekete maruz kalmadıkça, memleketin selâmet-i atiyesi için ve şahs-ı devletlerine karşı perverde eyledikleri muhalesete binaen, her türlü fiilî hareketten içtinap edeceklerini en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3 — Kuva-yi Seyyarenin, Konya ve Alaca'da bulunan efradiyle, Konya'dan Mülâzım Sadrettin Efendi kumandasiyle gelmekte iken, Fahrettin Paşa tarafından tevkif edilen seksen neferin ve Kuva-yi Seyyare Müfreze Kumandanlarından Kürt İsmail Ağa'nın, Kalecik'ten akrabasından cihada iştirak etmek üzere esnanı askeriye haricindeki kimselerden toplananların iltihaklarına mümanaat edilmemesi;

4 — Kuva-yi Seyyareye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi;

5 — Emniyet ve itimadın fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.

Bu noktalardan çıkan mana nedir Efendiler!? Oraya giden arkadaşlarımızın kâffesinin bu manayı idrak edemiyeceklerine ihtimal verilebilir miydi? Binaenaleyh biraz evvel işaret ettiğim gibi Kütahya'ya giden heyet, filhakika tevkif edilmişti. Kendilerine bu yazılan şeyler, dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını, heyet gitmeden evvel, biliyordum. Bu sebeple idi ki, Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı beraber götürmek için ısrar ettiği halde esna-yi müzakerede bittesadüf solumda oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi lâzımgeldiğini ihsas etmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı muvakkaten değil ilânihaye tevkif ederek, imzasını kullanmaktan çok istifade edebilirlerdi.

Aynı gece kendilerine şu cevabı verdim : «Telgrafnamenizi yarın Heyet-i Vekileye arzedeceğim.» Aynı zamanda, 26/27 gecesi Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Beyefendiye de, şu şifre telgrafı yazdım :

Kütahya'ya giden heyetin mufassal telgrafnamesini aynen atiye dercediyorum. Bunun esas noktalarını hulâsa ederek, makina başında Refet ve Fahrettin bey-

Bey'le görüşmelerinden sonra yurdun ve ulusun en yüksek çıkarını sağlayacak ilkeler üzerinde görüş birliğine varacaklarına kuşkum olmadığını; bana gelen haberleri dedikodu sayarak, hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına gerek olmadığı yolundaki inancımı (hükümet üyelerine) anlatmayı başarabileceğimi; ancak içtenliği bozan durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğu haberini beklediğimi; beni gönül kırıklığına uğratmamalarını" yazdım.

26/27 Aralık 1920'de yine (kurul üyelerinin) ortak imzaları ile gelen ayrıntılı bir açık telde önemli olarak şunlar vardı :

1 – Güvenlik düzeni alındığına kuşku yoktur. Durumları kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı yığılan ve konulan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekilirse, bu önlemlerden de vazgeçeceklerdir.

2 – Düşmanca davranışlarla karşılaşmadıkça, ülkenin gelecekteki esenliği ve yüce kişiliğinize karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla, her türlü çatışmadan sakınacaklarına en büyük antlarla söz vermişlerdir.

3 – Kuvayi Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan erleri ile, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında gelmekteyken Fahrettin Paşa'nın tutuklattığı seksen kişinin ve Kuvayi Seyyare Birlik Komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'ten, kendi hısımları içinden, savaşıma katılmak üzere askerlik çağı dışında bulunan kimselerden topladığı adamların Kuvayi Seyyare'ye katılmalarına engel olunmaması.

4 – Kuvayi Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığına buyruk verilmelidir.

5 – Karşılıklı güvenin gerçekten kurulması ve sürdürülmesi için Fahrettin ve Refet beylerin cepheden uzaklaştırılması.

Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi? Öyle ise, bir az önce belirttiğim gibi, Kütahya'ya giden kurul gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırtılıyordu. Bunun böyle olacağını, kurul gitmeden önce biliyordum. Bu yüzdendir ki Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı birlikte götürmek için üstelediği halde, görüşmeler sırasında bir raslantıyla soluma oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezinletmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, temelli tutuklayıp imzasını kullanmaktan çok yararlanabilirlerdi.

O gece kendilerine şu yanıtı verdim : "Telinizi yarın Bakanlar Kuruluna sunacağım." Yine 26/27 Aralık gecesi Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Beyefendi'ye de, şu şifre teli yazdım :

Kütahya'ya giden kurulun ayrıntılı telyazısını, olduğu gibi, aşağıda sunuyorum. Bunun temel noktalarını özetleyerek, makine başında Refet ve Fah-

lere bildirmenizi rica ederim. Heyete makina başında verdiğim cevap ta; «telgrafnamenizi, yarın Heyet-i Vekileye arzedeceğimden» ibarettir. Yarın, Heyet-i Vekile karariyle heyete, vazifelerinin hitam bulduğunu ve serian Ankara'ya avdetlerini tebliğ edeceğim. Ondan sonra, meseleyi bütün teferruatiyle Meclis'e izah etmek fikrindeyim.

Kuvve-i Seyyareye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve müteyakkız olmalarını ve ittihaz edilmiş bulunan umumî tedabire daha çok ehemmiyet ve dikkat atfedilmesini rica ederim. Fiilî harekete her halde onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması taraftarıyım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, ertesi günü Garp ve Cenup Cephesine şu telgraf verildi :

Şifre 27/12/1920

Garp Cephesi Erkanıharbiye Birinci Şube Müdiriyetine
Cenup Cephesi Erkânıharbiye Birinci Şube Müdiriyetine

Refet ve İsmet beyefendilere mahsustur. Kütahya'ya giden heyetin gönderdiği mufassal telgraf, Heyet-i Vekilede mütalea edilerek atideki mukarrerat ittihaz olundu. Bu mukarrerat, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesinden doğruca Kütahya'ya tebliğ edilecek ve heyetin vazifesine hitam verilecektir. Buna nazaran icap eden tedabirin ittihazı ve mütaleatınızın iş'arı mercudur. (Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi)

Harekât Şubesi Müdürü
Salib

27 Kânunuevel 1920

Kararname

Vatanın selâmet ve halâs-ı hakikisi için ordularda vahdet-i fikriye ve itaat-ı mutlakanın vücup ve lüzumunu her şeyden akdem addeden Heyet-i Vekile, Büyük Millet Meclisi azasından Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali bey'lerin Kütahya'dan 26/27 Kânunuevvel 1920 tarihli telgrafnamesini ve bu mesele etrafında cereyan eden ahval ve hadisatı mütalea ve müzakereden sonra mukarrerat-ı atiyeyi ittihaz etmiştir :

1 — Birinci Kuvve-i Seyyare, diğer bütün kıtaat-ı askeriye gibi bilâ kayd ü şart Büyük Millet Meclisinin kavaninine ve nizamat ve evamir-i hükûmete tebaiyet ve itaatla mükellef ve zapt ü rapt-ı askerî ile mukayyettir.

2 — Birinci Kuvve-i Seyyare kumandanlığının, vezaif ve hususat-ı askeriyeden dolayı bilcümle teklifat ve mütaleatı, ancak taht-ı emrinde bulunduğu kumandanlığa ve mezkûr kumandanlık vasıtasiyle icap eden makamata iblağ olunur.

3 — Hususat-ı mezkûre ile iştigal Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine aittir.

Mustafa Kemal

Dahiliye Vekili *Doktor Adnan*	Hariciye Vekili *Ahmet Muhtar*	Müdafaai Milliye Vekili *Fevzi*	Şer'iye Vekili *Fehmi*
Maliye Vekili *Ferit*	Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti Vekili *Fevzi*		

rettin beylere bildirmenizi rica ederim. Kurula makine başında verdiğim yanıtta : "Telinizi, yarın Bakanlar Kuruluna sunacağım." dedim. Yarın, sözü geçen Kurula, Bakanlar Kurulu kararıyla görevlerine son verildiğini, ivedilikle Ankara'ya dönmelerini bildireceğim. Ondan sonra, bu işin içyüzünü bütün ayrıntılarıyla Meclis'e açıklamak düşüncesindeyim.

Kuvvei Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve uyanık olmalarını ve alınmış bulunan genel önlemlere daha çok önem verilmesini ve dikkat edilmesini rica ederim. Ne olursa olsun, eylemli harekete onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması düşüncesindeyim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, ertesi gün Batı ve Güney cephesine şu tel çekildi :

Şifre 27.12.1920

Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı Birinci Şube Müdürlüğüne
Güney Cephesi Komutanlığı Karargâhı Birinci Şube Müdürlüğüne

Refet ve İsmet beyefendilere özeldir :

Kütahya'ya giden kurulun gönderdiği ayrıntılı tel, Bakanlar Kurulunda görüşülerek, aşağıdaki kararlar alındı. Bu kararlar, bu akşam açık telle Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığından doğruca Kütahya'ya bildirilecek ve kurulun görevine son verilecektir. Buna göre gereken önlemlerin alınması ve bu konudaki düşüncelerinizin bildirilmesi rica olunur. (Genelkurmay Başkan Vekili **Fevzi**)

Harekât Şubesi Müdürü
Salih

27 Aralık 1920

Bakanlar Kurulu Kararı

Yurdun gerçek esenliği ve kurtuluşu için ordularda görüş birliğinin ve buyruklara yüzde yüz uyulmasının gerekliliğini her şeyden üstün sayan Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali beylerin Kütahya'dan gönderdikleri 26/27 Aralık 1920 günlü telyazısını ve bu konu ile ilgili olarak geçen olayları inceleyip görüştükten sonra aşağıdaki kararları almıştır :

1 – Birinci Kuvvei Seyyare, bütün öteki ordu birlikleri gibi, kayıtsız koşulsuz Büyük Millet Meclisi'nin yasaları ile hükümetin koyduğu kurallara ve verdiği buyruklara uymak ve boyun eğmek zorundadır ve askerlik sıkıdüzeniyle bağlıdır.

2 – Birinci Kuvvei Seyyare Komutanlığının askerlik görevleri ve konuları ile ilgili bütün öneri ve düşünceleri ancak buyruğu altında bulunduğu komutanlığa ve bu komutanlık aracılığı ile gereken makamlara bildirilecektir.

3 – Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygulayacaktır.

Mustafa Kemal

Dinişleri Bakanı [1] **Fehmi**	Milli Savunma Bakanı **Fevzi**	Dışişleri Bakanı **Ahmet Muhtar**
İçişleri Bakanı **Doktor Adnan**	Genelkurmay Başkan Vekili **Fevzi**	Maliye Bakanı **Ferit**

[1] Şer'iye Vekili.

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi azasından Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali beylerin, 26/27 Kânunuevvel 1920 tarihli mufassal telgrafnamelerine, 27 Kânunuevvelde cevap verdim. Bunda; Heyet-i Vekile kararını aynen tebliğ ettim ve dedim ki: «Buna nazaran zatı âlilerinizden rica ettiğim vazife-i hususiye hitam bulmuş olmakla avdet buyurmanız mercudur.»

28 Kânunuevvel 1920'de heyetten aldığım bir telgrafname aynen şu idi :

Kütahya, 28/12/1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Heyet-i Vekile kararını muhtevi emirnamelerini akşam tebellûğ ettik. Esasen her birerlerimiz, selâmet-i memleket ve millet için emrinize kemal-i samimiyetle inkıyat ederek buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın hal ve tavrını gördük, muhtelifünfih olan meseleyi kemal-i bitarafî ve hakkaniyet ile tetkik ve tahkik ettik. Müzakerenin cereyanını ve safahatını olduğu gibi arz ve samimî kanaatimize istinaden meselenin hal noktasını anladığımız gibi yazdık. Maruzatımıza nazaran Heyet-i Vekilenin mübellağ kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Bilâkis vatanın selâmeti ve saadetine matuf olan maruzatımızın hüsn-i telâkki edilmediğini gördük. Meselenin daha ziyade imtidadına tahammülü olmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.

Kılıç Ali *Vehbi* *Eyüp Sabri* *Reşit* *Celâl*

Bu telgrafa şu cevabı verdim :

Şifre makina başında Ankara, 28/12/1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi Azasından Celâl,
Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere

C : 28/12/1920 şifreye : Selâmet-i memleket ve millet için hakk-ı âcizanemdeki samimiyetinize cidden müteşekkirim. Mevzuubahs mesele hakkında azimet-i âlilerinizden evvel, bütün vesaiki irae etmek suretiyle verdiğim izahat neticesinde, meseleyi resmen hükûmete intikal ettirirken, zat-ı âlilerinizin münasip olan suret-i hareketi oradaki arkadaşlara izah ve ifham buyurmak üzere seyahat külfetinde bulunmanızı rica etmiştim. Meselenin hal noktası diye telgrafnamenizde işaret buyurduğunuz nokta, zaten burada dahi mevzuubahs olmuş idi. Hükûmetin tedabir ve tertibat-ı umumiyesi herhangi bir tarafın imlâsiyle olamıyacağını arzetmiştim. Heyet-i Vekile kararı, zaten lâzimürriaye olan tabiî ve malûm hususatı resmen ve kat'iyyen bir defa daha ifade eder. İş'arat-ı aliyeleri, hiçbir suretle suitelâkki edilmiş değildir. Ancak, burada dahi arzeylediğim veçhile, benim bir buçuk aydanberidir şahsî ve hususî delâlet ve teşebbüsatımla ve kemal-i samimiyetle vukubulmuş olan iştigalimin, maatteessüf takdir edilmemiş olduğunu görüyorum ve bittabi meselenin hal ve takibini mes'ul ve alâkadar olan makamata terketmiş bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali beylerin 26/27 Aralık 1920 günlü ayrıntılı tellerine, 27 Aralıkta yanıt verdim. Bunda, Bakanlar Kurulu kararını, olduğu gibi bildirdim ve dedim ki : "Buna göre, sizlerden istediğim özel görev sona ermiş olduğundan geri dönmeniz rica olunur."

28 Aralık 1920'de kuruldan aldığım tel, olduğu gibi, şu idi.

Kütahya, 28.12.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

Bakanlar Kurulu kararını bildiren buyruğunuzu akşam aldık. Gerçekte her birimiz, ülkenin ve ulusun esenliği için buyruğunuza canla başla uyarak buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın durumunu ve tutumunu gördük; uyuşmazlık konusu olan sorunu, hiç yan tutmadan, tam doğrulukla inceledik ve irdeledik. Görüşmelerin gidişini ve evrelerini, olduğu gibi bilginize sunduk ve içten inançlarımıza dayanarak işin çözüm yolunu, anladığımız gibi yazdık. Buna göre, bize bildirilen Bakanlar Kurulu kararının anlamını kavrayamadık. Tersine, yurdun esenliği ve mutluluğu ile ilgili dileklerimizin iyi karşılanmadığını gördük. Sorunun artık daha çok sürüncemede bırakılamayacağına inanmanızı rica ederiz.

Kılıç Ali **Vehbi** **Eyüp Sabri** **Reşit** **Celâl**

Bu tele şu yanıtı verdim :

Şifre, makine başında Ankara, 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi Üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere

Y. 28.12.1920 şifreye :

Ülke ve ulusun esenliği yolunda bana karşı beslediğiniz içten duygulara gerçekten teşekkür ederim. Buradan ayrılmanızdan önce söz konusu sorunla ilgili bütün belgeleri göstererek yaptığım açıklamalar sonunda konuyu resmi olarak hükümete verirken sizlerden, oradaki arkadaşlara uygun olan yolu tutmaları gerektiğini anlatmak ve kavratmak üzere bu yolculuğun yorgunluklarına katlanmanızı rica etmiştim. "Sorunun çözüm yolu" diye telyazınızda belirttiğiniz nokta, zaten burada da söz konusu olmuştu. Hükümetçe alınacak genel önlem ve düzenin, iki yandan birinin isteğine göre olamayacağını bildirmiştim. Bakanlar Kurulu kararı, aslında uyulması gerekli, doğal ve bilinen işleri resmi ve kesin olarak bir kez daha belirtiyor. Yüce yazılarınız hiçbir zaman kötüye yorulmuş değildir. Ancak, burada da söylediğim gibi, benim bir buçuk aydan beri süregelen kişisel ve özel aracılık ve girişimlerimin ve tam içtenlikle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki, değerinin anlaşılmadığını görüyorum ve bunun sonucu olarak işin çözümünü ve izlenmesini sorumlu ve ilgili makamlara bırakmış bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Efendiler, Kütahya'daki heyetin, Mecliste vaziyeti izah ederek kendilerine daha nafi olabileceklerine Ethem ve kardeşlerini ikna suretiyle ellerinden kurtulabıldikleri anlaşılmıştır. Bittabi Reşit Bey orada kalmıştı.

Asi Ethem ve kardeşleri aleyhine harekâtı filiyeye geçilmesini emrettim

Efendiler, Kütahya'ya, Heyet-i Vekile kararını ve heyetin avdeti lüzumunu tebliği müteakip cephe kumandanlarına da asi Ethem ve kardeşleri aleyhine harekât-ı fiiliyeye geçmelerini emrettim.

Efendiler, harekât-ı askeriyeyi, çapulculuktan ve devlet teşkil ve idaresini, şunun bunun masum çocuklarını fidye-i necat dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklariyle, yaygaralariyle bütün bir Türk vatanını iz'aç ve Türk milletinin Büyük Meclisini kendileriyle işgal eden hayasız, hadnaşinas, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaztokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar pest ve erzel tıynette bulunan bu kardeşleri, ellerindeki azamî kuvvet ve istinat ettikleri düşmanlar da dahil olduğu halde, tedip ve tenkil etmek suretiyle, inkılâp tarihimizde, bir ibret-i müessire misali kaydetmek, zarurî görüldü. Onun için şu tertibatı almıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı, bir piyade fırkası terkolunarak, iki piyade fırkası ve bir süvari livası, Eskişehir'in garbıcenubisinde ve Kütahya istikamet-i umumiyesinde tahşit edilmişti. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, yalnız bir tabur cephede terkolunarak, iki piyade fırkası ve yedi süvari alayı, Dumlupınar civarında ve kezalik Kütahya istikamet-i umumiyesinde tahşit edilmişti.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan asi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Kânunuevvel 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da garp ve cenup cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30, 40 kilometre ilerisinde ve Gediz istikame-ti umumiyesinde bir hatta birleştiler. Asi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde tevkif ve mukavemet ettirmeğe cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetini istisgar edecek kadar beyinsizlik ve gurur-ı eblehane gösteren bu asilere, lâyık oldukları sille-i tedibi vurmak için, zaptolunmaz bir hiddet ve şiddetle

Baylar, Kütahya'daki kurulun, Meclis'te durumu açıklarlarsa, kendilerine daha yararlı olabileceklerine Ethem ve kardeşlerini inandırarak ellerinden kurtulabildikleri anlaşılmıştır. Doğaldır ki, Reşit Bey orada kalmıştır.

Ayaklanan Ethem ve kardeşlerine karşı savaşa girişilmesini buyurdum

Baylar, Kütahya'daki kurula, Bakanlar Kurulu kararını ve geri dönmeleri gerektiğini bildirdikten sonra cephe komutanlarına da başkaldıran Ethem ve kardeşlerine karşı savaşa girişmelerini buyurdum.

Baylar, askeri eylemleri, devlet kurup yönetmeyi, şunun bunun suçsuz çocuklarını kurtulmalık [1] dilenmek için dağlara kaldırma haydutluğu sanan; şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk yurdunu tedirgin eden ve Türk ulusunun Büyük Meclisini kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna çaşıtlığını, uşaklığını yapacak kertede alçak ve aşağılık yaratılışlı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte tepeleyip yola getirerek, devrim tarihimizde etkili bir örnek göstermek, zorunlu görüldü. Onun için şöyle bir düzenleme yapmıştık :

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeniyle bir süvari tugayına Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, yalnız bir tabur cephede bırakılarak, iki piyade tümeniyle yedi süvari alayına Dumlupınar yakınlarında ve gene Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, yürüyüş buyruğunu alır almaz, hemen Kütahya'da bulunan ayaklanmış Ethem kuvvetleri üzerine yürüdüler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'ya girdiler. Üç gün sonra da Batı ve güney cephelerinden yürüyüşe geçen bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel doğrultusunda bir kesimde birleştiler. Ayaklanan Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmayı ve direndirmeyi göze alamadan Gediz üzerine çekilmişti.

Baylar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bilinçli ordusu, kendisini, Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini küçümseyecek kertede beyinsizlik gösteren ve budalaca kendini beğenen bu ayaklanıcılara hakettikleri uslandırma şamarını vurmak için, önüne geçilmez bir öfke ve sertlikle eyleme geçiyordu. Soluk almaksızın

[1] fidyei necat.

hareket ediyorlardı. Nefes alamaksızın firar eden asi Ethem, Dersaadet'te sadaret-i uzmaya diye şu telgrafı veriyordu :

Ankara'da tevkif edilen rüfeka-i muhteremenizin İstanbul'a iade edilmeleri için Ankara Meclis Riyasetine keşide ettiğim protestoname berveçhizir maruzdur. Şimdiki halde Millet Meclisi'nin karariyle taarruza maruz bulunuyorum. Kuvvetim müdafaaya hatta taarruza bile kâfi olmakla beraber cephe ve cenahım Yunanlılarla temasta bulunduğundan ve suret-i hareket hakkında Yunan kumandanlığıyle itilâf edilmiş ise de muvafakat-i devletlerinin inzımamı her cihetten lâzım görülmekle icra-i icabı ve muhaberat ve emr-i devletlerinin vusulünün temini için, Gediz telgraf hattının tamir ve ıslahı maruzdur ferman.

Sabık Umum Kuva-yi[1] Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı
ve elyevm Umum Kuva-yi Milliye
Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu telgrafnamede münderiç, protestoname denilen bir hezeyanname, hakikaten Meclis Riyasetine çekilmiş ve bir celse-i hafiyede Meclis'e okunmuştu. Bunda kullanılan elfaz ve tabirat, o kadar galiz ve o kadar biedebanedir ki, bir defa okunduktan sonra, tekrar aynen okunmasına ve istimaına tahammül edilememişti. Bu kadar adi bir hezeyannameyi, huzurunuzda da arzetmeğe lüzum görmüyorum. Bu hezeyanname ile meb'usların şahıslarına hakaret, Meclis-i Millinin meşruiyetine tecüvüz edilerek, İzzet Paşa heyetinin İstanbul'a harekette serbest bırakılması talep olunuyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de, Meclis'te bazı meb'uslar tarafından istizaha çekilmiş bulunuyordum. Asi Ethem'e karşı hareket, ona taarruz, onu takip etmemize itirazlar ediliyordu. Fuat Paşa'nın Ethem ve kardeşini hüsn-i idare edebildiğinden, değiştirilmemesi muvafık olurmuş. Bütün ihtilâfata sebebiyet veren, yeni tayin ettiğim kumandanların tecrübesizlikleri ve hale mutabık tavır ve tarz-ı harekette bulunmamaları imiş.. Orduda ciddiyet ve intizam aramak zamanı mı imiş, ya Allah muhafaza etsin, Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar mühim bir hadiseye kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis haberdar edilmeksizin nasıl alınırmış gibi birçok sualler ve tenkitlerden sonra, her halde Ethem Bey ve kardeşleri, vurulmamalıdır, talepleri serdolundu. 29 Kânunuevvel gününün bütün celselerini ve 30 Kânunuevvel gününün birkaç hafi celsesini izahat vermekle geçirdim. Vaziyetin bütün safahatını vesaikıyle, delâiliyle, hakayıkıyle izaha çalıştım. Bütün bu izahatıma rağmen, münakaşa bir türlü hitam bulmuyordu.

[1] 1927 basımında böyledir. 1934 basımında : Kuvve-i...

kaçan Ethem, "İstanbul'da Yüce Sadrazamlığa" diye şu teli çekiyordu :

Ankara'da tutuklanan saygıdeğer arkadaşlarınızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için Ankara Meclis Başkanlığına çektiğim protesto teli aşağıda bilgilerinize sunulmuştur. Şimdi, Millet Meclisinin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya, üstelik saldırıya yetecek kertededir. Karşımda ve yanlarımda Yunanlılar bulunduğundan nasıl bir yol tutulacağı konusunda Yunan komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, yüce onayınızın da alınmasını her bakımdan gerekli gördüm. Bu nedenle gereken işin yapılmasına, yüce buyruklarınızın bize ulaşabilmesi ve haberleşmenin sağlanabilmesi için de Gediz tel yolunun onarılmasına ve düzeltilmesine buyruklarınızı yüksek onayınıza sunarım.

Umum Kuvayi [1] Seyyare ve Kütahya Bölgesi
Eski Komutanı ve Şimdi Umum Kuvayi Milliye
Komutanı
Etem

Baylar, bu telde, "protesto teli" diye sözü geçen saçma sapanlıklar gerçekten Meclis Başkanlığına çekilmiş ve gizli bir oturumda Meclis'e okunmuştu. Bunda o denli çirkin ve o denli utanmazcasına söz ve deyimler kullanılmıştı ki, bir kez okunduktan sonra, bir daha okunmasına ve dinlenilmesine katlanılamamıştı. Bu denli aşağılık bir saçmayı sizlere de sunmayı gerekli görmüyorum. Bu saçma sapan yazı ile milletvekillerinin onurlarına ve Ulusal Meclisin yasallığına saldırılarak İzzet Paşa kurulunun İstanbul'a dönmekte serbest bırakılması isteniyordu.

Baylar, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken ben de Meclis'te kimi milletvekillerince sorguya çekilmiş bulunuyordum. Ayaklanan Ethem'in üzerine yürümemize, ona saldırmamıza, onu kovalamamıza karşı çıkılıyordu. Fuat Paşa, Ethem ve kardeşini çekip çevirebildiği için, onun değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlığa yol açan, yeni atadığım komutanların toylukları ve duruma uygun tutum ve davranışta bulunamamaları imiş. Orduda sağlam düzen aramanın zamanı mı imiş? Ya, Tanrı korusun, Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu denli önemli bir işe kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis'e bildirilmeksizin nasıl alınırmış... gibi birçok sorular ve eleştirilerden sonra : "Ne olursa olsun Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır." istekleri ortaya atıldı. 29 Aralık gününün bütün oturumlarını ve 30 Aralık gününün birkaç gizli oturumunu açıklamalar yapmakta geçirdim. Durumun bütün evrelerini belgeleriyle, kanıtlarıyla, gerçekleriyle anlatmaya çalıştım. Bütün bu açıklamalarıma karşın,

[1] 1927 basımında böyledir.

Her şeyden sarf-ı nazar, yalnız Meclis'in meşruiyetine tecavüzü mutazammın telgrafname, sahiplerini Hıyanet-i Vataniye Kanununa çarptırmağa kâfi iken, bu asilerin aylardanberi irtikâp edegelmekte oldukları isyankâr vaziyetleri ve hükûmet-i milliyeyi yıkmak, kendi akıllarınca başka nevi bir hükûmet teşkil etmek fikirlerini, tatbika yeltenmeleri nazar-ı dikkate alınmak istenmiyor, bilâkis tenkilden, tecziyeden, tahlisine çalışılmak isteniyor gibi idi. Bunun kısaca sebebini izah edeyim. Efendiler; meb'uslardan bazıları, vaziyetin şahsî ve hissî iğbirarlardan tevellüt ettiğine, zahip olmuşlardı. Filhakika bu vadide, namütenahi propaganda yapılmış ve efkâr-ı umumiye ızlâl edilmek istenmişti. Yine kuvvetli ve mubalâğalı telkinlerden, Ethem kuvvetlerinin çok ve mağlûp edilmesi müşkül olduğu zannında bulunarak, ordu ile musademesi halinde, ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman, hakikaten vaziyetin feci olabileceğini tasavvur ediyorlar ve böyle bir musademe-i fiiliyeye mâni olmağı muvafık mütalea ediyorlardı.

Efendiler, bu mütalealları musip görüp ona göra hereket etmenin neticesi emirberlikten gelen ve esasen daha yüksek bir kabiliyet-i fikriyeye malik bulunmayan Ethemin, koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve tasdika müncer olacağını anlamamak kabil mi idi?

Meclis'in heyecan ve tereddüdünü izale edecek, tatminkâr bir surette idare-i kelâm ederek, hafi celseler müzakeratını, netayic-i filiyeye intizaren kapattık.

Ethem ve kardeşleri, kuvvetleri ile beraber düşman saflarında lâyık oldukları vaziyeti aldılar

Efendiler, Ethem kuvvetlerini takip eden kıtaatımız, 5 Kânunusani 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetlerile beraber düşman saflarında lâyık oldukları vaziyeti aldılar. Artık, Ethem vak'ası kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman, tardedilerek, cephesine irca edilmişti. Bundan sonra, yalnız bir düşman cephesini ve hareketini müşahede edeceğiz. Filhakika, bir gün sonra, 6 Kânunusani 1921 umum Yunan ordusu, bütün cephe üzerinde her noktadan taarruza geçti.

Efendiler, bugünkü vaziyet-i askeriyeyi basit bir şekilde izah için şöyle diyeceğim :

Birinci İnönü Zaferi

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a bir hat tasavvur ediniz, bu hattın Gediz'in şimalinde kalan parçası, iki yüz kilometredir. Gediz'ten Uşak'a olan parçası da, otuz kilometre kadardır. Düşman, üç fırka ile bu hattın şimal ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden

tartışma bir türlü sona ermiyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in yasallığına saldıran telyazısı, teli çekenleri Yurt Hainlığı Yasasına çarptırmaya yeter iken, bu ayaklananların aylardan beri süregelen karşı gelici durumları ve ulusal hükümeti yıkmak, kendi akıllarınca başka türlü bir hükümet kurmak, düşüncelerini uygulamaya yeltenmeleri, dikkate alınmak istenmiyordu. Tersine, bunları tepelenmekten, cezalanmaktan kurtarmaya çalışılıyor gibiydi. Bunun, kısaca nedenini açıklayayım baylar. Milletvekillerinden kimileri, durumun kişisel ve duygusal gücenikliklerden doğduğu sanısına kapılmışlardı. Gerçekten bu alanda sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu bulandırılmak istenmişti. Bir de, güçlü ve aşırı söylentilerden Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğunu sanarak, ordu ile çarpışacak olurlarsa ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman durumun gerçekten korkunç olabileceğini düşünüyorlar ve böyle bir eylemli çarpışmayı engel olmayı uygun buluyorlardı.

Baylar, bu düşünceleri uygun görüp ona göre davranma sonucunun, emir erliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce yeteneği bulunmayan Ethem'in koskoca Türk yurdunda diktatörlüğünü benimsemeye ve onaylamaya varacağını anlamamak olabilir miydi?

Meclis'in coşku ve kuşkusunu giderecek inandırıcı sözler söyleyerek gizli oturum görüşmelerini eylemli sonuçlar beklemek üzere kapattık.

Ethem ve kardeşleri, kuvvetleri ile birlikte düşmanların yanında kendilerine yaraşır yeri aldılar

Baylar, Ethem kuvvetlerini kovalayan birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i ele geçirerek o bölgede toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleriyle birlikte düşmandan yana geçip kendilerine yaraşan durumu aldılar. Artık Ethem olayı kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kovularak gerçek yerine sürülmüştü. Bundan sonra yalnız bir düşman cephesini ve bununla ilgili olayları göreceğiz. Gerçekten, bir gün sonra, 6 Ocak 1921 günü Yunan ordusunun tümü, bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya geçti.

Baylar, o günkü askeri durumu anlaşılır bir biçimde açıklamak için şöyle diyeceğim :

Birinci İnönü Utkusu

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a dek bir çizgi tasarlayınız. Bu çizginin Gediz kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da, yaklaşık olarak otuz kilometredir. Düşman üç tümenle bu kesimin kuzey ucundan Eskişehir üzerine doğru yürüdü. Bizim Gediz'de bulunan önemli kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamak

bu düşman fırkalarını karşılamağa mecbur idi. Karşıladı; mağlûp etti. İnkılâbımız tarihine, Birinci İnönü Zaferini kaydetti.

Cenup Cephesine ait olan kuvvetler, eski yerlerine, Dumlupınar'a iade edildiler. Kütahya'da yalnız Altmış Birinci Fırka, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'dır) kumandasında terkedilmişti.

Düşmanlarla teşriki mesai eden Saruhan Meb'usu Reşit Bey'in meb'usluktan ihracı kararı

Efendiler, 8 Kânunusani 1921 Cumartesi günü Meclis'in alenî celsesinde, vaziyeti izah ediyordum. Artık herkes hakikati görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşleri lehinde mülâyim hareket mütaleasında bulunanlar, bu defa aleyhlerinde pek coşkun idiler. Ben beyanatta bulunurken Ethem, Tevfik ve Reşit beylerin diyerek konuştuğuma itiraz olundu. Yükselen bir sada «Paşa Hazretleri, artık Bey demeyiniz. Hain deyiniz!» ihtarında bulundu. «Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, fakat henüz Büyük Millet Meclisi azası sıfatını taşıyan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Heyet-i aliyenize hürmeten bunu telâffuz edemem. Evvelâ Reşit Bey'in azalıktan ıskatına rey vermenizi rica ederim» dedim.

Reis — «Menafi-i millet ve memleket aleyhine istimal-i silâh ederek düşmanlarla teşrik-i mesai eden Saruhan Meb'usu Reşit Bey'in meb'usluktan ihracını kabul buyuranlar el kaldırsın!» dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

Ethem ve kardeşleri canlarını Refet Paşa'ya medyundurlar

Yunan ordusunun icra ettiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de, kendilerine düşen vazifeyi ifadan geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya teveccüh ederek, orada bulunan fırkamıza taarruza başladılar. İzzettin Paşa'nın metîn karakteri ve vakıfane kumandası ve maiyetindeki Türk zabit ve neferlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri mağlûp ve ricate mecbur etti. Eğer şahısları da dahil olduğu halde kâmilen imha edilmekten kurtulabilmişlerse bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya medyun bulunduklarını söylemeliyim. Bu noktayı izah edivereyim :

Refet Paşa, iki süvari fırkasiyle, Dumlupınar'ın on kilometre kadar şarkında Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'da bulunan Altmış Birinci Fırkaya, garptan taarruz eden Ethem kuvvetlerini, seri bir surette mağlûp ve imha etmek üzere hareketi emrolundu. Refet Paşa süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu mevkiden şimale, Kütahya'ya bakılacak olursa, bu vazifenin tabiî bir yürüyüşle ve pek müessir bir surette yapılabileceği meydanda idi. Halbuki Refet Paşa, icap eden yere gitme-

zorundaydı. Karşıladı, yendi; devrim tarihimize Birinci İnönü Utkusu'nu yazdı.

Güney Cephesi kuvvetleri, eski yerlerine Dumlupınar'a geri gönderildiler. Kütahya'da yalnız Altmış Birinci Tümen, iki alaya yakın kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa) komutasında bırakılmıştı.

Düşmanla işbirliği yapan Manisa Milletvekili Reşit Bey'in milletvekilliğinden çıkarılması kararı

Baylar, 8 Ocak 1921 Cumartesi günü Meclis'in açık oturumunda durumu anlatıyordum. Artık herkes gerçeği görmüş ve anlamıştı. Etem ve kardeşlerine yumuşak davranılması düşüncesinde bulunanlar, bu kez onları kötülemede pek coşkun idiler. Ben konuşurken : "Ethem, Tevfik ve Reşit beyler" deyince, bu türlü konuşmama karşı çıkıldı. Yükselen bir ses : "Paşa Hazretleri, artık Bey demeyiniz. Hain deyiniz!" uyarmasında bulundu. Ben "Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim; ama, daha Büyük Millet Meclisi üyesi kimliğini taşıyan Reşit Bey için de bu sözü kullanmak zorundayım. Yüce kurulunuza saygımdan bunu söyleyemem. İlkin Reşit Bey'in üyelikten çıkarılmasına oy vermenizi rica ederim." dedim.

Başkan : "Ulusun ve ülkenin çıkarlarına karşı silah kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Manisa Milletvekili Reşit Bey'in milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsın!" dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

Ethem ve kardeşleri, canlarını Refet Paşa'ya borçludurlar

Yunan ordusunun yaptığı bu saldırıda Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yapmaktan geri durmadılar. Yeniden Kütahya'ya yönelerek orada bulunan zayıf tümenimize saldırmaya başladılar. İzzettin Paşa'nın sağlam karakteri, bilgilice komutası ve buyruğu altındaki Türk subay ve erlerinin üstün yiğitlikleri Ethem ve kardeşleriyle birlikte saldıran hain kuvvetleri yendi ve kaçmak zorunda bıraktı. Eğer, kendileri de başta olmak üzere büsbütün yok edilmekten kurtulabilmişlerse, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu bulunduklarını söylemeliyim. Bu noktayı açıklayıvereyim :

Refet Paşa iki süvari tümeniyle Dumlupınar'ın on kilometre kadar doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'daki Altmış Birinci Tümene, batıdan saldıran Ethem kuvvetlerini çarçabuk yenmek ve yok etmek üzere yürüyüş buyruğu verildi. Refet Paşa süvarileriyle, Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa bu görevin, serbest bir yürüyüşle ve pek etkin olarak yapılabileceği belliydi. Oysa, Refet Paşa, gereken yere gitmemiş;

miş, bunun aksi tarafına, Kütahya'nın garbında değil, şarkında, Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Kânunusani 1921 zevaline doğru Alayunt mıntıkasına vâsıl oldu.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari fırkalarının Kütahya cenubudan Yellice dağı garbından, tamamen süvariden ibaret olan, Ethem kuvvetlerinin gerilerine sevkedilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, tarafeynin muharebe vaziyeti hakkında tam bir malûmatı olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamış.. Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin, şarka, Porsuk suyu gerisine çekilmesi halinde, süvarileriyle Kütahya ovasından usatın yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. Atlı usat hayvanlarından inmiş, piyade fırkamız karşısında yaya cenk yaptığı en zayıf vaziyetinde üzerine yürümekte tereddüt gösteren kumandan, piyade fırkamız mağlûben ricat ederken atları üzerinde bulunacak, kuvve-i maneviyeleri yükselmiş usatın, hangi yanına ve nasıl taarruz etmeği düşündüğü, hakikaten her asker için düşünülecek bir meseledir. Böyle şey olamaz! Bu düşman süvarisi, ricate mecbur ettiği piyadeyi bırakıp, Refet Paşa süvarileri üzerine atılmıyacak mıydı?

Efendiler, muharebe meydanında, top ve tüfek sadasına gelen bir kuvvet, bir tek tüfek, muharebe eden kendine mensup kuvvetin mağlûbiyetine intizar etmek ve ondan sonra iş görebileceği zannında bulunmak, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile, makul bulacağı bir fikir değildir. Vazife ve fedakârlık, muharebe eden kısmın mağlûp olmadan, çekilmeden, muvaffakıyetini temine çalışmakla ifa olunur.

Arkadaşı muharebe ederken ve muavenete muhtaç iken, seyirci kalmış kumandanlar arkadaşının mağlûbiyetine şahit olabilirlerse de, tarihin bîaman tenkidinden, takbihinden asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Kânunusani 1921 zevalinden 13 Kânunusani geceyarısına kadar cereyan eden şiddetli ve buhranlı muharebeler esnasında, süvari gruplarının da taarruza iştiraki zamanının geldiği hakkında Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne de maruzatta bulunmuştu. Refet Paşa, Cenup Cephesinder celbettiği Sekizinci Fırka yetişebildiği takdirde, 14 Kânunusanide taarruza geçmek niyetinde olduğunu, kıtaatına bildiriyordu. İzzettin Paşa 11, 12, 13 Kânunusani günlerinde yalnız başına düşmanla muharebe ettikten sonra, akşam grup zamanı, yaptığı bir mukabil taarruzla usatı mağlûp ve firara mecbur etti. Refet Paşa, muharebeye seyirci kalmak suretiyle büyük bir fırsat kaçırdı ve Ethem'in ve kuvvetlerinin

bunun ters yönüne, Kütahya'nın batısına değil, doğusuna, Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya güneyinden, Yellice dağı batısından, hepsi atlı olan Ethem kuvvetlerinin gerilerine gönderilmesini önermiş.

Refet Paşa, iki tarafın savaş durumu üzerinde tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamıştır. Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin doğuya, Porsuk suyu gerisine çekilmesi gerekirse, süvarileriyle Kütahya ovasından ayaklanıcıların yan ve gerilerine saldırmayı düşünüyormuş. Hayvanlarından inip, piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaşmakla çok zayıf bir duruma düşmüş olan ayaklanıcıların üzerine yürümekten kaçınan komutanın, piyade tümenimiz yenilip geri çekilirken atları üzerinde bulunacak olan, içgüçleri yükselmiş ayaklanıcıların hangi yanına ve nasıl saldırmayı düşündüğü gerçekten her asker için üzerinde durulacak bir sorundur. Böyle şey olamaz! Bu düşman atlıları, geri çekilmek zorunda bıraktığı piyadeden dönüp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Baylar, savaş alanına, top ve tüfek sesine gelen bir kuvvetin bir tek tüfek (bile olsa) savaşan ve kendinden olan bir kuvvetin yenilmesini bekleyip ondan sonra iş görebileceğini sanması, yalnız asker olanların değil, en kısa görüşlü insanların bile usa yatkın bulacağı bir düşünce değildir. Görev ve özveri, savaşan birliklerin, yenilmeden ve çekilmeden başarısını sağlamaya çalışmakla yapılır.

Arkadaşı savaşırken ve yardım beklerken seyirci kalmış komutanlar, arkadaşının yenilmesine tanık olabilirlerse de, tarihin ezici yergisinden ve suçlamasından hiç mi hiç kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 günü öğlesinden 13 Ocak gece yarısına dek süren sert ve bunalımlı savaşlar sırasında, süvari gruplarının da savaşa katılması zamanının geldiğini Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti. Refet Paşa, Güney Cephesinden getirtmekte olduğu Sekizinci Tümen yetişebilirse, 14 Ocakta saldırıya geçmek niyetinde olduğunu birliklerine duyuruyordu. İzzettin Paşa 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra, akşam gün batarken, yaptığı bir karşı saldırıyla ayaklanıcıları yendi ve kaçmak zorunda bıraktı. Refet Paşa savaşa seyirci kalmakla büyük bir fırsat kaçırdı, Ethem'in ve kuvvetlerinin

ricatine müsait vaziyet bıraktı. 14 üncü günü taht-ı emrinde bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Fırka kumandanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır), taht-ı emrine vererek onu; Ethemin takibine memur etti. Derviş Paşa; Afşar-da, bilhassa Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek suretile tevcih ettiği müthiş darbelerle Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Kânunusaniden 22 Kânunusaniye kadar, dokuz gün nefes aldırmaksızın mütemadiyen takip etmiştir. Neticede, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni vazife almak üzere, düşman ordugâhına firar edebilmişlerdir.

* * *

İzzet ve Salih Paşa'lar Ankara'dan memnun görünmüyor, ille payitahta gitmek istiyorlardı

Muhterem Efendiler, Ankara'da bulunan İstanbul misafirlerimize bir, bir buçuk aylık müddet-i müsaferetleri esnasında çok şeyler göstermek fırsatlarına malik olduğumuzu zannediyorum. Asi Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'de mağlûp ettik. Büyük Millet Meclisi'nin müsterih ve memnun olacağı yeni bir devir açıldı. Fakat İzzet ve Salih paşalar bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, daüssılaya müptelâ olmuş gibi, ille payitahta gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak etmekte oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya muvasalatlarından on gün sonra, Fransız telsiz telgrafiyle Zonguldağa bir telgraf gelmişti. Telgraf şudur :

16 Kânunuevvel 1921

Zonguldak Mutasarrıflığı Vasıtasiyle Devletlû İzzet
Paşa Hazretlerine

Taraf-ı sami-i fahimanelerinden henüz bir iş'ar vaki olmadığından heyet-i celilenin muvasalatı haberine intizar edilmekte olduğu.

Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telgraf geldi :

Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Hazretlerine

Taraf-ı sami-i fahimanelerinden bir iş'ar vaki olmadığından muvasalat-ı aliyeleri haberine intizar edilmekte olduğuna dair birkaç gün evvel Zonguldak tarikiyle yazılan telgrafname cevabının bir an evvel inba buyurulması mercudur.

Dahiliye Nazırı Vekili
Mustafa Arif

elverişli bir durum yarattı. 14 üncü günü, buyruğu altındaki bütün süvari kuvvetlerini, Süvari Tümeni komutanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Komutanı Derviş Paşa) buyruğu altına vererek onu, Ethem'i kovalamakla görevlendirdi. Derviş Paşa, geceleri de yürüyerek, Afşar'da, özellikle Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru yöneltti̇ği korkunç vuruşlarla Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini, 14 Ocaktan 22 Ocağa dek dokuz gün soluk aldırmaksızın boyuna kovalamıştır. Sonunda bütün Ethem kuvvetleri tutsak edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni görev almak üzere düşman içine kaçabilmişlerdir.

* * *

İzzet ve Salih Paşa'lar, Ankara'dan kıvanır görünmüyorlar ne olursa olsun, İstanbul'a gitmek istiyorlardı

Saygıdeğer baylar, Ankara'da bulunan İstanbul'lu konuklarımıza bir, bir buçuk ay süren konuklukları sırasında çok şeyler göstermek fırsatları bulduğumuzu sanıyorum. Ayaklanan Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'de yendik. Büyük Millet Meclisi'nin gönül rahatlığı ve kıvanç duyacağı yeni bir dönem açıldı. Ama İzzet ve Salih paşalar bunların hiçbirinden kıvanç duymuş görünmüyordu; sıla özlemine tutulmuş gibi, ne olursa olsun İstanbul'a gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok kaygı duymakta oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya gelişlerinden on gün sonra, Fransız telsiziyle, Zonguldak'a bir telyazısı gelmişti. Telyazısı şudur:

16 Aralık 1920

Zonguldak Mutasarrıflığı Aracılığıyla İzzet
Paşa Hazretleri'ne

Sizlerden şimdiye dek bir bilgi alınamadığından yüksek kurulunuzun Ankara'ya varış haberinin beklenilmekte olduğu.

Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telyazısı geldi:

Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Hazretleri'ne

Sizlerden bir bilgi alınamadığından (Ankara'ya) varış haberinizin beklenilmekte olduğu üzerinde birkaç gün önce Zonguldak yoluyla çekilen tel karşılığının çabuklaştırılması rica olunur.

Dahiliye Nazırı Vekili
Mustafa Arif

Tevfik Paşa Kabinesi namına, Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir memur-ı mahsus, 10/11 Kânunusani 1921 de uzun bir şifre ile birtakım malûmat veriyordu.

İzzet Paşa heyetinin, Anadolu'ya iltihakı haberi İstanbulca teeyyüt etmiş... Kabine, İzzet Paşa'dan malûmat talep ediyormuş.. Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit beyler de demişler ki : «Menfaat-i memleket, heyetin Anadolu'da kalmasını müstelzim ise, buna bir şey denilmez. Bu takdirde, kabinenin sukut edeceği muhakkaktır. Ancak, bu halde, biz de bu vatanın evlâtlarıyız. Hiç olmazsa bizleri de vaziyetten haberdar etsinler.. bizi tenvir etsinler, biz de ona göre hareket edelim..»

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektup muhteviyatından ve İstanbul'da mevsuk bir menbadan elde ettiği bir malûmattan da bahsettiriyordu.

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki, eğer Kuva-yi Milliyenin kudret-i askeriyesi müsait ise, İzmir meselesi, iyi hazırlanmış bir hücumla emrivaki suretiyle halledilmeli imiş.. aldığı malûmat bunu teyit ediyormuş. Kıral Konstantin'i tutacaklarmış..

Ziya Paşa'nın hususî malûmatı da, son konferanstan evvel Yunanlıların takviye olunarak büyük bir taarruz icra ettirileceğine dair idi.

Damat Ferit Paşa, hummalı faaliyete başlamış.. Baltalimanında müteaddit kabine listeleri tanzim edilmeğe başlanmış..

İnebolu'ya gelmiş olan memur-ı mahsus vasıtasiyle Ziya Paşa' ya ve rüfekasına iblâğ ettirdiğim cevapta : «Verdikleri malûmata teşekkürden sonra, İzzet ve Salih paşalar, maksad-ı müşterekimizin icab-ı kat'îsi olarak Ankara'da kalmışlardır.» dedim. Kendilerinin İstanbul'da hâkim vaziyette kalmaları caiz ise de, sukut etmeden evvel cümlesinin, şimdiden hazır bulunduracakları emin ve seri bir vasıta ile, hemen Anadolu'ya gelmelerinin menafi-i âliye-i vataniye icabından olduğunu ve bu suretle ifa edecekleri hizmet ve fedakârlığın nezd-i millette pek meşkûr olacağını yazdım.

Memur-ı mahsusun, İstanbul'a avdetini müteakıp, İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Kânunusani 1921 de çekilen şifrede; Ziya Paşa ve rüfekasının nokta-i nazarım dairesinde harekete karar verdikleri bildirilmişti.

Tevfik Paşa Hükümeti adına Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir özel görevli, 10/11 Ocak 1921'de uzun bir şifre ile birtakım bilgiler veriyordu.

İzzet Paşa kurulunun Anadolu'ya katılma haberi İstanbul'ca doğrulanmış. Hükümet, İzzet Paşa'dan bilgi istiyormuş. Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit beyler de demişler ki: "Ülkenin çıkarı, kurulun Ankara'da kalmasını gerektiriyorsa buna bir şey denilmez. Böyle olunca da, hükümetin düşeceği kesindir. Ancak, bu durumda biz de bu yurdun çocuklarıyız. Hiç olmazsa durumdan bizlere de bilgi versinler. Bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre bir yol tutalım."

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektupta yazılanlardan ve İstanbul'da güvenilir bir kaynaktan elde ettiği bir bilgiyi de açıklatıyordu.

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki: "Eğer Ulusal Kuvvetlerin savaş gücü elveriyorsa İzmir sorunu, iyi hazırlanmış bir baskınla olup bittiye getirilerek çözmelidir." Aldığı bilgi bunu doğruluyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış.

Ziya Paşa'nın özel olarak edindiği bilgiler de, son konferanstan önce Yunanlıların, kuvvetleri artırılarak, büyük bir saldırıya geçirileceği yolunda idi.

Damat Ferit Paşa çok sıkı çalışmaya başlamış. Baltalimanı'nda yeni kurulacak hükümet için, türlü türlü listeler düzenlenmeye başlanmış.

İnebolu'ya gelmiş olan özel görevli aracılığıyla Ziya Paşa'ya ve arkadaşlarına gönderttiğim yanıtta, verdikleri bilgiye teşekkürden sonra: "İzzet ve Salih paşalar, ortak amacımızın kesin gereği olarak Ankara'da kalmışlardır." dedim. Kendilerinin İstanbul'da iş başında kalmaları uygun ise de düşmeden önce, hepsinin, şimdiden el altında bulunduracakları güvenilir ve hızlı bir araçla hemen Anadolu'ya gelmelerinin, yurdun yüksek çıkarları için gerekli olduğunu ve böylelikle yapacakları hizmet ve özveriye ulusça pek çok değer verileceğini yazdım.

Özel görevlinin İstanbul'a döndükten sonra İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Ocak 1921'de Ankara'ya çekilen şifrede, Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşüme uygun bir yol tutmaya karar verdikleri bildirilmişti.

Sadrazam Tevfik Paşa benimle temas arıyor

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra, Kocaeli Kumandanlığından şöyle bir telgraf aldım :

Geyve istasyonu, 26/1/1921

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Memleketin menafi-i âliyesine müteallik bir mesele-i mühimme hakkında Sadrazam Paşanın Zat-ı Devletleriyle makina başında görüşmek istedikleri İstanbul Telgraf Müdir-i Umumisinin 26/1/1921 ve saat 16 30 sonra işaretli telgrafiyle bildirilmektedir. Bu baptaki iradeleri arz ve istizan olunur.

Kocaeli Kumandanlığına aynı günde makina başında verdiğim cevapta dedim ki :

İstanbul, Geyve ile doğrudan doğruya nasıl muhabere edebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile veya herhangi biriyle, muhabere ve münsebette bulunabilmekliğim, Heyeti Vekilenin ve belki Meclis'in kararına vabeste olduğundan, bu hususta şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun dahi, açıktan açığa muhaberede bulunması, İstanbul'a karşı olan vaziyetimizin hariçteki telâkkiyatını teşviş edeceğinden gayricaizdir. Ancak Tevfik Paşa'nın, benim şahsıma değil, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine bir müracaati varsa, bu müracaatin kabulü tabiîdir. Bu hususun gayriresmî ve aynı vasıta ile kendisine isalinde beis yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf ve oradan Geyve'ye cihet-i askeriyenin nezareti altında telefon hattı mevcut idi. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine, İstanbul teli Ankara'ya raptettirildi.

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu telgrafı aldım :

İstanbul, 27/1/1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

25 Kânunusani tarihinde Paris'te in'ikat eden meclis tarafından müttehaz mukarrerat mucibince şark meselesinin hallini müzakere etmek üzere 21 Şubatta Londra'da Düvel-i Müttefika murahhaslariyle Osmanlı ve Yunan hükûmetleri murahhaslarından mürekkep bir konferans içtimaa davet olunacaktır. Mevcut muahedede, hadisat dolayısiyle zarurî görülecek tadilât icra edilecektir. Hükûmet-i seniyeye gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut mezuniyet-i lâzimeyi haiz murahhasların Osmanlı heyet-i murahhasası meyanında bulunmaları meşruttur. İşbu mukarrerat, Düvel-i Müttefikanın İstanbul mümessilleri tarafından tebliğ edildi. Tayin buyuracağınız murahhaslar, buradan intihap edeceğimiz zevatla birleşerek azimet eylemek üzere karar ve cevabınıza intizar ediyorum. Zamanın nezaketine binaen bu gibi bazı tebligat-ı mühimme için hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makina başında hemen cevap vermek mümkün ise telgraf başında intizar etmekteyim Efendim. Bir de şifre var Efendim.

Tevfik

Baylar, bugünden bir hafta kadar sonra Kocaeli Komutanlığından şöyle bir telyazısı aldım :

Sadrazam Tevfik Paşa benimle ilişki kuruyor

Geyve İstasyonu 26.1.1921

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Ülkenin yüksek çıkarlarıyla ilgili önemli bir konu üzerinde Sadrazam Paşa'nın sizinle makine başında görüşmek istedikleri İstanbul Telgraf Genel Müdürünün 26.1.1921 günü saat 16.30'da yazdırdığı telle bildirilmektedir. Bu konudaki buyruklarınızı beklediğimi sunarım.

Kocaeli Komutanlığına aynı gün makine başında verdiğim yanıtta dedim ki :

İstanbul, Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile ya da herhangi biriyle haberleşip ilişki kurabilmem, Bakanlar Kurulunun ve belki Meclis'in kararına bağlı bulunduğundan bu konuda şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf görevlisinin bile açıktan açığa haberleşmesi, yabancıların İstanbul'a karşı olan durumumuz üzerindeki görüşlerini alt üst edeceğinden, uygun değildir. Ancak Tevfik Paşa bana değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine başvurma dileğinde ise, bu dileğin kabulü doğaldır. Bunun resmi olmayarak ve haberin bize ulaştırıldığı yolla Tevfik Paşa'ya duyurulmasında sakınca yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf yolu, oradan da Geyve'ye askerlerce korunup kullanılan telefon yolu vardı. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine İstanbul teli Ankara'ya bağlattırıldı.

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu teli aldım :

İstanbul 27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

25 Ocakta Paris'te toplanan kurulun aldığı kararlar gereğince Doğu Sorununun çözümünü görüşmek üzere 21 Şubatta Londra'da İtilâf Devletleri[1] delegeleriyle Osmanlı ve Yunan hükümetleri delegelerinden kurulacak bir konferans, toplantıya çağrılacaktır. Yürürlükteki antlaşmada, olaylar dolayısıyla zorunlu görülecek değişiklikler yapılacaktır. Padişah Hükümetine gönderilecek çağrı için, Mustafa Kemal Paşa'nın ya da Ankara'ca yetki verilmiş delegelerin Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunmaları koşulu ileri sürülmüştür. Bu kararları, İtilâf Devletlerinin İstanbul temsilcileri bildirdi. Görevlendireceğiniz delegeler buradan seçeceğimiz kişilerle birleşerek yola çıkacaklardır. Kararınızı ve bu telin karşılığını bekliyorum. Dikkatli davranılması gereken bir zamanda bulunduğumuzdan bu gibi kimi önemli bildirimler için telgraf yolunun açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen yanıt verilebilecekse telgraf başında beklemekteyim efendim. Bir de şifre var efendim.

Tevfik

[1] Nutuk metninde : Düvel-i Müttefika.

Şifre mahlûlü de şu idi :

Dersaadet, 27 Kânunusani 1921
Saat : 8 Sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra Konferansında kuvvetli idare-i kelâm etmek için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e sevketmekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya tahrik eylemede olduğu ve on güne kadar bir hareket-i taarruziyeye başlıyacakları mevsukan istihbar edilmiştir.

Tevfik

Tevfik Paşaya verdiğim resmî ve hususî cevaplar

Efendiler, Tevfik Paşa'ya verdiğim cevabî telgraf, şu idi :

Tel : Ankara, 28/1/1921

Dersaadet'te Tevfik Paşa Hazretlerine

C : 27/1/1921. İrade-i milliyeye müsteniden Türkiyenin mukadderatına vazıulyet olan yegâne meşru ve müstakil kuvve-i hâkime, Ankara'da müstemirren münakit, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'ye müteallik bilcümle mesailin halline memur ve her türlü münasebat-ı hariciyede muhatap, ancak işbu Meclis'in heyet-i hükûmetidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin minküllilvücuh bir vaz'ı meşru ve hukukisi yoktur. Binaenaleyh, böyle bir heyetin kendine hükûmet namını vermiş olması, milletin hukuk-ı hakimiyetine sarahaten mugayir ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına ait mesailde harice karşı kendini muhatap göstermesi nakabil-i tecvizdir. Heyetinize teveccüh eden vatanî ve vicdanî vazife derhal hakikat ve vaziyete iktıfa ederek millet ve memleket namına meşru, muhatap hükûmetin, Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektir. Millet ve memleketimiz namına salâhiyet-i meşruaya sahip hükûmetin Ankara'da olduğu Düvel-i İtilâfiyece takdir edildiği şüphesiz bulunduğu halde, düvel-i mezkûrenin bu nokta-i nazarını alenen izharda teahhur etmeleri İstanbul'da mütevassıt bir heyetin mevcudiyeti kendileri için istifadeli olabileceğini zannetmelerinden neş'et etmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sulh ve müsalemeti kemal-i ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız hukuk-ı milliyesinin tanınmasını talepten ibaret olan şeraitini mükerreren ilân ve işbu hukukun tasdikı halinde, teklif olunacak müzakeratı kabule amade olduğunu beyan eylemiştir. Düvel-i İtilâfiye, Londra'da aktedecekleri konferansta, şark meselesini adl ü hak dairesinde halletmeğe karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine doğrudan doğruya tevcih etmelidirler. Şerait-i anife dairesinde vukubulacak davetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından hüsn-i kabul edileceğini tekrar beyan ederiz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Saat : Dakika
30 evvel

Bunu müteakip de resen ve hususî olarak ta şu telgrafı yazdım :

Tel Ankara, 28 Kânunusani 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Zat-ı samileri gibi bütün bir ömür bu millet ve memlekete bilâfasıla meşkûr hizmetlerde bulunmuş bir recül-i muhtereme, bütün hidemat-ı sabıkanızı tetviç

Şifrenin açılmışı da şu idi :

İstanbul 27 Ocak 1921
Saat : 8 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra Konferansında etkin konuşmak için Yunanlıların, bir kolorduyu İzmir'e göndermekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya yollamakta olduğu ve on güne dek bir saldırıya başlayacakları inanılır kaynaklardan öğrenilmiştir.

Tevfik

Baylar, Tevfik Paşa'ya, yanıt olarak çektiğim tel şu idi :

Tevfik Paşa'ya verdiğim resmî ve özel karşılıklar

Ankara, 28.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Y : 27.1.1921 tele :

Ulusal iradeye dayanarak Türkiye'nin alın yazısını eline alan, yasal ve bağımsız tek egemen kuvvet, Ankara'da sürekli çalışmakta olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye ile ilgili bütün sorunları çözümleyecek ve her türlü dışişlerinde başvurulacak yer, ancak bu Meclis'in Bakanlar Kuruludur. İstanbul'daki herhangi bir kurulun hiçbir yönden yasal ve hukuksal bir niteliği yoktur. Bunun için, böyle bir kurulun kendine hükümet adını vermiş olması, ulusun egemenlik haklarına açıkça aykırıdır ve bu ad altında, ülke ve ulusun hayatıyla ilgili işlerde dışarıya karşı, kendini başvurulacak yer olarak göstermesi uygun görülemez. Kurulunuza düşen yurt ve vicdan ödevi, hemen durumunun gerçeklerine uyarak, ulus ve ülke adına başvurulacak yasal hükümetin Ankara'da olduğunu kabul edip bildirmektir. Ulusumuz ve ülkemiz adına yasal yetkili hükümetin Ankara'da olduğunu İtilâf Devletlerinin anlamış oldukları kuşku götürmez ise de, sözü geçen devletlerin bu görüşlerini açığa vurmakta gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir kurul bulunmasının kendileri için yararlı olabileceğini sanmalarından ileri geliyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; barış ve esenliği gerçek bir içtenlikle dilediğini açıklamış; yalnız ulusal haklarının tanınmasını istemekten öteye geçmeyen koşullarını birçok kez duyurmuş ve bu haklar tanınırsa, önerilecek görüşmeleri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. İtilâf Devletleri Londra'da toplayacakları konferansta Doğu Sorununu adalet ve hak çerçevesi içinde çözümlemeye karar vermişlerse, çağrılarını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine doğrudan doğruya göndermelidirler. Yukarıda sözü edilen koşullara uygun olarak yapılacak çağrının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince iyi karşılanacağını yeniden bildiririz. Saat : 00.30 önce.

Türkiye Büyük Millet Meclis Başkanı
Mustafa Kemal

Bunun arkasından da kendim özel olarak şu teli çektim :

Tel

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Sizler gibi yaşadığı sürece bu ulusa ve ülkeye aralıksız olarak değerli hizmetlerde bulunmuş sayın bir kişi için, bütün geçmiş hizmetlerinizi tamamlayıp

ve ikmal edecek müstesna ve tarihî bir fırsat zuhûr ettiğine kaniiz. Biz, vahdet-i tamme üzere hareket etmek istiyoruz. Bilvasıta med'uv olduğumuz konferansta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin nekadar mehaziri dai olduğunu tamamiyle takdir buyurduğunuza eminiz.

Milletin, sırf hukuk-ı hakimiyetini muhafaza daiyesiyle sarfettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar dahilî ve haricî birçok müşkülâta karşı gösterdiği sebat ve mukavemet, bugün karşısında bulunduğumuz müsait yeni vaziyeti ihdas etti. Bir taraftan da, hadisat-ı âlem, sebat ve mukavemetin hedef-i aslisi olan istiklâl-i tammımızı teyit edecek surette inkişaf etmekte devam ediyor. Bizi esaret ve izmihlâle mahkûm etmek istemiş olan hükûmetler muvacehesinde, hukuk-ı milliyemizi müdafaa ederken ...maddî ve manevi bütün kuva-yi memleketin müttehiden hareket etmesi elzemdir. Bunun için Zat-ı Şahanenin irade-i milliyeye memlekette yegâne tecelligâh olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilân etmesi artık icap etmiştir. Bu surette İstanbul'un memlekete mütevali zararlar ika ettiği tecarib-i meş'ume ile sabit olan ve ancak ecnebiler lehine idame edilen gayritabiî vaziyetine bir nihayet vermek müyesser olur. Düvel-i Mütelife mümessilleri tarafından vaki olan tebligat gösteriyor ki, İstanbul'dan hareket edecek bir heyet-i murahhasanın Londra Konferansına iştirak edebilmesi ancak onun, Ankara Hükûmeti tarafından salâhiyet-i tamme ile terhis edilmiş mümessilleri ihtiva etmesiyle meşruttur. Bu suretle İtilâf Devletleri, Türkiye namına, sulh müzakeratına girecek murahhasların, ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından gönderilebileceğini kâfi bir vuzuh ile itiraf etmiş oluyorlar. Fiilen ve hukukan memlekette yegâne hükümet-i meşrua olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin vaz ü ilân ettiği esasatı kabul ve bu esasatın düşmanlarımız tarafından tasdikını teshil için, bize iltihak suretiyle vaziyetinizi tashih ve tespit buyurmanızı tarih ve millet muvacehesinde deruhde etmiş olduğumuz vazife ve salâhiyetle teklif ederiz. Bu suretle mücadelemizi bir netice-i mes'udeye eriştirmek hususu tesri edilmiş olur. Müttehiden hareket ve amal-i milliyeyi azamî kuvvetle müdafaa etmek fikriyle vaki olan bu teklifat-ı samimanemiz, kabul ve infaz buyurulmadığı takdirde, calis-i makam-ı saltanat ve hilâfet olan Zat-ı Şahanenin vaziyeti mütezelzil olmak tehlikesinden bihakkın korkulur ve biz, irade-i milliyenin bahşetmiş olduğu fiilî ve hukuki bütün salâhiyetleri haiz bir hükûmet sıfatiyle, şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki, bundan tevellüt edecek mes'uliyet nakabil-i tahmin olan bütün avakıbiyle doğrudan doğruya Zat-ı Şahaneye aittir. Zat-ı samilerinin bu vaziyet karşısında vicdanî ve tarihî vazifenizi tamamiyle ifa ile netayicini tarafımıza kat'î ve sarih olarak iş'ar buyurmanıza intizar ediyoruz. Bu vesile ile ihtiramat-ı mahsusamızın kabulünü rica ederiz Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi
Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, zaten manen ve maddeten hükmü kalmamış ve fakat muhafaza-i mevcudiyeti çok muzır olan İstanbul hükûmetini bertaraf etmek mühimdi. Buna, başlıca mâni olanların başında, padişah ve halife, bulunuyordu. Binaenaleyh, bu makama, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükûmetini tanıtmak, vaziyetin vuzuh peyda etmesi için bittabi ilk teşebbüs olmak lâzımgelirdi. Zaten elimizde ve temasımızda olmayan bu makama,

yüceltecek eşsiz, tarihsel bir fırsat çıktığı kanısındayız. Biz tam birlik içinde iş görmek istiyoruz. (İstanbul Hükümetinin) aracılığı ile çağrıldığımız konferansta, ülkeyi ayrı ayrı temsil edecek iki kurulun ne denli sakıncalar doğuracağını iyice anladığınıza inanıyoruz.

Ulusun, salt egemenlik haklarını koruma uğrunda harcadığı emekler, akıttığı hesapsız kanlar, birçok iç ve dış güçlere karşı gösterdiği dayanç ve direnç, bugün karşısında bulunduğumuz elverişli yeni durumu yarattı. Bir yandan da dünya olayları dayanç ve direncimizin temel amacı olan tam bağımsızlığımızı sağlayıcı bir yolda gelişmektedir. Bizi tutsak olmaya ve yıkılmaya zorlamak istemiş olan hükümetler karşısında, ulusal haklarımızı savunurken, maddi ve manevi bütün ülke güçlerinin birlikte hareket etmesi çok gereklidir. Bunun için Padişah Hazretlerinin, ülkede ulusal iradenin belirdiği tek yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmi olarak bildirmesi artık gerekli olmuştur. Böylece, İstanbul'un ülkeye arka arkaya birçok zararlar getirdiği uğursuz denemeler sonunda anlaşılan ve ancak yabancılar yararına sürdürülen olağandışı durumuna bir son verilebilir. İtilâf Devletleri temsilcilerinin yaptığı bildirim gösteriyor ki, İstanbul'dan gidecek bir delegeler kurulunun Londra Konferansına katılabilmesi, ancak bu kurulda Ankara Hükümetince tam yetki ile görevlendirilmiş temsilcilerin de bulunması koşuluna bağlıdır. Böylece İtilâf Devletleri, Türkiye adına barış görüşmelerine katılacak delegelerin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince gönderileceğini yeter bir açıklıkla ortaya koymuş oluyorlar. Eylemli ve hukuk bakımından ülkede yasal tek hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin koyduğu ve yayımladığı ilkeleri kabul buyurmanızı ve bu ilkelerin düşmanlarımızca da onaylanmasını kolaylaştırmak için bize katılarak durumumuzu düzeltmemizi ve saptamanızı tarih ve ulus karşısında yüklendiğimiz görev ve yetkiyle öneririz. Böylece, savaşımımızı mutlu bir sonuca eriştirme işi çabuklaştırılmış olur. Birlik olarak çalışmak ve ulusal istekleri olanca gücümüzle savunmak düşüncesiyle yaptığımız bu öneri kabul buyrulmaz ve uygulanmazsa, padişahlık ve halifelik katında oturan Padişah Hazretlerinin durumunun sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve biz, ulusal iradenin vermiş olduğu eylemli ve hukuka dayanan bütün yetkileri elinde bulunduran bir hükümet olarak şimdiden bildirir ve belirtiriz ki, bundan doğacak sorumluluk, önceden kestirilemeyecek olan bütün sonuçlarıyla, doğrudan doğruya Padişah Hazretlerinin olacaktır. Bu durum karşısında sizlerin, vicdan ve tarih görevinizi tam olarak yapmanızı ve sonucunu bize kesin ve açık olarak bildirmenizi bekliyoruz. Özel saygılarımızın kabulünü rica ederiz efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

Saygıdeğer baylar, aslında manevi ve maddi değeri kalmamış, ama varlığı da çok zararlı olan İstanbul Hükümetini ortadan kaldırmak önemliydi. Buna engel olanların başında padişah ve halife bulunuyordu. Bundan dolayı bu makama durumun açıklık kazanması için, yapılacak ilk işin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini tanıtmak olması gerekirdi. Gerçekte, elimiz altında ve yakınımızda olmayan bu makama karşı başka bir işlem uy-

henüz başka bir muamele tatbikına imkân-ı maddî de yoktu. Binaenaleyh Tevfik Paşa'ya aynı günde şu üçüncü telgrafı da yazdım :

Ankara, 28 Kânunusani 1921

Dersaadet'te Tevfik Paşa Hazretlerine

Resmî ve hususî telgrafnamemizdeki mütaleat ve teklifatımızı berveçhiati hulâsaten tekrar ve icabatının sürat-i ifasiyle neticesinden iş'arını rica ederiz :

1 — Zat-ı Şahane Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hatt-ı humayun ile ilân buyuracaklardır. Bu hatt-ı humayun makam-ı hilâfet ve saltanatın masuniyetini esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni şekil ve mahiyet ve salâhiyet-i hazırasiyle kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Tafsilât ve teferruat-ı sairenin ilâvesi, şimdilik mucib-i teşevvüş olabilir.

2 — Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevî olan dahilî vaziyetimizin tanzimi berveçhiati olabilir :

Zat-ı Şahane kemafissabık Dersaadet'te ikamet buyururlar. Sahib-i salâhiyet ve mes'uliyet olup her türlü tecavüzden masun ve her türlü şerait-i istiklâli cami olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmet şimdilik Ankara'da bulunur. Bittabi İstanbul'da artık kabine namı altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbul'un vaziyet-i mahsusası ilcasiyle nezd-i şahanede Büyük Millet Meclisi'nden vazife ve salâhiyeti haiz bir heyet bulundurulur.

3 — İstanbul şehir ve havalisi umur-ı idaresinin suret-i tanzimi badehu teemmül ve tatbik olunur.

4 — Şerait-i mezkûrenin kabul ve tatbikıyle beraber, Büyük Millet Meclisi'nce musaddak bütçemizde, esasen mevcut tahsisat-ı seniye ve hanedan-ı saltanat tahsisatiyle beraber, bilûmum memurin-i lâzime ve sair ashab-ı maaşın muhassasatlarını itaya muktazi mebaliğ hükûmetçe temin ve tediye edilecektir. Kudret-i maliyemiz bu nususu mütekeffildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzunca telgrafımıza gece verdiği cevap çok kısa oldu, Tevfik Paşa'nın cevabı şu idi :

Tel 28/29, 1/1921

Telgrafnameleri aldım. Yarın heyeti toplıyarak saat altıda arz-ı malûmat ederim Efendim.

Tevfik Paşa ve rüfekası, Anadoluyu İstanbul hükûmetine rapta çalışıyor

Tevfik Paşa, heyetini toplamış, cevap verdi. Bunu da aynen arzedeceğim.

Dersaadet, 29/1/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

28 Kânunusani 1921 tarihli üç kıt'a telgrafnamelerine cevaptır :

Hükûmet-i hazıra, İstanbul ve Anadolu'nun ittihadı hususundaki menafii ötedenberi takdir eylediğinden bu maksatla iş başına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda sarf-ı mesai eylemiştir.

gulamaya şimdilik maddi olanak da yoktu. Bunun için, Tevfik Paşa'ya yine o gün şu üçüncü teli de yazdım :

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Resmi ve özel telyazımızdaki düşünce ve önerilerimizi aşağıda özet olarak yeniler ve gereğinin tez elden yapılmasıyla sonucunun bildirilmesini rica ederiz:

1 – Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir buyrukla açıklayacaklardır. Bu buyruk, padişahlık ve halifelik makamının dokunulmazlığını temel ilke olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, şimdiki durumu, niteliği ve yetkisiyle Padişahın kabul buyurduklarını kapsayacaktır. Başkaca ayrıntıların eklenmesi, şimdilik karışıklığa yol açabilir.

2 – Birinci madde hükmü yerine getirildiğinde yalnız ailece iç durumumuzun düzenlenmesi aşağıdaki gibi olabilir :

Padişah Hazretleri eskisi gibi İstanbul'da otururlar. Yetkili ve sorumlu olup her türlü saldırıdan korunmakta olan ve her türlü bağımsızlık koşullarını özünde toplamış bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet, şimdilik Ankara'da bulunur. Elbette, artık İstanbul'da hükümet adı altında bir kurul kalmaz. Ancak, İstanbul'un özel durumu dolayısıyla Padişahın yanında, Büyük Millet Meclisi'nce görevlendirilecek ve yetki verilecek bir kurul bulundurulur.

3 – İstanbul kenti ve dolayları yönetiminin nasıl düzenleneceği daha sonra düşünülür ve uygulanır.

4 – Bildirilen koşullar kabul edilip uygulanınca, Büyük Millet Meclisi'nin onayladığı bütçemize padişah ve padişah soyundan kişiler için daha önce konulmuş olan ödenekle birlikte, görevlendirilecek bütün işyarların ve öbür aylıklıların aylıklarını vermek için gerekli paralar hükümetçe sağlanacak ve ödenecektir. Akçalı gücümüz [1] bunu karşılayacak yeterliktedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzunca telimize gece verdiği yanıt çok kısa oldu. Tevfik Paşa'nın yanıtı şu idi :

Tel 28/29.1.1921

Telyazılarını aldım. Yarın kurulu toplayarak saat altıda bilgi veririm efendim.

Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükümetine bağlamaya çalışıyorlar

Tevfik Paşa, kurulunu toplamış; şu yanıtı verdi. Bunu da, olduğu gibi bilginize sunacağım :

İstanbul, 29.1.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

28 Ocak 1921 günlü üç telyazınıza yanıttır :

Şimdiki hükümet, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesindeki yararlara öteden beri değer verdiğinden bu amaçla iş başına gelmiş ve şimdiye dek bu uğurda çalışmıştır.

[1] kudreti maliyemiz.

Milletin hukuk-ı hakimiyetini muhafaza daiyesiyle sarfettiğiniz emeklerin ve verdiğiniz kurbanların karşısında bulunduğumuz vaziyet-i müsaideyi ihdas eylediğine, küllî tesiri olduğuna kaniiz. Binaberin bir faide-i milliye temin edecek teklifatınızı kabule hazırız. Bu cihetle iş'aratınız hakkındaki nokta-i nazarımızı berveçhiati izah eyliyorum :

Konferansa bilvasıta davet edilmeniz tabiîdir. Çünkü Hükûmat-ı Mütelifenin mümessilleri buradadır. Binaenaleyh İstanbul'da bulunan ve sizinle teşrik-i mesaiye çalışan bir hükûmet vasıtasiyle ifa-yı tebligat, pek tabiî görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımağa bile lüzum görmiyen Avrupa hükûmatının, bilhassa Anadolu murahhaslarının konferansta vücudunu şart ittihaz eylemeleri mucib-i memnuniyettir. Bu cihetle, bir şekil meselesi tasavvuriyle bu tahavvül-i mes'uttan istifade etmemek, millete karşı deruhte buyurduğunuz vazife ile asla tevafuk etmez. Zaten beynimizde ittihat eylediğimiz ilân edildikten sonra murahhaslarımız ayrı gayrı değil, yekvücut demek olur. Esasat-ı müttehaze dairesinde idare-i kelâm edeceklerine nazaran bu babta bir mahzur tasavvur edilemez. Binaberin devlet ve millete karşı mükellef olduğumuz vazife, bu an-ı tarihîde bize uzatılan elden istifade edilmesini kat'iyyen âmirdir. Bundan istinkâf, Yunan müddeayatının müdafisiz kalmasını ve memleketimizin daha nekadar müddet mesaib-i harbiyeye sahne olmasını mucip olacağı teemmül buyurulmalıdır. Esasen metalibimizi konferans huzurunda dermeyan eylemek ve hakkımızı Avrupa'da işaa etmek, bilfarz konferans neticesiz bile kalmış olsa, mucib-i mazarrat değildir. Zat-ı âlileri ve rüfekanızın hamiyyet-i vataniyeleri bu fırsatı fevt ettirmemeğe kâfildir. Şimdiye kadar sabık kabineler tarafından ittihaz edilmiş ve her iki taraf için fena netice vermiş olan mukarrerat, refedilmek tabiî bulunduğundan ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak İstanbul'un taht-ı işgalde bulunmasına binaen burasının kuvve-i icraiyeden hâli kalması idare-i hükûmetin kâmilen ve tamamen Düvel-i İtilâfiye eline geçmesini [1] ve binaberin muahedede münderiç İstanbul hakkındaki kuyudun mevki-i tatbika konulmasına sebebiyet verilmiş olacağı gibi muharip bulunduğumuz Yunan askerinin şimdiki halde İstanbul ve havalisinde mevcudiyeti dahi, bu teklifatı gayrikabil-i icra bir hale koymuştur. Heyetimizce muhafaza-i makam fikrinin bu mütaleatta varit olmadığını temine bile lüzum görmem. Esasen bugün en ziyade müstacelen halli icap eden mesele, vakti takarrüp etmekte bulunan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğundan ve biz konferansta ispat-ı vücut eylemediğimiz halde Yunanlılar iştirak ederek konferansta hükm-i gıyabiye duçar ve binaberin davamızı kaybetmek muhatarasında kalacağımızdan bu bapta tarafımızdan mes'uliyet kabul edilemiyeceğini beyan ve konferansta vakt-i merhunundan evvel bulunmak mucib-i menafi olacağına binaen murahhaslarınızın serian buraya izamını rica ederim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem Efendiler, Tevfik Paşa ve hükûmeti, İstanbul ve Anadolu'nun ittihadı için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de, aynı şey için çalışmakta idik; şu fark ile ki, Tevfik Paşa ve rüfekası, Anadolu'yu kemafissabık İstanbul'a rapt ve esir etmek istiyordu. O İstanbul'a ki, düşman kuvvetlerinin taht-ı iştigalinde bulunuyordu. Tevfik Paşa ve rüfekası, Anadolu'yu İstanbul hükûme-

[1] 1927 basımında da böyledir.

Ulusun egemenlik haklarını korumak için harcadığınız emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz elverişli durumu yarattığı, buna büyük ölçüde etki yaptığı kanısındayız. Bundan ötürü bir ulusal yarar sağlayacak önerilerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan, bildirdiklerinizle ilgili görüşlerimizi aşağıda açıklıyorum :

Konferansa dolaylı olarak çağrılmanız doğaldır. Çünkü İtilâf Devletleri hükümetlerinin temsilcileri buradadır. Bunun için, İstanbul'da bulunan ve sizinle işbirliği yapmaya çalışan bir hükümet aracılığıyla bildirim yapılması pek doğal görülmelidir. Şimdiye değin Anadolu'yu tanımayı bile gerekli görmeyen Avrupa hükümetlerinin, özellikle Anadolu delegelerinin konferansta bulunmalarını koşuldan saymaları sevindirici bir olaydır. Bu bakımdan, bir yöntem sorunu yaratarak bu mutlu değişimden yararlanmamak, ulusa karşı yüklendiğiniz görevle hiç bağdaşmaz. Doğrusu aranırsa, birleştiğimiz kamuya duyurulduktan sonra, delegelerimiz de ayrı ayrı değil, hep birlik sayılır. Delegeler kabul edilen ilkeler çerçevesi içinde konuşacaklarına göre bu konuda bir sakınca düşünülemez. Demek, devlete ve ulusa karşı yükümlü olduğumuz görev, bu tarihsel anda bize uzatılan elden yararlanmayı kesin olarak buyurmaktadır. Bundan kaçınmanın Yunan isteklerine karşı savunmasız kalmamıza ve ülkemizde daha uzun zaman savaş yıkımlarının sürüp gitmesine yol açacağı düşünülmelidir. Aslında, isteklerimizi konferansta ileri sürmek ve hakkımızı Avrupa'ya duyurmak, sözgelişi, konferans sonuçsuz bile kalmış olsa bir zarar getirmez. Sizin ve arkadaşlarınızın yurtseverliği, bu fırsatın kaçırılmayacağı güvencesini vermektedir. Şimdiye dek eski hükümetlerce alınmış ve her iki yan için kötü sonuç vermiş olan kararların kaldırılması doğal olduğundan aramızda artık ayrılık, gayrılık kalmamıştır. Ancak, İstanbul işgal altında bulunduğundan, buradaki hükümetin kaldırılmasıyla, hükümet işlerinin büsbütün İtilâf Devletleri eline geçmesine ve sonuç olarak, antlaşmadaki, İstanbul'la ilgili maddelerin yürürlüğe konulmasına meydan verilmiş olacağı gibi, savaş halinde bulunduğumuz Yunan askerlerinin şu sırada İstanbul ve dolaylarında bulunuşu da, bu önerileri uygulanamaz bir duruma getirmiştir. Kurulumuzun iş başında kalma düşüncesinin bu görüşlere etki yapmadığı yolunda size güvence vermeyi bile gerekli görmem. Gerçekte bugün en ivedilikle çözümü gereken sorun, zamanı yaklaşmakta olan konferansa delegelerimizi yetiştirmektir. Biz konferansa katılmayacak olursak, Yunanlılar katılacakları için, yoklayın[1] hüküm giymek ve davamızı yitirmek tehlikesi karşısında kalacağımızdan bu konuda sorumluluk kabul edemiyeceğimizi bildirir ve toplantı gününden önce konferans yerinde bulunmak yararımıza olacağından delegelerinizin ivedilikle buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam
Tevfik

Saygıdeğer baylar, Tevfik Paşa ve hükümeti, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de bunun için çalışmakta idik; şu ayrımla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu, eskiden olduğu gibi, İstanbul'a bağlamak ve tutsak etmek istiyorlardı. O İstanbul ki, düşman kuvvetlerinin elinde bulunuyordu. Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu

[1] gıyabi.

tine rapta çalışıyor. Öyle bir hükûmete ki, cihanda, mevcudiyetine itiraz olunmuyorsa, düşman amalini teshile medar olacak mahiyette telâkki edildiği içindi. Tevfik Paşa ve rüfekasına göre müsait vaziyet hudusuna Anadolu mücadelesinin küllî tesiri vardır. Ama vaziyeti ihdas eden mahza Anadolu mücadelesi değildir. İhtimal ki bu ihtiyar diplomat, bu kerameti, kendisinin mevki-i iktidara gelmesinde tahayyül ediyordu.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun esas maddelerini Tevfik Paşaya bildirdim

Tevfik Paşa'ya şu suretle cevap verdim :

Ankara, 30/1/1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

27/1/1921 ve 28/1/1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafname ile zat-ı samilerine icap eden ve tatbik ve tervici zarurî olan bilcümle hususatı sarahat ve kat'iyetle bildirmiş olduğuma kaniim. Buna rağmen 29 Kânunusani 1921 tarihli telgrafnamenizle vaziyetin henüz lüzumu derecede vukuf ve isabetle mütalea edilememekte olduğunu gördüm. Vaziyetin ehemmiyeti ve zamanın nezaketi zat-ı samileriyle beraber rüfeka-yi kiramınızın ve bilhassa Zat-ı Şahanenin her hususta bir defa daha tenvirine delâletimizi bir vazife hükmüne koyuyor. Mütalea ve muhakematınızdan netayic-i musibe istihracını teshil maksadiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce vaz' ü tatbik edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun mevadd-ı esasiyesini berveçhiati aynen tebliğ ediyorum :

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu
Mevadd-ı esasiye

1 — Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2 — İcra kudreti ve teşri salâhiyeti, milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

3 — Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» unvanını taşır.

4 — Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir.

5 — Büyük Millet Meclisi'nin intihabı, iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet, lâhik heyetin içtimama kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının herbiri, kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

6 — Büyük Millet Meclisi'nin heyet-i umumiyesi, Teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

7 — Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahade ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-ı

İstanbul hükümetine bağlamaya çalışıyor. Öyle bir hükümete ki, dünyada varlığına ses çıkarılmıyorsa düşman isteklerini kolaylaştırmaya yarayacak nitelikte görüldüğü içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre elverişli durumun doğmasında Anadolu savaşının tümden etkisi vardır. Ama, bu durumu yaratan yalnız Anadolu savaşımı değildir. Belki bu yaşlı diplomat, bu kerameti kendisinin iş başına gelmesinde düşlüyordu.

Tevfik Paşa'ya şöyle yanıt verdim. :

Anayasanın temel maddelerini Tevfik Paşa'ya bildirdim

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

1 – 27.1.1921 ve 28.1.1921 günlerinde çektiğim üç tel ile sizlere gerekli bulunan, uygulanması ve desteklenmesi zorunlu olan bütün işleri açıklık ve kesinlikle bildirmiş olduğuma inanıyorum. Buna karşın, 29 Ocak 1921 günlü telinizle durumun daha gereği gibi anlayışla ve doğru olarak gözden geçirilememekte olduğunu gördüm. Durumun önemi ve zamanın ağırlığı dolayısıyla, sizinle birlikte sayın arkadaşlarınızı ve özellikle Padişah Hazretlerini her bakımdan bir kez daha aydınlatmamız bir görev oluyor. Düşünce ve yargılarınızdan doğru sonuçlar çıkarmanızı kolaylaştırmak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce konulan ve uygulanan Anayasanın temel maddelerini, olduğu gibi aşağıda bildiriyorum :

Anayasa

Temel Maddeler

1 – Egemenlik sınırsız ve koşulsuz olarak ulusundur. Yönetim yöntemi, halkın kendi alınyazısını eylemli olarak kendinin yönetmesi ilkesine dayanır.

2 – Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.

3 – Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşır.

4 – Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilen üyelerden kurulur.

5 – Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır; bunlar yeniden seçilebilirler. Eski meclisin görevi yeni meclis toplanıncaya dek sürer. Yeni bir seçim yapılamayacağı anlaşılırsa toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp bütün ulusun vekilidir.

6 – Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu, Kasım başında, çağrısız toplanır.

7 – Din buyruklarının[1] yerine getirilmesi; bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı veril-

[1] ahkâmı şeriyenin.

esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde, muamelât-ı nasa erfak ve ihtiyac-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukıye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyet-i Vekilenin vazife ve mes'uliyeti kanun-ı mahsusla tayin edilir.

8 — Büyük Millet Meclisi, hükûmetin inkısam eylediği devairi, kanun-ı mahsus mucibince intihabgerdesi olan vekiller vasıtasiyle idare eder. Meclis, icraî hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

9 — Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından intihap olunan reis, bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vaz'ına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de reis-i tabiîsidir.

10 — Kanun-ı Esasinin işbu mevat ile tearuz etmiyen ahkâmı kemakân mer'iyülicradır.

Bizce tedat eylediğim esas maddelere mugayir hareket etmeğe imkân ve salâhiyet olmadığını nazar-ı dikkat-i samilerine ehemmiyetle vazederim. Meclis riyasetiyle başlıyan muhaberenizin istilzam ettiği muamelenin takibi İcra Vekilleri Heyetine tevdi edilmiştir Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun tarihçesi

Muhterem Efendiler, bu telgrafnamemde mevadd-ı esasiyesi bildirilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu; bu tarihten, henüz on gün evvel yani 20 Kânunusani 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve hükûmet-i milliyenin vaziyet ve salâhiyetini ve şekl ü mahiyetini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis 23 Nisan 1920 de açıldığına göre, bu esas kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zarurî olmuştu. Bu zaruretin menşei hakkında bir fikir verebilmek için, müsaade buyurursanız, kısa bir izahatta bulunayım :

Malûmdur ki, Meclis'in küşadını müteakıp, elzem olan esasatı muhtevi bir takrir vermiştim. Meclis ve onun İcra Vekilleri Heyeti, o esasatı amelî olarak ilk günden tatbika başlamıştı. Bir taraftan da, teşekkül eden Hukuk-ı Esasiye Encümeni, bu takrir muhteviyatı esas olmak üzere, bir kanun lâyihası hazırlamağa başladı. Nihayet dört ay kadar bir müddet sonra, bu Encümen «Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye» serlevhalı sekiz kanun maddesi Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 tarihinde müstaceliyet karariyle taht-ı müzakereye alınan bu mevadd-ı kanuniyenin, uzunca bir de esbab-ı mucibesi vardır.

mesi [1] gibi temel haklar Büyük Millet Meclisi'nindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve hukuk hükümleriyle töreler ve işlemler temel olarak alınır. Bakanlar Kurulunun görev ve sorumluluğu özel yasayla belirtilir.

8 – Büyük Millet Meclisi, çeşitli bakanlıkları [2] özel yasasına göre seçtiği bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütme işleri için bakanlara yönerge verir ve gerektiğinde bunları değiştirir.

9 – Büyük Millet Meclisi genel kurulunca seçilen başkan bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu kimlikle Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri, içlerinden birini kendilerine başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır.

10 – Anayasanın, işbu maddelerle çelişmeyen hükümleri eskiden olduğu gibi yürürlüktedir.

Yukarıda belirttiğim temel maddelere aykırı bir yol tutamayacağımızı ve buna yetkili olmadığımızı yüce dikkatlerine önemle sunarım. Meclis Başkanlığıyla başlayan yazışmanızın gerektirdiği işlemin yürütülmesi Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

İlk Anayasamızın tarihçesi

Saygıdeğer baylar, bu telyazımda, temel maddelerini bildiğim Anayasa, daha on gün önce, yani 20 Ocak 1921 gününde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve ulusal hükümetin durumunu, yetkisini, kuruluş biçimini ve niteliğini saptayıp belirten ilk yasadır. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu Anayasa'nın Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz aylık bir zamanın geçmesi gerekmişti. Bu gereğin nedeni üzerinde biraz bilgi verebilmek için, izin verirseniz, kısa bir açıklamada bulunayım :

Biliyorsunuz ki, Meclis'in açılmasından sonra çok gerekli ilkeleri içine alan bir önerge vermiştim. Meclis ve onun Bakanlar Kurulu, o ilkeleri işlemler üzerinde ilk günden uygulamaya başlamıştı. Bir yandan da, kurulmuş olan Temel Haklar Komisyonu, bu önerge kapsamı temel olmak üzere, bir yasa tasarısı hazırlamaya başladı. Ancak, dört aylık bir süre sonunda bu komiyon "Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluş ve Niteliği ile İlgili Yasa [3]" başlıklı sekiz maddelik bir tasarıyı Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 gününde ivedilik kararıyla görüşülmesine başlanan bu yasa maddelerinin uzunca bir gerekçesi de vardır.

[1] vatan müdafaası ilânı.
[2] inkısam eylediği devairi.
[3] Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevaddı Kanuniye.

Encümen mazbatasının, Büyük Millet Meclisi'nin tarifine ait satırları meyanında, şu cümleler yazılı idi : «Halife ve padişahın esareti ve hadisat-ı sairenin de telâhukundan tahassul eden zaruretin sevk u ilcasiyle teşekkül eden Meclisimizin, ebediyen bugünkü şekilde istimrarını kabul etmek, hâd ve istisnaî vaziyetlere şekl-i tabiî vermek olduğuna ve halbuki eşkâl-i gayritabiiye payidar olamıyacağı düsturuna binaen ihlâl edilen hakk-ı hilâfet ve saltanat ve istiklâl-i millet ve vatanın istihsal ve teyidine değin istimrarı ve ancak maksud-ı esasî olan bu mukaddes ümniyelerin husuliyle Meclis'in şekl-i tabiî alması muvafık görülmüş ve onun için ikinci maddenin birinci fıkrası (gayenin husulüne değin) ibaresiyle takyit edilmiştir.» Filhakika Meclis'in in'ikadı müddeti zamanla tasrih ve takyit olunmamıştı.

Bu esbap ve mütaleaya göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin 1920 Ağustosunda, henüz daimî vaziyet ve mahiyetinin tabiî olmadığı telâkkisinin cari bulunduğu anlaşılıyor.

Mevadd-ı kanuniyenin birincisi de : «Büyük Millet Meclisi, teşri ve icra kudretlerini haiz ve idare-i devlete bizzat ve müstakillen vazıulyettir.» suretinde idi. Bu madde ile Meclis'e verilen salâhiyetin dahi, esbab-ı mucibeye nazaran muvakkat olması lâzımgeleceği tabiî idi. Mahiyeti muvakkat olan bir müessesenin salâhiyeti dahi, mevcudiyeti müddetiyle kaim olur.

Hukuk-ı Esasiye Encümeninin telâkki ve mütaleası, Meclis'te de aynen tabarüz etti. Hatta Meclis azasından birçokları, maksadın izahında, Encümenin ifadelerini nakıs bularak, tasrihat teklifinde bulundular. Dediler ki, birinci maddenin başına, «hilâfet ve saltanatın ve istiklâl-i vatan ve milletin istihlâsına kadar..» sarahatini ilâve etmek lâzımdır. İkinci maddedeki «gayenin istihsaline değin» ibaresi yerine dahi, aynı sarahatin ikamesi lüzumu talep olundu. Bu mesele çok münakaşatı mucip oldu. Bazı meb'uslar, yalnız «hilâfet» kelimesini koyalım, saltanat onda mündemiçtir, dediler.

Bazı hoca efendiler, buna razı olmadılar. Hilâfet bir emr-i manevidir mütaleasında bulundular. Hilâfette, rühbaniyet yoktur, itirazına, hoca efendiler, şu yolda cevap verdiler : «Saltanat hükmettiği memalike şamildir. Hilâfet bütün küre-i arzdaki islâma şamildir.»

Bu münakaşalar günler ve günlerce devam etti. Muarazada bulunan fikirlerden biri sarih idi : «Halife ve padişah vardır ve var

Komisyon tutanağının, Büyük Millet Meclisi'ni tanımlayan satırları arasında şu cümleler yazılı idi : "Halife ve Padişahın tutsak oluşundan ve başka olayların da buna eklenmesinden doğan zorunluk üzerine kurulan Meclisi'mizin, bugünkü kuruluşuyla sonsuz olarak sürüp gideceğini kabul etmek, aşırı ve olağandışı durumlara olağan bir biçim vermek olur; oysa, olağandışı durumların kalımlı olamayacağı genel bir kuraldır. Ancak, sakatlanan padişahlık ve halifelik hakkı ile ulus ve yurdun bağımsızlığının elde edilmesine ve pekiştirilmesine değin bu durumun sürdürülmesi ve temel amaç olan kutsal umuların[1] gerçekleşmesi ile Meclis'in olağan bir duruma girmesi uygun görülmüş ve onun için ikinci maddenin birinci bölümü 'amacın gerçekleşmesine değin' sözüyle bağımlı kılınmıştır." Gerçekten Meclis'in toplanma süresi zamanla belirlenip sınırlanmamıştı.

Bu nedenlere ve görüşe göre 1920 Ağustosunda daha Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kalımlı durum ve niteliğinin de olağan olmadığı düşüncesinin geçerli bulunduğu anlaşılıyor.

Yasa maddelerinin birincisi de : "Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar ve kendisi yönetir." biçiminde idi. Bu madde ile Meclis'e verilen yetkinin bile, gerekçeye göre geçici olması gerekeceği doğaldı. Geçici nitelikte olan bir kurumun yetkisi de varlığı süresince var olur.

Temel Haklar Komisyonu'nun görüş ve düşüncesi, Meclis'te de böylece belirdi. Dahası, Meclis üyelerinden birçokları amacın açıklanmasında, komisyonun dediklerini eksik bularak iyice açıklanmasını istediler. Dedileri ki : "Birinci maddenin başına 'Halifelik ve padişahlığın kurtulmasına, yurt ve ulus bağımsızlığının sağlanmasına değin' biçiminde açıklık verici sözler eklemek gerekir." İkinci maddedeki "Amacın gerçekleştirilmesine değin" sözü yerine de yukarıdaki açıklayıcı sözlerin konulması gereği istendi. Bu konu çok tartışmalara yol açtı. Kimi milletvekilleri : "Yanlız, halifelik sözcüğünü koyalım; bu, padişahlığı da kapsar." dediler.

Kimi hoca efendiler bunu kabul etmediler. "Halifelik manevi bir iştir." düşüncesinde bulundular. "Halifelikte dinsel görev yoktur" diyenlere hoca efendiler şu yolda yanıt verdiler : "Padişahlık egemen olduğu ülkelerle ilgilidir. Halifelik ise yeryüzündeki bütün Müslümanlarla ilgilidir."

Bu tartışmalar günler ve günlerce sürüp gitti. Çarpışan görüşlerden biri açık idi : "Halife ve padişah vardır ve var ola-

[1] ümniyelerin.

olacaktır. O mevcut olunca bugünkü vaziyet, şekil, salâhiyet muvakkattir, makam-ı hilâfet ve saltanat, icra-yi faaliyete fırsat bulunca, teşkilât-ı siyasiye ve esasiyenin ne olduğu muayyendir, malûmdur. O nokta-i nazardan yeni bir şey tasavvur etmek mevzuubahs değildir. Makam-ı hilâfet ve saltanatın icra-yi faaliyetini temin edinceye kadar, Ankara'ya toplanmış olan bir takım insanlar, muvakkat tedbirlerle çalışacaklardır.»

Hilâfet ve saltanat meseleleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiğim izahat

Buna muarız olan fikirde vuzuh yoktu. «Saltanat, millete intikal etmiştir; saltanat kalmamıştır; hilâfet de, saltanat demektir; binaenaleyh onun da hikmet-i mevcudiyeti yoktur» tarzında açık ve sarih konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylülde bir celse-i hafiyede Meclis'e bazı izahatta bulunmağı faydalı addettim. Cari efkâr ve hissiyatı tatminden sonra, başlıca şu mütaleatı serdetmiştim :

«Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclis-i âlinin vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken; hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menafi-i âliye iktızasındandır. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha muhafaza-i merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine mutavaat ederek düşman amalini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ü salahiyetini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. O halde, onu hal'edip yerine derhal diğerini intihap ederiz, demek istiyorsanız, buna da, bugünün vaziyet ve şeraiti müsait değildir. Çünkü hal'i lâzımgelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu keenlemyekün addederek diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan hukukundan feragat etmiyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi muhafaza-i makam ve idame-i faaliyete devam edebileceğine nazaran, millet ve Meclis-i Âli, asıl maksadını unutup halifeler davasiyle mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşıyacağız? Hulasa, bu mesele vâsi, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün vazedeceğimiz esasat-ı kanuniye, mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve millî hükûmeti takviyeye matuf mana ve salâhiyeti zamin ve natık olmalıdır!»

caktır. O var olunca bugünkü durum, biçim ve yetki geçicidir. Padişah ve halifelik makamı çalışmaya fırsat bulunca, Anayasa'nın ve siyasal kuruluşun ne olacağı bellidir, bilinmektedir. O bakımdan yeni bir şey düşünmek söz konusu değildir. Halife ve padişah katının çalışır duruma gelmesini sağlayıncaya dek, Ankara'ya toplanmış olan birtakım kişiler, geçici tedbirlerle çalışacaklardır."

Halifelik ve Padişahlık sorunları üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığım açıklama

Buna karşı olan görüşte açıklık yoktu : "Padişahlık ulusa geçmiştir; padişahlık kalmamıştır. Halifelik de padişahlık demektir; böyle olunca onun da varlığının bir anlamı yoktur." diye apaçık konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylülde, bir gizli oturumda Meclis'e bazı açıklamalar yapmayı yararlı gördüm. Ortaya atılan duygu ve düşüncelere gerekli yanıtları verdikten sonra başlıca şu düşünceleri ileri sürmüştüm :

Türk ulusunun ve unun biricik temsilcisi bulunan yüce Meclis'in, yurt ve ulusun bağımsızlığını, yaşamasını güven altında bulundurmaya çalışırken, halifelik ve padişahlıkla halife ve padişahla bu denli çok ilgilenilmesi sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek çıkarlar gereğidir. Eğer amaç bugünkü halife ve padişaha olan bağlılığı bir daha söyleyip belirtmekse bu kişi haindir. Düşmanların, yurt ve ulusa kötülük yapmakta kullandıkları araçtır. Buna "halife ve padişah" deyince, ulus, onun buyruklarına uyarak düşmanların isteklerini yerine getirmek zorunda kalır. Hain ya da makamının gücünü ve yetkisini kullanması yasak edilmiş olan kişi aslında padişah ve halife olamaz. "Öyle ise, onu indirip yerine hemen başkasını seçeriz." demek istiyorsanız, buna da bugünkü durum ve koşullar elverişli değildir. Çünkü padişahlıktan ve halifelikten çıkarılması gereken kişi, ulusun içinde değil, düşmanların elindedir. Onu yok sayarak başka birini tanımak düşünülüyorsa, o zaman bu günkü halife ve padişah haklarından vazgeçmeyerek İstanbul'daki hükümetiyle bugün olduğu gibi, makamını koruyup çalışmalarını sürdürebileceğine göre, ulus ve yüce Meclis, asıl amacını unutup halifeler sorunu ile mi uğraşacak? Ali ile Muaviye çağını mı yaşayacağız? Kısacası bu sorun geniş, ince ve önemlidir. Çözümü, bugünün işlerinden değildir.

Sorunu kökünden çözümlemeye girişecek olursak bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız yasa ilkeleri varlığımızı ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve ulusal hükümeti güçlendirecek anlam ve yetkiyi yükümlenmeli ve dile getirmelidir!

Efendiler, bu izahatımdan bir hafta evvel, ben de, Meclis'e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasî, içtimaî, idarî, askerî nokta-i nazarları telhis ve teşkilât-ı idariye hakkındaki mukarreratı ihtiva eden bu program, Meclis'in 18 Eylül 1921 günkü içtimaında okundu. İşte, bu tarihten, daha dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bu programdan çıkmıştır.

* * *

Londra Konferansına iştirak edecek murahhaslar, doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından intihap edilmelidir

Şimdi arzu buyurursanız İstanbul ile muhabereye devam edelim.

Tevfik Paşa 27 Kânunusani tarihli telgrafnamesi muhteviyatını 29 Kânunusani tarihli bir telgrafname ile tekrar etti. İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinden şu cevap verildi :

Ankara, 30/1/1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

İtilâf siyasetinde Türkiye lehine vukubulan inkişaf-ı ahir, milletin azm-i fedakârisi mahsulüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Ahitnamesini külliyen reddetmesi üzerine hâdis olan şu vaziyetten, menafi-i milliyeye en muvafık netayiç istihsali, Londra Konferansına iştirak edecek murahhasların doğrudan doğruya irade-i milliyeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından intihap ve terhis edilmiş olmasiyle kabildir. Sevr Muahede-i meş'umesini imzalamış bir heyetin varis-i hususisi olan heyetiniz murahhaslarının, mülk ü millete nafi şerait istihsal edebilmeleri gayrimümkündür. Binaenaleyh, vatanın menafi-i âliyesi icabı işbu müzakerat-ı sulhiyede sizin aradan çıkarak Büyük Millet Meclisi murahhaslarını, vahdet-i milliyeyi tamamen irae eder bir şekilde serbest bırakmaklığınız lâzımdır. Bu sebeple, evvelki tebligatımız hakkında cereyan edecek müzakeratı bir taraftan takip ve icra eylemekle beraber berveçhiati mukarreratı müstacelen kabul ve tenfiz eylemeniz rica olunur.

1 — Londra Konferansına iştirak edecek Türkiye heyet-i murahhasası, munhasıran Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından intihap ve izam edilecektir.

2 — İşbu heyet-i murahhasa refakatine verilmesini lüzumlu gördüğümüz bazı mütehassıs müşavirler ile evrak ve vesaik-ı lâzime tarafınızdan ihzar ve heyete iltihak etmek üzere izam ve irsal edilecektir.

3 — Tarafımızdan gönderilecek işbu heyet-i murahhasanın, umum Türkiye menafiini temsil edecek yegâne heyet olduğunu da Düvel-i İtilâfiyeye tebliğ edeceksiniz.

4 — Vaktin darlığı hasebiyle kat'î ve nihaî olarak ittihaz edilen işbu mukarreratın adem-i tervici halinde selâmet-i mülk ü millet namına terettüp edecek mes'uliyet-i tarihiye tamamen heyetinize ait bulunacaktır.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Fevzi

Efendiler, Tevfik Paşa'nın refik-ı mesaisi olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa tarafından da bir telgraf yazılması faydalı olur zannında bulunduk. İzzet Paşa'nın telgrafı şu idi :

Baylar, bu açıklamamdan bir hafta önce, ben de Meclis'e bir tasarı vermiştim. 13 Eylül 1920 günlü olup siyasal, toplumsal, yönetimsel ve askeri görüşleri özetleyen ve yönetim örgütleri ile ilgili kararları içine alan bu tasarı, Meclis'in 18 Eylül 1920 günkü toplantısında okundu. İşte bugünden daha dört ay geçtikten sonra kabul edilen ilk Anayasa bu tasarıdan çıkmıştır.

* * *

Şimdi isterseniz İstanbul'la yapılan haberleşmelere geçelim.

Tevfik Paşa, 27 Ocak günlü telinde yazılı olanları 29 Ocak günlü teliyle yeniden bildirdi. Bakanlar Kurulu Başkanlığından şu yanıt verildi :

Londra Konferansına katılacak delegeler doğrudan doğruya ulusal iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisince seçilmelidir

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

İtilâf Devletleri siyasasında Türkiye yararına beliren son gelişme ulusun özverili dayancının ürünüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Sevr Antlaşmasını tümüyle geri çevirmesi üzerine ortaya çıkan şu durumdan ulusal çıkarlarımıza en uygun sonuçların elde edilmesi, Londra Konferansına katılacak delegelerin, doğrudan doğruya, ulusal iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi'nce seçilip görevlendirilmiş olmasına bağlıdır. Uğursuz Sevr Antlaşmasını imzalamış bir kurulun özel kalıtçısı olan delegeleriniz, ülkeye ve ulusa yarayışlı sonuçları elde edebilmeleri olanaksızdır. Bunun için sizin, yurdun yüksek çıkarlarını düşünerek bu barış görüşmelerinde, aradan çekilip, Büyük Millet Meclisi delegelerini, ulusal birliği bütünü ile gösterecek bir durumda serbest bırakmanız gerekir. Bundan ötürü, bir yandan, önceki bildirimimiz üzerinde yapılacak görüşleri sağlayıp yürütmeniz, bir yandan da aşağıdaki kararları ivedilikle kabul edip uygulamanız rica olunur :

1 – Londra Konferansına katılacak Türkiye Delegeler Kurulu, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince seçilip gönderilecektir.

2 – Bu Delegeler Kurulu yanına verilmesini gerekli gördüğümüz kimi uzman danışmanları, siz hazır edip gerekli belgelerle birlikte Delegeler Kuruluna katılmak üzere göndereceksiniz.

3 – Bizim göndereceğimiz bu Delegeler Kurulunun bütün Türkiye çıkarlarını temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilâf Devletlerine bildireceksiniz.

4 – Vaktin darlığı yüzünden alınan bu kesin ve değişmez kararlara uymazsanız ülkenin ve ulusun esenliği adına doğacak tarihsel sorumluluk tümüyle kurulunuzun olacaktır.

Bakanlar Kurulu Başkanı
Fevzi

Baylar, Tevfik Paşa'nın çalışma arkadaşı olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa'nın da bir tel çekmesinin yararlı olacağını düşündük. İzzet Paşa'nın teli şu idi :

Şifre Ankara, 30/1/1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Şubat evahirinde Londrada in'ikat edecek konferansa mütedair Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle zat-ı samileri arasında cari açık muhaberat muhteviyatına muttali bulunuyoruz. Heyetimizin duçar olduğu adem-i muvaffakıyet üzerine yine irad-ı mütaleaya mücaseret müstelzim-i hacalet olmakla beraber zat-ı fahimanelerini vaziyet-i hakikiye ve burada hükümferma nikat-ı nazar hakkında tenvir etmeğe sevk-i vatanperveriyle lüzum hissediyoruz. İstanbul'un taht-ı işgalde olması hasebiyle oradaki bir hükûmetin menafi-i esasiye-i milleti müdafaadan âciz olacağı buraca tabiî görülmektedir. Ayrı iki heyet halinde konferansta ispat-ı vücut etmekten, bilâhare Anadolu ile İstanbul'un tefrikına yol açılacağı endişesiyle de tevakki edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de, telgrafnamelerindeki nikat-ı nazardan esas itibariyle sarfınazar etmeğe salâhiyettar değildir. Anadolu'da avn-i Hakla muhalefet ve isyanlar kesr ü izale ve çeteler tenkil olunarak kuvvetli bir ordu ve hükümet teşekkül etmiştir. Avrupay'ı, Sevr Muahedesinin lehimize tadiline sevkedebilecek müzakeratın inkıtaına mahal verilmiyecek surette bidiriğ-i himmet buyurulmasını hasbessadâka istirham eyleriz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin taraf-ı Padişahiden tanınması şart-ı esasisi baki kalmak üzere teferrüat ve zavahire ait bazı hususat için dahi müdavele-i efkâr imkânı mevcuttur. Bu imkânın ifatesine mahal verilmemek üzere iş'ar-ı keyfiyet buyurulması maruzdur.

Ahmet İzzet

Tevfik Paşa yeminle bağlı olduğu Kanun-ı Esasiye sadakatten ayrılamıyor

Efendiler, sizi yormazsam Tevfik Paşanın bu telgrafa verdiği cevabı da arzedeyim :

Şifre İstanbul, 31/1/1921

Ankara'da İzzet Paşa Hazretlerine

C: 30 Kânunusani 1921

Cümlemizin muhafaza-i ahkâmına yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasiye muhalif tadilât-ı esasiye icrası ve anın tasdikı sarahat-ı kanuniye ile ne derece kabil-i telif olacağı ca-yi mülâhazadır. Bu husus, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin...... vasıtasiyle gönderdiği telgrafla beyan olunan ve bizce mültezem bulunan tadilâtın Düveli İtilâfiyece kabul edilmesine ihtimam olunup inşallah istihsali matlup olunduktan sonra usulü dairesinde hallolunacak mesail-i dahiliyedendir. Aksi hal, dünkü telgrafımızla dahi izah olunduğu üzere konferansa ademi kabulümüzü ve İstanbul'un derhal hakimiyet-i Osmaniyeden ihracını ve Yunanilerin davasının bilâ müdafaa kalmasını belki muhik görülmesini mucip olacaktır. Telgraflardan bir cihetin anlaşılmadığını istidlâl ediyoruz. Konferansa sizin ve bizim diyerek iki heyet izam edileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Dava aynı, esbab-ı müdafaa aynı olmakla beraber bu hususta ittihad-ı tam olunca, oraca tayin olunacak murahhaslar, Düvel-i İtilâfiyenin tanımakta olduğu hükûmetin terfik edeceği murahhaslarla beraber gidince, heyet, müttehit ve yekvücut ve salâhiyet-i lâzimeyi haiz olur ve bilâihtiraz müttehiden dava-yi milliyi müdafaa eder. Bu lüzumun oraca da takdir buyurulduğu, murahhasların Düvel-i İtilâfiyeye tanıttırılmalarını bizden talep buyurmasiyle müspettir. Tebliğ olunan nota ve beyanatınız vazıhan göstermektedir ki, Düvel-i İtilâfiye Londra Konferansına yalnız olarak Anadolu murahhaslarını kabul etmemektedir. Bunlar, hükûmet murahhaslariyle birlikte bulunmak suretiyle kabul olunacaktır. Böyle ayrılık muhafaza edilecek olursa ağleb-i ihtimal

Şifre Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Şubat sonlarında Londra'da toplanacak konferansla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle aranızda geçen açık yazışmalar kapsamını öğrenmiş bulunuyoruz. Kurulumuzun uğradığı başarısızlıktan sonra yine düşünce bildirmeğe kalkışmak utanç verici olursa da gerçek durum ve buradaki etkin görüşler üzerinde sizleri aydınlatmayı yurtseverlik duygusuyla gerekli görüyoruz. İstanbul'un düşman elinde olması dolayısıyla oradaki bir hükümetin, ulusun temel çıkarlarını savunmaya gücü yetmeyeceği buraca doğal görülmektedir. Ayrı iki kurul olarak konferansa katılmaktan da, sonradan Anadolu ile İstanbul'un ayrılmasına yol açılacağı korkusuyla çekinilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de telyazılarındaki görüşlerden vazgeçmeye aslında yetkili değildir. Tanrının yardımıyla, Anadolu'daki karşı koymalar ve ayaklanmalar kırılıp ortadan kaldırılmış ve çeteler dağıtılarak güçlü bir ordu ve hükümet kurulmuştur. Avrupa'yı Sevr Antlaşmasını bizim yararımıza değiştirmeye götürebilecek olan görüşmelerin kesilmesine meydan vermeyecek yardımlarınızın esirgenmemesini dostluğumuza dayanarak rica ederiz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Padişahça tanınması yolundaki temel koşul değişmemek üzere, ayrıntılar ve başkaca önemsiz konular üzerinde görüşme yolu açıktır. Bu yolun kapanmasına meydan verilmemek üzere görüşlerinizin bildirilmesini dileriz.

Ahmet İzzet

Baylar, sizi yormazsam Tevfik Paşa'nın bu tele verdiği yanıtı da sunayım :

Tevfik Paşa, korumaya ant içtiği Anayasaya bağlılıktan ayrılmıyor

Şifre İstanbul, 31.1.1921

Ankara'da İzzet Paşa Hazretleri'ne

Y : 30 Ocak 1921 :

Hepimizin, hükümlerini korumaya ant içtiğimiz Anayasaya aykırı temel değişiklikler yapmanın ve bunu kabul etmenin, yasanın açık hükümleri ile nasıl bağdaşabileceği düşünülmeğe değer. Bu konu, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin... aracılığıyla gönderdiği telde bildirilen ve bizim de uygun bulup İtilâf Devletlerine kabul ettirmeye özenle çalıştığımız değişikliklerin, Tanrı yardımı ile yapılmasından sonra, yöntemine göre çözümlenecek iç sorunlardandır. Tersine bir tutum, dünkü telimizde de açıklandığı üzere, konferansa kabul edilmememize ve İstanbul'un hemen Osmanlı egemenliğinden çıkarılmasına ve Yunan isteklerine karşı savunmasız kalmamıza ve belki de onların haklı görünmesine yol açacaktır. Telyazılarından, bir noktanın iyi anlaşılmadığını seziyoruz. Konferansa, sizin ve bizim diyerek, iki kurul gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Dava birdir, savunma dayanakları birdir. Bu konuda tam birlik sağlanınca oraca atanacak delegeler İtilâf Devletlerinin tanımakta olduğu hükümetin katacağı delegelerle birlikte giderse, kurul bir ve bütün olur, gerekli yetkiyi taşır ve çekinmeden birlikte ulusal davayı savunur. Böyle olması gerektiğinin oraca da kabul buyrulduğu, delegelerin İtilâf Devletlerine tanıtılmalarını bizden istemelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Ankara'ca verilen nota ve sizin sözleriniz açıkça göstermektedir ki, İtilâf Devletleri Anadolu delegelerini Londra Konferansına yalnız olarak kabul etmemektedirler. Bunlar hükümet delegeleriyle birlikte bulunurlarsa kabul olunacaklardır. Böyle ayrılık sürdürülecek olursa belki de hiçbir tarafın delegeleri kabul edilmeyecektir. Konferansa

hiçbir tarafın murahhasları kabul edilmiyecektir. Bu bapta yalnız buradan murahhas kabul edilmesi muhtemel ise de Anadolu için bu ihtimal de yoktur. Binaenaleyh pek büyük fedakârlıklar mahsulü olan bu tebeddül, zararımıza hallolunur. Çünkü İtilâf mahafilinde Yunan muhipleri fazla olup kendilerine Türkler şarkta harbin idamesine taraftar ve sulh ü itilâfa talip değildir diye propaganda ile lehdar olanları kendilerine celp, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermeğe salâhiyet verilmiş olur. Müşterek murahhaslardan mürekkep bir heyet gönderilirse metalibimiz kabul olunmasa bile, lehimize olan efkârı aleyhe çevirmemiş ve belki aleyhtar olanların bir kısm-ı mühimmini kazanmış oluruz. Vakit pek dardır. Muhaberat ile zayi edilecek zaman kalmamıştır. Murahhasların hemen izamı manefi-i vataniye ve milliye icabıdır. Zat-ı devletlerile rüfeka-yi muhteremenizin dahi avdetleri lâzımdır. Zira ora efkârına ancak anmüşahedetin vukufunuzdan bihakkın istifade edecek zamanda ve orada efkârın bu nikat-ı nazara celbi lüzumunda müttefik olduğumuz kanaatindeyiz Efendim.

Sadrazam
Tevfik

Efendiler, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretlerine olan cevabî telgrafını da okuyalım :

Şifre

Dersaadet, 1/2/1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretlerine

C : 30 Kânunusani 1921. Kıral *Konstantin*'in Atina'ya avdeti üzerine Düvel-i İtilâfiye mehafilinde ve efkâr-ı umumiyede Yunanistan aleyhine husule gelen tebeddül münasebetiyle Avrupa'da lehimize bir cereyan tevellüt etmekle beraber, bu cereyana mukabil, Rumlara muzahir ve Sevr Muahedesinin tamamen veya cüz'i tadilâtla tatbikı suretiyle Türkiye'yi imha fikrinde musır bazı rical-i siyasiye de mevcut bulunmasına, hususiyle aldığımız malûmat-i mevsukaya göre, rical-i mezkûrenin Anadolu mümessillerinin dahi konferansa davet edilmesini kabul ve terviç eylemeleri Anadolu'nun böyle bir davete icabet etmeyeceğine kani olmalarından ileri gelmiş ve bundan maksatları da şu adem-i icabet keyfiyetini öne sürerek ve aleyhimize tedabir-i zecriye ittihazını muhik göstererek efkâr-ı umumiyeyi siyasetlerine ıktifaya mecbur eylemekten ibaret bulunmuş olmasına binaen konferansa bir an evvel ve müştereken gidilerek ihkak-ı hakka çalışılmak lâbüttür. Şayet orada meşru ve muhîk mutalebatımızın reddolunduğunu görür ve konferansı terke mecburiyet hissedersek, bu keyfiyet husemamızın elinde aleyhimize bir silâh-ı müessir olamaz. Telgrafnamelerinde beyan olunan mutalebatın, evvelce de bildirilen esbaba ve İstanbul'un vaziyet-i mahsusasına mebni kabulü mümkün değildir. Bunlarda ısrar ile konferansa vakt ü zamanında iştirak fırsatı fevtedilirse, evvelâ temin-i vahdet olunmamasından dolayı İstanbul ve Boğazların büsbütün hakimiyet-i Osmaniyeden çıkması, saniyen Düvel-i İtilâfiyenin Yunanistan'a muavenet-i nakdiye ve askeriye ifa ve Anadolu'da müşterek bir hareket-i taarruziye icrasına kalkışarak zaten mesaib-i mütevaliye-i harbiyeden adedi pek ziyade tenakus etmiş olan Türk unsurunun bir kat daha mahv ü perişaniye maruz kalması, salisen büyük nispette fedakârlıklar ihtiyarı mukabilinde haricî muavenete ihtiyaç mecburiyeti hâsıl olarak binnetice gaye-i emel olan istiklâlin heder edilmesi gibi netayic-i vahime tahaddüs eyler. Murahhaslarınızın Dersaadete tesri-i hareketi elzemdir Efendim.

Sadrazam
Tevfik

yalnız buradan delege kabul edilmesi düşünülebilir ise de, Anadolu için bu olasılık da yoktur. Bundan ötürü, pek büyük özveriler ürünü olan bu değişiklikten bize dokunacak sonuçlar doğabilir. Çünkü İtilâf çevrelerinde sayıları pek çok olan Yunan dostlarına : "Türkler doğuda savaşın sürüp gitmesini istiyorlar, barış ve anlaşmaya istekli değildirler." diye propaganda yaparak, bizden yana olanları kendilerine çevirmek, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermek için tutamak verilmiş olur. Ortak delegelerden meydana gelmiş bir kurul gönderilirse isteklerimiz kabul olunmasa bile, bizden yana olan görüşleri bize karşı çevirmemiş, belki de bize karşı olanların önemli bir kısmını kazanmış oluruz. Zaman pek dardır. Yazışmalarla yitirilecek zaman kalmamıştır. Delegelerin hemen gönderilmesi yurt ve ulus çıkarları gereğidir. Sizinle sayın arkadaşlarınızın da geri gelmeniz gerekir. Çünkü ortadaki görüşler üzerinde, ancak gözlemlerle edindiğiniz bilgilerden gereği gibi yararlanacak zamanın geldiği ve oradaki görüşlerin bizim görüşlerimize yaklaştırılması gerektiği üzerinde ortak görüşe vardığımız kanısındayız efendim.

Sadrazam
Tevfik

Baylar, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretleri'ne gönderdiği yanıt telini de okuyalım :

Şifre İstanbul, 1.2.1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri'ne

Y : 30 Ocak 1921 :

Kral Konstantin'in Atina'ya dönmesi üzerine, İtilâf Devletleri çevrelerinde ve kamuoyunda Yunanistan'a karşı meydana gelen değişiklik dolayısıyla Avrupa'da bizden yana bir akım doğmuştur. Ancak bu akıma karşılık, Rumları destekleyen ve Sevr Antlaşmasını bütünüyle ya da küçük değişikliklerle uygulayarak Türkiye'yi yok etme görüşünde direnen kimi siyasa adamları da vardır. Özellikle bu siyasa adamlarının, aldığımız sağlam bilgilere göre, Anadolu temsilcilerinin de konferansa çağrılmasını kabul eylemeleri ve desteklemeleri, Anadolu'nun böyle bir çağrıya gitmeyeceğine inanmalarından ileri gelmiştir. Bununla güttükleri amaç da çağrıya gitmeyecek olan Anadolu'ya karşı baskı tedbirleri alınmasını haklı göstermek ve kamuoyunu kendi siyasalarına uymaya zorlamaktır. Bunun için, konferansa bir an önce ve birlikte giderek haklarımızı almaya çalışmamız çok gereklidir. Eğer orada yasal ve haklı isteklerimizin kabul olunmadığını görür ve konferanstan çekilmek zorunda kalırsak bu durum, düşmanlarımızın elinde bize karşı etkin bir silah olamaz. Telinizde öne sürülen istekler, önce de bildirilen nedenlerden ve İstanbul'un özel durumundan ötürü kabul edilemez. Bunlar üzerinde direnerek konferansa vaktinde katılmak fırsatı yitirilirse : Birinci olarak birlik sağlanmamasından dolayı, İstanbul ve Boğazlar büsbütün Osmanlı egemenliğinden çıkar. İkinci olarak, İtilâf Devletleri Yunanistan'a para ve asker yardımında bulunurlar ve Anadolu'da ortak bir saldırıya kalkışırlar. Böylece, birbirini kovalayan savaş yıkımları sonunda, gerçekte sayısı çok azalmış olan Türk halkı bir kat daha ezilir, yok olur. Üçüncü olarak, büyük ölçüde özveriler karşılığında dışardan yardım aramak zorunluğu doğar. Sonunda da amacımız olan bağımsızlığın işe yaramaz duruma gelmesi gibi ağır sonuçlar doğar. Delegelerinizin İstanbul'a ivedilikle yollanması çok gereklidir efendim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem Efendiler, Osmanlı Sadrazamının daha bazı tavsiye ve ihbarları vardır. Müsaade buyurursanız onları da okuyalım :

Şifre Dersaadet, 5/2/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra'da içtima edecek olan konferansa Devlet-i Aliyenin dahi davet edilmesinden dolayı telaşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarına bir kat daha germi vermişlerdir. Paris'teki murahhasımızdan aldığımız malûmata nazaran Fransa'da efkâr-ı umumiyeyi aleyhimize çevirmek için gûya Anadolu'da bir Alman heyet-i askeriyesi mevcut olduğunu ve harekât ve siyasetinizin bu heyetin telkinatından tevellüt eylediğini Fransız mehafilinde neşretmekte oldukları gibi Türkiye'deki hıristiyanların katliam edilmekte olduğundan bahsile bunların tahlisi için Papa tarafından bilcümle parlâmentolara müracaat edildiği mesmu olduğu murahhas-ı müşarünileyh tarafından ilâveten bildirildiğinden fevkalâde suitesiratı mucip olacak olan işbu şayiatın serian tekzip edilmesi rica ve tavsiye olunur.

Sadrazam
Tevfik

Şifre Dersaadet, 8/2/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Konferansa tesir etmek maksadiyle Şubatın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişi ile taarruza geçecekleri Hariciye Nezaretinden mevsuken istihbar kılınmıştır. Taarruzun Karahisar - Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verilir. Ankara murahhaslarının yalnız olarak konferansa kabul edilemiyeceği mümessillerin cümle-i ifadatındandır.

Sadrazam
Tevfik

Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek mi idi; veyahut, Ankara murahhaslarının yalnız olarak kabul edilemiyeceğini söylemek mi idi, bunu anlamak müşküldür. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzu tehdidiyle ikinci fıkra müeddası temin edilmek mi isteniyordu?

Murahhas izamı hakkında, bizim, serdettiğimiz nokta-i nazarları iş'aratımız veçhile Tevfik Paşa İtilâf mümessillerine tebliğ etmiş de, telgrafın son fıkrasiyle aldığı cevabı mı iblâğ ediyordu; bu da vazıh değildir.

Dersaadet, 8/2/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Fransız efkâr-ı umumiyesini rencide etmemek için Kilikya'da taarruzdan tevakki edilmesi, hayırhahlığında şüphe olmıyan bazı Fransız ricalinin tavsiyesi üzerine Paris murahhasımızdan kemal-i ehemmiyetle bildirilmiştir.

Sadrazam
Tevfik

Saygıdeğer baylar, Osmanlı Sadrazamının daha başka öğütleri ve bildirdikleri vardır. İzin verirseniz onları da okuyalım :

Şifre İstanbul, 5.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra'da toplanacak konferansa Osmanlı Devletinin de çağrılmasından telaşa düşen Yunanlılar, bize karşı olan propagandalarını bir kat daha artırmışlardır. Paris'teki delegemiz Yunanlıların Fransız kamuoyunu bize karşı kışkırtmak için, Anadolu'da sözde Alman askerlerinden bir kurul bulunduğu, eylem ve siyasamızın bu kurulun etkisi altında yürütüldüğü yolunda Fransız çevrelerinde söylentiler yaymakla olduklarını bildirmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki Hıristiyanların toptan öldürülmekte olduğu ileri sürülerek bunların kurtarılması için Papa'nın bütün ulusların millet meclislerine başvurduğunun duyulduğunu da sözü geçen delege eklemiştir. Olağanüstü kötü etkiler yaratacak olan bu söylentilerin tez elden yalanlanmasını rica eder ve salık veririz.

Sadrazam
Tevfik

Şifre İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Konferansı etkilemek amacıyla Şubatın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişiyle saldırıya geçecekleri Hariciye Nazırlığınca güvenilir kaynaklardan öğrenilmiştir. Saldırının Karahisar - Eskişehir doğrultusunda olacağı sanılır. İtilâf Devletleri temsilcileri, Ankara delegelerinin yalnız olarak konferansa kabul edilemeyeceğini de söylemişlerdir.

Sadrazam
Tevfik

Bu tel, Yunanlıların saldıracağını ya da Ankara delegelerinin yalnız olarak kabul edilemeyeceğini bildirmek için mi yazılmıştı? Bunu anlamak güçtür. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin saldıracağı yolunda gözdağı vererek ikinci bölümün savı mı sağlanmak isteniyordu?

Delege gönderme işinde bizim ileri sürdüğümüz görüşleri, Tevfik Paşa, bildirimlerimize uyarak, İtilâf Devletleri temsilcilerine duyurmuş da telyazısının son bölümünde, aldığı karşılığı mı bildiriyordu? Bu da açık değildir.

İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Fransız kamuoyunu incitmemek için Kilikya'da[1] saldırıdan çekinilmesi, iyicil[2] olduklarından kuşku edilmeyen kimi Fransız ileri gelenlerinin öğütlemesi üzerine Paris delegemizce önemle bildirilmiştir.

Sadrazam
Tevfik

[1] Aşağı yukarı şimdiki Çukurova.
[2] hayırhah.

Osmanlı ricalinin havassı mümtazesi

Efendiler, bu gibi tavsiyeleri, İstanbul hükûmetlerinden çok dinlemiştik. Bizim taarruzdan tevakki etmemizi tavsiye eden hayırhahın muhatabı, işittiğini bir gramofon gibi bize isal ederken, hayırhaha, bize de taarruzdan tevakki edilmesini icap edenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mu acaba? Aldığı cevap, menfi idiyse, onun hayırhahlığına nereden hükmetmiş idi? Vatanımızı işgal edenlerin, efkâr-ı umumiyesini rencide etmemeği tavsiye edenlere, vatanı işgal olunan milleti, niçin rencide ettiklerini ve etmekte devam eylediklerini sormamak, neden, bu Osmanlı ricalinin havass-ı mümtazesi olmuştu?

Hulâsa, Muhterem Efendiler, görülüyor ki, Tevfik Paşa ve arkadaşlariyle esasta, fikirde, telâkkide, anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet, mesele, Meclis'e intikal ettirildi.

Meclis'e iki teklif dermeyan ettim. Birisi : memleketin ve milletin vaziyet ve maksadını İstanbul'a sarahaten bildirmek; ikincisi : ayrıca davet vukuunda Londra'ya müstakil bir heyet göndermekti. Her iki teklifim kabul edildi.

Efendiler, Meclis'in nokta-i nazar ve kararını, Tevfik Paşa'ya iblağ eden telgrafname aynen şöyle idi :

Tevfik Paşanın teklifleri karşısında Büyük Millet Meclisi'nin kararı

Londra Konferansına davet dolayısiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında teati edilen muhaberat, heyet-i umumiyede okunmak suretiyle Meclis'in dahil-i ıttılaı oldu. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından dermeyan buyurulan mütaleat, memleketin bugünkü vaziyeti hakkında sarih bir fikir edinmekten pek uzak olduklarını teessürle bize gösterdi. İstanbul'da mütarekedenberi iki nevi hükûmet biribirine takip etmiştir. Biri Damat Ferid'in riyaseti altında muhtelif zevatın iştirakiyle teşekkül eden hükûmetler ki, herne bahasına olursa olsun, İtilâf Devletlerine karşı mutavaat-ı mutlaka fikrini temsil etmiş ve memleketin kendi hukuk-ı hakimiyetini idame için bezlettiği fedakârlıkları, düşmanlarla beraber çalışmak suretiyle takim etmeği bir meslek-i mahsus edinmiştir. Bu fikrin salikleri, memleketin şer ve hıyanete müstait nekadar nankör evlâdı varsa, hepsini tahrik ve teçhiz ederek, müdafaa-i milliyeye hasr-ı nefs eden vatanperverler aleyhine mütemadi kullandılar. Şer'i mübin namına neşredilen sahte fetvaların, mazhar-ı taltif olan mirimiran Anzavurlarla fikr-i istiklâl ve müdafaa aleyhine neşrettikleri manevî ve maddî zehr ü ifsat kuvvetleri aleyhine, Anadolu aylarca müddet çarpışmağa mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. İslâmın ilk asrındanberi, şeref ve hak, din namına cihat eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerindenberi, devlet ve memleket ne vakit tehlikeye düşmüşse kanını mebzulen akıtmaktan hâli kalmıyan milletimiz, bu defa muazzam vatandan bakiye kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son müdafaasını yaparken hükûmet namını alan heyetler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatihin teslim davetine karşı «Allahın bana bir vediası olan bu memleketi,

Osmanlı devlet adamlarının özel nitelikleri

Baylar, bu gibi öğütleri İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Bizim saldırıdan çekinmemizi salık veren iyicil kişinin karşısındaki, işittiğini bir gramofon gibi bize ulaştırırken, bize de saldırıdan kaçınılmasını gerekenlere öğütleyip öğütlemediğini sormuş mudur acaba? Aldığı karşılık olumsuz idiyse, onun iyicilliğini nereden anlamış idi? Yurdu işgal etmiş olanların kamuoyunu incitmemeyi öğütleyenlere, yurduna girilmiş olan ulusu niçin incittiklerini ve incitmekte olduklarını sormamak, neden bu Osmanlı devlet adamlarının özel niteliği olmuştu?

Kısacası, saygıdeğer baylar, görülüyor ki Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla temelde, görüşte, anlayışta uzlaşılamıyordu. En sonunda, iş Meclis'e götürüldü.

Meclis'e iki öneride bulundum. Birisi, ülkenin ve ulusun tutumunu ve amacını İstanbul'a açık olarak bildirmek; ikincisi, ayrıca çağrılırsak Londra'ya bağımsız bir kurul göndermekti. Her iki önerim kabul edildi.

Baylar, Meclisi'n görüşünü ve kararını Tevfik Paşa'ya bildiren telyazısı şöyleydi :

Tevfik Paşa'nın önerileri karşısında Büyük Millet Meclisi'nin kararı

Londra Konferansına çağrılmamız dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri ile İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında yapılan yazışmalar genel kurulda okunarak Meclis'çe bilgi edinildi. Tevfik Paşa Hazretleri'nin ileri sürdüğü düşünceler, ülkenin bugünkü durumu üzerinde açık bir görüşe varmaktan pek uzak olduklarını bize üzüntüyle gösterdi. İstanbul'da, Ateşkes Antlaşmasından beri iki türlü hükümet birbirini izlemiştir. Biri, Damat Ferit'in başkanlığı altında değişik kişilerin katılmasıyla kurulan hükümetlerdir ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilâf Devletlerine karşı kesinlikle boyun eğme düşüncesini temsil etmiş; ülkenin kendi egemenlik haklarını sürdürmek için esirgemediği özverileri, düşmanlarla birlikte çalışarak sonuçsuz bırakmayı özel bir tutum edinmiştir. Bu düşüncede olanlar ülkede kötülüğe ve hainliğe eğilimli ne kadar iyilik bilmez adam varsa hepsini, kışkırtıp silahlandırarak, ulusal savunmaya kendini adamış yurtseverlere karşı, sürekli olarak kullandılar. İslam dini adına düzme fetvalarla "Mîrimiran" [1] sanları verilerek ödüllendirilen Anzavurlar aracılığı ile maddi manevi bağımsızlık ve savunmaya karşı yaydıkları karıştırıcı ve ağılayıcı kuvvetleriyle Anadolu, aylarca çarpışmak zorunda kaldı. Onlar, düşmanların yararına, cephelerimizi kaç kez arkadan vurdular. Müslümanlığın ilk yüzyılından beri önce, hak ve din uğruna savaşan ulusumuz tarihimizin ilk günlerinden beri devlet ve ülke ne zaman tehlikeye düşmüşse kanını bol bol akıtmaktan geri kalmayan ulusumuz, bu kez o büyük yurttan arta kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son savunmasını yaparken hükümet adını alan kurullar, düşmanlar yararına, düşmanlarla omuz omuza kendi uluslarına karşı çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim çağrısına karşı : "Tanrının bana bir inamı [2] olan bu ülkeyi, ancak Tanrı'ya

[1] Sivil kişilere verilen bir aşama; askerlikteki general aşamasına yakındır.
[2] vedia, emanet.

ancak Allaha teslim ederim» diyen son Kayser-i Rumun tahtına varis bir hanedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükûmeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlıyarak düşmanlara teslim etmeğe çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükûmetlerin ve müttefiklerinin hezimetiyle netice buldu. İkinci nevi hükûmet, Tevfik Paşanın riyaset ettikleri heyettir ki, maksat itibariyle Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekle beraber, icraat itibariyle, memleketin samimiyetle istihsal etmek istediği sulha nakabil-i tecviz bir gaflet ve inat ile mâni olmakta devam ediyor. Şûra-yi Saltanatta, İtilâf Devletlerinin uzattığı ilâm-ı esareti ayağa kalkmak, ibraz-ı hürmet etmek suretiyle kabul ve imza eden rical ve âyan, bütün memlekette hiçbir hak ve salâhiyeti temsil etmiyen bir kuvvet-i sakıta halindedir. Anadolu ve İstanbul, istiklâl ile esaretin, hürriyetle mahkûmiyetin tearuz ve tehalüf ettiği iki ayrı parça halinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısma ilhak etmek istiyoruz. İstanbul ricali, küllü teşkil eden ve bütün bir cihan-ı husumete karşı kendini şeref ve salâbetle müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm cüz'e tâbi etmek, ilhak etmek istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, hürriyet ve istiklâline âşık bütün evlâd-ı memleketi ve bugünkü ruh-ı mazlum-ı islâmı temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un malûl ve mahrum-ı hürriyet bir heyetine tâbi olmayı, hiçbir zaman kabul edemez.

Meclis'imiz tarafından kabul ve ilân edilen ve bütün memlekette muta olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunlarımız mucibince, hakimiyet, bilâkaydüşart milletindir ve milletin teşri ve icra kudreti ise, onun hakiki ve yegâne mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder. Bu esasata binaen heyet-i murahhasamızın İstanbul'a gitmesi ve oradan intihap edilecek bir heyete dahil olması ve oranın vereceği salâhiyetnâme ile cihana karşı dava-yi millimizi deruhte etmesine imkân yoktur. Eğer isterseniz bilfiil ve bilhak haiz-i istiklâl-i mutlak olan, bütün teşkilât-ı idariyesiyle memleketi tedvir eden, orduları şarkta ve garpta düşmanlara hadlerini bildirerek memlekete sulhün yollarını açan Meclis'imizin, heyet-i murahhasasını, memleketi temsil edebilecek yegâne heyet olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi heyetimizi, kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fakat fiiliyat olması bizce matlup ve mültezemdir.

Londra Konferansına iştirakimiz

Efendiler, Hariciye Vekili bulunan Bekir Sami Bey'in taht-ı riyasetinde ayrıca ve müstakil bir heyet-i murahhasa tertip edildi. Heyet, Londra Konferansına suret-i mahsusada davet vukuunda icabet ve iştirak etmek kaydiyle ve fakat zamandan istifade maksadiyle, Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Hariciye Nazırı Kont Isforça (Sforza) vasıtasiyle, konferansa resmendavet olundukları kendilerine tebliğ olunduktan sonra Londra'ya gitmişlerdir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Müspet hiçbir netice vermedi.

Düvel-i İtilâfiye, İzmir ve Trakya nüfusları hakkında kendileri tarafından bir tahkikatın neticesini kabul edeceğimize dair, bizden vait almak istediler. Heyet-i murahhasamız, evvelâ, bunu

teslim ederim." diyen son Rum Kayserinin yerine geçmiş bir padişah soyundan gelen bugünkü halife ve padişahın hükümeti, tutsak olmamak isteyen ulusu kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci evre, o hükümetlerin ve onlarla birlik olanların sındırılmasıyla son buldu. Hükümetlerden ikinci türlüsü, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleridir ki, amaçlarının Anadolu savunmasından yana olduğunu söylemekle birlikte, yaptıkları işlerle, ülkenin içtenlikle elde etmek istediği barışa, hiçbir zaman uygun görülemeyecek bir aymazlık ve direnme ile engel olmayı sürdürüyor. İtilâf Devletlerinin uzattığı tutsaklık belgesini Padişahlık Danışma Kurulunda ayağa kalkarak ve saygı göstererek kabul ve imza eden devlet ileri gelenleri bütün ülkede hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen bir düşük kuvvet durumundadır. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile tutsaklığın, özgürlükle bağımlılığın çatıştığı ve karşılaştığı iki ayrı parça durumunda kalmıştır.

Biz ülkenin tutsak edilmiş, özerkliğini yitirmiş parçasını özgür ve bağımsız yurt parçasına bağlamak istiyoruz. İstanbul'un ileri gelenleri, tümü oluşturan ve bütün bir düşmanlık dünyasına karşı kendini şeref ve dirençle savunan özgür parçayı, tutsak ve bağımlı parçaya uyruk etmek, bağlamak istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, özgürlüğüne ve bağımsızlığına tutkun bütün ülke çocuklarını ve bugünkü kıyına uğramış İslâm dünyasının ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve özgürlükten yoksun bir kuruluna uymayı hiçbir zaman kabul edemez.

Meclisimizce kabul edilip yayılan ve bütün ülkede yürürlükte olan Anayasamız gereğince egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur; ulusun yasama ve yürütme gücü ise onun gerçek ve biricik temsilcisi olan Büyük Millet Meclis'inde belirir. Bu hükümler karşısında delegelerimiz İstanbul'a gidip oradan seçilecek bir kurula katılamaz ve oranın vereceği yetki belgesiyle dünyaya karşı ulusal davamızı savunmayı üzerine alamaz. İsterseniz haklı ve eylemli olarak tam bağımsızlığı bulunan, bütün yönetim örgütleriyle ülkeyi yöneten, ordularıyla doğuda ve batıda düşmanları ezerek ülkeye barış yollarını açan Meclis'imizin Delegeler Kurulunu, ülkeyi temsil edebilecek biricik kurul olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi kurulumuzu kendimiz göndermek kararını aslında almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek karşılığın, birtakım sözler değil, eylemli işler olmasını ister ve yeğleriz.

Londra Konferansına katılmamız

Baylar, Dışişleri Bakanı bulunan Bekir Sami Bey'in başkanlığı altında ayrıca ve bağımsız bir delegeler kurulu kuruldu. Bu kurul, Londra Konferansına özel olarak çağrıldığımızda katılmak üzere ve geçecek zamandan yararlanmak amacıyla Antalya üzerinden Roma'ya gönderildi.

Kurulumuz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla, konferansa resmi olarak çağrıldıkları kendilerine bildirildikten sonra Londra'ya gitmiştir.

Londra Konferansı 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e dek sürdü. Olumlu hiçbir sonuç vermedi.

İtilâf Devletleri, İzmir ve Trakya nüfusları ile ilgili olarak kendilerince yapılacak bir soruşturmanın sonucunu kabul edeceğimiz yolunda bizden söz almak istediler. Delegeler Kurulumuz

kabul etmişti. Ankara'dan vukubulan ihtar üzerine, bilâhare, tahkikatın icrasını, Yunan idaresinin ref'ine talik teklifinde bulundu. Düvel-i İtilâfiyenin, Sevr Muahedesinin ahkâm-ı sairesinin, bilâitiraz tarafımızdan samimiyetle tatbikını temin etmek istediği anlaşılmıştı. Heyet-i murahhasamız, bu husustaki teklifata, ret mahiyetinde cevaplar vermişti. Yunan murahhasları, tahkikatı esasından reddetmişlerdi. Bunun üzerine, Düvel-i İtilâfiye murahhasları, Türk ve Yunan heyet-i murahhasalarına, bazı teklifatı havi bir proje vererek, hükûmetlerinden bu projeler muhteviyatına dair alacakları cevapların, konferansa bildirilmesini talep etmişlerdi.

Bizim heyet-i murahhasamıza verilen projede, Sevr Muahedesi ahkâmında icra olunacak tadilâta müteallik şu noktalar vardı:

Bize bırakılan jandarma ve kıtaat-ı mahsusa miktarlarını cüz'î surette arttırmak. Memleketimizde kalacak ecnebi zabitan adedini biraz tenkis etmek. Boğazlar mıntıkasını biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine mevzu tahdidatı biraz hafifletmek. Umur-ı nafıaya müteallik imtiyaz vermek hakkımız üzerine mevzu tahdidatı da, biraz tahfif etmek... Bundan başka adlî kapitülâsyonlar, ecnebi postaları, Kürdistan... hakkında Sevr projesinde tadilât icrasını ümit ettirecek bazı müphem vaitler..

Aynı teklifat projesinde, Ermenistan hudutlarının tayini hususu, Cemiyet-i Akvam'ın göndereceği bir komisyona terkedebilmekte idi, İzmir mıntıkasında da hususî bir idare teşekkül edecekti. Gûya İzmir vilâyeti bize iade olunacaktı. Fakat İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir sancağı asayişi İtilâf zabitanı tarafından idare olunacak, bu sancaktaki jandarma kuvveti, nüfusu nispetine göre muhtelif anasırdan teşekkül edecek, vilâyete Cemiyet-i Akvam tarafından bir hıristiyan vali tayin olunacak, İzmir vilâyeti Türkiye'ye varidatın tezayüdiyle artacak, senevî bir meblâğ tediye edecek idi.

İzmir vilâyeti hakkında teklif olunan bu tarz-ı hal ve tesviye, beş sene sonra, tarafeynden birinin talebi üzerine Cemiyet-i Akvam'ca tadil olunabilecekti.

Murahhaslar daha yolda iken başlıyan Yunan taarruzu

Efendiler, İtilâf Devletleri, heyet-i murahhasamız vasıtasiyle yaptıkları teklifatın cevabını almağa intizar etmeden, daha murahhaslarımız yolda iken, Yunanlılar, bütün ordusiyle, bütün cephelerimize karşı taarruza geçtiler.

bunu ilkin kabul etmişti. Ankara'dan yapılan uyarma üzerine, sonradan, soruşturmanın yapılmasını Yunanlıların buralardan çekilmesine dek erteleme önerisinde bulundu. İtilâf Devletlerinin, Sevr Antlaşmasındaki başka hükümleri bize karşı durmadan ve içtenlikle uygulatmayı sağlamak istedikleri anlaşılmıştı. Delegeler Kurulumuz bu konudaki önerilerin kabul edilmediğini anlatır nitelikte karşılıklar vermişti. Yunan delegeleri, soruşturmayı temelinden kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine, İtilâf Devletleri delegeleri, Türk ve Yunan delegelerine kimi önerileri kapsayan bir tasarı vererek hükümetlerinden bu tasarılar üzerine alacakları karşılıkların konferansa bildirilmesini istemişlerdi.

Bizim delegelerimize verilen tasarıda Sevr Antlaşması hükümlerinde yapılacak değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı :

Bize bırakılan jandarmaların ve özel birliklerin sayılarını birazcık artırmak. Ülkemizde kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerindeki sınırlamaları biraz yeğniltmek. Bayındırlık işlerine izin verme hakkımız üzerine konulmuş sınırlamaları da biraz yeğniltmek. Bundan başka, kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... ile ilgili olarak Sevr tasarısında değişiklikler yapılacağını umduracak kimi belirsiz verilmiş sözler...

Yine bu tasarıda, Ermenistan sınırlarının belirtilmesi işi Milletler Cemiyeti'nin[1] göndereceği bir komisyona bırakılmakta idi. İzmir bölgesinde de özel bir yönetim örgütü kurulacaktı. Sözde, İzmir ili bize geri verilecekti. Ama İzmir kentinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak; İzmir sancağı güvenlik işleri, İtilâf Devletleri subaylarınca yönetilecek; bu sancaktaki jandarma kuvveti, nüfusu oranına göre çeşitli halktan[2] kurulacak; Milletler Cemiyeti'nce bir Hıristiyan vali atanacak; İzmir ili, Türkiye'ye, gelirinin çoğalmasıyla artacak yıllık bir para ödeyecekti.

İzmir ili için önerilen bu çözüm ve düzenleme, beş yıl sonra iki yandan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti'nce değiştirilebilecekti.

Delegeler daha yolda iken başlayan Yunan saldırısı

Baylar, İtilâf Devletleri Delegeler Kurulumuz aracılığıyla yaptıkları önerilerin karşılığını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla bütün cephelerimize saldırdılar.

[1] Cemiyeti Akvam'ın.
[2] Türk, Rum gibi çeşitli soydan olanlardan.

Görüyorsunuz ki Efendiler, Yunan taarruzu, konferans ve sulh hikâyesini bize bizzarure terkettiriyor. Şimdi müsaade buyurursanız, size, bu taarruzu ve neticesini arzedeyim :

Yunan ordusunun Bursa ve şarkında mühim bir grubu; Uşak ve şarkında diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir şimaligarbisinde ve Dumlupınar ve şarkında olmak üzere iki grup halinde idi. Bundan başka, Yunanlıların, İzmit'te bir fırkaları, bizim de ona mukabil Kocaeli Grubu bulunuyordu. Yunanlıların, Menderes boyundaki kıtaatına karşı da kıtaatımız vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa kumandasında bulunan Garp Cephesi kıtaatı, arzettiğim gibi, Eskişehir şimaligarbisinde tahaşşüt etmişti. Karar, muharebeyi İnönü mevaziinde kabul etmekti. Ona göre tedabir ve tertibat alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevaziin sağ cenahı ilerisine yanaştı. Ertesi günü, bütün cephede temas hâsıl oldu. Düşman, 28'de sağ cenahımıza taarruza geçti. 29'da her iki cenahtan taarruz etti. Düşman, mevziî, mühim muvaffakıyetler elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin de neticesi düşman lehine tecelli etti.

İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşanın Metristepe'den gördüğü vaziyet

Bundan sonra, sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü, mukabil taarruza geçti ve düşmanı mağlûp ederek, 31/1 Nisan gecesi ricata mecbur etti. Bu suretle, tarih-i inkılâbımızın bir sahifesi, İkinci İnönü zaferiyle imlâ edildi.

Efendiler, düşman çekilirken Garp Cephesi Kumandaniyle 1 Nisan günü cereyan eden muhaberat, o günün tahassüsatını tespit eden vesaiktir. O tahassüsatı ihya için müsaade buyurursanız o günkü muhaberattan bazı telgrafları aynen okuyacağım.

Metristepe'den, 1/4/1921

Saat 6.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm vaziyet : Gündüzbey şimalinde, sabahtanberi sebat eden ve dümdar olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruziyle gayrimuntazam çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok, Bozöyük yanıyor. Düşman binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terketmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Görüyorsunuz ki baylar, Yunan saldırısı konferans ve barış hikâyesini bize zorunlu olarak bıraktırıyor. Şimdi, izin verirseniz, size bu saldırıyı ve sonucunu anlatayım :

Yunan ordusunun, Bursa ve doğusunda önemli bir grubu; Uşak ve doğusunda da başka bir grubu vardı. Bizim kuvvetlerimiz de Eskişehir'in kuzeybatısında, Dumlupınar'da ve doğusunda olmak üzere iki grup idi. Bundan başka Yunanlıların, İzmit'te bir tümenleri; bizim de ona karşı, Kocaeli grubumuz bulunuyordu. Yunanlıların Menderes boyundaki birliklerine karşı da birliklerimiz vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ilerlemeye başladılar. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi birlikleri, bildirdiğim gibi, Eskişehir'in kuzeybatısında toplanmıştı. Karar, savaşı İnönü dayangalarında[1] kabul etmekti. Ona göre önlemler alınıyor ve düzenlemeler yapılıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı İsmet Paşa'nın, birliklerine tutturduğu dayangaların sağ kanadı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede karşılaşmalar oldu. Düşman 28'de sağ kanadımıza saldırıdı. 29'da her iki kanattan saldırdı. Düşman yerel önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü sert çarpışmalarla geçti. Bu çarpışmalar da düşman yararına sonuçlandı.

İkinci İnönü Utkusu ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den gördüğü durum

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü karşı saldırıya geçti ve düşmanı yenerek 31 Martı 1 Nisana bağlayan gece, geri çekilmek zorunda bıraktı. Böylece devrim tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü utkusuyla yazıldı.

Baylar, düşman çekilirken Batı Cephesi Komutanı ile 1 Nisan günü yaptığımız yazışmalar o günün duygulanımlarını saptayan belgelerdir. Bunları yeniden canlandırmak için, izin verirseniz, o günkü yazışmalarla ilgili kimi telleri, olduğu gibi okuyacağım :

Metristepe'den, 1.4.1921

Saat 6.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm durum : Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olduğu sanılan bir düşman birliği sağ kanat grubunun saldırısı üzerine, dağınık olarak çekiliyor. Yakından kovalanıyor. Hamidiye yönünde karşılaşma ve çatışma yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş alanını silahlarımıza bırakmıştır.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet

[1] mevaziinde.

Ankara, 1/4/1921

İnönü Muharebe Meydanında Metristepe'de Garp Cephesi Kumandanı ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya

Bütün tarih-i âlemde, sizin İnönü meydan muharebelerinde deruhde ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhde etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâli ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalb ve hamiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs taliini de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün müntehalarına kadar zaferinizi tes'it ediyor. Düşmanın hırs-ı istilâsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdehâş oldu.

Namınızı, tarihin kitabe-i mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir meydan-ı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşaa-i itilâ ile dolu bir ufk-ı istikbale de nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zulm ü istibdat dünyasının en zalimane hücumlarına karşı, yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplıyan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Reisi Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz, zabitlerimiz ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan fırka ve kolordu kumandanları namına takdirat ve tebrikâtınıza kemal-i fahr ile arz-ı şükran ederim.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Cenup Cephesindeki harekât

Muhterem Efendiler, İnönü muharebe meydanını, ikinci defa olarak mağlûben terk ve Bursa istikametinde eski mevzilerine ricat eden düşmanın takibinde piyade ve süvari fırkalarımızın gösterdikleri şayan-ı tezkâr kahramanlıkları izah etmiyeceğim. Yalnız, umumî vaziyet-i askeriyeyi itmam için müsaade buyurursanız Cenup Cephemize ait mıntıkada cereyan etmiş olan harekâtı hulâsa edeyim.

Cenup Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üç piyade fırkası, Dumlupınar'da, müstahzar bir mevzide bulunuyorlardı. Bundan başka, bir süvari fırkası ve bir de süvari livası vardı. Bu mevziin sol cenahında bulunuyordu. Cenup Cephesi Kumandanının aldığı vazife, bu mevzide düşmanı tevkif etmekti. Uşak

Ankara, 1.4.1921

İnönü Savaş Alanında Metristepe'de Batı Cephesi
Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşlarında yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Ulusumuzun bağımsızlığı ve varlığı, çok üstün yönetiminiz altında şerefle görevlerini yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın duyarlığına ve yurtseverliğine büyük güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, ulusun ters alınyazısını da yendiniz. Düşman çizmesi altındaki kara yazılı topraklarımızla birlikte bütün yurt bugün, en kıyıda köşede kalmış yerlerine dek utkunuzu kutluyor. Düşmanın yurdumuzda yayılma tutkusu, dayancınızın ve yurtseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı tarihin övünç yazıtları arasına geçiren ve bütün ulusta size karşı sonsuz bir gönül borcu duygusu uyandıran büyük savaşınızı ve utkunuzu kutlarken, üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref alanı gösterdiği kadar, ulusumuz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin çevrenini de gösterdiğini söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal
Paşa Hazretleri'ne

Kıyın ve zorbalık[1] dünyasının en kıyasıya saldırılarına karşı yalnız ve şaşkın kalan ulusumuzun maddi ve manevi bütün yetenek ve güçlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa!

Yiğit erlerimiz ve subaylarımız adına, erlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına övgü ve kutlamalarınıza büyük bir övünçle teşekkür ederim.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet

Güney cephesindeki eylemler

Saygıdeğer baylar, İnönü Savaş alanını ikinci kez yenilerek bırakan ve Bursa doğrultusunda eski dayangalarına çekilen düşmanın kovalanmasında piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri anılmaya değer yiğitlikleri anlatmayacağım. Yalnız, askerlik bakımından genel durumun açıklanmasını tamamlamak için, izin verirseniz, Güney Cephemiz bölgesinde yapılan savaşları özetleyeyim.

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın buyruğu altında bulunan üç piyade tümeni, Dumlupınar'da hazırlanmış bir dayangada bulunuyordu. Bundan başka, bir süvari tümeni ve bir de süvari tugayı vardı; bu dayanganın sol kanadında bulunuyordu. Güney Cephesi Komutanının aldığı görev bu dayangada

[1] zulüm ve istibdat.

şarkındaki mevzilerden hareket eden üç piyade fırkası ve bir kısım süvari, Dumlupınar mevaziine temas ve taarruz ettiler. 26 Martta kıtaatımız, mevzilerini terke mecbur oldu. Cenup Cephesi Kumandanı, bundan sonra esaslı bir hatta kuvvetlerini tevkif ve yeniden tertibat almağa muvaffak olamıyarak iki kısma ayrıldı. Bir kısmı ki, (Sekizinci ve Yirmi Üçüncü Piyade fırkalariyle İkinci Süvari Fırkasından mürekkep idi) kendi taht-ı emrinde, Altıntaş istikametinde çekildi. Diğer kısım ki, (Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'nın taht-ı emrinde bulunuyordu.) Elli Yedinci Piyade Fırkasiyle Dördüncü Süvari Livasından ibaret idi. Düşman, bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine teveccüh ederek şarka yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da, yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, bilâhare Yirmi Üçüncü Fırkayı Altıntaş üzerinden cenuba, Fahrettin Paşa emrine iade etti. Altıntaş istikametinde, düşmanın hiçbir hareketi olmadığı tahakkuk edince, Refet Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle şimale celbolundu.

Şark istikametinde ilerliyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri, muhtelif mevakide muharebeler vererek Afyon şarkına çekildi. Düşman Afyon Karahisarını işgal ettikten sonra, Çay - Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada tevakkuf etti. Bu düşman karşısında, Fahrettin Paşa, Elli Yedinci, Yirmi Üçüncü fırkalarla beraber, cenuptan Adana mıntıkasından gelen Kırk Birinci Fırkayı da alarak, mukabil bir hat vücuda getirdi.

Yunan ordusunun umumî taarruz plânında nazar-ı dikkati çok calip bir hata

Efendiler, fazla mülâhazat-ı sevkulceyşiyeden içtinap taraftarı olmakla beraber, Yunan ordusunun bu defaki umumî taarruz plânında, nazar-ı dikkati çok calip bir hatayı işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubu, Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir istikamet-i umumiyesinde yürümek lâzımdı. Afyon üzerinden Konya istikamet-i umumiyesinde teveccüh etmesi, asıl netice-i kat'iye sahasından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları atıl ve tehlikeli bir vaziyette bırakmıştır. İnönü'nde, muvaffakıyet bizim tarafta kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an evvel ve serian ricatlerini teminden başka bir şey düşünemiyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'nde muzaffer olan kuvvetlerimizin, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a teveccüh ederek, ve bu mesafenin mühim bir kısmında şimendifer hattından azamî istifade mümkün olduğuna göre, Afyon Karahisar'ın şarkında bulunan Yunan grubunun hatt-ı ricatini kat'etmesi ve bu suretle o grubu büyük bir felâkete duçar eylemesi pek kuvvetli bir ihtimal dahilinde idi. Nitekim, bu fikrin tatbikatına geçmekte bir an teahhur edilmemiştir.

düşmanı durdurtmaktı. Uşak doğusundaki dayangalarından ilerleyen üç piyade tümeni ve bir kısım süvari Dumlupınar dayangalarına saldırdılar. 26 Martta birliklerimiz, dayangalarını bırakmak zorunda kaldı. Güney Cephesi Komutanı, bundan sonra kuvvetlerini elverişli bir yerde durdurmayı ve yeniden düzenlemeyi başaramadı; kuvvetleri ikiye bölündü. Sekizinci ve Yirmi Üçüncü Piyade tümenleriyle İkinci Süvari Tümeninden meydana gelen kısmı, kendi buyruğu altında, Altıntaş'a doğru çekildi. Elli Yedinci Piyade Tümeniyle Dördüncü Süvari Tugayından meydana gelen öteki kısım ise Fahrettin Paşa'nın buyruğu altında idi. Düşman, bütün gücüyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı da Dumlupınar'da yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, sonradan Yirmi Üçüncü Tümeni Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa'nın buyruğu altına, geri verdi. Altıntaş yönünde düşmanın hiçbir eylemi olmadığı anlaşılınca Refet Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirtildi.

Doğu yönünde ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri, çeşitli yerlerde çarpışa çarpışa Afyon'un doğusuna çekildi. Düşman, Afyonkarahisar'ı işgal ettikten sonra, Çay - Bolvadin hattına değin ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında Fahrettin Paşa, Elli Yedinci ve Yirmi Üçüncü tümenlerle birlikte, güneyden Adana bölgesinden gelen Kırk Birinci Tümeni de alarak, karşı bir hat meydana getirdi.

Yunan ordusunun genel saldırı planında çok göze çarpan bir yanılgı

Baylar, strateji ile ilgili birçok şeyler söylemekten kaçınmak istiyorsam da Yunan ordusunun bu kez uyguladığı genel saldırı planında çok göze batan bir yanılgıyı göstermek isterim. Yunan ordusu Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir genel doğrultusunda yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya genel doğrultusuna yönelmesi, asıl kesin sonuç alanından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları iş göremez ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. İnönü'de başarı bizde kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an önce ve ivedilikle geri çekilmeyi sağlamaktan başka bir şey düşünemeyecekleri kuşku götürmezdi. İnönü'de utku kazanan kuvvetlerimizin Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek, bu yolun önemli bir kısmında demiryolundan büyük ölçüde yararlanılabileceğine göre Afyonkarahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubunun geri çekilme yolunu kesmesi ve böylece o grubu büyük bir yıkıma uğratması pek güçlü bir olasılık içinde idi. Nitekim, bu görüşü uygulamakta hiç gecikilmemiştir. İlk serbest kalan tümenler

Derhal Cenup Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrine, ilk serbest kalan fırkalar verilerek tahrik edilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Meydan Muharebesinin neticesi üzerine derhal ricate başladı. Refet Paşa, 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhiyle Çekürler'de [1], Dördüncü ve On Birinci fırkalar Altıntaş mıntıkasında, Beşinci Kafkas Fırkası ve kuvvetli bir alay mahiyetinde bulunan Meclis Muhafız Taburu Çekürler cenubunda, Birinci ve İkinci Süvari fırkaları Kütahya mıntıkasında bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı takip ve tazyik ederken, Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına, bu saydığımız kuvvetlerle, yani, üç piyade fırkası ve bir taburla, taarruz etti. Bir taraftan da, şimalden daha iki fırka, Yirmi Dördüncü ve Sekizinci fırkalar, cenuba tahrik edildi. Aslıhanlardaki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunu tevkif etti. Çok zaman kazandı, bu müddet zarfında geriden gelen kıtaatla iki fırkaya kadar takviye olundu. Bu kuvvetler, Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine iltihakını temin etti.

12 Nisan 1921 günü Refet Paşa'nın emrinde şimalden cenuba ve şarktan garba taarruz eden kuvvetlerin mecmuu şu idi :

Şimalden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24; şarktan ilerleyen 57, 23 ve 41 inci fırkalar ki cem'an sekiz piyade fırkası ve bir piyade taburu.. Birinci ve İkinci Süvari fırkaları çok uzak mesafelerden dolaştırılarak ancak düşman mağlûp edildiği takdirde müessir olabilecek, fakat o günün muharebesinde hiç de müessir bulunmayan, düşman gerisinde Banaz hedefine sevkolunmuştu. Refet Paşa'nın taht-ı kumandasına verilen kuvvetler, taarruzlarında muvaffak olamadılar, bilâkis fazla zayiat verildi. Düşman, Dumlupınar mevaziine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de, Dumlupınar'dan on kilometre şarkışimalide olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Silkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Muharebesi diye yadolunan, bu hareket, bu suretle hitam buldu.

Refet Paşa kendisi mağlûp olduğu halde düşmanı mağlûp kabul ediyordu

Efendiler, muharebenin cereyanı esnasında muharebe hatlarından bazı kısımların ileri geri vukubulan dalgaları ve bilhassa Afyon şarkında bulunan düşman fırkalarının, Dumlupınar ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının mağlûp ve bertaraf edilememesi yüzünden, Dumlupınar'a kadar çekilebilmelerini müteakip Yunan kuvvetlerinin esaslı bir hat işgal etmek üzere tertibat alırken, ilerdeki parçalarının o hatta vâsıl olmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın

[1] Çöğürler.

hemen Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın buyruğuna verilerek gönderilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Meydan Savaşının sonucunda hemen çekilmeye başladı. Refet Paşa 7 Nisan 1921 gününde karargâhıyla Çöğürler'de idi. Dördüncü ve On Birinci tümenler Altıntaş bölgesinde, Beşinci Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay niteliğinde bulunan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, Birinci ve İkinci Süvari tümenleri Kütahya bölgesinde bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı kovalayıp zorlarken Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar yöresinde bulunan bir alayına, bu saydığımız kuvvetlerle, yani üç piyade tümeni ve bir taburla saldırdı. Bir yandan da, kuzeyden daha iki tümen, Yirmi Dördüncü ve Sekizinci tümenler güneye doğru gönderildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı Refet Paşa'nın saldırısını durdurdu, çok zaman kazandı; bu süre içinde geriden gelen birliklerle iki tümen oluncaya dek güçlendirildi. Bu kuvvetler Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmasını sağladı.

12 Nisan 1921 günü Refet Paşa'nın buyruğu altında kuzeyden güneye ve doğudan batıya saldıran kuvvetlerin toplamı şuydu :

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24'üncü; doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41'inci tümenler ki tümü sekiz piyade tümeni ve bir piyade taburu. Birinci ve İkinci Süvari tümenleri çok uzak yollardan dolaştırılarak ancak düşman yenilirse etkili olabilecek, ama o günün savaşında hiç de etkisi bulunmayan, düşman gerisindeki Banaz üzerine gönderilmişti. Refet Paşa'nın buyruğu altına verilen kuvvetler saldırılarında başarı kazanamadılar; tersine, çok yitik verildi. Düşman, üstünlük sağlayarak Dumlupınar dayangalarına yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de, Dumlupınar'ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Savaşı diye anılan bu çarpışmalar böylece son buldu.

Refet Paşa, kendisi yenildiği halde düşmanı yenilmiş sayıyordu

Baylar, savaş sırasında savaş hatlarından kimi kısımların ileri geri dalgalanışı ve özellikle Afyon'un doğusundaki düşman tümenlerinin, Dumlupınar ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının yenilip savaş dışı edilememesi yüzünden, Dumlupınar'a değin çekilebilmeleri ve bunun ardından da, Yunan kuvvetlerinin sağlam bir savaş hattı tutmak için gerekli düzenlemeleri yaparken ilerdeki parçaların o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet

muharebe neticesini yanlış hükmetmesine bais oldu. Filhakika, Refet Paşa, kendisi mağlûp olduğu halde düşmanı mağlûp ve ricat eder kabul etti ve bunu beş gün devam eden Dumlupınar Meydan Muharebesinde düşmana son darbeyi vurmak nasip olduğunu bildiren telgrafiyle bize de iblâğ etti. Biz de, bittabi memnun olarak tehalükle, büyük takdirat ve tebrikâtta bulunduk. Fakat, vaziyeti tamamiyle meydana çıkarmak için telgraf başında kendisine sorduğum suallere aldığım cevaplardan, vaziyetin bildirildiği gibi olduğunda şüphe ve tereddüde düştük. Nihayet anlaşıldı ki, düşman, tamamen maksadına muvafık ve vaziyet-i umumiyesine mutabık olarak, Dumlupınar'da müdafaası sehil, hâkim ve esaslı bir mevzi alıyordu. Bilâkis Refet Paşa'nın, biraz geride, bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy, Silkisaray hattını tutması, lâzımgeldi.

Efendiler, vaziyette sükûnet peyda olduktan sonra, Refet Paşa'nın kumanda ettiği orduda, kendisine karşı itimadın münselip olduğu anlaşıldı. Vaziyeti mahallinde tetkik etmek üzere, Fevzi Paşa Hazretleri, Ankara'dan ve İsmet Paşa da, Garp Cephesinden birlikte bizzat Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın kumanda vaziyetinin bir müddet daha idamesi ciheti tercih edilmekte olduğundan, meseleyi ona göre hal ve tespite çalıştılar. Fakat zaman geçmeden bu vaziyetin idamesi gayrimümkün ve gayricaiz olduğu kanaatı hâsıl oldu. Bu sebeple, ben, bizzat Fevzi ve İsmet paşaları alarak Refet Paşa nezdine gittim. Vaziyeti yakından tetkik ettim ve derhal şu tarz-ı halli tatbik ettim. Taht-ı kumandasında bulunan Cenup Cephesini, Garp Cephesine raptederek İsmet Paşa kumandasına tevdi ettim. Kendisine Ankara'da bir vazife verilmek üzere oraya avdeti lüzumunu bildirdim.

Refet Paşa Türk ordusuna başkumandan olmak istiyordu

Refet Paşa, Ankara'ya avdet ettiği zaman şöyle bir suret-i hal tasavvur etmiştim. İsmet Paşa artık Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetinden istifa ederek, tamamen tevsi edilmiş olan Garp Cephesi Kumandanlığiyle iştigal edecek, Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de vekâleten ifa etmekte olduğu Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetini asil olarak deruhde edecek. Ondan inhilâl edecek Müdafaa-i Milliye Vekâleti vazifesini de Refet Paşa ifa edecek.

Refet Paşa, esas itibariyle, yine askerî bir vazife deruhde etmek taraftarıydı. Fakat, benim tarz-ı tesviyemi beğenmedi. Diyordu ki, Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa'nın makamından istifa etmesine sebep yoktur. İsmet Paşa'nın Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetinden istifasını zarurî görüyor ve bana da bu aralık bir vazife vermeği düşünüyorsanız tarz-ı tesviyenin ona göre tanzimi mümkündür.

Paşa'nın savaş sonucu üzerinde yanlış yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekten Refet Paşa, kendisi yenildiği halde düşmanın yenilip kaçtığını kabul etti ve bunu beş gün süren Dumlupınar Meydan Savaşında düşmana son yumruğun indirilebildiğini bildiren teliyle bize de duyurdu. Biz de, elbet sevinerek ivedilikle onu çokça övdük ve kutladık. Ama durumu iyice anlamak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım karşılıklardan işin bildirildiği gibi olduğundan kuşkuya düştük ve duraksadık. Sonunda anlaşıldı ki, düşman ereğine ve genel durumuna tam uygun olarak Dumlupınar'da, savunması kolay, sağlam ve üstün bir dayangaya yerleşiyordu. Refet Paşa ise, tersine, bütün kuvvetleriyle biraz geride Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattını tutmak zorunda kaldı.

Baylar, durum biraz durgunlaştıktan sonra Refet Paşa'nın komutasındaki orduda kendisine karşı güven kalmadığı anlaşıldı. Durumu yerinde incelemek üzere Ankara'dan Fevzi Paşa Hazretleri, Batı Cephesinden de İsmet Paşa, Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın komutanlıkta bir süre daha bırakılması yeğlenmekte olduğundan, sorunu ona göre çözüp saptamaya çalıştılar. Ama, bu durumun sürdürülmesinin olanaksızlığı, uygun olmadığı kanısı hemen belirdi. Bunun için ben Fevzi ve İsmet paşaları alarak Refet Paşa'nın yanına gittim. Durumu yakından inceledim ve işi hemen şöylece çözdüm. (Refet Paşa'nın) komutası altındaki Güney Cephesini, Batı Cephesine bağlayarak İsmet Paşa komutasına verdim. Kendisine, Ankara'da bir görev verilmek üzere, oraya dönmesi gerektiğini bildirdim.

Refet Paşa Türk ordusuna başkomutan olmak istiyordu

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğünde şöyle bir çözüm yolu tasarlamıştım : İsmet Paşa artık Genelkurmay Başkanlığından çekilerek, bütün zamanını, genişletilmiş olan Batı Cephesi Komutanlığı işlerine verecek; Milli Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de vekil olarak yapmakta olduğu Genelkurmay Başkanlığı görevini temelli olarak üstüne alacak. Ondan boşalacak Milli Savunma Bakanlığı görevini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, aslında yine askerlik görevi almak istiyor idiyse de, benim tasarladığım çözüm yolunu beğenmedi. Diyordu ki : "Milli Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa'nın görevinden çekilmesine neden yoktur. İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığından çekilmesini zorunlu görüyor ve bana da bu aralık bir görev vermeyi düşünüyorsanız, çözüm yolu ona göre düzenlenebilir".

Ben birdenbire, Refet Paşa'nın mütaleasında mündemiç maksada nasılsa intikal edemedim. Çünkü biraz sonra anlar gibi olduğum nokta-i nazar asla hatırıma gelmemişti. Mütereddit olduğum noktayı tavzih için bizzat kendisine sordum. Dedim ki, yani siz mi Erkânıharbiye Reisi olmak istiyorsunuz? Gerçi vazıh bir cevap vermedi ama, ben maksadın tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu mütaleayı dermeyan eyledim: «Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti, bizim teşkilâtımıza göre, bugün, fiilen Başkumandanlık makamıdır. Siz, henüz Türk ordusuna başkumandan olacak evsafı ihraz etmiş değilsiniz. Bunu şimdilik hatırınızdan çıkarınız!»

Refet Paşa, verdiği cevapta dedi ki, öyle ise ben de Müdafaa-i Milliye Vekâletini kabul etmem. O sizin bileceğiniz iştir, dedim ve bıraktım. Filhakika kabul etmedi ve aldığı mezuniyet üzerine Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen yerde bir müddet istirahate çekildi. Refet Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti bundan sonra hâsıl olan diğer bir vaziyet üzerine vukubulmuştur.

Londra Konferansından dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin imzaladığı mukaveleler

Muhterem Efendiler, İkinci İnönü zaferinden sonra, Londra'ya gitmiş olan heyet-i murahhasamız avdet etti. Konferansın müspet bir neticeye iktiran etmemiş olduğu malûmunuzdur. Fakat Heyet-i Murahhasa Reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey; kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya rical-i siyasiyesi ile temas ve mükâlemelerde bulunarak ayrı ayrı herbiriyle birtakım mukavelenameler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in, İngiltere ile imzaladığı bir mukavele mucibince yedimizde bulunan bilcümle İngiliz üserasını iade edecektik. Buna mukabil İngilizler de bize, esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız Türk esirleri meyanında Ermenilere ve İngiliz üserasına zulüm veya suimuamele etmiş olduğu iddia edilenler istisna edilecekti.

Hükûmetimiz, bittabi böyle bir mukaveleyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü böyle bir mukaveleyi tasvip etmek Türk tebaasının, Türkiye dahilindeki harekâtı üzerinde ecnebi hükûmetinin bir nevi hakk-ı kazasını tasdik etmek olurdu.

Bu mukaveleyi tasdik etmemekle beraber, İngilizler bazı Türk üserasını serbest bıraktıklarından biz de bilmukabele elimizde bulunan İngiliz üserasından bir kısmını serbest bıraktık.

Bilâhare 23 Teşrinievvel 1921 tarihinde, Hilâliahmer Reis-i Sanisi Hâmit Bey'le İstanbul'da İngiliz komiseri arasında hâsıl olan itilâf üzerine, Malta'da bulunan bilcümle Türk mevkufini ile nezdimizde bulunan bilcümle İngiliz mevkufininin mübadelesi, kararlaştırılarak tatbik edilmiştir.

Ben, Refet Paşa'nın bu düşüncesiyle güttüğü amacı nasılsa birdenbire kavrayamadım. Çünkü biraz sonra anlar gibi olduğum düşünce, hiç aklıma gelmemişti. Duraksadığım noktayı açıklatmak için kendisine sordum, dedim ki : "Yani siz mi Genelkurmay Başkanı olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir yanıt vermedi; ama, ben amacın tam bu olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine, şunları söyledim : "Genelkurmay Başkanlığı, bizim örgütümüze göre, bugün gerçekte eylemli olarak Başkomutanlık katıdır. Siz daha Türk ordusuna başkomutan olacak nitelikleri kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik aklınızdan çıkarınız!"

Refet Paşa verdiği yanıtta dedi ki : "Öyleyse ben de Milli Savunma Bakanlığını kabul etmem." "O sizin bileceğiniz iştir." dedim ve bıraktım. Gerçekten kabul etmedi ve izin alarak Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen yerde bir süre dinlenmeye çekildi. Refet Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığına getirilişi bundan sonra ortaya çıkan başka bir durum üzerine olmuştur.

Londra Konferansından dönen Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in imzaladığı sözleşmeler

Saygıdeğer baylar, Londra'ya gitmiş olan Delegeler Kurulumuz, İkinci İnönü utkusundan sonra geri geldi. Konferansın olumlu bir sonuca bağlanmamış olduğunu biliyorsunuz. Ama Delegeler Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarıyla buluşup konuşarak, her biriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşmeye göre, elimizde bulunan bütün İngiliz tutsaklarını geri verecektik. Buna karşılık, İngilizler de tutsaklarımızı bize vereceklerdi. Yalnız, Türk tutsaklarından, Ermenilere ve İngiliz tutsaklarına kıyın yapmış ya da kötü işlem yapmış olduğu öne sürülenler, verilmeyecekti.

Hükümetimiz elbette böyle bir sözleşmeyi uygun görüp onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak, Türk uyruklularının Türkiye sınırları içindeki davranışları üzerinde yabancı bir hükümetin yargılama hakkını onaylamak gibi olurdu.

Bu sözleşmeyi onaylamadıksa da İngilizler kimi Türk tutsaklarını salıverdiklerinden biz de buna karşılık elimizde bulunan İngiliz tutsaklarından bir kısmını salıverdik.

Daha sonra, 23 Ekim 1921'de Kızılay İkinci Başkanı Hâmit Bey'le İstanbul'da İngiliz Komiserinin anlaşmaları üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutukluları ile bizdeki bütün İngiliz tutuklularının değiştirilmesi kararlaştırılmış ve uygulanmıştır.

Efendiler, Bekir Sami Bey, resmî müzakerat ve mükâlemat haricinde sırf şahsî olarak da Lloyt Corc ile bir mülâkatta bulunlunmuş.. beyinlerinde, söylenen sözler stenografiye edilmiş.. bu zabıt imza da edilmiş.. Bekir Sami Bey'in yedinde bulunan nüshanın muhteviyatına muttali edildiğimi derhatır etmiyorum. Son zamanda Hariciye Vekâleti vasıtasiyle Bekir Sami Bey'den bu nüshayı talep ettirdim ise de vekâlete gönderdiği bir mektupta, olzaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının ve gerek tercümelerinin Hariciye Vekâletinden infisalinde ait olduğu dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu vesika bulunamamıştır. Ve Hariciyede kimse bu vesikadan ve muhteviyatından malûmattar bulunmuyor. Ben de arzettiğim gibi hiçbir vakit haberdar edildiğimi tahattur etmiyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey'le Fransız Başvekili Mösyö *Briyan* (Briand) arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir mukavele imza edilmiştir. Bu mukaveleye nazaran Fransa ile hükûmet-i milliye arasında muhasamata nihayet verilecek. Fransızlar, müsellâh çeteleri; biz de, mücahitlerimizi silâhtan tecrit edeceğiz.. Kuva-yi zabıtamıza Fransız zabitleri ithal olunacak.. Fransızlarca teşkil olunan zabıta, muhafaza edilecek.. Fransa'nın tahliye edeceği yerlerle, Mamuretülâziz, Diyarbekir ve Sivas vilâyetlerinin inkişaf-ı iktisadisi için yapılacak teşebbüsatta hakk-ı rüçhan ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek... ilâ.

Hükûmetimizce, bu mukavelenin de adem-i kabulü esbabını tadada hacet yoktur zannederim.

Bekir Sami Bey, İtalya Hariciye Nazırı bulunan Kont Isforça ile de 12 Mart 1921'de bir mukavele imza etmiş.. Buna nazaran, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize iadesi zımnındaki metalibimizi konferans nezdinde terviç etmesine mukabil, biz de, İtalya Devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklariyle Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının bilâhare tayin edilecek aksamında teşebbüsat-ı iktisadiye için hakk-ı rüçhan verecektik. Bundan başka, işbu menatıkta Türk hükûmeti veya Türk sermayesi tarafından yapılmayacak olan iktisadî işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan - Türk şirketine devri kabul edilmekte idi.

Bittabi bu mukavele de ; hükûmetimizce retten başka bir muameleye maruz kalamazdı.

Efendiler, İtilâf Devletlerinin, Londra'ya tesis-i sulh için gönderdiğimiz Heyet-i Murahhasamız Reisi Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri mukaveleler muhteviyatı, Sevr projesini müteakip beyin-

Baylar, Bekir Sami Bey resmi görüşmeler ve konuşmalar dışında, salt kişisel olarak da Lloyt Corc ile buluşmuş. Aralarında, söylenen sözler steno ile yazılmış. Bu tutanak imza da edilmiş. Bekir Sami Bey'in elinde bulunan tutanak kopyasının kapsamı üzerine bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Bekir Sami Bey'den bu tutanağı istettim ise de, Bakanlığa gönderdiği bir mektupta, zamanında bu tutanak çevirisinin bana gösterildiğini; gerek aslının, gerek çevirilerinin Dışişleri Bakanlığından ayrılırken ilgili dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunamamıştır. Dışişleri Bakanlığında da kimse bu belgeyi ve içindekileri bilmiyor. Ben de, söylediğim gibi, hiçbir zaman bu belgeden bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum.

Baylar, Bekir Sami Bey'le Fransız Başbakanı Bay Briyan (Briand) arasında da 11 Mart 1921 günlü bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre Fransa ile Ulusal Hükümet arasında çarpışmalara son verilecek. Fransızlar silahlı çetelerin; biz de savaşçılarımızın silahlarını alacağız. Güvenlik kuvvetleri arasına Fransız subayları da alınacak. Fransızlarca meydana getirilen güvenlik kuvvetleri kalacak. Fransa'nın boşaltacağı yerlerle Elazığ, Diyarbakır ve Sıvas illerinin iktisat bakımından gelişmesi için yapılacak girişimlerde Fransızlara üstünlük hakkı tanınacak ve Ergani madenleri işletme hakkı da onlara verilecek... vb.

Hükümetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin nedenlerini saymaya gereklik yoktur sanırım.

Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri Bakanı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış. Buna göre İtalya'nın, İzmir ve Trakya'nın bize geri verilmesi yolundaki isteklerimizi konferansta desteklemesine karşılık, biz de İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak bölümlerinde iktisadi girişimler için üstünlük hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk hükümetinin ya da Türk sermayesinin yapmayacağı iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan - Türk ortaklığına devredilmesi kabul edilmekte idi.

Elbet bu sözleşme de hükümetimizce geri çevrilmekten başka bir işlem göremezdi.

Baylar, İtilâf Devletlerinin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr tasarısından sonra

lerinde aktettikleri «*Accord tripartite*» tesmiye olunan ve Anadolu'yu menatık-ı nüfuza taksim eden itilâfnameyi, başka namlar altında hükûmet-i milliyemize kabul ettirmek maksadına matuf olduğu pek aşikârdır. İtilâf rical-i siyasiyesi bu maksatlarını, Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeğe muvaffak da olmuşlardır. Bekir Sami Bey'in Londra'da konferans müzakeratından ziyade münferit mükâlemelerle meşgul edildiği anlaşılıyor. Hükûmet-i milliye prensipleriyle, Hariciye Vekili olan zatın takip ettiği meslek arasındaki tefavüt, maatteessüf gayrikabil-i izahtır.

Bekir Sami Bey; bu itilâfnamelerle, Ankara'ya avdet ettiği zaman, fevkalâde nazar-ı dikkat ve istiğrabımı mucip olduğunu itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey, vaz'ı imza eylediği mukavelenameler muhteviyatının menafi-i âliye-i memlekete mutabık olduğu kanaatini izhar ve bunu Meclis'te dahi müdafaa ve ispat edebileceğini iddia ediyordu. Kanaatinde isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Mütalealarının Meclis'te mazhar-ı tasvip olamıyacağından başka Hariciye Vekâletinden ıskat edileceği de muhakkaktı. Fakat Meclis'i, mesail-i siyasiye müzakere ve münakaşatına boğmayı o günlerin şeraitine muvafık görmediğimden; Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyliyerek Hariciye Vekâletinden çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey, bu teklifimi kabul ederek istifanamesini verdi.

Fakat, Bekir Sami Bey, heyet-i murahhasa riyaseti vazifesiyle, Avrupa'daki seyahati esnasında yaptığı muhtelif temasların kendisinde hâsıl ettiği intıbaata göre, İtilâf Devletleriyle prensiplerimiz dahilinde anlaşmak imkânı bulunduğu kanaatinde ısrar ediyordu. Ve kendisinin bu anlaşmaları temine medar olabileceğini dermeyan ediyordu. Bunun üzerine kendisine şu hususi mektubu yazdım.:

19/5/1921

Amasya Meb'usu Bekir Sami Beyefendiye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün âleme ilân edilmiş olan prensipleri malûm-ı âliniz olup bu prensiplerin hutut-ı esasiyesi şu kısa cümle ile kabil-i ifadedir: «Malûm olan hudud-ı milliyemiz dahilinde memleketimizin tamamiyetini ve milletin istiklâl-i tammını temin etmek.» Heyet-i murahhasa riyaseti vazifesiyle vukubulan son seyahat ve temaslarınızın sizde hâsıl ettiği tesirat ve intıbaata nazaran Hükûmat-ı İtilâfiyenin mevzu prensiplerimizi ihlâl etmeksizin memleketimizle anlaşmağa mütemayil oldukları kanaatinde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Müteliflerin bu temayülâtına delâlet edecek ciddî ve samimî âsar ve netayici henüz görememektedir. Bu baptaki tahminatınızın tahakkukuna imkân bahşolacak bir

aralarında yaptıkları, "Üçlü Anlaşma" adı verilen ve Anadolu'yu sömürme[1] bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, ulusal hükümetimize kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilâf siyasa adamları bu isteklerini Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'i Londra'da, konferans görüşmelerinden çok, ayrı ayrı yapılan konuşmalarla oyaladıkları anlaşılıyor. Ulusal Hükümetin ilkeleriyle Dışişleri Bakanı olan kişinin tutumu arasındaki ayrımın neden ileri geldiği, ne yazık ki açıklanamıyor.

Bekir Sami Bey bu sözleşmelerle Ankara'ya döndüğü zaman durumun, pek çok dikkatimi çektiğini ve beni şaşkınlığa uğrattığını açıkça söylemeliyim. Bekir Sami Bey, imzaladığı sözleşmelerin, ülkenin yüksek çıkarlarına uygun olduğu yolundaki kanısını belirtiyor ve bunu Meclis'te de savunup tanıtlayabileceğini ileri sürüyordu. Kanısının yerinde olmadığı, savında da mantık bulunmadığı kuşku götürmezdi. Görüşlerinin Meclis'te onaylanmayacağı bir yana, Dışişleri Bakanlığından da düşürüleceği kesindi. Ama Meclis'in, siyasa sorunları üzerinde görüşme ve tartışmalarla boğulmasını o günlerin koşullarına uygun bulmadığımdan, Bekir Sami Bey'e görüşlerinin yersizliğini kendim söyleyerek Dışişleri Bakanlığından çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi.

Ama Bekir Sami Bey, Delegeler Kurulu Başkanlığı göreviyle, Avrupa'daki yolculuğu sırasında yaptığı çeşitli buluşmaların kendisinde bıraktığı izlenimlere dayanarak, İtilâf Devletleriyle ilkelerimize uygun olarak anlaşma yolunun bulunduğu kanısında direniyordu. Kendisinin de bu anlaşmaları sağlayabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine kendisine şu özel mektubu yazdım :

19.5.1921

Amasya Milletvekili Bekir Sami Beyefendi'ye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, şimdiye değin çeşitli elverişli durumlardan yararlanarak türlü araçlarla bütün dünyaya duyurulmuş olan ilkelerini biliyorsunuz. Bu ilkelerin özü, şu kısa cümle ile anlatılabilir : "Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak." Delegeler Kurulu Başkanlığı göreviyle yaptığınız son gezi ve değinmelerinizin sizde yarattığı etkilere ve izlenimlere göre İtilâf Devletlerinin, koyduğumuz ilkeleri bozmaksızın bizimle anlaşmak eğiliminde oldukları kanısında bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilâf Devletlerinin bu eğilimini gösterecek güvenilir gerçek, içten belirti ve sonuçları şimdilik görememektedir. Bu konuda oranladıklarınızın gerçekleşmesine yol açacak

[1] nüfuz.

zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim Efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey, bundan sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Bu seyahatinden de bir fayda hâsıl olmadı. Yalnız, Ankara'da Mösyö *Franklen - Buyon* (Franklin - Bouillon) ile cereyan eden müzakerat, Bekir Sami Bey'in Paris'te bazı teşebbüsatiyle işkâl edilmekte olduğu anlaşılması üzerine, hükûmetçe Bekir Sami Bey'in, bir vazife-i resmiyesi olmadığının, ajansla ilânı zarurî görülmüştür.

Bekir Sami Bey, ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada, bana bazı iş'aratta bulunduğu gibi avdetinde de bir rapor vermişti. Gerek iş'aratında ve gerek raporunda tesadüf edilen bazı mütalealar, maatteessüf Bekir Sami Bey'in, Türk milletinin takip ettiğimiz emel ve mefkûresini, tamamen ihata etmiş ve o daire dahilinde hareket eylemekte bulunmuş olduğunda şüphe ve tereddüdü mâni mahiyette değildi.

Bekir Sami Bey, Avrupa'da aldığı tesirat ve intıbaata göre beyan-ı mütalea ediyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifre telgrafnamesinde, bizim siyasetimizi tenkit ettikten sonra diyordu ki: «Henüz fırsat elde iken âkılâne bir siyaset takibi, memleketi düştüğü girdab-ı azîmden kurtarabilir. Vukuat tamamiyle tetkik edilerek selâmet-i memleket namına bir hatt-ı hareket elzemdir. Aksi takdirde, tarih ve millet nazarında mes'uliyetten hiçbirimiz kurtulamayız.

Saadet-i millet ve selâmet-i islâmiyet namına musip bir hatt-ı hareketin ittihaz ve bir an evvel tebliğ buyurulmasını rica eylerim.»

Bekir Sami Bey, herçibadabat sulh yapmak taraftarı idi

Bekir Sami Bey, herçibadabat sulh yapmak taraftarı oldu. Bu nokta-i nazarını 24 Kânunuevvel 1921 tarihli raporunda şu suretle izah ediyordu:

«.... devam-ı harbin bu memleketi, milletin mevcudiyetini tehlikeye koyacak kadar tahrip ve imha edeceği ve bütün iktiham edilen fedakârlıkların beyhude izaa edilmiş olacağı fikr-i kavisindeyim. Harbin idamesi, haricî ve dahilî düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz belâyâ ve mesaibi kendi kendine milletin başına celp ve davet eyliyeceğine bütün mevcudiyetimle kaniim. Zat-ı Samilerinin uhdesine düşen vazife dünyada hemen hiçbir recül-i siyasinin duş-i iktidarına tahmil edilmiyen en ağır bir yüktür. Tarihte beş, altı asırda değil, belki on, on beş asırda bir ferde ancak kısmet olabilen bir vazife deruhde buyuruldu. İfrat ve tefritten sakınarak bugünkü faideye, müstakbelin menafi-i hakikiyesini feda etmiyerek, Türklük ile beraber bütün âlem-i islâmiyetin istikbalini temin için,

bir ortam bulabilirseniz, bu sonucun Türkiye Büyük Millet Meclisince ve Hükümetince sevinçle kabul edilebileceğine inanmanızı dilerim, efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey, bundan sonra yine Avrupa'ya gitti. Bu gezisinden de bir yarar elde edilemedi. Üstelik, Ankara'da Bay Franklen - Buyon (Franklin-Bouillon) ile yapılmakta olan görüşmelerin, Bekir Sami Bey'in Paris'teki kimi girişimleri yüzünden güçlüğe uğradığı anlaşılınca, Hükümet, Bekir Sami Bey'in resmi bir görevi olmadığını ajansla kamuya bildirmek zorunda kalmıştır.

Bekir Sami Bey, ikinci kez Avrupa'da bulunduğu sırada, bana kimi şeyler bildirdiği gibi dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirdiği şeyler arasında gerekse raporunda görülen kimi düşünceler, ne yazık ki, Türk ulusunun izlediğimiz amaç ve ülküsünü, Bekir Sami Bey'in tam olarak kavramadığı ve ona göre iş görmediği yolundaki kuşkuları giderecek nitelikte değildi.

Bekir Sami Bey Avrupa'da gördüklerinin etkilerine ve izlenimlerine uyarak düşünce yürütüyordu.

12 Ağustos 1921 günlü bir şifre telinde bizim siyasamızı eleştirdikten sonra diyordu ki : "Daha fırsat elde iken akıllıca bir siyasa gütmek, ülkeyi içine düştüğü büyük burgaçtan[1] kurtarabilir. Olaylar bütünüyle incelenerek ülkenin esenliğine yarayacak bir yol tutmak pek gereklidir. Yoksa, tarih ve ulus önünde hiçbirimiz sorumluluktan kurtulamayız.

Ulusun mutluluğunu ve Müslümanlığın esenliğini sağlayıcı bir yol saptanmasını ve bir an önce bana bildirilmesini rica eylerim".

Bekir Sami Bey, ne pahasına olursa olsun barış yapmak istiyordu. Bu görüşünü 24 Aralık 1921 günlü raporunda şöylece açıklıyordu :

Bekir Sami Bey, ne pahasına olursa olsun barış yapmak istiyordu

...savaşın sürüp gitmesinin bu ülkeyi, ulusun varlığını tehlikeye koyacak kertede yıkıp yok edeceğini ve bütün katlanılan özverilerin boşuna yitirilmiş olacağını kesinlikle düşünmekteyim. Savaşın sürdürülmesinin, iç ve dış düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz bela ve yıkımları kendi kendine ulusun başına çekeceğine bütün varlığımla inanıyorum. Yüce kişiliğinize düşen ödev, dünyada hemen hiçbir siyasa adamının omuzlarına yükletilmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte, beş altı yüzyılda değil, belki on, on beş yüzyılda bir kişiye ancak düşebilen bir ödevi yüklenmiş bulunuyorsunuz. Her türlü aşırılıktan sakınarak, bugünün yararları uğruna, yarının gerçek çıkarlarından vazgeçmeyerek Türklük ile birlikte bütün Müslümanlık dünyasının geleceğini

[1] girdaptan.

pek yakın bir zamanda maaziyadetin istihsali mümkün gaye-i milliye ve islâmiyeyi kurtarmak ve tahkim eylemek için, hatta muvakkaten fedakârlığı bile kabul eylemek, sayesinde, tarih-i âlemde lâyemut bir nam kazanmak ve müceddid-i bünyan-ı islâmiyet olmak Zat-ı Fahimaneleri için mümkündür. Aksi halde, Türk Milleti ve dolayisiyle bütün âlem-i islâmiyet mahkûm-i esaret ve zillet olacağı bendenizce şüphesizdir. İsminizi ilâ yevmilkıyam bütün ensal-i islâmiye için Hazret-i Fahr-i Kâinat Efendimizden sonra en mukaddes bir nam ve yadigâr olmak üzere terketmek şerefini ve fırsatını kaybetmemenizi, saika-i hamiyet ve islâmiyet olarak arzetmeği bir vazife-i mukaddese addederim Efendim Hazretleri.»

Bütün bu mütaleatın hulâsası, felâketten, zillet ü esaretten kurtulmak için kendisinin Londra'da yaptığı mukavelenameler hududu dahilinde millî mücadeleye nihayet vermeği teklif ediyordu.

Efendiler, Bekir Sami Bey'in bu mütaleatı bende müspet tesir hâsıl etmemişti. Dermeyan ettiği fikirler ve tarz-ı muhakemeler, kendisiyle müzakere ve münakaşayı dahi bilüzum ve bifaide telâkki ettirmişti.

* * *

Mecliste belirmeğe başlıyan siyasi gruplar

Efendiler, heyet-i aliyenizi biraz da Büyük Millet Meclisi dahilinde cereyan etmekte olan ahval ile temasa getirmek istiyorum. Malûm-ı âlinizdir ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, milletçe aza intihap olunurken Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin heyetleri de müntehib-i saniler meyanında bulundular. Buna nazaran, denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, heyet-i umumiyesiyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin siyasî bir grubu mahiyetinde idi. Filhakika, bidayette bu yolda hareket edilmişti. Meclis heyet-i umumiyesinin umde-i esasiyesini, cemiyetin umde-i esasiyesi teşkil ediyordu. Malûmdur ki, Erzurum ve Sıvas kongrelerinde tespit olunan esasat, son İstanbul Meclis-i Meb'usanınca kabul ve teyit olunup, *Misak-ı Millî* namı altında, züpte edilmiş idi. Bu esasat, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o daire dahilinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulh ü müsalemeti istihsale çalışılıyordu. Fakat, zaman geçtikçe, Meclis'te müşterek mesainin temin ve tanziminde müşkülât zuhûr etmeğe başladı. En basit meselelerde âra teşettüt ediyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı zevat buna çare olmak üzere 1920 senesi evasıtında birtakım teşekküller vücuda getirmek teşebbüsüne başladılar. Bütün bu teşebbüsler, Meclis müzakeratının muntazam cereyanını temin etmek ve mevzu mesail hakkında ârayı teksif ederek, müspet iş çıkarmak gayesine matuf bulunuyordu.

güven altına almak ve pek yakın bir zamanda istenilenden artık olarak elde edilebilecek ulusal ve dinsel amacı kurtarmak ve sağlamlaştırmak için, geçici olarak özveriye bile katlanarak dünya tarihinde ölümsüz bir san kazanabilir ve Müslümanlık yapısının yenileyicisi olabilirsiniz. Yoksa, Türk ulusunun ve dolayısıyla bütün Müslümanlık dünyasının tutsaklığa ve aşağılık bir duruma düşeceği bence kuşku götürmez. Adınızı, dünyanın sonuna dek, bütün Müslüman kuşaklar için Yüce Peygamber Efendimizden sonra en kutsal bir ad ve armağan olmak üzere bırakmak şerefini ve fırsatını yitirmemenizi yurtseverlik ve Müslümanlık gereği olarak bildirmeyi kutsal bir görev sayarım efendim hazretleri.

Bütün bu düşüncelerin özeti, yıkımdan, aşağılık durumdan ve tutsaklıktan kurtulmak için Londra'da yaptığı sözleşmeler sınırı içinde ulusal savaşa son vermeyi öneriyordu.

Baylar, Bekir Sami Bey'in bu düşünceleri bende olumlu etki yaratmamıştı. İleri sürdüğü düşünceler ve usavurma yöntemleri, kendisiyle görüşmeyi ve tartışmayı bile gereksiz ve yararsız saydırmıştı.

* * *

Mecliste belirmeye başlayan siyasal gruplar

Baylar, yüce kurulunuza biraz da Büyük Millet Meclisi'nde geçen olaylardan bilgi vermek istiyorum. Biliyorsunuz ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne ulusça üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyeleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin siyasal bir grubu niteliğini de taşıyordu. Gerçekten başlangıçta tutum böyle idi. Meclis genel kurulunun temel ilkesini Cemiyetin temel ilkesi oluşturuyordu. Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sıvas kongrelerinde saptanan ilkeler, son İstanbul Meclisi Mebusan'ınca kabul edilip berkitilerek Misakı Milli[1] adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi'nce de kabul edilmişti ve bunlara uygun olarak ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak bir barışın elde edilmesine çalışılıyordu. Ama, zaman geçtikçe, Meclis'te birlik olarak çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler doğmaya başladı. En önemsiz konularda oylar dağılıyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu. Kimi kişiler buna bir çıkar yol bulmak için 1920 yılı ortalarında birtakım örgütler kurmaya kalkıştılar. Bütün bu girişimler, Meclis görüşmelerinin düzenli yürütülmesini sağlamak ve görüşülen konular üzerinde oyları toplayarak olumlu iş çıkarmak amacını güdüyordu.

[1] Ulusal Ant.

Bilmünasebe arzetmiştim ki, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylülde okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin mahiyet-i esasiyesini ve usul-i idare hakkındaki nokta-i nazarları tespit eden ve Meclis'in küşadını müteakip kıraat ve kabul olunan takririmi de, bu kısımla beraber, Halkçılık Programı unvanı altında tabı ve neşrettirmiştim. Arzettiğim teşekküller, benim bu programımdan mülhem olarak birtakım unvanlar takınmağa ve programlar tespit etmeğe başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu teşekkülâtın bellibaşlılarının isimlerini sayayım :

a) Tesanüt Grubu;
b) İstiklâl Grubu;
c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi;
d) Halk Zümresi;
e) Islahat Grubu;

Bu hiziplerden başka, isimsiz olarak, hususî maksatlar etrafında bazı küçük teşekküllerin de hal-i faaliyette bulundukları mahsus idi.

Efendiler, bu isimlerini saydığım hiziplerin herbiri Meclis müzakeratında temin-i inzıbat ve tevhid-i ârâ maksadiyle teşekkül etmiş oldukları halde mevcudiyetleri aksini bais oluyordu.

Filhakika adetleri çok, azaları mahdut olan bu hizipler, biribiriyle müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adeta Meclis'te bir şuriş vücuduna sebep olmağa başlamışlardı. Bilhassa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Kânunusani 1921 evahirinde, Meclis azalarının ve teşekkül eden hiziplerin, her meselede alelıtlak iştirak ve ittihad-ı mesailerini temin etmek, bir kat daha müşkül olmağa başladığı görülüyordu. Çünkü, Misak-ı Millînin tespit ettiği esasatta, bilâkaydüşart müttehit ve müttefik olan fikirler ve emeller, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun vazettiği nokta-i nazarlarda tamamen iştirak etmiş manzarasını arzetmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için, bilvasıta çok çalıştım. Fakat, bu suretle hâsıl olan neticelerin payidar olamadıkları görüldü. İşe bizzat müdahale zarurî olmağa başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu unvaniyle bir grup teş-

Yeri gelince söylemiştim ki, ilk Anayasamıza kaynak olan 13 Eylül 1920 günlü bir programı Meclis'e sunmuştum. Bu programın, Meclis'te 18 Eylülde okunan kısmından başka, buna da temel olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin öz niteliğini ve yönetim yöntemiyle ilgili görüşleri saptayan ve Meclis'in açılışından sonra okunup kabul olunan önergemi de, bu kısımla birlikte, *Halkçılık Programı* adı altında bastırmış ve yaydırmıştım. Yukarıda bildirdiğim örgütler benim bu programımdan esinlenerek birtakım sanlar takınmaya ve programlar saptamaya başladılar. Bir bilgi vermiş olmak için bu örgütlerin belli başlılarının adlarını sayayım :

a – Tesanüt Grubu [1]
b – İstiklâl Grubu [2]
c – Müdafaai Hukuk Zümresi [3]
d – Halk Zümresi [4]
e – Islahat Grubu [5]

Bu gruplardan başka, adsız olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıkları anlaşılıyordu.

Baylar, bu adlarını saydığım grupların her biri Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyları birleştirmek amacıyla kurulmuşlarsa da, bunların varlıkları tersine bir sonuç veriyordu.

Gerçekten sayıları çok, üyeleri az olan bu gruplar birbiriyle yarışmaya kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden Meclis'te hemen hemen bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Özellikle Anayasa, Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan grupların, genel olarak her işte toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın bir kat daha zorlaşmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misakı Milli ile saptanmış olan ilkelerde her bakımdan görüş ve amaç birliği olduğu halde, Anayasa ile konulan ilkeler üzerinde tam birlik sağlanmış görünmüyordu. Grupları birleştirmek ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ama bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe el koymam zorunlu olmaya başladı. Sonunda, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu adıyla

[1] Dayanışma Grubu.
[2] Bağımsızlık Grubu.
[3] Hakları Savunma Grubu.
[4] Halk Grubu.
[5] Yenileştirme Grubu.

kiline karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir madde-i esasiye koydum. Bu maddenin ruhu, iki noktadan ibaretti: Birinci nokta: grup, Misak-ı Millî esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulh ü müsalemeti istihsal için, milletin bilûmum kuva-yi maddiye ve maneviyesini icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmî ve hususî bilûmum teşkilât ve tesisatını bu maksad-ı esasiye hadim kılmağa çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun teşkili

İkinci nokta; grup, devlet ve milletin teşkilâtını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespit ve ihzara sâyedecektir.

Efendiler, bütün hizipleri ve Meclis'in ekser azasını davet ederek bu iki esas üzerinde birleşmelerini temin ettim. Bu işaret ettiğim madde-i esasiyeye ve bundan sonra grubun nizamname-i dahilisine ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü vukubulan içtimada kabul olundu. Grup heyet-i umumiyesinin intihabiyle, grubun bizzat riyasetini de deruhde etmiştim.

Efendiler, memleket dahilinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mevcut olduğu gibi, onun, Meclis'te aynı unvan altında bir de siyasî grubu teşekkül etmiş oldu. İstanbul Meclis-i Meb'usanının yapmaktan içtinap ettiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bütün müddet-i devamınca, hükûmetin ifa-yi vazife etmesine hadim olabilmiştir. Fakat, grup nizamnamesi madde-i esasiyesinin ihtiva ettiği ikinci noktayı manidar bulanlar oldu. Bu gibiler, mahsusatlarını ifşa etmemekle beraber, bu noktada mündemiç mana ve maksudun husulpezir olmaması için derhal faaliyete geçmekte teahhur etmediler. Menfi faaliyet diye tavsif edebileceğimiz bu nevi teşebbüsat, iki suretle vukubulmakta idi.

Birincisi; grubun dahilinde efkârı ifsat ve aleyhte ihzar tarzında oluyordu.

Hoca Raif Efendi "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti" teşkil ediyor

İkincisi; memleket dahilinde ve yine teşkilâtımız içinde.. Bu noktayı izah eden en bariz misali, Erzurum Meb'usu Hoca Raif Efendi'nin ve bazı arkadaşlarının, grubun teşekkülünden evvel Teşkilât-ı Esasiye Kanununun çıkmasını müteakıp aldıkları teşebbüs teşkil eder. Arzu ederseniz bu hususta bir nebze arz-ı malûmat edeyim.

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesinin unvanını tadil etti. *Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti* dedi. Mevcut cemiyet

bir grup kurmaya karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir ana madde koydum. Bu maddenin özü, iki noktada toplanıyordu. Birinci nokta şu idi: Grup, Misakı Milli ilkelerine bağlı kalarak ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir barışı elde etmek için, ulusun bütün maddi ve manevi gücünü gereken ereklere yöneltip kullanacak ve yurdun resmi, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubunun kurulması

İkinci nokta ise şuydu : Grup, devletin ve ulusun örgütlerini, Anayasa'ya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır.

Baylar, bütün grupları ve Meclis üyelerinin çoğunu çağırarak bu iki ilke üzerinde birleşmelerini sağladım. Bildirdiğim bu ana madde ve bundan sonra grubun iç tüzüğüyle ilgili maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul olundu. Grup genel kurulunun seçilmesi üzerine, grubun başkanlığını da üzerime almıştım.

Baylar, ülkede nasıl bir Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti varsa, Meclis'te de onun bu ad altında bir siyasal grubu kurulmuş oldu. İstanbul'daki Millet Meclis'inin yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından on dört ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin çalıştığı sürece hükümetin iş görmesine yardımcı olabilmiştir. Ama grup tüzüğü ana maddesindeki ikinci noktayı anlamlı bulanlar oldu. Bu gibiler, düşüncelerini açığa vurmamakla birlikte, bu noktadaki anlam ve amacın gerçekleşmemesi için hemen işe girişmekte gecikmediler. Karşıt çalışmalar diye niteleyebileceğimiz bu türlü girişimler iki yoldan ortaya çıkıyordu.

Birincisi, grup içindeki düşünceleri, karıştırma ve karşıcıl bir durum hazırlama biçiminde idi.

Hoca Raif Efendi, "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" kuruyor

İkincisi, yurt içinde ve yine örgütümüz içinde... Bunu açıklayan en belirli örnek, Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi'nin ve kimi arkadaşlarının, grubun kurulmasından önce ve Anayasa'nın Meclis'ten çıkmasından sonra yaptıkları girişimdir. Dilerseniz, bu konuda birazcık bilgi vereyim.

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Kurulunun adını değiştirdiler; "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti"[1] dediler. Dernek

[1] Kutsal Varlıkları Koruma Derneği.

esasatının başına da, hilâfet ve saltanat makamının ve şekl-i devletin temin-i mahfuziyetine müteallik birtakım ilâvelerde de bulunmuş, bu teşebbüsünü diğer vilâyetlere, bilhassa şark vilâyetlerine de birtakım beyannameler göndererek teşmile kalkışmıştır. Ben, bundan haberdar olur olmaz, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbettim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını ikaz ve bu nevi teşebbüsattan sarfınazar ettirmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında, bazı muhaberat cereyan ettikten sonra Raif Hoca, bizzat Paşanın karargâhına gitmiş, orada muhafaza-i mukaddesat unvanının istimalindeki esbabı izah ederken demiş ki, maksat, hukuk-ı hilâfet ve padişahiyi muhafaza etmek ve memleket ve âlem-i islâmın hayat-ı hazıra ve müstakbelesi için azîm teşettüt ve mahzurları davet eden cumhuriyet şeklinden kat'iyyen sakınmaktır. Hoca, «Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Grubu maksadının hilâfet ve saltanat şeklinin cumhuriyete inkılâbını istihdaf eylediği mahsustur.» mutaleasında bulunduktan sonra, bu gibi teşebbüsatı muta tanımamakta, mazur olduklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa, Devlet şeklinin tarihi tebeddülâtı teşebbüslerinde rical-i askeriye ve mülkiyenin lâzımı gibi mütaleası alınmalıdır diyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu malûmatı veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifre telgrafında, Kâzım Paşa da, dermeyan eylediği mütaleat meyanında diyordu ki : «Şekl-i hükûmete ait esasatı, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tespit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz, bu kanun muhteviyatının nihayet bir fırka programı halinde kalmasını, kabiliyet-i ameliyesinde zuhûrunu tahmin ettiğim müşkülâta karşı, daha faydalı buluyorum. Bu fikrimi yakinen nüfuz edebildiğim mıntıkam efkâr ve hissiyatına göre, mücmelen izah etmek isterim. Mecliste Teşkilât-ı Esasiye Kanunu taraftarlığıyle teşekkül eden gruba dahil olan ekser zevat; yeni bir inkılâb-ı idaride memleket mukadderatına amil olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak bir hizb-i kalil yeni teşkilât fikirlerini terviç eder. Meb'usların Teşkilât-ı Esasiye Kanununa taraftarlıkları, ancak fikr-i zatileri olabilir. Devlet şeklinin bu azîm ve tarihî tebeddülâtı teşebbüslerinde, memleket mukadderat-ı hayatiyesinde, mes'ul ve müşterek olan rical-i askeriye ve mülkiyeden ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden lâzımı gibi mütaleat alınması ve fevkalâde bir mecliste tetkikını müteakıp keyfiyetin bir karara raptolunması lâzımdır kanaatindeyim.»

Efendiler, kat'î zaferden sonra da İkinci Büyük Millet Meclisi, cumhuriyeti ilân ettiği zaman dahi, Kâzım Karabekir Paşa İstan-

tüzüğünün başına da, padişahlığın ve halifeliğin ve devlet biçiminin dokunulmazlığına ilişkin birtakım eklentiler yapmışlar ve girişimlerini öteki illere, özellikle doğu illerine de birtakım bildiriler göndererek yaymaya kalkışmışlardı. Ben bunu öğrenince, hemen Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını uyarmasını ve bu türlü girişimlerden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında kimi yazışmalar olduktan sonra Raif Hoca, Paşanın karargâhına gitmiş, orada "Muhafazai Mukaddesat" adının kullanılması nedenlerini açıklarken demiş ki : "Amacımız halifelik ve padişahlık haklarını korumak; ülkenin ve Müslümanlık dünyasının bugünü ve geleceği için büyük uyuşmazlıklara ve sakıncalara yol açan cumhuriyetten kesin olarak sakınmaktır". Hoca : "Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Müdafaai Hukuk Grubu'nun halifelik ve padişahlığı cumhuriyete çevirmek amacını güttüğü seziliyor." sözünü de ekledikten sonra bu gibi girişimlere uyamayacaklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa "Devlet biçiminde tarihsel değişiklikler yapılacağı zaman asker ve sivil devlet adamlarının gereği gibi düşünceleri alınmalıdır" diyor

Kâzım Karabekir Paşa, bu bilgiyi veren 11 Temmuz 1921 günlü kapalı telinde, kendisi de, ileri sürdüğü düşünceler arasında diyordu ki : "Hükümet biçimine ilişkin ilkelerin, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Anayasa'da saptanmış olduğu görülüyor. Oysa ben, bu yasa içeriğinin olsa olsa bir parti programı olarak kalmasını, yürütülmesinde ortaya çıkacağını kestirdiğim güçlükler dolayısıyla, daha yararlı buluyorum. Bu görüşümü, çok iyi tanıyabildiğim bölgemdeki düşünce ve duygulara göre kısaca açıklamak isterim. Meclis'te Anayasa'yı desteklemek amacıyla kurulan gruba girmiş kişilerin çoğu, yeni bir yönetim devriminde ülkenin alınyazısına etken olmak isteğinde görünenlerdi. Halk arasında, ancak küçük bir grup, yeni örgüt kurma görüşünü benimser. Milletvekillerinin Anayasa değişikliğinden yana olmaları ancak kişisel görüşleri olabilir. Devlet biçiminde böyle büyük ve tarihsel değişiklik yapmaya girişirken, ülkenin alınyazısından sorumlu ve ortak olan asker ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaai Hukuk merkezlerinin düşünceleri, gereği gibi alındıktan ve olağanüstü bir mecliste incelendikten sonra bir karar alınması gerekir, kanısındayım".

Baylar, kesin utkudan sonra, İkinci Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyeti ilan ettiği zaman da, Kâzım Karabekir Paşa İstan-

bul gazetecilerine beyanatında, ötedenberi gelen hissiyat ve şikâyatını «cumhuriyet ilânını bize sormadılar» suretinde hulâsa etmekte idi.

Kâzım Karabekir Paşa, mütaleatiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, millet tarafından fevkalâde salâhiyetlerle mezun kılınan azadan mürekkep fevkalâde bir meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir meclisin vazettiği kanuna, hem de Teşkilât-ı Esasiye Kanununa, muarız bulunduğunu ima ediyor. Daha garibi, teşkilât-ı devletin tebeddülünde müessir olacak kararlar alabilmek için, rical-i askeriye ve mülkiyenin ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin mütaleaları alınmak lüzumuna kani bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaa-i Hukuk Grubiyle alâkama da itiraz ederek «bendeniz Zat-ı Samilerinin bu kabîl siyasî fırkalara........ iştirakten beri kalmasına bilhassa taraftarım.» dedikten sonra benim, bitaraf bir vaziyet muhafaza eylememi tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921 de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın bazı hususatı tenvire medar olacak noktalarını zikretmekle iktifa edeceğim. Cevabımda demiştim ki : «Müdafaa-i Hukuk Grubu, memleketin tam istiklâlini temin gibi kısa ve kat'î bir gaye ile vücuda gelmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tatbikı ciheti de, gayesi dahilindedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bütün füruat-ı idariyeyi ve Türkiye Hükûmetinin vaz'ı hukukisini ihtiva eden mufassal ve tam bir kanun olmayıp memleketin teşkilât-ı mülkiye ve idariyesinde icabat-ı zamanın istilzam eylediği halkçılık esasını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu hakkındaki fikri vehimdir.»

İdare-i merkeziyenin tevdi edildiği zevat arasında, şahsiyetleri ve ef'al-i sabıkalariyle müstahakk-ı tenkit olanların bulunduğu hakkındaki iddia ise, daha müspet bir ifade ile muhtac-ı tevsik bir mahiyettedir. Her işi, bütün secaya-yi idariye ve fezail-i şahsiye ile mükemmelen yetişmiş adamlara tevdi etmek, pek kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla beraber, muhitimiz için değil, hatta dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile her mahfil, her mıntıka, her sahib-i meslek tarafından şayan-ı hürmet addedilecek bu kadar çok adam bulmak gayrikabildir. Mevhum ve gayrimüspet efkâr ve müddeayat ile memleketin mabihülistinadı olacak yegâne kuvvet ve teşkilâtı, duçar-ı zâfedecek tedabire tevessül etmek, eğer cahilâne bir cinnet değilse, her halde bir hıyanet olarak telâkki edilmelidir. Malûm-ı devletleridir ki, ilerlemek yolunda vukubulacak her

bul gazetelerine verdiği demeçte, öteden beri süregelen duygularını ve yakınmalarını: "Cumhuriyet ilanını bize sormadılar." diye özetlemekte idi.

Kâzım Karabekir Paşa, bu görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, ulusça olağanüstü yetkiler verilmiş üyelerden kurulu olağanüstü bir meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu yasaya, hem de Anayasa'ya karşı olduğunu sezinletiyor. Daha şaşılacak yönü, devlet örgütünü değiştirecek kararlar alabilmek için asker ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaai Hukuk merkezlerinin düşünceleri alınmak gerektiği kanısında bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaai Hukuk Grubuyla ilgimi de doğru bulmayarak: "Ben, yüksek kişiliğinizin böyle siyasal partilere... katılmaktan uzak kalmasını özellikle uygun görüyorum." dedikten sonra benim yansız bir durumda bulunmamı sürdürmemi öğütlüyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telyazısına 20 Temmuz 1921'de yanıt verdim. Biraz uzunca olan bu yanıtın, bazı konuları aydınlatmaya yarayacak noktalarını anmakla yetineceğim. Verdiğim yanıtta demiştim ki: "Müdafaai Hukuk Grubu, ülkenin tam bağımsızlığını sağlamak gibi kısa ve kesin bir amaçla kurulmuştur. Anayasa'nın uygulanması da amacı içindedir. Anayasa bütün yönetim kollarını ve Türkiye Hükümetinin hukuksal durumunu kapsayan ayrıntılı ve tam bir yasa olmayıp, ülkenin sivil yönetim ve örgütlerinde zamanın gerektirdiği halkçılık ilkesini ortaya koyan bir kuraldır. Bu yasada, cumhuriyeti anlatan bir şey yoktur. Raif Efendi'nin, padişahlığın cumhuriyete çevrileceğinin sezildiği yolundaki düşüncesi kuruntudur.

Kendilerine merkezde önemli işler verilenler arasında, kişilikleri ve geçmişleri yönünden eleştirilecek durumda olanların bulunduğu yolundaki savın ise, daha olumlu sözlerle tanıtlanması gerekir. Her işi, bütün yönetimsel nitelikler, kişisel erdemlerle çok iyi yetişmiş adamlara vermek pek değerli ve tatlı bir dilek olursa da, yalnız toplumumuz için değil, dünyanın en ileri ulusları için bile, her çevrenin, her bölgenin ve her iş erinin saygıya değer göreceği bunca adamı bulmanın olanağı yoktur. Kuruntuya dayalı ve olumsuz düşünceler ve savlarla ülkenin dayanağı olacak biricik gücü ve örgütü yıpratacak önlemlere başvurmak, eğer bilisizce bir delilik değilse, her halde bir hainlik sayılmalıdır. Sizlerce de bilinir ki, ilerleme yolunda yapılacak

mühim teşebbüsün, kendine göre mühim mahzurları vardır. Bu mahzurların hadd-i asgariye indirilmesi için tedabir ve teşebbüsatta kusur etmemek lâzımdır.»

Bundan sonra Efendiler; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, rical-i mülkiye ve askeriyeden ve Müdafaa-i Hukuk manzumesinden rey almak hususundaki fikrimi şöyle izah ettim: «Malûm-ı devletleri olduğu üzere bir hükûmet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün mefhumlarına tebaiyet mecburiyetindeyiz. Kanunun Meclis encümenlerinden sonra heyet-i umumiyede geçen münakaşatında tebellür edecek şekil üzerine, uzaktan telâkki edilecek efkâr ile icra-yi tesire imkân olmadığı elbette teslim buyurulur.»

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun yapılmasındaki isticalin ve bunun tatbikındeki müşkülâtın ve hilâfet ve saltanat meselesi hakkındaki nokta-i nazarın izahını da talep etmişti. Bu noktalara ait cevaplarımda demiştim ki: «Teşkilât Kanununun yapılmasında istical telâkki buyurulan tarz-ı hareketin hikmeti; bütün dünyada ve memleketimizde mahsus olan halkçılık cereyanını, esaslı bir şekil üzerinde tespit ile bu mevzuda başka ihtilâtata mahal vermemek ve aynı zamanda asırlardanberi mütemadiyen naehiller elinde suiistimal edilen hukuk-ı milliyeyi sıyanet için, bu hukukun sahib-i aslisi olan millete de hakk-ı kelâm bahşeylemek ve bu yüksek fikrin inkişâfı için şerait-i hazıra-i fevkalâdeden istifade eylemektir.

Kanunun cihet-i tatbikıyesindeki imkânın derecesini ölçmek için de, bu işle iştigale fırsat bulacakların azim ve kabiliyet-i iradiyesini mevzuubahs eylemek lâzımgelir.

Hilâfet ve saltanat meselesi, bir mesele-i esasiye olarak mevcut değildir. Mevzuubahs olan mesele, hükümdarın hukuku olup onun tayin ve tahdidi için son birkaç asrın tecarübü ve devlet mefhumundaki millet hukukunun mana-yi hakikisi amil olmalıdır. Bu esas üzerinde henüz tespit edilmiş kat'î bir düsturumuz yoktur.»

Kâzım Karabekir Paşa'nın grup reisi olmayıp bitaraf kalmaklığım hususundaki teklifine de verdiğim cevapta, şu mütaleatı serdetmiştim: «Meclis-i Meb'usan mahiyetinde bir meclisin reisi bulunmuyorum. Böyle dahi olsa bir fırkaya mensubiyet tabiîdir. Halbuki Büyük Millet Meclisi'nin salâhiyet-i icraiyesi de bulunduğundan nev'ama hükûmet mahiyetindeki bir meclisin reisi bulunmaktayım. İcraî bir reis için bir ekseriyet fırkasının mensubu bulunmak elzemdir. Buna nazaran mufassal bir programla ortaya atılmış siyasî bir

her önemli girişimin kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların olabildiğince azaltılması için zamanında gereken önlemler alınmalı ve girişimler yapılmalıdır".

Bundan sonra baylar, Anayasa yapılırken asker ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaai Hukuk örgütlerinin düşüncelerini almak konusundaki görüşümü de şöyle açıkladım: "Sizlerce bilindiği üzere, bir hükümet biçiminde yaşıyoruz ve onun bütün kavramlarına uymak zorundayız. Anayasa'nın, Meclis komisyonlarından sonra genel kurulda tartışmalarla belirecek biçimi üzerine uzaktan alınacak düşüncelerle etki yapılamayacağını elbette kabul edersiniz".

Kâzım Karabekir Paşa, Anayasa'nın ivedilikle yapıldığı, bunun uygulanmasından doğacak güçlükler, halifelik ve padişahlık sorunu üzerindeki görüşümüzün açıklanmasını da istemişti. Bu sorulara yanıt olarak da demiştim ki : "Anayasa'nın yapılmasında ivedi gibi görünen tutumun nedeni, bütün dünyada ve ülkemizde belirmiş olan halkçılık akımını, sağlam bir biçim üzerinde saptayarak bu konuda başka karışmalara[1] yer vermemek; hem de yüzyıllardan beri yetersizler elinde boyuna kötüye kullanılan ulusal hakları korumak için, bu hakların gerçek sahibi olan ulusa da söz hakkı vermek ve bu yüksek düşüncenin gelişmesi için günümüzün olağanüstü koşullarından yararlanmaktır.

Anayasa'nın ne ölçüde uygulanabileceğini anlamak için de, bu işle uğraşmaya fırsat bulacakların dayancını ve istem gücünü hesaba katmak gerekir.

Halifelik ve padişahlık sorunu diye temel bir sorun yoktur. Söz konusu olan sorun, padişahın hakları olup bunun belirtilip sınırlanmasında son birkaç yüzyılın denemeleri ve devlet kavramındaki ulus haklarının gerçek anlamı etken olmalıdır. Bu konu üzerinde şimdilik saptanmış kesin bir ilkemiz yoktur."

Kâzım Karabekir Paşa'nın grup başkanı olmayıp yansız kalmaklığım konusundaki önerisine verdiğim yanıtta ise şu düşünceleri ileri sürmüştüm : Millet Meclisi niteliğinde bir meclisin başkanı değilim. Böyle de olsa bir partinin üyesi bulunmak doğaldır. Oysa, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir başkanın, çoğunluk partisinden olması pek gereklidir; buna göre, ayrıntılı bir programla ortaya atılmış siyasal bir partinin de

[1] ihtilâta.

fırkanın da reisi olabilir. Bütün hüviyetimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi o cemiyetin mevlûdu olan grup dahilinde bulunmaklığım da zarurîdir. Esasen grup, hemen Meclis heyet-i umumiyesine yakın bir ekseriyet-i azimeyi ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum meb'uslarından Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç emsalinden ve tavr ü hareketlerinde serbest kalmak istiyen bir kısım zevattan ibarettir....»

* * *

İzzet ve Salih paşaların İstanbul'da vazife-i siyasiye almıyacaklarını taahhüt etmeleri üzerine İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi

Efendiler, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'da aileleri nezdine terhisimiz için bilâvasıta ve bilvasıta mütemadiyen rica ediyorlar ve İstanbul'a avdetlerinde hiçbir vazife-i siyasiye almıyacaklarına dair teminat veriyorlardı. 1921 senesi Mart iptidalarında, İsmet Paşa'nın bazı hususat için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, paşalar ricalarını tekrar ettiler. Bir gün İsmet Paşa'nın huzuriyle Heyet-i Vekile hal-i içtimada iken Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle mülâkat eylemiştir. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine İstanbul'da vazife-i siyasiye almıyacağına uzunuzadıya izahat ile söz vererek, İstanbul'da ailesi nezdine terhis için rica etmiş, Salih Paşa'nın da aynı suretle söz vererek, serbest bırakılması ricasında bulunduğunu ilâve etmiş.

İsmet Paşa, bu izahat ve ricayı Heyet-i Vekileye iblâğ etti. Zaten mevcudiyetlerinin mesai-i milliyemizde şayan-ı istifade olmadığı, bilâkis Ankara'da bir yük, bir sıklet teşkil etmekte bulundukları, fazla olarak bazı menfi cereyanlara da sebep teşkil eyledikleri anlaşılmış bulunduğundan Heyet-i Vekile, bu paşaların İstanbul'a avdetlerinde bir mahzur görmedi. Fakat ben, Ahmet İzzet Paşa ve refikının verdikler sözde ciddiyet ve samimiyet olmadığını, İstanbul'a avdetlerinde behemehal İstanbul hükûmetinde vazife alarak bizi iz'aca devam edeceklerine kani bulunduğumu söyledim. Namusları üzerine söz veriyor dendi. Şifahen verdikleri sözü, tahrirî olarak imzaları tahtında verirlerse müsaade edilmek caiz olacağını beyan ettim. İsmet Paşa, bu teklifimi yanımızdaki odada intizar eden İzzet Paşa'ya iblâğ etti. İzzet Paşa, derhal bir kalem, kâğıt alarak kabineden istifa edeceklerini, bir taahhütname olarak yazmış ve imza etmiş ve hatıramda aldanmıyorsam Salih Paşa'ya da imza ettirmişti.

Ben, bu kısa taahhüdü kâfi görmedim, şifahen söylediği şamil manada değildi ve derakap bunun bir hile olduğuna arkadaşların

başkanı olabilirim. Bütün kimliğimle karışmış bulunduğum Cemiyetten[1] ayrılamayacağım gibi, o Cemiyetten doğan grup içinde bulunmaklığım da zorunludur. Aslında grup, hemen hemen Meclis Genel Kuruluna yaklaşan bir çoğunluğu içine almaktadır. Dışarda kalanlar Erzurum milletvekillerinden Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzeri, davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişidir..."

* * *

İzzet ve Salih paşaların, İstanbul'da siyasal görev almayacaklarına söz vermeleri üzerine İstanbul'a dönmelerine izin verildi

Baylar, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'daki aileleri yanına gitmelerine izin vermemizi, aracıları ya da kendileri boyuna rica ediyorlar ve İstanbul'a dönüşlerinde hiçbir siyasal görev almayacaklarına söz veriyorlardı. 1921 yılı Mart başlarında, İsmet Paşa'nın kimi işler için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, paşalar ricalarını yenilediler. Bir gün İsmet Paşa'nın da katıldığı bir Bakanlar Kurulu toplantısı sırasında Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim isteğimiz üzerine İstanbul'da siyasal görev almayacağına, uzun uzadıya açıklamalar yaparak söz vermiş ve İstanbul'daki ailesinin yanına dönmek için izin rica etmiş; Salih Paşa'nın da böylece söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu eklemiş.

İsmet Paşa bu açıklamayı ve ricayı Bakanlar Kuruluna ulaştırdı. Aslında varlıklarının ulusal işlerimizde yararlı olmadığı; tersine, Ankara'da bir yük, bir ağırlık olarak bulundukları; üstelik kimi olumsuz akımlara da neden oldukları anlaşılmış bulunduğundan Bakanlar Kurulu bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Ama ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözün gerçek ve içtenlikli olmadığı; İstanbul'a dönünce, İstanbul Hükümetinde kesinlikle görev alarak bizi tedirgin etmeyi sürdürecekleri kanısında bulunduğumu söyledim. "Namusları üzerine söz veriyorlar" dendi. Bu sözlerini, yazılı ve imzalı olarak verirlerse izin verilebileceğini bildirdim. İsmet Paşa bu önerimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya ulaştırdı. İzzet Paşa, hemen bir kâğıt kalem alıp, hükümetten çekileceklerini bir söz verme belgesi olarak yazmış, imzalamış ve yanılmıyorsam, Salih Paşa'ya da imza ettirmişti.

Ben, bu kısa söz verme (belgesini) yeter görmedim. Sözle söylediklerini kapsar nitelikte değildi. Hemen, bunun bir düzen

[1] Müdafaai Hukuk Cemiyetinden.

nazar-ı dikkatini celbederek, şifahen İsmet Paşa'ya söylediklerini yazarak imza etsin dedim. İzzet Paşa'nın şifahen de bu kadar izahat ve teminat verdikten sonra, başka maksat ile bir taahhüt yazmış olacağı tahmin edilmedi ve bu kısa taahhüdün kâfi görülmesi iltimas edildi. İşte İzzet ve Salih paşalar böyle hileli bir taahhütle İstanbul'a gitmek yolunu temin etmişlerdir.

İzzet ve Salih paşalar sözlerinde durmadılar

Filhakika, İzzet ve Salih paşalar İstanbul'a muvasalatlarını müteakip istifa ettiler. Fakat pek kısa bir müddet sonra, aynı kabinede, diğer nezaretleri işgal ettiler ve bunu bize telgrafla bildirdiler. İstanbul hükûmetinin hariciye nazırlığını deruhde etmiş olan İzzet Paşa, millet ve memlekete müteveccih büyük bir fenalığın önüne geçmek için, hükûmete geldiğini söyliyerek, bize de birtakım nesayihte bulunuyordu. İzzet Paşa'ya şu cevabı verdim :

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

Telgrafnamenizi Zonguldak istihbarat müdürü vasıtasiyle aldım. Vaziyetinizi, Salih Paşa Hazretleriyle birlikte vermiş olduğunuz ahde muhalif gördüm. Yalnız bir nokta, lehinizde tereddüdümü mucip oldu. O da şudur : Deruhde-i vazife etmekle hakikaten millet ve memlekete müteveccih azîm bir fenalığın önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü Ankara'ya teşrifinizden evvel hüsn-i niyetle ve memlekete nafi olabileceğiniz ümidiyle vazife deruhde etmiş olmanızı istinat ettirdiğiniz esbabın nekadar zayıf olduğunu ilk mülâkatımızda takdir ve itiraf buyurmuştunuz. Telgrafnamenizin muhteviyatı, sizi bu yeni vaziyete sevkeden esbabı kâfi bir sarahatle göstermiyor. Tavsiye buyurduğunuz hususattan, menafi-i millet ve memlekete ve aktettiğimiz muahedata velhasıl Misak-ı Millîmize mutabık olanları, esasen nazar-ı dikkatte tutulmakta ve icabatına tevessül edilmektedir. Binaenaleyh, vaziyet-i umumiyeye ve zat-ı devletinize telkin edilmiş olan efkâra nazaran evvelce olduğu gibi bu defa da iğfal edilmiş olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve muhakememizi iptal edecek izahata mazhar ve hadisatın ona göre müspet inkişafatına şahit olursak bahtiyar olacağımızı arzederim Efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa, bu iş'arımıza 6 Temmuz tarihli bir şifre telgrafname ile şu mukabelede bulundu :

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Salih Paşa ile birlikte verdiğimiz söz, vürudumuzu müteakıp memuriyetimizden istifa idi. Anı da incaz ettik. İlelebet hizmet-i devletten iba ve alelhusus Düvel-i İtilâfiyenin Yunanistan'a muavenet-i fiiliyeleri, İstanbul'un üssülhareke olarak Yunanlılara terkedilmesi ihtimali olan bir kara günde teklif olunan fedakârlıktan istiğna bizim elimizden gelmeli ve sizce de tensip edilmeli midir bilmem ?.. Bilecik ve Ankara'da tanımadığım zevat muvacehesinde vaki olan mubahaseyi uzatmakta mahzur mütaleasiyle, tevakki ederek teslimiyet gösterir gibi olmuş, hatta avdetimiz-

olduğuna arkadaşların dikkatini çekerek : "İsmet Paşa'ya sözle söylediklerini yazarak imza etsinler" dedim. İzzet Paşa'nın, sözle de bunca şeyler söyleyip güvence verdikten sonra, başka amaç güderek bir söz verme belgesi yazmış olacağı umulmadı ve bu kısa belgenin yeter görülmesi dileğinde bulunuldu. İşte İzzet ve Salih paşalar böyle aldatmalı bir belge ile İstanbul'a gitmek yolunu bulmuşlardır.

Gerçekten, İzzet ve Salih paşalar İstanbul'a varınca hükümetten çekildiler. Ama pek kısa bir süre sonra, yine o hükümette, başka nazırlıkları üzerlerine aldılar ve bunu bize telle bildirdiler. İstanbul Hükümetinin Hariciye Nazırlığı görevini yüklenmiş olan İzzet Paşa, ulusa ve ülkeye yönelmiş olan büyük bir kötülüğün önüne geçmek için hükümete geldiğini söyleyerek, bize de birtakım öğütler veriyordu. İzzet Paşa'ya şu yanıtı verdim :

İzzet ve Salih paşalar sözlerinde durmadılar

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Telinizi Zonguldak Haberalma Müdürü aracılığıyla aldım. Durumunuzu, Salih Paşa Hazretleriyle birlikte vermiş olduğunuz söze aykırı gördüm. Yalnız bir nokta beni duraksattı ve sizden yana düşündürttü. O da, üzerinize görev almakla gerçekten ulusa ve ülkeye yönelmiş büyük bir kötülüğün önüne geçmiş olmanız olasılığıdır. Çünkü, Ankara'ya buyurmadan önce iyi dileklerle ve ülkeye yararlı olabileceğiniz umuduyla görev alışınıza gerekçe olarak gösterdiğiniz nedenlerin pek yetersiz olduğunu ilk görüşmemizde anlamış ve açığa vurmuştunuz. Telinizde bildirdikleriniz sizi bu yeni duruma sürükleyen nedenleri yeterince göstermiyor. Öğütlediğiniz şeylerden, ulusun ve ülkenin çıkarlarına, yaptığımız antlaşmalara, kısacası Misakı Millimize uygun olanlar aslında dikkate alınmakta ve gereği yapılmaktadır. Bunun için, genel duruma ve sizlere aşılanmış olan düşüncelere bakarak, daha önce olduğu gibi bu kez de aldatılmış olmanızdan korkuyorum. Bu düşünüş ve görüşümüzü geçersiz kılacak açıklamalarınızı öğrenir ve olayların ona göre olumlu gelişimine tanık olursak mutlu olacağımızı bilginize sunarım efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa bu telimize 6 Temmuz günlü bir şifre telle şu yanıtı verdi :

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Salih Paşa ile birlikte verdiğimiz söz, İstanbul'a dönünce görevimizden çekilmekti. Onu da yerine getirdik. Ömür boyunca devlet hizmeti kabul etmemek; özellikle İtilâf Devletlerinin Yunanistan'a eylemli yardım etmeleri ve İstanbul'un hareket üssü olarak Yunanlılara bırakılması olasılığının belirdiği bir kara günde istenilen özveriden kaçınmak bizim elimizden gelmeli mi ve sizce de uygun görülmeli midir bilmem? Bilecik ve Ankara'da tanımadığım kişilerin yanında yapılan konuşmayı uzatmakta sakınca gördüğümden (tartışmayı) bırakarak sizlere hak verir gibi görünmüştüm. Dahası, dönüşümüzde

de cidden de vaki olan beyanatımızda vukuatın mesuliyetini tamamen üstümüze almak cesaret-i medeniyesini de göstermiş idim. İlk muhaverelerde bulunan zevattan birinin, sonra tebeyyün eden ahvali, tevakkideki hakkımı da ispat etmiştir. Fakat, hiçbir vakit hiçbir kimse tarafından aldatıldığımı itiraf etmedim. Beni nezdinize sevkeden fikr-i itilâfta sabit kaldım. Heyet-i vükelâ ile vaki olan müzakerat ve kendilerine tevdi ettiğim muhtıra bunu ispat eder. İsnat buyurulan itiraf-ı gaflet şöyle dursun, şimdiki gibi ahval-i siyasiyeyi muşikâfane takdir etmiş olduğumu görmekle nefsime ve efkâr ve mülâhazatıma itimadım tezayüt etmiştir. Bu esnada vazife deruhde etmekliğimizden fayda hâsıl olup olmadığını zikir, âcizlerine düşmez. Yalnız bunda oraca tasavvur olunan mahzur izah buyurulursa minnettar olurum. Bura hükûmetinin vaziyet-i hukukiyesine ve alâkadar devletler süferasının burada bulunmasına binaen mevkiinin hiçe indirilmesi ne mümkün ve ne de muvafıktır. Ancak şimdiki kabine, ekseriyet-i azimesi itibariyle hal ve istikbale ait hiçbir emel-i şahsî arkasında olmayıp selâmet-i vatana hasr-ı fikir ve niyet eylemiştir. Bu maksatla suret-i makule ve münasibede Ankara ricaliyle telif ve tevhid-i efkâr ve mesai etmeği ansamim arzu ve bu samimiyet tarafınızdan hüsn-i mukabele görürse hayırlı hidemat ve muavenette bulunabilir. Bu ümniyesi reddolunduğu takdirde adem-i tefahümden tevellüt edebilecek sehiv ve hataların mes'uliyet-i maneviyesinden kendisini müteberri addettiğini arzederim Efendim.

Ahmet İzzet

Bu telgrafname zirine kurşunkalemiyle şu satırları yazmıştım :

Zaman-ı münasibinde muamele-i lâzime yapılmak üzere evrak-ı müteallikası meyanında hıfzı Heyet-i Vekile kararı iktızasındandır. Mustafa Kemal.

Ahmet İzzet Paşa Türk milletine hizmet etmeği, Vahdettin'in hadimi olmağa tercih edemedi

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, nan ü nimetiyle yetiştiği Türk milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeği, Vahdettin'in hadimi olmağa tercih edememişti. Dürrîzade Esseyit Abdullah'ın fetvasına tâbi kalıp, emr-i sultanî haricine çıkmaktan, âsim ve ta'zir-i[1] şer'îye müstahak olmaktan içtinap etti. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Ondan da haber vereyim.

Türk milletinin büyük kuvvetleri eline verilmiş zevata da, hususî mektuplariyle, bütün muharebeler devam ederken ve milletin maddî ve manevî kuvvetlerini düşman karşısına toplamağa çalıştığımız günlerde, yeis ve kesel verecek bedbinliklerini, iblâğ etmekte devam ediyordu. Benim, düşman ordusunu behemehal mağlûp edeceğiz, vatanı, behemehal kurtaracağız sözlerimle istihza ederek, İkinci İnönü'den sonra tekrar şarka Sakarya'ya kadar yürümekte olan Yunan ordusunun hareketini makam-ı tehditte işaret ederek, akl ü iz'an dersi vermekten hâli kalmıyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu dimağın takip ettiğim hatt-ı hareketin mucib-i felâket olacağına dair

[1] 1934 basımında yanlışlıkla : tariz.

verdiğimiz demeçte olayların bütün sorumluluğunu tümüyle üstümüze almak gibi gerçekten uygarca bir yüreklilik de göstermiştim. İlk görüşmelerde yanımızda bulunan kişilerden birinin sonradan belli olan durumu, çekingen davranmakta haklı olduğumu da ortaya koymuştur. Ama hiçbir zaman, hiçbir kimsenin beni aldattığını söylemedim. Beni yanınıza dek götüren uzlaşma düşüncesinden şaşmadım. Bakanlar Kurulu ile yaptığım görüşmeler ve kendilerine verdiğim andın bunu tanıtlar. Buyurduğunuz gibi aymazlığımı söylemek şöyle dursun şimdiki gibi siyasal olayları kılı kırk yararcasına değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime, düşünce ve görüşlerime güvenim artmıştır. Bugünlerde görev almaklığımızın yararlı olup olmadığını söylemek bana düşmez. Yalnız bunda oraca, ne gibi sakınca görüldüğü açıklanırsa, çok sevinirim. Bura hükümeti, hukuksal durumu ve ilgili devletler elçilerinin burada bulunması dolayısıyla, hiçe sayılamaz ve sayılmamalıdır. Ancak, şimdiki hükümet üyelerinin büyük bir çoğunluğu, bugünle ve gelecekle ilgili hiçbir kişisel amaç gütmüyorlar; düşünceleri ve dilekleri ancak yurdun esenliğidir. Bundan dolayı, akla yatkın ve uygun bir yolda Ankara'daki devlet adamlarıyla iş ve görüş birliği yapmayı yürekten dilemektedirler. İçten gelen bu dilek sizlerce de iyi karşılanırsa yararlı işler ve yardımlar yapabilirler. Bu dilekleri kabul olunmazsa anlaşmazlıktan doğabilecek yanılgıların manevi sorumluluğundan kendilerini aklamış sayacaklarını bilginize sunarım efendim.

Ahmet İzzet

Bu telyazısının altına kurşunkalemiyle şu satırları yazmıştım :

Uygun bir zamanda gereği yapılmak üzere ilgili belgeler arasında saklanması, Bakanlar Kurulu kararı gereğidir. **Mustafa Kemal**

Baylar, Ahmet İzzet Paşa, ekmeğiyle yetiştiği Türk ulusunun içinde kalarak ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetinde olmaktan üstün görememişti. Dürrîzade Esseyyit Abdullah'ın fetvasına bağlı kalıp, padişahın buyruğu dışına çıkmakla suçlanmaktan ve dinsel cezalara çarpılmaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Onlardan da bilgi vereyim.

Ahmet İzzet Paşa Türk ulusuna hizmet etmeyi Vahdettin'e kul olmaktan üstün göremedi

Türk ulusunun büyük kuvvetleri eline verilmiş kişilere de, bütün savaşlar süresince ve ulusun maddi ve manevi kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, umutsuzluk ve gevşeklik verecek karamsarlıklarını özel mektuplarıyla ulaştırıp duruyordu. Benim : "Düşman ordusunu yeneceğiz; yurdu, kesinlikle kurtaracağız." sözlerimi alaya alarak ve İkinci İnönü'den sonra yine doğuya, Sakarya'ya dek yürümekte olan Yunan ordusunun ilerlemesini gözdağı için öne sürerek, bize akıl ve anlayış dersi vermekten geri kalmıyordu.

Baylar, ne tuhaftır ki, kendisini dev aynasında gören bu beynin, tutumundan yıkım doğacağını bildiren bir mektubu,

bir mektubu, Sakarya'da düşmana mukabil taarruz yaparak ricate mecbur ettiğimiz gün hasbelvazife gösterilmişti. Bu mektup bizi hayretler içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en nihayet İzmir körfezinden çekildiğini gördükten ve Lozan sulhnamesini okuduktan sonra acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafnamesindeki şu cümleyi :

«İsnat buyurulan itiraf-ı gaflet şöyle dursun, şimdiki gibi ahval-i siyasiyeyi muşikâfane takdir etmiş olduğumu görmekle nefsime ve efkâr ve mülâhazatıma itimadım tezayüt etmiştir.» cümlesini tekrar terennüm etmiş midir?

Ben, buna da ihtimal veririm!

Efendiler, İzzet ve Salih paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Millî prensiplerimizi kabul etmeleri şartiyle, kendilerine millî hizmet ve vazife vermeğe müheyya idik. Temayül etmediler. Bir defa olsun Meclis-i Milli'nin kapısından içeri ayak basmadılar. Fakat her halde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vazettiği kanunlardan haberdar bulunuyorlardı. Bu kanunlar ahkâmını ve Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin İstanbul'a karşı taayyün etmiş olan vaz' ü tavrını, pek âlâ biliyorlardı. Bu kanunlara ve malûm olan vaziyete rağmen, İstanbul'da tekrar iş başına geçip mevcudiyet ve teşebbüsat-ı milliyenin kadr ü nüfuzunu izaleye; düşmanların elinde baziçe bulunan Vahdettin'in temin-i hakimiyetine, hasr-ı mevcudiyet eylemelerine, verilecek hakikî mananın ne olduğunu ben söylemiyeceğim! Onu, Türk milletine ve Türk milletinin ensal-i cedide ve müteakıbesine terkederim.

Muhterem milletime tavsiyem

Efendiler, bu vesile ile muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki : sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki cevher-i asliyi, çok iyi tahlil etmek dikkatinden, bir an feragat etmesin!

* * *

Sakarya Meydan Muharebesi

Muhterem Efendiler, vukuatı Sakarya Meydan Muharebesine temas ettirmek istiyorum. Fakat, bunun için, müsaade buyurursanız, ufak bir mukaddeme yapacağım, İkinci İnönü Muharebesinden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ordusu tekrar cephemize umumî taarruza geçti. Tarafeynin bu tarihe takaddüm eden günlerdeki vaziyeti şöyle idi :

Bizim ordumuz; başlıca Eskişehir ve şimaligarbisinde İnönü mevaziinde ve

Sakarya'da düşmanı karşı saldırı ile çekilmek zorunda bıraktığımız gün, görev gereği bana gösterilmişti. Bu mektuba pek şaşmıştık.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en sonunda İzmir körfezinden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşmasını okuduktan sonra daha önce bana yazmış olduğu 6 Temmuz 1921 günlü telindeki şu cümleyi bir daha mırıldandı mı ola :

"Buyurduğunuz gibi aymazlığımı söylemek şöyle dursun, şimdiki gibi siyasal olayları kılı kırk yararcasına değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime, düşünce ve görüşlerime güvenim artmıştır."

Ben bunun da olabileceğini sanırım!

Baylar, İzzet ve Salih paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Ulusal ilkelerimizi benimsemeleri koşuluyla kendilerine ulusal iş ve görev vermeye hazırdık. Yanaşmadılar. Bir kez olsun Millet Meclisi'nin kapısından içeri ayak basmadılar. Ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin koyduğu yasalardan elbet bilgileri vardı. Bu yasaların buyruklarını ve Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin İstanbul'a karşı belirlenmiş olan tutumunu çok iyi biliyorlardı. Bu yasalara ve bilinen duruma karşın, İstanbul'da yeniden iş başına geçip ulusal varlığın ve girişimlerin değerini ve erkini yok etmek; düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin'in egemenliğini sürdürmek için bütün varlıklarıyla çalışmalarına verilecek gerçek anlamın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu, Türk ulusuna ve Türk ulusunun yeni ve gelecek kuşaklarına bırakırım.

Saygıdeğer ulusuma öğüt

Baylar, sırası gelmişken, saygıdeğer ulusuma şunu öğütlerim ki; bağrında yetiştirerek başının üstüne dek çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz mayayı çok iyi incelemeye dikkat etmekten, hiçbir zaman geri kalmasın!

* * *

Sakarya Meydan Savaşı

Saygıdeğer baylar, olayları Sakarya Meydan Savaşına değindirmek istiyorum. Ama bunun için, izin verirseniz, ufak bir başlangıç yapacağım. İkinci İnönü Savaşından sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra, 10 Temmuz 1921 gününde, Yunan ordusu yeniden cephemize karşı, genel saldırıya geçti. Bu saldırıdan önceki günlerde iki yanın durumu şöyle idi :

Bizim ordumuz başlıca, Eskişehir'de ve Eskişehir kuzeybatısındaki İnönü dayangalarında ve Kütahya - Altıntaş dolay-

Kütahya - Altıntaş havalisinde tekâsüf ettirilmişti.

Afyonkarahisar havalisinde iki fırkamız vardı.

Geyve'de ve Menderes havalisinde birer fırkamız bulunuyordu.

Yunan ordusu da; Bursa'da bir ve Uşak şarkında iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir fırkası vardı.

Yunanlıların bu taarruziyle vukua gelen ve Kütahya - Eskişehir Muharebatı unvanı altında yadolunan bir silsile-i muharebat vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı kısm-ı küllisiyle Sakarya şarkına çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zarurî kılan esbabın esaslarına işaret edeyim :

İkinci İnönü Muharebesinden sonra, umumî seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makinalı tüfek ve top miktarınca ordumuza mühim derecede faik idi. Temmuzda Yunan ordusu taarruza başladığı zaman, millî hükûmetin ve mücadelenin tekâmülâtı, bizim umumî seferberlik ilânımıza ve bu suretle milletin bütün menabiini ve vesaitini, başka hiçbir mülâhazaya tâbi olmaksızın, düşman karşısına toplamağa henüz müsait ve mütehammil görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, vesait ve şerait nispetsizliğinin başlıca bariz sebebi bundadır. Bunun neticesi olarak biz, henüz fırkalarımızın, bilhassa vesait-i nakliyesini tedarik ve ikmal edemediğimizden, kabiliyet-i hareketleri yok idi. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu taarruz karşısında, bizim askerî olan esas vazifemiz, millî mücadelenin bidayetinden itibaren takip ettiğimiz vazife idi ki, o; her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruzu mukavemet ve münasip harekât ile tevkif ve iptal etmek ve yeni orduyu vücuda getirmek için zaman kazanmak suretinde hulâsa olunabilir. Son düşman taarruzu karşısında da, bu esasî vazifeyi, nazardan uzak tutmamak elzem idi. Bu mülâhazaya binaen 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir cenubugarbisinde, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, vaziyeti yakından mütalea ettikten sonra, İsmet Paşa'ya umumî olarak şu direktifi vermiş idim : «Orduyu, Eskişehir şimal ve cenubunda topladıktan sonra, düşman ordusiyle araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, ordunun tanzim, tensik ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya şarkına kadar çekilmek caizdir. Düşman, bilâtevakkuf takip ederse, üssülharekelerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak; her halde memul etmediği birçok müşkülâtla karşılaşacak; buna mukabil bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha müsait şeraite malik olacaktır. Bu tarz-ı hareketimizin en büyük mahzuru, Eskişehir gibi mühim mevakiimizi ve

larında yoğunlaştırılmıştı. Afyonkarahisar yöresinde iki tümenimiz vardı. Geyve'de ve Menderes bölgesinde ise birer tümenimiz bulunuyordu.

Yunan ordusu da, Bursa'da bir ve Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu saldırısı üzerine yapılan ve Kütahya - Eskişehir Savaşları adıyla anılan bir sıra savaşlar vardır. On beş gün sürmüştür. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı büyük kısmıyla Sakarya doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zorunlu kılan nedenlerin dayanaklarını belirteyim :

İkinci İnönü Savaşından sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından bizim ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuzda Yunan ordusu saldırıya başladığı zaman ulusal hükümetin ve savaşımın gelişimi, bizim daha genel seferberlik yapmamıza ve böylece ulusun bütün kaynaklarını ve araçlarını, başka hiçbir şey düşünmeksizin, düşman karşısında toplamaya uygun ve elverişli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, araç ve koşullar oransızlığının elle tutulur başlıca nedeni budur. Bunun sonucu olarak tümenlerimizin özellikle taşıtlarını daha sağlayıp tamamlayamadığımızdan, bunların hareket güçleri yoktu. Yunan ulusunun bütün gücüyle yaptığı bu saldırı karşısında bizim askerlik yönünden temel ödevimiz, ulusal savaşımın başından beri izlediğimiz ödevdi ki; o da : "Her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça bu saldırıyı, direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurmak ve boşa çıkartmak, yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak" diye özetlenebilir. Son düşman saldırısı karşısında da bu temel ödevi gözden uzak tutmamak gerekliydi. Bu düşünce ile 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu yönergeyi vermiştim : "Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük aralık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlayıp güçlendirebilelim. Bunun için Sakarya doğusuna değin çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri[1] kurmak zorunda kalacak; her halde ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullar içinde olacaktır. Bu yolda hareketimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yer-

[1] menzil hatları. (lojistik).

çok araziyi düşmana terketmekten dolayı efkâr-ı umumiyede hâsıl olabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat az zamanda, istihsal edebileceğimiz muvaffakıyetli netayiçle, bu mahzurlar kendiliğinden zail olacaktır. Askerliğin icabını bilâtereddüt tatbik edelim. Diğer nevi mahzurlara mukavemet ederiz.»

Ordunun başına geçmemi isteyenler

Efendiler, filhakika tahmin ettiğim manevî mahzurlar derakap görüldü. İlk teessürat, Meclis'te tezahür etti. Bilhassa muhalifler bedbinane nutuklarla feryada başladılar: «Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mes'ulü vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elîm halin, feci vaziyetin amil-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik.» diyorlardı.

Bu mealde irad-ı kelâm eden zevatın ima ve ifade etmek istediklerinin, ben olduğuma, şüphe yoktu.

Nihayet Mersin Meb'usu Salâhattin Bey, kürsüden benim ismimi telâffuz ederek «ordunun başına geçsin!» dedi. Bu teklife iştirak edenler çoğaldı. Buna muarız olanlar da vardı.

Efendiler, bu tehalüf-i efkârın esbabı hakkında biraz izahatta bulunmak muvafık olur. Bir defa, benim fiilen, ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların, fikir ve maksatlarını, ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlûp olduğuna, vaziyetinin iadesine imkân kalmadığına, binaenaleyh davanın, takip ettiğimiz dava-yi millinin kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti, benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre münhezim olmuş ve inhizamı devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim münhezim olsun! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki ekseriyet, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı, samimî olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı deruhde etmemi mahzurlu görenlerin de mütaleası şu idi:

Ordunun, teakup edecek herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar ricat etmesi baidülihtimal değildir. Bu vaziyetlerde ben, fiilen ordunun başında bulunursam, telâkki-i umumiye nazaran son ümidin de zeval bulmuş olduğu gibi bir zihniyetin tevellüt etmesi ihtimali vardır. Halbuki henüz vaziyet-i umumiye, son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini istilzam edecek mahiyette değildir. Binaenaleyh, efkâr-ı umumiyede son ümidin mah-

lerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevi sarsıntıdır. Ama az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız".

Ordunun başına geçmemi isteyenler

Baylar, düşündüğüm manevi sakıncalar gerçekten hemen görüldü. İlk duyarlıklar Meclis'te belirdi. Özellikle karşıcıllar karamsarlık dolu söylevlerle yaygaraya başladılar : "Ordu nereye gidiyor, ulus nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz! Bugünkü acıklı ve korkunç durumun gerçek etmenini ordunun başında görmek isterdik..." diyorlardı.

Bu anlamda söz söyleyen kişilerin anıştırmak[1] ve anlatmak istediklerinin ben olduğum kuşku götürmezdi.

En sonu, Mersin Milletvekili Salâhattin Bey, kürsüden benim adımı söyleyerek : "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu öneriye katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Baylar, bu görüş ayrılıklarının nedenleri üzerinde biraz açıklamada bulunmak uygun olur. Bir kez, benim eylemli olarak ordunun başına geçmemi önerenlerin düşünce ve amaçlarını ikiye ayırabiliriz. Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımıza göre, birtakım kişiler, artık ordunun büsbütün yenildiği, durumun düzeltilemeyeceği, kısaca amacın, güttüğümüz ulusal amacın yitip gittiği yargısına varmışlardı. Bu nedenle duydukları öfke ve sertliği benim üzerimde yatıştırmak istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi sanılarına göre bozulmuş ve bozgunu sürecek olan ordunun başında benim de kişiliğim bozguna uğrasın! Başka birtakım kişiler de, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan güven ve inanlarından ötürü, eylemli olarak ordunun başına geçmemi yürekten diliyorlardı.

Şimdilik, eylemli olarak komutanlığı üstüme almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şuydu :

Ordunun, bundan sonraki herhangi bir savaşta başarı kazanamayıp yeniden geri çekilmesi beklenmedik bir şey değildir. Bu durumlarda ben eylemli olarak ordunun başında bulunursam, genel inanışa göre, son umudun da yitirilmiş olduğu gibi bir anlayış doğabilir. Oysa, daha genel durum, son önlem ve son çareye başvurulmasını ve son kuvvetlerin gözden çıkarılmasını gerektirecek nitelikte değildir. Bundan dolayı, kamuoyunda son

[1] ima etmek

fuziyeti için benim şahsan harekât-ı askeriyeyi idare etmem zamanı gelmemiştir.

Başkumandanlığı kabul ediyorum

Ben, müzakerat ve münakaşat ile tebellür eden bu kanaatleri, lüzumu kadar mütalea ve tetkik ediyordum. Son fikirde bulunanlar, kuvvetli esbab-ı mantıkıye serdediyorlardı. Kumandayı deruhde etmemi samimî olarak teklif edenlerde, gayrisamimî metalipte bulunanların yaygaraları, derin ve şayan-ı endişe tesirler yapmağa başladı. Benim fiilen kumandayı deruhde etmem, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak telâkki edildi. Meclis'in bu telâkkisi, süratle, Meclis haricinde de intişar etti. Adeta benim sükûtum kumandayı fiilen deruhde etmeğe adem-i tehalüküm, felâketin muhakkak ve karip olduğu fikir ve telâkkisini, umumî bir hale koydu. Bunu, anlar anlamaz, derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu bahsettiğim vaziyet 4 Ağustos 1921 günü bir celse-i hafiyede vukubuluyordu. Azanın, hakkımda izhar eyledikleri teveccüh ve itimada teşekkür ettikten sonra makam-ı riyasete şöyle bir takrir verdim :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Meclis aza-yi kiramının umumî surette tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi; şahsan deruhde etmekten tahassul edecek fevaidi, azamî süratle istihsal edebilmek ve ordunun maddî ve manevî kuvvetini azamî süratte tezyit ve ikmal ve sevk u idaresini bir kat daha tarsin için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haiz olduğu salâhiyeti, fiilen istimal etmek şartiyle deruhde ediyorum. Müddet-i ömrümde, hakimiyet-i milliyenin en sadık bir hadimi olduğumu nazar-ı millette bir defa daha teyit için bu salâhiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyit edilmesini ayrıca talep ederim.

4 Ağustos 1921
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Başkumandanlığıma yapılan itirazlar

Efendiler; bu takririm suret-i haktan görünerek teklifatta bulunanların muzmerratını, meydan-ı aleniyete çıkarmağa vesile teşkil etti. Derhal itirazat başladı. Bir defa; Başkumandanlık unvanını veremeyiz dediler. O, Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiçtir. Başkumandan vekili, denilmelidir.

Saniyen; Meclisin salâhiyetini istimal etmek gibi bir imtiyazın itası asla mevzuubahs olamaz, mütaleasında bulundular.

umudun kalabilmesi için benim doğrudan doğruya savaşı yönetmem zamanı gelmemiştir.

Başkomutanlığı kabul ediyorum

Ben, konuşmalar ve tartışmalarla beliren bu görüşleri, gereği kadar inceleyip irdeliyordum. Son görüşü savunanlar, mantığa dayanan sağlam nedenler ileri sürüyorlardı. Komutayı ele almamı yürekten önerenlerde, yapmacık isteklerde bulunanların yaygaraları, derin ve kaygı verici etkiler yapmaya başladı. Benim eylemli olarak komutayı ele almam, bütün Meclis'te son çare ve son önlem olarak görüldü. Meclis'in bu görüşü, çarçabuk Meclis dışında da yayıldı. Benim ses çıkarmayışım, komutayı eylemli olarak ele almaya can atmayışım, sanki yıkımın kesin ve yakın olduğu düşünce ve görüşünü genelleştirdi. Bunu anlar anlamaz hemen kürsüye çıktım.

Baylar, bu anlattığım durum 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda belirmişti. Üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık katına şöyle bir önerge verdim :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına,

Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi, kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun maddi ve manevi gücünün en kısa zamanda artırılıp pekiştirilmesi ve yönteminin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini eylemli olarak kullanmak koşuluyla üzerime alıyorum. Yaşadığım sürece, ulusal egemenliğe en gerçek bir hizmet edici olduğumu, ulusa bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca dilerim.

4 Ağustos 1921
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Başkomutanlığıma karşı davranışlar

Baylar, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek öneride bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurmalarına yol açtı. Hemen karşı çıkışlar başladı. "Bir kez, Başkomutanlık sanını veremeyiz. O, Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğindedir. Başkomutan vekili, denilmelidir." dediler.

İkinci olarak da: "Meclis'in yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi, hiçbir zaman söz konusu olamaz." düşüncesini ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından tevcih olunagelmiş köhne bir unvanı takınamıyacağımı; ifa edeceğim vazife, fiilen başkumandanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi tevcihten içtinaba mahal bulunmadığını serdederek, nokta-i nazarımda ısrar ettim. Vaziyetin, Meclis'in takdir ve izah ettiği gibi fevkalâde olduğuna göre benim de ittihaz edeceğim mukarrerat ve tatbik edeceğim icraatın, fevkalâde olması lâzımgeleceğine, şüphe yoktu. Tasavvurat ve kararlarımı, seri ve şedit bir surette mevki-i fiil ve tatbika koymak zarureti vardı. İcra Vekilleri Heyetinden, Meclis'ten istizanlarla, teahhurata meydan vermeğe, vaziyet müsait olmıyabilirdi. Bütün memlekete ve memleketin bütün menabiine şamil olması lâzımgelen evamir ve tebligatım için, her umurun vekilinden veyahut Vekiller Heyetinden rey ve mezuniyet almak, benim ifa edeceğim Başkumandanlıktan memul fevaidi, temin edemezdi. Onun için bilâkaydüşart emir verebilmeli idim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi'nin salâhiyeti, benim şahsiyetime izafe olunmalıydı. Bunu, muvaffakıyet için zarurî görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim.

Salâhattin Bey, Hulûsi Bey gibi bir takım meb'uslar, Meclis, salâhiyetini bir şahsa vermekle atalete duçar olacağından, milletten aldığı vekâleti, başkasına devretmeğe mezun bulunmadığından ve esasen orduya kumanda edecek zata, Meclis salâhiyetinin tevdii mevzuubahs olamıyacağından ve buna lüzum olmadığından bahsettiler. Meclis'in salâhiyetini istimal edebilecek bir zat tarafından, meb'usların şahsan emin olamamaları ihtimalinden de bahsedenler oldu.

Ben, bu mütaleatın hiçbirini reddetmedim. Hepsini doğru bulduğumu beyan ettim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve ehemmiyetle mütalea ve tetkik eylemesini söyledim. Yalnız, şahıslarından korkanların telâşlarına mahal olmadığını, beyan ettim. 4 Ağustosta mesele bir karara iktiran edemedi. Müzakere, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bu gün, bazı meb'usların, tereddütlerinin iki noktada tekâsüf ettiği anlaşıldı. Birincisi : Meclis mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette duçar-ı akamet edilmesi; ikincisi; azadan herhangi biri hakkında keyfî, örfî muamele tatbikı....

Bu şüphe ve tereddütleri izale edecek izahat ve beyanatta bulunduktan sonra, yapılacak kanunda da bu hususata dair kuyud-ı lâzime dercinin münasip olduğunu dermeyan ettim ve vermiş olduğum takriri buna göre bazı maddelere kalbederek, bir proje olmak üzere Meclis'e takdim ettim. İşte, bu proje mevaddı üzerinde cereyan eden müzakere neticesinde, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkumandanlık

Ben, padişah ve halifelerce verilegelmiş eski bir sanı takınamayacağımı; yapacağım görev eylemli olarak başkomutanlık iken bu sanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclis'in anladığı ve belirttiği gibi, olağanüstü olduğuna göre, benim alacağım kararların ve yürütümlerimin de olağanüstü olması gerekeceği kuşku götürmezdi. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve şiddetli olarak yürütmek ve uygulamak zorunluğu vardı. Bakanlar Kurulundan, Meclis'ten izin istemekle doğacak gecikmelere durum elverişli olmayabilirdi. Bütün ülkeye ve ülkenin bütün kaynaklarına yaygın olması gereken buyruklarım ve bildirimlerim için, her işin bakanından ya da Bakanlar Kurulundan oy ve izin almak benim yapacağım Başkomutanlıktan umulan yararları sağlayamazdı. Onun için, sınırsız ve koşulsuz olarak buyruk verebilmeliydim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için, zorunlu görüyordum. Onun için bu noktada direndim.

Salâhattin Bey ve Hulûsi Bey gibi birtakım milletvekilleri Meclis'in, yetkisini bir kişiye vermekle işlemez hale geleceğini, ulustan aldığı vekilliği başkasına verme yetkisi bulunmadığını, aslına bakılırsa orduya komutanlık edecek kişiye Meclis yetkisinin verilmesinin söz konusu olamayacağını ve bunun gerekli olmadığını söylediler. Meclis'in yetkisini kullanabilecek bir kişiye milletvekillerinin kişisel olarak belki güvenemeyeceklerini söyleyenler de oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiçbirine karşı olmadım; hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve önemle inceleyip irdelemesini söyledim. Yalnız, kendi başından korkanların kaygılarına yer olmadığını belirttim. 4 Ağustosta bu konuda bir karara varılamadı. Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de sürdü. O gün, kimi milletvekillerinin duraksamalarının iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi, Meclis varlığının herhangi bir biçim ve yolla iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelerden herhangi biri için keyfe göre, baskılı işlem yapılması idi.

Bu kuşku ve duraksamaları giderecek açıklamada bulunduktan sonra yapılacak yasaya da bunlarla ilgili bağlayıcı hükümlerin konulmasının uygun olduğunu söyledim ve vermiş olduğum önergeyi buna uygun maddeler haline getirerek, bir tasarı olmak üzere Meclis'e sundum. İşte bu tasarının maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana Başkomutanlık ve-

tevcihine dair olan kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan salâhiyet şu idi :

«Başkumandan; ordunun maddî ve manevî kuvvetini azami surette tezyit ve sevk u idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclis'inin buna müteallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mezundur.»

Bu maddeye nazaran benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu tevcihten dolayı, «Meclis'in hakkımda izhar ettiği itimat ve emniyete lâyık olduğumu az zamanda göstermeğe muvaffak olacağım» dedikten sonra, Meclis'ten bazı ricalarda bulundum : meselâ; henüz Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti vezaifini uhdesinde bulunduran Fevzi Paşa Hazretlerinin Erkânıharbiye-i Umumiye umuruna hasr-ı mesai edebilmesi için Dahiliye Vekâletinde bulunan Refet Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâletine getirilmesi ve yerine diğer birinin intihabı.

Bilhassa, Meclis'in ve Heyet-i Vekilenin dahile ve harice karşı sakin ve çok kuvvetli vaziyet ve manzarasının mahfuziyeti mühim olduğunu ve ufak tefek sebeplerle Heyet-i Vekileyi sarsmak caiz olmadığını arzettim. Teklif-i kanunî, aynı günde, celse-i aleniyede okundu. Müstacelen müzakeresi icra olundu ve tayin-i esami ile reye vazedildi. Müttefikan kabul olundu.

Bu münasebetle irat ettiğim kısa bir hitabenin bir iki cümlesini tekrar etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. O cümleler şunlardı :

«Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek istiyen düşmanları behemehal mağlûp edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu itminan-ı tammımı, heyet-i celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim.»

Başkumandanlığı fiilen deruhde ettim

Muhterem Efendiler, Başkumandanlığı, fiilen deruhde ettikten sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetiyle Müdafaa-i Milliye Vekâletinin heyet-i camiası ile Başkumandanlık Karargâhını teşkil ettim. Bu iki makamın müşterek mesaisini Başkumandan nezdinde tevhit ve tevzin için ve bundan başka, orduyu alâkadar eden ve Başkumandanlıkla halli iktıza eyliyen diğer vekâletlere ait muamelâtın tedviri için de yanımda küçük bir kalem teşkil ettim.

rilmesiyle ilgili olan 5 Ağustos 1921 günlü yasa çıktı. Bu yasanın ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu :

Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına eylemli olarak kullanabilir.

Bu maddeye göre benim vereceğim buyruklar yasa olacaktı.

Baylar, bu onurlamadan[1] dolayı : "Meclis'in bana gösterdiği inan ve güvene yaraşır olduğumu az zamanda göstermeyi başaracağım". dedikten sonra Meclis'ten bazı dileklerde bulundum. Örneğin : Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yapmakta olan Fevzi Paşa Hazretlerinin yalnız Genelkurmayın işleriyle uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığında bulunan Refet Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığına getirilmesi ve yerine bir başkasının seçilmesi ...

Özellikle Meclis'in ve Bakanlar Kurulunun içeriye ve dışarıya karşı durulgun[2] ve çok güçlü bir durum ve görünüşte kalmasının önemli olduğunu ve ufak tefek nedenlerle Bakanlar Kurulunu sarsmanın uygun olmadığını belirttim. Yasa önerisi, o gün açık oturumda okundu. İvedilikle görüşüldü ve milletvekillerinin adları birer birer okunarak oya sunuldu. Oybirliğiyle kabul edildi.

Bunun üzerine verdiğim kısa bir söylevin bir iki cümlesini yinelememe izin vermenizi rica ederim. O cümleler şunlardı :

Baylar, zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları ne olursa olsun yeneceğimize olan iman ve güvenim, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam inancımı yüce kurulunuza karşı, bütün ulusa karşı ve bütün dünyaya karşı ilan ederim.

Başkomutanlığı eylemli olarak üstüme aldım

Saygıdeğer baylar, Başkomutanlığı eylemli olarak üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığının tümü ile Başkomutanlık Karargâhını kurdum. Bu iki makamın ortak çalışmalarını Başkomutanlık katında birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu ilgilendiren işlerle öbür bakanlıkların Başkomutanlıkla çözmek zorunda oldukları işlerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir yazı işleri örgütü kurdum.

[1] teveccühten.
[2] sakin.

Ankara'daki mesaim munhasıran, ordunun insan ve vesait-i nakliyece kuvvetini tezyide ve iaşesini ve ilbasını temin ve tanzime ait tedabir ve tertibat almakla geçti.

Tekâlif-i milliye emirleri

Bu bahsettiğim hususatı temin için, iki gün zarfında, 7, 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, *tekâlif-i milliye emri* namı altında yaptığım tebligat-ı umumiyeden herbirinin, kısaca muhteviyatından bahsedeyim. Bir harbin kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile nazar-ı dikkate alınması lâzımgeldiğine dair bir fikir vermiş olmak için, bu muhteviyatı şayan-ı arz görürüm :

«1 numaralı» emrimle, her kazada birer «tekâlif-i milliye komisyonu» teşkil ettim. Bu komisyonlar hasıla-i mesailerinin, ordunun muhtelif aksamına suret-i tevziini tanzim eyledim.

«2 numaralı» emrime nazaran vatanda her hane birer kat çamaşır; birer çift çorap ve çarık ihzar edip tekâlif-i milliye komisyonuna teslim edecekti.

«3 numaralı» emrimle, tüccar ve ahali yedinde mevcut olan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi imaline salih her nevi kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul ve gayr-i mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve mamul nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan istoklarından yüzde kırkına, bedeli bilâhare tesviye edilmek üzere vazıyet ettim.

«4 numaralı» emrimle, mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum istoklarından keza yüzde kırkına, bedeli bilâhare tesviye olunmak üzere vazıyet ettim.

«5 numaralı» emrimle, ordu ihtiyacı için alınan vesait-i nakliyeden maada, ahalinin yedinde kalan vesait-i nakliye ile, meccanen yüz kilometrelik bir mesafeye kadar ayda bir defaya mahsus olmak üzere, askerî nakliyat icra edilmesini mecbur kıldım.

«6 numaralı» emrimle, ordunun ilbas ve iaşesine yarayan bilcümle emval-i metrukeye vazıyet ettim.

«7 numaralı» emrimle, ahali yedinde muharebeye salih bilcümle esliha ve cephanenin üç gün zarfında teslimini talep ettim.

Ankara'da yalnız ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyeceğinin ve giyeceğinin sağlanıp yoluna konulması ile ilgili önlemleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraştım.

Ulusal vergi buyrukları

Bu sözünü ettiğim şeyleri sağlamak için iki gün içinde, 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde, "Ulusal Vergi Buyruğu[1]" adı altında yaptığım genel bildirimlerin her birinden kısaca bilgi vereyim. Bir savaşın kazanılması için ne denli küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini anlatabilmek için bunları bilginize sunulmaya değer görürüm :

1 sayılı buyruğumla, her ilçede birer "Ulusal Vergi Kurulu[2]" kurdum. Bu kurulların çalışmalarıyla elde edileceklerin ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımını düzenledim.

2 sayılı buyruğuma göre yurtta her ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Ulusal Vergi Kuruluna verecekti.

3 sayılı buyruğumla tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganlardan yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

4 sayılı buyruğumla eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum yığımlarının da yine yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

5 sayılı buyruğumla ordu için alınan taşıtlardan geriye kalanlarının da ayda bir kez ve parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa dek askeri ulaştırma işlerinde taşıma yapılmasını zorunlu kıldım.

6 sayılı buyruğumla ordunun yedirilip giydirilmesine yarayan bütün iyesiz mallara[3] el koydum.

7 sayılı buyruğumla halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silah ve cephanenin üç gün içinde verilmesini istedim.

[1] Tekâlifi Milliye Emri.
[2] Tekâlifi Milliye Komisyonu.
[3] emvali metruke.

«8 numaralı» emirle, benzin, vakum, gres, makina, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinası, kablo, pil, çıplak tel, mücerrit ve bunlara mümasil malzeme, asit sülfürik istoklarının yüzde kırkına vazıyet ettim.

«9 numaralı emirle», demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imâlathaneleriyle bu esnafat ve imalâthanelerin kabiliyet-i imaliyeleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek san'atkârların isimleri zikredilmek üzere miktar ve vaziyetlerini tespit ettirdim.

«10 numaralı» emirle, ahali yedinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyle kağnı arabalarının bilûmum teçhizat ve hayvanlariyle beraber ve binek ve topkeşan hayvanat, ester ve mekkâri[1] hayvanatı, deve ve merkep miktarlarının yüzde yirmisine vazıyet ettirdim.

Efendiler, emirlerimin ve tebligatımın temin-i icrası için, teşkil ettiğim İstiklâl Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir mıntıkalarına gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Cephe karargâhına hareket

Ondan sonra Efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle beraber Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize temas ederek sol cenahımızdan ihata edeceğine hüküm vermiştik. Tedabir ve tertibatımızı kemal-i cesaretle bu nokta-i nazardan aldırdım. Vakayi, isabetimizi gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun faik grupları, hatt-ı müdafaamızın birçok parçalarını kırdılar. Bu suretle ilerliyen düşman aksamının karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan muharebesi, 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız, Ankara'nın elli kilometre cenubuna kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi, garba iken cenuba döndü, arkası Ankara'ya iken şimale verildi. Tebdil-i cephe edilmiş oldu. Bunda hiç beis görmedik. Hatt-ı müdafaalarımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat derakap kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Hatt-ı müdafaaya çok rapt-ı ümit etmek ve onun kırılmasiyle, ordunun büyüklüğü ile, mütenasip, uzun mesafe geriye

[1] 1934 basımına, eski harfli basımdan aktarılırken "usturumkâri" olarak geçirilmiştir.

8 sayılı buyruğumla benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, donyağı, saatçı ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve zaçyağı yığımının yüzde kırkına el koydum.

9 sayılı buyruğumla demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve arabacılarla bunların işliklerinin iş çıkarma güçlerinin; kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek ustaların adlarıyla sayılarının ve durumlarının saptanmasını sağladım.

10 sayılı buyruğumla halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının bütün donatımı ve hayvanları ile birlikte; binek ve top çeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el koydurdum.

Baylar, buyruklarımın ve bildirimlerimin yerine getirilmesi için kurduğum İstiklal Mahkemelerini[1] Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Cephe karargâhına gidiş

Ondan sonra baylar, 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle birlikte Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize doğru ilerleyerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak hiç çekinmeden gerekli önlemleri aldırdım ve düzenlemeleri yaptırdım. Olaylar görüşümüzün yerinde olduğunu gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921 günü, gerçekten cephemize doğru ilerlemeye ve saldırıya başladı. Birçok kanlı ve bunalımlı evreler ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerleyen düşman gruplarının karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı 100 kilometrelik bir cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız Ankara'nın elli kilometre güneyine değin çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Yön değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız yer yer kırılıyordu. Ama, kırılan yerin hemen en yakınında çarçabuk yeni bir savunma hattı kurduruluyordu. Savunma hattına çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere

[1] Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan ve olağanüstü yetkileri olan mahkeme.

Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır

çekilmek nazariyesini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeği faydalı ve müessir buldum. Dedim ki : «**Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kaniyle ıslanmadıkça, terkolunamaz. Onun için küçük, büyük her cüz-i tam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüz-i tam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cehpe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz-i tamın çekilmeğe mecbur olduğunu gören cüz-i tamlar, ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.**»

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde, her hatvede azamî fedakârlığını göstermek suretiyle, düşmanın faik kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhasını ihtisas eder etmez, derhal bilhassa sağ cenahımızla Sakarya nehri şarkında, düşman ordusunun sol cenahına ve müteakıben cephenin mühim aksamında mukabil taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve ricate mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, *yirmi iki gün ve yirmi iki gece* bilâfasıla devam eden, *Sakarya Melhame-i Kübrası*, yeni Türk Devleti'nin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misali kaydetti.

Muhterem Efendiler, Başkumandanlık vazifesini fiilen deruhde ettiğim zaman, Meclis'e ve millete behemehal muvaffak olacağımıza dair kat'î olan kanaatimi arz ve ilân etmekle ve bu kanaatimi bütün haysiyet-i mevcudiyetimi ortaya atarak teyit eylemekle, ilk manevî vazifemi yapmış olduğumu zannederim. Ondan sonra maddî, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmağa mecbur olduğum vaziyet idi.

Bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar fikren, hissen ve fiilen muharebe ile alâkadar etmeli idim

Malûmunuzdur ki, harp ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün mevcudiyetleriyle ve bütün memelekleriyle, bütün maddiyet ve maneviyetleriyle yekdiğeriyle karşı karşıya gelmesi ve biribiriyle vuruşması demektir. Binaenaleyh, bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar fikren, hissen ve fiilen alâkadar etmeli idim. Millet efradı, yalnız düşman karşısında

çekilmek kuramını çürütmek için yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu anlatımda direnmeyi ve üstelemeyi yararlı ve etkin buldum.

Dedim ki :

Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün yurttur. Yurdun her karış toprağı, yurttaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu dayangadan atılabilir; ama küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona uyamaz. Bulunduğu dayangada sonuna dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür.

Savunma hattı yoktur savunma alanı vardır

İşte ordumuzun her bireyi, bu kurala göre her adımda en büyük özveriyi gösterip düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak sonunda onu, saldırıyı sürdürme gücünden ve yeteneğinden yoksun bir duruma getirdi.

Savaş durumunun bu evresini sezinler sezinlemez hemen, özellikle sağ kanadımızla, Sakarya ırmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. 13 Eylül 1921 günü Sakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan hiçbir iz kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe değin, bugünler de içinde olmak üzere, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız süren **Büyük ve Kanlı Sakarya Savaşı**[1], yeni Türk Devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az olan, büyük bir meydan savaşı örneği yazdı.

Saygıdeğer baylar, Başkomutanlık görevini eylemli olarak üzerime aldığım zaman Meclise ve ulusa kesinlikle başarıya ulaşacağımız yolundaki kesin inancımı bildirmekle ve bu inancımı, bütün onurumu ve varlığımı ortaya atarak pekiştirmekle ilk manevi görevimi yapmış olduğumu sanırım. Ondan sonra önemli maddi görevlerim de vardı. Onlardan biri, savaş ve çarpışmalar karşısında ulusa aldırmak zorunda olduğum durumdu.

Bilirsiniz ki, savaş ve çarpışma demek, iki ulusun; yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla, bütün mallarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle karşılaşması ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun için, bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyla ve eylemli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri, yalnız, düşman kar-

Bütün Türk ulusunu, düşüncesi ve duygusuyla eylemli olarak cephedeki ordu kadar savaşla ilgilendirmeliydim

[1] Sakarya Melhamei Kübrası.

bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan muharip gibi kendini vazifedar hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hasredecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını, vatan müdafaasına hasretmekte teenni ve müsamaha gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kani olmuş addedilemezler.

İstikbal harplerinin yegâne muvaffakıyet şartı da, en ziyade bu arzettiğim hususta mündemiç olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askerî milletleri, bu tarz-ı hareketi kanun haline getirmeğe başlamışlardır. Biz, Başkumandan olduğumuz zaman, Meclisten bir müdafaa-i memleket kanunu talep etmedik. Fakat Meclisten aldığımız salâhiyetle, aynı maksadı temin etmek için, kanun mahiyetinde olan muayyen emirlerle maksadın teminine çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecarübü de, nazar-ı tetkikten geçirerek aziz vatanı, gayr-i kabil-i taarruz bulunduran esbab ve şeraiti, daha vâsi ve daha vazıh ve daha kat'î[1] bir surette tespit eder.

Büyük Millet Meclisince bana Müşir rütbesiyle Gazi unvanı verilmesi

Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmekti. Bunu da istitaatim derecesinde, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, hüsn-i ifaya hasr-ı mevcudiyet eylediğimi zannederim. Sakarya muharebesi neticesine kadar, bir rütbe-i askeriyeyi haiz değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince *Müşir* rütbesiyle *Gazi* unvanı tevcih edildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malûmdur.

* * *

Fransa Hükûmeti ile temas ve Ankara İtilâfnamesi

Efendiler, Sakarya muzafferiyetinden sonra, garp ile olan müspet ve neticeli temas ve münasebetimizi, Ankara İtilâfnamesi teşkil eder. Bu İtilâfname, Ankara'da, 20 Teşrinievvel 1921'de imza edilmiştir. Bu hususta mücmel bir fikir vermek için, kısa bir izahta bulunayım.

Bekir Sami Bey Heyet-i Murahhasasının, gittiği Londra Konferansı'nı müteakıp, malûmunuz olduğu veçhile İkinci İnönü zaferiyle neticelenen Yunan taarruzu, bertaraf edilmişti. Bir zaman için, askerî vaziyette sükûn hâsıl oldu. Rusya ile Moskova Muahedesi aktedilmiş ve şarktaki vaziyetimiz vuzuh kespetmişti. İtilâf Devletlerinden de millî esasatımıza riayetkâr olabileceklerle, anlaşmak şayan-ı arzu mütalea edilmekte idi. Bilhassa, Adana, Ayıntap ve havalisini ecnebi işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi.

[1] 1934 basımında yanlışlıkla "akt'î olarak basılmıştır.

şısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını yurt savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen uluslar, savaşı ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar.

Gelecekteki savaşların biricik başarı koşulu da en çok bu söylediklerimin kapsamı içinde olacaktır. Avrupa'nın askerlikçe ileri büyük ulusları daha şimdiden bu tutumu yasalaştırmaya başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman, Meclisten bir yurt savunma yasası istemedik. Ama Meslisten aldığımız yetkiye dayanarak verdiğimiz, yasa niteliğinde olan belirli buyruklarla bu amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Ulus, bundan sonra, bugüne dek edinilmiş olan denemeleri de gözden geçirerek sevgili vatanı saldırılamaz duruma getirecek nedenleri ve koşulları daha geniş, daha açık ve daha kesin olarak saptar.

Büyük Millet Meclisince bana Mareşal aşaması ile Gazi sanı verilmesi

Baylar, bir başka görevim de, ordu içinde savaşan birliklerin arasında savaşa girmek ve savaşı kendim yönetmekti. Bunu da, gücümün yettiği ölçüde, dahası, bir kaza sonucu olarak sol kaburga kemiklerimden birinin kırılmış olmasına bakmadan yerine getirmeye bütün varlığımla çalıştığımı sanırım. Sakarya Savaşının sonuna değin askeri bir aşamam yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince bana "Mareşal" aşamasıyla "Gazi" sanı verildi. Osmanlı Devletince verilen aşamayı yine o devletin almış olduğunu biliyorsunuz.

* * *

Fransa Hükümetiyle yapılan görüşmeler ve Ankara Anlaşması

Baylar, Sakarya utkusundan sonra, Batı ile yaptığımız olumlu ve verimli değinme ve ilişkilerimizi Ankara Anlaşması oluşturur. Bu Anlaşma, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir. Bu konuda özet olarak bir bilgi vermek için kısa bir açıklama yapayım.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki delegeler kurulunun gittiği Londra Konferansı'ndan sonra Yunanlıların yaptıkları saldırı, bildiğiniz gibi kırılmış ve İkinci İnönü utkusu kazanılmıştı. Bir zaman için, askeri durumda duraklama oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki durumumuz açıklığa kavuşmuştu. İtilaf Devletlerinden de ulusal ilkelerimizi kabul edebileceklerle anlaşmanın istenir olacağı düşünülmekte idi. Özellikle Adana, Antep ve dolaylarını yabancılar işgalinden kurtarmak bizce önemli görülmekte idi.

Muhtelif esbaptan dolayı Suriye'den maada bu bahsettiğim vilâyetlerimizi taht-ı işgalinde bulunduran Fransızların da, bizimle anlaşmağa mütemayil oldukları, anlaşılmakta idi. Gerçi, Bekir Sami Bey'in Mösyö Briyan'la yaptığı, hükûmet-i milliyemizce gayr-i kabil-i kabul itilâfname, reddolunmuş idiyse de, ne Fransızlar ve ne de biz, idame-i muhasamata hahişker bulunmuyorduk. Bu sebeple tarafeyn, yekdiğeriyle temas aramağa başladı. Fransa Hükûmeti, nüzzar-ı sabıkadan Mösyö Franklen - Buyon'u, evvelâ gayr-i resmî olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya muvasalat eden Mösyö Franklen - Buyon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin huzurlariyle bizzat iki hafta kadar müzakeratta bulundum.

Biribirimizi tanımakla geçen hususî bir mülâkattan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki daire-i mahsusamda aktettiğimiz ilk içtimada, müzakeratımıza bir nokta-i hareket tayini lüzumundan bahsederek müdavele-i efkâra başladık. Ben, bizim için nokta-i hareketin, Misak-ı Millî muhteviyatı olduğu esasını vazettim.

Mösyö Franklen - Buyon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkülâtını dermeyan ederek, Sevr Muahedesi'nin bir emr-i vaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briyan'ın yaptıkları itilâfnameyi esas ittihaz etmek ve bu itilâfname muhteviyatının, Misak-ı Millî'ye muhalif olan noktaları üzerinde, münakaşada bulunmak münasip olacağı mütaleasını serdetti. Bu teklifinde haklı olduğunu teyiden, Londra'ya giden murahhaslarımızın Misak-ı Millî'den bahsetmediklerini ve Misak-ı Millî'nin ve hareket-i milliyenin, değil Avrupa'da, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu zikretti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki : «Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır. Sevr Muahedesi, Türk milleti için o kadar meş'um bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu mükâlememiz esnasında dahi Sevr Muahedesi'ni telâffuz etmek istemem. Sevr Muahedesi'ni, dimağından çıkarmayan milletlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londra'ya giden Heyet-i Murahhasamız Reisi, bundan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat ve salâhiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hata irtikâp etmiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa efkâr-ı umumiyesinde makûs tesirler hâsıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı veçhile hata etmiş oluruz.

Çeşitli nedenlerden ötürü, Suriye'den başka, bu söylediğim illerimizi almış olan Fransızların da bizimle anlaşmaya eğilimli oldukları anlaşılmaktaydı. Gerçi, Bekir Sami Bey'in Bay Briyan'la yaptığı ve ulusal hükümetimizce uygun görülmeyen anlaşma kabul olunmamış idiyse de, ne Fransızlar ve ne biz savaşı sürdürmeye istekli idik. Bu yüzden iki yan da birbiriyle ilişki yolları aramaya başladık. Fransa Hükümeti, eski bakanlardan Bay Franklen-Buyon'u ilkin, özel olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya gelen Bay Franklen-Buyon ile iki hafta kadar görüşmeler yaptım; bu görüşmelerde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le Fevzi Paşa Hazretleri de bulundular.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel konutumda yaptığımız ilk toplantıda görüşmelerimize temel olacak noktayı belirtmek gereğinden söz açarak konuşmaya başladık. Ben, bizim için temel noktanın Misakı Milli'nin kapsamı olduğu ilkesini ortaya koydum.

Bay Franklen - Buyon, ilkeler üzerinde tartışmanın güçlüğünü ileri sürüp, Sevr Antlaşması'nın bir olupbitti olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Bay Briyan'ın yaptıkları anlaşmayı temel saymanın ve bu anlaşmadaki Misakı Milli'ye aykırı noktalar üzerinde tartışmanın uygun olacağını söyledi. Bu önerisinde haklı olduğunu pekiştirmek için Londra'ya giden delegelerimizin Misakı Milli'den söz etmediklerini, Misakı Milli'nin ve ulusal eylemin değil Avrupa'da, daha İstanbul'da bile değerlendirilmemiş olduğunu söyledi.

Ben verdiğim yanıtlarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız ulus gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk ulusu için öylesine uğursuz bir ölüm kararıdır ki onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz. Bu görüşmelerimiz sırasında da Sevr Antlaşması'nın adını anmak istemem. Sevr Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan uluslarla güven ilkesine dayanan işlemlere girişemeyiz. Bizim bakımımızdan böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delegeler kurulumuzun başkanı bundan söz etmemiş ise, verdiğimiz yönergeler ve yetkilere göre iş görmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden Avrupa ve özellikle Fransa kamuoyunda ters etkiler belirdiği görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan gidersek biz de onun gibi yanlış iş yapmış oluruz.

Avrupa'nın Misak-ı Millî'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misak-ı Millî tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelâtın neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misak-ı Millî ve hareket-i milliye hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair beyanat, doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, hareket-i milliyeye vâkıf ve onun taraftarıdır. Gayr-i vâkıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii, mahdut ve milletçe malûmdur».

Franklen - Buyon, Bekir Sami Bey'in talimat ve salâhiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatım üzerine dediler ki, bundan bahsedebilir miyim? Beyanatımı istediği yerlere ilâm ve hikâye edebileceğini söyledim. Mösyö Franklen Buyon, Bekir Sami Bey itilâfnamesinden ayrılmamak için serd-i mazeret ederken, Bekir Sami Bey'in bir Misak-ı Millî olduğundan ve onun hududu haricine çıkamıyacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Efkâr-ı umumiye; bu Türkler, murahhasları vasıtasiyle, bundan, niçin bahsetmemişler, şimdi, yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franklen - Buyon, evvelâ Misak-ı Millî'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Millî'nin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok tevakkuf olunan nokta; kapitülasyonların lâğvını, istiklâl-i tammımızı talep eden madde üzerinde vukubuldu. Mösyö Franklen - Buyon, bu mesailin şayan-ı tetkik ve teemmül olduğunu dermeyan etti. Ben, bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin hulâsası, şu idi : «İstiklâl-i tam, bizim bugün, deruhde ettiğimiz vazifenin ruh-ı aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhde edilmiştir. Bu vazifeyi deruhde ederken, kabiliyet-i tatbikıyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hâsıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin irtikâp ettikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lâfzan mevcut zannolunan istiklâlinde, mukayyet bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi, cihan-ı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neş'et etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi; mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün kabiliyet-i hayatiyesinden tecerrüt ve tebaüt etmesini mucip olabilir. Biz; yaşamak istiyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak istiyen bir milletiz. Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsaftan mahrum

Avrupa'nın Misakı Milli'yi bilmemesi düşünülemez. Avrupa, 'Misakı Milli' terimini öğrenmemiş olabilir; ama yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbet düşünmektedir. Misakı Milli ve ulusal eylemi İstanbul'un bilmediği yolundaki sözler ise doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk ulusu gibi, ulusal eylemi bilmektedir ve ondan yanadır. Bilmiyor ve ona karşı görünen kişi ve uyrukları azdır ve ulusça bilinmektedir."

Franklen-Buyon, Bekir Sami Bey'in yönerge ve yetki dışında iş görmüş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dediler ki: "Bundan söz edebilir miyim?" Söylediklerimi istediği yerlere bildirebileceğini ve anlatabileceğini söyledim. Bay Franklen-Buyon, Bekir Sami Bey'le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için özürler ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Misakı Milli olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer söz etse idi o zaman ona göre görüşülüp gereğince iş yapılabileceğini; ama şimdi işin güç olduğunu yineledi ve : "Kamuoyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de şimdi yeni yeni sorunlar çıkarıyorlar? diyeceklerdir." dedi.

Uzun görüşme ve tartışmalar sonunda Bay Franklen-Buyon, ilkin Misakı Milli'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere görüşmelerin geriye bırakılmasını önerdi. Ondan sonra, Misakı Milli'nin maddeleri baştan sona değin birer birer okunarak görüşüldü ve tartışıldı. Üzerinde en çok durulan madde, yabancılara verilmiş kapitülasyonların kaldırılması, tam bağımsızlığımızın tanınması ile ilgili madde oldu. Bay Franklen-Buyon, bu sorunların incelemeye ve düşünülmeye değer olduğunu söyledi. Ben buna yanıt verdim. Söylediklerimin özeti şuydu : "Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev, bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde hiç kuşkusuz, çok düşündük. Ama sonunda edindiğimiz kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Biz, işe böyle başlamış kişileriz. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlış işler yüzünden ulusumuz, sözde varsayılan bağımsızlığında, (gerçekte) bağımlı bulunuyordu. Şimdiye değin Türkiye'yi uygarlık dünyasında kötü gösteren neler düşünülebilirse hep bu yanlışlıktan ve hep bu yanlışlığa uymaktan doğuyor. Bu yanlışlığı sürdürmek, kesinlikle, ülkenin ve ulusun bütün onurundan ve bütün yaşama yeteneğinden ayrılması ve uzaklaşması sonucunu doğurabilir. Biz, yaşamak isteyen, özsaygı ve onuruyla yaşamak isteyen bir ulusuz. Bir yanlışlığı sürdürmek yüzünden bu niteliklerden

kalmağa tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, bilâistisnâ, tekmil efrad-ı milletimiz, belki içinde mündemiç müşkülâtı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; istiklâl-i tammımızın temini ve idamesidir.

İstiklâl-i tam denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilâ... her hususta istiklâl-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mana-yı hakikisiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sukûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen sulh yapabiliriz. İtilâf yapabiliriz. Fakat istiklâl-i tammımızı temin etmiyecek olan bu gibi sulhler ve itilâflarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmıyacaktır. Belki, maddî mücadelesini terkederek harabiye sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer, milletimiz, buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki seneden beri mücadele etmeğe hiç de lüzum yoktu. Daha mütarekenin ferdasında sükûna geçmek mümkün olabilirdi.»

Mösyö Franklen - Buyon; bu beyanatım karşısında, ciddî ve samimî olarak mülâhazat ve mütaleatta bulundu. Ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini izhar etti.

Efendiler, Mösyö Franklen - Buyon ile mühim ve tâli mesail üzerinde günlerce ve günlerce müdavele-i efkârda bulunduk. Netice olarak biribirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle, anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat, Fransa Hükûmetiyle Türk Hükûmet-i milliyesi arasında, kat'î itilâf noktaları tespit edilebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu? İhtimal ki, Türk mevcudiyet-i milliyesinin Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olmasına!... Filhakika, Mösyö Franklen - Buyon'un karar-ı kat'îye iktiran ettirip imza eylediği Ankara İtilâfnamesi, Sakarya Melhame-i Kübrasından 37 gün sonra, arzetmiş olduğum gibi, 20 Teşrinievvel 1921'de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu İtilâfname ile, siyasî, iktisadî, askerî ilâ... hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin ecza-yı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk. Bu İtilâfname ile amal-i milliyemiz, ilk defa olarak düvel-i garbiyeden biri tarafından, tasdik ve ifade edilmiş oldu.

yoksun kalmaya katlanamayız. Bilgin, bilgisiz, bütün ulus bireyleri, hepsi belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta çevresinde toplanmış, ama sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir.

Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

Biz, bunu sağlamadan ve elde etmeden barışa ve esenliğe erişeceğimiz kanısında değiliz. Görünüş ve yöntem gereği barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz; ama tam bağımsızlığımızı sağlamayacak olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla ulusumuz, hiçbir zaman yaşamına ve esenliğe erişemeyecektir. Belki, maddi savaşımını bırakarak yıkıma sürüklenmeye yol açmış olacaktır. Eğer ulusumuz bunu kabul etseydi, bunu kabul edecek nitelikte bulunsa idi, iki yıldan beri savaşmak hiç de gerekli değildi. Daha Ateşkes Anlaşmasının ertesinde durulgun bir duruma geçilebilirdi".

Bay Franklen-Buyon, bu sözlerin karşısında ciddi ve içtenlikle birtakım şeyler söyledi. En sonu, bunun zaman sorunu olduğu kanısında bulunduğunu açıkladı.

Baylar, Bay Franklen-Buyon ile önemli ve ikinci derecedeki sorunlar üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Sonuç olarak, düşüncelerimizle, duygularımızla ve tutumlarımızla birbirimizi anlayabildiğimizi sanırım. Ama, Fransa Hükümetiyle Türk Ulusal Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının saptanabilmesi için biraz daha zamanın geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki Türk ulusal varlığının Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyüyecek bir başarı ile pekiştirilmesi! Gerçekten, Bay Franklen-Buyon'un kesin karar alarak imzalayacağı Ankara Anlaşması, daha önce söylediğim gibi, büyük ve kanlı Sakarya Savaşından 37 gün sonra, 20 Ekim 1921'de oluşmuş bir belgedir.

Bu anlaşma ile siyasa, iktisat, askerlik (alanlarında) ve öbür alanlarda, tek bir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir şey yitirmeksizin yurdumuzun değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile ulusal isteklerimizi, ilk kez olarak, Batı devletlerinden biri, söylemiş ve onaylamış oldu.

Mösyö Franklen - Buyon; bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde meyanemizde teessüs eden dostluk hissiyatını izhara vesile aramıştır.

* * *

Pontus meselesi

Muhterem Efendiler, umumî beyanatımın mukaddematında, bir Pontus meselesinden bahsetmiştim. Bu mesele, vesaikıyle cümlenin malûmu olmuştur. Ancak bizi de çok meşgul ettiğinden burada münasebeti olan bazı noktalarına temas edeceğim.

1840 senesinden beri; yani üç rub'ı asırdan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu'nun Karadeniz havzasında, eski Yunanlılığın ihyası için çalışan bir Rum zümresi mevcut idi. Amerika Rum muhacirlerinden Rahip *Klematyos* (Klematios) namında biri, ilk Pontus içtimagâhını İnebolu'da, elyevm halkın manastır tabir ettikleri bir tepede, kurmuştu. Bu teşkilât mensupları zaman zaman münferit eşkıya çeteleri şeklinde, icra-yı faaliyet ediyorlardı. Harb-i Umumî esnasında, hariçten gönderilip tevzi olunan silâh, cephane, bomba ve makinalı tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silâh deposu halini almıştı.

Mütarekeden sonra, bütün Rumlar, Yunanlılık âmâl-i milliyesiyle her tarafta şımardığı gibi *Etniki Eterya Cemiyeti* propagandacıları ve Merzifon Amerikan müessesatı tarafından manen yetiştirilen ve ecnebi hükûmetlerin silâhlariyle maddeten takviye ve teşçi edilen, bu havalideki Rum kütlesi de, müstakil bir Pontus hükûmeti teşkil etmek emeline düştü. Bu maksatla umumî bir kıyam hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve Havalisi Rum Metropolidi *Yermanos*'un idaresinde, muntazam bir program tahtında icra-yı faaliyete başladılar. Samsun'daki Rum komitecilerinin reisi Reji Fabrikası Direktörü *Tokomanidis* bir taraftan da Merkezî Anadolu ile muhaberat tesisine tevessül ediyordu. Bazı ecnebi hükûmetler, Pontus teşkiline muzaheret edeceklerini vadettiler ve Samsun ve havalisindeki Rumluk nüfusunu teksir için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da cemeylediler. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo olunan silâhlarla teslih ederek, sahillerimize ihraca başladılar. Çetecilik etmek üzere, sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da, *Haralambos* isminde bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananlar da Haralambos'un etrafında içtima edenlere iltihak ettiriliyordu. Memleketimiz dahilinde, Samsun'da bazı ecnebi mümessilleri tarafından himaye ve teslih ediliyordu. Sahillerimize çıkan bu çeteler efradı, muhacir iaşesi maskesi altında, ecnebi hükûmetleri tarafından iaşe ve ilbas ediliyordu.

Bay Franklen-Buyon, bundan sonra da, birkaç kez Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yollarını aramıştır.

***

Pontus sorunu

Saygıdeğer baylar, konuşmamın başlangıcında bir Pontus sorununa değinmiştim. Bu sorun, belgeleriyle, herkesçe öğrenilmiştir. Ancak bizi de çok uğraştırdığından burada ilgisi bulunan bazı noktalarına değineceğim.

1840 yılından beri, yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na değin Anadolu'nun Karadeniz bölgesinde eski Yunanlılığın diriltilmesi için çalışan bir Rum topluluğu vardı. Amerika'daki Rum göçmenlerinden Rahip Klematyos (Klematios) adında biri ilk Pontus toplantı ocağını İnebolu'da, şimdi halkın "Manastır" dediği bir tepede kurmuştu. Bu örgüt üyeleri, zaman zaman, ayrı ayrı haydut çeteleri kurarak çalışıyorlardı. Genel Savaş sırasında dışardan gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki bir silah deposu durumuna gelmişti.

Ateşkes Anlaşmasından sonra bütün Rumlar, Yunanlılık ulusal amacı ile her yerde şımardığı gibi, Etniki Eterya Derneği propagandacıları ile Merzifon Amerikan kurumlarınca eğitilip yetiştirilen ve yabancı hükümetlerin silahlarıyla maddi olarak kuvvetlendirilen ve yüreklendirilen bu bölgedeki Rum topluluğu da, bağımsız bir Pontus Hükümeti kurmak isteğine kapıldı. Bu amaçla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve dolayları Rum metropolidi Yermanos'un yönetiminde, düzenli bir program ile çalışmaya başladılar. Bir yandan da, Samsun'daki Rum komitecilerinin Başkanı Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, Orta Anadolu ile haberleşmeyi sağlamaya çalışıyordu. Kimi yabancı hükümetler, Pontus'un kurulmasına yardım edeceklerine söz verdiler ve Samsun ve dolaylarındaki Rumların nüfusunu artırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silahlarla donatarak, kıyılarımıza çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere, kıyılarımıza çıkarılabilecek birkaç bin Rumu Sohum'da Haralambos adında bir adamın başında topladılar. Batum'da toplananların da Haralambos'un yanındakilere katılmaları sağlanıyordu. Bunları, ülkemiz içinde, Samsun'da kimi yabancı temsilciler koruyor ve silahlandırıyorlardı. Kıyılarımıza çıkan bu çeteler "göçmenleri besleme" adı altında yabancı hükümetlerce yedirilip giydiri-

Ecnebi salib-i ahmerleri meyanında gelen zabitan heyetlerinin de, teşkilât yapmağa, talim ve terbiye-i askeriye ile iştigal etmeğe, müstakbel Pontus hükûmetinin temelini kurmağa, memur oldukları anlaşılıyordu.

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da Pontus namiyle intişara başlayan bir gazetenin başmakalesinde «Trabzon vilâyetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak maksadiyle intişar ettiği ilân olunmuştu.»

Yunanistan'ın yevm-i istiklâline musadif olan 7 Nisan 1919 günü, her tarafta ve bilhassa Samsun'da nümayişler yapıldı. Yermanos'un küstahane harekâtı, Rumların efkâr ve âmâlini, aleniyet derecesine çıkardı. Bafra ve Çarşamba havalisindeki yerli Rumlar, mütemadiyen kiliselerde toplanıyor, teşkilât ve techizatlarını takviye ediyorlardı. 23 Teşrinievvel 1919 tarihinde, Şarkî Trakya ve Pontus için merkez olarak, İstanbul kabul edilmiş idi. Venizelos, İstanbul meselesinin vakt-i âhare talikıyle bunun yerine Pontus hükûmetinin teşkili kanaatini izhar etmiş ve bu nokta-i nazardan İstanbul Patrikhanesine talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da Yunan hafi zabıtası teşkiline memur edilen Miralay *Aleksandros Zimbragaki* tarafından Pontus jandarmasını tensik etmek üzere *Eyfel* Yunan torpidosu ile, bir zabitan heyeti izam edilmişti. Türkiye'de bu faaliyet cereyan ederken Batum'da da 18 Kânunuevvel 1919'da Pontus Rum Hükûmeti ismiyle bir hükûmet teşekkül etmiş ve teşkilât yapmağa başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da; Karadeniz, Kafkas, Cenubî Rusya Rumları tarafından, Pontus meselesi hakkında bir de kongre aktedildi. Bu kongrenin muhtırası, azadan biri vasıtasiyle İstanbul'da Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular, 1920 senesi nihayetlerine doğru faaliyetlerini büsbütün artırarak bayağı aleniyete çıktılar. Bizi, ciddî tedabir ittihazına mecbur ettiler.

Dağlarda, vücuda getirilen Pontus teşkilâtı şöyle idi :

a) Birtakım rüesa maiyetinde müsellâh ve muharip kuvvetler;

b) Bunların iaşelerine hizmet eden müstahsil Pontus ahalisi;

c) İdare ve zabıta heyetleri ve şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Çetelerin, faaliyet mıntıkaları ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti bidayette 6.000: 7.000 müsellâh idi. Bilâhare her taraftan iltihak edenlerle 25.000 raddesini buldu. Bu kuvvet ufak cüz-i tamlar halinde ayrılarak, muhtelif muhallerde, tahassun ediyorlardı. Pontus çetecilerinin icraatı; İslâm köylerini yakmak, İslâm ahaliye karşı

liyordu. Yabancı Kızılhaç kurulları arasında gelen subayların da örgüt kurmak, (çetecileri) askerlik yönünden eğitmek ve gelecekteki Pontus hükümetinin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyordu.

4 Mart 1919 günü İstanbul'da *Pontus* adıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başyazısında : "Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak amacıyla yayımlandığı" açıklanmıştı.

Yunanistan'ın kurtuluş gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un saygısızca davranışları, Rumların düşüncelerini ve isteklerini açıklık kertesine vardırdı. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli Rumlar, durmadan kiliselerde toplanıyor, örgütlerini ve donatımlarını kuvvetlendiriyorlardı. 23 Ekim 1919 günü, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti. Venizelos, İstanbul'un merkez olması işinin daha sonraki bir zamana bırakılarak bunun yerine Pontus Hükümetinin kurulmasının uygun olacağı kanısında bulunduğunu belirtmiş ve buna göre İstanbul Patrikliğine yönerge vermişti. Bir yandan da İstanbul'da Yunan gizli kolluğu kurmakla görevlendirilen Albay Aleksandros Zimbragaki, Pontus jandarmasını düzene sokmak üzere "Eyfel" Yunan torpidosu ile bir subaylar kurulunu göndermişti. Türkiye'de bu işler olurken Batum'da da 18 Aralık 1919'da "Pontus Rum Hükümeti" adıyla bir hükümet kurulmuş ve örgütleşmeye başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas, Güney Rusya Rumları Pontus sorunu üzerine bir kurultay topladılar. Bu kurultayın andırısı üyelerden birinin aracılığıyla İstanbul'daki Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular, 1920 yılı sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün artırarak iyice açığa vurdular. Bizi, sağlam önlemler almak zorunda bıraktılar.

Dağlarda kurulan Pontus örgütleri şöyleydi :

a – Birtakım elebaşılar yönetiminde silahlı ve savaşçı kuvvetler;

b – Bunların beslenmesini sağlayan üretimci Pontus halkı;

c – Yönetim ve kolluk kurulları ile kentlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.

Çetelerin çalışma bölgeleri ayrılmıştı. Pontus haydutlarının kuvveti, başlangıçta 6.000–7.000 silahlı idi. Daha sonra her yerden katılanlarla 25.000'i buldu. Bu kuvvet, ufak birliklere ayrılarak çeşitli yerlerde barınıyorlardı. Pontus çetecilerinin işi, Müslüman köylerini yakmak, Müslüman halka karşı, usa, imgeye

akl ü hayale sığmaz itisaf ve cinayetler irtikâp etmek gibi, hunhar bir sürünün icraatından başka bir şey değildi.

Biz Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk ahalinin dikkat ve teyakkuzunu davet ettik. Melhuz tehlikelere karşı tedabir almağa başladık.

Merkezi Sıvas'ta bulunan Üçüncü Kolordu, bütün mesaisini menatık-ı muhtelifede gözüken çeteleri takip ve tenkile hasretti. Trabzon mıntıkasında dolaşan Köroğlu namındaki Rum çetesiyle, Eftalidi çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu tarafından takip ve tenkil ediliyordu. Bir taraftan da Pontus eşkıyasının cevelângâhı olan yerlerde, ahali teslih edilerek, millî teşkilât vücuda getirildi.

Anadolu ortasında yeniden çıkan bir takım dahili isyanlar

Efendiler, Sıvas şimalinde ve Yozgat'ta vukua gelip malûmunuz olan dahilî isyan vakayiinden maada, 1920[1] senesi evahirinde tekrar Anadolu ortasında, Zile cihetinde, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları ve Erbaa civarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden mürekkep çeteler ve 1921 senesi bidayetinde de Koçkiri Aşireti rüesasından Haydar Bey, İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişer ve saire ile harekât-ı isyaniyeye başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir taraftan Pontusçuları, diğer taraftan bu asileri takip ve tenkil ile iştigal ediyorlardı.

Merkez ordusunun teşkili ve Nurettin Paşa'nın kumandanlığa tayini

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk taarruzî manzarası karşısında, birtakım vahi ve namakul mütalealar serdetmesi sebebiyle, kendisine vazife verilmemiş olduğundan bizimle teşrik-i mesai edemiyeceğini bir mektupla bildirerek mezunen Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, Nurettin Paşa tarafından bazı zevat, gerek Fevzi Paşa Hazretlerine ve gerek bana, kendisine bir vazife verilirse Nurettin Paşa'nın ciddiyet ve samimiyetle ifa edeceğine dair delâletler vukubuldu. Biz de, Anadolu merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altında tevhit etmekte fayda tasavvur ettiğimizden 9 Kânunuevvel 1920'de Sıvas'taki Üçüncü Kolorduyu lâğvederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusuna tevdi ettik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı kumandan yaptık.

Nurettin Paşa merkez mıntıkasında bir seneye karip ifa-yı vazife etti. Fakat, salâhiyeti haricinde, ahaliden bazılarının hukukuna tecavüz ettiği hakkında meb'usların vukubulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâletinden istizahları ve Vekâletin de şikâyatı muhik

[1] 1934 basımında yanlış olarak : 1921. 1927 basımında : Rumi 336 (1920) dır.

sığmaz ağır suçlar, cinayetler işlemek gibi kan dökücü bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkının dikkatini çektik, onları uyardık. Akla gelen tehlikelere karşı önlemler almaya başladık.

Merkezi Sıvas'ta bulunan Üçüncü Kolordu, yalnız çeşitli bölgelerde gözüken çeteleri izleyip tepelemekle uğraştı. Trabzon bölgesinde dolaşan "Köroğlu" adındaki Rum çetesiyle "Eftalidi" çetesini ve öbür çeteleri, merkezi Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu izleyip tepeliyordu. Bir yandan da Pontus haydutlarının dönüp dolaştıkları yerlerde, halk silahlandırılarak ulusal örgütler kuruldu.

Anadolu ortasında yeniden çıkan birtakım iç ayaklanmalar

Baylar, Sıvas kuzeyinde ve Yozgat'ta çıkan ve sizlerce de bilinen iç ayaklanma olaylarından başka, 1920 yılı sonlarında yeniden Anadolu ortasında, Zile yöresinde, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları; Erbaa yöresinde, Kara Nazım, Çopur Yusuf ve başka yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ile Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden meydana gelmiş çeteler; 1921 yılı başlarında da, Koçkiri Aşireti başkanlarından Haydar Bey, İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı yönerge üzerine Alişan ve hısımlarından Naki, Alişer ve başkalarıyla birlikte ayaklanmaya başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir yandan Pontusçuları, bir yandan da bu ayaklananları izleyip tepelemekle uğraşıyorlardı.

Merkez ordusunun kurulması ve Nurettin Paşa'nın komutanlığa atanması

Baylar, hatırlarsınız ki Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk saldırıcı görünüşü karşısında birtakım boş ve akla yatmaz düşünceler ileri sürdüğü için kendisine görev verilmemiş olduğundan, bizimle işbirliği yapamayacağını bir mektupla bildirip izin alarak Taşköprü'ye gitmişti. Bundan beş ay sonra, Nurettin Paşa'yı tutan kimi kişiler gerek Fevzi Paşa Hazretlerine, gerek bana Nurettin Paşa'ya bir görev verilirse kendisinin bunu titizlik ve içtenlikle yapacağını söyleyerek aracılık ettiler. Biz de, Anadolu ortasındaki güvenliği sağlamakla görevli kuvvetlerimizi büyücek bir komuta altında birleştirmenin yararlı olacağını düşündüğümüzden, 9 Aralık 1920'de Sıvas'taki Üçüncü Kolorduyu kaldırıp onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusuna verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı komutan yaptık.

Nurettin Paşa merkez bölgesinde bir yıla yakın bu görevi yaptı; ama "yetkisi dışında kimi yurttaşların haklarına el uzatıyor" diye milletvekillerinin yakınmaları ve İçişleri Bakanlığına soru yöneltmeleri, Bakanlığın da yakınmaları yerinde görmesi üze-

görmesi üzerine, Meclisin talebiyle Teşrinisani 1921 bidayetinde azledildi. Meclis, Nurettin Paşa'nın taht-ı muhakemeye alınmasına karar verdi. Bu husus, benimle Heyet-i Vekile arasında da bir meselenin hudusunu intaç etti. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep olunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Heyet-i Vekile arasında tahaddüs eden ihtilâf Meclisçe hallolundu. Mecliste, Nurettin Paşa'yı müdafaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım.

Nurettin Paşa'yı, bundan sekiz ay kadar sonra, Birinci Ordu Kumandanlığında göreceğiz.

* * *

Muhterem Efendiler, Sakarya muharebesinden sonra, Başkumandanlık ve Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti, Ankara'da ifa-yı vazife ediyordu. Ben, aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştigal ediyordum. Üç, dört ay geçmemişti ki, Mecliste Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vadisinde, ileri gitmek istiyenler, kendilerini göstermeğe başladılar. Sakarya muharebesinden evvel başlayıp peyderpey gelmiş olan Malta mevkufininden bazılarının, bu muhalif cereyanlarda müşevvik rolü oynadığı anlaşılmıştı. Bu noktayı müsaadenizle biraz izah edeyim.

Malta'dan yeni dönen Nafıa Vekili Rauf ve Kara Vasıf beyler takip olunan siyaset-i askeriyeyi öğrenmek istiyorlardı

Rauf Bey, 15 Teşrinisani 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i, 17 Teşrinisani 1921'de inhilâl eden Nafıa Vekâletine intihap ettirdik.

Rauf Bey'i, müteakıben muvasalat eden Kara Vasıf Bey'i de, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyet-i İdaresi azalığına intihap ettirdim. Bu iki zatın birinden hükûmette; diğerinden grupta, istifade etmeği faydalı tasavvur etmiştim. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Heyet-i Vekilede bir meseleyi istizah ettiği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Bey'in de, grup heyet-i idaresinde aynı meseleyi istizah ettiği bildirildi. Bu iki zâtın evvelden beyinlerinde takarrür ettirdikleri anlaşılan mevzu-i bahs mesele şu idi :

«Takip olunan siyaset-i askeriye nedir?»

Bu sualden istihraç olunabilecek mana ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasî ve askerî takip ettiğimiz meslek malûm olmuştu. İstiklâl-i tammımız temin olununcıya kadar, düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlûp edeceğimize dair olan kat'î kanaatle, muharebeye devam etmek... İşte mevzu-i bahs edilen sual ile demek isteniliyordu ki, behemehal muharebeye devam ile istihsal-i netice mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimaline nazaran, daha şimdiden başka tedbir ve çarelere — ki anlatmak iste-

rine, Meclisin isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir sorun çıkmasına da yol açtı. Ben, Nurettin Paşa'ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle, Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclisçe bir çözüme bağlandı. Mecliste, Nurettin Paşa'yı savundum, kendisini ağır bir işleme uğramaktan kurtardım.

Nurettin Paşa'yı aşağı yukarı bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Komutanlığında göreceğiz.

* * *

Saygıdeğer baylar, Sakarya Savaşından sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da çalışıyordu. Ben, aynı zamanda öteki görevlerimle de uğraşıyordum. Üç dört ay geçmemişti ki Mecliste, Sakarya utkusunu unutanlar, karşıcıllıkta ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Savaşından önce başlayıp birer ikişer (Ankara'ya) gelmiş olan Malta tutuklularından kimilerinin bu karşıcıl akımlarda kışkırtıcılık yaptıkları anlaşılmıştı. Bu noktayı, izin verirseniz biraz açıklayayım.

Malta'dan yeni dönen Bayındırlık Bakanı Rauf Bey ile Kara Vâsıf Bey, askerlik bakımından güdülen siyasayı öğrenmek istiyorlardı

Rauf Bey 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i 17 Kasım 1921'de açılan Bayındırlık Bakanlığına seçtirdik.

Rauf Bey'den sonra gelen Kara Vâsıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Yönetim Kurulu üyeliğine seçtirdim. Bu iki kişinin birinden hükümette, ötekisinden de grupta yararlanmanın yerinde olacağını düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulunda bir işin açıklanmasını istediği bildirildi. O gün Kara Vâsıf Bey'in de Grup Yönetim Kurulunda yine o işin açıklanmasını istediği bildirildi. Bu iki kişinin, önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan sorun şuydu : "Askerlik bakımından güdülen siyasa nedir?"

Bu sorudan çıkarılabilecek anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Siyasa ve askerlik bakımından bizim tutumumuz belli olmuştu. Tam bağımsızlığımız sağlanıncaya değin düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin inançla savaşı sürdürmek... İşte, ortaya atılan soru ile demek istiyorlardı ki : "Ne olursa olsun savaşı sürdürmekle sonuç alınabilir mi? Alınmayacağı da düşünülerek daha şimdiden başka önlem ve yollar –anlatmak istedikleri yollar, siyasa yollarıdır– bulup,

diklerine göre siyasî çarelerdir — tevessül ile içinde bulunduğumuz badireye nihayet vermek münasip olmaz mı?

Bittabi, ne Heyet-i Vekilede ve ne de grup heyet-i idaresinde böyle bir meselenin mevzu-i müzakere ve münakaşa olmasına müsaade etmedim. Bunun üzerine, Rauf Bey Vekâletten, Kara Vasıf Bey de Grup Heyet-i İdaresinden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası, 13 Kânunusani 1922 tarihinde Mecliste okunurken, aynı tarihli bir istifaname de okunmuştu. Bu istifaname, Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Refet Paşa'nın idi.

Efendiler, Refet Paşa'nın da sebeb-i istifası hakkında birkaç kelime ile arz-ı malûmat edeyim: 4 Kânunusani 1922 günü, Meclisin bir celse-i hafiyesinde, şöyle bir mesele mevzu-i münakaşa edilmişti. Başkumandanlık ve Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan istihraç olunmuş ki, benim hem Başkumandan ve hem de Meclis Reisi olmamda müşkülât varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordu vaziyetini tetkik etmeli imiş. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi olduğundan Erkânıharbiye işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri, yalnız İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinde kalsın. Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetiyle Müdafaa-i Milliye Vekâleti tevhit olunsun imiş.

Müdafaa-i Milliye Vekili olan Refet Paşa, bizzat kürsüden bu tezi müdafaa ediyordu. Bu nokta-i nazarlara şu yolda cevap verdim:

Benim, şahsan Ankara'dan uzaklaşmam arzu ediliyordu

Başkumandanlık ve Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti, pek muvafık olarak, Ankara'yı karargâh ittihaz etmiştir. Vazifesini en iyi buradan ifa etmektedir. İcabında ne vakit, nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat meşgul, cephe kumandanı vardır. Bilâlüzum, benim, şahsan Ankara'dan uzaklaşmamı arzu etmekte mana yoktur. Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Başkumandanın taht-ı emrinde, Başkumandanlık Karargâhı'nı teşkil etmektedir. Ayrı ayrı değildir. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi olan Fevzi Paşa Hazretlerinin, Ankara'da bulundukça İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ni de ifa etmesi bugünün zaruretlerindendir. Çünkü onun gaybubetinde, Refet Paşa, ona vekâleten, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti vazifesini ifa etmişti. Muvaffak olamamıştı. Heyet-i Vekilede, anarşi vukua geldi. Vekiller, içtima etmez oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin avdeti, vekillerin şikâyeti üzerine vukubuldu. Orduya müteallik yaptığımız işleri kontrol için, Meclisin bir encümen teşkil etmesinde bir beis görmem. Fakat bu encümen benim taht-ı riyasetimde olur.

içinde bulunduğumuz tehlikeli duruma son vermek uygun olmaz mı?"

Elbet ne Bakanlar Kurulunda, ne de Grup Yönetim Kurulunda böyle bir sorunun görüşme ve tartışma konusu olmasına izin vermedim. Bunun üzerine Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vâsıf Bey de Grup Yönetim Kurulundan çekildiler. Rauf Bey'in bakanlıktan çekilmesi ile ilgili yazı 13 Ocak 1922 günü Mecliste okunurken yine 13 Ocak günlü bir çekilme yazısı daha okunmuştu. Bu çekilme yazısı, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nındı.

Baylar, Refet Paşa'nın çekilme nedeni üzerine de birkaç sözcükle bilgi vereyim : 4 Ocak 1922 günü, Meclisin gizli bir oturumunda şöyle bir konu tartışılmıştı. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da imiş, cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu anlaşılmış ki, benim hem Başkomutan, hem de Meclis Başkanı olmamda güçlük varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş komisyonu kurarak ordu durumunu incelemeli imiş. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulunun da başkanı olduğundan, Genelkurmay işleri iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığında kalsın, Genelkurmay Başkanlığıyla Milli Savunma Bakanlığı da birleştirilsin imiş.

Milli Savunma Bakanı olan Refet Paşa'nın kendisi kürsüden bu görüşü savunuyordu. Bu görüşlere şu yolda yanıt verdim :

Benim Ankara'dan uzaklaşmam isteniyordu

"Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı pek yerinde olarak Ankara'yı kendine karargâh edinmiştir. Görevini en iyi buradan yapmaktadır. Gerektiğinde ne zaman, nereye gideceğini kendisi değerlendirir. Cephede doğrudan doğruya çalışan cephe komutanı vardır. Gereksiz olarak benim Ankara'dan uzaklaşmamı istemenin bir anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı, Başkomutanın buyruğu altında, Başkomutanlık Karargâhını meydana getirmektedir, bunlar ayrı ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretlerinin, Ankara'da bulundukça, Bakanlar Kurulu Başkanlığını da yapması bugün için zorunludur. Çünkü, onun yokluğunda Refet Paşa ona vekil olarak, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini yapmıştı, başaramamıştı. Bakanlar Kurulunda kargaşa baş gösterdi. Bakanlar toplanmaz oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin (Ankara'ya) dönüşü bakanların yakınması üzerine oldu. Orduyla ilgili olarak yaptığımız işleri denetlemek için Meclisin bir komisyon kurmasında sakınca görmem. Ama bu komisyon benim başkanlığım altında kurulur."

Filhakika, bu encümen, dediğim tarzda teşekkül etti. Sabık Harbiye Nazırı Cemal Paşa da aza olarak intihap edildi. Diğer husussatta, Refet Paşa ve emsalinin nokta-i nazarları, terviç olunmamıştı. İşte, bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasiyle aynı günde vermiş oluyor.

* * *

İkinci Grup teşekkül ediyor

Efendiler, bilmünasebe arzetmiştim ki, Mecliste teşkil ettiğimiz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis müzakeratının hüsn-i cereyanını temine ve Heyet-i Vekile mesaisinin adem-i tevakkufuna nihayete kadar hadim oldu. Fakat, bir taraftan da, muhalif his ve fikirde bulunanlar, hergün, biraz daha taraftar buldukça, Grubun mesaisini, müşkülâta duçar etmeğe başladılar. Muhalefet fikrinin esas menşei, Müdafaa-i Hukuk Grubu nizamnamesinin madde-i esasiyesindeki, ikinci nokta idi. Yani hükûmet teşkilâtının Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi....

Programın ilk maddesinin son fıkrası, fikir ve hislerde imtizac-ı tam husulüne daimî bir mâni halinde kaldı. Bu sebepten, Grup dahilinde de teşettüt-i efkâr ve inzıbatsızlık baş gösterdi. Birtakım zevat, Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, hariçte bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmağa çok çalıştılar, alınan tedbirler buna mâni oldu. Nihayet İkinci Grup namiyle bir grup teşekkül etti. Bu grubu teşkil edenler, memlekette mevcut Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne muhafaza-i intisap ettiklerini ve onun kongrelerde tespit olunan gayelerinin muakkibi, bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun zahiren önayak olanları: Salâhattin, Hüseyin Avni beyler görünüyordu. Birinci derecede faal ve müşevvik olanların ise, Rauf ve Kara Vasıf beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun, faal ve inatçı azasından olan Samsun Meb'usu Emin Bey, son zamanlarda, bilmünasebe Ankara'ya gelmişti. Bütün hakayikı anlamış, müşevvik ve müfsit olanları tel'in ediyordu. Bu zat, bana şunu hikâye etti : Rauf Bey; İkinci Grubu, müfritane harekete sevk ve teşvik ediyormuş.. Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki : «Bizi sevkettiğiniz bu iş, sehpaya kadar gider.. O zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?» Rauf Bey şu cevabı vermiş : «Beraber bulunmazsam namerdim..!»

Efendiler, malûm-ı âliniz, o zaman mevcut olan kanuna göre, vekâletler için, ben, Meclise namzet gösterirdim. Meb'uslar, irae ettiğim namzede müspet veya menfi rey verirler veya müstenkif kalırlardı. İkinci Grup, benim namzetlerimi nazara almayıp, kendi grupları namına, ortaya attıkları namzetlere, kanuna muhalif olarak rey vermek suretiyle, hükûmet teşekkülüne, mâni olmağa başladılar.

Gerçekten bu komisyon, dediğim biçimde kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da bu komisyona üye olarak seçildi. Başka konularda Refet Paşa ve benzerlerinin görüşleri kabul olunmamıştı. İşte bu nedenle çekilmeye hazırlanan Refet Paşa, çekilme yazısını, Rauf Bey'in çekilme yazısını verdiği gün vermiş oluyor.

* * *

İkinci Grup kuruluyor

Baylar, sırası geldiğinde bilginize sunmuştum ki, Mecliste kurduğumuz Müdafaai Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi olarak yapılmasını sağlamakta ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının duraklamasını önlemekte sonuna dek yardımcı oldu. Ama, bir yandan da, karşıcıl duygu ve düşüncede olanlar her gün biraz daha arkalandıkça, Grubun çalışmasını güçlüğe uğratmaya başladılar. Karşıcıl olma düşüncesinin öz kaynağı, Müdafaai Hukuk Grubu Tüzüğünün temel maddesindeki ikinci nokta idi. Yani hükümet kuruluşunun Anayasaya göre yapılması sorunu...

Programın ilk maddesinin son bölümü, düşünce ve duyguların tam uyuşmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu yüzden, Grup içinde de görüş ayrılığı ve düzensizlik baş gösterdi. Birtakım kişiler Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, dışta bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar; alınan önlemler bunu önledi. Ensonu, "İkinci Grup" adıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, ülkedeki Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmadıklarını ve onun kongrelerde saptanan amaçlarına bağlı bulunduklarını ileri sürüyorlardı. İkinci Grubun görünüşte önayak olanları, Salâhattin ve Hüseyin Avni beyler görünüyordu. Birinci sırada ve kışkırtanların ise, Rauf ve Kara Vâsıf beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun çalışkan ve direngen üyelerinden olan Samsun Milletvekili Emin Bey son zamanlarda bir nedenle Ankara'ya gelmişti. Bütün gerçeği anlamıştı; kışkırtıcı ve karıştırıcı olanları lanetliyordu. Emin Bey bana şunu anlattı: Rauf Bey İkinci Grubu aşırı davranışlara sürüklüyor ve kışkırtıyormuş. Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki : "Bizi sürüklediğiniz bu iş darağacına dek gider. O zaman bizimle birlikte bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu yanıtı vermiş : "Birlikte bulunmazsam alçağım!"

Baylar, biliyorsunuz, o zamanki yasaya göre bakan seçimi için ben, Meclise aday gösterirdim. Milletvekilleri, gösterdiğim adaya olumlu ya da olumsuz oy verirler, ya da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, yasaya aykırı olarak, oy verme yoluyla hükümetin kurulmasını engellemeye başladılar.

Efendiler, Mecliste, ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlardı ki, Sakarya muharebesinden sonra aylar geçtiği halde, ordu ne için taarruz etmiyor? Behemehal taarruz etmelidir! Hiç olmazsa mahdut, muayyen bir cephede bir taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın! Bu cereyana mukavemet ettik. Maksadımız, tamamen hazırlığımızı ikmal ederek umumî ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini terviç edemezdik, bunda bir fayda yoktu.

Muhaliflerde hâsıl olan kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyetini iktisap edemiyeceği noktasında tekâsüf etti. Bunun üzerine ordunun taarruza sevkı cereyanını tevkif ettiler. Hücum sistemini değiştirerek, başka bir nazariye ortaya attılar. Bu defa, dediler ki, bizim asıl hasmımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu kâmilen mağlûp etsek de, bununla bizim davamız hitam bulamaz. İtilâf Devletlerini, bilhassa İngilizleri fiilen mağlûp etmek icap eder. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak şimal hududunda tahşit edip, İngilizlere taarruz etmek lâzımdır. Muharebe ile davamızın halli nazariyesi takip olunuyorsa yapılacak iş budur...

Ordu saflarına kadar intişar ettirilen mefsedetkârane telkinat

Efendiler, bu derece mana ve mantıktan ari fikirlere, iltifat etmedik. Onun üzerine, muhaliflerin serefrazanı, yeni bir propaganda çıkardılar : Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sevkediyor? Meçhulâta..? Koskoca bir millet; gayr-i muayyen, muzlim hedeflere serseriyane sürüklenir mi?

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara mehafilinden ordu saflarına kadar intişar ettirildi. Orduya, her vasıta ile bu mefsedetkârane telkinat yapılmağa çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık, mahremane diyordu ki, hiç olmazsa hakikî vaziyeti bana söyle. Ordu ne haldedir. Filhakika taarruz edemiyecek mi?

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere, Ankara'dan mufarekate karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Mecliste, celse-i hafiyede, bazı izahatta ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusunu Eskişehir - Seyitgazi - Afyon Karahisar hatt-ı umumisine kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari kıtaatımıza nokta-i istinat olmak üzere ileri sürülen bazı fırkalarımızdı.

Ordumuzun kararı, taarruzdur

Ordumuzun kararı, taarruzdur. Fakat, bu taarruzu, tehir ediyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen ikmale biraz daha zaman lâzımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle, yapılacak taarruz, hiç

Baylar, Mecliste orduya karşı da bir akım yaratılmıştı. Diyorlardı ki : "Sakarya Savaşından sonra aylar geçtiği halde ordu niçin saldırıya geçmiyor? Ne olursa olsun saldırıya geçmelidir! Hiç olmazsa dar, belli bir cephede bir saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı gücü olup olmadığı anlaşılsın! Bu akım karşısında dayandık. Amacımız, hazırlığımızı iyice tamamlayarak genel ve sonuçlu bir saldırı yapmak olduğu için sınırlı saldırıya geçme görüşünü tutamazdık; bunda bir yarar yoktu.

Karşıcılların kanısı, ordumuzun saldırı gücü kazanamayacağı noktasında toplanıyordu. Bunun üzerine, ordunun saldırıya geçirilmesiyle ilgili akımı durdurdular. Saldırış biçimini değiştirerek başka bir kuram ortaya attılar. Bu kez dediler ki: "Bizim gerçek düşmanımız Yunanlılar ve Yunan ordusu değildir. Aslına bakılırsa, Yunan ordusunu bütünüyle yensek de bununla iş bitmez. İtilaf Devletlerini, özellikle İngilizleri eylemli olarak yenmek gerekir. Onun için, Yunan ordusu karşısında bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak kuzey sınırına yığıp İngilizlere saldırmak gerekir. Savaş yoluyla amacımıza erişmek görüşü izliyorsak yapılacak iş budur..."

Ordu birliklerine değin sokulan karıştırıcı düşünceler

Baylar, böylesine anlamsız ve mantıksız görüşlere değer vermedik. Bunun üzerine, karşıcılların başında bulunanlar yeni bir propaganda çıkardılar : "Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sürüklüyor? Karanlıklara... Koskoca bir ulus belirsiz, karanlık ereklere serserice sürüklenir mi?"

Bu propaganda, Meclisten, Ankara siyasa çevrelerinden ordu birliklerine dek yaydırıldı. Bu karıştırıcı propaganda her araçla orduya yayılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık ve gizlice diyordu ki : "Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle. Ordu ne durumdadır? Gerçekten saldırıya geçemeyecek mi?"

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi denetlemek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu nedenle o gün Mecliste, gizli oturumda, kimi açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Savaşından sonra düşman ordusunu Eskişehir - Seyitgazi - Afyonkarahisar kesimine dek kovalayan kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen birkaç tümenimizdi.

Ordumuzun kararı saldırıya geçmektir

Ordumuzun kararı saldırıya geçmektir. Ama bu saldırıyı geciktiriyoruz. Çünkü, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekir. Yarım hazırlıkla, yarım önlemle yapılacak

taarruz etmemekten daha çok fenadır. Tevakkufumuz, taarruz kararından sarf-ı nazar ettiğimiz veyahut buna iktidar kespetmekten naümit olduğumuz suretinde telâkki ve tefsir edilmeğe mahal yoktur.

Bundan sonra şu mütaleatta bulundum : Osmanlılar, ihtiyar edecekleri harekâtın şümuliyle mütenasip ihtiyatkâr ve müdebbir davranmadıkları için, daha çok, his ve hırslarının taht-ı tesirinde hareket ettiklerinden, Viyana'ya kadar gittikleri halde, ricate mecbur olmuşlardır. Ondan sonra, Budapeşte'de de duramadılar, ricat ettiler; Belgrat'ta da mağlûp ve ricate mecbur edildiler. Balkanları terkettiler. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu vatanı, miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun hırslarımızdan, hislerimizden feragat ederek müteenni olalım. Halâs için.. İstiklâl için evvel ve âhir düşmanla bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlûp etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere, ehemmiyet ve itimat atfolunmamalıdır. Osmanlı tarz-ı idare ve siyasetinin yarattığı bu nevi zihniyetler merdut görülmelidir. Ordu ile, muharebe ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki, menbaı hariçte bulunan nesayiha tebaiyet ile, bir vatan, bir millet istiklâli kurtulamaz. Tarih, böyle bir hâdise kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin, meraretengiz netayiçle karşılaşacaklarına, şüphe yoktur. Türkiye, işte, bu yoldaki galat fikirlere.. galat zihniyetlere, sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha tedenni, biraz daha sukut etmiştir. Bu sukut, yalnız maddiyatta olsaydı; hiçbir ehemmiyeti yoktu. Maatteessüf, sukut, ahlâk ve maneviyata kadar şamil olmuş görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti girive-i mahv ü izmihlâle sevkeden başlıca amil, bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Mecliste bu arzettiğim devirde, en çok menfi ve bedbinane rol yapanlar, vaktiyle, Türk milletinin kendi kendine temin-i istiklâl edemiyeceği kanaatini izhar etmiş olan zevat idi. Şunun, bunun, mandasını talep ısrarında bulunanlar idi. Onun için mütaleatıma şu yolda devam ettim : Dedim ki, Efendiler; maddî ve bilhassa manevî sukut, korku ile.. aciz ile başlar.

Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de atalete duçar olmasına ve müçtenip bir hale gelmesine saik olurlar. Aciz ve tereddütte, o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerini tahkir ederler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz bilâkaydüşart, mevcudiyetimizi bir ecnebiye tevdi edelim. Balkan muharebesinden sonra

saldırı, hiç saldırı yapmamaktan çok daha kötüdür. Durmamızı, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da bu gücü kazanmaktan umut kestiğimiz yolunda anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Daha sonra şunları söyledim : "Osmanlılar, göze aldıkları savaşın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve önlemli davranmadıklarından ve daha çok, duygularıyla tutkularının etkisi altında iş gördüklerinden, Viyana'ya dek gitmişken geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ondan sonra, Budapeşte'de de duramadılar, geri çekildiler; Belgrat'ta da yenilip geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Balkanları bıraktılar. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde daha düşman bulunan bu yurdu kalıt bıraktılar. Bu son yurt parçasını kurtarırken olsun, tutkularımızdan, duygularımızdan vazgeçerek düşünceli olalım. Kurtuluş için, bağımsızlık için önünde sonunda düşmanla, bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, aşılamalara önem verilmemeli ve bel bağlanmamalıdır. Osmanlı yönetim ve siyasasının yarattığı bu türlü anlayışlar kötü görülmelidir. 'Orduyla, savaşla, direnmeyle bu işin içinden çıkılmaz' biçimindeki kaynağı dışarıda bulunan öğütlere uymakla bir yurt ve bir ulus bağımsızlığı kurtarılamaz. Tarih, böyle bir olay yazmamıştır. Bunun tersini düşünerek iş göreceklerin acılı sonuçlarla karşılaşacaklarına kuşku yoktur. İşte böyle yanlış görüşlü, yanlış anlayışlı kişiler yüzünden Türkiye her yüzyıl, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş, yalnız maddi olsaydı hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki, çöküş, ahlaki ve manevi değerleri de kapsamış görünüyor. Hiç kuşku yok ki, bu büyük ülkeyi, bu koca ulusu dağılıp yok olma uçurumuna sürükleyen başlıca etmen, bu olmuştur."

Baylar bilirsiniz ki, Mecliste bu anlattığım dönemde, en çok olumsuz ve karamsar görünenler, bir zamanlar Türk ulusunun kendi kendine bağımsızlığını elde edemeyeceği kanısını ortaya atmış olan kişilerdir. Şunun bunun güdümünü istemekte direnenlerdir. Onun için, düşüncelerime şunları da ekledim. Dedim ki : "Baylar, maddi ve özellikle manevi çöküş, korkuyla, güçsüzlükle başlar. Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir yıkım karşısında ulusun da çalışamaz ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve duraksamada öylesine ileri giderler ki, nerdeyse kendi kendilerini alçaltırlar. Derler ki : 'Biz adam değiliz ve olamayız ! Kendi kendimize adam olamayız. Biz varlığımızı, sınırsız ve koşulsuz olarak bir yabancının eline bırakalım'. Balkan Savaşından sonra ulusun, özellikle ordunun

milletin, bilhassa ordunun başında bulunanlar da, başka tarzda ve fakat ayni zihniyeti takip etmişlerdir.

Türkiye'yi, böyle sakim yollarda inkıraz ve izmihlâl vadisine sevkedenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için, keşfolunmuş bir hakikat vardır, ona tebaiyet edeceğiz. O hakikat şudur : **Türkiye'nin re's-i tefekkürünü, büsbütün yeni bir imanla teçhiz etmek.. Bütün millete ceyyit bir maneviyet vermek..**

Hazırlığı kâfi derecede olması lâzımgelen üç vasıta, dahilî, zahirî cephelerimiz

Şimdi Efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kat'î kararımızı tatbika başlamadan evvel, ihzar ve ikmal etmeğe mecbur bulunduğumuz vesait-i harbiyenin ne olduğunu arzedeyim : Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu, hissediyorum. Onlardan, birincisi ve en mühimmi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve istiklâli için kalbinde.. vicdanında mütecelli, münkeşif, arzu ve emellerin salâbetidir. Millet bu arzu-yı derunisini ne kadar kuvvetli izhar ederse, bu arzu ve emelinin tahakkuku için ne kadar çok azm ü iman gösterirse, düşmanlara karşı muvaffakıyet için o kadar kuvvetli bir vasıtaya malik olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta; milleti temsil eden Meclisin arzu-yı millîyi izharda ve bunun icabatını kanaatle tatbikte göstereceği azm ü celâdettir. Meclis ne kadar çok tesanüt ve vahdet halinde arzu-yı millîyi tecelli ettirirse düşmana karşı o kadar kuvvetli vasıta-i tefevvuka malik oluruz.

Üçüncü vasıta; milletin müsellâh evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan ordumuzdur.

Efendiler, dedim. Bu üç nevi vasıta veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler, iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşılmak için şöyle diyeyim; dahilî cephe, zahirî cephe.. Asıl olan dahilî cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Zahirî cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki müsellâh cephesidir. Bu cephe; tezelzül, tebeddül edebilir; mağlûp olabilir. Fakat, bu hâl, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren dahilî cephenin sukutudur. Bu hakikate bizden ziyade vâkıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar muvaffak da olmuşlardır. Filhakika «kaleyi içinden almak» dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa gelebilen müfsit mikropların, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek caizdir.

Meclisin zihniyeti, ef'ali, vaziyeti, düşmana ümitbahş olmadıkça dahilî ve haricî cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste, bir veya birkaç azanın bedbinî telkin

başında bulunanlar da, başka biçimde ama gene bu anlayışla iş görmüşlerdi.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda dağılma ve yok olma çukuruna sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır, ona uyacağız. O gerçek şudur : **"Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir inançla donatmak. Bütün ulusa sağlam bir içgücü vermek."**

Yeterince hazırlanmış olması gereken üç araç iç ve görünürdeki cephelerimiz

Şimdi baylar, düşmana saldırmak için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş araçlarının ne olduğunu söyleyeyim : Tam üç aracın hazırlığının yeter ölçüde olduğunu görmek istiyorum. Onlardan birincisi, en önemlisi ve temel olanı doğrudan doğruya ulusun kendisidir; ulusun, varlığı ve bağımsızlığı için gönlünde, vicdanında beliren ve gelişen istek ve dileklerin sağlamlığıdır. Ulus bu içten gelen isteğini ne denli güçlü gösterirse, bu istek ve dileğinin gerçekleşmesi için ne denli çok dayanç ve inanç gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için o denli güçlü bir aracımız olduğuna inanırım. İkinci araç, ulusu temsil eden Meclisin, ulusal isteği belirtmekte ve bunun gereklerini, inanarak uygulamakta göstereceği dayanç ve yiğitliktir. Meclis, ulusal isteği ne denli çok dayanışma ve birlik içinde belirtirse düşmana karşı o denli güçlü bir üstünlük aracımız olur.

Üçüncü araç, ulusun silahlı yavrularından meydana gelip düşman karşısına çıkarılmış bulunan ordumuzdur.

Baylar, dedim, bu üç türlü araç ya da kuvvetin düşmana karşı kurduğu cepheler iki nitelikte düşünülebilir. Kolay anlaşılmak için şöyle diyeyim : İç cephe, görünürdeki cephe. Temel olan iç cephedir. Bu cephe bütün ülkenin, bütün ulusun meydana getirdiği cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir; ama bu durum, hiçbir zaman bir ülkeyi, bir ulusu yok edemez. Önemli olan ülkeyi temelinden yıkan, ulusu tutsak ettiren iç cephenin düşmesidir. Bu gerçeği bizden daha çok bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne dek başarı da sağlamışlardır. Gerçekten, "kaleyi içinden almak" dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu amaçla içimize dek sokulabilen arabozucu mikropların, araçların bulunduğunu ileri sürmek yersiz değildir.

Meclisin anlayışı, yürütümü ve durumu düşmana umut vermedikçe iç ve dış cephelerimiz hiçbir zaman yerinden oynatılamaz. Mecliste bir, ya da birkaç üyenin karamsarlık aşılayan

eden sözlerinden bile aleyhimizde istifade çareleri aranılmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye Vekâleti'nin dosyaları buna dair vesikalarla doludur. Kat'iyetle arzederim ki, istemiyerek olsa dahi düşmanlara ümit verecek şemmeler verildikçe dava-yı millînin halli teahhura duçar olur.

Efendiler, bu mütaleattan sonra, cephede bulunacağım sıralarda, ordunun hissiyat ve efkârı üzerinde naümidî tevlit edecek münakaşat-ı aleniyeden sarf-ı nazar edilmesini, bilhassa Meclisten rica ettim. Bu beyanatımdan sonra, muhaliflerin de sözlerini istima ettim. Muhaliflerden biri, mütaleat ve ricalarımı, emir veriyorum suretinde tefsir eyledi. Diğer biri, Meclisin hissiyatındaki nezahetten şüphe ettiğimi dermeyan etti. Bir başkası kabil-i tatbik olmayan bir şey yapılamaz. Orduyu izmihlâle sevkedersin Efendim dedi.

Şark Cephesi Kumandanının bir mütaleası

Muhterem Efendiler, heyet-i aliyenizi, muhaliflerin sözleriyle işgal etmek istemem. Çünkü, bu sözler birkaç kişinin şaşkın ve cahil dimağlarının akislerinden başka bir şey değildi. Heyet-i umumiye, maruzatımı hüsn-i telâkki eylemişti. Yalnız Şark Cephesi Kumandanının bir mütaleasına, beş on günden beri vermeğe muvaffak olamadığım cevabı, cepheye gitmeden evvel, bugün, yani 4 Mart 1922' de yazmıştım. Onu arzedeceğim. Cevabın anlaşılması için müsaade buyurursanız evvelâ vürut eden mütaleayı okuyalım :

Zâta mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Umur-ı idaremizin veçh-i teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize henüz vâsıl olmaktadır. Hal-i sulhun teessüsünden sonraki intihabatta, birçok kıymetli zâtlar yerine birtakım muhafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim bulurum. Meclis-i Millî, kıymettar şahsiyetleri havi olmazsa, iki büyük mahzur memleketi bugünkü harabisinden kurtaramıyacaktır. Birincisi, fikr-i teceddüt olmıyacak. İkincisi, en mühim lâyihaları herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddedivereceklerdir. Böyle bir meclise karşı azası büyük mütehassıslardan mürekkep, ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum ve Meclis-i Millî'nin nâzımı ve terakkiye doğru saikı olacağı gibi hayat-ı memlekete taallûk eden kararlar, Meb'uslar Meclisi'nde heyecanla ret veya kabul edilse bile, bu meclisin ikaz ve irşadiyle kararın tadili ve zararın def'i mümkün olur. Bu meclise âyan diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için büyük mütehassıslar meclisi veya daha münasip bir nam verilebilir. Azasını birtakım kuyut ve şurut altında tıpkı meb'uslar gibi millet intihap edebilir. Herhangi bir mesleğin en âli tahsilini görmek ve Türkiye Hükûmeti'nin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatiyle takyit olunabilir. Meselenin teferruatının tespiti, mevcut hükûmetlerin de tetkikiyle her türlü mah-

sözlerinden bile bize karşı yararlanma yolları aranmakta olduğuna kuşku duyulmamalıdır. Dışişleri Bakanlığının dosyaları, bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle bildiririm ki, istemeyerek de olsa, düşmanlara, umut verecek en küçük bir belirti gösterildiği sürece, ulusal amaca ulaşmamız gecikir."

Baylar, bu sözlerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda orduyu duygu ve düşüncelerinde umutsuzluğa düşürecek açık tartışmalardan vazgeçilmesini özellikle Meclisten rica ettim. Bu konuşmamdan sonra, karşıcılların da sözlerini dinledim. Karşıcıllardan biri, söylediklerimi ve ricalarımı, buyruk veriyormuşum gibi yorumladı. Başka biri, Meclisin duygularındaki temizlikten kuşku duyduğumu ileri sürdü. Bir başkası : "Uygulanamayacak bir şey, yapılamaz. Orduyu bozguna sürüklersin efendim" dedi.

Doğu cephesi komutanının bir düşüncesi

Saygıdeğer baylar, karşıcılların sözleriyle yüksek kurulunuzun zamanını almak istemem. Çünkü bu sözler, birkaç kişinin şaşkın ve bilgisiz beyinlerinin yansılarından başka bir şey değildi. Genel Kurul, sözlerimi iyi karşılamıştı. Yalnız Doğu Cephesi Komutanının bir görüşüne, beş on günden beri veremediğim yanıtı, cepheye gitmeden önce, o gün, yani 4 Mart 1922 günü yazmıştım. Onu bilginize sunacağım. Yanıtın anlaşılması için, izin verirseniz, önce, gelen yazıyı okuyalım :

Kişiye Özeldir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yönetim işlerimizin oluşumu ile ilgili tartışmalar bize yeni yeni ulaşmaktadır. Barışın sağlanmasından sonraki seçimde birçok değerli kişiler yerine birtakım tutucuların[1] toplanmasına karşı şimdiden alınacak önlemi en önemli bulurum. Ulusal Meclis, değerli kişilerden kurulmazsa iki büyük sakınca ülkemizi şimdiki örenliğinden kurtaramayacaktır. Sakıncaların birincisi : Yenileşme düşüncesi olmayacak. İkincisi : En önemli tasarıları, herhangi bir duyguya kapılarak, tartışmayı bile gerekli görmeden geri çevireceklerdir. Böyle bir meclise karşı, üyeleri büyük uzmanlar olan ikinci bir meclisin bulunmasını yararlı görüyorum. Bu ikinci meclis, ulusal meclise yön vereceği ve onu ilerleteceği gibi, ülkenin varlığı ile ilgili kararlar, Millet Meclisinde coşkuyla kabul edilmese ya da edilse bile, bu meclisin uyarması ve aydınlatması üzerine karar değiştirilebilir ve dokuncası önlenebilir. Bu meclise "Ayan" diyerek eskinin çürük hayatını hatırlamaktan kaçınmak için, buna "Büyük Uzmanlar Meclisi" denilebilir ya da daha uygun bir ad verilebilir. Üyelerini, birtakım sınırlamalar ve koşullar altında, milletvekili seçiminde olduğu gibi, ulus, seçebilir. Bu üyeler için herhangi bir mesleğin en yüksek öğrenimini görmek ve Türkiye Hükümetinin bakanlığını, valiliğini ya da ordu komutanlığını yapmış olmak gibi önemli koşullar ayrıntılarıyla saptanabilir. İşin ayrıntıları, iş başındaki hükümetlerin

[1] muhafazakârların.

zurdan salim bir halde mümkündür. Büyük mütehassıslar heyeti kabul olunursa, her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılır. Meselâ, askerî şûrası, nafıa şûrası ve saire gibi iki meclisin tasdikından geçerek bir müddet için takibi esas ittihaz edilecek olan herhangi bir programımızda sabit kadem olmak ve bu programın turuk-ı tatbikıyesinde, maksut hedef ve gayeyi muhafaza etmek için, bu şûraların vücudunu pek lüzumlu addediyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değiştikçe, program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değişmekten kurtulamıyacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey, mütehassıslarınca kabul olunmazsa mucib-i tenkit olur. Millet buna lâzımı gibi sarılmalı. Millet Meclisi, millet namına bir şeyi ret veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtısas sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Hâl-i tabiînin rücuundan sonraki endişe ve mülâhazatımı arzeyliyorum. Mütalea-i Samilerinin iş'arını istirham eylerim.

18/19, 2/1922 ve bilânumaralıdır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mahsustur 4/3/1922

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir
Paşa Hazretlerine

C: 18/19, 2/1922 tarih ve bilânumaralı şifreye.

Memleketin idare-i umumiyesine vâzıulyet yegâne kuvve-i âliye bulunan Büyük Millet Meclisinin ittihaz edeceği mukarreratın mütehassıslardan mürekkep diğer bir heyet tarafından tetkik edilmemesinden tevellüt edecek mehazir hakkındaki nokta-i nazar-ı devletleri esas itibariyle isabet-i kâmileyi haizdir.

Ancak, nam ve unvanı Âyan olmasa dahi milletin bütün hukuk ve salâhiyetini haiz olarak intihap edilmiş ve edilecek olan Büyük Millet Meclisinin mukarrerat-ı esasiyesini diğer bir heyetin karariyle takyit eylemek idare-i umumiyede takip eylediğimiz esasatın ruhiyle kabil-i imtizaç olamıyacaktır. İşbu mütehassıslar meclisinin de mütalea-i âliyeleri veçhile millet tarafından meb'uslar gibi intihabı takdirinde aynı menbadan aynı salâhiyeti almış iki büyük kuvvetin idare-i umumiye-i millete müessir olması vaziyet-i hukukiyede olduğu gibi amelî sahada da mucib-i teşevvüş bir ikilik tevlit edecek ve bu vaziyetten mütevellit muvazenesizliği telif için hayat ve hukuk-ı millete müdahalekâr üçüncü bir kuvvetin vücudunu kabul etmek icap eyliyecektir.

Fikr-i âcizaneme göre tasavvur buyurulan mahzurları izale için çare-i yegâne Millet Meclisi'nin erbab-ı liyakat ve ihtısastan mürekkep olarak intihabını temin etmek ve meclisin teşkilât-ı dahiliyesinde, encümenler intihabatında, Heyet-i Vekile'nin tefrik ve intihabında ilim ve ihtısas hususuna fevkalâde ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin netayicinden mülhem bulunan ve milletlerin idaresinde eslem bir tarik olduğu gibi hukuk-ı esasiye nokta-i nazarından da en makbul bir şekli ihtiva eyliyen idare-i hazıramızın teyit ve takviyesiyle intihabat hususunda da müteyakkız bulunulması sayesinde hâl için olduğu gibi istikbaldeki teceddüdat ve inkişafat için de en ziyade muvaffakıyetbahş bir idare makinesi kurulmuş olacağını arzeylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi
Mustafa Kemal

de incelemesi ile, her türlü sakıncadan ayıklanmış olarak saptanabilir. "Büyük Uzmanlar Meclisi" kabul olunursa, her bakanlığın danışma kurulu da bu meclis üyeleri arasından ayrılır. Örneğin, Askerlik Danışma Kurulu, Bayındırlık Danışma Kurulu ve başkaları gibi, iki meclisin onayından geçerek bir süre uygulanması kabul edilecek olan herhangi bir programımızda direşim göstermek ve bu programın uygulanma yollarında güdülen erek ve amaçtan ayrılmamak için, bu danışma kurullarının varlığını pek gerekli sayıyorum. Böyle olmazsa, bakanlar değiştikçe program ve bunu yapacak adamlar da az çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey, uzmanlarınca kabul olunmazsa eleştiriye yol açar. Ulus buna gereği gibi sarılmalı. Millet Meclisinin, ulus adına bir şeyi kabul etmemek ya da etmek ve denetlemek hakkıdır. Ama bu başka, uzmanların yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Olağan duruma dönüldükten sonraki zamanla ilgili kaygılarımı ve düşüncelerimi sunuyorum. Yüce düşüncelerinizin bildirilmesini rica ederim.

18/19.2.1922 ve sayısızdır.

Doğu Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir

Özeldir. 4.3.1922

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir
Paşa Hazretlerine

Y : 18/19.2.1922 günlü ve sayısız kapalı tele :

Ülkenin genel yönetimini eline almış tek yüce kuvvet olan Büyük Millet Meclisinin vereceği kararların, uzmanlardan kurulan başka bir meclisçe incelenmemesinden doğacak sakıncalarla ilgili yüksek düşünceleriniz ilke olarak çok yerindedir.

Ancak, adı ve sanı "Ayan" olmasa bile, ulusun bütün hak ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisinin temel kararlarını başka bir meclisin kararlarıyla bağlamak genel yönetim işlerinde izlediğimiz ilkelerin özüyle bağdaşamayacaktır. Bu uzmanlar meclisi de, yüksek düşünceleriniz üzere, milletvekilleri gibi ulusça seçilince, özdeş kaynaktan eşit yetki almış iki büyük kuvvetin, ulusun genel yönetimine etken olması, hukuksal bakımdan olduğu gibi uygulama bakımından da karışıklığa yol açan bir ikilik doğuracaktır. Bu durumun yaratacağı dengesizliği düzeltmek için de, ulusun yaşamına ve haklarına etki yapacak üçüncü bir kuvvetin bulunmasını kabul etmek gerekecektir.

Düşünceme göre, aklınızdan geçen sakıncaları gidermek için tek çıkar yol, Millet Meclisi üyelerinin değerli ve uzman kişilerden seçilmesini sağlamak ve meclisin iç örgütünde, komisyonlar seçiminde, bakanlar kurulunun ayrılıp seçilmesinde bilim ve uzmanlık yönlerine çok önem vermektir. Geçirdiğimiz acıklı denemelerin sonucundan esinlenerek kurulmuş bulunan ve ulusların yönetiminde en doğru bir yol olduğu gibi temel haklar bakımından da en beğenilen bir nitelikte olan bugünkü yönetimimizi berkitip sağlamlaştırarak, seçim işlerinde de uyanık bulunarak, hem bugün için, hem de gelecekteki yenilikler ve gelişmeler için en çok başarı sağlayacak bir yönetim makinesi kurulmuş olacağını saygıyla bildiririm.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

Muhtelif devletlerle yapılan resmî ve gayr-i resmî birtakım temaslar

Muhterem Efendiler, 1921 senesi zarfında, muhtelif devletlerle resmî ve gayr-i resmî birtakım temaslar vukubuluyordu. Türk - Rus temas ve münasebatı müspet bir istikamette inkişaf ediyordu. Fransızlardan maada, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar olmuştur. 1921 senesi Haziranında su-i tefehhümü mucip olmuş bulunan bir meseleyi zikredeceğim. 13 Haziran 1921'de Kuva-yi İtilâfiye Başkumandanı General *Harington*'un mukarribininden olduğunu ifade eden Binbaşı *Henri* (Henry) *ve Sturton*[1] namında iki zabit motörle İnebolu'ya geldiler. Bu zabitler; General Harington tarafından şu tebligatta bulundular: Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'da Boğaziçi'nde Harington'un yalısına gideyim. Orada General ile sulh esasatı üzerinde anlaşayım. İngiltere'nin istiklâl-i tammımızı kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve mesail-i saire üzerinde münakaşanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu zabitlere verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmiyeceğim ve General Harington'un İnebolu'ya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin münasip olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da, İstanbul'da Hâmit Bey'den vürut etti. Bu telgrafname meali şöyle idi : Burada mevki-i resmîsi olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'da en büyük makamı namına bugün bendenize müracaatle seri bir sulha vâsıl olmak için müzakereye hazır bulunduklarından Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle hemen münasebata girişmek arzu ettiklerini ve cevab-ı seria muntazır bulunduklarını arza delâlet etmemi rica etti.

Hâmit Bey'e verilen cevapta; müzakerata hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektup şu idi :

Kumandan Henri vasıtasiyle aldığım habere nazaran Zât-ı Âlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabîlinden bazı mütaleat dermeyan etmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde Zât-ı Âlilerince muvafık görülecek bir günde İnebolu'da veyahut İzmit'te Zât-ı Âlilerine mülâki olmak üzere *Ajaks* (Ajax) zırhlısiyle azimet için Britanya Hükûmeti tarafından mezuniyeti haiz bulunuyorum ve vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece vazıh ve serbest bir surette teati-i efkâr eylemeğe hazırım. Mütaleatınızı dinlemeğe ve bunları bera-yı tetkik İngiltere Hükûmetine tebliğe mezunum. İngiltere Hükûmeti namına ne icra-yı müzakere, ne de mükâleme için hiçbir sıfat-ı resmiyeyi haiz değilim. Mülâkatın İngiliz zırhlısında vukuu lâzımdır. Zırhlıda Zât-ı Âlileri, kendilerine

[1] 1927 basımında bu adlar asılları ile de verilmiş, 1934 basımına sadece "Hanri" ve "Şturton" olarak aktarılmıştır.

Kimi devletlerle yapılan resmi ve özel görüşmeler

Saygıdeğer baylar, 1921 yılı içinde, çeşitli devletlerle resmi ve özel birtakım görüşmeler yapılıyordu. Türk-Rus görüşmeleri ve ilişkileri olumlu bir yönde gelişiyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de görüşmeler yapılmıştır. 1921 yılı Haziranında yanlış anlamaya yol açan bir konuyu anlatacağım. 13 Haziran 1921'de İtilaf kuvvetleri Başkomutanı General Harington'un yakınlarından olduklarını söyleyen Binbaşı Henri (Henry) ve Sturton [1] adında iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harington adına şunları bildirdiler : Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'a Harington'un Boğaziçi'ndeki yalısına gideyim. Orada Generalle barış ilkeleri üzerinde anlaşayım. Ayrıca, İngiltere'nin tam bağımsızlığımızı kabul ettiğini, Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve başka konular üzerinde tartışılabileceğini söylemişler. Bu subaylara verilen yanıtta benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harington'un İnebolu'ya gelip o sıralarda orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin uygun olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 günlü bir telyazısı da, İstanbul'da Hâmit Bey'den geldi. Bu telyazısında başlıca şunlar bildiriliyordu : "Burada resmi görevi olan bir İngiliz bugün, İngiltere'nin İstanbul'daki en yüksek makamı adına bana başvurarak tez elden bir barış yapmak için görüşmeye hazır bulunduklarından, Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle hemen ilişki kurmak istediklerini ve ivedilikle yanıt beklediklerini söyledi ve bu haberi size iletmemi rica etti".

Hâmit Bey'e verilen yanıtta görüşmelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu, General Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Çevirisi Ankara'ya telle bildirilen bu mektup şu idi :

Komutan Henri aracılığıyla aldığım habere göre, siz bana, bir askerin bir askerle görüşmesi yolunda kimi düşünceler bildirmek isteğinde bulunmuşsunuz. Durum böyle ise, sizin uygun göreceğiniz bir günde İnebolu'da, ya da İzmit'te sizinle buluşmak üzere Ajaks (Ajax) zırhlısıyla gelmeme İngiltere Hükümetince izin verilmiştir. Siz isterseniz, durum üzerinde çok açık ve serbest olarak görüşmeye hazırım. Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları incelenmek üzere, İngiltere hükümetine bildirmekle görevliyim. İngiltere Hükümeti adına görüşüp konuşmak için hiçbir resmi yetkim yok. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması gerekir. Zırhlıda yüce kişiliğiniz, size yaraşır bir biçimde karşılana-

[1] Karşı sayfadaki dipnota bakınız.

lâyık bir surette kabul edilecektir. Karaya avdetlerine kadar hürriyet-i kâmileyi hâiz bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde Zât-ı Âlilerine muvafık gelecek tarih ve saatlerin lûtfen tayinini rica ederim.

Bu mektup muhteviyatına nazaran General Harington'la temas arayan ve onunla görüşmek arzusunu izhar eden ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki hakikat, böyle değildi. Onun için General Harington'a şu cevabı verdim :

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektup tercümesini bugün Ankara'ya bildirdiler. Aramızda vaki olacak mükâlematın bir su-i tefehhüm üzerine müesses olmaması için atideki husus üzerine dikkatinizi celbe mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Henri ve rüfekası İnebolu'ya gelerek Zât-ı Âlilerinin, Binbaşı Henri tarafından Refet Paşa'ya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmek arzu ettiğinizi beyan etmişlerdi. Nitekim bu cihetler Binbaşı Henri tarafından size hitaben yazılıp bir sureti, tarafından mümzi olarak bize bırakılmış olan mektupta beyan edilmiştir. Aramızda başlıyan doğrudan doğruya muhaberatın mukaddemesi bundan ibarettir. Metalib-i milliyemiz, Zât-ı Âlilerince malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamiyle istihlâsı, hudud-ı milliyemiz dahilinde siyasî, malî, iktısadî, askerî, adlî, harsî istiklâl-i tammımız esası kabul edildiği takdirde müzakerata girmeğe amade olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Henri tarafından size izah edilen esbaba binaen, müzakeratın Zât-ı Âlilerine fevkalâde hüsn-i kabul gösterilecek olan İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan muvafık görülmüştür. Bu nikat-ı nazarda, aramızda mutabakat-ı efkâr olup olmadığını tasrih edecek cevabınıza intizar ediyorum. Maksad-ı âliniz, sadece vaziyet hakkında teati-i efkâr ise, bunun için rüfekamızdan birini memur edebiliriz.

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Ancak Temmuzun yedinci günü, İstanbul'da Hâmit Bey'i gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö *Rattigan*[1] bir tacir sıfatiyle Anadolu'ya gelen Binbaşı *Henri*'ye General *Harington* oradaki İngiliz üserasının mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmağa çalışmasını ve kabilse millî orduların İstanbul'a doğru harekâta devam edip etmiyeceklerinin Mustafa Kemal Paşa'dan tahkikını, tenbih eylediği cihetle, Binbaşı *Henri*'nin bundan maada teşebbüsatta bir gûna salâhiyeti olmadığı bildirilmiş.

Efendiler, 1922 senesi Ağustosuna kadar da garp devletleriyle müspet manada ciddî münasebetler vukubulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudret-i milliyemizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz kat'î ve daimî idi. En doğru kanaatin bu olduğunu, bu olacağını, tabiî olarak kabul etmek muvafıktır. Filhakika bugünün şerait-i hayatiyesi içinde bir fert için olduğu gibi, bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini, eser-i fiilî ile izhar ve ispat etmedikçe itibar ve ehem-

[1] 1927 basımında Latin yazısı ile "Ratingan" biçiminde de verilmiş, 1934 basımına da "Rantigan" olarak geçmiştir.

caktır. Karaya dönünceye dek tam bir özgürlük içinde bulunacaksınız. Bu türlü bir buluşmayı kabul ederseniz size uygun gelecek gün ve saatleri bildirmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederim.

Bu mektuba göre, General Harington'la ilişki arayanın ve onunla görüşmek isteğinde bulunanın ben olduğum anlaşılıyor. Oysa, gerçek böyle değildi. Onun için General Harington'a şu yanıtı verdim :

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektubun çevirisini bugün Ankara'ya bildirdiler. Yapacağımız konuşmaya bir yanlış anlamanın temel olmaması için aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmek zorundayım. 13 Haziran günü Binbaşı Henri ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek sizin, Binbaşı Henri aracılığı ile Refet Paşa'ya önerilmiş olan ilkeler üzerinde benimle görüşmek istediğinizi söylemişlerdi. Nitekim, bu noktalar Binbaşı Henri'nin size yazdığı ve imzalı bir örneğini de bize bıraktığı mektupla belirtilmiştir. Aramızda doğrudan doğruya yapılan yazışmanın başlangıcı budur. Ulusal isteklerimiz sizce bilinmektedir. Ulusal topraklarımızın tümüyle düşmanlardan kurtarılması ile ulusal sınırlarımız içinde siyasa, maliye, iktisat, askerlik, adalet ve kültür yönlerinden tam bağımsızlığımız, ilke olarak kabul edilirse görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm. Binbaşı Henri'nin size anlattığı nedenlerden ötürü, görüşmelerin, çok iyi karşılanacağınız İnebolu ilçesinde ve karada yapılması bizce uygun görülmüştür. Bu noktalarda, aramızda görüş birliğinin olup olmadığını belirtecek yazınızı bekliyorum. Yüce dileğiniz yalnız durum üzerinde görüşmekse, bunun için arkadaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz.

Bu mektuba bir yanıt gelmedi. Ancak, Temmuzun yedinci günü İstanbul'da Hâmit Bey'i gören İngiliz İşgüderi Bay Rattigan [1], bir tüccar kimliğiyle Anadolu'ya gelen Binbaşı Henri'ye General Harington'un, Anadolu'daki İngiliz tutsaklarının yerlerini ve sağlık durumlarını öğrenmeye çalışması ve olabilirse ulusal orduların İstanbul'a doğru yürüyüp yürümeyeceklerini Mustafa Kemal Paşa'dan sormasını anımsattığını, Binbaşı Henri'nin bundan başka girişimlerde bulunmaya hiçbir yetkisi olmadığını söylemiş.

Baylar, 1922 yılı Ağustosuna değin de Batı devletleriyle olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulmadı. Ülkemizde bulunan düşmanları silah gücüyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek ulusal varlık ve gücümüzü eylemli olarak göstermedikçe siyasa alanında umuda apılmanın yeri olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru inancın bu olduğunu, bu olacağını doğal olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten, bugünün yaşama koşulları içinde, bir birey için olduğu gibi bir ulus için de gücünü ve yeteneğini eylemli iş ile gösterip tanıtlamadıkça kendisine saygı gösterilmesini ve önem verilmesini beklemek, boşunadır. Güçten

[1] Karşı sayfadaki dipnota bakınız.

miyet intizarında bulunmak beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. **İnsanlık, adalet, mürüvvet icabatını,** bütün bu evsafı haiz olduğunu gösterenler talep edebilir.

Cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken

Efendiler, cihan, imtihan meydanıdır. Türk milleti, bunca asırlardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında, bulunduruluyordu. İmtihanda muvaffak olmadan, lûtufkârane muamelelere intizar etmek bizim için caiz olabilir miydi?

Biz, kemal-i ciddiyetle cihan nazarında vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir taraftan müşahitlerin de vaziyet ve ahval-i ruhiye ve fikriyelerini, nazardan dûr tutmamağı daima faydalı buluyorduk. Bu maksatla malûmunuz olduğu veçhile, evvelâ, Hariciye Vekili bulunan Yusuf Kemal Bey'i ve bilâhare de Dahiliye Vekili olan Fethi Bey'i Avrupa'ya izam etmiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'a ait bazı hususî vazifeler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve rüfekasiyle ve arzu ve taleb-i hakikî vukuunda Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in, Meclisi tanıması, İzzet Paşa ve rüfekasının, bizim tespit ettiğimiz hedefe müteveccih olarak yürümesi lüzumunu, teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da, aldığı talimat dairesinde hareket etti. Fakat, maatteessüf İzzet Paşa ve rüfekası, kendisini işgal ve iğfal ederek padişaha bir müracaatçi suretinde götürdüler. İzzet Paşa ve rüfekası bununla da iktifa etmiyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüsatını iğlâk ve işkâl etmek üzere İzzet Paşa'yı, Yunan taht-ı işgalinde bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den evvel Paris'e ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı mükâlemelerden bir netice çıkmadı. Yalnız, şu anlaşıldı ki, Düvel-i İtilâfiye hariciye nazırları kariben içtima edecekler, bize sulh teklifatında bulunacaklarmış. Anadolu'nun tahliyesi esas itibariyle kabul edilmiş ise de konferans müzakeratı esnasında muharebe başlarsa sulh teşebbüslerinin akim kalacağı cihetle Yunanlılarla bir mütareke aktetmemiz lâzım imiş. Bu hususu Yusuf Kemal Bey'e söyliyen Lord *Kürzın*'a[1] (Lord Curzon); Yusuf Kemal Bey, konferansın evvelâ Anadolu'nun tahliyesine karar verip tarafeyne tebliğ etmesinin mütarekeden daha kuvvetli olacağını söylemiş. Lord *Kürzın*, mütarekede musır kalmış ve bunun hükûmete iblâğiyle alacağı cevabın kendisine itasını bildirmiş.

[1] O günlerdeki okunuş şekli "Gürzon".

ve yetenekten yoksun olanlara yüz verilmez. **İnsanlık, adalet mertlik gereklerini**; bütün bu niteliklerin kendilerinde bulunduğunu gösterenler isteyebilir.

Dünya önünde vereceğimiz sınava hazırlanırken

Baylar, dünya, sınav alanıdır. Türk ulusu, bunca yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem de bu kez, en çetin bir sınav karşısında bulunduruluyordu. Sınavda başarı sağlamadan kendimize karşı iyi davranılmasını beklemek, bizim için doğru olabilir miydi?

Biz, büyük bir önemle dünya önünde vereceğimiz sınava hazırlanırken, bir yandan da gözlemcilerin durumlarını, ruh ve düşüncelerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu amaçla, bildiğiniz gibi, önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i sonra da İçişleri Bakanı Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'la ilgili kimi özel görevler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve gerçek bir istek ve dilek olursa, Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Meclisi tanımasını, İzzet Paşa ve arkadaşlarının da bizim saptadığımız ereğe doğru yürümesini önerecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da aldığı yönergeye göre çalıştı. Ama ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak padişaha bir dilekçi imiş gibi götürdüler. İzzet Paşa ile arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini karıştırmak ve güçleştirmek üzere, İzzet Paşa'yı Yunanlıların elinde bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den önce Paris'e ve Londra'ya gönderdi. İzzet Paşa, bu yolculuğunu son dakikaya dek gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı konuşmalardan bir sonuç çıkmadı. Yalnız İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarının yakın bir zamanda toplanacakları, bize barış önerilerinde bulunacakları anlaşıldı. Anadolu'nun boşaltılması ilke olarak kabul edilmiş ise de görüşmeler sırasında çarpışmalar başlayacak olursa, barış girişimleri sonuçlanamayacağından Yunanlılarla bir ateşkes anlaşması yapmamız gerekirmiş. Bunu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Kürzın'a (Lord Curzon) Yusuf Kemal Bey, toplantıda ilkin Anadolu'nun boşaltılmasına karar verilip iki yana bildirilmesinin ateşkes anlaşmasından daha etkili olacağını söylemiş. Lord Kürzın, ateşkes anlaşması üzerinde direnmiş ve bunun hükümetimize bildirilmesini ve alınacak yanıtın kendisine verilmesini istemiş.

22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi

Yusuf Kemal Bey henüz avdet etmeden, Düvel-i İtilâfiye Hariciye Nazırları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan hükûmetlerine mütareke teklifinde bulundu.

Bu sırada ben, cephede bulunuyordum. Mütareke teklifinden Hariciye Vekâleti Vekili Celâl Bey tarafından haberdar edildim. Mütareke teklifinin hutut-ı esasiyesi şunlardı : Tarafeyn kıtaatı arasında, on kilometrelik askerden hâli bir saha teşkil edilecek.. Kıtaat, insan ve mühimmat itibariyle takviye edilmiyecek.. Vaz'ulceyşte tebdilât yapılmıyacak.. Malzeme dahi bir yerden bir yere nakledilmiyecek.. Ordumuz ve askerî vaziyetimiz, İtilâf Devletlerinin askerî komisyonlarının murakabe ve teftişine arzedilecek.. Bu komisyonların hakemliğini, hulûsla kabul edeceğiz.. Muhasamat, üç ay müddetle tatil edilecek ve müzakerat-ı evveliye-i sulhiye tarafeynce kabul edilinciye kadar, üçer aylık müddetle kendiliğinden teceddüt edecek.. Muhasımeynden biri harekâta geçmek isterse, mütareke müddetinin inkızasından hiç olmazsa on beş gün evvel taraf-ı diğere ve İtilâf Devletleri mümessillerine ihbar-ı keyfiyet edecek..

Efendiler, Yunanlılar, bu mütarekeyi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve manen mağlûp edilmişti. Bu ordunun yeniden vâsi mikyasta hareket ve taarruz yaparak tecrübe-i talie bir daha kıyam etmesi müşkül idi. Bunu, bu hakikati anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden netice-i kat'iye verecek harekâta sevketmek mümkün olamayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandan beri ihzariyle meşgul olduğumuz ordumuzu atalete sevketmek, hükûmet-i milliyeye ümitler vererek, intizar içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında, hükûmet-i milliye ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi. Binaenaleyh İtilâf Devletlerinin, Anadolu'yu tahliye ve şark-ı karip meselesini hal maksadiyle olduğunu, ifade eyledikleri bu mütareke şeraitini ciddiyetle tetkik ettik.

Evvelâ, Ankara'da bulunan Heyet-i Vekile ile, makina başında, muhabere ile müdavele-i efkâr ettik. İstanbul'daki memurumuz vasıtasiyle Hariciye Vekâletinden Düvel-i Müttefika mümessillerine verilmesini tensip ettiğimiz ilk cevap şu idi :

Mütareke teklifini havi notayı[1], 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafnamenize zeylolarak bugün 24 Mart 1922 saat .... te aldım. Muhteviyatının, ordunun vaziyetine taallûku itibariyle Heyet-i Vekilece ve icap ederse Meclisçe, mevki-i müzakereye konmadan evvel, cephede bulunan Başkumandanın mütaleasını bildirmesi için müşarünileyhe yazdım. Keyfiyeti mümessillerin arzuları veçhile mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin cevabını iblağ edeceğimi mümessillere bildiriniz Efendim.

[1] 1934 basımında yanlışlıkla "nokta" olarak basılmıştır.

Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden, İtilaf Devletleri dışişleri bakanları 22 Mart 1922 gününde Türkiye ve Yunan hükümetlerine ateşkes anlaşması yapmalarını önerdiler.

22 Mart 1922 günlü Ateşkes Anlaşması önerisi

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes anlaşması ile ilgili öneriyi Dışişleri Bakanı Vekili Celâl Bey bana bildirdi. Ateşkes anlaşması önerisi, ana çizgileriyle şöyle idi : İki yanın birlikleri arasında on kilometrelik asker bulunmayan bir alan meydana getirilecek. Birlikler, insan ve cephane bakımından güçlendirilmeyecek. Birliklerin konumunda değişiklik yapılmayacak. Gereçler de bir yerden bir yere götürülmeyecek. Ordumuz ve askerlik durumumuz İtilaf Devletlerinin askeri kurulları denetimine açık olacak. Bu kurulların yargıcılığını gönül hoşluğuyla kabul edeceğiz. Savaş, üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeleri iki yan kabul edinceye dek, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecek. Savaşçı devletlerden biri savaşa başlamak isterse ateş kesme süresinin bitmesine hiç olmazsa on beş gün kala öbür savaşçı devlete ve İtilaf Devletleri temsilcilerine durumu bildirecek.

Baylar, Yunanlılar bu öneriyi hemen kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddi ve manevi bakımdan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta bir saldırıya geçerek talihini bir daha denemeye kalkışması güç idi. Bunu, bu gerçeği elbette herkes anlayabilmişti. Yunan ordusu, yeniden, kesin sonuç verecek bir savaşa sürülemeyince, bizim bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlamakla uğraştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, ulusal hükümete umutlar vererek bekletmek ve böylelikle geçecek süre içinde ulusal hükümeti ve ordumuzu gevşetmek gerçekten önemli bir önlemdi. Bunun için, İtilaf Devletlerinin Anadolu'yu boşaltma ve Yakın Doğu sorununu çözme amacıyla önerdiklerini bildirdikleri bu ateşkes anlaşması koşullarını önemle inceledik.

Önce, Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile, makine başında görüştük. İstanbul'daki görevlimiz aracılığıyla Dışişleri Bakanlığından, İtilaf Devletleri temsilcilerine verilmesini uygun gördüğümüz ilk yanıt şu idi :

23/24 Mart 1922 günlü telinizin eki olan ve ateşkes anlaşması yapılmasını öneren notayı bugün 24 Mart 1922 günü saat.... de aldım. Ordunun durumunu da ilgilendirdiği için, Bakanlar Kurulunda ve gerektiğinde Mecliste görüşülmeden önce, cephede bulunan Başkomutan'a düşüncesini bildirmesi için yazdım. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince verilecek yanıtın, temsilcilerin dilekleri üzere, elden geldiğince kısa bir zamanda bildirileceğini temsilcilere duyurunuz efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Heyet-i Vekile Riyasetine şu mütaleamı bildirdim:

Esas itibariyle, Düvel-i Müttefika hariciye nazırlarının müştereken yaptıkları mütareke teklifine karşı, ret ile mukabele etmek veya herhangi bir şekil ve surette adem-i temayül veya adem-i itimat hissi verecek tarzda mukabelede bulunmak, doğru değildir. Bilâkis mütareke teklifini hüsn-i telâkki etmek lâzımdır. Binaenaleyh vereceğimiz cevap, menfi değil, müspet olacaktır. Düvel-i Müttefikada hüsn-i niyet yok ise, binnetice menfi muamele onlardan vaki olmalıdır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şeraiti kabul edemiyeceğimizden mukabil şerait dermeyan edeceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflarda notadan bahsederek şu havadisi neşrediyorlardı :

....Şark-ı karipte sulhü iade etmek ve yeniden can ve mal zayi etmeden, Asya-yı Suğra'nın tahliyesi maksadına matuf olduğu zannedilen işbu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetince hüsn-i telâkki edildiği ve Düvel-i Müttefikanın hüsn-i niyet ve vaz'ı bitarafisine emniyet ederek, hükûmetçe müspet cevap verilmesi memul-i kavi bulunduğu, hükûmet mehafilince ifade olunmaktadır. Mezkûr teklifin makul ve kabil-i tatbik şeraiti muhtevi ve sulhün bir an evvel avdetini temin edecek kısa müddetle, mukayyet olmasını temenni ederiz.

Heyet-i Vekilenin, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan Hariciye Vekilimizin avdetine talikı mütaleasına verdiğim cevapta bu intizara lüzum olmadığını bildirmekle beraber cevap hakkındaki umumî kararımı da şu suretle hulâsa ettim :

Mütareke teklifini par prensip kabul ediyoruz. Ancak ordunun ikmal ve ihzarından bir an geri kalınmıyacaktır. Ordumuzun dahiline, ecnebi kontrol heyetleri, sokmıyacağız. Mütarekeyi, tahliyenin icrası için kabul etmek esasları dairesinde kabil-i tatbik ve icra şartlar dermeyan edeceğiz. Mütareke ile beraber tahliyenin başlaması en mühim şartı, teşkil edecektir.

Martın 24'üncü günü makina başında, ben, notaya verilecek olan cevabı, Heyet-i Vekileye bildirdim. Heyet-i Vekile de Ankara'da hazırladıkları bir cevap suretini bana bildirmişlerdi. İki cevap suretleri arasında bazı farklar görüldü. Nihayet 24/25 Mart gecesi Heyet-i Vekile ile Sivrihisar'da birleşerek, cevabî notayı bilmüzakere tespit etmeğe, karar verdik.

Efendiler, İstanbul'daki memur-ı mahsusumuzun, Hariciye Vekâletine keşide ettiği 25 Mart tarihli şifre telgrafına nazaran, memur-ı mahsusumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş.. Tevfik Paşa; mümessillerin, padişahın hükûmetine verdikleri aynı notayı Ankara'ya tebliğ ederek alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz Tevfik Paşa'ya hakk-ı kelâmın yalnız mütareke teklifi hususunda mı, yoksa umum mesailde mi Ankara'ya ait olduğunu sormuş, Tevfik Paşa buna cevap vermemiş. Memurumuzun, İzzet

24 Mart 1922 gününde Bakanlar Kurulu Başkanlığına şu düşüncelerimi bildirdim :

İlke olarak, İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes önerisini kabul etmemek, ya da herhangi bir biçimde bu öneriye eğilim gösterilmiyor ve güvenilmiyormuş gibi davranmak doğru değildir. Tersine, ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğiniz yanıt olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilaf Devletlerinde iyi niyet yoksa olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Ancak, onların önerdiği koşulları kabul edemeyeceğimiz için karşı koşullar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajanslarda ve gazetelerde notadan söz edilerek şu haberler yayımlanıyordu :

...Yakın Doğu'yu barışa kavuşturmak ve yeniden can ve mal yitimine yol açmadan Küçük Asya'yı boşaltmak amacını güttüğü sanılan bu önerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince iyi karşılandığı ve İtilaf Devletlerinin uzdileğine ve yan tutmazlığına güvenilerek hükümetçe olumlu yanıt verileceğinin kuvvetle umulduğu hükümet çevrelerince söylenmektedir. Sözü geçen önerinin, akla yatkın ve uygulamaya elverişli koşulları kapsamasını ve barışın bir an önce yapılmasını sağlayacak nitelikte kısa süreli olmasını dileriz.

Bakanlar Kurulunun, verilecek yanıtın Avrupa'da bulunan Dışişleri Bakanımızın dönüşüne bırakılması yolundaki düşüncesine karşı da beklemenin, gerekli olmadığını bildirmekle birlikte; verilecek yanıt üzerindeki genel kararımı da şöylece özetledim :

Ateşkes önerisini ilke olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından hiçbir zaman geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmayacağız. Ateşkesmeyi, düşmanın (yurdumuzu) boşaltması için kabul etme ilkeleri içinde uygulanabilecek koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltmanın başlaması en önemli koşul olacaktır.

Martın 24'üncü günü makine başında, notaya verilecek yanıtı Bakanlar Kuruluna bildirdim. Bakanlar Kurulu da Ankara'da hazırladıkları yanıtın bir örneğini bana bildirmişlerdi. İki yanıt örnekleri arasında kimi ayrılıklar görüldü. En sonu, 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da birleşip, verilecek yanıt notasını görüşerek saptamaya karar verdik.

Baylar, İstanbul'daki özel görevlimizin Dışişleri Bakanlığına çektiği 25 Mart günlü kapalı telden anlaşıldığına göre, özel görevlimiz Tevfik Paşa ile görüşmüş. Tevfik Paşa, temsilcilerin, padişahın hükümetine de verdikleri söz konusu notayı Ankara'ya göndererek alınacak yanıtın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Görevlimiz, (Ankara'nın) söz hakkının yalnız ateşkesme önerisi üzerinde mi, yoksa bütün sorunlarda mı olduğunu Tevfik Paşa'ya sormuş. Tevfik Paşa bu soruya yanıt

Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sualine, Tevfik Paşa şu cevabı vermiş : İzzet Paşa yakında konferansın in'ikat edeceğini ve her halde ifrata varılmamasını bildiriyor.

Mütareke teklifine cevap vermeğe hazırlanırken alınan sulh teklifi

Efendiler, Sivrihisar'da mütareke teklifine ait olan nota cevabını kararlaştırdıktan sonra Heyet-i Vekile Ankara'ya avdet etti. Fakat bu cevabı vermeğe vakit kalmadan Paris'te in'ikat eden Nazırlar Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilâf Devletlerinin, sulh esasatı hakkındaki tekliflerini, ihtiva ediyordu. Bu tekliflerin hutut-ı esasiyesi şunlardı :

«Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da ekalliyetlerin müdafaa-i hukukuna ve bu bapta vazolunacak kavaidin tatbikına Cemiyet-i Akvam'ın dahi iştirak ettirilmesi; şarkta bir Ermeni yurdunun teşkili, ve bu işe de kezalik Cemiyet-i Akvam'ın iştirak ettirilmesi;

Boğazların serbestisini temin için Gelibolu şibihceziresinde ve Boğazlar havalisinde gayr-i askerî bir mıntıka teşkili;

Trakya hududunun Tekirdağı'nı bize ve Kırkkilise, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak surette tespiti;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, işbu şehirlerin idaresine adilâne bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadiyle münasip bir usulün kararlaştırılması;

Sulhu müteakıp İstanbul'un İtilâfçılarca tahliyesi;

Sevr projesi ile elli bin kişiden mürekkep olan Türk kuva-yi müsellâhasının seksen beş bine iblağı ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr projesindeki malî komisyonun ilgasiyle beraber Düvel-i İtilâfiyenin iktisadî menafiini, düyun-ı umumiyenin ve bize tahmil olunacak tazminat-ı harbiyenin temin-i tesviyesi hususunda Türk hakimiyetiyle kabil-i telif bir usulün tayini;

Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda tadilat icrası zımnında birer komisyonun teşkili».

Efendiler, İtilâf Devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının muhteviyatı tahlil edildikten ve ikinci mufassal notalarının ihtiva eylediği şerait görüldükten sonra İstanbul hükûmeti de beraber olduğu halde aleyhimizde imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabiî idi. Buna karşı vaziyeti gayet ciddî telâkki eylemek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lâzımgeliyordu.

vermemiş. Görevlimizin, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı yolundaki sorusuna da, Tevfik Paşa şu yanıtı vermiş : "İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve ne olursa olsun aşırılıklara gidilmemesini bildiriyor."

Ateşkes önerisine yanıt vermeye hazırlanırken alınan barış önerisi

Baylar, Sivrihisar'da ateşkes önerisiyle ilgili olan notanın yanıtı kararlaştırıldıktan sonra Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Ama biz daha bu yanıtı vermeden, Paris'te toplanan Bakanlar Konferansının, 26 Mart 1922 günlü ikinci bir notası alındı. Bu nota İtilaf Devletlerinin barış ilkeleri ile ilgili önerilerini kapsıyordu. Bu önerilerin ana çizgileri şunlardı :

"Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da, azınlıkların haklarının korunmasına ve bu amaçla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti'nin de katılmasının sağlanması; doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de gene Milletler Cemiyeti'nin katılmasının sağlanması;

Boğazların serbestliğini sağlamak için Gelibolu yarımadasında ve boğazlar yöresinde asker bulunmayan bir bölge kurulması;

Trakya sınırının, Tekirdağ'ı bize ; Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak biçimde saptanması;

Bizde kalacak olan İzmir kentindeki Rumlar ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne kentindeki Türklere, bu kentlerin yönetimine adaletli olarak katılabilmelerini sağlamak amacıyla uygun bir yöntemin kararlaştırılması;

Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilaf Devletlerince boşaltılması;

Sevr tasarısı ile elli bin kişi olarak saptanan Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr tasarısında olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr tasarısında sözü geçen maliye komisyonu kaldırılarak, İtilaf Devletlerinin iktisadi çıkarlarını, genel borçların ve bize yükletilecek savaş zararları karşılığının ödenmesini sağlamak için Türk egemenliğiyle bağdaşabilecek bir yöntemin saptanması ;

Adalet ve iktisat alanlarındaki kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere birer komisyon kurulması."

Baylar, İtilaf Devletlerinin ateşkes önerisiyle ilgili olan ilk notaları iyice inceledikten ve ikinci ayrıntılı notalarındaki koşullar görüldükten sonra, bu devletlerin, İstanbul Hükümeti ile birlik olarak bize karşı, yok edici girişim ve çalışmalarla yeni bir evre açtıkları yargısına varmak pek doğaldı. Buna karşı, durumun çok ağır olduğunu düşünerek önemli ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

Evvelâ, bize teklif olunan şeraitin mahiyetini, millete ve cihan efkârına, teşrih etmek münasip idi. Bu nokta-i nazarlardan Heyet-i Vekileye iş'aratta bulundum.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın esas noktalarını hatırlatayım :

Mütarekeyi esas itibariyle kabul ettik. Fakat şart-ı esasî olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine iptidar olunmasını, elzem addettik. Mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakerat-ı evveliye-i sulhiye neticelenmemiş olursa, mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyledik.

Tahliyenin tarz-ı icrası için de teklifimiz şu idi :

Mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir - Kütahya - Afyon Karahisar hatt-ı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dahil olduğu halde, arazi-i meşgule, tamamen tahliye edilecektir.

Mütareke hakkındaki tekliflerimiz, Düvel-i Müttefikaca kabul edildiği takdirde, sulh tekliflerini tetkik için, üç hafta zarfında murahhaslarımızı, takarrür edecek şehre, göndermeğe amade olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza, 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Bittabi menfi idi. Biz de 22 Nisanda buna cevap verdik. Bu cevabımızın nihayetinde, mütareke meselesinde mutabakat hâsıl olmasa bile, sulh müzakeratını tehir etmenin muvafık olmıyacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu muhaberat dahi neticesiz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın içtimaı mükerreren mevzu-i bahs oldu. **Fakat nihaî zaferimizin tahakkuku anına kadar, bunların hiçbiri tahakkuk etmedi.**

* * *

Başkumandanlık Kanununun tarihçesi

Muhterem Efendiler, bizim Başkumandanlığımıza ait 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyurursanız, bu hususta heyet-i aliyenizi biraz tenvir edeyim.

Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Teşrinievvel 1921' de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de temdit edildi. Her defasında muhaliflerin gûnagûn tenkidat ve tarizatı vukubuldu. Bilhassa üçüncü temdidi, mühimce bir vak'a halinde oldu.

6 Mayıs 1922 gününe takaddüm eden günlerde, zamanı geldiği için kanunun temdidi, Mecliste mevzu-i bahs olmuş, ben; rahatsızlığım mü-

İlkin, bize önerilen koşulların ne olduğunu ulusa ve dünya kamuoyuna anlatmak uygun idi. Bunlarla ilgili olarak (görüşlerimi) Bakanlar Kuruluna bildirdim.

Her iki notaya 5 Nisan 1922 günü verdiğimiz yanıtın temel noktalarını hatırlatayım :

Ateş kesmeyi ilke olarak kabul ettik. Ama, ana koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltma işine hemen başlanılmasını çok gerekli gördük. Ateşkes anlaşması süresinin, Anadolu'nun boşaltılması süresi gibi dört ay olmasını önerdik ve boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamış olursa, anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Boşaltmanın nasıl yapılacağı konusunda da önerimiz şu idi :

Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesimi ve ateşkes başlangıcından sonra dört ay içinde İzmir'le birlikte işgal edilmiş bütün topraklarımız boşaltılacaktır.

Ateşkes anlaşması ile ilgili önerilerimiz İtilaf Devletlerince kabul edilirse, barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak kente göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de yanıt verdiler. Elbette olumsuzdu. Biz de 22 Nisanda buna yanıt verdik. Verdiğimiz bu yanıtın son bölümünde ateşkes anlaşması üzerinde uyuşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da, ya da Venedik'te bir konferansın toplanması birçok kez söz konusu oldu. **Ama, kesin sonuçlu büyük utkumuzu kazanıncaya dek bunların hiçbiri gerçekleşmedi.**

* * *

Başkomutanlık Yasasının tarihçesi

Saygıdeğer baylar, bizim başkomutanlığımız ile ilgili 5 Ağustos 1921 günlü yasanın bir tarihçesi vardır. İsterseniz, bu konuda yüksek kurulunuzu biraz aydınlatayım.

Başkomutanlık yasasının süresi, birinci kez, 31 Ekim 1921'de; ikinci kez, 4 Şubat 1922'de; üçüncü kez, 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her uzatılışında karşıcılların türlü türlü eleştirileri ve dokunaklı sözleriyle karşılaşıldı. Özellikle üçüncü uzatılışı önemlice bir olay biçiminde oldu.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için, yasa süresinin uzatılması Mecliste söz konusu olmuş. Ben rahat-

nasebetiyle Mecliste hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı ikametgâhıma gelen Heyet-i Vekile, vaziyeti şöyle izah etti : Mecliste muhalifler, benim, Başkumandanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok münakaşalı müzakerattan sonra mesele, reye vazolunmuş, usulen lâzımgelen ekseriyet hâsıl olmamış yani Başkumandanlık Kanununun temdidi kabul edilmemiş. Heyet-i Vekile bilhassa Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti - ki vaziyet-i askeriyeyi yakından takip eden makamlardır - fevkalâde müteessir olmuşlar. Meclisin gösterdiği halet-i ruhiye karşısında kendilerinin de vazifeye devamlarında bir fayda olmıyacağını dermeyan ederek, istifaya kalkıştılar.

Memleketin menfaat-i âliyesi namına Başkumandanlık vazifesini ifaya devam kararını verdim

Ordu; Meclis reyini izhar ettiği dakikadan itibaren, kumandansız kalmıştı. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi, ve Heyet-i Vekile de, istifa ettiği takdirde memleketin idare-i umumiyesinde şayan-ı teemmül şedit bir buhranın vukuu gayr-i kabil-i içtinap idi. Onun için gerek Erkânıharbiye-i Umumiye Reisine ve gerek Heyet-i Vekileye daha yirmi dört saat sabır ve intizar eylemelerini rica ettim. Memleketin ve maksad-ı umuminin menfaat-i âliyesi namına, **ben de, Başkumandanlık vazifesini ifaya devam kararını verdim** ve bunu Heyet-i Vekileye de bildirdim.

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de bir celse-i hafiyede, Meclise izahat vereceğimi bildirdim. İzahattan evvel, Başkumandanlık aleyhinde söz söylemiş olan zevatın mütalealarını, Meclis zabıtlarını getirerek, birer birer tetkik etmiş bulunuyordum.

Efendiler, heyetinizi fazla yormamak için arzettiğim celse-i hafiyedeki beyanatımı hulâsa ile iktifa edeceğim :

«Efendiler, dedim, Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde, mebdeinde olduğu gibi, bugün de, kanunun, adem-i lüzumundan yahut lüzum-ı tadilinden bahseden, ve Başkumandanlığın mevcudiyetinden müşteki olan, zevat vardır. Bu müştekilerin, daima aynı zevat olduğu görülmektedir. Ben lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka idamesi taraftarı değilim. Herhangi bir makamın, lâyüs'el olacak salâhiyetlere malikiyetini, temin edecek kanunların da taraftarı değilim. Ancak, Başkumandanlık makamının ve bu makama salâhiyet bahşeden kanunun lüzum ve adem-i lüzumuna karar verebilmek için vaziyet-i umumiyenin, vaziyet-i askeriyenin, lâyıkıyle tetkik ve mütaleası icap eder. Bu noktaya dair kanaatimi arzetmeden evvel Başkumandanlığın ve Kanununun adem-i lüzumu hakkında söz söylemiş olan zevatın, bazı ifadelerini hep beraber mütalea edelim.

sızlığım dolayısıyla Mecliste bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı konutuma gelen Bakanlar Kurulu üyeleri durumu şöyle anlattılar : Mecliste karşıcıllar, benim başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra iş oya konulmuş, gereken çoğunluk sağlanmamış; yani Başkomutanlık Yasası süresinin uzatılması kabul edilmemiş. Bakanlar Kurulu üyeleri, özellikle Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı -ki bunlar askeri durumu yakından izleyen makamlardır- pek çok üzülmüşler. Meclisin gösterdiği bu ruh durumu karşısında kendilerinin de görevde kalmalarının bir yararı olmayacağını ileri sürerek çekilmeye kalkıştılar.

Yurdun yüce çıkarı adına Başkomutanlık görevimi bırakmamaya karar verdim

Ordu, Meclisin oyu belli olduğu dakikadan sonra komutasız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ile Bakanlar Kurulu da çekilecek olursa ülkenin genel yönetiminde düşünülmeye değer ağır bir bunalımın doğmasından kaçınılamazdı. Onun için, gerek Genelkurmay Başkanına gerekse Bakanlar Kurulu üyelerine, daha yirmi dört saat, güçlüğe dayanmalarını ve beklemelerini rica ettim. Ülkenin ve genel amacın yüksek çıkarı için, **ben de Başkomutanlık görevini sürdürmeye karar verdim** ve bunu Bakanlar Kuruluna da bildirdim.

Ertesi gün, 6 Mayıs 1922'de bir gizli oturumda Meclise, açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklama yapmadan önce, Başkomutanlığa karşı söz söylemiş kişilerin görüşlerini, Meclis tutanaklarını getirerek, birer birer incelemiştim.

Baylar, kurulunuzu daha çok yormamak için, sözünü ettiğim gizli oturumda söylediklerimi özetlemekle yetineceğim :

"Baylar", dedim, "Başkomutanlık ve Başkomutanlık Yasası konusunda, başlangıcında olduğu gibi bugün de yasanın gereksizliğinden, ya da değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkomutanlığın varlığından yakınan kişiler vardır. Bunların yine her zamanki kişiler oldvğu görülmektedir. Ben, gereksiz bir görevin, bir makamın ille de sürüp gitmesinden yana değilim. Herhangi bir makama sorumsuz yetkiler sağlayacak yasalardan yana da değilim. Ancak, Başkomutanlık makamının ve bu makama yetki veren yasanın gereğine ve gereksizliğine karar verebilmek için genel durumun, askeri durumun iyice incelenmesi ve gözden geçirilmesi gerekir. Bu nokta ile ilgili düşüncelerimi bildirmeden önce Başkomutanlığın ve yasasının gereksizliği üzerinde söz söylemiş olan kişilerin kimi sözlerini birlikte gözden geçirelim.

Meselâ; Salih Efendi (Erzurum Meb'usu), benim, Meclisin hakkını gaspettiğimi, gaspetmek istediğimi söyliyerek hakk-ı sarihimizi vermeyiz! diye feryat etmiş.

Efendiler, açık ifade edeceğim, beni mazur görünüz; her birinizin salâhiyet-i fevkalâde ile intihap olunmasına ve salâhiyet-i fevkaladeye malik bir Meclisin teşekkülüne ve bu Meclisin, memleketin mukadderatına vâzıulyet bir mahiyet iktisap etmesine çalışan, benim! Bunda muvaffak olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi mehalike ilka ettim. Binaenaleyh bu, benim eserimdir. Ben, eserimi tezlil ile değil, ilâ ile muvazzafım. Salih Efendi'den hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclisin hukukiyle alâkadar farzetmesini rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu mütaleadan sonra Meclisin hakkını gasbetmek sözünü tamamen Salih Efendi'ye ret ve iade ederim. Böyle bir şey mevzu-i bahs değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkumandanlık meselesinin celse-i hafiyede müzakeresi münasip olacağına dair bir takrir verilmiş. Bu da birçok suretlerle su-i tefsire uğramış. Meselenin açık celsede olması talep edilmiş. Karahisar-ı Sahip Meb'usu Mehmet Şükrü Bey, celse-i hafiyelerle, milletten hakikati gizlemek arzu edildiğini söylemiş. Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız teşriî bir meclis-i meb'usan değildir. Salâhiyet-i icraiyeyi de haiz bulunuyor. Böyle dahi olmasa; memleketin, devletin, her türlü umuruna ait mukarreratı, vaktinden evvel alenen mevzu-i bahs etmek, ifşa eylemek, dünyanın neresinde görülmüştür? Bahusus mevzu-i bahs mesele, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkumandanına ait olursa, bunu alenen müzakere ederek lehte olduğu gibi aleyhte de söylenilen sözleri düşmana işittirmekte, menfaat-i memleket var mıdır? Başkumandanın ordu üzerinde, bilhassa düşman üzerinde hükmü, nüfuzu, çok büyük olmak lâzımdır. Hatta Hüseyin Avni Bey'in, burada bahsettiği rahatsızlığımın bile, düşman tarafından işitilmesi mahzurludur. Buna, ne lüzum vardı? Görüyorsunuz ki, meselenin celse-i hafiyede müzakeresinden maksat, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir vakit hakikatleri milletten gizlemek nokta-i nazarına matuf değildir. Keşke, alenen müzakerede bir mahzur olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki manayı, muzmerratı, millete izah ve tefsir etseydim. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedya oynamıyoruz. Biz, buraya ko-

Örneğin, Salih Efendi (Erzurum Milletvekili) benim, Meclisin hakkını zorla aldığımı, zorla almak istediğimi söyleyerek açık hakkımızı vermeyiz, diye bağırıp çağırmış.

Baylar, açık konuşacağım, beni bağışlayınız. Her birinizin olağanüstü yetki ile seçilmesine ve olağanüstü yetkisi olan bir Meclisin kurulmasına ve bu Meclisin memleket alınyazısını elinde tutacak bir nitelik kazanmasına çalışan benim! Bunu başarmak için en yakın arkadaşlarımla düşünce savaşımı yaptım. Bütün yaşamımı, varlığımı, bütün onurumu ve özsaygımı tehlikelere attım. Demek ki, bu, benim eserimdir. Ben, eserimi alçaltmakla değil, yüceltmekle ödevliyim. Salih Efendi'den hiç olmazsa beni de, kendisi kadar olsun, bu Meclisin haklarıyla ilgili saymasını rica ederim. Daha çoğunu istemem. Bunları söyledikten sonra, 'Meclisin hakkını zorla almak' sözünü olduğu gibi Salih Efendi'ye geri veririm. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Baylar, Başkomutanlık sorununun gizli oturumda görüşülmesinin uygun olacağı yolunda bir önerge verilmiş. Bu da birçok biçimlerde kötü yorumlara uğramış. Sorunun açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla gerçeğin ulustan gizlenmek istendiğini söylemiş. Gerçekte, Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız yasama görevi yapan bir Millet Meclisi değildir. Yürütme yetkisini de elinde bulunduruyor Böyle de olmasa, ülkenin, devletin her türlü işleriyle ilgili kararları vaktinden önce açık oturumda konuşmak, herkese duyurmak dünyanın neresinde görülmüştür? Özellikle, söz konusu sorun, düşman karşısında bulunan bir ordunun başkomutanıyla ilgili olursa, bunu açık oturumda görüşerek, başkomutandan yana olduğu gibi, ona karşı söylenilen sözleri düşmana işittirmekte ülke çıkarı var mıdır? Başkomutanın ordu üzerindeki özellikle düşman üzerindeki etkisi ve erki çok büyük olmak gerekir. Dahası, Hüseyin Avni Bey'in burada söz konusu ettiği rahatsızlığımı bile düşmanın işitmesi sakıncalıdır. Bunun ne gereği vardı? Görüyorsunuz ki, sorunun gizli oturumda görüşülmesi istenmekle, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir zaman gerçekleri ulustan gizlemek amacı güdülmemiştir. Gönül isterdi ki, açık oturumda bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey istediklerini kürsüden bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki anlamı, gizli anlamı ulusa açıklayıp yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, ulus onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi güldürü[1] oynamıyoruz.

[1] komedya.

medya oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedya neticesinde, **yakalandığı kanun pençesinden, ne kadar büyük bir tezellül ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.**

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkumandanlık Kanunu aleyhinde idare-i kelâm ederken, birtakım sözler sarfetmiş. Meclis-i âliye, bu tarz-ı hareketle milleti rezil edeceksiniz! demiş. Miskinler sözünü kullanmış. Vazifeler şahıslarla olmaz; şahıs yoktur, millet vardır tarzında düsturlar dermeyan etmiş.

Gerçi, asıl olan millettir, heyet-i içtimaiyedir. Onun da irade-i umumiyesi, Mecliste mütecellidir; bu her yerde böyledir. **Fakat fertler de vardır.** Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla, yapmaktadır. Her devletin umurunu tedvir eden şahıs ve şahıslar meydandadır. Hakikati, bimana nazariyatla inkâra mahal yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde, birtakım manasız sözlerle beyanatımı kesiyordu. Kendisine ağır ihtarda bulundum. Meclisin, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletin kâbesi olan kürsüye, kendisinden hürmet ve riayet talep ettim.

Efendiler, söz söyliyen bir zat da Salâhattin Bey'dir. Salâhattin Bey, bize taarruz edip edemiyeceğimizi sormuş imiş.. Biz de edeceğiz demişiz.. Kendisi de edemiyeceksiniz! demiş.. Ve en nihayet edememişiz!... Kendi sözü olmuş..

Halbuki, taarruzun esbab-ı tehirini, lüzumu kadar muhtelif vesilelerle, izah ettiğimizi zannediyorum. Tekrar edeyim ki taarruz edeceğiz. Düşmanı vatanımızdan tart ve teb'it edeceğiz. Bu kararımızda sabit bulunuyoruz. Tereddüdü müstelzim hiçbir sebep, mutasavver değildir. Bundan başka Salâhattin Bey demiş ki, ordu hadd-i azamisine varmıştır. Evet, ordumuz mükemmeldir, fakat, hadd-i azamisine varmamıştır. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, heyet-i celileye bu tarzda beyanatta bulunabilmesi için, ordunun içyüzünü bilmesi lâzımdır. Halbuki, Salâhattin Bey, bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından alâkadar olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün kumandanların sözü, kendisini tekzip etmektedir. Fakat şüphesiz, ordumuzu hadd-i lâyıkına isal edeceğiz. Salâhattin Bey'in mühim sözlerinden biri de, bizim en mühim vazifemiz, siyaset yapmaktır tarzındaki mütaleasıdır. **Hayır Efendiler, bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün, yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle tardetmektir.** Bunu yapamadıkça, siyaset bir lâfz-ı bima-

Biz buraya güldürü oynatmak için toplanmadık. Baylar, güldürü oynayan ve oynatan, Şükrü Efendi'nin kendisidir. Ama şuna inansın ki, biz o güldürüye kapılmayacağız. Şükrü Efendi'nin oynamak ve oynatmak istediği güldürü sonunda, **yakalandığı yasa pençesinden ne denli büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.**

Baylar, Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlık Yasasına karşı konuşurken birtakım sözler söylemiş. Yüce Meclise : 'Bu tutumla ulusu rezil edeceksiniz.' demiş. 'Uyuşuklar' sözünü kullanmış. 'Görevler kişilere bağlı değildir; kişiler yoktur, ulus vardır.' yollu ilkeler ileri sürmüş.

Gerçi, temel olan ulustur, toplumdur. Onun da genel iradesi Mecliste belirir. Bu, her yerde böyledir. **Ama, bireyler de vardır.** Meclis, yurt ve devlet işlerini bireylerle, kişilerle yürütmektedir. Her devletin işlerini yöneten kişi ve kişiler ortadadır. Gerçeği, anlamsız kuramlarla yadsımanın yeri yoktur. "

Baylar, Hüseyin Avni Bey, ikide birde, birtakım yersiz sözlerle konuşmamı kesiyordu. Kendisini ağır sözlerle uyardım. Meclisin, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Ulusun kâbesi olan kürsüye saygı göstermesini istedim.

"Baylar, söz söyleyen bir kişi de Salâhattin Bey'dir. Salâhattin Bey bize, saldırıya geçip geçemeyeceğimizi sormuş imiş. Biz de : 'Geçeceğiz' demişiz. Kendisi de : 'Geçemeyeceksiniz' demiş. En sonu, geçememişiz. Kendi sözü olmuş.

Oysa, saldırının geciktirilmesi nedenlerini, yeri geldikçe, gereği kadar açıkladığımızı sanıyorum. Bir daha söyleyeyim ki : Saldırıya geçeceğiz. Düşmanı yurdumuzdan kovup uzaklaştıracağız. Bu kararımızda direniyoruz. Duraksamayı gerektiren hiçbir engel düşünülemez. Bundan başka, Salâhattin Bey demiş ki : 'Ordu en yüksek güce ulaşmıştır.' Evet, ordumuz yetkindir, ama en yüksek güce ulaşmış değildir. Kendisi gibi asker bir arkadaşın, yüce kurulunuza böyle söyleyebilmesi için ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Oysa, Salâhattin Bey bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgili olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Ama, elbette ordumuzu yaraşacak güce ulaştıracağız. Salâhattin Bey'in önemli sözlerinden biri de : 'Bizim en önemli ödevimiz siyasa yapmaktır.' demesidir. **Hayır baylar, bizim önemli ve temel ödevimiz, siyasa yapmak değildir. Bizim ve bütün ülkenin ve ulusun bugün biricik ödevi, topraklarımızda bulunan düşmanı, süngülerimizle kovup atmaktır.** Bunu yapamadıkça siyasa, anlamsız bir söz olarak

nadan ibaret kalır. Maahaza, bir dakika için, Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim! Buna, ben mâni miyim? Başkumandan mâni midir? Bu sözün Başkumandanlık Kanuniyle ne münasebeti vardır? Anlaşılıyor ki bir mümanaat ve bir mübayenet mutasavverdir. Ben, millî maksadın, temini için, yegâne çarenin, muharebe ve muharebede muvaffakıyet olduğunu söylüyorum. Bütün kudretimizi, bütün menabiimizi, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı, dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra, milleti, insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır! diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu zihniyeti, aklınca siyaset yapmağa mâni tasavvur ediyor ve siyasetle hall-i mesele edileceği zehabında bulunuyor. Bir de, Salâhattin Bey diyor ki, bugünkü vaziyet-i askeriyenin malolduğu masarifi tetkik etmek için, Başkumandanlığın mevcudiyeti bir haildir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkumandan, Meclisi, menabi-i maliyeyi tetkikten ne vakit menetmiştir? Menabi-i varidatımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe, belki herkesten ziyade beni meşgul etmektedir. Yalnız, **ben, ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini, paramızla mütenasip bulundurmak nazariyesini kabul edenlerden değilim; «paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu inhilâl etsin..»**.. Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir hatıramı da ihya edeyim; ben ilk defa bu işe başladığım zaman, en âkıl ve mütefekkir yaşayan birtakım zevat bana sordular : Paramız var mıdır?.. Silâhımız var mıdır? Yoktur, dedim. O zaman, o halde ne yapacaksın? dediler. Para olacak; ordu olacak ve bu millet istiklâlini kurtaracaktır! dedim. Görüyorsunuz ki hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım efendiler de; Başkumandan, millete angariye yaptırıyor demişler, halbuki kanunun memlekette angariyeyi menettiğinden bahsetmişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyacatı, millete angariye yaptırmayı istilzam ediyorsa, bunu yapıyoruz **ve en doğru kanun** budur. Milletin ve ordunun mağlûp olmaması için, kanun buna mânidir diye, lüzumlu gördüğüm tedbiri almakta tereddüt etmiyeceğim.

Efendim, Kara Vasıf Bey de demişler ki, her yerde başkumandan vardır. Fakat başkumandanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Mevcut kavanin-i askeriye, her kumandanın olduğu gibi başkumandanın da vazife ve salâhiyetini tayin ve tahdit eder ve bunu, ulûm tayin ve tespit eder.

kalır. Bununla birlikte, bir dakika için Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim. Buna ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün Başkomutanlık Yasasıyla ne ilgisi vardır? Anlaşılıyor ki, bir engelleme ve bir karşıtlık düşünülmektedir. Ben, ulusal amaca ulaşmak için tek çıkar yolun savaşmak ve savaşta başarı sağlamak olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra ulusu insan gibi yaşatabileceğiz! diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu anlayışı, aklınca siyasa yapmaya engel sanıyor ve sorunların siyasayla bir çözüme bağlanabileceği kuruntusuna kapılıyor. Bir de, Salâhattin Bey diyor ki: 'Bugünkü askeri durumda giderlerin tutarını incelememize Başkomutanlığın varlığı bir engeldir.'

Baylar, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclisin gelir kaynaklarını incelemesine ne zaman engel olmuştur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz, belki herkesten çok, beni kaygılandırmaktadır. Yalnız, **ben, ordumuzun varlığını ve gücünü paramızla orantılı bulundurmak kuramını kabul edenlerden değilim.** 'Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın...' Benim için böyle bir sorun yoktur. Baylar, para vardır, ya da yoktur; ister olsun, ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir anımı da canlandırayım. Ben ilk kez bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür geçinen bir takım kişiler bana sordular : 'Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır?' 'Yoktur' dedim. O zaman : 'Öyleyse ne yapacaksın?' dediler. 'Para olacak, ordu olacak ve bu ulus bağımsızlığını kurtaracaktır!' dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım baylar da : 'Başkomutan ulusa parasız zorla iş[1] yaptırıyor; oysa yasalar ülkede parasız zorla iş yaptırmayı yasaklamıştır.' demişler. Bu doğrudur baylar; ama gerekseme, tehlike, bize her şeyi yasal göstermektedir. Ordunun eksikleri ulusa parasız zorla iş yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve **en doğru yasa,** budur. Ulusun ve ordunun yenilmemesi için, 'yasa buna engeldir' diye, gerekli gördüğüm önlemi almakta duraksamayacağım.

Efendim, Kara Vâsıf Bey de demişler ki: 'Her yerde başkomutan vardır; ama başkomutanlık için ayrıca bir yasa yoktur. Yürürlükte bulunan askerlik yasaları, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkisini belirtir ve sınırlar. Bunu da bilimler belirtir ve saptar.'

[1] angarya.

Malûmdur ki, devletler, muhtelif eşkâldeki hükûmetlerle idare olunurlar. Şekillerine göre, başlarında kırallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının başlarında reis-i cumhurlar vardır. Böyle memleketlerde, başkumandan, devletin re's-i kârında bulunan zât olur. Bu zât, başkumandanlık vazifesini, ya kendisi ifa eder, yahut birini tevkil eder. Bizim bugünkü şekl-i hükûmetimize göre, başkumandanlık, Meclisin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiçtir. Binaenaleyh, Meclis filân veya filân zâtı başkumandan intihap ettiğini ifade edince bu ifadeye kanun derler. Kıral, padişah, imparatorun ifadesine irade dendiği gibi Meclisten sadır olan iradat-ı milliyeye de, kanun namı verilir. Binaenaleyh kanun vardır. Bir Meclisin, fevkalâde bir zamanda, kendisine fevkalâde vazife tevdi ettiği başkumandan; Kara Vasıf Bey'in, kumandanların vazife ve salâhiyetlerini tayin ve tahdit ettiğini işaret ettiği Askerî Ceza Kanuniyle, Dahiliye Nizamnamesi çerçevesi dahilinde kalması lâzımgelen, bir kumandan değildir. Kara Vasıf Bey'in, ulûm tayin ve tespit eder, dediği şey, büsbütün başkadır. Ulûm ve fünun-ı askeriye; askerlik sıfatını ve başkumandan olacak zâtta bulunması lâzımgelen evsafı ifade, izah ve talim eder. Yoksa, insanları başkumandanlığa tayin etmek, kumanda edilecek ordunun sahib-i aslisi veya vükela-yı meşruası tarafından olur. Başkumandanlık evsafını haizim diyen her adamın o mevkie kendiliğinden gelebilmesinin ise manası büsbütün başkadır.

Kara Vasıf Bey, bir de demiş ki, Başkumandan, cephenin gerisindeki umurla iştigal etmesin! Bu fikir, hatadır. Cephenin insan mevcudiyle, gıdasiyle, libasiyle, silâh ve cephanesiyle ve sairesiyle alâkadar olan başkumandan, elbette bütün bunların geride bulunan menabiiyle alâkadardır. Kara Vasıf Bey, bu, iddia ettiği fikri, hangi kitapta, hangi sahada, hangi yerde görmüş! Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işlerle iştigal etmek güçtür. Bir adam, hem cepheye kumanda edecek, muharebe idare edecek, hem de aynı zamanda geri menatıkta birçok şeylerin icrasını temin edecek. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat yapar dediğim zaman başkumandan bu an, cepheye kumanda eder; sonra oradan kalkar filân yere gider, iaşe işini yapar; filân yere gider, ikmal işini yapar demek değildir. **Büyük işler deruhde etmemiş insanların, bu husustaki tereddütlerini, mazur görmelidir.** Bakınız! size bir misal söyliyeyim : Ben, çok acemi kumandanlar gördüm. Meselâ, bir alay kumandanı, yeni fırka kumandanı olmuş; veya bir fırka kumandanı yeni kolordu kumandanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Henüz iktisab-ı tecrübeye zaman bulamadan müşkül vaziyetler karşısında kalmış, müddet-i ömründe bir fırkaya alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç fırkaya birden

Bilirsiniz ki, devletler, çeşitli biçimdeki hükümetlerle yönetilirler. Biçimlerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Kimilerinin de başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle ülkelerde başkomutan, devletin başında bulunan kişi olur. Bu kişi başkomutanlık görevini ya kendisi yapar, ya da birini vekil eder. Bizim bugünkü hükümet biçimimize göre başkomutanlık, Meclisin manevi kişiliğinde belirir. Bunun için Meclis, falan, ya da filan kişiyi başkomutan seçince bu seçime 'yasa' derler. Kral, padişah, imparator buyruğuna 'irade' dendiği gibi Meclisten çıkan ulusal buyrultulara da 'yasa' adı verilir. Demek, yasa vardır. Bir Meclisin olağanüstü bir zamanda, kendisine olağanüstü görev verdiği başkomutan, Kara Vâsıf Bey'in komutanların görev ve yetkilerini belirtip sınırladığını bildirdiği Askeri Ceza Yasasıyla ve İç Hizmet Tüzüğü ile bağlanıp kalması gereken bir komutan değildir. Kara Vâsıf Bey'in, 'bilimler belirtir ve saptar' dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik bilim ve teknikleri askerliğin niteliğini ve başkomutan olacak kişide bulunması gereken nitelikleri anlatır, açıklar ve öğretir. Yoksa, insanları başkomutanlığa, komuta edilecek ordunun gerçek iyesi ya da yasal vekilleri getirir. 'Başkomutanlık niteliği bende vardır' diyen her adamın o yere kendiliğinden gelebilmesinin ise anlamı büsbütün başkadır.

Kara Vâsıf Bey, bir de demiş ki : 'Başkomutan, cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın!' Bu düşünce yanlıştır. Cephenin insan sayısıyla, bunların yiyeceği, giyeceği, silahı, cephanesi ile ve başka eksikleriyle ilgili bulunan başkomutan, elbette bütün bunların gerideki kaynaklarıyla da ilgilidir. Kara Vâsıf Bey, bu ileri sürdüğü düşünceyi hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş? Gerçi hem cepheyle hem de geride birçok işlerle uğraşmak güçtür. Bir adam hem cepheye komuta edecek, savaş yönetecek, hem de bu işlerle birlikte geri bölgelerde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak! Bunu bir adam nasıl yapabilir? Hiç kuşku yok, yapar. Ama, 'yapar' dediğim zaman bu : 'Başkomutan, şimdi cepheye komuta eder; sonra oradan kalkar filan yere gider, yiyecek işini yoluna koyar; filan yere de gider, ikmal işlerini yapar'. demek değildir. **Üzerine büyük işler yüklenmemiş adamların bu konudaki duraksamalarını hoş görmelidir.** Bakınız, size bir örnek vereyim : Ben çok toy komutanlar gördüm. Örneğin, bir alay komutanı yeni tümen komutanı olmuş, ya da bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş; biraz da bilgisi, görgüsü kıt. Daha bilgi, görgü edinmeye zaman bulamadan güç durumlar karşısında kalmış. Yaşadığı süre içinde bir tümene alışmış iken, düşman

kumanda mecburiyetinde bulununca, duçar-ı tereddüt ve müşkülât olması tabiîdir. Bir fırkaya kumanda ettiği zaman mümkün olduğu kadar, bütün fırka cüz-i tamlarını nazarı altında birleştirmek ve sevk u idare etmek imkânına malik olan bir acemi kumandan, iki üç fırkanın nazarından uzak mevzilerde, muharebesini idareye mecbur olduğu zaman, kendi kendine, ben hangi fırkanın yanında bulunayım, onun mu, bunun mu? orada mı, burada mı? diye sorar..

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman ben hiçbirini lâyıkıyle göremem! der. Tabiî göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve ferasetinle görmek lâzımdır.

Ordunun kıpırdanamıyacağını iddia eden bir gafili alkışlayanlar

Vasıf Bey, bir mütaleasında demiş ki, biz Sakarya muharebesinden sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz. Bu söz, bazılarının bravo sesleriyle ve alkışlariyle karşılanmış.

Efendiler, **bundan çok müteessir ve müteezzi oldum. Çok hicap duydum.** Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamıyacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte Efendiler, Başkumandanlığın adem-i lüzumunu ispat etmek için söylenen sözlerin, bellibaşlıları bunlardan ibarettir. Benim de bu sözlere verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki muhakeme ve karar Meclise aittir. Yalnız, bir hakikati nazar-ı dikkate vazetmek mecburiyetindeyim. Meclis-i âlinin, Başkumandanlığın lüzumuna kani bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, muhalefetin, hiçbir esasa müstenit olmayan tezahüratı, Meclis kararını, şayan-ı arzu olmayan bir noktada, tezahür ettirdi. Bunun neticesi ne oldu, Efendiler; biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür, muğlak ve muallâk bulunuyor. Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam gayr-i kanunî kumanda ediyorum. Mecliste tecelli eden reye göre, derhal kumandadan keff-i yed etmek isterdim ve Başkumandanlığımın hitam bulduğunu hükûmete iblâğ ettim. Fakat gayr-i kabil-i telâfi bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. **Binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakamıyacağım.**»

Muhterem Efendiler, bu celse-i hafiyede, muhaliflerin, hükûmeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım mesail üzerinde, adeta mübareze tarzında münakaşalar oldu. Nihayet lüzumu gibi tenevvür eden Meclis-i âli, reyini şu yolda izhar etti: 11 ret, 15 müstenkife karşı 177 rey ile Başkumandanlık Kanununu temdit etti.

karşısında iki ya da üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca elbette duraksayacak ve güçlük çekecektir. Bir tümene komuta ettiği zaman, tümenin bütün birliklerini, olabildiği kadar, gözü altında birleştirip yönetebilen toy bir komutan, gözden uzak dayangalarda bulunan iki üç tümenin savaşını yönetmek zorunda kalınca kendi kendine : 'Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu bunun mu? Orada mı, burada mı?' diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini yöneteceksin. O zaman : 'Ben hiçbirini gereği gibi göremem!' der. Elbet göremezsin, elbet gözlerinle göremezsin! Aklınla ve anlayışınla görmek gerekir.

Ordunun kıpırdanamayacağını ileri süren bir aymazı alkışlayanlar

Vâsıf Bey bir konuşmasında demiş ki : 'Biz Sakarya Savaşından sonra, işte şimdiye dek kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz. Bu söz kimilerinin, 'yaşa!' sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Baylar, **bundan çok üzüntü ve acı duydum; çok utanç duydum.** Ordunun kıpırdamadığını ve kıpırdayamayacağını savlayan bir aymazın sözlerini alkışlamak gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte baylar, başkomutanlığın gereksizliğini tanıtlamak için söylenen sözlerin bellibaşlıları bunlardır. Benim de bu sözlere verebileceğim yanıtlar işitildi. Bundan sonra düşünüp karar verme Meclise düşer. Yalnız, bir gerçeği göz önüne sermek zorundayım. Yüce Meclisin, başkomutanlığın gerekliliğine inandığından kuşku edilmezse de, karşıcılların hiçbir temele dayanmayan gösterileri Meclis kararının istenilmeyen bir biçimde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu baylar, biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben, ordunun komutasını bırakmıyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim de. Ama, önlenemeyecek bir kötülüğe yol açmamak zorunluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. **Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım.**"

Saygıdeğer baylar, bu gizli oturumda, karşıcılların hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım işler üzerinde, hemen hemen kavgayı andıran tartışmalar oldu. En sonu, gereği gibi aydınlanan Yüce Meclisin oyu şu yolda belirdi: 11 ret ve 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık Yasasının süresi uzatıldı.

Ordumuzun kuvve-i maneviye ve maddiyesi, amal-i milliyeyi kemal-i emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsıl olmuştu

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, tekrar Başkumandanlık Kanunu, usulen mevzu-i müzakere oldu. Bu defa, Meclise vukubulan umumî beyanatımdan bir kısmını aynen arzetmeme müsaadenizi rica ederim. Demiştim ki : «Artık ordumuzun kuvve-i maneviye ve maddiyesi, fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, âmâl-i milliyeyi kemal-i emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsıl olmuştur. Bu sebeple fevkalâde salâhiyetlerin idamesine lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.

Bugün, zevalini görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da tahassulünü görmemekle bahtiyar olacağız. Başkumandanlık makamının temadisi, olsa olsa Misak-ı Millîmizin ruh-ı aslisiyle müterafık netice-i kat'iyeye vâsıl olacağımız güne kadar devam eder. Netice-i mes'udeye emniyetle vâsıl olacağımıza, şüphe yoktur. O gün; kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız ana vatana iltihak etmiş olacaktır. O mes'ut günün hulûlünde, bütün milletle beraber, en büyük saadetleri idrakle müşerref olacağız. Benim **başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki o da, dava-yı mukaddesemize başladığımız gün, bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânıdır. Sine-i millette serbest bir fert olmak kadar, dünyada bahtiyarlık var mıdır? Vâkıf-ı hakayik olan, kalb ü vicdanında manevî ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamatın hiçbir kıymeti yoktur.**»

Efendiler, bu müzakerenin neticesi, bilâmüddet, Başkumandanlığın uhdeme tevdiine iktiran etti.

* * *

Muhalif grubun Meclisteki faaliyeti

Muhterem Efendiler, muhalif grubun Meclisteki faaliyeti, bizi biraz daha kendisiyle iştigal ettirecektir. İkinci Grup unvanını takınan muhalif hizip, menfi mukavemetlerini, uzun müddet tecrübe etti. İcra Vekillerinin suret-i intihabına dair 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Reisinin doğrudan doğruya Meclisçe rey-i hafi ile intihapları temin olundu. Bu suretle, İcra Vekilleri Riyasetinden, bilfiil uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim namzetler meyanından intihap olunması kaydı refedilmiş oldu.

Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi oldu

Muhalif grup, bundan sonra taarruza geçti. Rauf Bey'i İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine geçirmeğe teşebbüs etti. Bunda muvaffak da oldu. Muhaliflerin muzmeratını anlıyordum. Bununla beraber, Rauf Bey'i nezdime davet ettim. Meclis ekseriyetinin kendisini İcra

Baylar, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 günü, Başkomutanlık Yasası, yöntem bakımından, yine görüşme konusu oldu. Bu kez Mecliste yaptığım genel konuşmadan bir kısmını olduğu gibi bilginize sunmama izin vermenizi rica ederim. Demiştim ki : "Artık Ordumuzun manevi ve maddi gücü, olağanüstü hiçbir önleme başvurmayı gerektirmeksizin, ulusal amacı tam bir güvenle gerçekleştirecek kerteye ulaşmıştır. Bundan dolayı, olağanüstü yetkilerin sürdürülmesine gereklik kalmadığı kanısındayım.

Ordumuzun manevi ve maddi gücü, ulusal amacı *tam bir* güvenle gerçekleştirecek bir kerteye ulaşmıştı

Bugün ortadan kalktığını görmekle kıvandığımız bu gereksinmelerin, bundan sonra da yeniden ortaya çıktığını görmemekle mutlu olacağız. Başkomutanlık görevi, olsa olsa Misakı Millimizin özüne uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne değin sürer. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza kuşku yoktur. O gün, değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anayurda katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün ulusla birlikte, en büyük mutluluklara ermekle onur kazanacağız. **Benim başkaca, ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal savaşımıza başladığımız gün bulunduğum duruma yeniden dönebilmem olanağıdır. Dünyada, ulusun bağrında özgür bir birey olmak gibi mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, yüreğinde ve vicdanında manevi ve kutsal tatlardan başka tat bulunmayan kişiler için, ne denli yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir değeri yoktur.**"

Baylar, bu görüşmelerin sonunda Başkomutanlığın bana süresiz olarak verilmesi karara bağlandı.

* * *

Saygıdeğer baylar, karşıcıl grubun Meclisteki çalışmaları bizi biraz daha kendileriyle uğraştıracaktır. İkinci Grup adını takınan karşıcıllar, olumsuz direnmelerini uzun süre denediler. Bakanlar Kurulu üyelerinin nasıl seçileceğini gösteren 8 Temmuz 1922 günlü yasa ile, bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanının doğrudan doğruya Meclisçe gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylelikle, Bakanlar Kurulu Başkanlığından eylemli olarak uzaklaştırılmış olduğum gibi, bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

Karşıcıl grubun Meclisteki çalışmaları

Karşıcıl grup bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı, bunda başarı da sağladı. Karşıcılların art düşüncelerini[1] anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey'i yanıma buyur ettim. Meclis çoğunluğunun

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanı oldu

[1] muzmeratını

Vekilleri Reisi intihap etmeğe mütemayil olduğunu, bunun bence de münasip görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, mütereddit bir vaziyet gösterdi. Heyet-i Vekile Riyasetinin bir vazifesi yoktur, dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Reisi, Vekiller Heyetinin de reis-i tabiîsidir. Heyet-i Vekile mukarreratı, onun tarafından tasdik edilmedikçe mer'î olmaz. Buna nazaran, İcra Vekilleri Reisinin bir salâhiyeti ve serbestisi yoktur. Filhakika, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mucibince öyle idi. Maahaza, binnetice İcra Vekilleri Riyasetini kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Efendiler, bir nokta, nazar-ı dikkatinizi celbetmiştir. Kara Vasıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin teşkilinde, takviye ve idaresinde, ilk günden, beraber, ve müdir bulunuyorlar. Fakat Rauf Bey, açıktan İkinci Gruba geçmiyerek, bizim içimizde kalmak vaziyetini ihtiyar ediyor. Bu hâl, üç sene devam etti. Rauf Bey, nihayet kendi tabiri veçhile «zahiren beraber bulunmağa imkân kalmadığı zaman» ayrılığını ilân etmek mecburiyetinde bulundu.

Efendiler, muhaliflerin, Mecliste ordu aleyhine açtıkları cereyan, devam ediyordu. Mütemadiyen ve hararetli bir tarzda, ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından ve artık siyasî tedabirle hal ve intac-ı mesele zarurî bulunduğundan kuvvetli bir tarzda bahsediyorlardı.

* * *

Taarruz kararı

Hakikat-i halde ordumuz, ihtiyacat ve noksanlarını ikmal etmek üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran evasıtında taarruza karar vermiştim. Bu kararımdan, Cephe Kumandanı ile Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili, yalnız, bunlar haberdar bulunuyorlardı. Arzettiğim tarihlerde, İzmit, Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesiyle hareket ettiğim zaman, Ankara'da, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştükten sonra, o zaman Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa Hazretlerini Sarıköy istasyonuna kadar beraber götürerek oraya davet ettiğim Cephe Kumandanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte taarruz için istihzaratın sürat-i ikmali hakkında mukarrerat ittihaz ettik.

Efendiler, artık büyük taarruzdan bahsetmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya meydan muharebesinden sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon Karahisar - Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grup ile de Eskişehir mıntıkasında idi. Bu iki grup arasında, ihtiyatları vardı. Sağ cenahını,

kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı seçmeye eğilimli olduğunu, bunu benim de uygun gördüğümü söyledim. Rauf Bey, duraksar bir durum takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığının bir görevi yoktur" dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu kararları o onaylamadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanının bir yetkisi ve özgürlüğü yoktur. Gerçekten, Anayasa gereğince böyleydi. Böyle demekle birlikte sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığını kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 gününden 4 Ağustos 1923 gününe değin bu görevde kaldı.

Baylar, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vâsıf Beyle Rauf Bey, karşıcıl grubun kurulmasında, güçlendirilmesinde ve yönetiminde daha ilk günden, birlik ve yönetici durumda bulunuyorlar. Ama Rauf Bey açıktan açığa İkinci Gruba geçmeyerek bizim içimizde kalmak durumunu yeğliyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey, en sonu kendi deyişiyle "bizimle birlikmiş gibi görünme olanağı kalmadığı zaman" ayrılığını açığa vurmak zorunda kaldı.

Baylar, karşıcılların Mecliste orduya karşı açtıkları akım sürüp gidiyordu. Boyuna ve ateşli ateşli, ordunun saldırı yeteneği olmadığından ve artık sorunu siyasa yoluyla çözüp sonuçlandırmanın zorunlu olduğundan etkili bir biçimde söz ediyorlardı.

* * *

Saldırıya geçme kararı

Gerçekte ordumuz, gereksemelerini ve eksiklerini tamamlamak üzereydi. Ben, daha Haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımı Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı, yalnız bunlar biliyorlardı. O günlerde İzmit-Adapazarı doğrultusunda bir geziye gidiyor gibi yola çıktığım zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştükten sonra, o zaman Milli Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa Hazretlerini de Sarıköy istasyonuna dek yanımda götürerek oraya çağırdığım Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte saldırı için gerekli hazırlıkların ivedilikle bitirilmesi ile ilgili kararlar aldık.

Baylar, artık büyük saldırıdan söz etmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki Sakarya Meydan Savaşından sonra düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubu ile de Eskişehir bölgesinde idi. Bu iki grup arasında yedek kuvvetleri vardı. Sağ yanını,

Menderes havalisinde bulundurduğu kuvvetlerle; ve sol cenahını da İznik gölü şimal ve cenubundaki kuvvetleriyle muhafaza ediyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzuyordu.

Düşman ordusu teşkilâtı; üç kolordu ve bazı müstakil kıtaat halinde idi. Üç kolordusu on iki fırkadan mürekkep ve müstakil kıtaat ayrıca üç fırkaya baliğ olmakta idi. Biz, Garp Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi, iki ordu halinde teşkil ve tensik etmiş idik. Bundan maada, doğrudan doğruya cepheye merbut teşkilâtımız da vardı. Bizim bütün kıtaatımız on sekiz fırka teşkil ediyordu. Bundan başka üç fırkalı bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu ayrıca iki süvari fırkamız vardı. Teşkilâtı muhtelif olan muhasım iki ordu mukayese edilirse, tarafeyn insan ve tüfek kuvvetleri, takriben yekdiğerine muadil bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun makinalı tüfek, top, tayyare, vesait-i nakliye, cephane ve fennî malzeme nokta-i nazarından, dünyanın serbest ve muzahir sanayiine istinat etmek itibariyle, mahsus tefevvuku vardı. Diğer taraftan, bizim ordumuz süvari miktarı itibariyle tefevvuku haiz bulunuyordu.

Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşanın ihdas ettiği vaziyetler

Burada, bilmünasebe bir noktayı kaydetmeliyim. Ordularımızdan birinin, İkinci Ordunun Kumandanı elyevm Şûra-yı Askeri Âzasından Şevki Paşa Hazretleri idi. Birinci Ordumuzun kumandasını Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiş idik. İhsan Paşa'nın, kendisini Divan-ı Harbe kadar isal eden nabeca ef'al ve harekâtından dolayı Ordu kumandanlığından uzaklaştırılması lâzımgeldi. Filhakika, Ali İhsan Paşa, ordunun inzıbatını ve idare-i umumiyesini çıkmaz bir yola düşürecek surette bir hatt-ı hareket takip etti. Meselâ; ordusunda madun kumandanları, mafevk kumandanlara itaatsizliğe sevkedecek vaziyetler ihdas etti.

Meselâ; ambarlarının mevcudunu, günlerce haber vermiyerek ve haber verdirmiyerek, umumî iaşe buhranı hükümferma olduğu bir sırada ansızın ambarlarının mevcudu kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Madun kumandanların itaatsizlik ve vazifesizliğini terviç ve teşvik sistemine dahil olarak, ordunun itaat ve hiss-i vazifesiyle oynayacak kadar entrikaya müstait olduğu kanaatini hâsıl ettirdi.

Ali İhsan Paşa'nın mahsus olan evsaf-ı farikasından başlıcaları şunlardı :

En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, ehemmiyetli ehemmiyetsiz her işin ve her kararın ancak kendi tarafından verilebilece-

Menderes bölgesinde bulundurduğu kuvvetlerle, sol yanını da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu.

Düşman ordusunun kuruluşunda üç kolordu ve birtakım bağımsız birlikler bulunuyordu. Üç kolordusunda on iki tümen vardı. Bağımsız birlikleri de ayrıca üç tümene eşitti. Biz, Batı Cephesindeki kuvvetlerimizi iki ordu olarak örgütlemiş ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı örgütlerimiz de vardı. Bizim bütün birliklerimiz on sekiz tümen idi. Bundan başka, üç tümenli bir süvari kolordumuz ve ayrıca er sayıları daha az olan iki süvari tümenimiz vardı. Kuruluşları başka başka olan iki düşman ordu karşılaştırılırsa, iki yanın insan ve tüfek güçleri aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız, Yunan ordusu, –dünyanın özgür ve kendisine yardımcı olan sanayiine dayandığı için– makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve teknik gereç bakımından daha üstün bir durumda bulunuyordu. Öte yandan bizim ordumuzun da süvari sayısı bakımından üstünlüğü vardı.

Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın yarattığı durumlar

Burada, sırası gelmişken, bir noktayı belirtmeliyim. Ordularımızdan birinin, İkinci Ordunun Komutanı (Şimdi Askeri Danışma Kurulu[1] üyelerinden) Şevki Paşa Hazretleri idi. Birinci Ordumuzun komutasını, Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiştik. İhsan Paşa'nın kendisini Askeri Mahkemeye dek götüren yersiz işlerinden ve davranışlarından dolayı, Ordu Komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten Ali İhsan Paşa, ordunun düzen bağını ve genel yönetimini çıkmaz bir yola düşürecek davranışlarda bulundu. Örneğin, ordusundaki astkomutanları, üstkomutanların buyruklarını tutmamaya sürükleyecek durumlar yarattı.

Sözgelimi, ambarlarında bulunan şeyleri günlerce bildirmedi ve bildirtmedi de, genel yiyecek sıkıntısı çekildiği bir sırada birdenbire, ambarlarında yiyecek kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Astkomutanları, üstlerin buyruğunu tutmamaya ve görev yapmamaya kışkırtma ve bu tutumu uygun görme gibi davranışları yanında, ordunun buyruğa uyma ve görev duygusuyla oynayacak kertede dolap çevirmeye de eğilimli olduğu kanısını uyandırdı.

Ali İhsan Paşa'nın bilinen, kendine özgü niteliklerinden başlıcaları şunlardı :

En küçük birliklere değin bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisince verileceği kanısını aşıla-

[1] Askeri Şûra.

ğini telkin ederek, bütün ordusunda, yalnız kendisinin sahib-i kudret olduğunu zannettirmek. Büyüklerine mütefevvik olduğunu herkese ispat etmek endişesinde bulunmak. Büyüklerinin gerek resmî iş ve gerek hususî hatt-ı hareket nokta-i nazarından itibarlarının düşkün olmasını araştırmak. Muharebe nokta-i nazarından tedbirde isabet ve âsapta kuvvet cihetiyle kendisini tecrübeye fırsat bulunmamış olmakla beraber bu hususta anlaşılan karakteri şu idi : Herhangi bir adem-i muvaffakıyeti behemehal madununa veya mafevkine yüklemek imkânını daima düşünmesi. İhsan Paşa, rıfk u nezaketle muameleden daha ziyade sert ve resmî muamele ile istihdam olunmağı lüzumlu gösterir.

Ali İhsan Paşa'nın tabiat ve ahlâkı hakkında Erkânıharbiyesi Reisi olup istifaya mecburiyet hisseden Kaymakam Halit Bey'in (bilâhare Kastamonu Meb'usu olmuştur) Garp Cephesi Kumandanlığına verdiği 20 Kânunusani 1922 tarihli resmî bir raporunun bazı fıkralarını aynen arzedeceğim. Halit Bey, Harb-i Umumi'de, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Bahsettiğim raporda şu cümleler vardır :

« ....

Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretlerinin geldiği günden beri madun kumandanların izzet-i nefsini ve şevk-i vazifesini kıracak muameleler yapması ve cereyan eden muhaberattan müsteban buyurulmuş olacağı veçhile cepheye karşı maduna hissettirecek derecede gayr-i makul bir muhabere kapısı açması, benlik kokusu hissedilen mütalea yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini işrap eder bir hatt-ı hareket takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve müteessir etti. Muamelâtını imkân nispetinde tadile çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

....

Ahlâkında mündemiç teferrüt daiyesi, hırs-ı şöhret, fart-ı haset, son derece bir hodbinlik saikasiyle baş olmak istediği, muamelâtından ve madun kumandanlar yanında nifakcuyane sözlerinden istidlâl olunuyordu. 11'inci Fırka Kumandanı ...... istifamı işittikten sonra bana mahremane şifahen [Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken halâsı için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve alenen İngiliz Mandası'nı kabul için saatlerce kendi muvacehesinde beyanatta ve münakaşalarda bulunduğunu] söyledi. Bu ifadeyi hatt-ı hareketine nazaran calib-i nazar buldum .... madundan gelen bazı evrakı cepheye, cepheden geleni maduna aynen tebliğ ederek itimad-ı mütekabil hislerini rahnedar etmek tarz-ı hareketi de, ayrıca calib-i nazardır. Meselâ, Şeyhelvan dağının zıyaı hakkındaki muhaberatın aynen Beşinci Kolorduya ve Beşinci Kolordu'dan yazılan bazı raporların aynen cepheye yazılması gibi, buna rağmen mezkûr hâdisenin mes'uliyetini, Beşinci Kolordu Kumandanına tahmil etmesi ve müşarünileyhten cepheye şikâyette bulunması şime-i âmiriyetle kabil-i telif değildir.

Tevhidiefkâr gazetesinde neşrettirdiği menakıbı meyanında Mütareke tarihinden bir gün evvel Musul cenubunda Şarkat'ta esir olan Dicle Grubunun sebeb-i esaretini de yalnız o zaman grup kumandanı olan [Şimdi Şark

yarak bütün ordusunda, yalnız kendisinin güçlü olduğu sanısını uyandırmak, büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese tanıtlama kaygısında bulunmak. Büyüklerin hem resmi iş, hem de özel davranışları bakımından saygınlıklarının düşkün olmasını araştırmak. Savaşta alacağı önlemlerin yerindeliği ve göstereceği sinir sağlamlığı yönünden kendisini denemeye fırsat bulunmamışsa da bu alanda anlaşılan karakteri şu idi : Herhangi bir başarısızlığı, ne olursa olsun, astına ya da üstüne yüklemenin olanağını her zaman düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşak ve nazik davranışlardan çok, sert ve resmi davranışlarla görev yaptırmayı gerekli gösterir.

Ali İhsan Paşa'nın huyunun ve ahlakının daha iyi anlaşılması için kendisinin kurmay başkanı olup çekilmek zorunluğunu duyan Yarbay Halit Bey'in (sonradan Kastamonu Milletvekili olmuştur) Batı Cephesi Komutanlığına verdiği 20 Ocak 1922 günlü resmi bir rapordan kimi parçaları olduğu gibi sunacağım. Halit Bey, Genel Savaşta, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile birlikte bulunmuştu. Sözünü ettiğim raporda şu cümleler vardır :

....

Komutanım Ali İhsan Paşa Hazretlerinin, geldiği günden beri astkomutanların onurunu ve görev yapma isteğini kıracak davranışlarda bulunması ve – yapılan yazışmalardan anlaşılmış olacağı üzere – Cephe Komutanlığına karşı, astlara sezdirecek ölçüde akla yatmaz bir yazışma kapısı açması; benlik kolısu duyulan düşünce yarışına girişmesi; dünyanın değer verdiği ve saygı gösterdiği Cephe Karargâhının erkini azaltmak istediğini anlatır yollu bir tutum izlemesi, beni gerçekten düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elden geldiğince yumuşatmaya çalıştım; ama yine büyük bir değişiklik göremedim. ....

....

Benliğine sinmiş yükselme kuruntusu, ün alma tutkusu, aşırı kıskançlık, sonsuz bir bencillik etkisiyle baş olmak istediği, davranışlarından ve astkomutanlar yanında söylediği arabozucu sözlerinden anlaşılıyordu. 11'inci Tümen Komutanı... görevimden çekildiğimi işittikten sonra bana gizlice : "Ali İhsan Paşa'nın Malta' da iken kurtarılması için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve İngiliz güdümünün kabulü konusunda açıktan açığa saatlerce kendi yanında konuşmalar ve tartışmalar yaptığını" söyledi. Bu sözleri, (Ali İhsan Paşa'nın davranışlarına göre), dikkat çekici buldum ....

....Astlardan gelen kimi yazıları Cepheye, Cepheden gelenleri astlara, olduğu gibi bildirerek karşılıklı güven duygularını zedeleyici davranışları da ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin : Şeyhelvan dağının düşman eline düşmesi ile ilgili yazışmalarını, olduğu gibi Beşinci Kolorduya ve Beşinci Kolordudan gelen kimi raporların da, olduğu gibi Cepheye yazılması gibi. Buna karşın, sözü geçen olayın sorumluluğunu Beşinci Kolordu Komutanına yüklemesi ve ondan Cephe (Komutanlığına) yakınmalarda bulunması, üstkomutanlık niteliğiyle bağdaşamaz.

Tevhidiefkâr gazetesinde yayımlattığı kendi savaş öyküleri arasında, Ateşkes Anlaşmasının yapıldığı günden bir gün önce, Musul güneyinde, Şarkat'ta, Dicle Grubunun tutsak düşmesi sorumluluğunu yalnız, o zaman grup komutanı

Cephesinde Fırka Kumandanı imiş] Kaymakam İsmail Hakkı Bey'e atfetmesi de bu karakterine daldir. Dicle Grubu, [7, 9, 43, 18, 22'inci alaylarla avcı alayından] mürekkepti. Bunlardan başka, ayrıca Beşinci Fırkadan 13 ve 14'üncü alaylar da lokma lokma esir verildi. Mütarekeden bir gün evvel, 13 000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun ziyaı, hakikatte kendisinin hâl ve vaziyete muvafık olmıyarak verdiği bir emirden münbaistir. **İşte bu hal, Musul vilâyetinin zıyaını intaç etti.** Halbuki, mütareke olacağı malûm idi. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu esir değil mağlûp bile edemezdi. Beşinci Fırka da iltihak edebilirdi. Mütareke olduğu zaman esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur **ve Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce, mantığa galebe çalmıştır.**

Menakıbinde, Dicle boyundaki bütün muvaffakıyat ve *Tavnzınd'ın*[1] (Townshend) esareti şerefi, nefsine hasredilmiştir. .... Her muvaffakıyeti nefsine hasrederek neşriyattan maksadı, efkâr-ı umumiyeyi iğfal suretiyle şöhret ve mevki temin eylemektir. Meşahirin menakıbını neşretmek, millette tefahur hislerini idame eder ve lâzımdır. Fakat tarihin mes'ul edeceği zevatın harekâtını mefahir meyanında zikretmek, tarihi lekeler ve ahfadı yanlış kanaatlere sevkeder.

General *Marşal'in* (Marshall) [yarın zevale kadar Musul'u terkediniz, aksi halde esir-i harpsiniz] emrini aldığı zaman o müteazzım paşa hazretleri Sincar çölünü geçerek Nusaybin'e gitmek için General Marşal'den bir tezkere-i resmiye ile muhafız olarak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların himayesinde Âşir Bey'le [Elyevm Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşar Muavini Âşir Paşa'dır] beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşair nezdinde hükûmetin nüfuz-ı manevisini de kırdı ve bu hali görenlerin vicdanı sızladı. Muhafızsız Zaho tarikıyle gidebilirdi, veyahut süvari alarak çölden gidebilirdi. Halep'te İngiliz Generalinden şahsı için tren-i mahsus istedi ve yolda hakarete maruz olmaması için trene muhafız vazedilmesini talep etmeği de unutmadı. İcabında hayatının ve rahatının muhafazası için şeref-i millîyi unutan paşa hazretlerinin, ahlâkına misal olmak üzere bâlâdaki vakayii zikrettim. .... Sabık kumandanıma hoş görünmedim. Çünkü hırsını tatmin etmedim ve meddahlığında bulunmadım. .... Millet; Millî Orduyu teşkil eden ve zaferler kazanan büyük kumandanlar gibi necip ruhlu, hüsn-i niyet sahibi rehberlere, kumandanlara muhtaçtır. Orduda ittihadın ve ahengin bozulmasına, şevk-i vazifenin tenakusuna hadim olanlar, dâhi de olsalar, muzır birer şahsiyettirler. Ben, çekilen emekleri bildiğim ..... girişilen mücahedede muvaffakıyeti arzu ettiğim için – namusuma ve mukaddesatıma kasemen garaz ve ivaz tahtında olmıyarak – bu maruzata cür'et ettim. İran'da, Kafkasya'da uzun müddet yaverliğini yapan [şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü] Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana [İyi ki Ali İhsan Paşa Harekât-ı Milliye'nin bidayetinde Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi halde mutlak aykırı bir hareket takip ederdi] dedi.

Karakterini pek iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir..... Cenab-ı Hak'tan «Mar-ı serma-dideye Rabbim güneş göstermesin[2]» temenniyatında bulunurum.

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grup rüesasiyle de, irtibat ve muhaberatta bulunuyordu. Kendisinin kumandan-

[1] 1934 basımında "Tavşend".
[2] Şehrî'nindir.

olan (şimdi Doğu Cephesinde Tümen Komutanı imiş) Yarbay İsmail Hakkı Bey'e yüklemesi de bu karakterinin açık bir kanıtıdır. Dicle Grubu 7, 9, 43, 18 ve 22'inci alaylarla avcı alayından kurulmuştu. Bunlardan başka, ayrıca Beşinci Tümenden 13 ve 14'üncü alaylar da parça parça tutsak verildi. Ateşkes Anlaşmasından bir gün önce 13.000 kişinin tutsak verilmesi, 50'ye yakın topun elden çıkması gerçekte kendisinin, duruma uygun olmayan bir buyruk vermesinden doğmuştur. **İşte bu durum Musul ilinin elden çıkmasına yol açtı.** Oysa, Ateşkes Anlaşmasının yapılacağı biliniyordu. Gruba, Keyare dayangasına çekilmek için yönerge verilseydi İngilizler, Grubu tutsak etmek şöyle dursun, yenemezlerdi bile. (Dicle Grubuna) Beşinci Tümen de katılabilirdi. Böylece, Ateşkes Anlaşması yapıldığı zaman, tutsak düşen sekiz piyade alayı elde bulunur ve **Musul da bizde kalırdı. Ama alçak bir düşünce, mantığı yenmiştir.**

(İhsan Paşa) savaş öykülerinde, Dicle boyundaki bütün başarıları ve Tavnzınd'ın [1] (Townshend) tutsak edilmesi şerefini yalnız kendisine mal etmiştir.... Yaptırdığı yayınlarda her başarıyı yalnız kendisine mal etmekten amacı, kamuoyunu aldatarak ün ve mevki kazanmaktır. Ünlü kişilerle ilgili öyküleri yayımlamak, ulusta övünç duygularını sürdürmek için gereklidir. Ama tarihin sorumlu göstereceği kişilerin yaptıklarını övünülecek şeyler arasında saymak, tarihi lekeler ve gelecek kuşakları yanlış kanılara sürükler.

General Marşal'ın (Marshall) : "Yarın öğleye kadar Musul'dan çıkınız, yoksa savaş tutsağısınız." buyruğunu aldığı zaman, o pek kurumlu Paşa Hazretleri, Sincar çölünü geçerek Nusaybin'e gitmek için, General Marşal'dan bir resmi belge ile, koruyucu olarak da iki zırhlı otomobil istedi ve bunların koruyuculuğunda Âşir Bey'le (şimdi Milli Savunma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Âşir Paşa) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler arasında hükümetin manevi erkini de kırdı ve bu durumu görenlerin içi sızladı. (Oysa), koruyucusuz olarak Zaho yoluyla gidebilirdi; ya da atlı olarak çölden gidebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden kendisi için özel tren istedi ve yolda bir aşağılamaya uğramaması için trene koruyucu bindirilmesini istemeyi de unutmadı. Gerektiğinde canını ve dirliğini korumak için ulusal onuru unutan Paşa Hazretlerinin ahlakına örnek olmak üzere yukarıdaki olayları yazdım.... Eski komutanıma hoş görünmedim; çünkü sonsuz isteklerini yerine getirmedim ve dalkavukluk etmedim... Ulusa, Ulusal Orduyu kuran ve utkular kazanan büyük komutanlar gibi yüce ruhlu, uzdilekli kılavuzlar, komutanlar gerektir. Orduda birliğin ve uyumun bozulması, görev yapma isteğinin azalması için çalışanlar, üstün kişi de olsalar, dokuncalı kişilerdir. Ben, çekilen emekleri bildiğim.... girişilen savaşımda da başarıyı dilediğim için (bu raporu) –namusum ve kutsal bildiğim şeyler üzerine ant içerim ki düşmanlık ve bir çıkar için yazılmış değildir– sunmaktan çekinmedim. İran'da Kafkasya'da uzun süre (Ali İhsan Paşa'nın) emir subaylığını yapan Binbaşı Cemil Bey (Şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü) son günlerde bana : "İyi ki Ali İhsan Paşa, Ulusal Eylemin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Yoksa, hiç kuşkusuz, aykırı bir yol tutardı." dedi. Karakterini çok iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir.... "Soğuktan uyuşmuş yılana Tanrı'm güneş göstermesin!" diye Tanrı'ya yalvarırım [2].

Baylar, Ali İhsan Paşa, Meclisteki karşıcıl grup başkanlarıyla da bağlantı kurmuş, yazışmalarda bulunuyordu. Kendisinin

[1] Karşı sayfadaki nota bakınız.

[2] "Mâr-ı sermâ-dideye Rabbim güneş göstermesin!" Şehrî.

lığına nihayet verilerek hakkında muamele-i kanuniyeye devam edilmek üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine verilmesini tensip ettiğim 18 Haziran 1922 gününün ferdasında yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis-i Sanisi bulunan Rauf Bey'den İhsan Paşa ile alâkayı gösterir makina başında bir şifre telgraf almıştım. Bilmünasebe arzetmiştim. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit istikametinde seyahatte bulunuyordum. Rauf Bey, telgrafında diyordu ki : «Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın azledilerek Divan-ı Harb'e tevdi edilmek üzere Konya'ya sevkolunduğuna dair Meclis muhitinde mucib-i kîl ü kaal olan bir rivayet vardır....»

Efendiler, bir kumandanın azil ve nasbı veya Divan-ı Harb'e tevdii muamelesinin vukuundan bir gün geçmeden Meclisçe kîl ü kaal olabilecek bir rivayet teşkil etmesi ve Meclis Reis-i Sanisinin bunu benden istizaha lüzum görecek kadar alâkadar olması calib-i dikkat değil midir? Rauf Bey'e tarafımdan icap eden cevap verildi. Birinci Ordu Kumandanlığı bir müddet vekâletle idare olundu. Fakat, asaleten bir zâtın tayini lâzımdı. Moskova Sefaretinden avdet etmiş olan Fuat Paşa'nın Birinci Ordu Kumandanlığını kabul edip etmiyeceği hakkında nokta-i nazarını istimzaç ettim. Anladım ki, cephe kumandanlığı yapmış olduğundan cephe kumandanı emrine girmeğe mütemayil değildir. Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa vasıtasiyle Birinci Ordu Kumandanlığını, Refet Paşa'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde bilâkaydüşart cephe emrine girerek ifa-yi vazife edeceğini söyliyen, açıkta Nurettin Paşa'yı Birinci Ordu Kumandanlığına tayin ettik.

* * *

Taarruz plânımızın esası

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilâtından ve ona karşı Garp Cephesi'ndeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu halinde teşkil ve tensik edilmiş olduğundan bahsetmiştim. Öteden beri tasavvur ettiğimiz taarruz planımızın esasını da arzedeyim :

Düşündüğümüz, ordularımızın kuva-yi asliyesini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar cenah-ı haricisinde toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için muvafık gördüğümüz vaziyet kuva-yi asliyemizi, düşmanın Afyon Karahisar civarında bulunan sağ cenah grubu cenubunda ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada, toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Seri ve kat'î netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü.

komutanlığına son verilerek yasal işlemler yürütülmek üzere Milli Savunma Bakanlığı buyruğuna verilmesini onayladığım 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran 1922'de, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı bulunan Rauf Bey'den makine başında, İhsan Paşa ile ilgisini gösterir bir kapalı tel almıştım. Bir sırası gelmiş, bunu bilginize sunmuştum. O günlerde Adapazarı-İzmit doğrultusunda gezide bulunuyordum. Rauf Bey telinde diyordu ki : "Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın görevden çıkarılarak Askeri Mahkemeye verilmek üzere Konya'ya gönderildiği konusunda Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir söylenti vardır..."

Baylar, bir komutanın görevden çıkarılması, atanması ya da askeri mahkemeye verilmesi işlemi üzerinden bir gün geçmeden, Meclisçe dedikodu konusu olabilecek bir söylenti durumuna girmesi ve Meclis İkinci Başkanının, benden açıklama isteyecek kadar bu olayla ilgilenmesi dikkat çekici değil midir? Rauf Bey'e gereken yanıtı verdim. Birinci Ordu bir süre vekillikle yönetildi. Ama, temelli olarak bir kişinin atanması gerekiyordu. Moskova Elçiliğinden dönmüş olan Fuat Paşa'nın Birinci Ordu Komutanlığını kabul edip etmeyeceğini kendisinden sordum. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan, cephe komutanının buyruğu altına girmeye eğilimli değildir. Milli Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa aracılığıyla Birinci Ordu Komutanlığını Refet Paşa'ya önerttim, kabul etmemiş. En sonu, o günlerde hiçbir koşul ileri sürmeden cephe komutanlığının buyruğu altına girerek çalışacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa'yı Birinci Ordu Komutanlığına atadık.

* * *

Saldırı planımızın ana çizgileri

Baylar, düşman ordusunun cephesinden ve örgütlerinden söz etmiş, ona karşı Batı Cephesindeki kuvvetlerimizin temelde iki ordu olarak örgütlenip düzenlendiğini söylemiştim. Öteden beri tasarladığımız saldırı planımızı da ana çizgileriyle anlatayım :

Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, yok edici bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum ana kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına dek olan yerde toplamaktı. Düşmanın en can alacak ve önemli noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla olabilirdi.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu nokta-i nazardan bizzat lüzumu gibi tetkikat yapmışlardı. Hareket ve taarruz plânımız çok evvel tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General *Tavnzınd*'ın arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi'nin huzuriyle görüşmeği münasip gördük. Ben, 24 Temmuzda Konya'ya gittim. 27'de tekrar Akşehir'e avdet ettim. Fevzi Paşa Hazretleri de, 25 Temmuzda Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi beraber icra ettiğimiz müzakere neticesinde, tespit edilmiş plân mucibince, taarruz etmek üzere, 15 Ağustosa kadar bütün hazırlıkların ikmaline çalışmağı takarrür ettirdik.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesiyle ordu kumandanları ve bazı kolordu kumandanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi kumandanlarla umumî bir tarzda taarruz hakkında müdavele-i efkâr ettim. 30 Temmuz 1922 günü Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandaniyle tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e vâsıl oldu. Ordu hazırlığının ikmalinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ait olan hususat tespit olundu.

Taarruza hazırlık emri

Ordunun hazırlıklarının ikmaliyle taarruzun tesriini emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Garp Cephesi Kumandanı 6 Ağustos 1922'de ordularına mahrem olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili paşalar da Ankara'ya avdet ettiler.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankara'da tespit edilmek lâzımgelen bazı vaziyetler vardı. Henüz, Heyet-i Vekileyi taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Aktettiğimiz bir içtimada vaziyet-i dahiliyeyi, hariciyeyi, ve askeriyeyi müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda Heyet-i Vekile ile mutabık kaldık.

Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler, ordunun tefessüh ettiğinden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle zulmet ve müphemiyet içinde intizarın felâkete müncer olacağından ibaret propagandalarına, çok germi vermişlerdi. Gerçi, Mecliste bu telâkki cereyanının yaptığı akisler, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu bakımdan gereği gibi incelemeler yapmışlardı. Hareket ve saldırı planımız çok önceden saptanmıştı.

Konya'ya gelmiş olan General Tavnzınd'ın görüşme isteğinden yararlanarak Ankara'dan ayrılıp 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât planı üzerinde görüşürken Genelkurmay Başkanının da bulunmasını uygun gördük. Ben, 24 Temmuzda Konya'ya gittim. 27' de yine Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de 25 Temmuz' da Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yaptığımız görüşme sonunda, saptanmış plan gereğince saldırıya geçmek üzere, 15 Ağustosa değin hazırlıkları tamamlamaya çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçını görmeleri ileri sürülerek ordu komutanları ve kimi kolordu komutanları Akşehir'e çağrıldı. 28/29 Temmuz gecesi komutanlarla genel olarak saldırı üzerinde görüştüm. 30 Temmuz 1922 günü Genel Kurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanıyla yeniden görüşerek saldırının nasıl yapılacağını ve ayrıntılarını saptadık. Ankara'dan çağırdığımız Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 günü öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Milli Savunma Bakanlığına düşen işler saptandı.

Saldırıya hazırlık buyruğu

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasını ve saldırının çabuklaştırılmasını buyurduktan sonra Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık buyruğu verdi.

Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı paşalar da Ankara'ya döndüler.

Baylar, saldırı için yeniden cepheye gitmeden önce, Ankara'da saptanması gereken birtakım durumlar vardı. Daha, saldırı buyruğu verdiğimi Bakanlar Kuruluna tümüyle bildirmemiştim. Artık onlara resmi olarak bildirmenin zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç ve dış durum ile askeri durumu görüşüp tartıştıktan sonra, saldırı konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Önemli başka bir sorun daha vardı. Karşıcıllar, ordunun çürüdüğü, kıpırdayacak durumda olmadığı; böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin yıkımla sonuçlanacağı yolundaki propagandalarını iyice kızıştırmışlardı. Gerçi, Mecliste bu görüş akımının yaptığı yankılar, düşmanlardan çok gizlemek istediğim

harekât nokta-i nazarından faydalı idi. Fakat bu menfi propaganda, en yakın ve en kani' zevat üzerinde dahi su-i tesire başlamış, onlarda da, tereddütler uyandırmıştı. Onları da kariben yapacağım taarruz **hakkında ve altı yedi günde** düşman kuva-yi asliyesini mağlûp edeceğime dair olan itimadım hususunda, tenvir ve teskin etmeği lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terkettim. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi benden evvel 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi pek mahdut birkaç zâttan maada bütün Ankara'dan gizledim. Benim gaybubet edeceğimi bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim, Çankaya'da, çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilân edeceklerdi. Bunu bittabi o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi Konya'ya vâsıl olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Garp Cephesi Karargâhı'nda yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir müzakereyi müteakip 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe Kumandanına emir verdim.

26 Ağustos 1922, taarruz emri

20/21 Ağustos 1922 gecesi Birinci ve İkinci Ordu Kumandanlarını da Cephe Karargâhına davet ettim. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve Cephe Kumandanının huzuriyle suret-i taarruz hakkındaki nokta-i nazarı, harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında izah ettikten sonra Cephe Kumandanına, o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Kumandanlar, faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, sevkulceyş ve aynı zamanda bir tabiye baskını halinde, icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için tahşidat ve tertibatın gizli kalmasına ehemmiyet vermek lâzımdı. Bu sebeple, bilcümle harekât, gece icra edilecek, kıtaat gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz mıntıkasında yolların ıslahı ve saire gibi faaliyetlerle düşmanın nazar-ı dikkatini celbetmemek için, diğer bazı menatıkta da aynı suretle sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan muharebeyi idare ettiğimiz Kocatepe'nin cenub-ı garbisinde çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle taarruz başladı.

harekât planı bakımından yararlı idi. Ama bu olumsuz propaganda en yakın ve en inançlı kişiler üzerinde bile kötü etkiler yapmaya başlamış, onlarda da duraksamalar uyandırmıştı. Onları da, pek yakında yapacağım **saldırı konusunda** ve **altı yedi günde** düşmanın ana kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim üzerinde aydınlatmayı ve yatıştırmayı gerekli gördüm, Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden önce, 13 Ağustos 1922'de Cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra yola çıktım. Gidişimi belirli birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Dahası, benim Çankaya'da çay şöleni verdiğimi de gazetelerle yayımlayacaklardı. Bunu elbette o zamanlar işitmişsinizdir. Trenle gitmedim. Bir gece otomobille Tuz Çölü[1] üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya gidişimi orada hiç kimseye telle bildirmediğim gibi Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi gözaltına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırmak için Cephe Komutanına buyruk verdim.

26 Ağustos 1922 saldırı buyruğu

20/21 Ağustos 1922 gecesi Birinci ve İkinci Ordu Komutanlarını da Cephe Karargâhına çağırdım. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Komutanı önünde saldırının nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu biçiminde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanına o gün vermiş olduğum buyruğu yineledim. Komutanlar işe koyuldular. Saldırımız, hem strateji hem bir taktik baskını biçiminde yapılacaktı. Bunun gerçekleşebilmesi için de, yığınağın ve düzenlemenin gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bundan ötürü, her türlü hareket gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Saldırı bölgesinde yolların düzeltilmesi gibi çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için kimi başka bölgelerde de benzeri düzmece çalışmalar yapılacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den saldırı cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına getirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşları yönettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha gittik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle saldırı başladı.

[1] Koçhisar.

Başkumandan Muharebesi

Efendiler, 26, 27 Ağustos günlerinde yani iki gün zarfında düşmanın Karahisar'ın[1] cenubunda 50 ve şarkında 20, 30 kilometre imtidadında bulunan müstahkem cephelerini, düşürdük. Mağlûp olan düşman ordusu, kuva-yi külliyesini, 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar civarında ihata ettik. 30 Ağustosta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna *Başkumandan Muharebesi* unvanı verilmiştir) düşman kuva-yi asliyesini imha ve esir ettik. Düşman Ordusu Başkumandanlığını ifa eden General *Trikopis* (Trikupis) de, üsera meyanına dahil oldu. Demek ki, tasavvur ettiğimiz netice-i kat'iye, beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız kuva-yi asliyesiyle İzmir istikamet-i umumiyesinde hareket ederken, aksam-ı sairesiyle de düşmanın Eskişehir ve şimalinde bulunan kuvvetlerini mağlûp etmek üzere, hareket ediyorlardı.

Mütareke teklifi

Efendiler, Başkumandan Muharebesi'nin neticesine kadar hergün büyük muvaffakıyetlerle inkişaf eden taarruzumuzu tebliğ-i resmilerde gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, vaziyeti mümkün olduğu kadar cihandan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felâketten kurtarmak istiyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeği münasip görmüş idik. Filhakika, bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzu müteakıp müracaatler vaki olmuştur. Meselâ; taarruz etmekte bulunduğumuz sırada İcra Vekilleri Reisi olan Rauf Bey'den, mütareke hakkında İstanbul'dan iş'ar vukubulduğuna dair 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şudur :

Tel makama mahsustur 5/9/1922

Heyet-i Vekile Riyaset-i Celilesine

C : Anadolu'daki Yunan ordusu suret-i kat'iyede mağlûp edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddî bir mukavemet ibrazına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke, ancak Trakya için mevzu-i bahs olabilir. Binaenaleyh **Eylülün onuna kadar** doğrudan doğruya Yunan hükûmeti veyahut İngiltere vasıtasiyle, hükûmetimize resmen müracaat ettiği takdirde berveçh-i ati şerait dermeyan edilerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylülün onundan sonra vaki olacak müracaatin cevabının başka olmak ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca taraf-ı âcizaneme bildirilmelidir :

1) Mütarekenin tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya 1914 hudutlarına kadar bilâkaydüşart Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin memurin-i mülkiye ve kuva-yi askeriyesine teslim edilmiş bulunacaktır.

2) Yunanistan'daki üseramız on beş gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.

[1] Afyon Karahisar'ın.

Başkomutan Savaşı

Baylar, 26 ve 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, (Afyon) Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan berkitilmiş düşman cephelerini düşürdük. Yenilen düşman ordusunun büyük kuvvetlerini 30 Ağustosa değin, Aslıhanlar yöresinde çevirdik. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Savaşı adı verilmiştir) düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve tutsak ettik. Düşman ordusu Başkomutanlığını yapan General Trikupis de tutsaklar arasındaydı. Demek, tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız, ana kuvvetleri ile İzmir'e doğru yürürken, başka birlikleri ile de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyorlardı.

Ateşkes önerisi

Baylar, Başkomutan Savaşı'nın sonucuna değin her gün büyük başarılarla gelişen saldırımızı resmi bildirimlerde çok önemsiz eylemler gibi gösteriyorduk. Amacımız, durumu elden geldiğince dünyadan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tümüyle yok edeceğimize güvenimiz vardı. Bunu anlayıp düşman ordusunu yıkımdan kurtarmak isteyeceklerin yeni girişimlerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten bizim tutumumuzu sezdikleri zaman ve saldırımızdan hemen sonra, başvurmalar olmuştur. Örneğin, saldırıda bulunduğumuz sırada Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey'den, İstanbul'dan ateşkes anlaşması ile ilgili yazı geldiği yolunda, 4 Eylül 1922 günlü bir tel almıştım. Verdiğim yanıt şudur :

Tel, makama özeldir. 5.9.1922

Bakanlar Kurulu Başkanlığı Yüce Katına

Y : Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir. Yunan ordusunun yeniden sağlam bir direnmede bulunması artık düşünülemez. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes anlaşması, ancak, Trakya için söz konusu olabilir. Bunun için, **Eylülün onuna değin** Yunan Hükümeti, ya doğrudan doğruya, ya da İngiltere aracılığıyla hükümetimize resmi olarak başvurursa, buna yanıt verilirken aşağıdaki koşullar öne sürülmelidir. O günden, yani Eylülün onundan sonra başvurulursa yanıtı başka türlü olabilir. Bunun için de durum bana ayrıca bildirilmelidir :

1 – Ateşkes anlaşmasının imzalandığı günden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına dek, hiçbir koşul ileri sürülmeden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sivil görevlilerine ve ordu birliklerine bırakılmış olacaktır.

2 – Yunanistan'da tutsak bulunan yurttaşlarımız on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize verilecektir.

3) Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da ika ettiği ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeği şimdiden taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vâsıl oldular

Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta da, İzmir'deki İtilâf Devletleri konsoloslarına benimle müzakeratta bulunmak salâhiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede mülâkat edebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de **Nif**'te! mülâkat edebileceğimizi bildirmiştim. Filhakika dediğim günde ben Nif'te bulundum. Fakat mülâkat istiyenler orada değildi. Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e vâsıl olmuş bulunuyorlardı.

Muhterem Efendiler, Afyon Karahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu kâmilen imha veya esir eden ve bakiyetüssüyufunu Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı izah ve tavsif için söz söylemekten kendimi müstağni addederim.

Her safhasiyle düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin lâyemut abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun Başkumandanı olduğumdan, ilelebet mes'ut ve bahtiyarım.

* * *

Efendiler, işte şimdi, diplomasi sahasına geçebiliriz. Gerçi askerî zaferimizden naümit olup daha evvel diplomasi tarikıyle hall-i mesele kanaat ve iddiasında bulunanları, dediklerini yapmak hususunda biraz fazlaca intizarda bırakmış oldum. Maahaza binnetice benim de diplomasi sahasında ciddî olarak tervic-i mesai ettiğimi görerek memnun olmaları lâzımgelirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı istirdat ettikten sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan tahlis için, İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde yürüyüşlerine devam ederken o zaman İngiltere Başvekili bulunan Lloyt Corc, fiilen harbe karar vermiş bir tavırla, dominyonlara, kıtaat-ı muavine talebi zımnında müracaat etmiş; ondan sonraki fiiliyata bakılırsa Lloyt Corc'un talebinin is'af olunmadığını kabul etmek lâzımgelir.

3 – Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta bulunduğu yıkımları ödemeyi Yunan Hükümeti şimdiden üstlenecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Mustafa Kemal

Telsizle doğrudan doğruya bana gönderilen bir telyazısında da İzmir'deki İtilaf Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunmak yetkisinin verildiği bildiriliyor; hangi gün ve nerede buluşabileceğim soruluyordu. Buna verdiğim yanıtta da, 9 Eylül 1922'de Nif'te (Kemalpaşa'da) görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten dediğim günde ben Kemalpaşa'da bulundum. Ama, görüşmeyi isteyenler orada değildi. Çünkü **ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.**

Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaştılar

Saygıdeğer baylar, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ile ondan sonra düşman ordusunu bütünüyle yok eden ya da tutsak eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklamak ve niteliklerini anlatmak için söz söylemeyi gerekli görmem.

Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve utkuyla sonuçlandırılmış olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subaylarının ve komuta kurulunun yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır.

Bu yapıt, Türk ulusunun özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtıdır. Bu yapıtı yaratan bir ulusun çocuğu, bir ordunun Başkomutanı olduğum için sevincim ve mutluluğum sonsuzdur.

* * *

Baylar, işte şimdi siyasa alanına geçebiliriz. Gerçi, ordumuzun utkusundan umudu kesip daha önce siyasa yoluyla sorunların çözülmesi kanısında ve savında bulunanları, dediklerini yapmakta, biraz çokça bekletmiş oldum. Bununla birlikte sonunda, benim de siyasa alanında önemle çalışmayı gerçekten yeğlediğimi görerek kıvanmaları gerekirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yürürken, o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Lloyt Corc, bizimle savaşmaya karar vermiş gibi bir davranışla dominyonlara, yardımcı birlikler istemek üzere başvurmuş. Ondan sonraki olaylara bakılırsa Lloyt Corc'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

İtilâf Devletlerinin 23 Eylûl 1922 tarihli mütareke teklifi

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalâde Komiseri bulunan General *Pele* (Pellé) benimle mülâkat etmek üzere İzmir'e geldi. Mıntıka-i bitarafî unvaniyle yadettiği bir sahaya, ordularımızın girmemesi muvafık olacağını tavsiye etti. Hükûmet-i milliyemizin böyle bir mıntıka tanımadığını, Trakya'yı da tahlis etmedikçe ordularımızın tevkifine imkân olmadığını söyledim. General Pele, Mösyö Franklen-Buyon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediğine dair almış olduğu hususî bir telgrafı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklen - Buyon bir Fransız harp sefinesiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükûmeti tarafından ve İngiltere ve İtalya hükûmetlerinin de inzımam-ı muvafakatiyle benimle mülâkat etmeğe geldiğini söyledi. Biz — Franklen - Buyon — la görüşürken, 23 Eylül 1922 tarihli Düvel-i İtilâfiye Hariciye Nazırları imzasiyle bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki meseleye şamildi. Biri, harekât-ı askeriyenin tevkifi; diğeri, konferansa, sulha ait idi.

Biz, Rumeli'de hudud-ı milliyemize kadar Şarkî Trakya'yı tamamen almadıkça, askerî hareketten sarf-ı nazar edemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman kıtaatı çıkarıldığı takdirde fazla bir hareket yapmağa kendiliğinden lüzum kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya sair bir şehirde toplanacak olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp - Hırvat - Sloven Devleti ve Yunanistan'ın med'uv bulunacağı bir konferansa murahhaslarımızı göndermeğe muvafakat edip etmiyeceğimiz sorulmakla beraber, müzakerat esnasında Boğazlardaki bitaraf menatıka tarafımızdan asker gönderilmemesi şartiyle, Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'nın bize iadesi hakkındaki arzumuzun hüsn-i nazarla görüleceği beyan ediliyordu.

Notada, Boğazlardan, ekalliyetlerden Cemiyet-i Akvam'a duhûlümüzden de bahsolunmakta idi.

Konferansın in'ikadından evvel, Yunan kıtaatının, Düvel-i İtilâfiye kumandanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, Düvel-i İtilâfiyenin imal-i nüfuz edeceği vâdolunmakta ve bu bapta görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir içtima akti teklif edilmekte idi.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat Meriç nehrine kadar, Trakya'nın derhal bize iadesini talep ettim. 3 Teşrinievvelde in'ikadı münasip olacağını söylediğim Mudanya Konferansına, Başkumandanlık namına salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz olmak üzere Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'yı, murahhas tayin ettiğimi tebliğ ettim. Bu notaya hükûmetçe de 4 Teşrinievvel 1922 tarihli mufassal bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans mahalli

Bu sıralarda, İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pele (Pellé) benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. "Yansız Bölge" adıyla andığı bir bölgeye ordularımızın girmemesinin uygun olacağını öğütledi. Ulusal Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulamayacağını söyledim. General Pele, Bay Franklen-Buyon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediği yolunda almış olduğu özel bir teli bana gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Bay Franklen-Buyon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa hükümetinin kendisini, İngiltere ve İtalya hükümetlerinin de uygun görmesi üzerine benimle görüşmeye gönderdiğini söyledi. Biz Franklen-Buyon'la görüşürken, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla, 23 Eylül 1922 günlü bir nota geldi. Bu nota, temel olarak, iki sorunu kapsıyordu. Biri, savaşın durdurulması; öbürü konferans ve barış ile ilgiliydi.

İtilâf Devletlerinin 23 Eylül 1922 günlü ateşkes önerisi

Biz, Rumeli'de ulusal sınırlarımıza dek Doğu Trakya'yı baştan başa almadıkça savaştan vazgeçemezdik. Ancak, yurdumuzun bu parçasından düşman birlikleri çıkarılırsa daha çok bir eylcme kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeyi isteyip istemeyeceğimiz soruluyor; ayrıca, gürüşmeler sırasında Boğazlar'daki yansız bölgelere biz asker göndermezsek, Edirne ile birlikte Meriç'e dek Trakya'nın, bize geri verilmesine ilişkin isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyordu.

Notada Boğazlar'dan, azınlıklardan, Milletler Cemiyeti'ne girmemizden de söz edilmekteydi.

Konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilaf Devletleri komutanlarının çizecekleri bir çizginin gerisine çekilmeleri için İtilaf Devletlerinin erkini kullanacağına söz veriliyor ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya'da ya da İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 günü bu notaya verdiğim kısa bir yanıtta, Mudanya konferansını kabul ettiğimi bildirdim. Ama Meriç ırmağına dek Trakya'nın hemen bize geri verilmesini istedim. 3 Ekimde toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya konferansına Başkomutanlık adına olağanüstü yetki ile, Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'yı delege atadığımı bildirdim. Bu notaya Hükümetçe de, 4 Ekim 1922 günlü ayrıntılı bir yanıt verildi. Bu yanıtta, konferans yeri için İzmir önerildi.

için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısiyle; Rusya, Ukrayna ve Gürcüstan Cumhuriyetleri'nin dahi daveti talep olundu ve sair mesail hakkında da nokta-i nazarlarımız mücmelen bildirildi.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın taht-ı riyasetinde, İngiltere Murahhası General *Harington*, Fransa Murahhası General *Şarpi*, (Charpy) İtalya Murahhası General *Mombelli*'den [1] mürekkep konferans in'ikat etti. Bir hafta kadar devam eden münakaşalı müzakerattan sonra, 11 Teşrinievvelde Mudanya Mütarekenamesi imzalandı. Bu suretle Trakya vatan-ı asliye iltihak etti.

Efendiler, zaferi müteakıp, İzmir'de bizim siyasî temaslarımız üzerine, Ankara'da Heyet-i Vekile'nin, daha doğrusu bazı vekillerin, mütelâşi bir vaziyet aldıkları hissolundu.

Askerî vazifemin hitam bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasî işlerin İcra Vekilleri Heyetine ait olduğunu ihsas edecek tarzda, beni, Ankara'ya davet ettiler. Halbuki ne askerî vazifem hitam bulmuştu ve ne de siyasî ve diplomatik mesail ile temas ve iştigalden müstağni olabilirdim. Binaenaleyh, İzmir'den ordunun başından ve temasa geldiğim siyasî münasebetlerden uzaklaşamazdım. Bu sebeple benimle müdavele-i efkâr etmek arzu ve ısrarında bulunduklarına göre İcra Vekilleri Heyetinin veya alâkadar vekillerin, İzmir'e nezdime gelmelerini teklif ettim. İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'le Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmir'de bana bazı hususî temennilerde de bulundu. Meselâ; Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın, zafer münasebetiyle terfilerini ve kendilerine münasip birer vazife vererek tatyiplerini, rica etti. Malûmunuz oldu ki, muharebeden evvel Ali Fuat ve Refet paşaları harekete iştirak ettirmek için birer suretle teşebbüste bulunmuştum. Muvaffak olamadım. Zaferden dolayı, harekât-ı askeriyede bilfiil hizmet edip kesb-i istihkak eden kumandanlar ve zabitler terfi ve takdir olunmak suretiyle bittabi taltif olunmuşlardı. Harekât-ı askeriyeye iştirakten tevakki eden zevatın da, bizzat orada bulunanlarla beraber taltifleri, şüphesiz su-i tesiri mucip olabilirdi. Hulâsa, Rauf Bey'e, temenniyatını is'af edemiyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa, Meclis Reis-i Sanisi bulunduğuna göre mevki ve vazifesi kendisinin mucib-i memnuniyeti olabilecek bir mertebede idi. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşa'ya münasip bir vazife bulmağa çalışacağımı vadettim. Kendisini İzmir'e davet etmesini söyledim. Refet Paşa,

[1] 1934 basımında "Monpelli" biçiminde dizilidir.

Boğazlar sorunu dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan cumhuriyetlerinin de çağrılması istendi ve başka sorunlar üzerindeki görüşlerimiz de kısaca bildirildi.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında İngiltere delegesi General Harington, Fransa delegesi General Şarpi (Charpy), İtalya delegesi General Mombelli'nin katıldıkları konferans toplandı. Bir hafta kadar süren tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekimde "Mudanya Ateşkes Anlaşması" imzalandı. Böylece Trakya anayurda katıldı.

Baylar, utku kazanıldıktan sonra, İzmir'de bizim yaptığımız siyasal görüşmeler üzerine, Ankara'da Bakanlar Kurulunun, daha doğrusu kimi bakanların telaştan doğan bir ivediye kapıldıkları anlaşıldı.

Askerlik görevimin sona ermiş bulunduğunu, bundan sonraki siyasa işlerini Bakanlar Kurulunun yürütmesi gerektiğini anlatacak biçimde beni Ankara'ya çağırdılar. Oysa, ne askerlik görevim son bulmuştu, ne de siyasal ve diplomatik sorunlarla ilgilenip uğraşmaktan kendimi alabilirdim. Bunun için, İzmir'den, ordunun başından ve başladığım siyasal görüşmelerden ayrılamazdım. Bundan ötürü, benimle görüşmek isteğinde bulunduklarına ve bunda direndiklerine göre, Bakanlar Kurulu üyelerinin ya da ilgili bakanların İzmir'e, benim yanıma gelmelerini önerdim. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'le Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, bana İzmir'de birtakım özel dileklerini de bildirdi. Örneğin, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın utku dolayısıyla aşamalarının yükseltilmesini ve kendilerine uygun birer görev verilerek gönüllerinin hoş edilmesini diledi. Biliyorsunuz ki, savaştan önce Ali Fuat ve Refet paşaların savaşa katılmaları için türlü yollarla girişimde bulunmuştum. Sonuç alamadım. Askeri hareketlerde emeği geçip hak kazanan komutanların ve subayların utku dolayısıyla aşamaları yükseltilerek ve övülerek elbette gönülleri alınmıştı. Savaşlara katılmaktan kaçınan kişilerin de, savaşa katılanlarla birlikte aşamalarının yükseltilmesi elbette kötü etkiler yaratabilirdi. Kısacası, Rauf Bey'e, dileğini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Ama Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre, yeri ve görevi kendisini kıvandırabilecek kertede yüksekti. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşa'ya uygun bir görev bulmaya çalışacağıma söz verdim. Kendisini İzmir'e çağırmasını söyledim. Refet Paşa İzmir'e gelmişti.

İzmir'e gelmişti. Fakat tam benim Ankara'ya avdet ettiğim geceye tesadüf ettiği için kendisiyle orada mülâkat olunamadı.

Sulh Konferansına göndereceğimiz murahhaslar

Refet Paşa'nın tavzifi, bilâhare Ankara'dan Bursa'ya seyahatim esnasında oldu.

Efendiler, İzmir'den Ankara'ya avdetimde, başlıca Mudanya Konferansı müzakeratiyle iştigal olundu. Bir taraftan da İcra Vekilleri Heyetinde, Mecliste, encümenlerde, sulh konferansına gönderilebilecek heyet-i murahhasa, mevzu-i bahs oluyordu. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek heyet-i murahhasanın, tabiî azası gibi görülüyordu. Ben, henüz bu hususta kat'î kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in taht-ı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayatî olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikını teklif etti. Bu teklife dermeyan ettiğim mütaleada, İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade mahduttur; İsmet Paşa reis olursa, azamî istifade temin olunacağına ben de kaniim dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, heyet-i murahhasa meselesinde başladıkları terkip ve teşkillere devam ettiler. Ben, buna ehemmiyet verir görünmedim. Mudanya Konferansı hitam bulmuştu. İsmet Paşa ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim. Beraberimde Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa vardı. Şarkta, aleyhindeki fikrî ve fiilî tezahürattan dolayı, ifa-yi vazifeye imkân göremediğinden Ankara'ya gelmeğe mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine vazife vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malûm olduğu veçhile İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'yı da, heyet-i murahhasa riyaseti vazifesini ifa edebilip edemiyeceğini, mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansını nasıl idare ettiğini teferruatiyle anlamağa çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Heyet-i Murahhasa Reisi olması için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususî ve mahrem olarak yazdığım bir şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekâletinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına bizzat delâlet eylemesini rica ettim.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekilliğine ve Heyet-i Murahhasa Reisliğine seçilmesi

Ama bu geliş tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye rastladığından kendisiyle orada buluşulamadı.

Refet Paşa'nın görevlendirilmesi, daha sonra Ankara'dan Bursa'ya gidişim sırasında oldu.

Barış Konferansına göndereceğimiz delegeler

Baylar, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde başlıca, Mudanya Konferansı görüşmeleri üzerinde uğraşıldı. Bir yandan da Bakanlar Kurulunda, Mesliste, komisyonlarda barış konferansına gönderilebilecek delegeler kurulu söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey, barış konferansına gidecek delegeler kurulunun doğal üyeleri gibi görülüyordu. Ben daha bu konuda kesin görüşümü ve kararımı saptamamıştım. Ancak Rauf Bey'in başkanlığı altında bulunacak kurulun, bizim için ölüm dirim sorunu olan bu konuda başarı kazanacağına güvenemiyordum. Rauf Bey'in de kendini yetersiz görmekte olduğunu sezinliyordum. Kendisine danışman olarak İsmet Paşa'nın verilmesini önerdi. Bu öneriye verdiğim yanıtta : "İsmet Paşa'dan danışman olarak pek az yararlanılabilir. İsmet Paşa başkan olursa, kendisinden en çok yararlanılabileceğine ben de inanıyorum." dedim. Bu nokta üzerinde uzun boylu görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey delegeler kurulu konusunda başladığı düzenlemeleri, oluşturmaları sürdürüp gitti. Ben önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığına ve Delegeler Kurulu Başkanlığına seçilmesi

Yanımda Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğuda kendisine karşı düşünce ve eylem biçiminde yapılan gösteriler yüzünden görev yapamayacağını anlayıp Ankara'ya gelmek zorunda kalan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine görev vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde Refet Paşa'yı, bilindiği üzere, İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da delegeler kurulu başkanlığı yapıp yapamayacağını, bütün bildiklerime karşın, bir daha inceledim. Mudanya Konferansını nasıl yönettiğini ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, düşüncelerimi sezinletecek hiçbir söz söylemiyordum. En sonu, olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Delegeler Kurulu Başkanı olması için, daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için, doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak çektiğim bir kapalı telde, kendisinin Dışişleri Bakanlığından çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine aracı olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den kendisine vukubulan iş'arımı hüsn-i telâkki ederek icabına tevessül ettiğine dair cevap aldım.

Lozan Sulh Konferansına davet

İşte, ondan sonra idi ki, İsmet Paşa'ya, emr-i vaki halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da sulh konferansına Heyet-i Murahhasa Reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire mütehayyir kaldı. Asker olduğundan bahsederek, beyan-ı itizar etti. En nihayet, teklifimi bir emir telâkki ederek mutavaat gösterdi. Tekrar, Ankara'ya avdet ettim. Bu esnada 28 Teşrinievvel 1922'de, İtilâf Devletleri tarafından *Lozan*'da in'ikat edecek olan sulh müzakeresine davet olunduk. İtilâf Devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükûmet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber konferansa davet ediyordu.

* * *

Saltanatın lâğvı

Bu müşterek davet keyfiyeti, saltanat-ı şahsiyenin lâğvı muamelesini, kat'î olarak intaç etti. Filhakika 1 Teşrinisani 1922 tarihli kanun mucibince, hilâfet ile saltanat biribirinden tefrik olundu. İki buçuk seneyi mütecaviz bir zamandan beri fiilen icra-yi hükmeden saltanat-ı milliye teyit olundu. Hilâfet, sarih bir hukuka malik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Efendiler, bu hususa dair lüzumu kadar mazbut malûmat mevcuttur. Meselenin hususiyatına ait cihetler, belki heyet-i aliyenizi alâkadar eder mülâhazasiyle, bazı malûmat arzedeceğim:

Malûmdur ki, saltanat ve hilâfet makamları ayrı ayrı ve mümteziç olarak mühim mesailden addolunmakta idi. Bunu teyiden bir hatıramı zikredeyim : 1 Teşrinisani 1922 tarihinden akdem Meclis muhitinde muhalifler, benim saltanatı lâğvedeceğim hakkında, telâşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle mühim bazı hususata dair görüşmek istediğini ve akşam, Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da hazır bulunmasına muvafakatimi istizan etti. Onu da münasip gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi içtima ettik. Rauf Bey'den dinlediklerimin hulâsası şu idi: Meclis, makam-ı saltanatın ve belki hilâfetin ortadan kaldırılmak nokta-i nazarının takip edildiği endişesiyle müteezzidir. Sizden ve sizin atiyen alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Binaenaleyh Meclisi ve dolayısiyle efkâr-ı umumiye-i milleti, tatmin etmeniz lüzumuna kaniim.

Ankara'dan ayrılışımdan önce Yusuf Kemal Bey bana, Delegeler Kurulu Başkanlığı görevini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine bildirdiklerimi iyi karşılayarak gereğini yapmaya başladığını bildiren bir yanıt aldım.

Lozan Barış Konferansına çağrılmamız

İşte, ondan sonra idi ki İsmet Paşa'ya, bir olupbitti biçiminde, Dışişleri Bakanı olacağını, ondan sonra da barış konferansına Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğunu ileri sürerek özür diledi. En sonunda, önerimi bir buyruk sayarak kabul etti. Yine Ankara'ya döndüm. Bu sırada, 28 Ekim 1922'de, İtilaf Devletleri bizi Lozan'da toplanacak barış konferansına çağırdı. İtilaf Devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa çağırıyordu.

* * *

Padişahlığın kaldırılması

Bu ortaklaşa çağrılma olayı padişahlığın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçekten, 1 Kasım 1922 günlü yasa gereğince, halifelik ile padişahlık birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşan bir zamandan beri eylemli olarak erkini yürüten ulusal egemenlik berkitildi. Halifelik açık hakları olmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Baylar, bu konuda gereği kadar sağlam bilgiler vardır. Konunun özelliklerine ilişkin yönler belki yüce kurulunuzu ilgilendirir düşüncesiyle, kimi bilgiler sunacağım :

Bilindiği üzere, padişahlık ve halifelik makamları ayrı ayrı ve birleşik olarak önemli sorunlardan sayılmaktaydı. Bunu doğrulayan bir anımı bilginize sunayım : 1 Kasım 1922 gününden önce, Meclis çevrelerinde karşıcıllar, benim padişahlığı kaldıracağım yolunda telaşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle önemli birtakım işleri görüşmek istediğini; akşamleyin Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in önerisini kabul ettim. Fuat Paşa'nın orada bulunmasına izin vermemi istedi; onu da uygun gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şu idi : Meclis padişahlığın, belki de halifeliğin ortadan kaldırılması düşüncesinde bulunulduğu kaygısıyla üzgündür. Sizden ve sizin gelecekte alacağınız durumdan kuşkulanmaktadır. Bunun için, Meclise ve dolayısıyla ulus kamuoyuna güvence vermeniz gereğine inanıyorum.

Rauf Bey'in saltanat ve hilâfet hakkındaki fikri

Rauf Bey'den, saltanat ve hilâfet hakkındaki kanaat ve mütaleasının ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta; şu tasrihatta bulundu: Ben, dedi, makam-ı saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbutum. Çünkü benim babam, padişahın nan ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerratı vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, umumî mütaleam da vardır. Bizde vaziyet-i umumiyeyi tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemiyeceği kadar yüksek görülmeğe alışılmış bir makam temin edebilir. O da, makam-ı saltanat ve hilâfettir. Bu makamı lâğvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felâket ve husranı muciptir. Asla caiz olamaz.

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan mütaleasını sordum. Refet Paşa'nın cevabı şu idi: Tamamen Rauf Bey'in fikir ve mütaleasına iştirak ederim. Filhakika, bizde padişahlıktan halifelikten başka bir şekl-i idare mevzu-i bahs olamaz.

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskova'dan geldiğinden, vaziyeti, efkâr ve hissiyat-ı umumiyeyi lüzumu derecede tetkika henüz vakit bulamadığından bahsederek görüşülen mesele hakkında kat'î bir fikir ve kanaat dermeyan etmekte mazur olduğunu ifade etti.

Ben, muhataplarıma, kısaca, şu cevabı verdim: Mevzu-i bahs ettiğiniz mesele, bugünün meselesi değildir. Mecliste bazılarının telâş ve heyecanına da mahal yoktur.

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu tarzda, mevzu-i bahs mesele etrafında, görüşmeğe devam olundu. Akşam üzeri başlayan mülâkatımız, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi temin etmek istediğini ihtisas ettim. Benim hilâfet ve saltanat ve atiyen şahsan alabileceğim vaziyet hakkında, kendilerine söylediğim ve itminanbahş buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclise söyletmek....

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclise söylemekte beis görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşunkalemiyle bir kâğıt parçasına tespit ve ertesi günü Mecliste bir münasebetle beyanat tarzında dermeyan edeceğimi vadettim. Bu vaadimi ifa da eyledim. Benim bu beyanatım, muhaliflerce Rauf Bey'in bir eser-i muvaffakıyeti telâkki ve kendisi takdir edilmiş....

Rauf Bey'in padişahlık ve halifelik konusundaki düşüncesi

Rauf Bey'den padişahlık ve halifelik konusundaki düşüncesinin ve kanısının ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamalarda bulundu : "Ben, dedi, padişahlık ve halifelik katına vicdan ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten kırıntılar vardır. Ben iyilik bilmez değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeye bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bunlardan başka, genel görüşlerim de vardır. Bizde genel durumu tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kertede yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da padişahlık ve halifeliktir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu hiç uygun bir iş olamaz."

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan düşüncesini sordum. Refet Paşa'nın verdiği yanıt şu idi: "Rauf Bey'in bütün düşünce ve görüşlerine katılırım. Gerçekten bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz.."

Ondan sonra Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni geldiğinden durumu, kamunun düşünce ve duygularını gereğince incelemeye daha zaman bulamadığından söz ederek görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi.

Ben kendilerine, kısaca şu yanıtı verdim : "Söz konusu ettiğiniz sorun, bugünün işi değildir. Mecliste kimilerinin korkup ivediliğe ve heyecana kapılmasına da yer yoktur."

Rauf Bey bu yanıtımdan kıvanmış göründü. Ama, şu ya da bu biçimde, söz konusu sorun üzerinde, konuşmalar sürdürüldü. Akşam üzeri başlayan konuşmamız, bütün gece, sabaha değin uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi sağlamak istediğini sezinledim. Benim halifelik, padişahlık ve ilerde alabileceğim durum üzerinde kendilerine söylediğim ve kendilerinin de inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden kendi ağzımla Meclise söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri, olduğu gibi Meclise de söylemekte sakınca görmediğimi bildirdim. Dahası, bu sözleri kurşun kalemiyle bir kâğıt parçasına yazdım ve ertesi gün bir sırasına getirip, bunları Mecliste demeç olarak söyleyeceğime söz verdim; bu sözümü de yerine getirdim. Benim bu sözlerimi karşıcıllar Rauf Bey'in bir başarısı saymışlar ve kendisini kutlamışlar.

Saltanatın lâğvı Mecliste müzakere olunurken Rauf Bey'e verdiğim rol

Efendiler, ihtimal Rauf Bey, birtakım zevat indinde deruhde ettiği vazifeyi yapmıştı. Ben de umumî ve tarihî vazifemden, o güne ait safhayı izah ettiğim gibi ifa eylemiştim. Fakat umumî vazifemin, emrettiği asıl noktayı ifa ve tatbik etmek lâzımgeldiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın telgrafları vesilesiyle saltanatı hilâfetten ayırmağa ve evvelâ saltanatı lâğvetmeğe karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal, Rauf Bey'i, Meclisteki odama celbetmek oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve mütaleatına hiç muttali değilmişim gibi ayakta, kendisinden şu talepte bulundum: Hilâfet ve saltanatı biribirinden ayırarak saltanatı lâğvedeceğiz! Bunun muvafık olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız! Rauf Bey ile fazla bir tek kelime teati etmedik. Rauf Bey, odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı zeminde beyanatta bulunmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait zabıt ceridelerinde görüldüğü veçhile Rauf Bey kürsüden bir iki defa beyanatta bulundu ve hatta saltanatın lâğvolunduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini de dermeyan etti.

Burada, bir nokta, dimağlarda düğüm halinde kalabilir. Bana, padişaha, muhafaza-i sadakati borç bildiğinden, makam-ı saltanatın yerine başka mahiyette bir mevcudiyetin ikamesine çalışmanın felâket ve husranı mucip olacağından bahsetmiş olan Rauf Bey; benim, yeni kararıma muttali olduktan ve bahusus kararımın lehinde ve saltanatın lâğvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında, mütalea dahi serdetmeksizin mutavaat göstermiştir. Bu tavr u hareket nasıl tefsir olunabilir? Rauf Bey, eski kanaatlerini tebdil mi etmişti? Yoksa kanaatlerinde esasen samimî değil mi idi? Bu iki noktayı biribirinden tefrik etmek ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek müşküldür.

Efendiler, böyle meşkûk bir hüküm vermeğe girişmektense; vaziyetin mütaleasını teshile medar olacak bazı safahatı, muamelâtı ve münakaşatı, heyet-i aliyenize hatırlatmağı tercih ederim.

Lozan Sulh Konferansına Tevfik Paşa ve rüfekası da iştirak etmek istiyordu

Arzetmiştim ki, saltanatın lâğvı, Lozan Konferansına İstanbul'dan da bir heyet-i murahhasa davet edilmesi ve İstanbul'un yani Vahdettin ve Tevfik Paşa ve rüfekasının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakârlıklarla istihsal eylediği menfaati küçültmek, belki de manasız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu halde; kabul eylemesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, evvelâ benim şahsıma bir telgraf verdi. 17 Teşrinievvel 1922 tarihli olan bu telgrafnamede; Tevfik Paşa, ihraz olunan

Baylar, belki birtakım kişilere göre Rauf Bey üzerine aldığı görevi yapmıştı. Ben de, genel ve tarihsel görevimin o güne ilişkin evresini, açıkladığım gibi yapmıştım. Ama genel görevimin gerektirdiği temel işi yapma ve uygulama zamanı gelince de hiç duraksamadım. Tevfik Paşa'nın telyazıları dolayısıyla padişahlığı halifelikten ayırmaya ve önce padişahlığı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, hemen Rauf Bey'i Meclisteki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara dek dinlediğim düşüncelerini ve görüşlerini hiç bilmiyormuşum gibi ayakta, kendisinden şunu istedim : "Halifeliği ve padişahlığı birbirinden ayırarak padişahlığı kaldıracağız! Bunun uygun olduğunu kürsüden söyleyeceksiniz!" Rauf Bey'le bundan başka hiçbir şey konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, yine bu amaçla çağırmış olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da bu yolda konuşmasını rica ettim.

Padişahlığın kaldırılması Mecliste görüşülürken Rauf Bey'e verdiğim görev

Baylar, (Meclisin) o günlerle ilgili tutanaklarında görüldüğü üzere, Rauf Bey kürsüden bir iki kez konuştu ve dahası, padişahlığın kaldırıldığı günün bayram kabul edilmesini de önerdi.

Burada bir nokta, kafalarda düğümlenip kalabilir. Bana, padişaha bağlı kalmayı borç bildiğini, padişahlık katı yerine başka nitelikte bir makam koymaya çalışmanın yıkıma yol açacağını ve büyük acı doğuracağını söylemiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı **öğrendikten (sonra); özellikle** kararımı desteklemesi ve padişahlığın kaldırılması için konuşma yapması yolundaki isteğim karşısında hiçbir şey söylemeksizin uysallık göstermiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski inançlarını değiştirmiş miydi? Yoksa bu inançlarında aslında içtenlikli değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam bir kanı ile yargıda bulunmak güçtür.

Baylar, böyle kuşkulu bir yargıda bulunmaya girişmektense, durumun incelenmesini kolaylaştırmaya yarayacak kimi evreleri, işlemleri ve tartışmaları yüce kurulunuza anımsatmayı yeğlerim.

Bilginize sunmuştum ki, padişahlığın kaldırılması; Lozan Konferansına İstanbul'dan da bir delegeler kurulu çağrılması ve İstanbul'un yani Vahdettin ile Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir çağrıyı, Türk ulusunun büyük emekler ve özverilerle elde ettiği yararları küçültmek, belki de anlamsız bir niteliğe düşürmek pahasına da olsa, kabul eylemesi yüzündendi.

Lozan Barış Konferansına Tevfik Paşa ve arkadaşları da delege göndermek istiyorlardı

Tevfik Paşa, ilkin doğrudan doğruya bana bir tel çekti. 17 Ekim 1922 günlü bu telde Tevfik Paşa, kazanılan utkunun,

muzafferiyetin, bundan böyle, İstanbul ve Ankara arasında ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki, memlekette düşman kalmadı, binaenaleyh padişah yerinde, hükûmet onun yanında; millete düşen bu makamların vereceği evamire itaat etmektir. Bu takdirde vahdete mâni elbette bir şey kalmamış olur. Yalnız, Ankara' dan biraz daha hizmet istemek ferasetinde bulunuyordu. O da, sulh konferansına İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edileceğine binaen daha evvel tarafımdan gayet mahremane talimatı hâmil bir zâtın sürat-i mümkine ile İstanbul'a izamını temin etmek idi *(Ves. 260)*.

Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hâmit Bey'e yazdığım telgrafname ile «Tevfik Paşa ve rüfekasının, siyaset-i devleti teşvişten mücanebet eylememeleri hususunun, ne derece azîm mes'uliyeti bâdi olacağının derkâr bulunduğunu» bildirdim *(Ves. 261)*.

Maatteessüf Hâmit Bey, bu telgrafnamemin aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi lâzımgeldiğinde mütereddit kalmış, bunu kendine mahsus direktif telâkki eylemiş; maahaza bu telgrafnamem muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kere tebligatta bulunmuş; hatta Tevfik Paşa ve rüfeka-yi mesaisinin, konferansa murahhas göndermemeleri için gazetelere, ajanslara, tebliği icap eden beyanatın esaslarını havi bir müsvedde dahi göndermiş *(Ves. 262)*.

Menfaatlerini mülevves bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulanlar

Bütün menfaatlerini mülevves bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören, Tevfik Paşa ve emsali paşalardan mürekkep Vahdettin heyetinin gizli maksatlarını, behemehal terviç ettirmek yolundan başka hiçbir şeyle iştigal etmedikleri anlaşılıyordu. Tevfik Paşa'nın bana çektiği telgrafın, muttali olmadığını bildirdiği cevaptan sonra, doğrudan doğruya 29 Teşrinievvel 1922 tarihli telgrafnamesiyle ve sadrazam unvaniyle Meclis Riyasetine müracaat etti *(Ves. 263)*.

Müracaatname muhteviyatı, Osmanlı devrinin Tevfik paşalarına has bir tarzda idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgrafnameleriyle, ihraz olunan muvaffakıyatın husulüne hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devleti'nin, gayr-i meşru olarak hükûmeti namını taşımak gafletinde bulunan, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve emsalinden mürekkep son Osmanlı heyetiyle fazla iştigal faydasızdır. Sözümü Meclis müzakeratına nakledeceğim.

bundan böyle, İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlığı ve ikiliği kaldırmış ve ulusal birliğimizi sağlamış olduğunu yazıyordu. Yani Tevfik Paşa demek istiyordu ki : "Ülkede düşman kalmadı. Padişah yerindedir. Hükümet onun yanındadır. Ulusa düşen bu makamın vereceği buyruklara uymaktır. Böyle olunca elbette birliğe engel bir şey kalmamış olur". Ancak Ankara'dan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansına İstanbul ile Ankara'nın birlikte çağrılması dolayısıyla, daha önce, benden çok gizli yönerge almış bir kişinin elden gelen çabuklukla İstanbul'a gönderilmesini sağlamaktı. *(belge: 260).*

Tevfik Paşa'ya bildirilmek üzere İstanbul'da Hâmit Bey'e çektiğim telde : "Tevfik Paşa ile arkadaşlarının devlet siyasasını bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne denli büyük sorumluluk doğuracağının apaçık belli olduğunu" bildirdim. *(belge: 261)*

Ne yazık ki Hâmit Bey, bu telyazısının, olduğu gibi, Tevfik Paşa'ya bildirilmesi gerektiğini anlayamamış; bunu kendisine verilmiş bir yönerge sanmış. Bununla birlikte, bu telyazımda bildirdiklerime uygun olarak, Tevfik Paşa'ya üç günde beş kez bildirim yapmış. Dahası, Tevfik Paşa ile arkadaşlarının konferansa delege göndermeyeceklerini bildiren bir demeç taslağı hazırlayıp, gazetelere ve ajanslara verilmek üzere kendilerine göndermiş. *(belge: 262)*

Çıkarlarını kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta bulanlar

Bütün çıkarlarını kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören ve Tevfik Paşa ile benzeri paşalardan kurulmuş bulunan Vahdettin hükümetinin, gizli amaçlarını ne olursa olsun kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşılıyordu. Tevfik Paşa'nın bana çektiği tele (yanıt vermiştim); bunu almadığını bildirdikten sonra, 29 Ekim 1922 günlü teliyle ve sadrazam sanını kullanarak doğrudan doğruya Meclis Başkanlığına başvurdu. *(belge: 263)*

Bu telyazısının kapsamı Osmanlı çağının Tevfik paşalarına yaraşır bir biçimde idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları bu telyazılarında, kazanılan başarının elde edilmesine yardım ettiklerinden söz edecek kertede ileri gidebilmişlerdir.

Baylar, Osmanlı Devletinin yasal olmayan hükümeti adını taşımak aymazlığında bulunan ve Tevfik Paşa ile Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden kurulan son Osmanlı Hükümeti üzerinde daha çok durmak yararsızdır. Sözümü Meclis görüşmelerine getireceğim.

Mevzu-i bahs mesele dolayısiyle, Mecliste 30 Teşrinievvel 1922 günü müzakerat başladı. Çok hatipler, çok sözler söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükûmetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten mahrum, vicdandan mahrum, birtakım insanlar olduğunu beyan ederek, bu adamlara lâzım olan kanunî muamelenin yapılmasını talep ettiler.

«Böyle bir zihniyeti taşıyan; yani, bize bu kadar ahmakça teklifatta bulunan zevat — .... — hakikaten Bâb-ı Âli'nin, hüviyet-i tarihiyesine vaz'ı imza eden ve her şeyden ziyade oraya merbut olan zevattır....» dediler.

İstanbul'da, hükûmet nam ve şiarını takınan adamların; Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na tevfikan, tecziyesine ait takrirler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin tevellüt ettiğini, Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle, hukuk-ı hükümraninin, millete ait bulunduğunu ifade eder bir takrir hazırlandı. Sekseni müteeaviz arkadaşa imza ettirildi. Bu takrirde benim de imzam vardır.

Bu takrir; okunduktan sonra, ciddî olarak muhalif vaziyet alanların başında iki zât göründü. Bunlardan biri, Mersin Meb'usu bulunan Miralay Salâhattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, saltanatın lâğvolunmaması kanaatinde bulunduklarını, vazıhan izhar eylediler.

Osmanlı Saltanatının lâğvı kararının verildiği gün Teşkilât-ı Esasiye, Şer'iye, ve Adliye Encümenlerinin müşterek içtimaı

Efendiler, 31 Teşrinievvel 1922 günü Meclis içtima etmedi. Bugün Müdafaa-i Hukuk Grubu içtimaı oldu. Bu içtimada, Osmanlı saltanatının lâğvı zarurî olduğu hakkında beyanatta bulundum. 1 Teşrinisani 1922 günü Meclis içtimaında aynı mesele, uzun münakaşalara maruz kaldı. Mecliste de mufassal beyanatta bulunmak lüzumunu hissettim *(Ves. 264)*. İslâm ve Türk tarihinden bahsederek hilâfet ve saltanatın ayrılabileceğini, hakimiyet ve saltanat-ı milliye makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, vakayi-i tarihiyeye müsteniden, izah ettim. Hulâgû'nun, Halife Mutasım'ı idam ederek dünya yüzünde, fiilen hilâfete hatime verdiğini ve 1517' de Mısır'ı zapteden Yavuz, orada unvanı halife olan bir mülteciye ehemmiyet vermeseydi; hilâfet unvanının, zamanımıza kadar miras kalmış bulunmıyacağını, anlattım.

Bundan sonra; meseleye müteallik takrirler, üç encümene : Teşkilât-ı Esasiye, Şer'iye ve Adliye encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip; bizim, takip ettiğimiz maksada göre, meseleyi hal ve intaç etmesi elbette, müşkül idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lâzımgeldi.

Söz konusu iş dolayısıyla 30 Ekim 1922 günü Mecliste görüşmeler başladı. Çok milletvekilleri çok sözler söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükümetleri (üzerinde durdular); Ferit Paşa evresinden sonra Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların anlayıştan ve vicdandan yoksun birtakım kişiler olduğunu belirterek bu adamların yasalar gereğince cezalandırılmalarını istediler.

"Böyle bir anlayışta olan, yani bize bu denli akılsızca önerilerde bulunan kişiler... gerçekten İstanbul Hükümetinin tarihsel kimliğine imzasını koyan ve her şeyden çok oraya bağlı olan kişilerdir..." dediler.

İstanbul'da, hükümet adını ve kimliğini takınan adamların, Yurt Hainliği Yasasına göre cezalandırılmaları ile ilgili önergeler okundu.

Baylar, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türkiye Devletinin doğduğunu, Anayasa gereğince egemenlik haklarının ulusta olduğunu belirten bir önerge düzenlendi. Seksenden çok arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, sert bir biçimde karşıcıl durum alanların başında iki kişi göründü. Bunlardan biri Mersin Milletvekili Albay Salâhattin Bey'dir. İkincisi; İzmir'de, asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, padişahlığın kaldırılmaması kanısında bulunduklarını açıkça belirttiler.

Osmanlı Padişahlığının kaldırılması kararı verildiği gün, Anayasa, Dinişleri ve Adalet komisyonlarının ortak toplantısı

Baylar, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. O gün Müdafaai Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı egemenliğinin kaldırılmasının zorunlu olduğu üzerinde konuştum. 1 Kasım 1922 günü, Meclis toplantısında yine bu konu üzerinde uzun tartışmalar yapıldı. Mecliste de ayrıntılı bir konuşma yapmak gereğini duydum. *(belge: 264)*. İslam ve Türk tarihinden söz açarak halifelikle padişahlığın ayrılabileceğini, ulusal egemenlik katının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini tarihsel olaylara dayanarak anlattım. Hulâgû'nun, Halife Mutasım'ı asıp dünya yüzünde halifeliğe eylemli olarak son verdiğini, eğer 1517'de Mısır'ı ele geçiren Yavuz, orada halife sanını taşıyan bir sığıntıya önem vermeseydi, halifelik sanının zamanımıza dek kalıt olarak gelemeyeceğini anlattım.

Bundan sonra, bu sorun ile ilgili önergeler üç komisyona : Anayasa, Dinişleri, Adalet komisyonlarına verildi. Bu üç komisyon üyelerinin bir araya gelip, bizim güttüğümüz amaca göre, sorunu çözüp sonuçlandırmaları elbette güçtü. Durumu yakından ve kendim izlemem gerekti.

Müşterek encümene anlattığım hakikat

Üç encümen bir odada içtima etti. Riyasetine Hoca Müfit Efendi'yi intihap eyledi. Meseleyi müzakere etmeğe başladılar, Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler; hilâfetin saltanattan münfek olamıyacağını, maruf safsatalara istinat ettirerek, iddia ettiler. Bu müddeayatın cerh ve nakzında serbest idare-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksut neticeye iktiranına intizar etmek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum: «Efendim, dedim. Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına, vâzıulyet olmuşlardı; bu tasallûtlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emr-i vakidir. Mevzu-i bahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emr-i vaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

İşin cihet-i ilmiyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim» dedim ve uzunuzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara meb'uslarından, Hoca Mustafa Efendi, affedersiniz Efendim; dedi biz meseleyi başka nokta-i nazardan mütalea ediyorduk; izahatınızdan tenevvür ettik. Mesele, Müşterek Encümence halledilmişti.

Osmanlı saltanatının, inhidam ve inkıraz merasiminin son safhası

Süratle kanun lâyıhası, tespit olundu. Aynı günde Meclisin ikinci celsesinde okundu. Tayin-i esami ile reye vaz'ı, teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki, buna hacet yoktur, memleket ve milletin istiklâlini ebediyen mahfuz kılacak esasatı Meclis-i âli'nin, müttefikan kabul edeceğini zannederim. (Rey'e sesleri) yükseldi Nihayet, reis, reye koydu; ve müttefikan kabul edilmiştir, dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi: «ben muhalifim!.».. Bu sada (söz yok!) sadalariyle boğuldu. İşte Efendiler; Osmanlı saltanatının; inhidam ve inkıraz merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

* * *

Karma komisyona anlattığım gerçek

Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığa Hoca Müfit Efendi seçildi. Sorunu görüşmeye başladılar. Dinişleri Komisyonu üyesi olan hoca efendiler, herkesçe bilinen uydurma sözlere[1] dayanarak halifeliğin padişahlıktan ayrılamayacağını savladılar. Bu savları çürütmek için özgür düşünceli kimseler ortaya çıkar görünmedi. Biz, çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu biçim görüşmelerin, istenilen sonuca varmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık. En sonu, Karma Komisyon Başkanından söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şunları söyledim : "Efendim, dedim, egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Ulusunun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını[2] altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini ve saltanatını, kendi eline eylemli olarak almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun zaten gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama, belki birtakım kafalar kesilecektir. İşin bilimsel yönüne gelince, hoca efendilerin üzülmelerine ve kaygılanmalarına hiç yer yoktur. Bu konuda bilimsel açıklamalarda bulunayım." dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi : "Bağışlayınız efendim; biz sorunu başka bakımdan ele almıştık; açıklamalarınızdan aydınlandık." dedi Sorun, Karma Komisyonca bir çözüme bağlanmıştı.

Osmanlı Padişahlığının çökme ve dağılma töreninin son evresi

Yasa tasarısı ivedilikle saptandı. O gün, Meclisin ikinci oturumunda okundu. Açık oya konulması önerisine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki : "Buna gerek yoktur. Ülkenin ve ulusun bağımsızlığını sonsuz olarak koruyacak ilkeleri yüce Meclisin oybirliği ile kabul edeceğini sanırım." "Oylansın!" sesleri yükseldi. En sonu başkan oya koydu ve : "Oybirliği ile kabul edilmiştir." dedi. Yalnız aykırı bir ses işitildi : "Ben karşıyım!" Bu ses : "Söz yok!" sesleri ile boğuldu. İşte baylar, Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi böyle geçmiştir.

* * *

[1] safsatalara.

[2] tasallûtlarını

Hain Vahdettin bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçıyor

17 Teşrinisani 1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şu idi : «Vahdettin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir.» Bu telgrafnamenin daha bir iki cümlesini 18 Teşrinisani 1922 gününe ait Meclis zabıt ceridesinde mütalea buyurmuşsunuzdur. Fakat, telgrafnamenin aslında, gaybubetin kimlerin delâletiyle vukubulduğu ihtimalinden ve emanatın suret-i muhafazasından ve saireden bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü zabıtta okunmuş olan bir mektup suretiyle, ona melfuf, — ajanslarla neşrolunmuş — bir beyanname suretini de tekrar okuyalım :

Mektup sureti

17 Teşrinisani 1922

Bir nüshasını leffettiğim resmî beyannamede söylendiği veçhile zât-ı şahane kendisini İngiltere'nin zir-i himayesine vazederek bir İngiliz sefine-i harbiyesiyle İstanbul'dan müfarekat etmiştir...

İmza
Harington

Melfuf olan beyanname sureti

Resmen beyan olunur ki, Zât-ı şahane vaziyet-i hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslâmların halifesi sıfatiyle İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zât-ı şahanenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General *Sör Çarls Harington* (Sir Charles Harington) Zât-ı şahaneyi almağa giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zât-ı şahane vapurda Bahr-i Sefit filosu Umum Kumandanı Amiral *Sör Dö Brok* (Sir De Brock) tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere Fevkalâde Komiser Vekili *Sör Nevil Henderson* (Sir Nevile Henderson) Zât-ı şahaneyi sefinede ziyaret ederek Kıral Beşinci *Corc'a* (George) bildirmek üzere arzularını sormuştur.

General *Harington*'un Ulviye Sultan namında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydiyle aynen Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 Teşrinisani 1922 tarihinde suretini bildirmişti. Fransızca mektubun bildirilen Türkçe sureti şudur :

Sultan Hanımefendi Hazretleri, el'an Malta'ya yaklaşmakta bulunan zât-ı hazret-i padişahiden, ailesi ahvalinden malûmat ricasını havi bir telsiz aldım. Bu bapta, geçen cumartesi Yıldız'dan malûmat almış ve kadınefendi hazretlerinin kemal-i afiyette şadan olduklarını öğrenmiş ve derhal Zât-ı şahaneye arzetmiştim. Eğer aile-i şahane hakkında malûmat lûtfedebilirseniz onu derhal Zât-ı şahaneye arzetmekle bahtiyar olurum. Zât-ı şahanenin maruz bulundukları müşkülât dolayısiyle en samimî temenniyatımın zât-ı aliyelerine ve aile-i şahaneye iblağına müsaade buyurmanızı ve en derin hürmet ve tevkiratımın kabulünü rica ederim.

İmza
Harington

17 Kasım 1922 günlü resmi bir telyazısının ilk cümlesi şu idi : "Vahdettin Efendi, bu gece saraydan kaçmıştır." Bu tel yazısının daha bir iki cümlesini, 18 Kasım 1922 günlü Meclis tutanak dergisinde okumuşsunuzdur. Ama telyazısında, bu kaçışa kimlerin aracılık etmiş olabileceğinden söz edildiği gibi Peygamberden kalan kutsal eşyaların nasıl korunduğunu bildiren cümleler de vardı.

Hayin Vahdettin bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan kaçıyor

Yine o gün, Mecliste okunmuş bir mektubun örneği ile, ona ilişik bulunan ve ajanslarla yayımlanmış olan bir bildiri örneğini de tutanaktan okuyalım :

Mektup Örneği

17 Kasım 1922

Bir sayısını ilişik olarak sunduğum resmi bildiride yazıldığı gibi, Padişah Hazretleri İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır...

İmza
Harington

Mektuba Ekli Bildirinin Örneği

Resmi olarak bildirilir ki, Padişah Hazretleri bugünkü durum karşısında özgürlüğünü ve canını tehlikede gördüğünden, bütün Müslümanların halifesi kimliği ile hem İngiliz koruyuculuğunu, hem de İstanbul'dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Padişah Hazretlerinin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetlerinin Başkomutanı General Sör Çarls Harington, (Sir Charles Harington) Padişah Hazretlerini almaya giderek, bir İngiliz savaş gemisine dek kendisine eşlik etmiştir. Padişah Hazretlerini gemide Akdeniz Filosu Genel Komutanı Amiral Sör Dö Brok (Sir De Brock) karşılamıştır. İngiltere Olağanüstü Komiser Vekili Sör Nevil Henderson, (Sir Nevile Henderson) Padişah Hazretlerini gemide görmeğe gitmiş ve Kral Beşinci Corc'a (George) bildirilmek üzere isteklerini sormuştur.

General Harington'un Ulviye Sultan adında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, "hiçbir yanıt verilmemiş olduğu" çıkmasıyla Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 Kasım 1922'de bir örneğini göndermişti. Fransızca mektubun bize gönderilen Türkçe örneği şudur :

Sultan Hanımefendi Hazretleri

Şimdi Malta'ya yaklaşmakta bulunan Padişah Hazretlerinden, ailesinin durumu üzerine bilgi rica eden bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen cumartesi, Yıldız'dan [1] bilgi almış ve Kadınefendi Hazretlerinin sağ, esen ve keyfi yerinde olduklarını öğrenerek hemen Padişah Hazretlerine duyurmuştum. Eğer Padişah Hazretlerinin aileleriyle ilgili yeni bilgiler vermek iyiliğinde bulunabilirseniz, onu da hemen Padişah Hazretlerine ulaştırmakla mutlu olurum. Padişah Hazretlerinin içinde bulundukları güçlükler dolayısıyla en içten dileklerimi yüce kişiliğinize ve Padişah ailesine sunmama izin vermenizi ve en derin saygılarımla yücelik dileklerimin kabulünü rica ederim.

İmza
Harington

[1] Yıldız Sarayı'ndan.

Efendiler, bu son mektup iştigale değer mahiyette değildir. Bundan başka, General *Harington*'un, İstanbul'daki askerî memurumuza yazdığı mektubun ve melfufunun muhteviyatı hakkında da mütalea dermeyanını zait bulurum.

Asil bir milleti hacil bir vaziyete düşüren sefil

Efkâr-ı umumiyeyi, vaziyet-i hakikiye ile karşı karşıya bırakmağı tercih ederim. **Sakim bir tevarüs usulü neticesi olarak, büyük bir makam, tantanalı bir unvan ihraz edebilmiş bir sefilin, izzet-i nefsi çok yüksek, asil bir milleti nasıl hacil bir vaziyete düşürebileceği, o zaman, daha tabiî surette anlaşılır.**

Filhakika, her ne sebep ve suretle olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyet ve hayatını milleti içinde, tehlikede görebilecek kadar, adi bir mahlûkun, bir dakika dahi olsa, bir milletin re's-i kârında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Şayan-ı teşekkürdür ki, bu alçak, mevrus saltanat makamından, millet tarafından ıskat olunduktan sonra, denaetini itmam etmiş bulunuyor. Türk milletinin bu takaddümü elbette, takdire lâyıktır.

Âciz, adi, his ve idrakten mahrum bir mahlûk; kabul eden, herhangi bir ecnebinin himayesine girebilir; fakat, böyle bir mahlûkun, bütün İslâmların halifesi sıfatını haiz bulunduğunu ifade etmek elbette muvafık değildir. Böyle bir telâkkinin doğru olabilmesi, evvelemirde, bütün İslâm kütlelerinin esir olmaları şartına vabestedir. Halbuki, cihanda hakikat, böyle midir? Biz, Türkler, bütün tarihî hayatımızca hürriyet ve istiklâle timsâl olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla, sefilâne sürükliyebilmek için, her türlü mezelleti mubah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle devletlerin, milletlerin, yekdiğeriyle münasebatında şahısların, bahusus mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsî vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünemiyecek pespayelerin ehemmiyeti olamıyacağı hakikat-i malûmesini teyit ettik.

Milletler münasebatında, mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine hatime vermek, medenî âlemin samimî temennisini teşkil etmelidir!

* * *

Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisince halife seçilmesi

Muhterem Efendiler, firarî halife, Türkiye Büyük Millet Meclisinde hal olundu. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi intihap edildi.

Baylar, bu son mektup, üzerinde durulmaya değer nitelikte değildir.

Bundan başka, General Harington'un, İstanbul'daki askeri görevlimize yazdığı mektup ile eki üzerinde görüş ileri sürmeyi gereksiz bulurum.

Kamuoyunu gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı yeğlerim.

Soylu bir ulusu utançlı duruma düşüren alçak

Egemenliği atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir yöntem sonucu olarak büyük bir makam, gösterişli bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utançlı bir duruma düşürebileceği, o zaman, kendiliğinden anlaşılır.

Gerçekten, neden ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu içinde tehlikede görebilecek kertede bayağı bir yaratığın bir dakika bile olsa, bir ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır! Şuna kıvanabiliriz ki bu alçak, atalarından kalma padişahlık katından Türk ulusunca atıldıktan sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk ulusunun bu davranış önceliği elbette övülmeye değer.

Beceriksiz, bayağı, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının kanadı altına sığınabilir; ama, böyle bir yaratığın, bütün Müslümanların Halifesi kimliğini taşıdığını söylemek elbette doğru değildir. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, her şeyden önce, bütün Müslüman toplumların tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca özgürlüğe ve bağımsızlığa simge olmuş bir ulusuz. Değersiz yaşamlarını iki buçuk gün daha, alçakçasına sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da ortadan kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, ulusların, birbirleriyle olan ilişkilerinde, kişilerin, özellikle kendi devletinin ve ulusunun dokuncasına da olsa kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşünemeyecek aşağılık kişilerin önemi olamayacağı yolundaki herkesçe bilinen gerçeği doğruladık.

Uluslararası ilişkilerde korkuluklardan[1] yararlanmak yöntemine, düşkünlük çağına son vermek, uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır!

* * *

Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisince halife seçilmesi

Saygıdeğer baylar, kaçan halife, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce halifelikten çıkarıldı; yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

[1] mankenlerden.

Meclisçe, yeni halife intihap olunmadan evvel, intihap olunacak zâtın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir ecnebi devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lâzımdı. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen kabul ettiğine dair, bir de, senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Teşrinisani 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafname ile de verdiğim talimatta, başlıca şu noktaları kaydetmiştim : «Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslimin unvanını kullanacaktır. Bu unvana, başka sıfat ve kelime ilâve edilmiyecektir. Âlem-i İslâma iblâğ olunmak üzere ihzar edeceği bir beyannameyi delâletinizle, evvelâ, şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile ve delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşrolunacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir :

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilâfete intihabından sarahaten beyan-ı memnuniyet olunacaktır.

b) Vahdettin Efendi'nin tarz-ı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

c) Teşkilât-ı Esasiye Kanununun onuncu maddesine kadar olan mevaddı muhteviyatı tarz-ı münasipte ve mühim mana ve müfadı aynen zikredilmek suretiyle Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin mahiyet-i mahsusası ve usul-i idaresinin Türkiye halkı ve bütün İslâm âlemi için enfa' ve evfak olduğu zikir ve tespit kılınacaktır.

d) Türkiye millî halk hükûmetinin hidemat-ı mesbuka ve mesai-i meşkûresinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

e) İşbu beyannamede nikat-ı mesrudeden maada, siyasî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmiyecektir.

19 Teşrinisani 1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye : «Türkiye Devleti'nin hakimiyetini bilâkaydüşart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilât-ı Esasiye Kanununa tevfikan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mütecelli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani 1922 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbab-ı mucibe ve esasat dairesinde Meclis-i âlice 18 Teşrinisani 1922 tarihinde müna'kit celsede hilâfete intihap buyurulmuş olduğunu» tebliğ ettim *(Ves. 265).*

Meclisçe yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık tutku ve savına kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınmasını önlemek gerekiyordu. Bunun için İstanbul'daki görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşmesini; dahası, elinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halifelik ve padişahlık üzerine aldığı kararı tümüyle kabul ettiğini bildirir bir de belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya bir kapalı tel ile verdiğim yönergede de, başlıca şu noktaları yazmıştım : "Abdülmecit Efendi, Müslümanların Halifesi sanını kullanacaktır. Bu sana, başka san ve söz eklenmeyecektir. Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere düzenleyeceği bir bildiriyi sizin aracılığınızla önce bize, şifre ile bildirecektir. Onaylandıktan sonra yine şifre ile ve sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu bildiri başlıca şunları kapsayacaktır :

a – Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halifeliğe seçmesinden ötürü sevindiği açıkça belirtilecektir.

b – Vahdettin Efendi'nin yaptıkları bir bir sayılarak kınanacaktır.

c – Anayasanın ilk on maddesinin kapsamı uygun bir yolla açıklanarak ve önemli yerleri olduğu gibi alınarak, Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin kendine özgü nitelikleri ile yönetim biçiminin Türkiye halkı ve bütün Müslümanlık dünyası için en yararlı ve en uygun olduğu belirtilip saptanacaktır.

ç – Türkiye ulusal halk hükümetinin geçmişte gördüğü işler ve değerli çalışmaları övücü bir dille anılacaktır.

d – İşbu bildiride, yukarıda sözü edilenlerden başka, siyasa sayılabilecek bir görüş ve düşünceye yer verilmeyecektir.

19 Kasım 1922 günlü açık bir telyazısı ile de Abdülmecit Efendi'ye :

"Türkiye Devleti egemenliğinin sınırsız ve koşulsuz olarak ulusta bulunduğunu saptayan Anayasa gereğince yürütme erki ve yasama yetkisi kendisinde belirmiş ve toplanmış bulunan, ulusun biricik ve gerçek temsilcilerinden kurulmuş Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve ilkelere göre, yüce Meslisçe 18 Kasım 1922 günü yapılan oturumunda halifeliğe seçilmiş olduğunu" bildirdim. *(belge: 265)*

19 Teşrinisani 1922 tarihli bir şifre telgrafname ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu; Abdülmecit Efendi, imza bâlâsında Halife-i Müslimin ve Hadimülharemeyn unvanının bulunması ve cuma selâmlığında hil'at ve Fatih'e ait şekilde bir sarık takınması mümkün ve muvafık olacağı mütaleasında bulunmuş. Âlem-i İslâma yazacağı beyanname muhteviyatı hakkında dermeyan ettiği mütaleada, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda itizar etmiş ve beyannamenin İstanbul gazetelerinde hin-i neşrinde Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin neşrettirilmesi mütaleasını dermeyan eylemiş *(Ves. 266)*.

Refet Paşa'ya makina başında 20 Teşrinisani 1922 günü verdiğim cevapta; Halife-i Müslimin unvaniyle beraber Hadimülharemeynişşerifeyn tabirinin istimalini tensip ettim. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetine girmesini gayr-i tabiî buldum. Redingot veya istanbulin giyebileceğini; askerî üniformanın bittabi mevzu-i bahs olamıyacağını bildirdim. Neşrolunacak beyannamede Vahdettin'in ismi zikrolunmaksızın sabık halifenin şahsiyet-i maneviyesinden ve zamanında düşülen derekeden bahsedilmesi lüzumlu olduğu mütaleasında bulundum.

Abdülmecit Efendi, babasının adı münasebetiyle de olsa "Han" unvanından vazgeçemiyor

Refet Paşa'dan, 20 Teşrinisani 1922'de aldığım şifre telgrafnamenin birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki, Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiülevvel[1] tarihli muharreratı zirinde (Halife-i Resulûllâh Hadimülharemeynişşerifeyn cümlesinin altında Abdülmecit bin Abdülâziz Han) imzası kullanılmıştır.

Efendiler, yaptığımız ikazı hüsn-i telâkki ettiğini ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi (Halife-i Müslimin) yerine (Halife-i Resulûllah) ve babasının ismi münasebetiyle (han) unvanlarını kullanmaktan men'-i nefs edememiştir. Birtakım mütalealardan sonra da Vahdettin hakkındaki beyanattan sarf-ı nazar ettiğini ve çünkü «âharın ef'al-i rediesini mevzu-i bahs etmek suretiyle bile olsa, bu kabîl beyanatın meslek ve seciyesine giran geleceğinin derkâr bulunduğunu» bildirmiş. Bu husus, telgrafnamenin ikinci maddesinde münderiç idi. Telgrafnamenin üçüncü maddesini, benim, Meclis Reisi sıfatiyle kendisine, hilâfete intihap olunduğunu tebliğ eden telgrafnameme yazdığı cevap teşkil ediyordu. Bu cevabın serlevhası «Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine» diye şahsıma hitap halinde idi. Dördüncü mad-

[1] "19 Kasım 1922" dir.

19 Kasım 1922 günlü bir şifre telle Refet Paşa, çektiğimiz tellere yanıt veriyordu. Abdülmecit Efendi : "İmzasının üstünde, Müslümanların Halifesi ve Mekke ile Medine'nin Kulu[1] sanını koyabileceği; cuma selamlığında halifelere özgü kaftan giyebileceği ve Fatih'inkine benzer bir sarık takınabileceği ve bunun uygun olacağı" düşüncesini ileri sürmüş. Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildiride ise, Vahdettin Efendi için bir şey söylemek konusunda özür dilemiş; ayrıca bildiri İstanbul gazetelerinde yayımlanırken Türkçesi ile birlikte bir de Arapça çevirisinin yayımlatılması görüşünü ileri sürmüş. *(belge: 266)*

Refet Paşa'ya makine başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim yanıtta, "Müslümanların Halifesi" sanı ile birlikte "Kutsal Mekke ile Medine'nin Kulu[2]" deyiminin de kullanılmasını onayladım; ama cuma töreninde Fatih'in kılığına girmesini doğal bulmadım. Redingot ya da İstanbulin giyebileceğini, askeri üniforma giymesinin elbette söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayımlanacak bildiride Vahdettin'in adı anılmaksızın eski halifenin manevi kişiliğinin ve zamanında düşülen kötü durumun söz konusu edilmesi gerektiğini bildirdim.

Abdülmecit Efendi babasının adı dolayısıyla da olsa, "Han" sanından vazgeçemiyor

Refet Paşa'dan 20 Kasım 1922'de aldığım şifre bir telin birinci maddesinde şöyle deniliyordu : "Abdülmecit Efendi'nin 19 Kasım 1922[3] günlü yazısının altında Peygamberin Halifesi ve Kutsal Mekke ile Medine'nin Kulu sanının altında Abdülaziz Han Oğlu Abdülmecit imzası kullanılmıştır."

Baylar, yaptığımız uyarmayı iyi karşıladığını söylemiş olan Abdülmecit Efendi, "Müslümanların Halifesi" yerine "Peygamber Halifesi" ve babasının adı dolayısıyla da "Han" sanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşünceler ileri sürdükten sonra da, bildirisinde Vahdettin'e değinmekten vazgeçtiğini; çünkü, "başkasının kötü işlerini anmak biçiminde bile olsa, böyle bir bildirinin kendi tutumuna ve yaradılışına ağır geleceğinin bilindiğini" bildirmiş. Bu, telin ikinci maddesinde yazılı idi. Telin üçüncü maddesi, benim Meclis Başkanı olarak kendisine halifeliğe seçildiğini bildirmek üzere yazdığım tele yanıt idi. Bu yanıtta : "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye doğrudan doğruya beni ilgilendiren özel bir başlık kullanıl-

[1] Hâdimülharemeyn.
[2] Hâdimülharemeynişşerifeyn.
[3] metnin aslında "29 Rebiülevvel 1341"dir.

dede, âlem-i İslâma tebliğ edeceği beyanname sureti vardı. Bu beyannamenin yazıldığı İstanbul'un; (Darülhilâfetülaliye) olduğu da itina ile mukayyet bulunuyordu.

21 Teşrinisani 1922 tarihli bir telgrafta; (Halife-i Resulûllah) yerine evvelce bildirdiğimiz gibi (Halife-i Müslimin) denilecektir dedik. Kendisine, hilâfeti tebliğ eden telgrafnamemize vereceği cevabın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine olmasını ihtar ettik. Muharreratında, siyasî, umumî hususlara şamil kelimeler olduğundan ve bunlardan ihtiraz lüzumundan bahsettik.

Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi telâkki edilmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim esaslı nokta şudur : Ben, saltanat-ı şahsiyenin ilgasından sonra; başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzımgelen hilâfetin de, mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telâffuzunu tabiî buluyordum. Halife intihap olunan Abdülmecit Efendi'nin, bu hakikatten büsbütün gafil olduğu iddia olunamaz. Bahusus, kendisinin halife unvaniyle icra-yi saltanatı esbap ve şeraitini ihzar ve temin edebileceklerini tahayyül edenlerin mevcudiyeti düşünülürse; muhatabımızın ve tabiî taraftaranının saffet ve gafletine zahip olmak asla caiz olamazdı.

Halife olacak zâtın sıfat ve salâhiyeti ne olacaktı

Şimdi arzu buyurursanız, halife intihabı münasebetiyle Meclisin 18 Teşrinisani 1922 günü hafi celselerinde geçen müzakeratı hakkında kısa bir fikir vereyim.

Mecliste meseleyi çok ciddî ve mühim telâkki edenler vardı ve bahusus hoca efendiler kendi ihtısaslarına müteallik bir mevzu bulduklarından çok dikkatli ve müteyakkız idiler. Bir halife kaçmış.. Onu hal'etmek, yenisini intihap eylemek.. Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek.. Milletin ve devletin yakından başına geçirmek.. Hulâsa; halifenin firarı yüzünden Türkiye'de, bütün âlem-i İslâmda teşevvüş vukua gelmiş veyahut gelecekmiş.. Onun için tedbirler alınmalı imiş.. tarzında mütalealar, endişeler dermeyan olunuyordu.

Bazı hatipler de, halife olacak zâtın sıfatının, salâhiyetinin ne olacağını tespit lüzumundan bahsediyorlardı.

Ben de, müzakere ve münakaşaya iştirak ettim. Beyanatımın ekseri, dermeyan edilen mütaleata, cevap mahiyetinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümlelerde mündemiç bulunuyordu :

mıştı. Dördüncü maddede, Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildirinin örneği vardı. Bu bildiriye İstanbul'un "Yüce Halifelik Merkezi[1]" olduğu da özenle yazılmış bulunuyordu.

21 Kasım 1922 günlü bir telde : "Peygamberin Halifesi yerine, daha önce bildirdiğimiz gibi, Müslümanların Halifesi denilecektir." dedik. Halifeliğe seçildiğini bildirmek üzere yazdığımız tele vereceği yanıtın bana değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilmesi konusunda kendisini uyardık. Yazılarında siyasal ve genel konuları kapsayan kelimeler bulunduğunu, bunlardan çekinmesi gerektiğini bildirdik.

Baylar, önemsiz ayrıntılar gibi görülebilecek olan bu açıklamalarımla belirtmek istediğim temel nokta şudur : Ben, kişisel egemenliğin kaldırılmasından sonra, başka sanla yine bu nitelikte bir makam sayılması gereken halifeliğin de kaldırılmış bulunduğunu kabul ediyordum. Bunun uygun zaman ve fırsatta söylenmesini doğal buluyordum. Halifeliğe seçilen Abdülmecit Efendinin, bu gerçeği hiç anlamadığı düşünülemez. Özellikle, onun, halife sanı ile padişahlık yapması için gerekli nedenleri ve koşulları hazırlayıp sağlayabileceklerini tasarlayan kimseler bulunduğu düşünülürse, kendisinin ve doğal yardımcılarının bön ve aymaz kişiler olduklarını sanmak hiç de doğru olamazdı.

Halife olacak kişinin niteliği ve yetkisi ne olacaktı

Şimdi isterseniz halife seçimi dolayısıyla Meclisin 18 Kasım 1922 günü yaptığı gizli oturumlardaki görüşmeler üzerine kısaca bilgi vereyim.

Mecliste sorunu çok ağır ve önemli sayanlar vardı. Özellikle hoca efendiler, kendi uzmanlıkları ile ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış... Onu halifelikten çıkarmak, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Ulusun ve devletin yakından başına geçirmek... Kısacası, halifenin kaçması yüzünden Türkiye'de, bütün Müslümanlık dünyasında kargaşa çıkmış, ya da çıkacakmış... Onun için önlemler alınmalı imiş... yollu düşünceler, kaygılar ileri sürülüyordu.

Konuşanların kimisi de halife olacak kişinin niteliğinin ve yetkisinin ne olacağını saptamak gereğinden söz ediyordu. Ben de görüşmelere ve tartışmalara katıldım. Söylediklerimin çoğu, ileri sürülen düşüncelere yanıt niteliğinde idi. Söylediklerimin ana çizgileri şu cümlelerde idi.

[1] Dârülhilâfetülaliyye.

«Mevzu-i bahs meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek mümkündür. Fakat, münakaşat ve tahlilâtta ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkülât ve teahhurata uğrarız. Yalnız şu noktaya nazar-ı dikkati celbederim; bu Meclis, Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclisin sıfat ve salâhiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatına ve mukadderatına şamil ve, nafiz olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün âlem-i İslâma şamil bir kudret iktisap edemez Efendiler! Türk milleti ve onun mümessillerinden mürekkep olan Meclisimiz, kendi mevcudiyetini, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zâtın eline veremez ve vermiyecektir Efendiler! Bundan dolayı âlem-i İslâmda teşevvüş varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi manasız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor.

Bu sözüme itiraz eden bir zâta cevap verdim, alenen dedim ki :

— Sen yalan söyliyebilirsin, müstaitsin!.

Efendiler, dağdağaya mahal olmadığını izahtan sonra beyan ettim ki, bizim, cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Makam-ı hilâfet taht-ı esarette olabilir. Halife namını taşıyanlar ecnebilere iltica edebilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmağa teşebbüs edebilirler. **Fakat, yeni Türkiye'nin tarz-ı idaresini, siyasetini, kuvvetini kat'iyyen sarsamazlar.**

Türkiye halkı bilâkaydüşart hakimiyetine sahiptir

Türkiye halkının bilâkaydüşart hakimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve kat'iyetle tekrar ediyorum. Hakimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delâlette iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında müşareket sahibi olamaz. Millet, buna kat'iyyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir millet vekili bulunamaz. Binaenaleyh, firarî halifeyi hal', yenisini intihap ve bu mevzua müteallik bütün muamelâtta söylediğim **nokta-i nazarlar dahilinde hareket zarûrîdir.** Başka türlüsüne kat'iyyen imkân yoktur.»

Muhterem Efendiler, biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber Meclisin ekseriyetiyle, yapılacak muamele üzerinde mutabakat husul buldu. Ondan sonraki, netice de malûm-ı âlileri oldu.

Saltanatın lâğvı üzerine İstanbul'da hükûmet unvanını taşıyan Tevfik ve İzzet paşalar ve rüfekasının saraya istifalarını nasıl verdiklerinden; İstanbul idaresini tanzim için verdiğimiz evamir ve talimattan da bahsederek heyet-i aliyenizi yormağı faydalı bulmuyorum.

* * *

"Söz konusu sorun çok tartışılıp irdelenebilir. Ama tartışma ve irdelemelerde ne denli ileri gidersek, sorunu çözmekte o denli güçlüğe uğrar ve gecikiriz. Yalnız şu noktaya dikkati çekerim : Bu Meclis Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclisin niteliği ve yetkisi yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk yurdunun varlığı ve alın yazısı ile ilgilidir ve ancak ona etki yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün Müslümanlık dünyasına etkin bir güç edinemez baylar! Türk ulusu, ve onun temsilcilerinden kurulmuş olan Meclisimiz kendi varlığını, halife sanını taşıyan, ya da taşıyacak olan bir kişinin eline veremez ve vermeyecektir baylar! Bundan dolayı Müslümanlık dünyasında kargaşa varmış, ya da olacakmış; bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor."

Bu sözümü kabul etmeyen bir kişiye yanıt verdim, açıktan açığa dedim ki :

— Sen yalan söyleyebilirsin, bu yaratılıştasın!

Baylar, gürültüye yer olmadığını açıkladıktan sonra dedim ki : "Bizim dünya gözündeki en büyük gücümüz ve erkimiz, yeni durumumuz ve niteliğimizdir. Halife tutsak olabilir. Halife adını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler elele verip her şeyi yapmaya girişebilirler. **Ama yeni Türkiye'nin yönetim biçimini, siyasasını, gücünü kesinlikle sarsamazlar.**

Türkiye halkı sınırsız ve koşulsuz olarak egemenliğini elinde tutar

Türkiye halkının sınırsız ve koşulsuz olarak egemenliğini elinde tuttuğunu bir kez daha ve kesinlikle söylüyorum. Egemenlik, hiçbir anlamda, hiçbir biçimde, hiçbir renk ve belirtide ortaklık kabul etmez. Sanı ister halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu ulusun alın yazısında ona ortak çıkamaz. Ulus, buna, kesinlikle göz yumamaz. Bunu önerecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bunun için, kaçak halifeyi halifelikten çıkarmakta, yenisini seçmekte ve bu konu ile ilgili bütün işlemlerde, söylediğim **görüşlere uymak zorunludur.** Başka türlü hiçbir şey yapılamaz."

Saygıdeğer baylar, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte, Meclisin çoğunluğu, yapılacak işlem üzerinde görüş birliğine vardı. Alınan sonucun ne olduğunu biliyorsunuz.

Padişahlığın kaldırılması üzerine İstanbul'da hükümet adını taşıyan Tevfik ve İzzet paşalarla arkadaşlarının çekilme yazılarını Saray'a nasıl verdiklerinden, İstanbul'un yönetimini düzenlemek için verdiğimiz buyruklardan ve yönergelerden de söz ederek yüksek kurulunuzu yormayı yararlı bulmuyorum.

* * *

Lozan Sulh Konferansı

Lozan Konferansı içtima-ı umumisi 21 Teşrinisani 1922 tarihinde vukubulmuştur. Bu konferansta, Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Meb'usu Hasan Bey ve Sinop Meb'usu Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın riyasetindeki heyet-i murahhasayı teşkil ediyordu.

Heyet-i murahhasamız, Teşrinisani 1922 iptidalarında, Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan müfarekat etti.

Efendiler, iki devirden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve neticesi dünyanın malûmu bulunan bir keyfiyettir.

Bir müddet, Ankara'da, Lozan Konferansı müzakeratını takip ettim. Müzakereler hararetli, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk hukukunu tasdik eder müspet netayiç görülmüyordu. Ben, bunu, pek tabiî buluyordum. Çünkü, Lozan sulh masasında mevzu-i bahs edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve munhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar rü'yet olunuyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar mülevves hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmıyacaktı.

Efendiler, malûmdur ki, yeni Türk Devletinin istihlâf ettiği Osmanlı Devleti uhud-ı atika namı altında birtakım kapitülasyonların zebunu idi. Hıristiyan anasır birçok imtiyazlara ve istisnaiyetlere malik bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan ecnebilere hakk-ı kazasını tatbik edemezdi; Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi ecnebilerden almaktan memnu bulunuyordu; devletin hayatını kemiren, kendi dahilindeki anasır hakkında tedabir almaktan menedilirdi.

Osmanlı Devleti, kendisini tesis eden, unsur-ı aslînin Türk milletinin insanca yaşamasını temin edecek esbaba da tevessülden menedilmişti; memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz. Hatta mektep yaptırmakta serbest değildi; bu gibi ahvalde derhal ecanip müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve mukarripleri, debdebe ve dârat içinde hayatlarını temin için memleket ve milletin bütün menabi-i servetini kuruttuktan başka, milletin her türlü menafiini hasretmek ve devletin haysiyet ve şerefini feda eylemek suretiyle birçok istikrazlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu istikrazların faizlerini ödiyemiyecek hale gelmiş, cihan nazarında müflis addolunmuştu.

Lozan Konferansı genel toplantısı, 21 Kasım 1922 günü yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Milletvekili Hasan Bey ile Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Delegeler Kurulunu oluşturuyordu. Lozan Barış Konferansı

Delegeler Kurulumuz, Kasım 1922 başlarında, Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Baylar, iki dönemli olup, sekiz ay süren Lozan Konferansı ve sonucu dünyaca bilinmektedir.

Bir süre, Ankara'da, Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler ateşli, tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu sonuç görülmüyordu. Ben bunu pek olağan buluyordum. Çünkü, Lozan Barış masasında söz konusu edilen sorunlar, yalnız üç dört yıllık yeni evreye bağlı kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülüyordu. Bu denli eski, bu denli karışık, bu denli bulaşık hesapların içinden çıkmak elbette pek yalın ve kolay olmayacaktı.

Baylar, bilirsiniz ki yeni Türk Devletinden önceki Osmanlı Devleti "Eski Antlaşmalar[1]" adı altında birtakım kapitülasyonların tutsağı idi. Hıristiyan halkın birçok ayrıcalıkları ve yeğlenme hakları vardı. Osmanlı Devletinin, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı; devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde bulunan topluluklara karşı önlemler alması yasak edilirdi.

Osmanlı Devletinin, kendisini kuran temel öğenin, Türk ulusunun insanca yaşamasını sağlayacak yollara başvurması da yasak edilmişti. Ülkeyi bayındırlaştıramaz, demiryolu yaptıramaz; dahası, okul bile yaptırmakta özgür değildi. Bu gibi durumlarda hemen yabancılar engel olurlardı.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları, parıltılı büyük gösterişler içinde yaşayabilmek için ülkenin ve ulusun bütün kaynaklarını kuruttuktan başka, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onurunu, şerefini ayaklar altına alarak birçok borçlara girmişlerdi. O denli ki, devlet bu borçların üremlerini[2] bile ödeyemeyecek duruma gelmiş, dünya gözünde batmış sayılmıştı.

[1] Uhudu Atika.
[2] Faiz.

Osmanlı Devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti kalmamıştı

Efendiler, varisi olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya nazarında hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı; hukuk-ı beynelmilelden hariç tanınmış, adeta sahabet ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farzolunuyordu.

Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, esasen asırların müterakim hesabatı bizden sorulmamak lâzımgelirken bu hususta da, dünya ile karşı karşıya gelmek bize teveccüh etmişti. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hakimiyetine sahip kılmak için bu müşkülât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu. Ben, neticenin behemehal müspet olacağından emin idim. Türk milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hakimiyeti için behemehal istihsal ve temine mecbur olduğu esasların, cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü, hakikatte, bu esaslar, kuvvet ve liyakatle fiilen ve maddeten istihsal edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten istihsal edilmiş olan hususatın usulen ifade ve tasdikından başka bir şey değildi. Mutalebatımız, sarih ve tabiî haklarımızdı. Bundan başka, hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en şayan-ı emniyet mesnedimiz, hakimiyet-i milliyemizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuz idi.

İşte, bu mülâhazalara binaen, Konferansın cereyanını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği makûs vaziyetlere lüzumundan ziyade ehemmiyet atfetmiyordum.

Halk ile yakından temasa gelmek, ahval-i ruhiye ve temayülât-ı fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi

Efendiler, saltanatın ilgası, hilâfet makamının salâhiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ahval-i ruhiye ve temayülât-ı fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni intihap münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir fırkaya tahvil etmeğe karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasî fırkaya inkılâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihal etmeği muvafık ve faydalı mütalea ediyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte, bu maksatlarla, Garbî Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusani 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı münasip mahallerde toplayarak uzun hasbihallerde bulundum.

Osmanlı Devletinin dünya gözünde hiçbir değeri kalmamıştı

Baylar, kalıtçısı[1] olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya gözünde hiçbir değeri, erdemi ve onuru kalmamıştı. Uluslararası hakların dışında bırakılmış, sanki koruyuculuk ve güdüm altına alınmış gibi görülüyordu.

Geçmişteki savsaklamalarla, yanlışlıklarla hiçbir ilgimiz yokken, yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Ulusu ve ülkeyi gerçek bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşturmak için bu güçlüklere katlanmak ve özveride bulunmak da bizim üzerimize yükletilmişti. Ben, ne olursa olsun olumlu sonuç alınacağına güveniyordum. Türk ulusunun varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için ne olursa olsun elde etmek ve sağlamak zorunda olduğu temel (hakların) dünyaca tanınacağına hiç kuşkum yoktu. Çünkü, gerçekte bu temel (haklar) güçle, hak ederek ve eylemli olarak elle tutulurcasına alınmıştı. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan hakların yöntem gereği yazılıp onanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz açık ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı korumak ve sağlamak için gücümüz de vardı; gücümüz de yeterdi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız ulusal egemenliğimizi elde etmiş, onu eylemli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi yine eylemli olarak tanıtlamış olmamız idi.

İşte bu düşüncelerle, Konferansın gidişini soğukkanlılıkla izliyor ve gösterdiği ters durumlara gereğinden çok önem vermiyordum.

Halk ile yakından görüştüm, düşüncesini ve eğilimini bir daha incelemek önemliydi

Baylar, padişahlığın kaldırılışı, halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından görüşmek, ruh durumunu ve düşünce eğilimini bir daha incelemek önemliydi.

Bundan başka, Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasal parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, derneğimiz örgütlerinin siyasal partiye çevrilmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halkla karşı karşıya gelip görüşmeyi uygun ve yararlı buluyordum. Utkudan sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçlarla, Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere 14 Ocak 1923 günü Ankara'dan ayrıldım.

Eskişehir'den başlayarak İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı uygun yerlerde toplayarak uzun söyleşiler yaptım. Bana

[1] vârisi.

Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini talep ettim. Sorulan suallere, cevap teşkil etmek üzere, altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem Efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususattan nazar-ı dikkati celbeden noktalar şunlardı :

Lozan Konferansı ve neticesi, hakimiyet-i milliye ve makam-ı hilâfet ve bunların vaziyetleri ve münasebetleri ve bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılan siyasî fırka...

Lozan Konferansı müzakeratını, cereyan ettiği gibi, her yerde, hulâsa ediyordum. Neticenin müspet olacağı hakkındaki kanaatimi de beyan ederek milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Hakimiyet-i milliye ve makam-ı hilâfetin vaziyetleri ve münasebetleri

Hakimiyet-i milliye ve makam-ı hilâfetin vaziyetleri ve münasebetleri ne olduğu hakkında, halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı... Zira, Meclis 1 Teşrinisani 1922 tarihli kararıyle, hakimiyet-i şahsiyeye müstenit şekl-i hükûmetin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal eylediğini ilân ettikten sonra, birtakım Şükrü hocalar «efkâr-ı umumiye-i İslâmiye tereddüt ve ıstırabata düşmüştür» diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. «Hilâfet aynı hükûmettir. Hilâfetin hukuk ve vezaifini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir» davasını ortaya atmışlardı. Meclisin, milletin lâğvettiği saltanat-ı şahsiyeyi hilâfet makamında idame ve padişah yerine halife ikame etmek sevdasına düşmüşlerdi.

Filhakika, mürteci bir hizip, Karahisar-ı Sahip Meb'usu bulunan Hoca Şükrü imzasiyle «Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi» unvaniyle bir risale neşretti. Ankara'da, 15 Kânunusani 1923 tarihinde intişar eden ve bütün Meclis azalarına tevzi edilen bu risaleden, İzmit'te haberdar edildim. Risalenin üzerinde, sadece 1339 (1923) senesi yazılmıştı. Fakat risalenin daha, ben, Ankara'da iken ihzar ve tab'olunduğu ve benim Ankara'dan tarih-i mufarekatim olan 14 Kânunusani 1923 gününün ferdası ortaya çıkarıldığı anlaşılmış idi.

Şükrü Efendi Hoca ve rüfekası (Halife Meclisin, Meclis halifenindir) safsatasiyle Millet Meclisini halifenin heyet-i meşvereti ve halifeyi Meclisin ve dolayısiyle devletin reisi gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halife olan zâtı ümide düşürecek sadakatkârane muameleler

Efendiler, halife bulunan zâtı, ümide düşürecek bazı sadakatkârane muameleler de calib-i dikkat idi. Hafi olarak cereyan eden sadakatkârane muzaherat ise bizim haricen istidlâl ettiklerimizden daha fazla imiş. Bu bapta bir fikir vermiş olmak için o sıralarda, İstanbul ve Trakya'da memur ve mümessilimiz olan Refet

diledikleri gibi serbest sorular sormalarını halktan istedim. Sorulan sorulara, yanıt olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konuşmalar yaptım.

Sayın Baylar, hemen her yerde halkın anlamak istediği şeylerden dikkati çekenler şunlardı :

Lozan Konferansı ve sonucu, ulusal egemenlik ve halifelik makamı, bunların durumları ve ilişkileri; bir de kurmak istediğimi öğrendikleri siyasal parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, olduğu gibi, her yerde özetliyordum. Olumlu sonuç alınacağına olan inancımı da söyleyerek ulusu kaygıdan kurtarmaya çalışıyordum.

Ulusal egemenlik ile halifelik makamının durumları ve ilişkileri

Halkın, ulusal egemenlik ile halifelik makamının durumlarını ve bunların birbiriyle ilişkilerini öğrenmek istemekte ve bunun için kaygılanmakta hakkı vardı. Çünkü, Meclis 1 Kasım 1922 günlü kararıyla, kişisel egemenliğe dayanan hükümet biçiminin 16 Mart 1920'den başlamak üzere ve sonsuz olarak, tarihe karıştığını bildirdikten sonra birtakım Şükrü Hoca'lar, "Müslüman kamuoyu kuşkulara ve üzüntülere düşmüştür" diyerek çalışmaya koyuldular. "Halifelik demek, hükümet demektir. Halifeliğin haklarını ve görevlerini ortadan kaldırmak hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir." savını ortaya atmışlardı. Meclisin, ulusun kaldırdığı kişisel egemenliği halifelik katında sürdürmek ve padişah yerine halifeyi koymak tutkusuna düşmüşlerdi.

Gerçekten, gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü'nün imzasıyla, *İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi* adıyla bir kitapçık yayımladı. Bu kitapçığın Ankara'da 15 Ocak 1923'te yayımlandığı ve bütün Meclis üyelerine dağıtıldığı bana İzmit'te bildirildi. Kitapçığın üzerinde sadece 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Ama kitapçığın, daha ben Ankara'da iken hazırlanıp basıldığı ve benim Ankara'dan ayrıldığım 14 Ocak 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştır.

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları : "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir." gibi bir uydurma sözle Millet Meclisini, Halifenin danışma kurulu ve Halifeyi, Meclisin ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halife olan kişiyi umuda düşürecek içten bağlılık gösterileri

Baylar, halife bulunan kişiyi umuda düşürecek kimi içten bağlılık gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak yapılan bağlılık gösterileri ise bizim görünüşe göre anladıklarımızdan daha çok imiş. Bu konuda bir örnek vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da görevlimiz ve temsilcimiz

Paşa'nın aynı tarihlerde halifeye Konya isminde bir at takdimi vesilesiyle kendi biraderi ve aynı zamanda yaveri Rifat Bey'e yazdığı bir şifre ile halifenin, seryaveri vasıtasiyle verdiği cevabı aynen arzedeceğim :

Şifre 5/1/1923

Rifat Bey'e :

Konya'yı Halife Hazretlerine takdim etmek için getirtmiştim. Yalnız halen ne halde olduğunu görmedim. Cesarette bulunamıyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmıyacağını anladığım için Halife Hazretlerinin seryaverlerinden de hayvan tedariki hususunda istical etmemelerini bunun için rica etmiştim. **Hayvanın taraf-ı Hilâfetpenahilerinden takdir edilmesini lûtf-ı ilâhî telâkki ediyorum.** Büyük bir cür'etkârlık olacağını bilmekle beraber İstiklâl Muharebesinin tarihî bir hatırası olduğu için eski sadık bir **askerin** gaza yadigârı olarak takdim ettiği Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lûtfen kabulünü ve Halife Hazretlerinin **en kalbî ve en ubudiyetkâr hislerle ellerini öptüğümün** arz ve iblâğına tavassut etmelerini Seryaver Şekip Bey'den rica ederim. Konya'yı ve **bu şifreyi** Seryaver Şekip Bey'e hemen teslim ediniz.

Refet

7 Kânunusani 1923

Trakya Fevkalâde Mümessili Refet Paşa Hazretlerine

Arz-ı hürmetkâranemdir.

Birader-i âlileri Rifat Bey'in teslim eylediği telgrafname-i devletlerini Hilâfetpenah efendimize arz ve irae eyledim. Zât-ı hazret-i vekâletpenahi gerek teyit buyurulan hissiyat-ı **halise-i müsadakatperveriden** ve gerek takdim kılınan Konya namındaki hayvandan dolayı hasseten mahzuz ve müteşekkir kaldılar ve muazzez vatanımızın muhafaza-i istiklâli gibi pek mukaddes ve ulvî bir maksadın istihsaline çalışan yüksek nasiyeler meyanında temayüz etmiş olan zâtı vâlâlarının da ibraz-ı hamaset ve fedakârî eyledikleri şehamet meydanlarından birine izafeten tesmiye kılınan bu sevimli ve güzel ata malikiyetle mübahi oldular. **Cenab-ı Cebrail, Hazret-i Fahr-i Kâinata (S. A. M.) tebliğ-i risalet eylediği gibi zât-ı devletiniz de Halife Hazretlerine tebliğ-i vekâlet buyurduğunuzdan dolayı vücud-ı âliniz kendilerine bütün** hayat-ı güzeştelerinin en mes'ut ve müteyemmen bir hadisesini daima ihtara vesile teşkil edecektir. Zât-ı samilerinin bu muazzez hatıraya karışmış olmaları hasebiyle sık sık ve kemal-i muhabbetle tahattur buyurulacakları zaten derkâr iken bir de her gün bermutat bu esb-i sabâ-reftara binildikçe yad-ı kıymettar-ı vâlâları tekerrür ve teceddüt edecektir. Şu satırlar ile Hilâfetpenah Efendimizin hissiyat-ı hakikiye-i muhalâsatkârane **ve kadirşinasanelerine** ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi tayin edemem. Bunda muvaffak olamadıysam noksanımı zât-ı devletlerine kendilerinin bizzat ibraz ve irae buyurmuş oldukları âsar-ı muhabbet ve iltifat-ı pederane daha evvelce cebr ü tazmin etmiştir kanaatiyle müteselli olmaktayım. Bilvesile ve binnihaye selâm-ı mahsus-ı **zıllûllâhi** ve ed'iye-i hayriye-i **vekâletpenahîyi tebliğ ve tebşir** ile kesb-i şeref ederek tekrimat-ı faikamın lûtf-i kabulünü rica eylerim Efendim Hazretleri.

Seryaver

Şekip Hakkı

olan Refet Paşa'nın yine o günlerde "Konya" adlı bir atı Halifeye sunması dolayısıyla kendi kardeşi, hem de emir subayı Rifat Bey'e yazdığı bir şifre ile, Halifenin başyaveri aracılığı ile bu tele verdiği yanıtı, olduğu gibi bilginize sunacağım :

Şifre 5.1.1923

Rifat Bey'e

"Konya"yı Halife Hazretlerine sunmak için getirtmiştim. Yalnız, şimdi ne durumda olduğunu görmediğim için sunmaktan çekiniyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığımdan ötürü Halife Hazretlerinin başyaverlerinden de hayvan satın almak için ivedilik göstermemelerini rica etmiştim. **Hayvanın Halife Hazretlerince beğenilmesini Tanrı'nın bir iyiliği olarak kabul ediyorum. Büyük bir ataklık** olacağını biliyor isem de, Kurtuluş Savaşının tarihsel bir anısı olduğu için, **kendilerine bağlı bir eski askerin** savaş armağanı olarak sunduğu "Konya"nın Halife Hazretlerince kabul olunarak sevindirilmemi rica ederim. **En içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğümün** Halife Hazretlerine duyurulmasında aracı olmasını Başyaver Şekip Bey'den dilerim. "Konya"yı ve **bu şifreyi** Başyaver Şekip Bey'e hemen veriniz.

Refet

7 Ocak 1923

Trakya Olağanüstü Temsilcisi Refet Paşa Hazretlerine

Saygıyla sunulur :

Değerli kardeşiniz Rifat Bey'in verdiği yüce telinizi Halife Hazretleri Efendimize sundum ve gösterdim. Peygamber Hazretlerinin Yüce Vekili, gerek yeniden bildirilen **özbağlılık duygularından** gerekse sunulan "Konya" adlı hayvandan dolayı özellikle kıvanıp sevindiler. Sevgili yurdumuzun bağımsızlığını korumak gibi pek kutsal ve yüce bir amacın elde edilmesine çalışan büyükler arasında seçkinleşen yüce kişiliğinizin de yiğitlik ve özveri gösterdiği er meydanlarından birinin adıyla adlandırılan bu sevimli ve güzel atı almakla da övünç duydular. **Yüce Cebrail, evrenin övüncü Peygamberimiz Efendimize (Ona selam olsun) Tanrı'nın elçisi olduğunu bildirdiği gibi, yüksek kişiliğiniz de Halife Hazretlerine (Peygamber'in) vekili olduğunu bildirdiğinden dolayı yüce varlığınız kendilerine bütün** yaşadığı günlerin en mutlu ve en kutlu bir olayını her zaman için hatırlatacaktır. Yüce kişiliğinizin bu değerli anıya karışmış olması dolayısıyla sık sık ve büyük sevgiyle anılacağınız besbelli iken, bir de her gün alışkanlık gereği, sabah rüzgârı gibi yürüyen bu ata binildikçe yüksek ve değerli anılarınız bir daha yenilenecektir. Şu satırlar ile Halife Efendimizin **değerbilir,** öz ve gerçek duygularını ne ölçüde anlatabildiğimi kestiremem. Bunu başaramadıysam eksiğini, yüksek kişiliğinize kendilerinin doğrudan doğruya göstermiş oldukları babaca sevgi ve gönül almalar daha önce gidermiş ve ödemiştir diye avunmaktayım. Bundan yararlanarak ve sonuç olarak, size **Tanrı Gölgesinin** [1] özel selamlarını ve **Peygamber Vekilinin hayırdualarını bildirip muştulamakla** onur kazanır; üstün saygılarımı kabul etmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederim efendim hazretleri.

Başyaver
Şekip Hakkı

[1] Zıllûllâh.

(Bu muhaberat ve mücamelâta, biz, ancak hilâfetin ilgasından ve halife hanedanının memleketten tardından sonra bittesadüf muttali olabildik).

Din oyunu aktörleri halifeyi İslâmşümul bir hükümdar yapmak istiyorlardı

Arzetmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanat ve müddeayatta bulunmuşlardı. Şu fark ile ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine dünyanın aktar-ı muhtelifesinde, kütleler halinde yaşayan, mütenevvi ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hükmü şamil bir hükümdardan ve onun vezaif ve salâhiyetinden bahsetmişlerdi. Bu İslâmşümul muazzam hükümdarın eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon ümmet-i Muhammet'ten, yalnız, on, on beş milyon Türk halkını lûtfetmişlerdi. Halife ismindeki hükümdar, «ümmetlerin muamelâtını tedvir ve umur-ı dünyeviyelerine ait ahkâmdan, menfaatlerine en ziyade tevafuk edeni tenfiz» edecekti. Bilcümle Müslümanların «hukukunu müdafaa edecek, umur-ı mesalihini nafiz bir azim ve irade ile» ihata eyliyecekti.

Halife ismindeki hükümdar; dünya yüzündeki üç yüz milyon ehl-ı İslâm arasında adaleti payidar edecek, hukuk-ı âmmeyi gözetecek, emn ü asayişi ihlâl edecek hadisata mâni olacak, ehl-i İslâma ümem-i saire tarafından vukuu muhtemel tecavüzata set çekecekti. Camia-i İslâmiyenin salâhını temine hadim esbab-ı medeniye ve umraniyeyi ihzar ile mükellef bulunacaktı.

Muhterem Efendiler, bu kadar eçhel ve ahval ve hakayik-ı cihandan bu derece bihaber Şükrü Hoca ve emsalinin milletimizi iğfal için, ahkâm-ı İslâmiye, diye neşrettikleri safsataların esasen tekrara değeri yoktur. **Fakat, bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi, akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizi, bu zeminde söz söylemekten, maatteessüf, henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette, din hakkındaki ihtisas[1] ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüt ederek, hakikî ulûm ve fünun nurlariyle musaffa ve mükemmel oluncıya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır.**

Şükrü hocaların ne kadar manasız, mantıksız ve kabiliyet-i icraiyeden mahrum efkâr ve ahkâm savurduklarını anlamamak için

[1] 1927 basımında bu sözcük (sin) harfiyle dizilidir.

(Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini biz, ancak halifeliğin kaldırılmasından ve padişah soyundan olan kişilerin ülkeden çıkarılmasından sonra bir rastlantıyla öğrenebildik.)

Din oyuncuları halifeyi bütün Müslümanlara egemen bir devlet başkanı yapmak istiyorlardı

Şunu bilginize sunmalıyım ki, hem Şükrü Efendi Hoca, hem de onu ve imzasını ileri süren siyasacılar sultan, ya da padişah sanını taşıyan bir devlet başkanı yerine, sanı halife olan bir hükümdar koyarak konuşmuşlar ve savlarda bulunmuşlardı. Şu ayrımla ki, herhangi bir ülkenin ve ulusun devlet başkanı yerine dünyanın dört bucağında yığınlar olarak yaşayan, çeşitli soydan üç yüz milyonluk bir topluluğa sözü geçecek bir devlet başkanından ve onun görevlerinden, yetkilerinden söz etmişlerdi. Bütün Müslümanlara egemen olacak bu ulu devlet başkanının eline kuvvet olarak, üç yüz milyon Muhammed ümmetinden yalnız on, on beş milyon Türk halkını kayrayıp vermişlerdi. Halife adındaki devlet başkanı, "bütün Müslümanların[1] işlerini yönetecek ve dünya işleri ile ilgili kurallardan, çıkarlarına en elverişli olanlarını uygulayacak" idi. Bütün Müslümanların, "haklarını savunacak, onların bütün işlerine etkin bir dayanç ve istemle" el atacaktı.

Halife adını taşıyan hükümet başkanı, dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti sürdürecek, kamu haklarını gözetecek, dirlik düzenliği ve güveni bozacak olayları önleyecek, Müslümanlara başka dinden olanların yapabilecekleri saldırılara engel olacaktı. Müslüman topluluğunun esenliğini sağlamaya yarayacak uygarlık ve bayındırlık koşullarını hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Saygıdeğer baylar, bu denli çok bilgisiz, dünya durum ve gerçekleriyle bu denli ilgisiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu aldatmak için "Müslümanlık Kuralları" diye yayımladıkları uydurmaların, gerçekte yeniden anlatılacak bir değeri yoktur. **Ama bunca yüzyıllarda olduğu gibi, bugün de ulusların bilgisizliğinden ve bağnazlığından yararlanarak bin bir türlü siyasal ve kişisel amaç ve çıkar sağlamak için dini, araç olarak kullanmaya kalkışanların içeride ve dışarıda bulunuşu bizi bu konuda söz söylemekten, ne yazık ki, şimdilik alıkoyamıyor. İnsanlıkta din duygu[2] ve bilgisi, her türlü boş inanlardan sıyrılarak gerçek bilim ve teknik ışığıyla arınıp olgunlaşıncaya değin, din oyunu oyuncularına her yerde rastlanacaktır.**

Şükrü Hoca'ların ne denli anlamsız, mantıksız ve uygulanma niteliğinden yoksun düşünce ve kuramlar savurduklarını anla-

[1] ümmetlerin.
[2] karşı sayfadaki nota bakınız.

cidden, Hoca Efendi gibi Allahlık denilen mahlûkattan olmak lâzımdır.

Halife ve hilâfet, onların dediği gibi, sultası umum dünya Müslümanlarına şamil olmak lâzımgelince, bütün mevcudiyetini ve menabi-i kuvvetini halifenin emr ü nehyine hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına tahmil edilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzımgelmez miydi?

Onların serdeyledikleri icabat ve ahkâma göre, halife namında hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, hulâsa dünyanın her tarafındaki İslâmların ve İslâm memleketlerinin umurunda tasarruf sahibi olacaktı.

Bu hayalin, hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malûmdur. İslâm cemaatlerinin, biribirinden tamamen ayrı maksatlarla iftirak eyledikleri; Emevilerin Edülüs'te, Alevilerin Mağrıp'ta, Fatımilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta, birer hilâfet yani saltanat kurdukları ve hatta, Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin «bir emirülmüminini ile bir minberi» olduğu Hoca Şükrü imzalı risalede dahi mezkûrdur.

Bu tarihî hakikatten tecahül ederek, hemen kâmilen ecnebi devletlerin taht-ı tabiiyetinde bulunan veya müstakil olan İslâm milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar nasp ve tayin etmek akl ü hakikat ile kabil-i telif olabilir miydi? Bilhassa, böyle bir hükümdarın temin-i mevkii için, bir avuç Türkiye halkını hasr ü tahsis etmek, onu, mahveylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en müessiri olmaz mıydı? «Halifenin vazifesi ruhanî değildir», «hilâfetin üssülesası kudret-i maddiye ve kuvvet-i hükûmettir.» diyenlerin, hilâfetin devlet, halifenin reis-i devlet olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife unvanında bir zâtı, Türkiye Devleti'nin riyasetine geçirmek olduğu sühuletle kabil-i tefehhüm idi.

Muhterem Efendiler, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, maksad-ı siyasilerini açıktan açığa izhar etmeyip, bunu, bütün âlem-i İslâma teşmil etmek istedikleri, dinî bir mesele halinde mevzu-i bahs eylemeleri; hilâfet oyuncağının, ortadan kaldırılmasını tesriden başka bir netice vermemiştir.

mamak için gerçekten Hoca Efendi gibi "Allahlık" denilen yaratıklardan olmak gerekir.

Onların dediği gibi halife ve halifelik yetkisinin bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olması gerekince, bütün varlığını ve güç kaynaklarını halifenin buyruklarına bırakmakla Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kertede ağır olacağını biraz olsun insafla düşünmek gerekmez miydi?

Onların ileri sürdükleri gerekçelere ve kuramlara göre halife denilen hükümdar Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın her yerindeki Müslümanların ve Müslüman memleketlerinin işlerini elinde tutacaktı.

Bu kuruntunun hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğunu bilirsiniz. Müslüman topluluklarının birbirinden büsbütün başka amaçlarla ayrıldıkları, Emevilerin Endülüs'te [1] Alevilerin Mağrip'te [2], Fâtimilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer halifelik yani saltanat kurdukları; dahası, Endülüs'te her bin kişilik bir topluluğun "bir halifesi [3] ile bir minberi" bulunduğu Hoca Şükrü imzasını taşıyan kitapçıkta da yazılıdır.

Bu tarihsel gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin uyruğu olan, ya da bağımsız olan Müslüman uluslara ve devletlere halife adıyla bir hükümdar atamak akıl ve gerçekle bağdaşabilir miydi? Özellikle, böyle bir devlet başkanının makamını korumak için bir avuç Türkiye halkını bu işe adayarak bağlamak, onu yok etme yolunda uygulanagelen önlemlerin en etkilisi olmaz mıydı? "Halifenin görevi dinsel değildir. Halifeliğin temeli maddi güç ve hükümet erkidir." diyenlerin, halifeliğin devlet, halifenin devlet başkanı olduğunu söyleyip tanıtladıkları; amaçlarının da halife sanını taşıyan bir kişiyi Türkiye Devletinin başkanlığına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabilirdi.

Saygıdeğer baylar, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasacı arkadaşlarının, kendi siyasal amaçlarını açıktan açığa söylemeyip bunu, bütün Müslümanlık dünyasına yaygınlaştırmak istemeleri, dinsel bir sorunmuş gibi söz konusu etmeleri, halifelik oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

[1] İspanya'da.
[2] Kuzeybatı Afrika'da.
[3] Emirülmüminin

Hilâfet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini izale için verdiğim izahat

Hilâfet meselesi hakkında, halkın tereddüt ve endişesini izale için, her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kat'î olarak ifade ettim ki, «milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelâtına, istiklâline, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlini muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!»

Millete anlattım ki, İslâmşümul bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini ifa edebilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tabi tutulamaz. Millet, buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar azîm bir mes'uliyeti, bu kadar gayr-i mantıkî bir vazifeyi deruhde edemez.

Milletimiz, asırlarca, bu vahi nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz? dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu umum İslâm umuruna tasarruf sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on misli nüfustan mürekkep olan büyük İslâm kütlelerinden talep etmelidir! **Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur..** Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır! dedim.

Diğer bir noktayı da, halk nazarında tebarüz ettirmek için şu beyanatta bulundum : Bir an için farzedelim ki, dedim; Türkiye, mevzu-i bahs vazifeyi kabul etsin... Bütün âlem-i İslâmı bir noktada tevhid ederek sevk u idare etmek gayesine yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pek âlâ ama, taht-ı tabiiyet ve idaremize almak istediğimiz, milletler, derlerse ki, bize, büyük hizmetler ve muavenetler yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat, biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hakimiyetimize kimsenin müdahalesini muvafık görmeyiz! Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz!

O halde, Türkiye halkının bütün mesai ve fedakârlığı, sadece bir teşekkür ve dua almak için mi ihtiyar olunacaktır?!

Görülüyordu ki, bir hava ve heves için, bir vehm ü hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilâfet ve halifeye vazife ve salâhiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti.

Halifelik konusunda halkın kuşku ve kaygısını gidermek için her yerde gereği kadar konuştum ve açıklamalarda bulundum. Kesin olarak dedim ki : "Ulusumuzun kurduğu yeni devletin alın yazısına, işlerine, bağımsızlığına, sanı ne olursa olsun hiç kimseyi, karıştırmayız ! Ulusun kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuza dek koruyacaktır!"

Halifelik konusunda halkın kuşku ve kaygılarını gidermek için yaptığım açıklama

Ulusa anlattım ki, bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmak göreviyle yükümlü imiş gibi düşlenen bir halifenin, görevini yapabilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç insanı halifenin buyruğuna verilemez. Ulus, bunu kabul edemez! Türkiye halkı bu denli büyük bir sorumluluğu, bu denli akla yatmaz bir görevi üstüne alamaz.

Ulusumuz, yüzyıllarca bu boş görüşlere dayanılarak, koşturuldu. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? dedim. **Suriye'yi, Irak'ı korumak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için kaç insan yok oldu, bunu biliyor musunuz? Sonuç ne oldu görüyor musunuz?!** dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün Müslümanların işlerini elinde tutmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı insandan meydana gelen büyük Müslüman topluluklarından istemelidirler. **Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının artık kendi varlığından ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur;** başkalarına verilecek en küçük bir şeyi kalmamıştır! dedim.

Başka bir noktayı da halkın gözünde iyice canlandırmak için şunları söyledim : Tutalım ki, Türkiye bir zaman için söz konusu görevi kabul etsin. Bütün Müslümanları bir noktada birleştirerek yönetmek ülküsüne yürüsün, başarı da sağlasın! Pek güzel ama, uyruğumuz ve yönetimimiz altına almak istediğimiz uluslar : "Bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, sağ olunuz ama biz bağımsız kalmak istiyoruz, bağımsızlığımıza ve egemenliğimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz, biz kendi kendimizi yönetebiliriz." derlerse! Öyleyse, Türkiye halkının bütün çalışmaları ve özverileri yalnız "sağ olunuz!" denilmesi ve dua almak için mi göze alınacaktır?

Görülüyordu ki, boş bir istek için, bir kuruntu ve bir düş için Türkiye halkını yok etmek istiyorlardı. Halifeliğe ve halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin niteliği bundan başka bir şey değildi.

Efendiler, halka, sordum; bir devlet-i İslâmiye olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir salâhiyetini tanır mı? tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletinin istiklâlini, milletinin hakimiyetini muhildir.

Millete, şunu da ihtar ettim ki, kendimizi, cihanın hâkimi zannetmek gafleti, artık devam etmemelidir. Hakikî mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!

Efendiler, İngiliz müverrihlerinden *Vels* (Wells), iki sene evvel intişar eden, bir tarih yazdı. Eserinin son sahifeleri «dünya tarihinin müstakbel safhası» unvanı altında birtakım mütaleatı ihtiva eder.

Bu mütaleatta istihdaf olunan mesele;

«Un gouvernement fédéral mondial» «cihanşümul bir ittihadî hükûmet» tir.

Vels bu mephaste, cihanşümul bir ittihadî hükûmetin nasıl tesis olunabileceğini ve böyle bir devletin esaslı bazı farik hatları hakkındaki tasavvurlarını serdediyor ve adaletin ve tek bir kanunun saltanatı altında küremiz nasıl bir halde bulunacaktı; bunu tahayyül ediyor.

Vels, «bütün hakimiyetler, tek, bir hakimiyet içinde izabe olunmazsa, milliyetlerin fevkında bir kuvvet meydana çıkmazsa dünya mahvolacaktır» diyor ve «hakikî devlet, asrî hayat şeraitinin bir zaruret haline getirdiği cihan hükûmet-i müttehidesinden başka bir şey olamaz.»; «muhakkaktır ki insanlar, kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er veya geç birleşmeğe mecbur olacaklardır.» mütalealarında bulunuyor.

«Beşeriyetin tesanüdü hakkındaki büyük hulyanın nihayet fiile çıkması için ne yapmak ve nenin önüne geçmek lâzımgeleceği sahih olarak bilinmediği» ve «mütecaviz bir siyaset-i hariciye an'anesine malik olan devletlerin, cihanşümul bir ittifak-ı düvelî tarafından güçlükle temsil olunabileceği» de dermeyan ediliyor. *Vels*'in «Avrupa ve Asya'nın felâketleri ve müşterek ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki kısmındaki kavimlerin bir dereceye kadar birleşmesine medar olacaktır.», «olabilir ki, bir sıra kısmî ittihatlar, cihanşümul bir ittihadın husulüne takaddüm eder.» mütalealarını da kaydedeyim.

Efendiler, bütün beşeriyetin, tecrübe, malûmat ve tefekkürde teali ve tekemmülü; Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden sarf-ı nazar ederek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hale

Baylar, halka sordum : Bir Müslüman devleti olan İran, ya da Afganistan, halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü (böyle bir şey) devletinin bağımsızlığını, ulusunun egemenliğini ortadan kaldırır.

Ulusa şunu da öğütledim ki: Kendimizi dünyanın egemeni sanmak aymazlığı artık sürüp gitmemelidir. Dünyadaki gerçek yerimizi, dünyanın durumunu tanımamak aymazlığı ile ve aymazlara uymakla ulusumuzu sürüklediğimiz yıkımlar yetişir! Bile bile bu acıklı durumu sürdüremeyiz!

Baylar, İngiliz tarihçilerinden Vels (Wells) iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfalarında, "Dünya Tarihinin Gelecek Evresi" başlığı altında birtakım düşünceler vardır. Bu görüşlerin ereği "birleşik bir dünya devleti" (Un gouvernement fédéral mondial) kurmak sorunudur.

Vels, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor.

Vels : "Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, ulusların[1] üstünde bir erk yaratılmazsa dünya yok olacaktır." diyor ve şu düşünceleri ileri sürüyor : "Gerçek devlet, çağımız ileri yaşama koşullarının zorunlu kıldığı birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz. Kuşku yoktur ki, insanlar kendi yarattıkları şeylerin altında ezilmek istemezlerse ergeç birleşmek zorunda kalacaklardır." diyor. Ayrıca : "İnsanlığın dayanışması ile ilgili büyük düşün sonunda gerçekleşebilmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediğini; saldırgan bir dış siyasa geleneği olan devletleri, bir dünya birleşik devletinin güçlüklerle temsil edebileceğini" ileri sürüyor. Vels'in şu düşüncelerini de burada anmak isterim : "Avrupa ve Asya'nın uğradıkları yıkımlar, ve ortak gereksemeleri belki dünyanın bu iki parçasındaki ulusların bir kerteye dek birleşmesine yarayacaktır. Olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılır."

Baylar, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşünüşte yükselip olgunlaşması, Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizm'den vazgeçerek yalınlaştırılmış ve herkes için anlaşılacak bir duruma

[1] milliyetlerin.

konulmuş âlemşümul saf ve lekesiz bir dinin teessüsü ve insanların şimdiye kadar kavgalar, levsiyat, kaba arzu ve iştihalar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek bütün vücutları ve zekâları zehirliyen ufunet tohumlarına galebe etmeğe karar vermesi gibi şeraitin husulünü müstelzim olan bir «cihanşümul ittihadî hükûmet» tahayyülünün tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Bu tasavvur ve tahayyüle kısmen müşabih bir hayal, hilâfetçileri ve pan İslâmizm taraftarlarını — Türkiye'ye musallat olmamaları şartiyle — memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti.

Tasvir olunan nazariye şu idi : Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve sair kıt'alarda yaşıyan İslâm heyet-i içtimaiyeleri, istikbalde, herhangi bir gün, irade ve arzularını ıstimal ve tatbika iktidar ve serbesti kespederler; o zaman lüzumlu ve faydalı görürlerse, asrın icabatına muvafık bir surette birtakım itilâf ve ittihat noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her heyet-i içtimaiyenin, biribirinden tatmin ve temin edeceği ihtiyaçları vardır. Mütekabil menfaatleri mevcuttur. Bu mutasavver müstakil İslâm hükûmetlerin sahib-i salâhiyet murahhasları bir araya gelip bir kongre yaparlar ve filân ve filân ve filân İslâm devletler arasında şu veya bu münasebetler teessüs etmiştir. Bu münasebat-ı müşterekeyi muhafaza ve bu münasebatın tazammun eylediği şerait dahilinde müttehiden hareketi temin için bütün İslâm devletlerin murahhaslarından mürekkep bir meclis teşekkül edecektir. İttihat eden İslâm devletler bu meclisin reisi tarafından temsil olunacaktır derlerse, işte o zaman, isterlerse, o «İslâmşümul ittihadî hükûmet»e hilâfet ve müşterek meclisin makam-ı riyasetine intihap olunacak zâta da halife unvanı verirler. Yoksa, herhangi bir İslâm devletinin, bir zâta, bütün İslâm dünyası umurunun tedvir ve temşiyet salâhiyetini vermesi akıl ve mantıkın hiçbir vakit kabul edemiyeceği bir keyfiyettir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununda ukde teşkil eden noktalar

Efendiler, hilâfet ve din meseleleriyle meşgul olunduğu sıralarda, efkâr-ı umumiye ve bilhassa efkâr-ı münevvere için, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda bir noktanın ukde teşkil ettiğine muttali olduk. Cumhuriyet ilânından sonra da, kanunda, aynı ukde muhafaza edildikten başka, ukde teşkil edecek ikinci bir noktanın daha, ithal edildiğini görenler, taaccüplerini gizlememişlerdi ve elyevm gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim; 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun (7'nci) ve 21 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun (26'ncı) maddesi Büyük Millet Meclisi'nin vezaifinden bâhistir.

getirilmiş katkısız ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların, şimdiye değin, kavgalar, pislikler, kaba istek ve iştahalar arasında bir aşağılık yerde yaşadıklarını kabul ederek, bütün gövdeleri ve usları ağılayan yangı tohumlarını yenmeye karar vermesi gibi koşulların gerçekleşmesini gerektiren "Birleşik Dünya Devleti" kurma düşünün tatlı olduğunu yadsıyacak değiliz.

Bu betimlemeye ve düşlemeye bir bakıma benzer bir düş hilafetçileri ve İslam birliği yandaşlarını –Türkiye'ye musallat olmamak koşulu ile– sevindirmek için bizde de betimlenmişti.

Betimleme şu idi : Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve dünyanın başka yerlerinde yaşayan Müslüman toplulukları, gelecekte herhangi bir gün, kendi irade ve isteklerini kullanıp uygulayacak güç ve özgürlük kazanırlarsa ve o zaman gerekli ve yararlı görürlerse, çağın koşullarına uygun nitelikte birtakım uzlaşma ve birleşme ilkeleri bulabilirler. Elbette her devletin, her topluluğun birbirinden alacağı ve sağlayacağı şeyler bulunacaktır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız Müslüman devletlerin yetkili delegeleri bir araya gelip bir kongre yapacaklar; böylece falan, falan, falan, Müslüman devletler arasında şu, ya da bu ilişkiler kurulacaktır. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte iş görmeyi sağlamak için, bütün Müslüman devletlerin delegelerinden bir meclis kurulacaktır. "Bu meclisin başkanı, birleşmiş Müslüman devletleri temsil edecektir." derlerse, işte o zaman isterlerse, o Birleşik Müslüman Devletine "Halifelik", ortak Meclisin başkanlık makamına seçilecek kişiye de "Halife" sanı verilir. Yoksa herhangi bir Müslüman devletin bir kişiye bütün Müslümanlık dünyası işlerini yönetip yürütme yetkisini vermesi, us ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir şeydir.

Anayasada düğümlü kalan noktalar

Baylar, halifelik ve din sorunlarıyla uğraşıldığı sıralarda Anayasadaki bir noktanın, kamuoyunda ve özellikle aydınların kafasında düğümlenip kaldığını öğrendik. Cumhuriyet kurulduktan sonra da, Anayasada, bu düğüm kaldıktan başka, düğüm olacak ikinci bir noktanın daha konulduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi, bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları açıklayayım : 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın yedinci maddesiyle 21 Nisan 1924 günlü Anayasanın yirmi altıncı maddesi Büyük Millet Meclisi'nin görevlerini saptar.

Maddenin başında, Meclisin ilk vazifesi olmak üzere, (ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi) vardır. İşte, bunun nasıl bir vazife ve ahkâm-ı şer'iyeden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin, mezkûr maddede, «kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası ve ilâ...» zikir ve tadat olunan vezaifi o kadar şümullü ve vazıhtır ki, «ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi» diye ayrıca ve müstakillen bir klişenin mevcudiyeti zait görülmektedir. Çünkü, şer'î[1] demek kanun demektir. Ahkâm-ı şer'iye demek, ahkâm-ı kanuniye demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü, asrî hukuk telâkkiyatiyle kabil-i telif değildir. Bu böyle olunca, «ahkâm-ı şer'iye» tabiriyle kastolunan mana ve medlûlün büsbütün başka bir şey olması icap eder.

Efendiler, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanununu ihzar edenlere bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, «ahkâm-ı şer'iye» tabirinin bir münasebeti olmadığını anlatmağa çok çalışıldı. Fakat, bu tabirden, kendi zuumlarınca, bambaşka mana tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta, Efendiler, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ikinci maddesinin başında.. «Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâmdır.» cümlesidir.

Bu cümle daha, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa geçmeden çok evvel, İzmit'te, İstanbul ve İzmit erbab-ı matbuatiyle uzun bir mülâkat ve hasbıhalimiz esnasında, muhataplarımdan bir zatın, şu sualine maruz kaldım : «Yeni hükûmetin dini olacak mı?»

İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmağı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi, pek kısa olması lâzımgelen cevabın o günkü şeraite göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü, tebaası meyanında edyan-ı muhtelifeye mensup anasır bulunan ve her din mensubu hakkında âdilâne ve bitarafane muamelede bulunmağa[2] ve mahkemelerinde tebaası ve ecanip hakkında siyanen tatbik-ı adaletle mükellef olan bir hükûmet, hürriyet-i efkâr ve vicdana riayete mecburdur. Hükûmetin; bu tabiî sıfatının, şüpheli mana atfına sebep olacak sıfatlarla takyit edilmesi elbette doğru değildir.

«Türkiye Devleti'nin resmî dili Türkçedir.» dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükûmetle muamelât-ı resmiyede, Türk dilinin cari olması lüzumunu herkes tabiî bulur. Fakat, «Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâmdır.» cümlesi aynı suretle mi tefehhüm ve kabul edilecektir? Bu, bittabi, izah ve tefsire muhtaçtır.

[1] 1934 basımında : "şeri."
[2] "bulunmakla" olsa gerektir.

Maddenin başında Meclisin ilk görevi olarak, "din buyruklarının yürütülmesi[1]" vardır. İşte, bunun nasıl bir görev olduğunu ve "din buyrukları" teriminden amacın ne olduğunu anlamakta duraksayanlar vardır. Çünkü sözü geçen maddede Büyük Millet Meclisi'nin : "Yasaları yapmak, değiştirmek, yorumlamak, kaldırmak vb. gibi" sayılan görevleri o denli geniş ve açıktır ki, ayrıca ve bağımsızca "din buyruklarının yürütülmesi" diye bir kalıbın bulunması gereksiz görülmektedir. Çünkü "şer'î[2]" demek, yasal demektir; "din buyrukları" demek de, yasa buyrukları demektir; başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü, çağcıl hukuk anlayışıyla bağdaşamaz. Bu böyle olunca "din buyrukları[3]" terimiyle anlatılmak istenen anlam ve kavramın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

Baylar, ilk Anayasayı hazırlayanlara kendim başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz yasa ile "din buyrukları" teriminin bir ilişkisi olmadığını anlatmaya çok çalıştık; ama bu terimden, kendi sanılarınca bambaşka bir anlam çıkaranları inandıramadık.

İkinci nokta baylar, yeni Anayasanın ikinci maddesinin başındaki: "Türkiye Devletinin dini, İslam dinidir." cümlesidir.

Bu cümle daha Anayasaya geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit gazetecileriyle yaptığımız uzun bir görüşme ve konuşma sırasında bir gazetecinin şu sorusu ile karşılaştım : "Yeni hükümetin dini olacak mı?"

Açıkça söyleyeyim ki, bu soruyla karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Çünkü, pek kısa olması gereken karşılığın o günkü koşullara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü, uyrukları arasında çeşitli dinlerden topluluklar bulunan ve her dinden olanlar için adaletli ve eşit işlemler yapmak ve mahkemelerinde adaleti, kendi uyruğuna ve yabancılara eşit olarak uygulamakla yükümlü olan bir hükümet, din ve düşünce özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır. Hükümetin bu doğal niteliğini, kuşkulu anlam çıkmasına yol açacak niteliklerle sınırlamak elbette doğru değildir.

"Türkiye Devletinin resmi dili Türkçedir." dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle yapılacak resmi işlerde, Türk dilinin kullanılması gereğini herkes doğal sayar. Ama, "Türkiye Devletinin dini, İslam dinidir." cümlesi, böyle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bunun, elbette açıklanması ve yorumlanması gerekir.

[1] Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi.
[2] 1934 basımında : "şeri."
[3] Ahkâm-ı şer'iye.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sualine; hükûmetin dini olamaz! diyemedim. Aksini söyledim.

— Vardır Efendim; İslâm dinidir, dedim. Fakat, derakap «İslâm dini hürriyet-i efkâra maliktir.» cümlesiyle cevabımı tavzih ve tefsir lüzumunu hissettim.

Demek istedim ki, hükûmet, efkâr ve vicdana riayetle mukayyet ve mükellef olur.

Muhatabım, verdiğim cevabı, şüphesiz, makul bulmadı ve sualini şu tarzda tekrar etti: «Yani hükûmet bir din ile tedeyyün edecek mi?»

— «Edecek mi, etmiyecek mi bilmem!» dedim. Meseleyi kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı. O halde, denildi; herhangi bir mesele hakkında itikadatım ve düşüncelerim dairesinde bir fikir ortaya atmaktan hükûmet beni men veya tecziye edecektir. Halbuki herkes, kendi vicdanını susturmağa imkân görecek mi? O zaman, iki şey düşündüm. Biri; yeni Türkiye Devleti'nde her reşit, dinini intihapta serbest olmıyacak mıdır? Diğeri; Hoca Şükrü Efendi'nin: «Bazı ulema-yı kiram arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, kütüb-i şer'iyede mevcut, muayyen ve müstakar ahkâm-ı İslâmiyeyi neşrederek... taglit edildiği maalesef görülen efkâr-ı İslâmiyeyi tenvir etmeği mütehattim bir vecibe telâkki ettik.» mukaddemesini müteakıp zikrolunan: «Hilâfet-i İslâmiye, emr-i dini hıfz ve harasette nübüvvete halef olmaktır; ikame-i şeriat hususunda Resul-i Ekrem Efendimiz tarafından niyabettir.»

Halbuki, Hoca'nın sözlerini tatbika kalkışmak, hakimiyet-i milliyeyi, hürriyet-i vicdaniyeyi kaldırmağa çalışmaktı. Bundan başka, hocanın hazine-i malûmatı, Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdad-ı idareye mahsus formülleri muhtevi değil miydi?

O halde mefhum ve medlûlü, artık herkesçe tamamen tavazzuh etmiş olan devlet ve hükûmet tabirlerini ve millet meclisleri vezaifini, din ve şeriat kisvelerine bürünerek kim ve ne için iğfal olunacaktır?

Hakikat bundan ibaret olmakla beraber, o gün, İzmit'te, matbuat erkâniyle bu zemin üzerinde, daha fazla müdavele-i efkâr etmek iltizam olunmadı.

Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, *laik hükûmet* tabirinden dinsizlik manası çıkarmağa mütemayil ve vesilecu olanlara, fırsat vermemek maksadıyle, kanunun ikinci maddesini bimana kılan bir tabirin ithaline müsamaha olunmuştur.

Baylar, gazetecinin sorusuna karşı : "Hükümetin dini olamaz!" diyemedim; tersini söyledim: "Vardır efendim, İslam dinidir." dedim. Ama hemen : "İslam dininde düşünce özgürlüğü vardır." diye sözlerimi açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum.

Demek istedim ki hükümet, düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağımlı ve yükümlüdür.

Gazeteci, verdiğim yanıtı elbette akla yatkın bulmadı ki yeniden şöyle bir soru sordu : "Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?"

"Olacak mı, olmayacak mı bilmem!" dedim. İşi kapatmak istedim; ama kapatamadım. "Öyleyse, dediler, herhangi bir sorun üzerinde inançlarıma ve düşüncelerime uygun bir görüş ortaya atmaktan hükümet beni yasaklayacak, ya da bunun için beni cezalandıracaktır. Oysa, herkes kendi içinden gelen sesi susturabilecek midir?" O zaman iki şey düşündüm. Biri : "Yeni Türkiye Devleti'nde her ergin kişi dinini seçmekte özgür olmayacak mıdır?" sorusu. Öbürü Hoca Şükrü Efendi'nin : "Kimi yüksek din bilgini arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, din kitaplarında yer alan belirli ve değişmez Müslümanlık buyruklarını yayarak... ne yazık ki yanılgıya sürüklendiği görülen Müslüman kamuoyunu aydınlatmayı kaçınılmaz bir ödev saydık." diye başlayan "İslam Halifeliğinin görevi, şeriat buyruğunu savunup korumakta Peygamberin yerini tutmaktır; dinsel hükümler koymakta da yüce Peygamber Efendimizin vekilliğini yapmaktır." sözleri.

Oysa, Hoca'nın dediklerini uygulamaya kalkışmak, ulusal egemenliği ve vicdan özgürlüğünü kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca'nın bilgi dağarcığı Yezitler zamanında yazdırılmış baskı yönetimiyle ilgili kuralları kapsamıyor mu idi?

Öyleyse, anlamı ve kavramı artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmış olan devlet ve hükümet terimlerini ve millet meclislerinin görevlerini din ve din kuralları kılığına sokarak, kimler ve niçin aldatılacaktır?

Gerçek bu olmakla birlikte, o gün İzmit'te, bu konuda gazetecilerle daha çok konuşmayı uygun bulmadım.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da, yeni Anayasa yapılırken, "laik hükümet" teriminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyla, yasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir terimin konulmasına göz yumulmuştur.

Kanunun, gerek 2'nci ve gerek 26'ncı maddelerinde, zait görünen ve yeni Türkiye Devleti'nin ve idare-i cumhuriyetimizin asrî karakteriyle kabil-i telif olmıyan tabirat, inkılâp ve cumhuriyetin o zaman için beis görmediği tavizlerdir.

Millet, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!

* * *

Halk Fırkasını teşkil teşebbüsü

Muhterem Efendiler, her yerde siyasî fırka teşkili hakkında da halk ile uzun hasbıhallerde bulundum.

7 Kânunuevvel 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasiyle halkçılık esasına müstenit ve «Halk Fırkası» namiyle siyasî bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lâzımgeleceği hakkında bilcümle vatanperveranın, erbab-ı ilm ü fennin muzaheret ve müşareketine müracaat etmiştim.

Dokuz umde, fırkamızın ilk programı

Gerek bazı zevattan aldığım tahrirî mütaleattan ve gerek halk ile müdavele-i efkârdan çok istifade ettim. Nihayet 8 Nisan 1923 tarihinde, nokta-i nazarlarımı dokuz umde halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin intihabı esnasında neşir ve ilân ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur.

Bu program, bugüne kadar, icra ve intaç ettiğimiz esaslı bilcümle hususatı ihtiva ediyordu. Maahaza, programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin ilgası, Şer'iye Vekâletinin lâğvı, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka iksası gibi...

Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti tesmime fırsat bulmalarını muvafık bulmadım. Çünkü, bu mesailin, zaman-ı münasibinde, hallolunabileceğinden ve milletin binnetice memnun olacağından kat'iyyen emin idim.

Neşrettiğim programı, bir fırka-i siyasiye için gayr-i kâfi, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkasının programı yoktur dediler. Filhakika, umdeler namı altında malûm olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda, bir kitap, değildi. Fakat, esaslı ve amelî idi. Biz dahi, gayr-i kabil-i tatbik fikirleri, nazarî birtakım teferruatı yaldızlıyarak, bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Milletin maddî ve manevî teceddüt ve inkişafatı yolunda, ef'al ve icraat ile akval ve nazariyata takaddüm etmeği tercih ettik. Maamafih, «hakimiyet milletindir», «Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir makam, mukadderat-ı milliyeye hâkim olamaz.», «bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelûmum teferruatında, terbiye-i**

Anayasanın ikinci ve yirmi altıncı maddelerinde gereksiz görünen ve yeni Türkiye Devleti ile cumhuriyet yönetiminin çağcıl niteliği ile bağdaşmayan terimler, devrim ve cumhuriyetçe, o zaman için sakınca görülmeyen ödünlerdir.

Ulus, Anayasamızdan bu gereksiz terimleri ilk elverişli zamanda kaldırmalıdır!

* * *

Halk Partisini kurma girişimi

Saygıdeğer baylar, her yerde siyasal parti kurma konusunda da halkla uzun uzun söyleşiler yaptım.

7 Aralık 1922'de, Ankara basını aracılığı ile, "Halk Partisi" adında halkçılık ilkesine dayanan bir siyasal parti kurmak isteğinde olduğumu bildirerek bu partinin nasıl bir program izlemesi gerektiği üzerinde bütün yurtseverlerle bilim adamlarının yardım etmelerini ve katılmalarını dilemiştim.

Dokuz ilke, partimizin ilk programı

Kimi kişilerin yazılı olarak bildirdikleri düşüncelerden ve halkla yaptığım konuşmalardan çok yararlandım. En sonu 8 Nisan 1923'te, görüşlerimizi dokuz ilkedc saptadım. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayımladığım bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu program bugüne değin yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün sorunları içine alıyordu. Bununla birlikte, programa yazılmamış kimi önemli sorunlar da vardı. Örneğin : Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, Dinişleri Bakanlığının kaldırılması, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi... gibi.

Bu sorunları programa alarak, önceden, bilgisiz ve gericilerin bütün ulusu yanıltmaya fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu sorunların, zamanı gelince çözülebileceğine ve sonunda ulusun kıvanç duyacağına kesin olarak inanıyordum.

Yayımladığım programı bir siyasal parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. "Halk Partisinin programı yoktur." dediler. Gerçekten, ilkeler adı ile anılan programımız, karşı çıkanların gördüklerine ve bildiklerine benzer bir kitap değildi; ama temel ilkeleri kapsıyordu ve uygulanabilir nitelikte idi. Biz de, uygulanamayacak düşünceleri kuramsal birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Ulusun maddi ve manevi yönlerden yenilenip gelişmesi için çalışırken, iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuk. Bununla birlikte; "egemenlik ulusundur," "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka hiçbir makam ulusun alın yazısında etkin olamaz," "Bütün yasaların düzenlenmesinde, her türlü örgütlenmede, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, iktisat işlerinde**

umumiyede, iktisadiyatta hakimiyet-i milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır.», «saltanatın ilgası hakkındaki karar lâyetegayyer düsturdur.» gibi bilinmesi lâzımgelen mühim noktalar ve mahkemelerin ıslah olunacağı ve külliyat-ı kanuniyemizin ilm-i hukukun tebligatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal edileceği, âşar usulünün tebdiline, millî bankaların tezyid-i sermayesine, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşasına, tevhid-i tedrisata derhal teşebbüs ve hizmet-i fiiliye-i askeriye müddetinin tenkis edileceği, memleketin imarına çalışılacağı ve ilâ.... gibi mühim ve müstacel ihtiyacat, umdelerden hariç kalmamıştı. Sulh hakkındaki nokta-i nazarımızın da : «malî, iktisadî, idarî istiklâlimizi behemehal temin şartiyle, sulhun iadesine çalışmak olduğunu» söyledik. Makam-ı hilâfetin, umum İslâma ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Umdeler, «Halk Fırkası» nın teşekkülüne ve temin-i faaliyetine kâfi geldi. Fırkaya; unvanına, bilâhare «cumhuriyet» kelimesi de ilâve olunarak, — malûm olduğu veçhile — «Cumhuriyet Halk Fırkası» tesmiye olundu.

* * *

Lozan Konferansı inkıtaa uğradı

Efendiler, tekrar Lozan Konferansı'na temas edeceğim.

Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde inkıtaa uğradı. İki aya karip bir müddet devam eden müzakeratın hulâsası olmak üzere, İtilâf Devletleri heyet-i murahhasaları, Heyet-i Murahhasamıza, bir sulh projesi verdiler. Bu proje, mana ve ruh itibariyle istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ediyordu. Bilhassa adlî, malî ve iktisadî mevat gayr-i kabil-i tahammül idi. Binaenaleyh, bu projeyi, suret-i kat'iyede reddetmemiz zarurî idi. Heyet-i Murahhasamız, bu projeye mukabil, bir mektup verdi. Bu mektubun meali şu idi : «ittifak ettiğimiz nikatı imza ederek sulh yapalım.» Filhakika, Konferansta mevzu-i müzakere olan birçok mesailden, bizce şayan-ı kabul olanları vardı. Mektupta : «İkinci üçüncü derecede olan mesaili başkaca mütalea ederiz. İtilâf Devletleri, bu teklifimizi kabul etmiyecek olurlarsa, teklifatımız, keenlemyekündür» de denilmişti. Heyet-i Murahhasamızın teklifi nazar-ı dikkate alınmadı. Yalnız, vukubulan inkıtaa, talik-ı müzakerat şekli verildi. Her devletin heyet-i murahhasası memleketine gittiği gibi, bizim Heyet-i Murahhasamız da geldi. Ben de, Garbî Anadolu'da icra etmekte olduğum seyahatten avdet ediyordum.

ulusal egemenlik ilkelerine uyulacaktır", "Padişahlığın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir ilkedir." gibi bilinmesi gereken önemli noktalar ile, mahkemelerin yenileştirileceği, bütün yasalarımızın hukuk bilimi verilerine göre yeni baştan düzeltilip tamamlanacağı, toprak ürünleri vergisinin[1] değiştirileceği, ulusal bankalar anaparalarının artırılacağı, gereksindiğimiz demiryollarının yaptırılacağı, öğretimi birleştirmeye hemen girişileceği, askerlik görevi süresinin kısaltılacağı, ülkenin bayındırlaştırılmasına çalışılacağı ve benzeri gibi ivedi ve önemli gereksemeler ilkeler dışında bırakılmamıştır. Barışla ilgili görüşümüzün de: "Maliyede, iktisat işlerinde ve yönetimde bağımsızlığımızı kesinlikle sağlamak koşuluyla barışın yeniden kurulmasına çalışmak" olduğunu bildirdik. Halifelik katının, bütün Müslümanlara özgü bir makam olabileceğini de belirttik.

İlkeler, "Halk Partisi"nin kuruluşuna ve çalışmasına yetti. Partinin adına daha sonra "cumhuriyet" kelimesi de eklenerek – bilindiği üzere – "Cumhuriyet Halk Partisi" denildi.

* * *

Lozan Konferansı görüşmeleri kesildi

Baylar, gene Lozan Konferansı'na değineceğim.

Konferansta görüşmeler, 4 Şubat 1923 günü kesildi. İki aya yakın süren görüşmelerin özeti olarak: İtilaf Devletlerinin delege kurulları, Delegeler Kurulumuza bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarı, anlam ve öz bakımından bağımsızlığımızı zedeleyen koşulları içeriyordu. Özellikle adalet, maliye ve iktisat işleriyle ilgili maddeler çok ağırdı. Bunun için, kesin olarak bu tasarıyı kabul etmemek zorundaydık. Delegeler Kurulumuz, bu tasarıya, bir mektupla yanıt verdi. Bu mektup şu anlamda idi: "Anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım." Gerçekten, Konferansta görüşülen birçok sorunlarda bizce kabul edilebilecek olanları vardı. Mektupta: "İkinci, üçüncü nitelikte olan sorunları ayrıca inceleriz. İtilaf Devletleri bu önerimizi kabul etmeyecek olurlarsa, önerilerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır" da denilmişti. Delegeler Kurulumuzun önerisi dikkate alınmadı. Yalnız, görüşmelerin kesilmesine "erteleme" biçimi verildi. Her devletin delegeler kurulu, kendi ülkesine gittiği gibi, bizim Delegeler Kurulumuz da geldi. Ben de, Batı Anadolu'da yapmakta olduğum geziden dönüyordum.

[1] âşarın.

Lozan Konferansı müzakereleri üzerinde Mecliste hararetli münakaşalar

18 Şubat 1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya avdet ederken, benim de, seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da, garip ve gayr-i kabil-i tefsir bir zihniyet uyanmış.. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, hükûmetle ve Meclisle temas etmeden evvel, bana mülâki olması, benimle müdavele-i efkâr eylemesi mahzurlu görülmüş.. Böyle bir mülâkatı su-i tefsir edenler olurmuş.. Bu hususu, bana yazan İcra Vekilleri Reisi bulunan Rauf Bey idi. Bittabi, bu iş'ara ehemmiyet vermedim. Bilâkis, bir an evvel, İsmet Paşa ile görüşebilmek için seyahatlerimizi Eskişehir'de mülâkat edebilecek surette tanzim ettirdim. Ankara'ya muvasalatımızdan sonra, İsmet Paşa, Heyet-i Vekilede vaziyeti izah etti ve yeni talimat istedi.

Meclisin nokta-i nazarını almak lüzumlu görüldü. Mesele Meclise intikal etti. Bu bapta, Mecliste günlerce ve günlerce müzakereler ve münakaşalar geçti.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, Heyet-i Murahhasamıza, İsmet Paşa'ya hasm-ı biaman kesilmişlerdi. Gûya, sulh olmuş iken İsmet Paşa yapmamış, avdet etmiş.. Heyet-i Murahhasa, Heyet-i Vekilenin talimatı hilâfında hareket eylemiş..

27 Şubat 1923 celse-i hafiyesinde başlayan taarruzlar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Münakaşata, ben de bidayetinden, nihayetine kadar iştirake mecbur oldum. Muhalifler, adeta, ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclisin, müspet veya menfi bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim, sarih olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, sulh meselesini, Mecliste, ihtirasata vasıta ittihaz etmek istiyorlardı. Efendiler, bazı matbuat da, bu ihtirasatı, şayan-ı hayret ve ateşîn bir surette, tehalükle körüklüyorlardı. Bu halet-i ruhiyede bulunan Meclis ile sulh meselesini intaç etmek müşkül olacağını görmek tabiî, fakat mucib-i teessür idi.

Mecliste verdiğim umumî izahatla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimalâttan bahsettim. İtilâf Devletleri heyet-i murahhaslarından bazısının memleketlerine avdetlerinde vukubulan beyanatını hakikat ve esas telâkki ederek, Heyet-i Murahhasamıza hücum etmek mesleğinin şayan-ı takdir olmadığını söyledim. Heyet-i Murahhasamızı dinlemek ve onun izahatına inanmak ve ona göre vaziyeti muhakeme etmek lâzımgeldiğini bildirdim.

Heyet-i Murahhasamızın, Heyet-i Vekilenin vermiş olduğu talimatın hilâfında hareket edip etmediğini söylemek salâhiyetinin, Mecliste hazır bulunan Heyet-i Vekileye ait olduğunu dermeyan ettim.

18 Şubat 1923 günü, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya birlikte geldik.

Lozan Konferansı görüşmeleri üzerinde Mecliste ateşli tartışmalar

Baylar, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken benim de geziden dönmekte olduğum anlaşılınca Ankara'da, tuhaf ve yorumu olanaksız bir düşünce uyanmış. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip hükümetle ve Meclisle değinmeden önce benimle buluşup görüşmesi sakıncalı görülmüş... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olmuş. Bunu bana yazan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'di. Elbette, bu habere önem vermedim. Tersine, bir an önce İsmet Paşa ile görüşebilmek için, yolculuğumuzu Eskişehir'de buluşabilecek biçimde düzenlettirdim. Ankara'ya gelişimizden sonra, İsmet Paşa Bakanlar Kurulunda durumu anlattı ve yeni yönerge istedi.

Meclisin görüşünü öğrenmek gerekli görüldü. Sorun Meclise getirildi. Bu konuda Mecliste günlerce ve günlerce görüşmeler ve tartışmalar yapıldı.

Anlaşıldığına göre, karşıcıllar, Delegeler Kurulumuza ve İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde barış olmuşken İsmet Paşa yapmamış, geri dönmüş. Delegeler Kurulu, Bakanlar Kurulunun yönergesine aykırı iş görmüş...

27 Şubat 1923 günlü gizli oturumda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe değin ateşli, coşkulu bir biçimde sürdü. Ben de başından sonuna değin tartışmalara katılmak zorunda kaldım. Karşıcıllar, sanki ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis, olumlu, ya da olumsuz bir karar veremeyecek duruma geldi. Bizim açıkça anladığımız şu idi ki; karşıcıllar, barış konusunu Mecliste kendi tutkularının gerçekleşmesinde kullanmak istiyorlardı. Baylar, kimi basında da bu tutkular şaşılacak bir biçimde ateşli olarak candan körükleniyordu. Bu ruh durumu içinde bulunan Meclis ile barış sorununu sonuçlandırmanın güç olacağını görmek doğal, ama üzüntü vericiydi.

Mecliste yaptığım genel açıklama ile durumun her yönünü açıkladım. Akla gelen her şeyi söyledim. İtilaf Devletleri delege kurullarından kimisinin kendi ülkelerine dönüşlerinde verdikleri demeçleri gerçek ve temel sayarak Delegeler Kurulumuza saldırmanın beğenilecek yanı olmadığını söyledim. Delegeler Kurulumuzu dinlemek, bu kurulun yapacağı açıklamalara inanmak ve ona göre durumu değerlendirmek gerektiğini bildirdim.

Delegeler Kurulumuzun, Bakanlar Kurulunca verilmiş yönergeye aykırı iş görüp görmediğini söylemeye, Mecliste bulunan Bakanlar Kurulunun yetkili olduğunu söyledim.

Nihayet, dedim ki, Heyet-i Murahhasa, Heyet-i Vekileye karşı mes'uldür. Meclise karşı mes'ul olan Heyet-i Vekiledir. Meclis, Heyet-i Vekileye, yeni bir veçhe vermek mecburiyetindedir. Bu veçhe dahilinde, Heyet-i Vekile, Heyet-i Murahhasaya talimat-ı mahsusa verir. Meclisin teferruat ile iştigaline mahal ve imkân yoktur.

Veçhe hakkındaki nokta-i nazarımı da şöyle ifade ettim : «Musul meselesinin muvakkaten talikını mevzu-i bahs etmemek üzere ve fakat idarî, siyasî, malî, iktisadî ve sair mesailde millet ve memleketin hukukunu ve istiklâlini tamam ve emin olarak istihsal etmek ve memalik-i müstahlâsamızın suret-i kat'iyede tahliyesini şart telâkki eylemek esastır.»

Mütaleatıma ilâve ettim ki : «Heyet-i Murahhasamız, kendine tevdi edilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette ifa etmiştir. Milletimizin ve Meclisimizin şerefini muhafaza eylemiştir. Eğer sulh meselesini hüsn-i intaç etmek istiyorsak, Meclis tarafından da, Heyet-i Murahhasaya, manen kuvvet verilerek mesaisine devam ettirilmek lâzımdır. Bu suretle, hareket ederseniz, ümitvar olabiliriz ki, bir sulh safhasına dahil olmak mümkündür.»

Meclisin, mevzu-i bahs mesele hakkındaki münakaşatı durdu. Fakat, muhalifler, hücum için sebepler icat ve ihtira etmekten, kendilerini bir türlü menedemiyorlardı.

Meclisteki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri

Meclisteki muhaliflerin muhtelif tarzda, başka başka zeminler üzerinde hücum hazırlıklarında bulundukları yeni değildi. Seyahate çıktığım tarihten bir gün sonra, «Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi» unvanlı risalenin ortaya atıldığını; bütün Meclisin ve milletin aleyhimize tahrik edilmek istenildiğini arzetmiştim. Buna takaddüm eden bir manevra vardır ki henüz ondan bahsetmedim. Sebebi, Kânunuevvel 1922 iptidasında oynanmak istenen oyun, netayici itibariyle, seyahatim esnasında da devam etmişti. Müsaade buyurursanız, bu meseleye dair burada hatıratınızı ihyaya vesile olacak birkaç söz söyliyeyim :

Muhterem Efendiler, üç meb'us, intihab-ı meb'usan lâyiha-i kanuniyesinin tadili hakkında bir teklif hazırlamışlar.. Muhteviyatına muttali olmuştum.

2 Kânunuevvel 1922 günü, Reis-i Sani Doktor Adnan Bey riyasetinde, vukubulan celsede; makam-ı riyasetten, şu hitap işitildi : «Efendim! İntihab-ı Meb'usan Kanununun tadili hakkındaki teklifin şayan-ı müzakere olduğuna dair Lâyiha Encümeni mazbatası var.» Bu hitap, (okunsun sesleri) ile karşılandı. İki meb'us «ehemmiyeti vardır. Okunmasını teklif ederiz.» diyerek, umumî sesleri tasrih ettiler.

En sonu dedim ki : "Delegeler Kurulu, Bakanlar Kuruluna karşı sorumludur. Meclise karşı sorumlu olan Bakanlar Kuruludur. Meclis, Bakanlar Kuruluna yeni bir yön vermek zorundadır. Bakanlar Kurulu da bu yöne uygun olarak Delegeler Kuruluna özel yönerge verir. Meclisin ayrıntılarla uğraşmasına yer ve olanak yoktur."

Yön üzerindeki görüşümü de şöyle belirttim : "Musul sorununun geçici olarak ertelenmesinden söz etmemek üzere yönetim, siyasa, maliye, iktisat işleriyle ilgili konularda ve öbür sorunlarda ulusun ve ülkenin haklarını, bağımsızlığını tam ve sağlam olarak elde etmek ve kurtardığımız yerlerin kesin olarak boşaltılmasını istemek temel koşuldur."

Sözlerime şunları da ekledim : "Delegeler Kurulumuz, kendine verilen görevi tam ve yetkin olarak yapmıştır. Ulusumuzun ve Meclisimizin onurunu korumuştur. Eğer barış sorununu iyi bir sonuca bağlamak istiyorsak Meclisçe de Delegeler Kuruluna içgücü verilmeli ve çalışmaların sürdürülmesi sağlanmalıdır. Böyle davranırsanız, bir barış evresine gireceğimizi umut edebiliriz."

Meclisin, söz konusu sorun üzerindeki tartışmaları durdu. Ama, karşıcıllar saldırmak için nedenler bulup yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı.

Meclisteki karşıcılların çeşitli saldırıları

Meclisteki karşıcılların, türlü biçimlerde ve başka başka konular üzerinde saldırı hazırlamaları yeni bir şey değildi. Geziye çıkışımın ertesi günü, *İslam Halifeliği* ve *Büyük Millet Meclisi* adlı kitapçığın ortaya atıldığını; bütün Meclisin ve ulusun bize karşı kışkırtılmak istenildiğini söylemiştim. Bundan daha önce bir manevra vardır ki, daha ondan söz açmadım. Çünkü 1922 yılının Aralık ayı başlangıcında oynanmak istenen oyun, bütün sonuçlarıyla gezim boyunca sürüp gitmişti. İzin verirseniz, şimdi bu sorunla ilgili anılarımızı canlandırmaya yarayacak birkaç söz söyleyeyim :

Saygıdeğer baylar, üç milletvekili, milletvekili seçimi yasasında değişiklik yapılması ile ilgili bir önerge hazırlamışlar. (Bu önergede) yazılı olanları öğrenmiştim.

2 Aralık 1922 günü, İkinci Başkan Doktor Adnan Bey'in başkanlık ettiği oturumda, Başkanlık katından şunlar işitildi : "Efendim, Milletvekili Seçimi Yasasının değiştirilmesi ile ilgili önergenin görüşülebileceği yolunda Tasarı Komisyonunun bir yazısı var." Bu sözler, "Okunsun!" sesleriyle karşılandı. İki milletvekili : "Önemlidir, okunmasını öneriyoruz." diyerek, gürültülerin anlamını açığa vurdular.

Reis — Efendim! Bu teklif-i kanuninin okunmadan encümene havalesi teamüldendir, dedi.

"Beni vatandaşlık hukukundan mahrum etmek" teklifi üzerine Mecliste vukubulan beyanatım

Efendiler, meselenin ne olduğunu ve Mecliste cereyan eden müzakereyi o güne ait zabıt ceridesinde okumak mümkündür. Fakat, heyet-i aliyenizi, bu külfetten kurtarmak için müsaade buyurursanız o celsede benim, vukubulan beyanatımdan bir kısmını aynen arzedeyim :

Teklif-i kanuniyi okutmadan encümene havale etmek istiyen reisten söz alarak şu mütaleatta bulundum : «Efendim! Bu teklif-i kanuni bir maksad-ı mahsus ihtiva ediyor ve bu maksad-ı mahsus doğruca şahsıma taallûk ettiğinden, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arzetmek istiyorum. Erzurum Meb'usu Süleyman Necati ve Mersin Meb'usu Salâhattin ve Canik Meb'usu Emin beyefendiler tarafından teklif olunan lâyiha-i kanuniye, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık hukukundan ıskat etmek nokta-i nazarına matuftur. 14'üncü maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada, deniliyordu ki : (Büyük Millet Meclisi'ne aza intihap olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak meşruttur veya daire-i intihabiyesi dahilinde mütemekkin olmak meşruttur. Ondan sonra muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler tarih-i iskânlarından itibaren beş sene mürur etmiş ise intihap olunabilirler).

Maalesef, mahall-i tevellüdüm, bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. Saniyen; herhangi bir daire-i intihabiyenin beş senelik mütemekkini dahi değilim. Mahall-i tevellüdüm, bugünkü hudud-ı milliyemizin haricinde kalmıştır. Fakat, bu, böyle ise, bunda benim kat'iyyen bir kasit ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi, mahv ü muzmahil etmek istiyen düşmanların, harekâtında muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar, tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya vâzıulimza olan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi.

Teklif edilen maddedeki şartları neden haiz değildim?

Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şartı haiz bulunmuyorsam, yani, beş sene mütemadiyen bir daire-i intihabiyede sakin olamamış isem, o da, bu vatana ifa ettiğim hidemat yüzündendir. Eğer, bu maddenin, talep ettiği şartı ihraza çalışsaydım, İstanbul'u, kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaatımı yapmamaklığım lâzımgelirdi. Eğer ben, bir yerde beş sene oturmağa mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbekir istikametinde tevessü eden düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vazife-i vataniyemi yap-

Başkan : "Efendim, bu yasa tasarısının okunmadan komisyona gönderilmesi, geleneğimiz gereğidir." dedi.

Baylar, işin içyüzü ve bu konuda yapılan Meclis görüşmeleri o günkü tutanaklardan okunabilir. Ama yüce kurulunuzu bu yorgunluktan kurtarmak için, izin verirseniz, benim o oturumda yaptığım konuşmanın bir parçasını, olduğu gibi bilginize sunayım :

"Beni yurttaşlık haklarından yoksun etmek" isteyen önerge üzerine yaptığım konuşma

Yasa tasarısını okutmadan komisyona göndermek isteyen başkandan söz alarak şunları söyledim : "Efendim, bu yasa tasarısı özel bir amaç güdülerek hazırlanmış. Bu özel amaç, doğrudan doğruya beni ilgilendirdiğinden, izin verirseniz kısaca düşüncemi bildirmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salâhattin ve Samsun Milletvekili Emin beyefendilerin hazırladıkları yasa tasarısı doğrudan doğruya beni yurttaşlık haklarından yoksun etmek amacını güdüyor. On dördüncü maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada şöyle denildiğini görürsünüz : 'Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak ya da kendi seçim bölgesinde yerleşmiş olmak gerekir. Ondan sonra göçmen olarak gelenlerden Türk ve Kürtler, bir yere yerleştirildikleri günden bu yana beş yıl geçmiş ise seçilebilirler.'

Ne yazık ki, benim doğum yerim, bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü ulusal sınırımızın dışında kalmıştır. Ama, bu böyle ise, bunu ben istemiş değilim ve bunda hiçbir suçum yoktur. Bu, bütün ülkemizi, ulusumuzu dağıtıp yok etmek isteyen düşmanların bu işteki başarılarının biraz olsun önlenemeyişinden ileri gelmiştir. Eğer düşmanlar amaçlarına tam olarak ulaşmış olsalardı, Tanrı korusun, bu tasarıya imza atan bayların doğum yerleri de sınır dışında kalabilirdi.

Önergedeki koşulların bende bulunmayışının nedenleri

Bundan başka, bu maddenin istediği koşul bende yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da, bu yurt uğrunda yaptığım ödevler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği niteliği kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmakla sonuçlanan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer bir yerde beş yıl oturmak zorunda bulunsaydım, benim Bitlis'i ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis'i ve Muş'u kurtarmak gibi bir önemli yurt ödevimi

mamaklığım lâzımgelirdi. Bu efendilerin, talep ettiği şeraiti ihraz etmek isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından, Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bugün hudud-ı milliye dediğimiz hududu fiilen tespit etmemekliğim lâzımgelirdi.

Zannediyorum ki; ondan sonraki mesaim cümlenin malûmudur. Hiçbir yerde, beş sene oturamıyacak kadar sarf-ı mesai etmiş bulunuyorum. Ben zannediyordum ki, bu hidematımdan dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki bütün âlem-i İslâmın muhabbet ve teveccühüne mazharım. Binaenaleyh, bu teveccühata mukabil, vatandaşlık hukukundan ıskata maruz kalacağımı asla hatıra getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki; ecnebi düşmanlar, bana, suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat, hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, Meclis-i âlide, velev iki üç kişi olsun, aynı zihniyette bulunabilsin. Binaenaleyh, ben, anlamak istiyorum, bu efendiler; daire-i intihabiyeleri halkının ciddî olarak tercüman-ı fikir ve hissi midirler?

Yine bu efendilere karşı söylüyorum; meb'us olmak itibariyle tabiî şamil bir sıfatı cami bulunuyorlar. Binaenaleyh, millet bu efendilerle hemfikir midir?

Efendiler, beni vatandaşlık hukukundan ıskat etmek salâhiyeti bu efendilere nereden verilmiştir?! Bu kürsüden, resmen, heyet-i aliyenize ve bu efendilerin daire-i intihabiyeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!»

Milletin, hakkımda izhar ettiği muhabbet ve itimadın samimî ifadeleri

Bu sözlerim ajans ve matbuatla intişar etti. Millet, beyanat ve sualime muttali oldu. Derakap memleketin, bilâistisna, devair-i intihabiyesi müntahib-i hakikileri tarafından, halk tarafından Meclis Riyasetine protestonameler yağdı. Teklif-i kanuniye imza vazeden meb'us efendilerin de daire-i intihabiyeleri halkı kendilerini ve kendileriyle hemfikir olanları takbihte, teahhur etmediler. Milletin, hakkımda izhar ettiği muhabbet ve itimadın samimî ifadelerini ihtiva eylemeleri cihetiyle kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgrafnameler, büyük bir dosya teşkil etmektedir. Dosya muhteviyatı, zamanında matbuat ile de intişar etmiş idi. Ben, burada yalnız, bir daire-i intihabiyenin, Rize'nin şahsıma hitap eden bir telgrafnamesini aynen arzetmekle iktifa edeceğim :

Üç meb'us beyin, İntihap kanunu hakkındaki takrir-i malûmuna, livamız meb'uslarının iştirak etmeyeceği kanaatiyle bir şey yazmağa lüzum görmemiştik. Şimdi, Meb'us Osman Efendiden aldığımız mektupta, kendisinin o takrirle alâkadar ve muhalif gruba mensup olduğunu makam-ı iftiharda bildirmesi üzerine hususat-ı âtiyenin arzına mecburiyet hâsıl olmuştur.

yapmamaklığım gerekirdi. Bu bayların istediği nitelikleri kazanmak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların artıklarından Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunmaya girişmemekliğim ve bugün 'ulusal sınır' dediğimiz sınırı eylemli olarak çizmemekliğim gerekirdi.

Sanıyorum ki, ondan sonraki çalışmalarımı herkes bilir. Hiçbir yerde, beş yıl oturamayacak ölçüde çalışmış bulunuyorum. Ben sanıyordum ki, bu çalışmalarımdan dolayı ulusumun sevgisini ve yakınlığını kazandım. Belki bütün Müslümanlık dünyasının sevgisini ve yakınlığını da kazandım. Bunun için bu sevgi ve yakınlıklara karşılık, yurttaşlık haklarından yoksun bırakılacağımı hiç aklıma getirmezdim. Sanıyorum ve sanıyordum ki dış düşmanlar canıma kıyarak da beni yurdumdaki işimden ayırmaya çalışacaklardır. Ama hiçbir zaman düşünüp düşleyemezdim ki, yüce Mecliste, iki üç kişi bile olsa, özdeş anlayışta bulunabilsin. Bunun içindir ki, ben anlamak istiyorum; bu baylar gerçekten seçim bölgeleri halkının düşünce ve duygularını mı yansıtıyorlar?

Yine bu baylara soruyorum : Milletvekili olmaları bakımından, (bütün ulusun vekili olmak gibi) bir nitelik taşıdıklarına göre, ulus da kendileri gibi mi düşünüyor?

Baylar, beni yurttaşlık haklarından yoksun etmek yetkisi bu baylara nereden verilmiştir? Bu kürsüden açıkça yüce kurulunuza ve bu bayların seçim bölgeleri halkına ve bütün ulusa **soruyorum ve karşılık istiyorum!**"

Ulusun, benim için beslediği içten sevgi ve güveni göstermesi

Bu sözlerim ajansta ve basında yer aldı. Ulus, konuşmamı ve (karşılığını istediğim) soruyu öğrendi. Yurdun bütün seçim bölgelerindeki gerçek seçmenler ve halk, hemen, Meclis Başkanlığına protesto yazıları yağdırdılar. Yasa tasarısına imza atan milletvekili bayların seçim bölgeleri halkı da, onları ve onlarla görüş birliğinde olanları kınamakta gecikmediler. Ulusun, benim için gösterdiği sevgi ve güveni içtenlikle belirtmesi bakımından değerli birer anı olarak saklamakta olduğum bu telyazıları büyük bir dosya tutmaktadır. Bu dosyadaki telyazıları, zamanında gazetelerde de yayımlanmıştı. Ben, burada yalnız bir seçim bölgesinin, Rize'nin bana çektiği bir telyazısını, olduğu gibi sunmakla yetineceğim :

Üç milletvekili bayın, Seçim Yasası ile ilgili bilinen önergesine sancağımız milletvekillerinin katılmayacağı kanısıyla bir şey yazmayı gerekli görmemiştik. Şimdi Milletvekili Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önerge ile ilgili bulunduğunu ve karşıcıl gruptan olduğunu övünürcesine bildirmesi üzerine, şunları bilgilerinize sunmak zorunda kaldık :

1 — (Takdirkârane ve samimî sözlerden sonra) Şahsınız ve muhterem kıymettar rüfeka-yi mesainiz âleyhinde, livamız namına söz söyliyen ve fikr-i muhalefet besliyen ve bizce hiçbir şahsiyet ve mevkii olmıyan meb'usu tel'in ederiz. O, livamızı temsil hakkını da haiz olamaz.

2 — Şu zamanda, vatansızların bile iştirak etmiyeceği fikr-i muhalefet ve mefsedeti bize tavsiye eden meb'us efendinin fikrine iştirak edecek, livamızda bir fert dahi mevcut olmadığını maaşşükran ihtiramat-ı tazimkâranemize terdifen arzeyleriz Efendim.

İmzalar

Yeniden intihabat icrası kararı

Muhterem Efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, vakayiini işaret eylediğimiz tarihte, gösterdiği müşevveş halet-i ruhiye, cidden teemmüle şayan bir mahiyet iktisap etti. Bütün millette, Meclisin vazife ifa edemiyecek bir hale geldiği endişesi hissolunmağa başladı. Mecliste, vaziyeti, itidal ve basiret ile, mütalea ve muhakeme eden aza dahi ıstıraplarını izhardan men'i nefs edemiyorlardı. Artık tereddüde mahal kalmamıştı ki, Meclis tecdit olunmadıkça, millet ve memleketin ağır ve mes'uliyetli işlerini tedvir etmeğe imkân yoktur. Bu zarurete ben de kani oldum. Bir gece, Başvekil Rauf Bey'e ikamet etmekte olduğu istasyon binasında Heyet-i Vekileyi içtimaa davet etmesini, benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey nezdinde içtima eden Heyet-i Vekileye, Meclisin tecdidini, Meclise teklif etmek lüzumundan bahsettim. Kısa bir münakaşadan sonra, Heyet-i Vekile ile mutabık kaldık. Aynı gecede Meclisteki, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyet-i İdaresini de Heyet-i Vekile içtimaına davet ettim. Bu heyet-i idare içinde teklifimi nabemahal bulup istiğrap edenler bulundu. Müzakere ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Maahaza, bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhal grup heyet-i umumiyesini içtima ettirdim. Orada memleketin vaziyet-i umumiyesini, müstacelen görülmesi lâzımgelen millet işlerini izah ettim ve Meclisin artık bu vezaifi ifaya kabiliyeti kalmadığını ifade ve ispat eyliyerek Meclisten tecdid-i intihaba karar vermesini talep etmek icap eylediğini bildirdim. Grup heyet-i umumiyesi, beyanat ve izahatımı hüsn-i telâkki eyledi. Bunun üzerine mesele aynı günde, 1 Nisan 1923'te Meclise nakledildi. Yüz yirmi kadar aza, bir takrirle, Meclise; tecdid-i intihap için bir teklif-i kanunî takdim etti. Meclis, müttefikan «yeniden intihabat icrası karargir oldu» tarzında olan kanunu çıkardı.

Meclisin, bu kararı vermesi inkılâp tarihimizde mühim bir nokta teşkil eder. Çünkü, bu kararı vermekle, Meclis, kendinde hâsıl olan marazı itiraf ve bundan dolayı, millette hissedilen ıstırabı idrak etmiş olduğunu gösterdi.

* * *

1 – (İçten gelen övücü sözlerden sonra) Size ve sayın değerli çalışma arkadaşlarınıza karşı sancağımız adına söz söyleyen ve aykırı görüş besleyen ve bizce hiçbir değeri ve önemi olmayan milletvekilini lanetleriz. Onun sancağımızı temsil etme hakkı da olamaz.

2 – Şu zamanda, vatansızların bile katılmayacağı karşıcıllığı ve karıştırıcılığı bize öğütleyen milletvekili bayın, görüşüne katılacak bir tek kişinin bile sancağımızda bulunmadığını kıvanarak ve üstün saygılarımızla bilgilerinize sunarız efendim.

İmzalar

Yeniden seçim yapılması kararı

Saygıdeğer baylar, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarını anlattığımız günlerdeki, karışık ruh durumu, gerçekten düşünülmeye değer bir nitelik aldı. Bütün ulusta, Meclisin görev yapamayacak bir duruma geldiği kaygısı sezilmeye başladı. Mecliste, durumu soğukkanlılık ve sağgörü ile usa vurup inceleyenler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamıyorlardı. Artık Meclis yenilenmedikçe, ulusun ve ülkenin ağır ve sorumluluğu gerektiren işlerinin yürütülemeyeceğine kuşku kalmamıştı. Bunun zorunlu olduğuna ben de inandım. Bir gece Başbakan Rauf Bey'e, istasyondaki konutunda, Bakanlar Kurulunu toplantıya çağırmasını, benim de geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in konutunda toplanan Bakanlar Kuruluna, Meclisin yenilenmesini, Meclise önermek gerektiğini söyledim. Kısa bir tartışmadan sonra, Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık. Gene o gece, Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Yönetim Kurulunu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu yönetim kurulu içinde, önerimi yersiz bulup şaşanlar oldu. Görüşmeler ve tartışmalar ertesi güne değin sürdü. Böyle olmakla birlikte bu kurulla da anlaştık. Ondan sonra hemen Grup Genel Kurulunu topladım. Bu toplantıda yurdun genel durumunu, ivedilikle görülmesi gereken ulus işlerini anlattım; Meclisin artık bu görevleri yapmaya yeteneği kalmadığını söyleyip tanıtlayarak, Meclisten, seçimlerin yenilenmesine karar vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup Genel Kurulu, sözlerimi ve açıklamalarımı iyi karşıladı. Bunun üzerine konu gene o gün 1 Nisan 1923'te Meclise götürüldü. Yüz yirmiye yakın üye, bir önerge ile, Meclise, seçimlerin yenilenmesi için bir yasa tasarısı sundu. Meclis yeniden seçim yapılması ile ilgili yasayı oybirliği ile kabul etti.

Meclisin bu kararı vermesi devrim tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü bu yasayı çıkarmakla Meclis, kendinde beliren hastalığı kabul ettiğini ve bundan dolayı ulusun duyduğu üzüntüyü anlamış olduğunu gösterdi.

* * *

Lozan Konferansının ikinci safhası ve yeni intihabatta milletin gösterdiği uyanıklık

Efendiler, Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te tekrar içtima etti. Heyet-i Murahhasamız Lozan'da tesis-i sulha çalışırken, ben de, yeni intihabat ile meşgul oluyordum.

Yeni intihabata, malûm olan, umdelerimizi ilân ederek dahil olduk. Nokta-i nazarlarımızı kabul edip meb'us olmak istiyen zevat, evvelâ, umdeleri kabul ettiğini ve nokta-i nazarda müşterek olduğunu bana bildiriyordu. Namzetleri tespit ve zamanında Fırkamız namına, ben, ilân edecektim.

Bu tarzı iltizam etmiştim. Çünkü vukubulacak intihabatta, milleti iğfal ederek, muhtelif emellerle meb'us olmağa çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, beyanat ve irşadatım kemal-i samimiyet ve itimatla karşılandı.

Bütün millet, ilân ettiğim umdeleri, tamamen benimsedi ve umdelere ve hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin, milletçe meb'usluğa intihabına imkân kalmadığı anlaşıldı.

Nurettin Paşa'nın resen meb'us olmak teşebbüsü ve neşrettiği tercümeihal

Filhakika, bazı devair-i intihabiyede, re'sen teşebbüsatta bulunanlar muvaffak olamadılar. Bu meyanda o zaman, henüz Birinci Ordumuzun Kumandanı bulunan Nurettin Paşa da meb'us olmak teşebbüsünde bulunmuştu. Mümkün olmadı. Nurettin Paşa, bu arzusunu bilâhare, münferit bir intihapta, Bursa'da temin etti.

Paşa'nın, re'sen ve müstakillen meb'usluğunu temin için, evvel ve ahir, kendi tarzında, lüzumu gibi propaganda da yaptırmaktan geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki teşebbüsat ve neşriyattan herkesin calib-i dikkati olan bilhassa tercüme-i halidir.

Nurettin Paşa, 1923 yeni intihap senesi, Âbit Süreyya Bey namında bir zata (A. S.) rumuziyle bir tercüme-i hal neşrettirdi.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamid'in başkâtiplerinden merhum Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten evvel, Nurettin Paşa gibi ve onunla beraber fahrî hünkâr yaveri idi. Harb-i Umumi'de İzmir'de ve İstiklâl seferinin nihayetinde Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın tercüme-i halini muhtevi risaleyi yazan Âbit Süreyya Bey değildir. Risale yazılı olarak kendisine verilmiştir. Ondan, inisiyallerini koyması ve hissedar bulunduğu Matbaa-i Osmaniye'de tab'ettirmesi Nurettin Paşa tarafından rica olunmuştur.

Baylar, Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. Delegeler Kurulumuz Lozan'da barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimlerle uğraşıyordum.

Lozan Konferansının İkinci evresi ve yeni seçimlerde ulusun gösterdiği uyanıklık

Yeni seçimlere, bildiğiniz ilkelerimizi ilan ederek girdik. Görüşlerimizi benimseyip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce ilkeleri benimsediğini ve görüşlerimize katıldığını bana bildiriyorlardı. Adayları ben saptayacaktım ve zamanında partimiz adına ben ilan edecektim.

Böyle bir yöntem izlemeyi gerekli görmüştüm; çünkü, yapılacak seçimlerde ulusu aldatarak çeşitli ereklerle milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Ülkenin her yerinde, konuşmalarım ve uyarmalarım büyük bir içtenlikle ve güvenle karşılandı.

Bütün ulus, ortaya attığım ilkeleri tümüyle benimsedi. İlkelere ve dahası, bana bile, karşıcıl durum alacakların ulusça milletvekilliğine seçilemeyecekleri anlaşıldı.

Nurettin Paşa'nın bağımsız olarak milletvekili seçilmeye girişmesi ve yayımladığı yaşamöyküsü kitapçığı

Gerçekten, kimi seçim bölgelerinde kendi başlarına (seçilmek) isteyenler başarı sağlayamadılar. Bu arada, o zaman daha Birinci Ordumuzun Komutanı bulunan Nurettin Paşa da milletvekili olmaya girişmişti, seçilemedi. Nurettin Paşa bu isteğini daha sonra bir ara seçiminde, Bursa'da gerçekleştirdi.

Paşa'nın, kendi başına ve bağımsız olarak milletvekili seçilmek için, her zaman olduğu gibi kendi yöntemine göre, gerekli propagandayı yaptırmaktan da geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki girişim ve yayınlardan herkesin dikkatini çeken, özellikle Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsü kitapçığıdır.

Nurettin Paşa, yeni seçim yılı olan 1923'te Âbit Süreyya Bey adında bir kişiye A. S. simgesiyle, bir yaşamöyküsü yayımlattı.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamit'in başyazmanlarından rahmetli Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten önce Nurettin Paşa gibi ve onunla birlikte Padişahın onursal yaveri idi. Birinci Dünya Savaşında İzmir'de, Kurtuluş Savaşının sonunda da Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu üstenciliği[1] yaptı. Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsü kitapçığını yazan, Âbit Süreyya Bey değildir. Kitapçık, yazılı olarak kendisine verilmiş ve Nurettin Paşa ondan adının ilk harflerini kitapçığa koyarak ortağı bulunduğu "Matbaa-i Osmaniye[2]"nde bastırmasını rica etmiştir.

[1] müteahhitliği.
[2] Osmanlı Basımevi.

Bu risalenin kabında, şu yazılar okunur :
«İzmir Fatihi, Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercüme-i Hali.»

Efendiler, on dokuz sahifeden ibaret olan bu tercüme-i hal risalesinin ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu tercüme-i halin, memleketin bütün münevveranı tarafından okunmasını çok istifadeli ve terbiyevî buluyorum. Yalnız, bu risaleyi okuyanların veya okuyacak olanların, risalede temas edilen vakayi ve hadisat hakkında başka ve mevsuk menabiden de malûmat edinerek, metinle hakikati mukayese ve muhakeme eylemeleri lüzumludur.

Bu risalenin mahiyeti ve delâlet ettiği zihniyet hakkında bir fikir edinmek için, bazı noktalarını hep beraber mütalea edelim :

Risalenin kabındaki yazılardan sonra, metnin serlevhasında da şu sözler vardır :

«Kûtülamare muhasırı, Bağdat müdafii, Yemen, Selmanipâk, Garbî Anadolu, Afyon Karahisar, Dumlupınar, İzmir muharebatı galibi ve İzmir fatihi.»

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı «muhasır», «galip», «fatih» unvanları hakkında, beyan-ı mütaleayı, tehir ederek, risalenin metnine girelim.

Paşa, Konyar namındaki Türk aşiretine mensup merhum Müşir İbrahim Paşa'nın mahdumu ve sülâle-i Hazret-i Peygamberîden Âyan azası şeyhülvükelâ Bursalı Rıza Efendi merhumun ahfadından imiş.. Bu malûmata ve tarz-ı beyana göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk ve hem Arap'tır. Babası ve büyükbabalariyle de müftehirdir. Burada, babasının büyük adam olmasiyle iftihar eden Bizans İmparatoru *Teodos*'a (Theodosius), babası ve anası **Türk** olan Attilâ'nın «ben de, büyük ve asil bir milletin evlâdıyım» dediğini hatırlatmadan geçemiyeceğim.

«Mekâtip tahsilinden başka hususî tahsiller görmüş olan Nurettin Paşa 1893'te Mekteb-i Harbiye'den neş'etle Hassa Ordusu Erkânıharbiyesine tayin..» olunmuş..

Nurettin Paşa, erkânıharp tahsili görmemiş ve o sınıfa dahil olmamıştır. Binaenaleyh, ordu erkânıharbiyesine tayin olunamaz. Olsa olsa, bir kıt'a-i askeriyeye gönderilmeyip ordu erkânıharbiyesinde mülhaklık veya buna mümasil bir vazife ile alıkonulmuş olabilir.. Bittabi, genç bir mülâzım için, hayat-ı askeriyeye, buradan başlamak şayan-ı iftihar bir mebde teşkil etmez. Kıt'a-i askeriyeye

Bu kitapçığın kabında şu yazılar okunur :

"İzmir Fatihi, Karahisar ve Dumlupınar Savaşlarında Düşmanı Yenen Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Yaşamöyküsü".

Baylar, on dokuz sayfa tutan bu yaşamöyküsü kitapçığını kaç kişinin okuduğunu bilmiyorum. Ben bu kitapçığı ülkedeki bütün aydınların okumasını çok yararlı ve eğitici buluyorum. Yalnız bu kitapçığı okuyanların, ya da okuyacak olanların kitapçıkta değinilen olaylar ve işler üzerinde, başka ve güvenilir kaynaklardan da bilgi edinerek, yazılanlarla gerçekleri karşılaştırmaları ve yargıya varmaları gereklidir.

Bu kitapçığın niteliği ve ortaya koyduğu anlayış üzerinde bir yargıya varmak için, kimi noktalarını birlikte inceleyelim :

Kitapçığın kabındaki yazılardan sonra, yazının başlığında da şu sözler vardır :

"Kûtülamare'yi Kuşatan, Bağdad'ı Savunan ; Yemen, Selmanpâk, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Savaşlarında Düşmanı Yenen ve İzmir Fatihi".

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatan", "yenen", "kurtaran" sanları üzerinde düşünceleri sonraya bırakarak, kitapçığın içindekilere geçelim :

Paşa, "Konyar" adındaki Türk boyundan olan rahmetli Mareşal İbrahim Paşa'nın oğlu, **Peygamber Hazretlerinin soyundan** Ayan üyesi ve eski nazırların en yaşlısı [1] Bursa'lı rahmetli Rıza Efendi'nin torunlarından imiş... Bu bilgiye ve anlatış biçimine göre, Mehmet Nurettin Paşa hem Türk, hem de Arap'tır. Babasıyla ve büyükbabalarıyla da övünmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla övünen Bizans İmparatoru Theodosius'a, babası ve anası Türk olan Attilâ'nın ; "Ben de, büyük ve soylu bir ulusun çocuğuyum." dediğini anımsatmadan geçemeyeceğim.

"Okul öğreniminden başka, özel öğrenimler de görmüş olan Nurettin Paşa 1893'te Harp Okulunu bitirerek Birinci Ordu [2] Karargâhına kurmay görevlisi olarak atan"mış...

Nurettin Paşa kurmaylık öğrenimi görmemiş ve o sınıfa girmemiştir. Bundan dolayı, ordu karargâhında kurmaylık görevine atanamaz. Olsa olsa, bir birliğe gönderilmeyip ordu karargâhında yardımcılık görevi ile, ya da buna benzer bir görevle alıkonulmuş olabilir. Elbette genç bir teğmen için askerlik görevine buradan başlamak övünülecek bir başlangıç sayılmaz. Birliklerden birine

[1] Şeyhülvükelâ.

[2] Hassa Ordusu.

tayin olunmak ve orada askerlik hayatının ciddiyet ve müşkülâtına alışmak esastır.

Nurettin Paşa 1897'de[1] Yunan harbine gönüllü olarak iştirak etmiş ve başkumandanlığa tayin edilen Gazi Osman Paşa yaverliğine ve İstanbul'a avdette hünkâr yaverliğine ve mihmandarlıklara.. tayin olunmuş..

Malûm olduğuna göre, Gazi Osman Paşa, İstanbul'dan Selânik'e kadar gitmiş ve muharebe meydanına gitmeden, Selânik'ten avdet eylemiştir. Vazife-i fiiliye ifa etmemiş bir kumandanın yaverliğine ve ondan sonra da Sultan Hamid'in yaverliğine ve birtakım mihmandarlıklara tayin edilmiş olmak bilmem ki, ne dereceye kadar zikre ve iftihara şayan olabilir?!

Nurettin Paşa «sırasiyle kaymakamlığa ve miralaylığa terfi ve 1908 senesi iptidalarında Selânik'te Üçüncü Ordu Erkânıharbiye Şube-i Mahsusası Müdiriyetine tayin» olunmuş.. Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile miralaylığa kadar terfi etmiş olduğu, meşrutiyet ilânından sonra rütbesinin tekrar binbaşılığa tenzil edilmiş olmasiyle anlaşılıyorsa da, Selânik'te Üçüncü Ordu Erkânıharbiye Şube-i Mahsusası Müdiriyetine tayinini anlamak müşküldür. Çünkü, benim de erkânıharbiyesinde bulunduğum o orduda, denildiği gibi bir şube-i mahsusa yoktu. İhtimal, ordu kumandanı olan babası, mahdumu için, hususi ve mahrem umura ait, bir şube-i mahsusa teşkil etmiş olacak..

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Kumandanı bulunan «pederi Müşir İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılâbının husulüne ve ihtilâlin itidal ve selâmet-i cereyanına hizmet ve delâlet eylemişler..»

Tercüme-i hal risalesinde, Nurettin Paşa'nın, iki defa Sultan Hamit tarafından taht-ı tevkif ve isticvaba alındığı ve bir defasında teb'ide ve diğer defasında tardiyle altı sene hapsine karar verildiği, ve fakat pederinin şefaat ve delâletiyle kurtulduğu hikâyesinden sonra.. «İstanbul'dan bir takribini bulup tekrar Rumeli'ye geçerek 1908 Meşrutiyet inkılâbının ihzar ve icrasına diğer rüfekasiyle beraber hizmet etmiştir» ibaresi yazılıdır.

Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü hulâsaten ifade etmek lâzımgelirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e efkâr-ı ahraranesinden dolayı kızdıkça, onu kaymakamlığa, miralaylığa terfi ederek[2] sırmasını arttırır ve babasının şefkat ve nüvazişine teslim edermiş...

[1] 1934 basımında, yanlış olarak 1887'dir. 1927 basımında : 1312'dir. Doğrusu 1313'tür.

[2] "ettirerek" olmalıdır.

atanmak, orada askerliğin sıkı düzenine ve güçlüklerine alışmak gerektir.

Nurettin Paşa : "1897[1]de Yunan savaşına gönüllü olarak katılmış ve Başkomutanlığa atanan Gazi Osman Paşa'nın emir subaylığına, İstanbul'a dönüşünde de padişahın yaverliğine ve konukçuluk görevlerine..." atanmış.

Bilindiği üzere Gazi Osman Paşa, İstanbul'dan Selânik'e dek gitmiş ve savaş alanına gitmeden Selânik'ten geri dönmüştür. Savaşa girmemiş bir komutanın emir subaylığına, ondan sonra da Sultan Hamit'in yaverliğine ve birtakım konukçuluk görevlerine atanmış olmak, bilmem ki ne denli anılmaya ve övülmeye değer görülebilir?

Nurettin Paşa : "Sırasıyla yarbaylığa ve albaylığa yükseltilmiş ve 1908 yılı başlarında Selânik'te Üçüncü Ordu Karargâhı Özel Şube Müdürlüğüne atan"mış... Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile albaylığa dek yükselmiş olduğu, Meşrutiyet kurulduktan sonra yeniden binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selânik'te Üçüncü Ordu Karargâhı Özel Şube Müdürlüğüne atanmasını anlamak güçtür. Çünkü, karargâhında benim de görevli bulunduğum o orduda, denildiği gibi özel bir şube yoktu. Anlaşılan, ordu komutanı olan babası, oğlu için, özel ve gizli işlerle ilgili özel bir şube kurmuş olacak...

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı bulunan : "Babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet devriminin **yapılmasına** ve **ayaklanmanın ılımlı** ve esenli olarak yürütülmesine çalışmışlar ve önderlik etmişler..."

Yaşamöyküsü kitapçığında, Nurettin Paşa'yı Sultan Hamit'in iki kez tutuklatıp sorguya çektirdiği; birincisinde sürgüne gönderilmesine, ikincisinde askerlikten kovularak altı yıl hapsine karar verildiği; ama babasının araya girip yalvarması üzerine kurtulduğu öyküsünden sonra : "İstanbul'dan bir yolunu bulup yine Rumeli'ye geçerek, 1908 Meşrutiyet devriminin hazırlanması ve yapılması için öteki arkadaşlarıyla birlikte çalışmıştır." sözleri yazılıdır.

Nurettin Paşa'nın uğradığı kıyını kısaca anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, özgür düşüncelerinden ötürü Nurettin Bey'e kızdıkça onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırmasını artırır ve onu, babasının sevecenlik ve okşamasına bırakırmış...

[1] Karşı sayfadaki nota bakınız.

Nurettin Paşa'nın ve babası Müşir İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet inkılâbına suret ve derece-i temaslarına ait hatıralarım

Müşir İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ordu Kumandanlığı ve mahdumu Nurettin Bey'in babasının yaverliği ve Meşrutiyet inkılâbına suret ve derece-i temasları hakkında bir nebze malûmat vermek isterim. Bunun için, maziden kısa bir hatıramın nakline müsaadenizi rica edeceğim.

Efendiler, muhtelif vesilelerle mesmuunuz olmuş bulunacağına şüphe yoktur ki, ben, erkânıharp yüzbaşısı olur olmaz, Sultan Hamit tarafından, Suriye'ye nefyolundum. Orada üç sene kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu mıntıkası olan Makedonya'ya nakledildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu karargâhı orada bulunuyordu. Selânik'te başkaca «Üçüncü Ordu Müşiriyeti» unvanında bir kumanda makamı vardı. Üçüncü Ordu Kumandanı Selânik'te otururdu.

Orada da «Maiyet-i Müşirî Erkânıharbiyesi» diye bir erkânıharbiye vardı. Ben, 1908 senesinde, kolağası rütbesinde ve bu erkânıharbiyede memur idim. İstihsal-i hürriyete çalışan, hafi cemiyet ile pek yakından münasebetim vardı. Yanyalı Esat Paşa Üçüncü Ordu Kumandanı idi.

Süleyman Paşazade Ali Rıza Paşa erkânıharbiye reisimiz idi. Binbaşı rütbesinde bulunan merhum Cemal Paşa ve binbaşı rütbesinde olan Fethi Bey (elyevm Paris Sefiri) ve ben maiyet-i müşirî erkânıharbiyesini teşkil ediyorduk.

Her üçümüz, cemiyetin azası bulunuyorduk. Mesaimiz, cemiyetin temin-i muvaffakıyetine matuf idi.

O tarihlerde, Üçüncü Ordu mıntıkasına dahil Serez'deki fırkanın ve Serez mıntıkasının kumandanı, müşir rütbesinde bir zât idi. Bu zât, Sultan Hamid'in fevkalâde emniyet ve itimadına mazhar bulunuyordu. Rütbesinin müşir olmasına, Esat Paşa'nın kendinden dûn rütbede bulunmasına rağmen İstanbul ile Makedonya arasında emniyetli bir mıntıka tesisi maksadiyle Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte, bu mühim kumandan, Müşir İbrahim Paşa idi. Mahdumu Nurettin Bey (Nurettin Paşa) de babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyet ilânına takaddüm eden günlerde, Müşir İbrahim Paşa'nın mıntıkasında, bir binbaşı, istibdad-ı idare aleyhinde beyanatta bulunmuş.. Bir casus bunu jurnal etmiş.. Mahallinde tahkik-ı keyfiyet için o zaman Selânik'te Merkez Kumandanı bulunan, Kaymakam Nâzım Bey İstanbul'dan memur edildi.

Cemiyet, Nâzım Bey'i, bu vazifeyi ifadan menetmek üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a celbolundu. Vak'anın tah-

Mareşal İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanlığı, oğlu Nurettin Bey'in, babasının emir subaylığı ve bunların Meşrutiyet devrimine ne denli ve ne ölçüde katıldıkları üzerinde birazcık bilgi vermek isterim. Bunun için, geçmiş günlerle ilgili kısa bir anımı anlatmama izninizi rica edeceğim.

Nurettin Paşa ile babasının Meşrutiyet Devrimine katılışları ile ilgili anılarım

Baylar, çeşitli nedenlerle elbette şunları duymuşsunuzdur : Ben kurmay yüzbaşı olur olmaz, Sultan Hamid'in (buyruğu) ile Suriye'ye sürüldüm. Orada üç yıl kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu bölgesi olan Makedonya'ya gönderildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu karargâhı orada bulunuyordu. Selânik'te başkaca "Üçüncü Ordu Mareşalliği" adında bir komuta makamı vardı. Üçüncü Ordu Komutanı Selânik'te otururdu.

Orada "Mareşallik Kurmaylığı [1]" diye bir kurmaylık da vardı. Ben 1908 yılında, kolağası olarak bu karargâhta görevli idim. Ulusu özgürlüğe kavuşturmak için çalışan gizli dernekle pek yakından ilişkim vardı. Yanyalı Esat Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı idi.

Süleyman Paşa oğlu Ali Rıza Paşa, kurmay başkanımızdı. O zaman binbaşı olan rahmetli Cemal Paşa ve Binbaşı Fethi Bey (şimdi Paris Elçisi) ve ben mareşallik karargâhının kurmayları idik.

Her üçümüz, derneğin üyesi bulunuyorduk. Derneğin başarıya ulaşması için çalışıyorduk.

O günlerde, Üçüncü Ordu bölgesinde bulunan Serez'deki tümenin ve Serez Bölgesinin komutanı, mareşal aşamasında bir kişi idi. Bu kişiye, Sultan Hamid pek çok güveniyor ve inanıyordu. Bu kişi mareşal olmasına ve Esat Paşa'dan daha üstün bir aşamada bulunmasına karşın, İstanbul ile Makedonya arasında bir güvenlik bölgesi kurmak amacıyla, Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte bu önemli komutan, Mareşal İbrahim Paşa idi. Oğlu Nurettin Bey (Nurettin Paşa) da, babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyetin kuruluşundan önceki günlerde, Mareşal İbrahim Paşa'nın bölgesinde bir binbaşı, zorbalık yönetimini [2] yerici bir konuşma yapmış. Bir çaşıt bunu jurnal etmiş. Yerinde soruşturma yapmak için, o zaman Selânik'te Merkez Komutanı bulunan Yarbay Nâzım Bey İstanbul'ca görevlendirildi.

Dernek, Nâzım Bey'in bu görevi yapmasını önlemek için, onu vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a götürüldü.

[1] Maiyeti Müşiri Erkânıharbiyesi.
[2] istibdat idaresini.

kikıne, İstanbul'dan değil, ancak orduca tayin olunacak memurun gidebileceği fikri telkin olundu. Ben memur oldum. Bittabi vazifem, istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşıyı kurtarmak idi.

Evvelâ, Serez'e gittim. Müşir İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Esna-yi mülâkatta anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi vardır. İbrahim Paşa, kendi mıntıkası dahilinde Sultan Hamit ve istibdad-ı idare aleyhinde hiçbir fert bulunmadığını ve bulunamıyacağını sultana temin etmişti. Buna rağmen, mevzu-ı bahs binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamid'in Müşir İbrahim Paşa'ya olan itimadını selbedecek mahiyette idi. Bu jurnal muhteviyatının tahakkuku, İbrahim Paşa'nın aleyhinde idi. Bunu istemiyordu. Ben, derhal Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki : «Paşa Hazretleri, mıntıka-i devletinizde zât-ı şahane aleyhinde mütehassis bir ferdin bulunabileceği memul değildir. Verilmiş olan jurnal muhteviyatının mahallinde tahkiki, taraf-ı devletinizden müesses inzıbat ve telkin edilmiş olan sadakat hislerini sühuletle tebarüz ettirecektir. Arzu buyurursanız, yapacağım tahkikat raporunun, bir suretini zât-ı devletinize de göndereyim.»

İbrahim Paşa, bu beyanatımdan çok ferahladı. Benden memnun oldu ve mahdumu Nurettin Bey'i çağırtıp bana izaz ve ikram edilmesini ve mahall-i vak'aya seyahatim için teshilâtta bulunulmasını emretti.

Tahkikatımın neticesi binbaşıyı kurtardı. Jurnal vereni müfteri cezasına çarptırdı. Müşir İbrahim Paşa da, sultana kendi mıntıkasında, aleyhtar bir ferdin bulunamıyacağını ispat ederek hakkındaki emniyet ve itimad-ı şahaneyi teyit eyledi.

Müşir İbrahim Paşa'nın, bu suretle hakkındaki itimadı teyit etmesi, çok geçmeden, kendisinin bütün Makedonya'yı, istibdat aleyhtarlarından tathirine memuriyetini ihzar etti.

Bu noktayı biraz izah edeyim. Cemiyet, bütün Makedonya'da, teşkilât ve faaliyetini tezyit etti. Artık, hemen alenî ve biperva harekâta başlandı.

Selânik'te, ordu müşiriyetinde bulunan Esat Paşa'ya itimat kalmadı. Erkânıharbiye Reisimiz olan Ali Rıza Paşa hakkında şüpheye düşüldü. Bunlar birer birer Sultan Hamit tarafından bera-yı isticvap İstanbul'a celbolundu. Ordu müşirliğine, ezhercihet şayan-ı emniyet ve itimat olan Müşir İbrahim Paşa tayin ve izam olundu.

İbrahim Paşa'nın Selânik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemal Bey (merhum Cemal Paşa) her ihtimale karşı bir vesile ile mer-

Olayı soruşturmaya, İstanbul'dan değil, ancak orduca görevlendirilecek bir kişinin gidebileceği, ilgililere anlatıldı. Ben görevlendirildim. Elbette görevim zorbalık yönetimini yermiş olan binbaşıyı kurtarmaktı.

Önce Serez'e gittim. Mareşal İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Paşayla görüşürken anladım ki, kendisinin büyük bir kaygısı vardır. İbrahim Paşa, kendi bölgesi içinde Sultan Hamid'e ve zorbalık yönetimine karşıcıl hiçbir kişi bulunmadığı ve bulunamayacağı yolunda, Padişaha güvence vermişti. Buna karşın, söz konusu binbaşı için verilen jurnal, Sultan Hamid'in Mareşal İbrahim Paşa'ya olan güvenini sarsacak nitelikteydi. Bu jurnalde yazılanların doğru çıkması, İbrahim Paşa'nın durumunu kötüleştirecekti. Bunu istemiyordu. Ben hemen, Paşa'nın kaygısını anladım ve dedim ki : "Paşa Hazretleri, sizin bölgenizde Padişah Hazretleri için kötü duygu besleyen bir kişinin bulunabileceği umulmaz. Verilmiş olan jurnalda yazılanların, yerinde soruşturulması, yüksek kişiliğinizce kurulmuş olan düzenbağını ve aşılanmış olan bağlılık duygularını kolaylıkla ortaya çıkaracaktır. İsterseniz, yapacağım soruşturma raporunun bir örneğini yüksek kişiliğinize de göndereyim."

Bu sözlerim İbrahim Paşa'nın sıkıntısını dağıttı. Beni beğendi. Oğlu Nurettin Bey'i çağırtıp beni ağırlamalarını ve olayın geçtiği yere gidebilmem için kolaylık gösterilmesini buyurdu.

Soruşturmamın sonucu, binbaşıyı kurtardı; jurnal vereni, "karaçalıcılık" cezasına çarptırdı. Mareşal İbrahim Paşa da, bölgesinde karşıcıl bir kişinin bulunamayacağını tanıtlayarak, padişahın kendisine olan inan ve güvenini pekiştirdi.

Mareşal İbrahim Paşa'nın böylece kendisine karşı beslenen güveni pekiştirmesi, çok geçmeden, bütün Makedonya'yı zorbalık yönetimine karşıcıl olanlardan temizlemekle görevlendirilmesine yol açtı.

Bu noktayı biraz açıklayayım. Dernek, bütün Makedonya'da örgütünü genişletti ve çalışmalarını artırdı. Artık hemen açıktan açığa ve korkusuzca çalışmalara başlandı.

Selânik'te, Ordu Mareşalliğinde bulunan Esat Paşa'ya güven kalmadı. Kurmay Başkanımız olan Ali Rıza Paşa'ya karşı kuşkuya düşüldü. Sultan Hamid bunları sorguya çekmek üzere birer birer İstanbul'a çağırttı. Ordu Mareşalliğine, her bakımdan inanılan ve güvenilen Mareşal İbrahim Paşa atandı ve gönderildi.

İbrahim Paşa'nın Selânik'e gelmekte olduğu duyulunca, Cemal Bey (rahmetli Cemal Paşa), ne olur ne olmaz diye, sudan

kezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey, zaten daha evvel Jandarma Mektebi Kumandanlığı'na geçmişti. Merkezde ordu kumandanı, erkânıharbiye reisi namlarına yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen kumandana Üçüncü Ordu Kumandanlığı'nı ben devr ü teslim edecektim. Filhakika öyle oldu.

İbrahim Paşa, refakatinde mahdumu Nurettin Bey olduğu halde, trenle geç vakit Selânik'e muvasalat etti. Doğru kumandanlık dairesine geldi. Orada, kendisine vaziyeti takdim ettim. Gece olmasına rağmen tekmil ordu erkânıharbiyesine memur rüesayı birer, birer görmek istedi. Herkes gelip kendini takdim ediyordu. Müşir Paşa, her yeni tanıdığı zâta, kendisinin ne kadar şedit olduğunu, insanı mahvetmek kudretinde bulunduğunu anlatmağa çalışır birtakım tavırlar takınarak, hiç de münasebeti olmıyan sözler söyliyerek, arasıra, çizmeli ayaklarını yere vurarak, ilk andan itibaren tethiş politikası tatbikına başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden, bir süvari, bir binek atı getirdi ve Müşir Paşa'nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman, anladım ki, yeni kumandan benim vazifeye devam edebileceğimi emretmiş..

Şimdi Efendiler; gelelim ihtilâl ve inkılâp safhasına...

İbrahim Paşa'nın, tethiş politikası, ihtilâl komitesinin tehditkâr vaziyetiyle karşılandı. Paşa hiddet ve şiddetini bir tarafa bırakmak mecburiyetini hissetti. Bazı arkadaşlar, bu meyanda en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) vasıtasiyle ihtilâl cemiyetinin kuvvetinden ve teşebbüsündeki ciddiyetten İbrahim Paşa'nın mahdumu haberdar edildi. Babasının cemiyet aleyhine harekette bulunmaması ihtar ve Paşa'dan teminat talep olundu. Meselâ; Kumandan Paşa Cemiyet aleyhinde hareket etmiyeceğini işaret etmek üzere, cuma namazını filân camide kılacak ve ikinci safta ahz-i mevki edecektir, gibi birtakım taleplerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey bu gibi tebligatı pederine isma için vasıta ittihaz ediliyordu. Fakat mühim meselelerde daha çok tavzif edilen ve faal bulundurulan babasının yaveri Nurettin Bey değil, cemiyetin aza ve mutemedi ve kumandanlık makamı yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami Bey'di (elyevm muharrir ve muallimdir).

İbrahim Paşa, cemiyetin ihtaratına mutavaate mecbur edildi. Fakat, cemiyetin teşkilât, teşebbüsat, mukarrerat ve icraatından hiçbir vakit haberdar edilmemiştir.

Hürriyet ve meşrutiyet ilânından da, ne İbrahim Paşa'nın ve ne de mahdumu Nurettin Bey'in, daha evvel, hiçbir suretle ve asla haberleri dahi olmamıştır. Meşrutiyet ilânı meselesinin tamamen

bir nedenle merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey de, daha önce Jandarma Okulu Komutanlığına geçmişti. Selânik'te Ordu Komutanı ve Kurmay Başkanı yerine yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen komutana, Üçüncü Ordu Komutanlığını ben teslim edecektim. Gerçekten de öyle oldu.

İbrahim Paşa, oğlu Nurettin Bey ile birlikte, trenle geç vakit Selânik'e geldi. Doğru Komutanlık katına geldi. Orada kendisine durum üzerinde bilgi verdim. Gece olmasına karşın, Ordu Karargâhında görevli bütün başkanları birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini tanıtıyordu. Mareşal Paşa, her yeni tanıdığı kişiye, kendisinin ne denli sert olduğunu, insanı yok edebilecek güçte bulunduğunu anlatmaya çalışır birtakım davranışlarda bulunarak; hiç de yeri olmayan sözler söyleyerek; ara sıra çizmeli ayaklarını yere vurarak, daha başlangıçta korkutma siyasası uygulamaya başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden, bir süvari, bir binek atı getirdi ve Mareşal Paşa'nın beni istediğini söyledi. Komutanlığa geldiğim zaman anladım ki, yeni komutan benim görevimde kalabileceğimi buyurmuş...

Şimdi baylar, gelelim ayaklanma ve devrim evresine...

İbrahim Paşa'nın korkutma siyasası, gizli derneğin gözdağı verici tepkisiyle karşılandı. Paşa öfke ve sertlikten vazgeçmek zorunluğunu duydu. Kimi arkadaşlar ve bu arada en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) aracılığıyla gizli derneğin gücü ve girişimindeki sıkı tutum İbrahim Paşa'nın oğluna anlatıldı. Babasının derneğe karşı aykırı bir davranışta bulunmaması söylendi ve Paşa'dan güvence istendi. Örneğin : "Komutan Paşa, gizli derneğe karşı aykırı bir davranışta bulunmayacağını anlatmak üzere, cuma namazını filan camide kılacak ve ikinci sırada namaza duracaktır..." gibi birtakım isteklerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey, bu gibi bildirimleri babasına duyurmak için aracı olarak kullanılıyordu. Ama önemli işlerde görevlendirilen ve çalıştırılan, babasının emir subayı Nurettin Bey değil, daha çok, derneğin üyesi ve güvenilir adamı, Komutanlık makamı Emir Subayı Yüzbaşı Kâzım Nami Bey (şimdi yazar ve öğretmen) idi.

İbrahim Paşa, derneğin isteklerine uymak zorunda bırakıldı. Ama derneğin örgütlerinden, girişimlerinden, kararlarından ve yaptığı işlerden kendisine hiçbir zaman bilgi verilmemiştir.

Özgürlük ve Meşrutiyet devriminin ne zaman yapılacağını da, ne İbrahim Paşa ne de oğlu Nurettin Bey, daha önceden hiç duymamışlardır bile. Meşrutiyetin kuruluşu sorununun tümüyle

içinde bulunduğum ve bütün teferruat ve safahatiyle şahsan ve yakından münasebettar olduğum cihetle, bu husustaki hatıratım aynen mahfuzumdur.

Hürriyet ve meşrutiyet ilânı tezahüratında istical ettiği zannolunan Üsküp'teki tertibatı, Selânik'te ve diğer yerlerde alınacak tertibat ile uygun bir tarza koymak için Üsküb'e gitmiştim. Oradan avdetimde ve artık her yerde fiilî tezahürat başladıktan sonra, Müşir İbrahim Paşa beni davet etti ve şu beyanatta bulundu : «Beni, ordu kumandanlığında ipka edecek misiniz, etmiyecek misiniz? İpka olunmıyacak isem şahsım tecavüz ve hakarete duçar edilmeden hemen İstanbul'a hareket edeyim.» Hatta Paşa, bürosu üstünde duran yazı hokkasını eline alarak aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ilâve etti : «Burada, benim, yalnız bir hokkam var, onu alır, giderim.»

İcap edenlerle görüştükten sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet namına salâhiyettar olan diğer arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın kumandanlığı meselesini müzakere ettik. Bir zaman için, kalmasında mahzur görmedik. Kumandanlıkta kalacağı hakkındaki cemiyet kararını ben kendisine tebliğ ettim.

Fakat, bir, iki gün sonra, dağa çıkmış olan zabitandan bir mülâzim efendi, İbrahim Paşa'ya bulunduğu yerden hakaretle mali bir telgraf çekmiş.. İbrahim Paşa, derhal beni çağırttı ve telgrafı uzatarak dedi ki : «Beni kumandan olarak burada muhafaza edeceğinizi bildirmiştiniz. Bu hakaret nedir?»

Kumandan Paşa'ya, cemiyetçe hakkında ittihaz ettiğimiz kararı, tekmil teşkilâta iblâğ edecek kadar zaman geçmediğini, bilhassa dağ başında bulunan zabitlerimizin herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi telgrafları keşide ettirmelerine mâni olmak, bugünlerde müşkül olacağını takdir etmesini söyliyerek, kendisini tesliyeye çalıştım.

Fakat, aradan çok geçmeden, o zaman Hudud-ı Yunaniye Kumandanı bulunan Muhlis Paşa, cemiyetin Manastır'daki heyet-i merkeziyesi tarafından Manastır'a davet olunmuş.. Muhlis Paşa, Ordu Kumandanı İbrahim Paşa'dan mezuniyet almaksızın Manastır'a gitmiş.. Bundan müteessir olan İbrahim Paşa Muhlis Paşa'ya tekdiramiz iş'arda bulunmuş..

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı davet eden, heyet-i merkeziye, İbrahim Paşa'ya uzun bir telgraf çekmiş.. Bu defa da, Müşir Paşa beni davet ederek telgrafı gösterdi ve : «Ya bu ne?» dedi.

Telgrafı baştan nihayete kadar okudum. Bu telgrafta Konyar aşiretine mensup Müşir İbrahim Paşa'nın bütün hayatı, ma-

içinde bulunduğum, bütün ayrıntıları ve evreleriyle yakından ilişkili olduğum için, bu konudaki anılarım, olduğu gibi aklımdadır.

Özgürlük ve Meşrutiyet devrimi ile ilgili gösterilerinde ivedi davrandığı sanılan Üsküp'teki düzenlemeleri, Selânik'te ve başka yerlerde yapılacak düzenlemelerle ayarlamak üzere Üsküp'e gitmiştim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde eylemli gösteriler başladıktan sonra Mareşal İbrahim Paşa beni çağırdı ve şunları söyledi : "Beni ordu komutanlığında bırakacak mısınız, bırakmayacak mısınız? Bırakılmayacaksam, bir saldırıya uğramadan ve onurum kırılmadan hemen İstanbul'a gideyim." Üstelik Paşa, masası üstünde duran yazı hokkasını eline alarak, olduğu gibi aklımda kalan şu sözü de ekledi : "Burada benim, yalnız bir hokkam var; onu alır, giderim."

Gerekenlerle görüştükten sonra, istediği bilgiyi verebileceğimi söyledim. Dernek adına yetkili olan öteki arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın komutanlığı işini görüştük. Bir zaman için kalmasında sakınca görmedik. Komutanlıkta kalması ile ilgili dernek kararını ben kendisine bildirdim.

Ama bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir teğmen, bulunduğu yerden, İbrahim Paşa'ya çok onur kırıcı bir tel çekmiş. İbrahim Paşa hemen beni çağırttı ve teli uzatarak dedi ki: "Beni komutan olarak burada bırakacağınızı bildirmiştiniz. Bu onur kırıcı iş nedir?"

Komutan Paşa'ya, dernekçe kendisi için aldığımız kararı bütün örgütümüze duyuracak kadar zaman geçmediğini, özellikle dağbaşında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi teller çektirmelerini önlemenin bugünlerde güç olacağını kabul etmesi gerektiğini söyleyerek, kendisini yatıştırmaya çalıştım.

Ama, aradan çok geçmeden, o zaman Yunan Sınırı Komutanı bulunan Muhlis Paşa, derneğin Manastır'daki Merkez Kurulunca Manastır'a çağrılmış. Muhlis Paşa, Ordu Komutanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş. Bundan üzüntü duyan İbrahim Paşa, Muhlis Paşa'ya, paylarcasına bir yazı yazmış.

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı çağıran Merkez Kurulu, İbrahim Paşa'ya uzun bir tel çekmiş. Bu kez de, Mareşal Paşa beni çağırarak teli gösterdi ve : "Ya bu ne?" dedi.

Teli başından sonuna dek okudum. Bu telde Konyar boyundan gelen Mareşal İbrahim Paşa'nın bütün yaşayışı, geçmişi, niteliği

zisi, mahiyeti tavsif olunduktan sonra, ağır ve hakaretamiz kelimelerle istibdat devrinin, Sultan Hamid bendeliğinin ender enmuzeci olan İbrahim Paşa'nın hürriyet için çalışan bir muhitte, hürriyet için çalışanlara kumanda etmek cesaretinde bulunması istiğrap ediliyor ve derhal kumandanlık makamını terketmesi ihtar ve talep olunuyordu.

Efendiler, bundan sonra, hakikaten İbrahim Paşa, Selânik'te duramadı. Dediği gibi hokkasını alıp gitti.

Bu malûmattan sonra, Nurettin Paşa'nın Üçüncü Ordu Kumandanı bulunan pederi Müşir İbrahim Paşa ile meşrutiyet inkılâbının husulüne ve ihtilâlin itidal ve selâmet-i cereyanına, ne yolda hizmet ve delâlet eylemiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır zannederim. Denildiği gibi, «ihtilâlin itidal-i cereyanına» dahi müessir olamamışlardır. En büyük itidalsizlik bizzat kendilerine yapılmış olan muamelelerle sabittir.

Tercümeihal risalesine göre Nurettin Paşanın Meşrutiyetin ihtihsalinden sonra gördüğü hizmetler

Tercüme-i hâl risalesinin 4'üncü sahifesinde, Nurettin Paşa'nın, Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusuna iltihak ile vazife-i vataniyesini ifa ettiğinden bahsolunmaktadır. 31 Mart Vak'ası münasebetiyle Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin kumandanı, merhum Hüsnü Paşa idi. Ben, bu kuvvetlerin erkânıharbiye reisi idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu unvanını veren, Hareket Ordusunun İstanbul'a kadar harekâtını tertip ve idare eden bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere iltihak ederek vazife aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Ayastafanos'a [1] veya Makrıköyü'ne [2] gelmiş olabilir..

Nurettin Paşa «Yemen vilâyetinin tahlisi ve usatın tedibi için vukubulan muharebatta birtakım fırka cüz-i tamlarına veya müfrezelere kumanda etmiş..»

Her fırka kumandanı, her muharebede aynı vaziyette bulunur. Sonra «San'a'nın tahlisini müteakıp mütehaşşit kuva-yi askeriyeye kumanda etmiş..»

Efendiler, asker olanlar, çok iyi bilirler ki, bir yerde muhtelif kıtaat-ı askeriye toplandığı zaman, orada bir merkez kumandanlığı veya mevki kumandanlığı, bir ordugâh kumandanlığı tesis olunur.. Nurettin Paşa'nın San'a'daki kumandanlığı bundan başka bir şey miydi?!

Nurettin Paşa «İmam Yahya ile itilâf akti hususunda Ahmet İzzet Paşa'ya muzaheret eylemiş..»

[1] Yeşilköy.
[2] Bakırköy.

anlatıldıktan sonra, ağır ve çok onur kırıcı sözlerle żorbalık çağının, Sultan Hamid kulluğunun pek az rastlanılır bir örneği olan İbrahim Paşa'nın özgürlük için çalışan bir çevrede, özgürlük için çalışanlara komutanlık etmeye yeltenmesine şaşıldığı belirtilerek, hemen komutanlıktan çekilmesi bildiriliyor ve isteniyordu.

Baylar, bundan sonra gerçekten İbrahim Paşa Selânik'te duramadı. Dediği gibi, hokkasını alıp gitti.

Bunları öğrendikten sonra, Nurettin Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanı bulunan babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet devriminin yapılmasına ve ayaklanmanın ılımlı ve engelsiz olarak yürütülmesine ne yolda çalışıp önderlik eylemiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır, sanırım. Denildiği gibi, "ayaklanmanın ılımlı olarak yürütülmesinde" bile etkin olamamışlardır. En büyük ılımsızlık, onların kendilerine karşı yapılmış olan davranışlarda görülmüştür.

Yaşamöyküsü kitapçığına göre, Nurettin Paşa'nın Meşrutiyetin kuruluşundan sonra yaptığı işler

Yaşamöyküsü kitapçığının dördüncü sayfasında Nurettin Paşa'nın Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusuna katılarak yurt görevini yaptığından söz edilmektedir. 31 Mart olayı üzerine Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin komutanı rahmetli Hüsnü Paşa idi. Ben, bu kuvvetlerin kurmay başkanı idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu adını veren, Hareket Ordusunun İstanbul'a dek gidişini düzenleyen ve yöneten ben idim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere katılarak görev aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Yeşilköy'e ya da Bakırköy'e gelmiş olabilir.

Nurettin Paşa : "Yemen ilinin kurtarılması ve ayaklananların cezalandırılması için yapılan savaşlarda birtakım tümenlere, ya da birliklere komuta etmiş..."

Her tümen komutanı, her savaşta bu durumda bulunur. Sonra : "San'a'nın kurtarılmasından sonra orada yığınak yapmış olan kuvvetlere komuta etmiş..."

Baylar, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde çeşitli ordu birlikleri toplandığı zaman, orada bir merkez komutanlığı ya da mevki komutanlığı, bir ordugâh komutanlığı kurulur... Nurettin Paşa'nın San'a'daki komutanlığı bundan başka bir şey miydi?

Nurettin Paşa : "İmam Yahya ile uzlaşma yapılmasında Ahmet İzzet Paşa'ya yardım etmiş..."

Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım, fakat, İzzet Paşa ile beraber bulunup, mesaide yakından iştiraki olan sahib-i salâhiyet zevatın beyanına göre, İmam Yahya ile itilâf müzakeratında, Nurettin Paşa bir suretle alâkadar kılınmamıştır.

Nurettin Paşa «Balkan muharebatına iştirak arzusunu izhar ile Yemen'i şimalinden cenubuna kadar kat'edip Aden - Mısır - Suriye - Konya - İstanbul tarikıyle Çatalca civarında bulunan başkumandanlık karargâhına iltihak ve münhal fırka bulunmamasından dolayı kendi rızasiyle gönüllü olarak Dokuzuncu Alayın kumandasını» deruhde eylemiş..

Nurettin Paşa'nın Yemen'den, İstanbul'a gelmek için takip ettiği istikamet, Yemen'den İstanbul'a gelen bilcümle efrat ve siviller velhasıl herkes tarafından takip olunan istikametti. Yol o idi. Nitekim, o tarihte, biz de Afrika'da bulunuyorduk, İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini garptan şarka, Mısır'a kadar deve ile, kat' ettikten sonra İskenderiye ile Triyeste arasında bütün Bahri Sefid'i ve Adriyatik denizini cenuptan şimale ve Triyeste'den Bükreş'e kadar Avrupa'yı ve ondan sonra Karadeniz'i kat'ederek aynı karargâha vâsıl olmuştuk. Yol bu idi.

Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi lâzımgelen meseleden bahsetmiyor. Nurettin Paşa, miralaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen kıtaatına memur olmak üzere kaymakamlığa terfi etmiştir. Bu terfiin icabı olarak kaymakamlıkta Yemen'de iki sene kalmak lâzımgelirken vaktinden evvel İstanbul'a gelerek kurtulmak yolunu bulmuştur.

Tercüme-i hâl risalesinin 6'ncı ve 7'nci sahifelerinde Nurettin Paşa'nın, Irak Kumandanlığı'ndan bahsolunuyor ve vesait-i mahalliyenin istimaliyle yeniden ordu teşkil ederek dost ve düşmanın memul ve intizarları hilâfında mağlûbiyetten muzafferiyet istihsali harikasını tecelli ettirdiği zikrediliyor.

Irak Seferinde Nurettin Paşa

Efendiler, Irak seferinde; Nurettin Paşa zamanındaki vaziyetin hakikati şundan ibarettir :

İlk Irak Kumandanı olan Süleyman Askeri Bey'in mağlûbiyet ve intiharından sonra, Irak'a, Kafkasya'dan yeni kıtaat gelinceye kadar, muharebat, İngilizlerin arzusuna ve yürüyüş süratlerine tâbi olmuştur. Nurettin Paşa, Kûtülamare'de İngilizlere mağlûp olduktan sonra gece, gündüz ve bilâmukavemet yürüyerek Selmanpâk'a kadar perişan bir surette ricat etti.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı takiben Selmanpâk'a kadar ilerledi. Orada Kafkasya'dan gönderilmiş olan kıtaat, İngiliz kıtaatını

Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım; ama, İzzet Paşa ile birlikte bulunup çalışmalarına yakından katılan yetkili kişilerin söylediklerine göre, İmam Yahya ile uzlaşma görüşmelerinde, Nurettin Paşa hiçbir bakımdan ilgilendirilmemiştir.

Nurettin Paşa : "Balkan savaşlarına katılmak isteği ile Yemen'i kuzeyden güneye dek geçip Aden-Mısır-Suriye-Konya -İstanbul yoluyla Çatalca yakınlarında bulunan Başkomutanlık Karargâhına varmış ve açık tümen komutanlığı bulunmamasından ötürü kendi dileğiyle, gönüllü olarak Dokuzuncu Alayın Komutasını üzerine almış..."

Nurettin Paşa'nın Yemen'den İstanbul'a gelmek için geçtiği yol, Yemen'den İstanbul'a gelen bütün askerlerin ve sivillerin, kısacası herkesin geçtiği yoldu. Yol, o idi. Nitekim, o günlerde biz de Afrika'da bulunuyorduk. İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya, Mısır'a dek deve ile geçtikten sonra, İskenderiye ile Triyeste arasındaki bütün Akdeniz ile Adriyatik denizini güneyden kuzeye ve Triyeste'den Bükreş'e dek Avrupa'yı ve ondan sonra da Karadeniz'i geçerek aynı karargâha ulaşmıştık. Yol, bu idi.

Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi gereken konudan söz açmıyor. Nurettin Paşa, albaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen birliklerinde görevlendirilmek üzere yarbaylığa yükseltilmişti. Bu yükseltilmenin gereği olarak yarbaylıkla Yemen'de iki yıl kalması zorunlu iken, zamanından önce İstanbul'a gelerek, kurtulma yolunu bulmuştur.

Yaşamöyküsü kitapçığının altıncı ve yedinci sayfalarında Nurettin Paşa'nın Irak Komutanlığından söz ediliyor; yerli araçları kullanarak yeniden ordu kurup dost ve düşmanın umduğunun ve beklediğinin tam tersine, yenilgiden yengi çıkarmak gibi olağanüstü bir iş gösterdiği belirtiliyor.

Irak Savaşlarında Nurettin Paşa

Baylar, Irak savaşlarının Nurettin Paşa zamanındaki durumunun gerçek yüzü şudur :

İlk Irak Komutanı olan Süleyman Askeri Bey'in yenilgiye uğramasından ve kendini öldürmesinden sonra, Kafkasya'dan yeni birlikler gelinceye dek Irak'taki savaşlar, İngilizlerin dileğine ve yürüyüş hızına bağlı kalmıştır. Nurettin Paşa, Kûtülamare'de yenildikten sonra, gece gündüz ve hiç direnmeksizin yürüyerek Selmanpâk'a dek dağınık olarak geri çekildi.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı kovalayarak Selmanpâk'a dek ilerlediler. Orada, Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler, İngiliz

karşıladı. Üç gün muharebeden sonra Nurettin Paşa mağlûbiyeti kabul ederek ricat emri verdi. Kıtaat Diyale nehrine kadar şimale çekildi. İngilizlerle süvari teması dahi aranmadı. Halbuki, aynı zamanda, İngilizler de ricat eylemişlerdi. Bu malûmatı veren urban oldu. Ondan sonra, Nurettin Paşa, kendini toplayıp tekrar Selmanpâk - Kûtülamare istikametinde ilerledi.

Kûtülamare şimalinde, gece İngiliz kıtaatına temas edildi. Tedbirsizlik, tertipsizlik ve idaresizlik yüzünden, fecirle beraber kıtaatımız düşmanın ateş baskınına maruz bırakıldı. Efrat ve zabitandan, kumandanlardan birçok zayiat verildi. Kıtaatta panik oldu, kendiliğinden ricat başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine, sükûnet iade olunabildi.

Irak'ta, yeni kıtaat ve yeni vesaitle büyük ve kanlı muharebat, bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla münasebeti yoktur.

Risalenin aynı sahifelerinde, Nurettin Paşa «İngilizlerden iğtinam ettiği tayyareler ile de bir tayyare filosu vücuda getirmek muvaffakıyat-ı azîmesini göstermiştir» deniliyor.

Bu iddianın pek cahilâne olduğunu söylemek mecburiyetindeyim. Tayyarenin ve tayyare filosunun ne olduğunu bilenler böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük taarruz harbinde Nurettin Paşa muharebe meydanını dürbünle temaşayı tercih ediyordu

Risalenin sekizinci sahifesinde, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şu ibare yazılıdır :

«26 Ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe tarassut mevkiinde Karahisar meydan muharebesini idare ederken alınan fotoğraflarıdır.»

Aynı günde, hep aynı tepede idik. Dürbünle bakanlar çoktu. Bilhassa dürbünle en çok bakanlar tarassuda memur edilen zabitler idi. Filhakika, Nurettin Paşa'nın da muharebe meydanını dürbünle seyretmeği tercih ettiğinin ben de farikı olmuştum.

Karahisar - Dumlupınar Meydan Muharebesinin cereyanı esnasında, Başkumandan Muharebesi günü, Nurettin Paşa'yı bir aralık, Kolordu Kumandanı Kemalettin Paşa'nın (elyevm Berlin Sefiri) tarassut noktasında, vaziyeti dürbünle temaşa ederken buldum. Kıtaatımız, düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve mühim bir vaziyet hâsıl olmuştu. «Dürbünle temaşayı bırakınız! Muharebeyi yakından ve bizzat idare etmek için, ileri ateş mevaziine gideceğiz», dedim.

birliklerini karşıladı. Üç gün savaştıktan sonra Nurettin Paşa yenilgiyi kabul ederek geri çekilme buyruğu verdi. Birlikler, Diyale ırmağına dek kuzeye çekildi. Süvari artçısı çıkarılarak İngilizlerle bağlantı kurma yolu bile aranmadı. Oysa aynı zamanda İngilizler de geri çekilmişlerdi. Bu bilgiyi çöl Arapları verdi. Ondan sonra Nurettin Paşa, kendini toplayıp yeniden Selmanpâk-Kûtülamare doğrultusunda ilerledi.

Kûtülamare kuzeyinde İngiliz birlikleriyle geceleyin karşılaşıldı. Tedbirsizlik ve düzenlemedeki ve komutadaki yanlışlıklar yüzünden, tanyeri ağarırken birliklerimiz, düşmanın ateş baskınına uğradı. Birçok er, subay ve komutan, yitik verildi. Birlikler bozuldu, kendiliğinden geri çekilmeye başlandı. İngilizlerin de geri çekilmesi üzerine yeniden düzen sağlanabildi.

Irak'ta yeni birlikler ve yeni araçlarla büyük ve kanlı savaşlar bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla ilişkisi yoktur.

Kitapçığın yine o sayfalarında : "Nurettin Paşa, İngilizlerle savaşırken ele geçirdiği uçaklarla da bir uçak filosu meydana getirmek gibi çok büyük başarılar göstermiştir." deniliyor.

Bu savın, pek bilgisizce olduğunu söylemek zorundayım. Uçağın ve uçak filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir savın ne denli gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük saldırı sırasında Nurettin Paşa savaş alanına dürbün ile bakmayı yeğ tutuyordu

Kitapçığın sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şunlar yazılıdır :

"26 Ağustos 1922 saldırı günü, Kocatepe gözetleme yerinde Karahisar Meydan Savaşını yönetirken alınan fotoğraflarıdır."

O gün, hep o tepede idik. Dürbünle bakanlar çoktu. Dürbünle en çok bakanlar da gözetleme görevi yapan subaylardı. Gerçekten, Nurettin Paşa'nın da savaş alanına dürbünle bakmayı yeğlediği benim de dikkatimi çekmişti.

Karahisar - Dumlupınar Meydan Savaşı yapılırken, "Başkomutan Savaşı" günü, Nurettin Paşa'yı, bir aralık, Kolordu Komutanı Kemalettin Paşa'nın (şimdi Berlin Elçisi) gözetleme yerinde, savaş alanına dürbünle bakarken buldum. Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış, çok dikkat isteyen önemli bir durum meydana gelmişti. "Dürbünle bakmayı bırakınız! Savaşı yakından ve kendimiz yönetmek için ileri ateş dayangalarına gideceğiz!" dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın münasip olmadığını söyliyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. «Siz burada kalabilirsiniz» dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya : «Siz benimle geliniz!» dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa : «Emredersiniz» dedi ve beraber yürüdü. Bu muamele üzerine, dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun esaretini intaç eden o muharebeyi, teferruatına kadar, bizzat idare ediyor ve icap eden emirleri, doğrudan doğruya kolordu kumandanlarına ve sair kumandanlara bizzat veriyordum.

Emirlerime göre tedbirler ve hareketler icra olunurken Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, yanımda duruyor ve vaziyeti temaşa ediyordu. Bir aralık, kolordu kumandanını, benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeğe kalkışmış.. Kolordu kumandanı, bu emirleri gayr-i kabil-i icra bulmuş, ordu kumandanı ile kolordu kumandanı arasında adeta, lâübaliyane bir münazaa vaziyeti hâsıl olmuş.. Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe muamele ile ayrılmış.. Bu halin farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp sükûnet ve inzıbatı muhafaza etmesi lüzumunu söyledim. Badehu, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Umumi tarzda, bazı sualler sordum ve anlatmak istedim ki, hakikaten kolordu kumandanına verdiği emir gayr-i kabil-i icradır. Kumandanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Lüzumlu ve kabiliyet-i icraiyesi olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini, o, emri ifa edecek olanın yerine koymak ve emrin nasıl ifa ve tatbik olunacağını düşünmek ve bilmek lâzımdır.

Tercüme-i hâl risalesinin 9'uncu sahifesinde, Irak'tan sonra «Kafkas cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Mıntıkaları Kumandanlığı'nda ve ordu kumandanlığı vekâletinde bir müddet» bulunduğu yazılıdır. Bu vazifelerin mahiyetini ve bu müddetin kaç gün olduğunu sormak lâzımdır.

Nurettin Paşa, Kafkas cephesinden, İstanbul'a avdetinde «Aydın, Muğla ve Antalya Havalisi Kumandanlığı» unvaniyle İzmir'e azimet etmiş ve bulduğu birkaç perişan müstahfız kıtaatını süratle tensik ve yeni fırkalar teşkil ederek Yirmi Birinci Kolorduyu vücuda getirmiş..»

Efendiler, kolordu teşkili, son zamanda, Harb-i Umumi'nin fantazileri sırasına geçmişti. Bilhassa, karşısında düşman bulunmıyan, sabit mıntıkalarda, ahz-i asker şubeleri ve riyasetleri tesis

Nurettin Paşa, bu denli yaklaşmanın doğru olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz!" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya da: "Siz benimle geliniz!" dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa "Baş üstüne!" dedi ve benimle birlikte yürüdü. Bu davranış üzerine, dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun tutsaklığıyla sonuçlanan o savaşı en küçük ayrıntılarına dek kendim yönetiyor ve gereken buyrukları, doğrudan doğruya kolordu komutanlarına ve başka komutanlara kendim veriyordum.

Buyruklarıma göre önlemler alınıp gereği yapılırken, Ordu Komutanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve olup bitenlere bakıyordu. Bir aralık, Kolordu Komutanını benim yanımdan uzaklaştırarak kimi buyruklar vermeye kalkışmış. Kolordu Komutanı, bu buyrukları yerine getirilemez bir nitelikte görmüş; Ordu Komutanı ile Kolordu Komutanı arasında, saygı dışı çekişmelere benzer bir şeyler olmuş. Kemalettin Sami Paşa Nurettin Paşa'nın yanından biraz sert bir davranışla ayrılmış. Bu durumu anladım Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp, sakin olmasını ve düzenbağını koruması gerektiğini söyledim. Sonra da, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Genel nitelikte kimi sorular sorarak, Kolordu Komutanına verdiği buyruğun gerçekten yerine getirilemeyeceğini anlatmak istedim. Komutanlar, buyruk vermiş olmak için buyruk vermezler. Gerekli ve yapılabilecek olan işleri buyururken kendini, o buyruğu yürütecek olanın yerine koymak ve buyruğun nasıl uygulanıp yürütüleceğini düşünmek ve bilmek gerektir.

Yaşamöyküsü kitapçığının dokuzuncu sayfasında, Irak'tan sonra, "Kafkas Cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa'nın Üçüncü Ordu Bölge Komutanlığında ve ordu komutanlığı vekilliğinde bir süre bulunduğu" yazılıdır. Bu görevlerin niteliğini ve bu sürenin kaç gün olduğunu sormak gerekir.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesinden İstanbul'a dönüşünde "Aydın, Muğla ve Antalya Bölge Komutanı sanıyla İzmir'e gitmiş ve bulduğu dağınık birkaç müstahfaz birliğini[1] çarçabuk düzene sokup, yeni tümenler kurarak Yirmi Birinci Kolorduyu meydana getirmiş..."

Baylar, kolordu kurmak, son zamanda, Birinci Dünya Savaşının fantezileri sırasına geçmişti. Özellikle, karşısında düşman bulunmayan bölgelerde, askerlik şubeleri ve askerlik daireleri

[1] Çoğu 40 yaşını geçmiş erlerden meydana gelen birlikler.

etmek kadar sühuletle kolordu kumandanlıkları ve salâhiyetleri ihdas olunurdu. Filhakika, bütün muharebe cepheleri imdat, diye feryat ederken Yirmi Birinci Kolordu şayan-ı itibar bir mevcudiyet olsaydı, Aydın mıntıkasında terkolunmazdı.

Tercümeihal risalesine göre Nurettin Paşanın İstanbul'da ve Anadolu'da gördüğü mühim işler nelerdir?

Risalenin 16'ncı sahifesinde Nurettin Paşa'nın «Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve rüfekasının teşebbüsleriyle başlıyan harekât-ı milliye rüesasıyle dahi tesis-i münasebet ederek..» İstanbul'da birtakım mühim işler yaptığından ve nihayet «İngilizlerce takibe başlanmış olduğundan» ve «Mustafa Kemal Paşa tarafından aldığı davetnamelerde, artık İstanbul'dan ziyade Anadolu'da hizmet mümkün olduğu iş'ar edilmesine..» ve saireye binaen Anadolu'ya geçmiş...

Efendiler, Nurettin Paşa'nın, İstanbul'da, İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa Kabinesiyle anlaştığını ve Ankara'da teessüs eden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun Hükûmeti'nden bihaber olarak, bizi, İstanbul ile itilâf ettirmeğe çalıştığını ve bu münasebetle arada cereyan eden telgraf muhaberatını ve bizzarur, Ankara'ya geldikten sonraki muamelelerini bilmünasebe beyan etmiştim. Bunları tekrar etmiyeceğim.

18'inci sahifede, «bâlâdaki hidemat-ı vataniyeyi muvaffakıyetle ifa etmiş olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında, bazı mesail-i resmiyeden dolayı ihtilâf çıkması üzerine, kendisi hemen Ankara'ya gelerek, işbu su-i tefehhümat hüsn-i suretle hal ve izale olunmuştur» ibaresine tesadüf edilmektedir.

Nurettin Paşa'nın, hükûmetçe, Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan nasıl azil ve divan-ı harbe tevdi edilmek üzere Ankara'ya celbolunduğunu ve Meclisçe aleyhinde olan galeyan kendisinin idamını talep derecesinde ileri gitmiş iken Başkumandan sıfatiyle şahsan Meclis kürsüsünden, Nurettin Paşa'yı müdafaa ederek nasıl kurtardığımı da izah etmiştim. Burada, bilvesile yalnız bir noktaya nazar-ı dikkati celbetmek isterim. Bu okuduğumuz ibareye nazaran, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa.. Bunlar karşı karşıya gelmişler.. Su-i tefehhümat izale edilmiş.. Malûm olduğuna göre, Meclisle karşı karşıya gelebilen yalnız hükûmettir. Meclisin muhatabı hükûmettir. Bir ordu kumandanı, bir vali, herhangi bir makam sahibi Meclisin muhatabı olamaz.

Risalenin 18'inci sahifesinin son satırları, Nurettin Paşa'nın, «vatanı tehlikeden tahlis eden muzafferiyet-i azîmenin lûtf-i hakla muvaffak ve amili olmuş ve tarih-i millîye bu defa dahi gayet mü-

kuruyormuşcasına kolaylıkla kolordu komutanlıkları kurulur ve gerekli yetkiler verilirdi. Gerçekten, bütün savaş cepheleri, "**yardım**" diye bağırırken, Yirmi Birinci Kolordu, önemsenecek bir varlık olsaydı, Aydın bölgesinde yüzüstü bırakılmazdı.

Yaşamöyküsü kitapçığına göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da gördüğü önemli işler

Kitapçığın on altıncı sayfasında Nurettin Paşa'nın, "Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının girişimleri ile başlayan ulusal eylemin ileri gelenleriyle de ilişki kurarak..." İstanbul'da birtakım önemli işler yaptığından ve sonunda "İngilizlerin kendisini izlemeye başladıklarından"; "Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı çağrı yazılarında artık İstanbul'dan çok Anadolu'da görev yapılabileceğinin bildirilmesi..." üzerine vb. dolayısıyla Anadolu'ya geçmiş (olduğundan söz ediliyor).

Baylar, Nurettin Paşa'nın İstanbul'da İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa Hükümetiyle anlaştığını; Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümetini bilmiyormuş gibi davranarak bizi İstanbul'la uzlaştırmaya çalıştığını ve bununla ilgili olarak arada geçen tel yazışmalarını ve zorunlu olarak Ankara'ya geldikten sonra da buradaki davranışlarını daha önce, yeri geldiğinde anlatmıştım. Bunları bir daha anlatmayacağım.

On sekizinci sayfada : "Yukarıda sözü edilen yurt görevlerini başarı ile yapmış olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında birtakım resmi işlerden dolayı, anlaşmazlık çıkması üzerine kendisi hemen Ankara'ya gelmiş ve bu anlaşmazlık iyi bir biçimde çözümlenip giderilmiştir." cümlesine rastlanmaktadır.

Nurettin Paşa'nın, hükümetçe Merkez Ordusu Komutanlığından nasıl çıkarılıp askeri mahkemeye verilmek üzere Ankara'ya getirtildiğini ve Meclisin kendisine karşı kaynaşması asılmasını isteyecek denli ileri gitmişken, Başkomutan olarak, Meclis kürsüsünden Nurettin Paşa'yı savunarak nasıl kurtardığımı da anlatmıştım. Burada, sırası gelmişken, yalnız bir noktaya dikkati çekmek isterim. Yukarıda okuduğumuz cümleye göre, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa... Bunlar karşı karşıya gelmişler... Anlaşmazlık giderilmiş... Bilindiği üzere, Meclisle karşı karşıya gelebilen yalnız hükümettir. Meclis karşısına hükümeti alır. Bir ordu komutanı, bir vali, herhangi bir görevli Meclisin karşısına çıkamaz.

Kitapçığın on sekizinci sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın, "Tanrı'nın yardımıyla, vatanı tehlikeden kurtaran büyük utkunun başarıcısı ve etmeni olduğu ve ulusal tarihe bu kez de

him ve emsali namesbuk bir sahife-i şeref ve mefharet ilâvesini temin eylemiş..» olduğunu izaha hasredilmiştir.

Efendiler, bu kadar, cesurane bir iddiaya karşı hayret ve istiğrap etmemek mümkün değildir. Filhakika, Nurettin Paşa, umumî taarruzda Birinci Ordu Kumandanlığında bulundu. Diğer bilcümle kumandanlarla beraber kendisine, emrettiğimiz vazifeleri ifaya çalıştı. Bu hal, bütün Türk ordusuna ve ordumuzun büyük, küçük bilcümle kumandanlarına, zabitlerine ve her neferine şamil olmak tabiî bulunan muvaffakıyet ve şerefi, Nurettin Paşa'nın şahsına hasretmek kadar manasız, esassız, ayıp bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı muzafferiyetin âmili gibi göstermek, olsa olsa, kendisiyle istihza maksadına matuf olabilir. Yoksa Nurettin Paşa, büyük zaferin şerefine **en az iştirake hakkı olanlardan biridir.**

Nurettin Paşa, zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir

Efendiler, büyük taarruzda, Nurettin Paşa'yı, yalnız taarruzun ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü, düşmanın mağlûp olduğunu ve ricat edeceğini anladık. Mağlûbiyetini inhizama çevirmek ve hatt-ı ricatini kat'ederek düşman ordusunu esir etmek için artık Kocatepe'de değil, daha umumî vaziyeti mütalea ve ona göre umumî tedbirler alacak yerde bulunmamız lâzımdı. O gün dahi, Cephe Kumandanı İsmet Paşa'nın, münasip görüp benim imzamla yazdığı teşvikkâr kısa bir telefonla Nurettin Paşa'nın kuvve-i maneviyesini muhafaza için tedbir almak lüzumlu görülmüştü.

Nurettin Paşayı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ü idareye zaruret gördüm

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip ve sevk ü idareye bizzat müdahaleye zaruret gördüm. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın, yaptığı hataları tazmin etmek güç olurdu. Dumlupınar'da, Erkânıharbiyesi Reisi Emin Paşa'nın hazırladığı ileri hareket emrinin muhteviyatını anlıyamıyan ve fakat, anlamamış değil daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi tavır alan Nurettin Paşa'nın tereddüdü üzerine, tereddütle geçirilecek zaman olmadığını ihtar ederek, icap eden nokta-i nazarı bizzat dikte ettiğim zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki : «Paşam, siz, bizi, yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!» Buna hazır bulunan Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri, şu yolda ve ciddî bir lisanla cevap verdi : «Paşa, Paşa, dedi. Bu ordu, bizim, bütün memleketin gözbebeğidir. Onun sevk ve idaresini, tesadüfe bırakamayız!»

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın tedabirindeki noksanı hissedip, Nurettin Paşa fırkalarına bizzat emir vererek, tedbir aldırmasaydım *Trikupis*'in esareti mümkün olmıyabilirdi. Uşak'ta nahoş bir manzaraya şahit olabilirdik. İzmir'e girdikten

pek çok önemli ve benzeri bulunmayan bir onur ve övünç sayfası eklemeyi sağladığı..."nı anlatmaya ayrılmıştır.

Baylar, bu denli atakçasına bir sava şaşmamak ve bunu yadırgamamak elden gelmez. Gerçekten, Nurettin Paşa Genel Saldırıda Birinci Ordu Komutanlığında bulundu. Bütün öteki komutanlarla birlikte kendisine buyurduğumuz görevleri yapmaya çalıştı. Bu (sav kadar), bütün Türk ordusuna, ordumuzun büyük, küçük bütün komutanlarına, subaylarına ve bütün erlerine mal edilmesi gereken başarıyı ve onuru yalnız Nurettin Paşa'ya mal etmek kadar saçma, temelsiz ve **ayıp** bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı utkunun etmeni gibi göstermek, olsa olsa, kendisiyle alay etmek amacı güdebilir. Yoksa Nurettin Paşa, Büyük Utkunun şerefine **katılmaya en az hakkı olanlardan biridir.**

Baylar, Büyük Saldırıda Nurettin Paşa'yı ancak saldırının ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü düşmanın yenildiğini ve geri çekileceğini anlamıştık. Yenilgisini bozguna çevirmek ve geri çekilme yollarını keserek düşman ordusunu tutsak etmek için artık Kocatepe'de değil, durumu daha genel olarak gözden geçirecek ve ona göre genel nitelikte önlemler alacak yerde bulunmamız gerekli idi. O gün bile, Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın uygun görüp benim imzamla yazdığı yüreklendirici kısa bir telefon (buyruğu) ile Nurettin Paşa'nın içgücünün sarsılmasını önlemek için önlem almak gerekli görünmüştü. **Nurettin Paşa, büyük utkuda en az onur payı olan kişidir**

Ondan sonra, Nurettin Paşa'nın ordusunu kendim yönetmek ve işine karışmak zorunda kaldım. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yanılgılarından doğacak dokuncaları gidermek güç olurdu. Dumlupınar'da Kurmay Başkanı Emin Paşa'nın düzenlediği ileri yürüyüş buyruğunun kapsamını anlayamayan, ama, anlamamış değil de daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi davranan Nurettin Paşa'nın duraksaması üzerine, duraksamayla geçirilecek zaman olmadığını söyleyerek, kendisini gerekli görüşü kabule zorladığım zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki : "Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna, orada bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri, şu yolda ve sert bir dille yanıt verdi : "Paşa, Paşa! dedi. Bu ordu bizim, bütün ülkenin gözbebeğidir. Onun yönetimini rastlantılara bırakamayız!" **Nurettin Paşa'yı ve ordusunu izlemek ve yönetmek zorunda kaldım**

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken yolda, Nurettin Paşa'nın önlemlerindeki eksikliği anlayıp tümenlerine kendim buyruk vererek önlem aldırmasaydım Trikupis tutsak edilmeyebilirdi. Uşak'ta kötü bir durumla karşılaşabilirdik. İzmir'e vardıktan

ve hükûmet dairesine dahil olduktan sonra, cenuptan gelen top ve tüfek sadalarını bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini anlayıp derhal bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında ahaliye karışmış kıtaatımızın, biz de dahil olduğumuz halde, paniğe uğrayarak hercümerç olması müsteb'at değildi.

Siyaset ve kiyaset iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın İzmir'de resmî ecnebi memurlara mazbut mükâlemesini bizzat tashih etmeseydim, İzmir'e girmekten hâsıl olan neşve-i umumiyenin inkisarını bâdi vaziyetlerden içtinap belki de mümkün olmıyacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim, bütün ordu erkânınca malûm hakikatlerdir. Bu hakikatlerin, yalnız bir kişinin farikı olmadığı anlaşılıyor. O da Nurettin Paşa'dır. Muhasır, galip, fatih, gazi unvanlarıyle kendini yadettirmek sevda-yi tıflânesine düşen Nurettin Paşa'nın «Kûtülamare Muhasırı Nurettin Paşa» diye bir kartvizitini görmüştüm. Bu kartı Nurettin Paşa Taşköprü'de otururken Kastamonu Vali ve Havalisi Kumandanı bulunan Muhittin Paşa'ya (elyevm Kahire Sefiri) göndermiş ve kartın boş yerlerine, yazdığı yazılarda, karttaki unvanı işaret ederek, «bunu da benden kimse nez'edemez ya!» diye bir ibare de vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve karttaki yazıyı, akıl ve ferasetle kabil-i telif görememiş, dikkate şayan bulmuş olduğundan, aynen bana göndermişti. Evet, onu, ondan kimse nez'edemez. Fakat, onu ona veren de yoktur. Her muvaffakıyetli muharebeye iştirak eden zâtın, hakkı olmadığı halde kendisini yegâne amil, galip ilân etmesi, şayan-ı imtisal bir düstur-ı ahlâkî teşkil etmez. Evlâd-ı memlekete, böyle asılsız tarz ve tavırlar takınmak âdetini veremeyiz; ensal-i âtiyeye, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi sakim bir fikri miras bırakamayız!

Millet ve tarih, unvan tevcihinde okadar semih değildir

Tercüme-i hâl risalesinin kabındaki gazi unvanının istimaline gelince, bu unvanı, Nurettin Paşa'ya (A. S.) harfleri verebilir. Fakat, hakikat ve kanun bununla yalnız ve sadece istihza eder. Gerçi, muharebeye «ya şehit veya gazi olmak için» gidilir. Alelıtlak, meydan-ı şehamette ölenlerin hepsine, şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi unvanı verilmez. Bu unvanı ancak kanun verir. Medenî bir milletin, âli menfaatler icabı, icrasına mecbur olduğu harpler, Arap aşiretlerinin gazvesi değildir. Öyle dahi olsa, gazveden sağ salim çıkanlara belki, yalnız, anaları, babaları bera-yi takdir, benim

ve hükümet konağına girdikten sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini kendi kulağımla işitip ve Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve aymazlığını anlayıp hemen buyruk vererek önlem aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında halkın içine karışmış olan birliklerimizin, biz de içinde olmak üzere korkuya düşüp darmadağın olması işten bile değildi.

İşbilirlik ve akıllılık taslayan Nurettin Paşa'nın, İzmir'de yabancı resmi görevlilerle yaptığı, tutanağa geçmiş konuşmasını kendim düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten doğan yaygın sevinci yarıda bıraktıracak durumlardan belki de kaçınılamayacaktı.

Baylar, bu söylediklerim, bütün ordu ileri gelenlerinin bildiği gerçeklerdir. Bu gerçekleri yalnız bir kişinin bilmediği anlaşılıyor; o da Nurettin Paşa'dır. "Kuşatan, yenen, fatih, gazi" sanlarıyla kendini andırmak gibi çocukça bir tutkuya kapılan Nurettin Paşa'nın, "Kûtülamare Kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartını görmüştüm. Nurettin Paşa bu kartı, Taşköprü'de otururken, Kastamonu Bölgesi Vali ve Komutanı bulunan Muhittin Paşa'ya (şimdi Kahire Elçisi) göndermiş; kartın boş yerlerine yazdığı yazılar arasında, karttaki sanla ilgili olarak : "Bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir cümle de vardı. Muhittin Paşa bu kartı ve karttaki yazıyı usla, anlayışla bağdaşır göremediği ve dikkate değer bulduğu için, olduğu gibi bana iletmişti. **Evet, onu ondan kimse alamaz; ama onu ona veren de yoktur.** Her başarılı savaşa katılan kişinin, hakkı yokken, kendisini, savaşı kazanan ve bu işte tek etmen olan kişi diye göstermesi, örnek tutulacak bir aktöre ilkesi sayılmaz. Ülkemizin çocuklarına, böyle gerçeğe uymayan yol tutmak ve davranışlarda bulunmak alışkanlığını veremeyiz. Gelecek kuşaklara, böyle havadan, "yenen, fatih" olunabileceği gibi yanlış bir düşünceyi kalıt olarak bırakamayız.

Ulus ve tarih san vermekte o denli açık elli değildir

Yaşamöyküsü kitapçığının kabındaki "Gazi" sanının kullanılmasına gelince, bu sanı Nurettin Paşa'ya "A. S." harfleri verebilir. Ama gerçek ve yasa bununla yalnız ve ancak alay eder. Gerçi savaşa "ya şehit, ya da gazi olmak için" gidilir. Genel olarak, savaş alanında ölenlerin hepsine "şehit" derlerse de, sağ kalanların hepsine "gazi" sanı verilmez. Bu sanı, ancak yasa verir. Uygar bir ulusun, yüksek çıkarları gereği, yapmak zorunda kaldığı savaşlar, Arap boylarının birbirleriyle savaşı[1] değildir. Öyle de olsa, bu savaşlardan sağ ve esen çıkanları övmek[2] için

[1] gazve.
[2] takdir etmek.

gazi oğlum diyerek iftihar eder. Fakat, millet, tarih, unvan tevcihinde o kadar semih değildir.

Tercüme-i hal risalesinin, son sahifesinden de bir cümle alarak bu hikâyete hitam verelim :

Nurettin Paşa, «Irak cephesinde iken ahali-i mahalliye tarafından kendisine tevdi edilmiş bulunan, Kerbelâ'da metfun hafid-i Hazret-i Peygamberî İmam Hüseyin Hazretlerinin seyf-i mubarekini hâmil bulunmakla müşerreftir.»

Efendiler, bu ne lâftır?!

Kerbelâ, hafid-i Peygamberî, imam, seyf-i mubarek, müşerref; bu gibi avampesendane lâflarla milleti iğfal mesleğinde bulunanlar, artık insaf etsinler!... Millet de dikkat ve basiretini arttırsın!..

* * *

Lozan Sulh Muahedesi

Efendiler, resen harekette muvaffakıyet görmiyen bazı kimseler de, türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir. Bunların mahiyetleri İkinci Meclis içtima ile vazifeye başladıktan sonra görülecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, ikinci intihap devresi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde, mes'ut bir intikal devresine tesadüf etti. Filhakika, dört senelik istiklâl mücahedemiz, milletimizin şanına lâyık bir sulh ile neticelenmiş bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te, Lozan'da imza edilen muahedename, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te tasdik olundu.

Mondros Mütarekesinden sonra Türkiye'ye yapılan dört sulh teklifi arasında bir mukayese

Efendiler, Mondros Mütarekesinden sonra Türkiye'ye muhasım devletler tarafından dört defa sulh şeraiti teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje, hiçbir müzakerenin mahsulü olmayıp Düvel-i İtilâfiye tarafından Yunan Başvekili Mösyö *Venizelos*'un da iştirakiyle tanzim ve Vahdettin'in hükûmeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisince bir zemin-i münakaşa bile addedilmemiştir.

İkinci sulh teklifatı, Birinci İnönü muharebesini müteakıp in' ikat eden Londra Konferansının hitamında 12 Mart 1921 tarihinde vaki olmuştur. Bu teklifat, Sevr Muahedesinde bazı tadilâtı muhtevi ise de meskût bırakılan meselelerde Sevr projesindeki mevaddın kâmilen ipka edildiğini kabul etmek lâzımdır.

belki, yalnız anaları babaları : "Benim gazi oğlum!" der ve övünür. Ama ulus ve tarih, san vermekte o denli açık elli değildir.

Yaşamöyküsü kitapçığının son sayfasından da bir cümle alarak bu öyküyü bitirelim :

Nurettin Paşa, "Irak cephesinde iken yerli halkın kendisine vermiş olduğu, Peygamber Hazretlerinin Kerbelâ'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretlerinin kutlu kılıcını taşımakla onur duyar."

Baylar, bu nasıl sözdür?

Kerbelâ, Peygamberin torunu, imam, kutlu kılıç, onur duymak... **Bilgisizlerin hoşuna gidecek bu gibi sözlerle ulusu aldatmak yolunu tutanlar, artık biraz insaf etsinler!.. Ulus da, uyanıklığını ve sağgörüsünü artırsın!**

* * *

Lozan Barış Antlaşması

Baylar, kendi başlarına başarı sağlayamayacağını anlayan birtakım kişiler de, iki yüzlü davranışlarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdi. Bunların içyüzleri İkinci Meclis toplanıp da göreve başladıktan sonra anlaşılacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devletinin tarihinde mutlu bir geçiş evresine rastladı. Gerçekten, dört yıllık Kurtuluş Savaşımız, ulusumuzun ününe, sanına yaraşır bir barışla sonuçlanmış bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Mecliste onaylandı.

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Türkiye'ye yapılan dört barış önerisinin karşılaştırılması

Baylar, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, düşman devletler Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunların birincisi, Sevr tasarısıdır. Bu tasarı İtilaf devletlerince, Yunan Başbakanı Bay Venizelos'un da katılmasıyla düzenlenmiş ve üzerinde bir görüşme yapılmaksızın Vahdettin hükümetince 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisince bu tasarı tartışılmaya değer bile görülmemiştir.

İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşından sonra, toplanan Londra Konferansının bitiminde, 12 Mart 1921'de yapılmıştır. Bu öneri, Sevr Antlaşmasında kimi değişiklikler yapılmasını kapsıyor idiyse de, değinilmemiş olan sorunlarda Sevr tasarısındaki maddelerin tümünün, olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

Bu teklifat, bizce münakaşayı mucip olmadan İkinci İnönü muharebesinin başlamasiyle neticesiz kalmıştır.

Üçüncü sulh teklifatı, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya muzafferiyetinden ve Fransızlarla aktolunan Ankara İtilâfından sonra ve yakın bir taarruzumuza intizar olunduğu sıralarda, Paris'te içtima eden Düvel-i İtilâfiye hariciye nazırları tarafından yapılmıştır. Bu teklifatta, işe Sevr esasından başlamak esası terkedilmiş ise de, esasatı itibariyle âmâl-i milliyemizi tatminden uzak idi.

Dördüncü teklif, Lozan Muahedesi'nin aktiyle neticelenen müzakerattır.

Düvel-i İtilâfiyece Türkiye'ye tatbikı tasavvur edilen esasatla, harekât-ı milliye sayesinde vâsıl olunan neticeyi bariz bir surette mütalea etmek için bu dört nevi teklif arasında en mühim hususata munhasır olmak üzere kısa bir mukayese yapmağı faydalı addederim.

1. Hudutlar

a) Trakya hududu :

Sevr'de : Çatalca hattından biraz ilerde bulunan Podima - Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde : Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde : Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunan'a kalmak üzere bir hat.

Lozan'da : Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir mıntıkası :

Sevr projesinde : Bu mıntıkanın hudutları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok karip mahallerden geçmektedir.

Bu mıntıka, Türk hakimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hakimiyetini istimal hakkını Yunanistan'a devredecek, Türk hakimiyetinin bekasına alâmet olarak İzmir şehrinin haricî istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahallî bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis, bu mıntıkanın suret-i daimede Yunanistan'a ilhakına karar verebilecek idi.

Mart 1921 teklifinde : İzmir mıntıkası, Türk hakimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir mıntıkasının aksam-ı mütebakıyesinde muhtelif anasırın adedî nispetine göre terekküp edecek bir jandarma kıt'ası bulunacak ve buna Düvel-i İtilâfiye zabitanı kumanda edecek.

Bu öneri bizce tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşının başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış önerisi 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Utkusundan ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşmasından sonra, yakın bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarınca yapılmıştır. Bu öneride, Sevr tasarısını temel edinerek işe başlama ilkesinden vazgeçilmişti; ama bu da ana çizgileriyle ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı.

Dördüncü öneri, Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere (konu olmuştur.)

İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye uygulamayı düşündükleri esaslarla, ulusal eylem sonunda elde ettiğimiz sonucu açıkça gözden geçirmek için, bu dört türlü öneri arasında, yalnız en önemli konuları ele alarak kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım.

I. Sınırlar

a - Trakya sınırı :

Sevr'de : Çatalca hattından biraz ilerde bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde : Tekirdağ bizde; Babaeski, Kırklareli ve Edirne Yunanlılarda kalmak üzere bir hat.

Lozan'da : Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b - İzmir bölgesi :

Sevr tasarısında : Bu bölgenin sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge Türk egemenliğinde kalacak; ama Türkiye bu egemenliği kullanma hakkını Yunanistan'a verecek; Türk egemenliğinin belirtisi olarak İzmir şehrinin dış istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacaktı. Bir bölge meclisi toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bölgeyi temelli Yunanistan'a katmaya karar verebilecekti.

Mart 1921 önerisinde : İzmir bölgesi Türk egemenliğinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde, çeşitli soydan halkın sayısı oranına göre kurulan bir jandarma birliği bulunacak, bu birliğe İtilaf Devletleri subayları komuta edecek.

İdare işlerinde dahi ayni nispet-i adediye nazar-ı itibara alınacak ve mıntıkanın Cemiyet-i Akvamca tayin edilecek hıristiyan bir valisi olacak ve bunun yanında müntehap bir meclis ve bir heyet-i müşavire bulunacak. Vilâyetçe Türkiye'ye varidatla mütezayit bir vergi verilecek ve bu anlaşma beş sene devam edip tarafeynden birinin talebi üzerine Cemiyet-i Akvamca tadil edilebilecek.

Mart 1922 teklifinde : Bütün Anadolu ve dolayısiyle İzmir de bize iade olunacak tarzında aldatıcı bir vait. İzmir Rumlarının idareye, adilâne bir surette iştirak ettirilmesi için ve aynı hak Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine verilmek şartiyle bir usul tayini zımnında Düvel-i İtilâfiye Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaklardır.

Lozanda : Tabiatiyle bu gibi mesail mevzu-i bahs dahi olmamıştır.

c) Suriye hududu :

Sevr'de : Sahilde, takriben Karataş Burnu'ndan başlıyarak Osmaniye, Bahçe, Gazi Ayıntap, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey cenupta ve Suriye arazisinde bırakan bir hudut.

Mart 1921'de : Takriben şimdiki hudut olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir itilâfname imzalanmıştır.

Lozan'da : 20 Teşrinievvel 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi hududu ipka edilmiştir.

d) Irak hududu :

Sevr'de : İmadiye, bizde kalmak şartiyle, Musul vilâyetinin şimal hududu.

Mart 1921 teklifinde : Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde : Bahis yok.

Lozan'da : Halli tehir edilmiştir.

e) Kafkas hududu :

Sevr'de : Türk - Ermeni hududunun tayini Amerika Reis-i cumhuru *Vilson*'a havale edilmiştir. Ve müşârünileyh hudut olarak Karadeniz sahilinde Giresun'un şarkından başlıyan, Erzincan'ın garp ve cenubundan, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün cenubundan geçen ve birçok nikatta Harb-i Umumideki Türk - Rus cephesini takip eden bir hattı göstermiştir.

Yönetim işlerinde de yine (çeşitli soydan halkın) sayısı oranı göz önünde tutulacak ve bölgenin Milletler Cemiyetince atanacak Hıristiyan bir valisi olacak, bu valinin yanında, seçim yoluyla kurulmuş bir meclisle bir danışma kurulu bulunacak. Valilikçe, Türkiye'ye, gelire göre artan bir vergi verilecek; bu anlaşma beş yıl sürecek ve iki yandan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyetince değiştirilebilecek.

Mart 1922 önerisinde : Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize geri verilecek yollu aldatıcı bir söz verme var. İzmir Rumlarının yönetime adaletli olarak katılması için, benzeri bir hak, Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine de tanınmak koşuluyla, bir yöntem saptanması konusunda İtilaf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaklardır.

Lozan'da : Elbette bu gibi sorunlar söz konusu bile olmamıştır.

c - Suriye sınırı :

Sevr'de : Akdeniz kıyısında, aşağı yukarı, Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

Mart 1921'de : Aşağı yukarı şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da : 20 Ekim 1921 günlü Ankara Anlaşması sınırları olduğu gibi bırakılmıştır.

d - Irak sınırı :

Sevr'de : İmadiye bizde kalmak koşuluyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Mart 1921 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Sınırın saptanması sonraya bırakılmıştır.

e - Kafkas sınırı :

Sevr'de : Türk - Ermeni sınırının saptanması Amerika Cumhurbaşkanı Vilson'a bırakılmıştır. O da, sınır olarak, Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde Birinci Dünya Savaşındaki Türk - Rus cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde : Cemiyet-i Akvam bir Ermeni yurdu tesisi için vilâyat-ı şarkıyeden Ermenistan'a devrolunacak arazinin tespiti zımnında bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 teklifinde : Bir Ermeni yurdu teşkili zımnında Cemiyet-i Akvam'ın muavenetine müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozan'da : Bu mesele bertaraf edilmiştir.

f) Boğazlar mıntıkası :

Sevr'de : Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün aksamı.

Anadolu'nun Adalar Denizi [1] üzerinde takriben İzmir mıntıkasının başladığı yerden başlıyarak Manyas gölünün cenubuna ve Bursa'nın ve İznik'in biraz şimalinden ve Sapanca gölünün münteha-yı garbisinden Ahabadr [2] deresinin munsabına giden hatla tahdit edilmiş bir mıntıka. Bu menatıkta asker bulundurmak ve harekât-ı askeriyede bulunmak hakkı sırf Düvel-i İtilâfiyeye aittir. Keza mezkûr menatıkta Türk jandarması Düvel-i İtilâfiye kumandasına tâbi olacaktır.

Düvel-i İtilâfiye, bu mıntıka dahilinde askerî makasıt için kullanılabilecek yol ve şimendifer inşasını menedebileceği gibi elyevm mevcut olanlar meyanında bu yolda kullanılabilecek olanları tahrip ettirebilecektir.

Mart 1921 teklifinde : Çanakkale cenubunda Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabiga'ya giden hattın şimaliyle Boğaziçi'nin tarafeyninde 20 ilâ 25 kilometrelik bir mıntıka.

Çanakkale Boğazı'na hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

Düvel-i İtilâfiye, yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmit şibihceziresini tahliye edecek ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye veya Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 1922 teklifinde : Çanakkale'nin cenubunda Erdek şibihceziresi müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı Boğaziçi'nin cenubunda o zaman bitaraf addolunan mıntıka, yani takriben İzmit şibihceziresi gayr-i askerî mıntıka olacaktır.

Bizde, İtilâf işgal kuvveti kalmıyacaktır,

[1] Ege Denizi

[2] Karşı sayfadaki dipnota bakınız; 1927 basımında, Latin yazısı ile A h'abadr.

Mart 1921 önerisinde : Milletler Cemiyeti, bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakları saptamak üzere bir komisyon görevlendirecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 önerisinde : Bir Ermeni yurdu kurulması için Milletler Cemiyetinin yardımı isteneceğinden söz edilmektedir.

Lozan'da : Bu sorun ortadan kaldırılmıştır.

f - Boğazlar bölgesi :

Sevr'de : Rumeli'nin Türkiye'de kalan parçasının tümü.

Anadolu'da Ege Denizi kıyısında, aşağı yukarı İzmir bölgesi sınırından başlayarak Manyas gölünün güneyine, Bursa ile İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca gölünün batı ucundan Ahabadr deresinin[1] kavşağına değin uzanan bir çizgi ile sınırlandırılmış bir bölge. Bu bölgede asker bulundurma ve askerlikle ilgili eylemler yapma hakkı yalnız İtilaf Devletlerinin olacaktır. Adı geçen bölgedeki Türk jandarması da İtilaf Devletleri komutanlığına bağlanacaktır.

İtilaf Devletleri, bu bölgedeki askerlikle ilgili işlerde kullanılabilecek tren ve karayolları yapımını yasaklayabileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu işlerde kullanılabilecek olanları da bozdurtabilecektir.

Mart 1921 önerisinde : Çanakkale güneyinde Bozcaada karşısından Karabiga'ya çekilen çizginin kuzeyi ile Boğaziçi'nin iki yakasında 20-25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale Boğazı'na egemen olan her iki yanındaki adalar.

İtilaf Devletleri yalnız, Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ile bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak; bu koşulla İstanbul'u ve İzmit yarımadasını boşaltacak ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye ya da Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

Mart 1922 önerisinde : Çanakkale'nin güneyinde Erdek yarımadası dışta kalmak üzere Çanakkale sancağı, Boğaziçi'nin güneyinde o zaman yansız sayılan bölge, yani aşağı yukarı İzmit yarımadası askersiz bölge olacaktır.

Bizde İtilaf Devletlerinin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

[1] Haritada böyle bir dere bulunamamıştır. "Ağva" deresi olabilir. *Söylev*'in ilk baskısına ekli haritadaki sınır bu kanıyı pekiştirmektedir.

Lozan'da : Gelibolu şibihceziresiyle Kumbağı, Bakla Burnu hattının cenub-ı şarkîsi, Çanakkale mıntıkasında sahilden yirmi kilometrelik bir mıntıka ve Boğaziçi'nin iki tarafında sahilden on beş kilometrelik birer mıntıka ve Marmara'da da Emirali[1] adasından maada adalar ve İmroz ve Tenedos adaları, gayr-i askerî bir hale konacaktır.

Hiçbir tarafta Düvel-i İtilâfiye işgal kuvveti kalmıyacaktır.

2. Kürdistan

Sevr'de : Fırat'ın şarkında ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntıka için Düvel-i İtilâfiye murahhaslarından mürekkep bir komisyon mahallî muhtariyeti ihzar edecektir.

Muahedenin aktinden bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyet-i Akvam Meclisine müracaatle Kürtlerin ekseriyetinin Türkiye'den müstakil olmağı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse Türkiye bu havalideki her türlü hukukundan sarf-ı nazar edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Düvel-i İtilâfiye, vaziyet-i hazırayı nazar-ı itibara alarak ve bu bapta Sevr projesinde tadilât icrasını nazar-ı itibara almağa mütemayildirler. Şu şartla ki mahallî muhtariyetler ve Kürt ve Asuri - Keldani menafiinin kâfi derecede himayesi için tarafımızdan teshilât ibraz edilsin.

Mart 1922 teklifinde : Bahis yok.

Lozan'da : Bittabi mevzu-i bahs ettirilmemiştir.

3. İktisadî menatık-ı nüfuz

Sevr Muahedesini müteakıp Düvel-i İtilâfiye'nin aralarında imza eyledikleri akor tripartitte :

a) Fransız mıntıka-i nüfuzu :

Suriye hududiyle takriben Adana vilâyetinin garp ve şimal hududu ve Kayseri ile Sıvas'ın şimalinden geçen ve Muş hariç işbu kasabaya takarrüpten sonra Cezire-i İbn-i Ömer'e[2] giden bir hattın dahilinde kalan mıntıka.

b) İtalyan mıntıka-i nüfuzu :

İzmit şibihceziresinden çıktıktan sonra Afyon Karahisarı'na kadar Anadolu şimendifer hattı ve oradan Kayseri civarında Erciyaş dağı civarına kadar giden hatla İzmir mıntıkası Adalar Denizi, Bahr-i Sefit[3] ve Fransız mıntıkası arasında kalan mıntıka.

[1] İmralı
[2] Cizre
[3] Akdeniz

Lozan'da : Gelibolu yarımadasıyla Kumbağı, Bakla Burnu hattının güneydoğusu; Çanakkale bölgesinde kıyıdan yirmi kilometrelik bir bölge ve Boğaziçi'nin iki yakasında kıyıdan on beş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da İmralı adasından başka adalar ile Bozcaada ve İmroz adası askersiz duruma getirilecektir.

Hiçbir yerde İtilaf Devletlerinin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

II. Kürdistan

Sevr'de : Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf Devletleri delegelerinden kurulacak bir komisyon, özerk bir yönetim biçimi hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzasından bir yıl sonra, bu bölgenin Kürt halkı, Milletler Cemiyetine başvurarak, Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı, bağımsız devlet kurmak istediğini tanıtlarsa ve Milletler Cemiyeti bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 önerisinde : İtilaf Devletleri yeni durumu gözönünde tutarak bu konuda Sevr tasarısında değişiklik yapmayı dikkate almak eğilimindedirler. Özerk bölgeler ile Kürt ve Asurlu-Geldanlı çıkarlarının yeterince korunması için bizce kolaylık gösterilmesi koşuluna bağlanmıştır.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Elbette söz konusu ettirilmemiştir.

III. Sömürü Bölgeleri[1]

Sevr Antlaşmasından sonra İtilaf Devletlerinin aralarında imzaladıkları üçlü anlaşmaya göre :

a - Fransız sömürü bölgesi :

Suriye sınırıyla aşağı yukarı Adana ilinin batı ve kuzey sınırı ve Kayseri ile Sıvas'ın kuzeyinden geçen ve Muş'a yaklaştıktan sonra bu kenti dışarda bırakarak Cizre'ye[2] uzanan bir hattın içinde kalan bölge.

b - İtalyan sömürü bölgesi :

İzmir yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a dek Anadolu tren yolu ve oradan Kayseri yakınında Erciyes dağı yöresine dek uzanan hatla İzmir bölgesi, Ege Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

[1] İktisadî Menatık-ı Nüfuz.

[2] Nutuk 1934 basımındaki "Cezire-i ibn-i Ömer", Cizre'nin eski adıdır.

Mart 1921'de : Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan hariciye nazırları arasında imza olunup hükûmetçe reddolunan itilâflara göre,

a) Fransız mıntıka-i nüfuzu :

O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sıvas, Mamuretülâziz ve Diyarbekir vilâyetleri.

b) İtalyan mıntıka-i nüfuzu :

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklariyle Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının bilâhare tayin olunacak aksamı.

Mart 1922 teklifinde : Mevzu-i bahs değildir.

Lozan'da : Mevzu-i bahs olmamıştır.

4. İstanbul

Sevr'de : Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde : Bu tehdidin kalkacağı ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin etrafındaki gayr-i askerî mıntıkadan asker mürununa müsaade edilebileceği mezkûrdur.

Mart 1922 teklifinde : İstanbul'dan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin tezyidi vadolunmaktadır.

Lozan'da : Mevzu-i bahs olmamıştır.

5. Tabiiyet

Sevr'de : Gerek Düvel-i Müttefikadan (Yunanistan dahil), gerek teşekkül eden devletlerden birinin (Ermenistan ve saire) tabiiyetine girmek istiyen Türk tebaasından hiç kimseye Türk Hükûmeti'nce mümanaat edilmiyecek ve bunların yeni tabiiyeti kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Bundan bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bundan bahis yok.

Lozan Muahedesinde: Bundan bahis yok.

Ancak müzakerat esnasında Düvel-i İtilâfiye bir adamın tabiiyetini tayin hususunda Türkiye'deki ecnebi sefarat ve şehbenderhanelerin verecekleri vesâikın kâfi addedilmesini istemişlerdi. Bu teklif, Sevr projesinin balâda mevzu-i bahs olan 128'inci maddesinin bir şekl-i cedidi idi. Tabiatiyle tarafımızdan reddedilmiştir.

Mart 1921'de : Bekir Sami Bey'le Fransız ve İtalyan dışişleri bakanları arasında imzalanıp hükümetçe kabul edilmeyen anlaşmalara göre :

a - Fransız sömürü bölgesi :

O sırada Fransızların işgali altında bulunan yerlerle, Sıvas, Elazığ ve Diyarbakır illeri.

b - İtalyan sömürü bölgesi :

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancakları ile, Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak yerleri.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da : Söz konusu edilmemiştir.

IV. İstanbul

Sevr'de : Antlaşma doğru uygulanmazsa, İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 önerisinde : Bu gözdağının kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin çevresindeki askersiz bölgeden asker geçirmemize izin verilebileceği yazılıdır.

Mart 1922 önerisinde : İstanbul'dan çıkarılacağımız yolundaki gözdağının kaldırılacağına ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin de artırılacağına söz verilmektedir.

Lozan'da : Söz konusu olmamıştır.

V. Uyrukluk

Sevr'de : Gerek İtilaf Devletlerinden (Yunanistan da içinde olmak üzere), gerek yeni kurulan devletlerden (Ermenistan vb.) birinin uyrukluğuna girmek isteyen Türk uyruklarından hiç kimseye, Türk Hükümetince engel olunmayacak ve bunların yeni uyrukluğu kabul edilecektir.

Mart 1921 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde : Söz konusu edilmemiştir.

Lozan Antlaşmasında : Söz konusu edilmemiştir.

Ancak, görüşmeler sırasında İtilaf Devletleri bir adamın uyrukluğunu saptamak işinde Türkiye'deki yabancı elçiliklerle konsoloslukların verecekleri belgelerin yeter sayılmasını istemişlerdi. Bu öneri, Sevr tasarısının yukarda söz konusu edilen 128'inci maddesinin yeni bir biçimiydi. Elbette bunu kabul etmedik.

6. Adlî kapitülasyonlar

Sevr'de : İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört azadan mürekkep bir komisyon kapitülasyonlardan müstefit olan sair devletlerin mütehassıslariyle birlikte yeni bir usul tanzim edecek ve Osmanlı Hükûmetiyle istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Hükûmet-i Osmaniye bu usulü kabul etmeği şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde : İşbu komisyonda Türkiye'nin dahi temsiline Düvel-i İtilâfiye razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde : Aynı teklif.

Lozan'da : Kapitüler hiçbir kayıt yoktur!

İstişarî mahiyette olmak üzere birkaç ecnebi mütehassısını beş sene için hizmetimize almağı kabul ettik.

7. Ekalliyetlerin himayesi

Sevr'de : 1918 mütarekelerinden sonra aktolunan bilcümle muahedatta mevcut olan ahkâmdan maada Türkiye'ye bilhassa zirdeki taahhüdat kabul ettirilmek istenilmiştir :

a) Yerlerini terketmiş olan bilcümle gayr-i Türklerin yerlerine iadesi.

Reisleri Cemiyet-i Akvam'ca tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasiyle bunların hukukunun iadesi ve ezcümle bu komisyonların talebi takdirinde gayr-i Türklerin tahrip edilmiş emlâkinin tamiri zımnında ücretleri hükûmetçe tesviye edilecek işçilerin tedariki, tehcir ve buna mümasil işlerde zimethal oldukları mezkûr komisyonlar tarafından iddia olunan bilcümle eşhasın teb'idi ilâ...

b) Türk Hükûmeti, ekalliyetlerin parlâmentoda temsil-i nisbîsini temin eden bir intihap kanun projesini iki sene zarfında Düvel-i Müttefika'ya arzedecektir.

c) Patrikhanelere ve bunlara mümasil müessesata ait bilcümle imtiyazat takviye ve tezyit edilmekte ve bunların idare eyledikleri mektep, eytamhane ve saire hususunda o âne kadar hükûmetin muhafaza etmiş olduğu nisbî bir murakabe hakkı dahi refedilmektedir.

d) Düvel-i İtilâfiye, Cemiyet-i Akvam Meclisiyle badelistişare işbu mukarreratın temin-i icrası için ittihazı lâzımgelen tedabiri tespit

VI. Adli Kapitülasyonlar

Sevr'de : İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerinden kurulan dört üyeli bir komisyon, kapitülasyonlardan yararlanan öteki devletlerin uzmanlarıyla birlikte yeni bir yöntem düzenleyecek ve Osmanlı Hükümetiyle görüştükten sonra bu yöntemi öğütleyebilecek.

Osmanlı Hükümeti bu yöntemi kabul edeceğine şimdiden kesin söz verecek.

Mart 1921 önerisinde : Sözü geçen komisyonda, Türkiye'nin de temsilci bulundurmasını İtilaf Devletleri kabul etmektedir.

Mart 1922 önerisinde : 1921 önerisi gibi.

Lozan'da : Ayrıcalık haklarıyla[1] ilgili hiçbir şey yoktur.

Danışma niteliğinde olmak üzere, birkaç yabancı uzmanı, beş yıl için, çalıştırmayı kabul ettik.

VII. Azınlıkların Korunması

Sevr'de : 1918 Ateşkes Anlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda bulunan hükümlerden başka, Türkiye'ye, özellikle şunlar da kabul ettirilmek istenilmiştir :

a – Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi.

Başkanları Milletler Cemiyetince atanacak olan yargıcı kurulları aracılığıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu komisyonlar isterlerse, Türk olmayan halkın yıkılmış olan mallarının onarılması için de, paraları hükümetçe ödenmek üzere işçiler sağlanması, göç ettirme ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, adı geçen kurullarca savlanan herkesin sürgün edilmesi vb.

b – Türk hükümeti, azınlıkların, Millet Meclisinde kendi sayıları oranında temsilci bulundurmalarını sağlayan bir seçim yasası tasarısını iki yıl içinde İtilaf Devletlerine sunacaktır.

c – Patrikhanelerle bunlara benzer kurumlara tanınmış olan bütün ayrıcalıklar pekiştirilmekte ve artırılmakta, bunların yönettikleri okul, öksüzler yurdu ve benzerleri üzerinde o güne değin hükümetin kullanmış olduğu az etkili bir denetleme hakkı da kaldırılmaktadır.

d – İtilaf Devletleri, Milletler Cemiyeti Meclisine danışarak bu kararların yürütülmesini sağlamak için alınması gereken ön-

[1] kapitüler haklarla

edeceklerdir. Türkiye bu hususta bilâhare ittihaz olunacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Ekalliyetlerden bahis yoktur. Bu teklif Sevr'de yapılacak tadilâttan bâhis olduğu için bundan mezkûr muahedenin ekalliyetlere ait kısmının tadil edilmiyeceği istihraç olunabilir.

Mart 1922 teklifinde : Türkiye ve Yunanistan'daki ekalliyetler hakkında bir silsile-i tedabirin teklif edileceği ve bunların hüsn-i tatbikına nezaret etmek için Cemiyet-i Akvamca komiserlerin tayin olunacağı mezkûrdur.

Silsile-i tedabirin ne olacağı tasrih edilmemiştir.

Lozan'da : Misak-ı Millîmizde kabul etmiş olduğumuz veçhile ve yalnız gayr-i müslimlere mahsus olmak üzere Harb-i Umumiden sonra aktolunan bilcümle beynelmilel muahedatta mevcut olan ahkâm.

8. Ahkâm-ı askeriye

Sevr'de :

a) Türkiye'nin kuva-yi müsellâhası şu erkamı tecavüz etmiyecektir.

Maiyet-i seniye kıt'ası	700	kişi
Jandarma	35.000	»
Jandarmayı takviye için kıtaat-ı mahsusa	15.000	»
	50.700	

Bu miktara erkânıharbiye, mekâtib-i askeriye talebesi, depo kıtaatına ve hidemat-ı muhtelifeye mensup efrat ve zabitan dahildir.

Kıtaat-ı mahsusanın 15 batarya cebel topu bulunabilecek ve sahra veya ağır topu olmıyacaktır.

Memleket, muhtelif menatıka ayrılacak ve her mıntıkada bir jandarma kıt'ası (légion) [1] bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve âlet-i fenniyesi bulunmıyacaktır.

Mahsusî kıtaat kendi mıntıkasının haricinde istihdam edilemiyecektir.

Jandarma zabitanı meyanında 1.500'ü geçmemek üzere ecnebi zabitan bulunacaktır. Her mıntıkadaki ecnebi zabitanı aynı millete mensup olacaktır.

[1] 1927 basımında, hep Latin yazısı iledir.

lemleri saptayacaklardır. Türkiye bu konuda, sonradan alınacak her önlemi kabul edeceğine şimdiden kesin söz verecektir.

Mart 1921 önerisinde : Azınlıklardan söz edilmemiştir. Bu öneri Sevr'de yapılacak değişikliklerden söz ettiği için, bundan, adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeyeceği anlamı çıkarılabilir.

Mart 1922 önerisinde : Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir sıra önlem önerileceği ve bunların iyi uygulanmasını denetlemek için Milletler Cemiyetince komiserler atanacağı yazılıdır.

Önlemler dizisinin ne olacağı belirtilmemiştir.

Lozan'da : Misakı Millimizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlara uygulanmak için, Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan bütün uluslararası anlaşmalarda bulunan hükümler.

VIII. Askerlikle İlgili Hükümler

Sevr'de :

Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır :

Padişahı Koruma Birliği	700 kişi
Jandarma	35.000 kişi
Jandarmayı desteklemek için özel birlikler	15.000 kişi
	50.700 kişi

Harp Akademisi ve askeri okullar öğrencileri, depo birliklerinde ve çeşitli işlerde görevli erlerle subaylar da bu sayının içindedir.

Özel birliklerin, 15 batarya dağ topu bulunabilecek; sahra topu, ya da ağır topu olmayacaktır.

Ülke, çeşitli bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği (légion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır.

Özel birlikler kendi bölgelerinin dışında kullanılamayacaklardır.

Jandarma subayları arasında, bin beş yüzü geçmemek üzere, yabancı subay bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar bir tek ulustan olacaktır.

Bilâhare tespit edilecek olan işbu menatıkın adedi zikredilmemekle beraber bunun Düvel-i İtilâfiyenin fikrince lâakal dört olacağı muahedenin bazı ahkâmından ve ezcümle bir *légion*un kuvvetinin umum *légion*'lar kuvvetinin rub'unu tecavüz etmiyeceği hakkındaki hükümden istihraç olunabilir. Bu suretle İngiltere, Fransa ve İtalyan zabitanının bulunacağı birer mıntıka olacağı gibi ihtimal Yunanistan ve belki de ileride Ermenistan'a birer mıntıka verilmesi düşünülmüştür.

Kıtaat-ı mahsusa efradiyle jandarmalar hep ücretli olup bunlar lâakal on iki sene hizmet edecek ve hizmet-i mecbure-i askeriye kalkacaktır.

Her mıntıkadaki *légion*'a alınacak efrat ve zabitan o mıntıka ahalisinden olacak ve muhtelif anasırın *légion* da temsil edilmesine imkân dairesinde itina olunacaktır.

Kuva-yı bahriyemiz yedi *sloop* ve altı torpidoyu tevacüz etmiyecek ve hiçbir tayyare ve kabil-i sevk balonumuz olmıyacaktır.

Düvel-i İtilâfiyeye mensup askerî, bahrî ve havaî kontrol komisyonlarının memleketimiz dahilinde her türlü murakabede bulunmağa hakları vardır. Bilhassa askerî komisyon:

Türkiye'nin istihdam edebileceği, polis, gümrükçü, orman muhafızı ve saire gibi memurînin miktarını tayine,

Fazla kalacak esliha ve cephanemizi tesellüme,

Memleketimizin menatıka taksimine, her mıntıkada bulunacak jandarma ve kıtaat-ı mahsusa miktarının tayinine, bunların tarz-ı istihdam ve istimalini murakabeye, ecnebi zabitanın miktar ve nispetini tayine ve hükûmetle müştereken yeni kuva-yı müsellâhamızın tanzimine ilâ... memurdur.

Mart 1921 teklifinde :

Jandarma miktarı 45.000
Kıtaat-ı mahsusa 30.000'e iblâğ olunmuştur.

Jandarmanın tarz-ı tevzii Düvel-i İtilâfiyeye mensup salifüzzikir kontrol komisyoniyle hükûmet arasında anlaşarak vaki olacaktır.

Jandarmada zabitan ve küçük zabitan nispeti tezyit edilecektir. Ecnebi zabitan miktarı azaltılacak ve bunların kıtaata tevzii, kontrol komisyonu ve hükûmet arasında bilitilâf kararlaştırılacaktır. (Bunda ihtimal her mıntıkada aynı millete mensup ecnebi zabitan bulunmıyacağı kastedilmiştir.)

Mart 1922 teklifinde :

Ücretle müstahdem asker usulünün ipkası
Jandarmanın 45.000
Kıtaat-ı mahsusanın 40.000'e iblâğı.

Sonradan saptanacak olan bu bölgelerin sayısı belirtilmemekle birlikte; sayının, İtilaf Devletlerinin düşüncesine göre, en az dört olacağı, Antlaşmanın kimi hükümlerinden, özellikle bir birliğin kuvvetinin bütün birlikler (légion) kuvvetinin dörtte birini aşmayacağı yolundaki hükümden çıkarılabilir. Böylelikle İngiltere, Fransa ve İtalya subaylarının birer bölgesi bulunacağı gibi, belki Yunanistan'a ve belki de ilerde Ermenistan'a birer bölge verilmesi düşünülmüştür.

Özel birliklerin erleriyle jandarmaların hepsi aylıklı olup bunlar, en az on iki yıl askerlik edecek ve zorunlu askerlik ödevi kalkacaktır.

Her bölgedeki birliğe (légion) alınacak erler ve subaylar o bölge halkından olacak ve askerler arasında her soydan adam bulundurulmasına elden geldiğince dikkat edilecektir.

Deniz kuvvetlerimiz yedi gambot (sloop) ile altı torpidoyu geçmeyecek; hiçbir uçağımız ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilaf Devletlerinin kara, deniz ve hava denetleme komisyonlarının, ülkemiz içinde her türlü denetlemeye hakları olacaktır. Özellikle Kara Denetleme Komisyonu :

Türkiye'nin kullanabileceği polis, gümrükçü, orman koruyucusu vb. gibi görevlilerin sayısını saptamak; artacak silah ve cephanelerimizi almak; ülkemizi bölgelere ayırmak, her bölgede bulunacak jandarma ve özel birlik sayısını saptamak, bunların hangi işlerde, nasıl çalıştırıldıklarını denetlemek, yabancı subayların sayısını ve oranını saptamak ve hükümetle işbirliği yaparak yeni silahlı kuvvetlerimizi düzenlemekle vb. görevli olacaktır.

Mart 1921 önerisinde : Jandarma sayısı : 45.000'e, özel birliklerin asker sayısı 30.000'e çıkarılmıştır.

Hükümet, Jandarmanın dağıtımını, İtilaf Devletlerinin yukarda sözü geçen Kara Denetleme Komisyonu ile anlaşarak yapacaktır.

Jandarma subay ve astsubay oranı yükseltilecektir. Yabancı subay sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtımı, Kara Denetleme Komisyonu ile hükümet arasında uzlaşılarak kararlaştırılacaktır. (Bununla belki de her bölgede bulunacak yabancı subayların tek bir ulustan olmayacağı anlatılmak istenmiştir.)

Mart 1922 önerisinde : Aylıklı er kullanılması ile ilgili yöntem, olduğu gibi bırakılmış; jandarma 45.000'e, özel birliklerdeki asker sayısı 40.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmada ecnebi zabitanın istihdamı Türkiye'ye tavsiye edilmekle beraber bu cihet şart olarak dermeyan edilmemektedir.

Lozan'da : Trakya ve Boğazlar'da gayr-i askerî hale ifrağ olunan menatıka ait tahdidattan maada hiçbir kayıt yoktur. Hatta Boğaziçi'nin iki tarafındaki gayr-i askerî mıntıkada 12.000 asker bulundurabilmek hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu menatık için bile hiçbir kontrol kabul edilmemiştir.

9. Ceza

Sevr projesinde : Türkiye, harp esnasında kavaid-i harbiyeye muhalif surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş ve tehcir ve saire gibi hususata karışmış olan eşhası talepleri üzerine Düvel-i Müttefikaya (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den arazi almış olan devletlere (Ermenistan ve saire) teslim edecektir. Eşhas-ı mezkûre kendilerini talep eden devletin divan-ı harbi tarafından muhakeme ve tecziye edileceklerdir.

Mart 1921 teklifinde : Düvel-i İtilâfiye teklifatında bundan bahis yoktur.

Ancak Bekir Sami Bey'in İngilizlerle imza etmiş olduğu mübadele mukavelenamesinde elimizdeki bütün İngilizleri tahliye ederek bir kısım Türkleri mücrim addile İngilizler elinde bırakmağa muvafakat etmiş olması Sevr projesinde mevcut olan ahkâm-ı salifenin daha muhaffef bir şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de : Bu meseleden bahis yoktur.

Lozan'da : Bahis yoktur.

10. Ahkâm-ı maliye

Sevr'de : Düvel-i İtilâfiye Türkiye'ye muavenet zımnında İngiliz, Fransız ve İtalyan murahhaslarından mürekkep bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişârî mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu komisyonun vezaif ve salâhiyeti berveçh-i âti olacaktır :

a) Türkiye'nin varidatını idame ve tezyit için her türlü tedabir ittihaz edebilecektir.

b) Türk Meclis-i Meb'usanına takdim edilecek olan bütçe evvelen maliye komisyonuna arz ve onun kabul ettiği şekilde Meclise sevkolunacaktır. Meclisin yapacağı tadilât ancak komisyonca tasvip edilirse kabil-i icradır.

Jandarmada yabancı subayların kullanılması Türkiye'ye öğütlenmekle birlikte bu, koşul olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da : Trakya ve Boğazlarda askersiz duruma getirilen bölgelerle ilgili sınırlamalardan başka hiçbir şey yoktur. Dahası, Boğaziçi'nin iki yakasındaki askersiz bölgede 12.000 asker bulundurabilmek hakkını kazanmışızdır. Bu bölgeler için bile hiçbir denetleme kabul edilmemiştir.

IX. Ceza

Sevr tasarısında : Türkiye, savaş sırasında savaş kurallarına aykırı davranışlarda bulunmuş, ya da Türkiye içinde kıyınlar yapmış ve zorla göç ettirme gibi işlere karışmış olan kimseleri, isterlerse, İtilaf Devletlerine (bu arada Yunanistan) ve Türkiye'den toprak almış olan devletlere (Ermenistan ve başkaları) teslim edecektir. Bu kimseler, kendilerini isteyen devletin askeri mahkemesince yargılanacak ve cezalandırılacaklardır.

Mart 1921 önerisinde : İtilaf Devletlerinin önerilerinde bundan söz edilmemiştir. Ancak Bekir Sami Bey'in, İngilizlerle imza etmiş olduğu değiştirim[1] sözleşmesinde, elimizdeki bütün İngilizlerin verilmesine karşın bir kısım Türkleri suçlu sayarak İngilizler elinde bırakmayı kabul etmiş olması, Sevr tasarısında bulunan eski hükümlerin daha yumuşatılmışından başka bir şey değildir.

Mart 1922'de : Bundan söz edilmemiştir.

Lozan'da : Söz edilmemiştir.

X. Akçalı İşler

Sevr'de : İtilaf Devletleri, Türkiye'ye yardım olsun diye, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden bir maliye komisyonu kuracaklar ve bu komisyonda danışman niteliğinde bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu komisyonun görevleri ve yetkisi aşağıdaki gibi olacaktır :

a – Türkiye'nin gelirlerini korumak ve artırmak için her türlü önlemleri alabilecektir.

b – Türk Meclisi Mebusanına sunulacak olan bütçe, önce Maliye Komisyonuna sunulacak ve onun kabul ettiği biçimde, Meclise gönderilecektir. Meclisin yapacağı değişiklikler, ancak Komisyonca uygun görülürse yürürlüğe konulabilecektir.

[1] mübadele.

c) Komisyon doğrudan doğruya kendisine tâbi olacak ve azaları kendi muvafakatiyle tayin edilecek olan Türk maliye heyet-i teftişiyesi vasıtasiyle bütçenin ve malî kavanin ve nizamatın tatbikatını murakabe edecektir.

d) Düyun-ı Umumiye ve Osmanlı Bankası'yle anlaşarak Türkiye'nin usül-i meskûkâtını tanzim ve ıslah edecektir.

e) Düyun-ı Umumiye'ye tahsis olunan varidat müstesna olmak üzere Türkiye'nin bilcümle varidatı işbu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla ;

Evvelen :

Kendisine ve Türkiye'de kalacak olan Düvel-i İtilâfiye işgal kuvvetlerine ait masarifi tediye ettikten sonra 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden beri Düvel-i İtilâfiye ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif aksamındaki masarifini tediye eyliyecektir.

Saniyen :

Türkiye, dolayisiyle zarardide olan bilcümle Düvel-i Müttefika tebaasının zarar ve ziyanını tazmin edecektir.

Türkiye'nin ihtiyacatı bundan sonra derpiş edilecektir.

f) Hükûmetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun muvafakati şarttır.

g) Komisyonun tasvibiyle elyevm cari olan Düyun-ı Umumiye tarafından bazı varidatın doğrudan doğruya cibayeti usulü mümkün olduğu kadar geniş bir surette tevsi edilecek ve bütün Türkiye'ye teşmil olunacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azil ve nasbolunan ve kendisine karşı mes'ul bulunacak olan bir müdir-i umuminin idaresinde bulunacaktır ilâ....

Mart 1921 teklifinde : Salifüzzikir maliye komisyonu Türk maliye nazırının riyaset-i fahriyesi tahtında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk murahhas bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait mesailde reyi olacaktır. Müttefiklerin menafi-i maliyesine müteallik mesailde ise Türk murahhasının salâhiyeti ancak istişarî mahiyette olacaktır.

Türk parlâmentosu, Türk maliye nazırı ile maliye komisyonu tarafından müştereken ihzar edilecek olan bütçede tadilât yapmak salâhiyetini haiz bulunacaktır. Fakat bu tadilât bütçenin tevazününü bozacak şekilde ise bütçe bera-yi tasdik tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir.

c – Komisyon, doğrudan doğruya kendisine bağlı olacak ve üyeleri kendisinin uygun bulacağı kişilerden seçilip atanacak Türk Maliye Teftiş Kurulu aracılığı ile, bütçenin ve akçalı yasa ve tüzüklerin uygulanmasını denetleyecektir.

d – Genel Borçlar[1] Kurulu ve Osmanlı Bankasıyla anlaşarak Türkiye'nin para[2] işlerini düzenleyecek ve düzeltecektir.

e – Türkiye'nin, Genel Borçlara karşılık tutulan gelirler dışında kalan bütün gelirleri işbu Maliye Komisyonunun buyruğuna verilecektir. Komisyon bunlarla :

İlkin, kendisinin ve Türkiye'de kalacak olan İtilaf Devletleri kuvvetlerinin giderlerini karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918'den beri İtilaf Devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de, gerek Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli kesimlerindeki giderlerini ödeyecektir.

İkinci olarak, Türkiye yüzünden dokuncaya uğrayan bütün İtilaf Devletleri uyruklarının dokuncalarını ödeyecektir.

Türkiye'nin gereksemeleri bundan sonra düşünülecektir.

f – Hükümetçe verilecek her bir ayrıcalık, Maliye Komisyonunun onamasına bağlıdır.

g – Şimdi yürürlükte olan kimi vergilerin Genel Borçlar Kurulunca doğrudan doğruya toplanması yöntemi, Komisyonun onayıyla, elden geldiği kadar genelleştirilecek ve bütün Türkiye'de uygulanacaktır. Gümrükleri, Maliye Komisyonunca atanıp işten çıkarılabilecek ve bu komisyona karşı sorumlu olacak bir genel müdür yönetecektir vb.

Mart 1921 önerisinde : Yukarıda adı geçen Maliye Komisyonu, Türk maliye nazırının onursal başkanlığı altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk delege bulunacak ve Türk maliyesi ile ilgili işlerde oy kullanacaktır. İtilaf Devletlerinin akçalı çıkarları ile ilgili işlerde ise, Türk delegenin yetkisi, ancak danışma niteliğinde olacaktır.

Türk Millet Meclisinin, Türk maliye nazırı ile Maliye Komisyonunca birlikte hazırlanacak bütçede değişiklik yapma yetkisi bulunacaktır. Ama, yapılacak değişiklikler, bütçenin denkliğini bozacak nitelikte ise, bütçe onanmak üzere yeniden Maliye Komisyonuna gönderilecektir.

[1] Düyun-ı Umumiye.
[2] meskûkât.

Türk hükûmeti imtiyazat vermek hakkını tekrar ihraz edecektir. Ancak, Türk maliye nazırı bu baptaki kontratların Türk hazinesi menfaatine muvafık olup olmadığını maliye komisyoniyle birlikte tetkik edecek ve bu bapta müştereken bir karar ittihaz edilecektir.

Mart 1922 teklifinde : Maliye komisyonu teşkilinden sarf-ı nazar edilmektedir. Fakat Düvel-i Müttefikaya olan harpten evvelki düyunun ve makul bir tazminatın tediyesi zımnında lâzım olan kontrolun Türk hakimiyeti prensibiyle telifine çalışılacaktır.

Harpten evvelki Düyun-ı Umumiye komisyonu ipka olunacak ve balâda mezkûr iş için Düvel-i İtilâfiyece bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozan'da : Bu gibi kuyudatın kâffesi bertaraf edilmiştir.

11. Ahkâm-ı iktisadiye

Sevr'de : Kapitülasyonlardan istifade hakkı harpten evvel bunlardan istifade eden Düvel-i Müttefika tebaasına iade edilecek ve bunlardan evvelce istifade etmiyen Düvel-i Müttefika (Yunanistan ve Ermenistan ve saire) tebaasına da yeniden verilecektir.

(Bu hukuk meyanında birçok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiiyet bahsinde görüldüğü veçhile her Türk tebaasının Düvel-i Müttefikadan birinin tabiiyetine girmesine mümanaat etmek hakkının bizden nez'edildiği nazar-ı dikkate alınırsa bu hükmün şümulü daha ziyade tezahür eder.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) iadeten tesis edilmektedir.

Türkiye Düvel-i Müttefikaya mensup sefaine lâakal Türk sefainine verdiği hukuku tanıyacaktır.

Ecnebi postaları iadeten tesis olunacaktır.

Mart 1921 teklifinde : Yalnız ecnebi postalarının bazı şerait tahtında ilgasının derpiş edileceği söylenilmekte, binaenaleyh ahkâm-ı saire ipka edilmektedir.

Mart 1922 teklifinde : İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin murahhaslarından ve kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin mütehassıslarından mürekkep bir komisyon sulhun mer'iyete duhulünü müteakıp geçecek üç ay zarfında İstanbul'da içtima edip kapitüler usulün tadili zımnında teklifat hazırlıyacaktır.

Türk Hükümeti, ayrıcalıklar verme hakkını yine elde edecektir. Ancak, Türk maliye nazırı bu konudaki sözleşmelerin Türk hazinesi çıkarına uygun olup olmadığını Maliye Komisyonu ile birlikte inceleyecek ve bu konuda birlikte karar alınacaktır.

Mart 1922 önerisinde : Maliye Komisyonu kurulmasından vazgeçilecektir. Ama, İtilaf Devletlerine olan savaştan önceki borçların ödenmesi ve pek aşırı olmayan bir dokunca ödentisinin verilmesi için gereken denetlemenin Türk egemenliği ilkesiyle bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Savaştan önceki Genel Borçlar Kurulu, olduğu gibi bırakılacak ve yukarıda sözü edilen iş için İtilaf Devletlerince bir Arıtma Komisyonu kurulacaktır.

Lozan'da : Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi kaldırılmıştır.

XI. İktisat İşleri

Sevr'de : Kapitülasyonlar, savaştan önce bunlardan yararlanan İtilaf Devletleri uyruklarına yine verileceği gibi, bu haklardan daha önce yararlanmamış olan devletler (Yunanistan, Ermenistan vb.) uyruklarına da yeniden verilecektir.

(Bu haklar arasında birçok vergi bağışıklıkları bulunduğu; ayrıca, uyrukluk bölümünde görüldüğü üzere, her Türk uyruğunun İtilaf Devletlerinden birinin uyrukluğuna girmesine engel olma hakkının bizden alındığı düşünülürse, bu hükmün kapsamı daha iyi belirir.)

Gümrük vergisi bildirgeleri[1] için 1907 bildirgesi (%8) yeniden yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye, İtilaf Devletlerinin gemilerine en azından Türk gemilerine verdiği hakları tanıyacaktır.

Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.

Mart 1921 önerisinde : Yalnız yabancı postaların birtakım koşullar altında kaldırılmasının düşünüleceği söylenilmekte olduğuna göre, öbür hükümler olduğu gibi bırakılmaktadır.

Mart 1922 önerisinde : İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye delegelerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan öteki devletlerin uzmanlarından kurulacak bir kurul, barışın yürürlüğe girişinden sonraki üç ay içinde, İstanbul'da toplanıp ayrıcalık haklarıyle ilgili yöntemin[2] değiştirilmesi için öneriler hazırlayacaktır.

[1] Gümrük tarifeleri.
[2] Kapitüler usulün.

Malî hususatta bu teklifat tebaa-i ecnebiyenin Türklerle müsavi vergi vermesini temin edecektir. Keza bu teklifat gümrük resminde lüzum görülecek tadilâtı icraya matuf olacaktır.

Lozan'da : Kapitülasyonların her nev'i tamamiyle ve ebediyen lâğvolunmuştur.

12. Boğazlar komisyonu

Sevr'de : Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve zabıtası bulunacak olan işbu komisyon gemilerin Boğazlardan mürurü, fenerler, kılavuzluk ilâ.... ile iştigal edecek ve evvelce Meclis-i Âli-i Sıhhinin ifa eylediği vezaif ile tahlisiye hidematı badema komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde ifa kılınacak ve komisyon Boğazların serbestisini tehlikede addedince Düvel-i İtilâfiyeye müracaat edebilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın murahhasları iki reye malik bulunacaklardır.

Amerika arzu eylediği andan ve Rusya Cemiyet-i Akvama dahil olduğu takdirde ve o andan itibaren komisyona iştirak edebileceklerdir.

Komisyon azaları muafiyet-i diplomatikiyeden istifade edeceklerdir. Komisyona münavebe ile ve ikişer sene müddetle iki reye malik devletlerin murahhasları riyaset edecektir.

Mart 1921 teklifinde : Türk murahhası dahi iki reye malik olacak ve Boğazlar Komisyonuna riyaset edecektir.

Mart 1922 teklifinde : Keza Türk murahhası komisyona riyaset edecektir. Boğazlarla alâkadar bilcümle devletler komisyonda temsil edileceklerdir.

Lozan'da : Komisyonun riyaseti bize verilmiştir.

Komisyonun vazifesi sefainin Boğazlardan mürurü keyfiyetinin Boğazlar mukavelesi ahkâmına muvafık olmasına itinadan ibarettir. Komisyon her sene Cemiyet-i Akvama rapor verecektir.

Keza mezkûr muahede ile İstanbul'daki beynelmilel sıhhiye meclisi lâğvolunarak sıhhiye umuru Türkiye Hükûmetine terkedilmiştir.

Muhterem Efendiler, Lozan Sulh Muahedenamesinin ihtiva ettiği esasatı, diğer sulh teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu muahedename, Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastin inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali namesbuk bir siyasî zafer eseridir!

* * *

Akçalı işlerde bu öneriler, yabancı uyrukluların Türklerle eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bu öneriler hazırlanırken gümrük vergisinde gerekli görülecek değişikliklerin yapılması da düşünülecektir.

Lozan'da : Kapitülasyonların her türlüsü tümden ve süresiz olarak kaldırılmıştır.

XII. Boğazlar Komisyonu

Sevr'de : Kendine özgü bayrağı, bütçesi ve kolluğu bulunacak olan bu komisyon, gemilerin Boğazlardan geçmesi, fenerler, kılavuzluk... vb. gibi işlerle uğraşacak ve daha önce Yüksek Sağlık Kurulunun yaptığı görevlerle kurtarma işleri artık bu Komisyonun gözetimi altında ve onun yönergesine göre yürütülecek; Komisyon, boğazların özgürlüğünü tehlikede görürse, İtilaf Devletlerine başvurabilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya delegelerinin ikişer oyu olacaktır.

Amerika istediği zaman, Rusya da Milletler Cemiyetine girerse, ancak o zaman, Komisyona katılabileceklerdir.

Komisyon üyeleri, diplomatik bağışıklıklardan yararlanacaklardır. Komisyona, sıra ile ve ikişer yıl süre ile, iki oyu olan devletlerin delegeleri başkanlık edeceklerdir.

Mart 1921 önerisinde : Türk delegesinin de iki oyu olacak ve Boğazlar Komisyonuna başkanlık edecektir.

Mart 1922 önerisinde : Yine Türk delegesi Komisyona başkanlık edecektir. Boğazlarla ilgili bütün devletlerin Komisyonda delegeleri bulunacaktır.

Lozan'da : Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir.

Komisyonun görevi, gemilerin boğazlardan geçişinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğunu sağlamaktır. Komisyon her yıl Milletler Cemiyetine rapor verecektir.

Lozan Antlaşması ile İstanbul'daki Uluslararası Sağlık Kurulu da kaldırılarak sağlık işleri Türkiye hükümetine bırakılmıştır.

Saygıdeğer baylar, Lozan Barış Antlaşmasındaki hükümleri, öbür barış önerileriyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme girişiminin yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku yapıtıdır!

* * *

Heyeti Murahhasa Reisi İsmet Paşa ile, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey arasında çıkan ihtilâf

Efendiler, Lozan sulh müzakeratı esnasında, tekevvün eden ve sulh aktolunduktan sonra, ifade ve işaa edilen, bir meseleyi, burada, mevzu-i bahs ederek efkâr-ı umumiyeyi tenvir etmek isterim. İfade ve işaa olunan mesele, Heyet-i Murahhasa Reisi İsmet Paşa ile, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey arasında tahaddüs eden ihtilâftır.

Bu ihtilâfı, ait olduğu vesaikı tetkik ederek esaslı ve ciddî esbaba istinat ettirmek müşküldür. Buna nazaran, ihtilâfı, daha ziyade ruhî ve hissî sebepler tahtında mütalea etmek lâzım olduğu fikrindeyim.

Muhtelif münasebetlerle, beyan etmiştim ki, Lozan Konferansı mevzu-i bahs olduğu zaman, Heyet-i Murahhasa Riyaseti'nin Rauf Bey tarafından ifası temayülü vardı. Filhakika, Rauf Bey, Heyet-i Murahhasa Reisi olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın, askerî müşavir olarak, kendisiyle beraber gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben Rauf Bey'e; İsmet Paşa'dan istifade etmek, onun, ancak, reis olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra malûm olduğu veçhile, Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı. Hariciye Vekâleti'ne intihap ve Heyet-i Murahhasa Riyaseti'ne tayin olundu.

Lozan Konferansının birinci devrini müteakıp, İsmet Paşa'nın duçar olduğu tarizleri, tenkitleri izah etmiştim. Buna rağmen, ikinci defa Lozan'a gönderilen, yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan müzakeratını büyük bir kiyasetle idare ediyordu. Müzakerat safahatını, muntazaman Heyet-i Vekile'ye bildiriyordu. Bazı mühim mesailde, Heyet-i Vekile'nin rey ve mütaleasını soruyor veya talimat talep ediyordu. Halli lâzımgelen mesail, mühim, mücadele ciddî ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın, müzakeratı tarz-ı idaresini beğenmemezlik hissi hâsıl olmuştu. Bu hissini, Heyet-i Vekile'deki rüfekasına da telkin arzusuna düşmüştü. Heyet-i Vekile'de, İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman, İsmet Paşa, bu işi başaramıyacak denmeğe başlanmış.. Hatta, bir aralık, İsmet Paşa'yı geriye çağırmak teklifi ortaya atılmış.. Rauf Bey, derhal bu teklifi, reye vazetmeğe kalkışmış.. Müdafaa-i Milliye Vekili olarak Heyet-i Vekileye dahil bulunan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine sarf-ı nazar edilmiş..

İsmet Paşa'da, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı adem-i emniyet hissi başlamıştı

Diğer tarafta, İsmet Paşa'da da Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'e karşı, adem-i emniyet hissi başlamış.. Rauf Bey'in imzasiyle aldığı nokta-i nazarlardan, Rauf Bey'in, beni haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş..

Nihayet, İsmet Paşa, müzakeratın ciddî ve nazik safhalara girdiğinden bahsederek, benim, bizzat vaziyeti takip etmemi yazdı.

Baylar, Lozan Barış görüşmeleri sırasında oluşan ve barış yapıldıktan sonra söylenen ve yayılan bir sorunu burada söz konusu ederek, kamuoyunu aydınlatmak isterim. Söylenen ve yayılan sorun, Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır.

Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlık

Bu anlaşmazlığı, ilgili belgeleri inceleyerek köklü ve sağlam nedenlere bağlamak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha çok ruhsal ve duygusal nedenleriyle incelemek gerektiği düşüncesindeyim.

Çeşitli nedenlerle bildirmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delegeler Kurulu Başkanlığını Rauf Bey'in yapmasını isteyenler vardı. Gerçekte, Rauf Bey Delegeler Kurulu Başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın, askeri danışman olarak kendisiyle birlikte gönderilmesini de benden dilemişti. Ben Rauf Bey'e, İsmet Paşa'dan, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle yararlanılabileceği yanıtını verdim. Sonra, bilindiği üzere, Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı. Dışişleri Bakanlığına seçildi ve Delegeler Kurulu Başkanlığına atandı.

Lozan Konferansının birinci döneminden sonra, İsmet Paşa'nın uğradığı yergileri, eleştirileri anlatmıştım. Böyle olmakla birlikte ikinci kez Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerini büyük bir uyanıklıkla yürütüyordu. Görüşme evrelerini düzenli olarak Bakanlar Kuruluna bildiriyordu. Kimi önemli sorunlarda Bakanlar Kurulunun görüşünü, düşüncesini soruyor, ya da yönerge istiyordu. Çözülmesi gerekli sorunlar önemli; savaşım da ağır ve üzücü idi. Rauf Bey'de İsmet Paşa'nın görüşmeleri yürütüş biçimini beğenmezlik duygusu uyanmıştı. Bu duygusunu Bakanlar Kurulundaki arkadaşlarına da aşılamak isteğine kapılmıştı. Bakanlar Kurulunda, İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman: "İsmet Paşa bu işi başaramayacak." denmeye başlanmış. Dahası, bir aralık, İsmet Paşa'yı geri çağırmak önerisi ortaya atılmış. Rauf Bey, hemen bu öneriyi oylamaya kalkışmış, Milli Savunma Bakanı olarak Bakanlar Kurulunda bulunan Kâzım Paşa'nın karşı gelmesi üzerine vazgeçilmiş.

Öte yandan, İsmet Paşa'da da Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e karşı güvensizlik duygusu başlamış. Rauf Bey'in imzasıyla bildirilen görüşlerden, bana duyurmaksızın kendisine yönerge verilmekte olduğu kaygısına düşmüş.

İsmet Paşa'da Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e karşı güvensizlik duygusu uyanmıştı

En sonu, İsmet Paşa, görüşmelerin ağır ve önemli evrelere girdiğinden söz ederek, durumu benim izlememi yazdı.

Gerçi ben, İsmet Paşa'nın raporlarından ve Heyet-i Vekile kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat, Rauf Bey'in mukarreratı tebliğ eden yazılarının tarzını kontrol. etmiyordum. İsmet Paşa'nın, nazar-ı dikkatimi celbetmesi üzerine, Lozan müzakeratını, Heyet-i Vekilede bizzat takip etmeğe ve bazan Heyet-i Vekile kararlarını bizzat kaleme almağa lüzum gördüm.

Mevzu-i bahs ettiğimiz mesele hakkında, sarih ve kat'î bir fikir verebilmek için İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında muhtelif mesaile ait olmak üzere cereyan eden muhaberattan, yalnız bir iki meseleye ait bazı muhaberatı muvacehenizde tetkik edeceğim.

Yunan tamiratı meselesinden dolayı İsmet Paşa ile Heyet-i Vekile arasında hasıl olan nokta-i nazar farkı ve gerginlik

Yunan tamirat meselesinden dolayı, Yunanistan gergin bir vaziyet aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu meseleye dair olan müzakere ve münakaşa inkıta etti.

İtilâf Devletleri murahhasları, İsmet Paşa'ya; Karaağaç'ın bize terki ve tarafımızdan tamirattan feragat etmek suretiyle, Yunan tamiratı meselesinin halli teklifinde bulunurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, talep ettiğimiz muhik tamirata bir muadelet teşkil edemiyeceğini ve diğer taraftan müttefiklerle aramızda bulunan ve daha evvel halledilmiş olan tamirat meselesinin bu konferansta teyit ve tespit edilmediğini, her iki meseleyi hükûmete iblâğ mecbuririyetinde olduğunu beyan ve ifade eder. İsmet Paşa, bu vaziyeti 19 Mayıs 1923 tarihli şifresiyle, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine bildiriyor ve «hükûmetin kararının acilen iş'arını istirham eylerim.» diyor.

İsmet Paşa, bu iş'arına, üç gün geçtiği halde cevap almaz.. 22 Mayıs 1923 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine, müstacel işaretiyle şu şifreyi de çeker :

«Yunan tamiratına mukabil, Türkiye'ye Karaağaç ve civarının terki hakkında, Müttefikler tarafından vaki olan teklif hakkında hükûmetin nokta-i nazarının iş'arını 19 Mayıs 1923 tarih ve 117 numaralı telgrafname ile istirham etmiştim. Emr-i devletlerinin tacili müsterhamdır.»

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına, 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şudur : «Karaağaç'a mukabil tamirat bedelinden sarf-ı nazar edemeyiz.»

Cevabın üçüncü maddesinde, bazı mütalealardan sonra «Yunanlıların bunu veremiyeceklerini, Müttefiklerin söylemesi şayan-ı istiğraptır ve kabul edilemez.» deniliyor.

Cevabın beşinci maddesinde, yine bazı mütaleattan sonra, şu nokta-i nazar dermeyan ediliyor : «Bu meselenin Müttefiklerle sul-

Gerçi İsmet Paşa'nın raporlarından ve Bakanlar Kurulu kararlarından bana bilgi veriliyordu; ama, Rauf Bey'in kararları nasıl yazıp bildirdiğini denetlemiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan görüşmelerini Bakanlar Kurulunda kendim izlemeyi ve kimi zaman Bakanlar Kurulu kararlarını kendim yazmayı gerekli gördüm.

Söz konusu ettiğimiz sorun üzerine açık ve kesin bir bilgi verebilmek için, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında türlü konularda yapılan yazışmalardan yalnız bir iki konu ile ilgili olanlarını önünüzde inceleyeceğim.

Yunan onarımları işinden dolayı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu arasında doğan görüş ayrılığı ve gerginlik

Savaş onarımları sorunundan dolayı, Yunanistan gergin bir durum aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu konu ile ilgili görüşme ve tartışma kesildi. İtilaf Devletleri delegeleri, Karaağaç'ın bize bırakılmasını, buna karşılık, bizim de onarım isteğinden vazgeçmemizi; böylece Yunan *onarımı* sorununun çözülmesini İsmet Paşa'ya önerirler. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, istediğimiz haklı onarımlara bir karşılık olamayacağını; bir yandan da İtilaf Devletleriyle aramızda bulunan ve daha önce çözülmüş olan onarım sorununun bu konferansta yeniden görüşülüp saptanmadığını; her iki sorunu hükümete bildirmek zorunda olduğunu ileri sürer. İsmet Paşa, bu durumu, 19 Mayıs 1923 günlü şifresiyle Bakanlar Kurulu Başkanlığına bildiriyor ve : "Hükümetin kararının tez elden bildirilmesini saygı ile dilerim." diyor.

İsmet Paşa, bu bildirimine, üç gün geçtiği halde yanıt alamaz. 22 Mayıs 1923'te, Bakanlar Kurulu Başkanlığına, ivedi olarak şu şifreyi de çeker :

"Yunan onarımına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve yöresinin bırakılması ile ilgili olarak İtilaf Devletlerince yapılan öneri üzerine hükümet görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 gün ve 117 sayılı telyazısı ile dilemiştim. Yüksek buyruklarınızın çabuklaştırılmasını saygı ile dilerim."

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki teline, 23 Mayıs 1923 günü yanıt veriyor. Yanıtın birinci maddesi şudur : "Karaağaç'a karşılık, onarım parasından vazgeçemeyiz."

Yanıtın üçüncü maddesinde, birtakım düşünceler (ileri sürüldükten) sonra : "Yunanlıların bunu veremeyeceklerini İtilaf Devletlerinin söylemesi, şaşılacak şeydir ve kabul edilemez." deniliyor.

Yanıtın beşinci maddesinde, yine birtakım düşüncelerden sonra şu görüş ileri sürülüyor : "Bu işin, İtilaf Devletleriyle

ha mâni olmaması için, bizi Yunanlılarla halde[1] serbest bırakarak kendileri sulhu akteylemeleri şıkkı müreccah görülmüştür.»

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı müteakıp dört raporunda, şu malûmat ve mütaleatı dermeyan ediyor: «Madde 1 — Bugün Gerenal *Pele* geldi. Yunan heyetinin iki gün sonra yani, cumartesi günü tamirat meselesini resmen mevzu-i bahs etmeği teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse cumartesi günü Konferanstan çekileceklerini tebliğ ettiklerini bildirdi. Ben, tamirat hakkında henüz cevabınızı almamış idim. Hükûmetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu tebligattan müteessir olmadığımı söylemekle iktifa ettim.»

«Vaziyetin son devreye geldiği kanaatindeyim. Tereşşuhat-ı umumiye ve gazete havadisleri umumiyetle bedbinanedir.» «Madde 2 — Muhtelif mesail üzerine Riyaset-i Celilelerinin cevaplarını aldım. Şayan-ı dikkattir ki tamirat işinde Ankara'nın ret cevabı verdiği daha evvel burada şayi olmuştur. Bizim mehafilden tereşşuh ihtimali yoktur. Çünkü teklifi ve cevabı henüz kimse bilmiyor...»

İsmet Paşa, Yunan tamirat meselesi hakkındaki kanaatini şu suretle bildiriyor: «Karaağaç'ı ve civarını ihtiva eden teklifi kabul ile Yunan tamirat meselesinin tasfiyesi bizzarure muvafıktır. Yunanlılara para tediye ettirmek Müttefiklerce gayr-i kabili denildiği gibi bütün Müttefikler aradan çekildiği halde muhtemel muharebeyi kazandıktan sonra dahi para almak için vesait-i teyidiye olmadığından, tediye esasında ısrar, çıkmaz bir yoldur ve her memlekette müspettir ve mücerreptir ilâ...»

İsmet Paşa, bu nokta-i nazarını pek makul ve durbinane mütaleatla tavzih ettikten sonra, «Konferansın vaziyet-i hazırasına göre iktisadî, ticarî ve ikamete müteallik mevat ve bilcümle mevadd-ı saire ekseriyet-i mutlaka ile iyi bir surette hallolunmuştur ve olunmaktadır...»

«Tahliye henüz tespit olunmadı. Fakat, arzumuz veçhile tespit olunmak memuldür ve zaten esastır.» diyor ve sair meselelerin vâsıl olduğu ve olabileceği neticeleri de bildiriyor ve ondan sonra şunları yazıyor: «Hulasa-i kanaatim şudur ki, hükûmet bizim talimatımızda münderiç mevadd-ı esasiye dahilinde kaldığı ve Yunan tamiratı teklifim veçhile tesviye edildiği takdirde, sulhu istihsal etmek ümidi

[1] halde: halletmekte.

barış yapmamıza engel olmaması için, Yunanlılarla serbest bırakılmamız ve İtilaf Devletleriyle barışın yapılması yeğ görülmüştür."

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923'te Rauf Bey'e yazdığı sonraki dört raporunda, şu bilgi ve düşünceleri bildiriyor :

"Madde 1 – Bugün General Pele geldi. Yunan Delegeler Kurulunun iki gün sonra, yani Cumartesi günü onarım işinin resmen görüşülmesini önerdiklerini; öneriye o zamana dek karşılık vermezsek, Cumartesi günü konferanstan çekileceklerini bildirdiklerini söyledi. Ben, onarımla ilgili yönergenizi daha almamış idim. Hükümetimden yanıt gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu bildirimlerden etkilenmediğimi söylemekle yetindim.

Durumun son evreye geldiği kanısındayım. Sızan genel söylentiler ve gazete haberleri genel olarak kötümserdir.

Madde 2 – Çeşitli sorunlar üzerine Yüce Başkanlığınızın yanıtını aldım. Dikkate değer ki, onarımla ilgili öneriyi Ankara'nın kabul etmediği, daha önce burada duyulmuştur. Bizim çevrelerden sızma olamaz. Çünkü, öneriyi ve yanıtı daha kimse bilmiyor..."

İsmet Paşa, Yunan onarım sorunu ile ilgili görüşünü şöyle bildiriyor : "Karaağaç ve yöresi ile ilgili öneriyi kabul ederek Yunan onarım işini aradan çıkarmak zorunluğu vardır. Yunanlılara para ödettirilemeyeceğini İtilaf Devletleri söylemektedirler. Bu devletler aradan çekilse bile, çıkabilecek savaşı kazandıktan sonra da, para almak için, başkaca zorlama aracı olmadığından, ödetme ilkesinde direnmek çıkmaz bir yoldur. Bu, her ülkede saptanmış ve denenmiştir... vb."

İsmet Paşa, bu görüşünü pek akla yatkın olarak ve uzgörüyle [1] açıkladıktan sonra : "Konferansın şimdiki durumuna göre, iktisat işleri, ticaret işleri, oturma [2] ile ilgili işler ve bütün öteki maddeler büyük çoğunluğuyla iyi bir biçimde çözülmüştür ve çözülmektedir...

Boşaltma işi daha saptanmadı. Ama isteğimiz üzere saptanması umulur ve öyle olması da gerekir." diyor. Ve başka sorunların ulaştığı ve ulaşabileceği sonuçları da bildiriyor. Ondan sonra şunları yazıyor : "Düşüncelerimin özeti şudur ki, hükümet, bize verilen yönergedeki temel maddelerin içinde kalır ve Yunan onarımı, önerdiğim gibi sonuçlandırılırsa barış yapmak umudu

[1] durbinane.

[2] ikamet.

cidden kuvvetlidir. Eğer hükûmet, Yunan tamiratı sebebiyle inkıtaı göze alırsa ve eğer talimatımızda münderiç olmıyan mevaddın nagehanî eşkâline göre, efkâr-ı sabite dermeyan etmekte devam ederse sulhun imzası meşkûktür.»

«Kabotajın bilâkaydüşart ilgasını veya meselenin sulhtan sonraya talikını terviç ve iltizam ettik; fakat, şerait-i muayyene dahilinde, iki senelik bir mukavele-i hususiye ile hall-i meseleye imkân bulabildik. Halbuki bu mesele hakkında dahi yeniden mevadd-ı sabite tebliğ buyuruyorsunuz.» Ondan sonra, İsmet Paşa şunu yazıyor :

«Hulâsa-i kararım şudur : Menafiimize muvafık ve kabil-i istihsal azamî şeraiti cami bir sulh muahedenamesi ihzar olunmaktadır. Gerek Yunan tamiratı ve gerek mesail-i sairede daha fazla menafi istihsaline imkân görmekte ve inkıtaı göze almakta hükûmet sabit ise ben bu kanaate iştirak etmiyorum. Bu noktayı vazıhan ve derhal bana bildirmesini **hükûmet reisinden talep ediyorum.** Aramızda mutabakat olmadığı takdirde vazifem, Heyet-i Murahhasayı burada bırakarak memleketime avdet etmek ve heyet-i hükûmete şifahen de vaziyeti bir defa izah ettikten sonra, harp ve sulh vadisinde, mevki-i mes'uliyetimi hitama erdirmektir.»

İsmet Paşa'nın, telgraflarının son maddesi şudur : «**Mülâhazatımın aynen, Büyük Millet Meclisi Reisi'ne (yani bana) iblâğını istida ederim.**»

Efendiler, bu verdiğim malûmattan, tebarüz eden nokta şudur : İsmet Paşa, Karaağaç'a mukabil Yunan tamirat meselesini tesviyeyi muvafık görüyor ve ihzar olunmakta olan muahedenin kabil-i istihsal azamî şeraiti cami olduğu kanaatinde bulunuyor.

Rauf Bey de, Karaağaç'a mukabil tamirat bedelinden sarf-ı nazar edemeyiz diyor.

Ben, İsmet Paşanın nokta-i nazarını terviç ettim

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında cereyan etmiş olan, tekmil muhaberatı mütalea ettikten sonra, esas itibariyle İsmet Paşa'nın nokta-i nazarını terviç ettim. Fakat, gerek Rauf Bey gerek İsmet Paşa nokta-i nazarlarında çok musır görünüyorlar ve nokta-i nazarların ifadesinde her ikisi pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis ve millet efkâr-ı umumiyesinde hüsn-i telâkki edilebilecek ve ifadesi parlak bir propaganda zemini üzerinde idi. (Memleketimizi tahrip etmiş olan Yunanlılardan, muazzam zaferimize rağmen, tamirat bedeli talebinden sarf-ı nazar edemeyiz! İtilâf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz, onunla hesabımızı görürüz!) nokta-i nazarının müdafii oluyor..

çok kuvvetlenir. Eğer hükümet, Yunan onarımı yüzünden görüşmelerin kesilmesini göze alırsa ve eğer bize verilen yönergede bulunmayan maddelerin, beklenmedik biçimlerine göre, değişmez görüşler ileri sürmekte direnirse, barışın imzası kuşkuludur.

Kabotajın sınırsız ve koşulsuz olarak kaldırılmasını, ya da sorunun barıştan sonraya bırakılmasını uygun görüp istedik; ama, belirli koşullar içinde iki yıllık özel bir sözleşme ile bu sorunu ancak çözebildik. Oysa, bu sorun üzerinde bile yeniden değişmez yönergeler veriyorsunuz."

Bundan sonra İsmet Paşa şunu yazıyor :

"Kararımın özeti şudur : Çıkarlarımıza uygun ve elde edebileceğimiz en iyi koşulları kapsayan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Hükümet, gerek Yunan onarımı işinde, gerekse başka konularda daha çok çıkar elde edilebileceğine inanmakta ve görüşmelerin kesilmesini göze almakta direniyorsa, ben bu görüşe katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve hemen bana bildirmesini **Hükümet Başkanından istiyorum.** Bu konuda görüş birliğine varamazsak görevim, Delegeler Kurulunu burada bırakarak yurduma dönmek ve Bakanlar Kuruluna sözlü olarak da durumu bir kez daha açıkladıktan sonra, savaş ve barış yolundaki sorumluluğumu sona erdirmektir."

İsmet Paşa'nın telyazısının son maddesi şudur : "**Görüşlerimin, olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi Başkanına (yani bana) ulaştırılmasını dilerim.**"

Baylar, bu verdiğim bilgilerden beliren nokta şudur : İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan onarım işini sonuçlandırmayı uygun görüyor ve hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edebileceğimiz en iyi koşulları kapsadığı kanısında bulunuyor. Rauf Bey de : "Karaağaç'a karşılık, onarım parasından vazgeçemeyiz." diyor.

Ben İsmet Paşa'nın görüşünü uygun buldum

Ben, Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında yapılmış olan bütün yazışmaları inceledikten sonra, genel olarak, İsmet Paşa'nın görüşünü uygun buldum; ama, gerek Rauf Bey gerekse İsmet Paşa, görüşlerinde çok direnir görünüyorlar ve görüşlerini belirtirken her ikisi de pek keskin sözcükler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Mecliste ve kamuoyunda iyi karşılanabilecek parlak bir propaganda yolunda idi. "Ülkemizi yakıp yıkmış olan Yunanlılardan büyük utkumuza karşın, onarım parası istemekten vazgeçemeyiz! İtilaf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz onlarla hesabımızı görürüz!" görüşünün savunucusu oluyor.

Bütün sulh meselesini ve büyük sulh esasatını takip eden İsmet Paşa ise Heyet-i Vekile Reisiyle bu ihtilâf gününde Yunanlılara karşı fedakârlık teklif etmek mevkiinde bulunuyordu. Bu nokta-i nazarın isabet ve zaruret-i kabulünü efkâr-ı umumiyeye izah etmek bittabi o kadar sehil değildi.

Meseleyi, o yolda halletmek lâzımdı ki, hem İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilerek sulh olsun ve hem de Rauf Bey ve riyaset ettiği Heyet-i Vekile yerinde kalıp sulh aktolununcıya kadar mesaisine devam etsin!

Meseleyi hal için bir tarafa hak vererek diğer tarafı ilzam etmek sistemini tatbik etmedim

Alelıtlak tarafeyne karşı aldığım vaziyet yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafı ilzam etmek sistemini tatbik etmedim. Vaziyeti nasıl mütalea ve nokta-i nazarımı nasıl vazettiğimi izah için, 25 Mayıs 1923 günü aktolunan Heyet-i Vekile içtimaını müteakıp, İsmet Paşa'ya yapılmış olan tebligatı aynen arzedeceğim.

İsmet Paşa'ya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Heyet-i Vekile kararı olarak Rauf Bey'in imzasiyle çekildi. Bu telgrafı ben, Kâzım Paşa'ya dikte ettim. Diğerini bizzat yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzasiyle çekilen telgrafname şudur :

25/5/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs, 141 ilâ 144 numaralı telgrafnameleri üzerine Gazi Paşa Hazretleri riyasetinde müçtemi Heyet-i Vekile kararı berveçh-i âti arzolunur :

Sulha mâni olan esaslı ve muallâk mesail bizce bir kül telâkki edilmektedir. Bu mesailden herhangi biri hâd bir şekil aldığı zaman fedakârlığa davet edilir ve bu fedakârlığı zarurî görecek olursak mütebaki mesailin aynı şekilde zararımıza hallolunması ihtimalini kuvvetle takviye ederiz.

Yunan tamirat meselesinde fedakârlık yapılacak olursa bu fedakârlık hiç olmazsa el'an muallâkta bulunan ve bizce istihsali elzem olan mesailin lehimize intacı suretiyle sulha hadim olmalıdır.

Binaenaleyh düyun-ı umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı mesailinin Yunan tamiratı meselesiyle birlikte vazolunması ve lehimizde halli temin ve taahhüt edildiği takdirde mukabilinde ancak bu fedakârlığın ihtiyar edilmesi muvafık olabilir.

Bu şekil dahilinde azamî menafii temin edecek olan bir sulh istihsali mümkün olduğu ve bunun haricinde uzun müzakeratın hayırlı bir sulh getirmiyeceği kanaatinde olan heyet, son ve kat'î şekilde konferansa teklifatta bulunarak cevaba intizar etmenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Bütün barış sorununu ve büyük barış ilkelerini göz önünde tutan İsmet Paşa ise, Bakanlar Kurulu Başkanı ile bu anlaşmazlığı sırasında, Yunanlılara karşı özveri önermek durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve kabulünün zorunlu olduğunu kamuoyuna açıklamak elbette o denli kolay değildi.

Sorunu o yolda çözmek gerekti ki, hem İsmet Paşa'nın önerisi kabul edilerek barış yapılsın, hem de Rauf Bey ve başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu yerinde kalıp barış yapılıncaya dek çalışsın.

Genel olarak iki yana karşı aldığım durum yumuşak olmadı. Bir yana hak vererek öbür yanı susturmak yoluna gitmedim. Durumu nasıl incelediğimi ve görüşümü nasıl ortaya koyduğumu açıklamak için, Bakanlar Kurulunun 25 Mayıs 1923 günündeki toplantısından sonra, İsmet Paşa ile yapılmış olan yazışmaları olduğu gibi bilginize sunacağım.

Sorunu çözmek için bir yana hak vererek öbür yanı susturmak yoluna gitmedim

İsmet Paşa'ya iki şifre tel yazıldı. Biri, Bakanlar Kurulu kararı olarak, Rauf Bey'in imzası ile çekildi. Bu teli ben, Kâzım Paşa'ya söyleyip yazdırdım. Öbürünü ben yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzası ile çekilen tel şudur :

25.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs, 141-144 sayılı telyazılarınız üzerine Gazi Paşa Hazretleri başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunun kararı aşağıda sunulur :

Barışa engel olan önemli ve askıda kalmış sorunlar bizce bir bütün sayılmaktadır. Bu sorunlardan herhangi biri gergin bir biçim aldığı zaman, ödünde bulunmamız önerilir; ödünde bulunmayı zorunlu görecek olursak, geri kalan sorunların da gene böylece bize dokuncalı olarak çözümlenmesi olasılığını çok güçlendiririz.

Yunan onarımı konusunda ödün verilecek olursa, bu ödün, hiç olmazsa daha askıda bulunan ve bizce çözümlenmesi çok gerekli olan sorunların yararımıza sonuçlandırılmasıyla barışa yardımcı olmalıdır.

Bundan dolayı, genel borçların üremleri, düşman elindeki yerlerimizin kısa zamanda boşaltılması, adalet işlerinin çözüm yöntemi ve ortaklıklar dokunca ödentisi sorunlarının, Yunan onarım sorunu ile birlikte ele alınmasına ve yararımıza çözümlenmesine söz ve güvence verilirse, ancak bunların karşılığında ödün verme yoluna gidilmesi uygun olabilir.

Böylece, en çok çıkar sağlayacak olan bir barış elde edilebileceği, bunun dışında uzun görüşmelerin iyi bir barış getirmeyeceği kanısında olan Bakanlar Kurulu, Konferansa son ve kesin öneride bulunarak karşılığını beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgrafname de budur :

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs ve 141 ilâ 144 telgrafnameleriniz muhteviyatı Heyet-i Vekilede birlikte tetkik ve müzakere edildi. Heyet-i Vekile'ce ittihaz olunan karar Heyet-i Vekile Riyasetinden bildirildi. Benim mütaleatım :

1 — Üzerinde tevakkuf ve ısrarı müstelzim olan mesele Yunan tamirat meselesinde Türkiye'nin ihtiyar edeceği fedakârlık noktası değildir. Belki bu fedakârlığa muvafakat edebilmek için sulhün aktine mâni olan esas ve mühim mesailin henüz halledilmemiş ve memul edildiği surette hallolunabileceğine kanaatbahş delâil bulunmamış olmasıdır. Filhakika hallolunduğu veya hallolunabileceği tahmin edilen iktisadî mesail Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle vukubulacak müzakeratın neticesine muallâktır. Mezkûr şirketlerin ise müfrit metalipte bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

2 — İktisadî ve malî mesail İtilâf Devletlerinin nokta-i nazarına göre yani aleyhimizde halledilinciye kadar İstanbul tahliyesinin teahhurunda musır bulunmalarından endişe büyüktür ve ciddîdir. Hatta bu teahhurun Musul meselesinin İngiltere lehine halline kadar devamı da kuvvetle varid-i hatırdır.

3 — Borçlarımızın sikke-i tediyesi meselesinin dahi Muharrem Kararnamesi'nin mer'iyeti hakkında beyanname talebinde musır bulunuldukça lehimize hallolunamıyacağı görülüyor.

4 — Adliye formülü Mütelifînin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu halde bilâhare nükûl ve bunda musır bulunmaları ca-yi dikkattir.

5 — Binaenaleyh Yunan tamiratı meselesinde bizi fedakârlığa icbara kalkışmaları sebebini şu suretle mütalea ediyorum :

Yunanlılar uzun müddet ordularını silâh altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında halli lâzımgelen tamirat meselesini kendi arzuları veçhile hallettirerek emin ve sakin bir vaziyete geçmek ihtiyacındadırlar. İtilâf Devletleri ise bizim hayatî addettiğimiz mesaili lehimizde halletmek kararında olmayıp mümkün olduğu kadar müzakeratı uzatarak ve her mesele üzerinde bizi yıpratarak en nihayet kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek kararındadırlar. Yunanlıların harekât-ı askeriye ile istihsal-i maksat eylemelerine dahi razı olmadıklarından maksatlarını, bizi bittazyik yaptırmakla Yunanlıları memnun ve sakin bir hale koymak istiyorlar. Biz, bu ısrar karşısında fedakârlık yapmakla sulhü tesise hizmet etmiş olacağımızı zannetmiyorum. Bilâkis yine zaman geçecek ve sulhün teessüsü için nihayete kadar fedakârlık yapmak mecburiyeti karşısında bırakılacağız. İzmir'in istirdadından bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu tarzda daha dokuz ay geçebilir.

Ehemmiyetle nazar-ı dikkate almak lâzımdır ki, gayr-i muayyen müddet için intizarda kalmıya muvafakat edemeyiz.

6 — Aleyhimize olan mesailde fedakârlık etmek ve lehimizde halli zarurî olan mesaili aynı zamanda temin etmemek bizi zayıf ve müşkül vaziyete sokar. Bunun için sulha esas olacak mesailin heyet-i umumiyesini bir kül olarak nazar-ı dikkate almak ve bunu sarih ve kat'î olarak konferansın nazar-ı dikkat ve kabulüne ciddiyetle vazetmek ve bu hususta teminata malik olmadıkça fedakârlığı müstelzim mesailin hall-i kat'isine muvafakat etmekten kat'iyyen mücanebet etmek zamanı gelmiştir.

Benim yazdığım tel de şudur :

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs ve 141-144 sayılı telyazılarınız Bakanlar Kurulunda birlikte incelendi ve üzerinde görüşüldü. Bakanlar Kurulunca alınan karar, size, Bakanlar Kurulu Başkanlığından bildirildi. Benim düşündüklerim :

1 – Üzerinde durup direnmeyi gerektiren sorun, Yunan onarımı işinde, Türkiye'nin vereceği ödün konusu değildir. Belki, ödünde bulunmaya yanaşmak (istenilmemesi) barışın yapılmasına engel olan köklü ve önemli sorunların daha çözümlenmemiş ve umulduğu gibi çözümlenebileceği inancını verecek kanıtların bulunmamış olmasındandır.

Gerçekte çözümlendiği ya da çözümlenebileceği sanılan iktisat işleriyle ilgili sorunlar, Ankara'da toplanmakta olan ortaklıklarla yapacağımız görüşmelerin sonucuna bağlıdır. Bu ortaklıkların ise, aşırı isteklerde bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

2 – İktisadi ve akçalı sorunlar, İtilaf Devletlerinin isteklerine uygun olarak, yani bizim dokuncamıza, çözümleninceye dek İstanbul'un boşaltılmasını geciktirmede direnmelerinden kaygı büyüktür ve önemlidir. Dahası, bu gecikmenin Musul sorununun İngiltere yararına çözümlenmesine değin sürüp gitmesi de kuvvetle umulur.

3 – Borçlarımızın hangi çeşit para ile ödeneceği sorununun da, Muharrem Kararnamesinin yürürlükte olduğunu belirten bir bildiri isteğinde direnildikçe, bizim yararımıza çözümlenemeyeceği görülüyor.

4 – Adalet işlerinin çözüm yöntemi, İtilaf Devletlerinin önerisi üzerine kabul edilmiş olmasına karşın, sonradan vazgeçmeleri ve bunda direnmeleri dikkate değer.

5 – Bundan dolayı, Yunan onarımı konusunda, bizi ödüne zorlamaya kalkışmalarının nedenini şöyle düşünüyorum :

Yunanlılar, uzun süre ordularını silah altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında çözümlenmesi gereken onarım sorununu, kendi istedikleri gibi çözümleterek güvenli ve sakin bir duruma geçmek zorundadırlar. İtilaf Devletleri ise, bizim ölüm-dirim işi saydığımız sorunları bize yararlı olarak çözümlemek istemiyorlar; elden geldiğince görüşmeleri uzatarak ve her sorun üzerinde bizi yıpratarak en sonunda, kendi yararlarına ödünde bulunmaya zorlamak kararındadırlar. Yunanlıların askeri eylemle ereğe ulaşmalarını da istemediklerinden, sorunu bize baskı yaparak çözümlemek ve Yunanlıları kıvandırmak ve sessiz bir duruma koymak istiyorlar. Bu üsteleme karşısında ödünde bulunmakla, barışı sağlamaya yardım etmiş olacağımızı sanmıyorum. Tersine, yine zaman geçecek ve barışın sağlanması için sonuna dek ödünde bulunmak zorunda bırakılacağız. İzmir'in kurtarılışından bugüne değin dokuz ay geçti. Böylelikle dokuz ay daha geçebilir.

Önemle göz önünde tutmak gerektir ki, belirsiz bir süre beklemeyi kabul edemeyiz.

6 – Dokuncamıza olan sorunlarda ödün vermek ve yararımıza çözümlenmesi zorunlu olan sorunları öbürleriyle birlikte çözümlememek, bizi dayanaksız bırakır ve güç duruma sokar. Bunun için, barışla ilgili ana sorunların hepsini bir bütün olarak dikkate almak ve bunu açık ve kesin olarak Konferansın gözü önüne serip kabulünü üsteleyerek istemek; bu konuda inanca almadıkça ödünde bulunmayı gerektiren sorunların kesin çözümünü kabul etmekten büsbütün kaçınmak zamanı gelmiştir.

7 — 24 Mayıs, 144 numaralı telgrafnamenizle bildirilen hulâsa-i kararınızda istical buyurmamanızı rica ederim. Esası meclisten gelen talimatın mühim olan, malî ve iktisadî ve adlî ve idarî mesailde hukuk-ı hayatiye ve istiklâliyenin tam ve emin olarak istihsali henüz mümkün olamadığına göre fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

8 — İtilâf Devletleri bize hayat ve istiklâlimizle alâkadar mesailde behemehal aleyhimizde esaslı şerait kabul ettirmeğe karar vermedikçe tamirat meselesinde göstereceğimiz ciddî vaziyet üzerine Yunan ordusunun hareketine müsaade ve dolayısiyle heyet-i umumiyenin fiilen hal-i harbe duhul etmelerine muvafakat edemezler. Eğer menfi nokta-i nazar muhafazasındaki kararları kat'î ise, Yunan tamirat meselesinde değilse İstanbul'un tahliyesi veya düyunun sikke-i tediyesi veya adlî mesail ki, bütün cihanı alâkadar eder, o meselelerde daha müsait şeraitte aleyhimizde fiiliyata geçer. Fakat fark bizim daha zayıf vaziyetimiz olabilir.

9 — Yunanlıların cumartesi günü konferanstan çekilmelerine mümanaat edebilmek için arzularını kabul etmek lehimizde değildir ve böyle bir müfarekat İtilâf Devletleri aynı harekete iştirak etmedikçe hiçbir mana ve tesiri haiz olamaz. Eğer konferanstan çekileceklerini tebliğin manası, fiilen harekât-ı askeriyeye geçeceklerini ihbar ise bu hususta İtilâf Devletlerinden bihakkın istizah edilecek noktalar vardır.

10 — Hulâsa; böyle seri ve ani tehdit karşısında başlıbaşına bir meselede fedakârlığı kabul ettiğimizi ifade etmek, sulhü uzaklaştırmak mahiyetinde telâkki olunabilir. Tekrar ediyorum. Esas mesaili halle İtilâf Devletlerini davet buyurunuz Efendim.

25/5/1923 *Mustafa Kemal*

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, zâta mahsus işaretiyle de ayrıca şu kısa şifre telgrafı çektim :

Şifre zâtîdir. 25 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Heyet-i Vekile Riyasetiyle Heyet-i Murahhasa'nın tekmil muhaberatını bir defa daha karşılaştırarak tetkika lüzum gördüm. Bazı telgrafnamelerde, tarz-ı beyanda arada su-i tefehhümat var gibi bir mana istihraç ettim. Tamiratı kabul ve adem-i kabulde ısrar yoktur. Bunu izah için vaziyet ve nokta-i nazarlarım hakkında ayrıca mütaleatımı arzettim. Tahassürle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafnameler muhteviyatına nazaran, Karaağaç'a mukabil Yunan tamiratından feragati esas itibariyle kabul ettiğimiz sarihtir. Ancak mesail-i esasiyede elzem ve hayatî addettiğimiz hususların temin edilmesi şartına da, İsmet Paşa'nın nazar-ı dikkati celbedilmiştir.

İsmet Paşa'nın da bu iş'arattan istihraç ettiği mana ve maksat böyle olmuştur.

İsmet Paşa, mütaleatının aynen bana iblâğını Rauf Bey'den istida ettiği 24 Mayıs 1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana hita-

7 – 24 Mayıs, 144 sayılı telyazınızla bildirilen kararınızı uygulamakta ivedi göstermemenizi rica ederim. Meclisin görüşüne dayanılarak verilen yönergedeki önemli noktalar; yani akçalı, iktisadi, adaletle ilgili ve yönetimsel alanlarda yaşama hakkımız ve bağımsızlığımız tam ve güvenli olarak daha elde edilemediğine göre ödünde bulunmak işi üzerinde çokça durmayınız.

8 – İtilaf Devletleri, yaşama ve bağımsızlığımızla ilgili sorunlarda, ne yapıp yapıp, bize dokuncalı ağır koşullar kabul ettirmeye karar vermedikçe, onarım konusunda takınacağımız sıkı durum üzerine Yunan ordusunun hareketine izin veremezler; dolayısıyla, tümüyle kendilerinin de eylemli olarak savaşa katılmalarını uygun göremezler. Eğer olumsuz görüşü tutmaktaki kararları kesin ise, Yunan onarımı sorununda olmasa bile, İstanbul'un boşaltılması, borçları ödemede kullanılacak para çeşidi, ya da adalet işlerinin çözüm yöntemi gibi bütün dünyayı ilgilendiren sorunlarda daha elverişli bir ortam içinde, bize karşı harekete geçebilirler. Ama böyle olursa, biz daha güçsüz bir duruma düşeriz.

9 – Yunanlıların, Cumartesi günü Konferanstan çekilmelerini önleyebilmek için, isteklerini kabul etmek yararımıza değildir. Böyle bir çekilişin, İtilaf Devletleri de çekilmedikçe hiçbir anlamı ve etkisi olamaz. Eğer Konferanstan çekileceklerini bildirmenin anlamı, eylemli olarak askeri hareketlere geçeceklerini duyurmak ise, bu konuda İtilaf Devletlerinden haklı olarak sorulacak noktalar vardır.

10 – Kısacası, böyle çabuk ve ansızdan verilen gözdağı karşısında başlı başına bir konuda ödünde bulunacağımızı söylemek, barışı uzaklaştırmak niteliğinde sayılabilir. Bir kez daha bildiriyorum :

Ana sorunları çözümlemeye İtilaf Devletlerini çağırınız efendim.

Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, kişiye özel olarak ayrıca şu kısa şifre teli de çektim :

Şifre kişiye özeldir. 25 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Bakanlar Kurulu Başkanlığı ile Delegeler Kurulunun bütün yazışmalarını bir kez daha karşılaştırarak incelemeyi gerekli gördüm. Kimi telyazılarında kullanılan sözlerden, arada yanlış anlaşılma var gibi bir anlam çıkardım. Onarımı kabul etmek ya da, etmemekte direnme yoktur. Bunu açıklamak için durumla ilgili düşüncelerimi ve görüşlerimi ayrıca bildirdim. Özlemle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telyazılarından, Karaağaç'a karşılık Yunan onarımından vazgeçmeyi temel olarak kabul ettiğimiz açıkça anlaşılır. Ancak, ana sorunlarda çok gerekli ve ölüm-dirim işi saydığımız koşulların sağlanmasına da İsmet Paşa'nın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da, bu bildirdiklerimizden çıkardığı anlam ve güttüğü amaç böyle olmuştur.

İsmet Paşa, görüşlerinin, olduğu gibi bana bildirilmesi isteğiyle Rauf Bey'e tel çektiği 24 Mayıs 1923 günü, doğrudan doğ-

ben de bir telgraf çekmiş.. 24 Mayısta çekilmiş olan bu telgrafı, ben, 26 Mayısta aldım. Telgraf hariciye şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Halbuki bu telgrafname müfadı, Rauf Bey'den nevama şikâyeti tazammun ediyordu. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur :

Lozan
24 Mayıs 1923 keşidesi
26 Mayıs 1923 vürudu

Adet
145

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vaziyet hakkında Heyet-i Vekile Riyasetine mufassal rapor takdim ettim. Hükûmetle aramızda ihtilâf-ı esasî vardır. Mutabakat olmazsa avdet mecburiyet ve kararındayım. Raporumun Zât-ı Riyasetpenahilerine iblağını tasrih ve istida eyledim. Konferans son günlerinde ve vaziyet teahhura gayr-i mütehammil andadır. Kanaatime göre sulh, serdettiğim nikat-ı nazar dahilinde kabil-i temindir. Zât-ı Riyasetpenahilerinin bu fevkalâde zamanda vaziyet-i umumiyeyi yakından takip buyurmaları müsterhamdır.

İsmet

Diğerlerinden bir gün teahhurla gelen bu telgraf aynen Gazi Paşa Hazretlerine arzedilecektir.

26/5/1923 *Hüseyin Rauf*

Aynı günde İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim :

Şifre : Makine başında

Ankara, 26/5/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs, 145 numaralı şifreyi 26'da aldım. Ondan evvel muhtasar ve mufassal iki şifre yazdım. Vaziyeti takip ediyorum. Avdet kararınızın saikı tamirat meselesinde fedakârlık olduğuna göre doğru değildir. İş'aratım dairesinde teşebbüse devam halinde daha müsait safhaya geçeceğinizi memul ederim. Heyet-i Vekile ile aranızda mahsus [1] ihtilâf-ı nazar bertaraf edilir. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 tarihinde, Heyet-i Vekile Riyasetine yazdığı raporlarda, Heyet-i Vekile Riyasetinin tebligatını ve benim telgrafnamelerim muhteviyatını ve Heyet-i Murahhasaya verilmiş olan esas talimatı nazar-ı dikkate aldığını ve o yolda hareket ettiğini izahtan sonra 26 Mayıs günü öğlenden sonra Müttefikîn murahhaslarının, Yunan tamiratına mukabil Karaağaç'ın kabul edilmesi hususundaki teklifini kabul ettiğini ifade eylemiş olduğunu ve diğer meseleleri birkaç gün zarfında intaç edebileceğini bildirmiş..

[1] (sin) harfi ile.

ruya bana da bir tel çekmiş. 24 Mayısta çekilmiş olan bu teli ben, 26 Mayısta aldım. Tel Dışişleri Bakanlığı şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey gördükten sonra bana gönderilmişti. Oysa, bu telyazısında, bir bakıma Rauf Bey'den yakınılıyordu. İsmet Paşa'nın telyazısı şudur :

Lozan
Sayı : 145 — Çekiliş : 24 Mayıs 1923
Gelişi : 26 Mayıs 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bakanlar Kurulu Başkanlığına durumla ilgili ayrıntılı rapor sundum. Hükümetle aramızda köklü anlaşmazlık vardır. Uzlaşma olmazsa geri dönmek zorunda ve kararındayım. Raporumun yüce Başkanlığınıza ulaştırılmasını açık olarak istedim. Konferans, son günlerindedir ve durum, gecikmemize hiç elverişli değildir. Barışın, ileri sürdüğüm görüşler çerçevesi içinde sağlanabileceği kanısındayım. Yüce başkanlığınızın bu olağanüstü zamanda genel durumu yakından izlemesini saygı ile dilerim.

İsmet

Öbürlerinden bir gün gecikme ile gelen bu tel, olduğu gibi Gazi Paşa Hazretlerine sunulacaktır. 26.5.1923

Hüseyin Rauf

Telin geldiği gün İsmet Paşa'ya şu yanıtı verdim :

Şifre : Makine başında — Ankara, 26.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs, 145 sayılı şifreyi 26'da aldım. Bundan önce kısa ve uzun iki şifre yazdım. Durumu izliyorum. Geri dönme kararınızın nedeni onarım konusunda ödünde bulunmak olduğuna göre, doğru değildir. Bildirdiklerime göre girişimleri sürdürürseniz, daha uygun evreye geçeceğinizi umarım. Bakanlar Kurulu ile aranızda sezilen görüş ayrılığı ortadan kaldırılır. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 günü Bakanlar Kurulu Başkanlığına yazdığı raporlarda, Bakanlar Kurulu Başkanlığının bildirimleri ile benim telyazılarım kapsamını ve Delegeler Kuruluna verilmiş olan ana yönergeyi göz önünde tutarak iş gördüğünü açıkladıktan sonra 26 Mayıs günü öğleden sonra İtilaf Devletleri delegelerinin Yunan onarımına karşılık Karaağaç'ın kabul edilmesi yolundaki önerilerini kabul ettiğini; öbür sorunları da birkaç gün içinde sonuçlandırabileceğini bildirmiş.

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1923 tarihinde şu tezkeresine leffen gönderdi.

154/155 27 Mayıs 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İsmet Paşa Hazretlerinden mevrut 26 Mayıs 1923 tarihli telgrafname sureti leffen takdimi huzur-ı samileri kılındı Efendim.

Hariciye Vekâleti Vekili
Hüseyin Rauf

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşa'ya da şu tebligatta bulunmuş :

27/5/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26 Mayıs, 151 numaraya :

Heyet-i Murahhasanın Yunan tamiratı hakkındaki hatt-ı hareketi Heyet-i Vekilenin talimatına sarahaten mugayir görülmüştür. Müşkül vaziyette kalan Heyet-i Vekile menafi-i milleti derpiş ederek iş'ar buyurulduğu veçhile mesail-i mühimmenin üç dört gün zarfında intacı hakkındaki kanaatin fiile münkalip olmasına intizaren telâkkiyat ve mütalеatını tebdil etmiyecektir. Evvelki telgrafta mezkûr diğer mesail-i esasiyede fedakârlığın kat'iyyen mevzu-i bahs olamıyacağı tabiîdir Efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a mukabil tamirattan feragati ifade ettiğine dair olan raporlarına muttali olduktan sonra 25 Mayıs 1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı tebliğ muhteviyatını tahlil ederek kendisine şu telgrafı yazdım :

27/5/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Heyet-i Vekile kararında esaslı üç nokta vardı. Birincisi; tamirat meselesinde fedakârlık mühim mesail-i muallâkanın lehimize intacına mukabil olmalıdır. İkincisi, düyun-ı umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselesi — yani on iki milyon liranın efrat ve tebaası ne olursa olsun tekmil şirketlere aidiyeti kabul edilerek başkaca tazminatın mevzu-i bahs edilmemesi — mesailinin tamirat meselesiyle birlikte vaz'ı ve mezkûr dört meselenin lehimizde halli temin edildiği takdirde ancak tamiratta fedakârlık muvafık olabilir. Üçüncüsü ; son ve kat'î şekilde konferansa teklifatta bulunarak cevaba intizar etmek.

Heyet-i Murahhasanın telâkkiyat ve harekâtında Heyet-i Vekilenin mütalea ve iş'arına mutabık olmıyan noktalar şunlardır :

1 — Heyet-i Murahhasa, yalnız mesail-i muallâka-i esasiyeyi kül addetmiş ve tamiratı hariç tutmuştur.

2 — İnkıtaın, Yunanlıların konferanstan çekilmesiyle ve Mudanya mukavelenamesinin bozulması, Yunan ordusunun tecavüzü ile olmasında mahzur görerek diğer mesailde anlaşmak mümkün olamazsa inkıtaın tarafımızdan yapılması tercih olunmuştur. Bu nokta ca-yi teemmüldür.

Rauf Bey bu raporları bana 27 Mayıs 1923'te, şu yazısına ilişik olarak gönderdi :

154/155 27 Mayıs 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

İsmet Paşa Hazretlerinden gelen 26 Mayıs 1923 günlü telyazısı örneği ilişik olarak yüce katınıza saygı ile sunuldu efendim.

Dışişleri Bakanı Vekili
Hüseyin Rauf

Rauf Bey o gün İsmet Paşa'ya da şu bildirimi yapmış :

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26 Mayıs, 151 sayıya :

Delegeler Kurulunun Yunan onarımı ile ilgili tutumu Bakanlar Kurulunun yönergesine açıkça aykırı görülmüştür. Güç durumda kalan Bakanlar Kurulu, ulusun çıkarlarını öngörerek, bildirdiğimiz üzere, önemli sorunların üç dört gün içinde sonuçlandırılacağı yolundaki görüşün gerçekleşmesini bekleyerek, görüşünü ve düşüncesini değiştirmeyecektir. Önceki telde sözü edilen öbür ana sorunlarda ödünde bulunmanın kesinlikle söz konusu olamayacağı doğaldır efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a karşılık, onarımdan vazgeçtiğini bildiren raporlarını gördükten sonra, 25 Mayıs 1923 günlü ve Rauf Bey imzalı telyazısını açıklamak üzere kendisine şu teli yazdım :

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Bakanlar Kurulu kararında üç ana nokta vardı. Birincisi, onarım konusunda ödün verilmesi, askıda bulunan önemli sorunların bize yararlı bir biçimde sonuçlandırılmasına karşılık olmalıdır. İkincisi, Genel borçların üremleri, düşman elindeki yerlerimizin kısa zamanda boşaltılması, adalet işlerinin çözüm yöntemi ve ortaklıkların zarar ödentisi (yani on iki milyon liranın, kişileri ve uyrukları ne olursa olsun, bütün ortaklıkların olduğu kabul edilerek başkaca zarar ödentisinin söz konusu edilmemesi) sorunlarının onarım işi ile birlikte ele alınması ve bu dört sorunun bizim yararımıza çözümlenmesi sağlanırsa, ancak o zaman onarım işinde ödün verilmesi uygun olabilir. Üçüncüsü, Konferansa son ve kesin olarak öneride bulunup karşılığını beklemek.

Delegeler Kurulunun anlayış ve tutumunda Bakanlar Kurulunun düşünce ve bildirimlerine uygun olmayan noktalar şunlardır :

1 – Delegeler Kurulu, yalnız askıda bulunan ana sorunları bir bütün saymış ve onarımı bunların dışında tutmuştur.

2 – Görüşmelerin Yunanlıların Konferanstan çekilişi üzerine kesilmesi, Mudanya sözleşmesinin de Yunan ordusunun saldırısıyla bozulması sakıncalı görülerek, öbür sorunlarda anlaşmaya varılamazsa görüşmelerin kesilmesine bizim yol açmamız yeğlenmiştir. Bu nokta düşünülmeye değer.

3 — Yunan tamirat meselesinde fedakârlığı kabul ettikten sonra diğer mesaili birkaç gün zarfında neticelendirmek şıkkının ihtiyarı da mühimdir. Böyle bir kanaat henüz Heyet-i Vekilede tahassul etmiş değildir. Filhakika mesail-i mühimme lehimizde olarak üç dört gün zarfında intaç edilebilirse tamirat meselesinin takdiminde mutasavver mehazir bertaraf edilmiş olur. Ancak ümit beslediğiniz mesailden sonra Muharrem Kararnamesinin teyidi meselesinin ehemmiyet-i esasiyeyi muhafaza etmekte olduğu beyan buyurulmaktadır.

4 — Konferansın, kuponların tediyesi meselesi yüzünden inkıta etmesinin dahil ve harice karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı mütaleası da şayan-ı tamiktir.

Bu meselede bütün hariç aleyhtarımızdır. Dahile izah-ı mahiyet tamirat meselesi kadar sehil değildir. Tamirat meselesinde haricin de bizi muhik görmesi için esbap vardır.

5 — Mühim mesailde inkıtaın tarafımızdan ika-ı harekât ile tev'em olmadıkça Mütelifînin arzusuna mutabık olur. Bu sebeple inkıta olacaksa bunun Yunanlıların tecavüzü ile olması bizi mazur vaziyette gösterirdi mütaleası vardır.

6 — Hulâsa Heyet-i Vekile ile Heyet-i Murahhasa arasındaki ihtilâf noktaları, mühimdir. Heyet-i Vekilede emr-i vakiler karşısında bırakılmak endişesi hâsıl olmuştur. Bunun için tamirat meselesini takdim etmekten mutasavver mahzurları mesail-i mühimmenin, iş'ar buyurulduğu veçhile birkaç gün zarfında intacına behemehal ehemmiyet vererek bertaraf edildiğini irae etmek lâzımdır ve daha şimdiden bu fedakârlığın mesail-i sairenin süratle ve lehimizde hallolunacağı mevaidine mukabil olduğunu ciddî olarak icap edenlere mevzu-i bahs etmek ve en nihayet inkıta mukadderse onların müsebbip ve mütecaviz görünecekleri zeminde vukuunu temin eylemek lâzımdır.

7 — Bugünlerde en nazik tebeddülâtı ve bilhassa fedakârlıktan sonra Mütelifierde hâsıl olan zihniyeti bildiriniz. Çünkü bizi tehdit ile muvaffak olmaktan mütehassıl yeni ümitlerinden bihakkın endişe ediliyor Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923 tarihinde, Rauf Bey'e yazdığı telgrafta, diyor ki, «usulde, yani bir meseleyi evvel veya sonra mevzu-i bahs etmek gibi esas direktife değil tarz-ı tatbikata müteallik aramızda fark hâsıl olmuştur. Yunan tamiratı meselesi henüz tasdik-ı kat'iye iktiran etmediği gibi mesail-i saire-i esasiye de müteakıben mevzui bahs olacağından cuma ve cumartesiye kadar bütün mesailde konferansın şekl-i kat'isi anlaşılacağı zannolunmaktadır. Yunan tamiratı hususundaki fedakârlığı, bize taallûk eden mesail-i maliye ve iktisadiyede aynı mülâhazatın nazar-ı dikkate alınacağı kaydiyle yaptığımızı söylemiştim. Binaenaleyh eğer mesailde anlaşamaz isek Yunan tamiratı da ittihaz edeceğimiz umumî karara tâbi olur.»

«Esas talimatlara riayetten başka, nagehzuhûr talimatlara, nihayet mesail-i muhtelifenin tarz-ı idare ve tatbikında tayin buyurulacak kat'î hareketlere, talimat-ı mühimmelere eğer kâmilen ve har-

3 – Yunan onarımı sorununda ödünde bulunmayı kabul ettikten sonra, öbür sorunları birkaç gün içinde sonuçlandırma yolunun tutulması da önemlidir. Bakanlar Kurulu daha böyle bir kanıya varmış değildir. Gerçekten, önemli sorunlar yararımıza olarak üç dört gün içinde sonuçlandırılabilirse, onarım sorununun öne alınmasında düşünülen sakıncalar giderilmiş olur. Ancak, çözümleneceğini umduğumuz sorunlardan sonra Muharrem Kararnamesinin yürürlükte olduğunun belirtilmesi işinin büyük bir önem taşıdığı bildirilmektedir.

4 – Kuponların ödenmesi işi yüzünden Konferansın kesilmesinin bizi içeriye ve dışarıya karşı daha güçlü bulunduracağı düşüncesi de irdelenmeğe değer.

Bu konuda bütün yabancılar bize karşıdır. İçerde işin içyüzünü anlatmak, onarım konusu kadar kolay değildir. Onarım konusunda yabancıların da bizi haklı görmesi için nedenler vardır.

5 – Önemli sorunlarda Konferansın kesilmesine bizim yol açmamız, karşı eylemlerle koşut olmadıkça, İtilaf Devletlerinin isteğine uygun düşer. Bundan ötürü, kesilme olacaksa, bunun Yunan saldırısı ile olması bizi haklı durumda gösterir idi, görüşü vardır.

6 – Kısacası, Bakanlar Kurulu ile Delegeler Kurulu arasındaki anlaşmazlık noktaları önemlidir. Bakanlar Kurulunda, olupbittiler karşısında bırakılmak kaygısı doğmuştur. Bunun için, bildirdiğiniz üzere, önemli sorunları birkaç gün içinde ne yapıp yapıp sonuçlandırmaya önem vererek, onarım sorununu öne almaktan doğabileceği sanılan sakıncaların ortadan kaldırıldığını göstermek gereklidir. Daha şimdiden ödünde bulunmanın, öbür sorunların ivedilikle ve yararımıza çözümleneceği üzerine verilen sözlere karşılık olduğunu, kesin olarak gerekenlere söylemek ve en sonu, görüşmeler kesilecekse onların etmen ve saldırgan görünecekleri bir yolda kesilmesini sağlamak da gerekir.

7 – Bugünlerde en ince değişiklikleri ve özellikle ödünde bulunulduktan sonra İtilaf Devletleri delegelerinde beliren düşünceyi bildiriniz. Çünkü, bize gözdağı vererek başarı sağlamaktan doğacak yeni umutlarından haklı olarak kaygı duyuluyor efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923'te Rauf Bey'e yazdığı telde diyor ki : "Yöntemde, yani bir sorunu önce ya da sonra söz konusu etmek gibi ana yönerge üzerinde değil de uygulama biçimi üzerinde, aramızda ayrılık belirmiştir. Yunan onarımı sorunu daha kesin olarak onaylanmadığı gibi öbür ana sorunlar da bundan sonra görüşüleceğinden, Cuma ve Cumartesiye değin bütün sorunlarda konferansın kesin tutumunun anlaşılacağı sanılmaktadır. Yunan onarımı konusundaki ödünü bizi ilgilendiren akçalı ve iktisat işleriyle ilgili sorunlarda özdeş düşüncelerin dikkate alınması koşuluyla verdiğimizi bildirmiştim. Bu duruma göre, eğer (öbür) sorunlarda anlaşamazsak Yunan onarımı da alacağımız genel karara bağlı olur."

"Eğer ana yönergelere uymaktan başka; beklenmedik yönergelere, çeşitli sorunların yönetim ve uygulanmasında verilecek kesin buyruklara, önemli yönergelere bütünüyle ve tam olarak

fiyen riayet edemediğimiz kabul buyuruluyorsa bunu arzu etmediğimizden değil, fakat cidden, maddeten mümkün olmadığındandır.

Âcizleri, aramızdaki bu ihtilâf-ı nazarı vakit ve zamanında görmüş ve vazıhan ifadesini istirham etmiş idim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüt alınmamıştır. Eğer bu tarz-ı hareketimiz hatalı ad buyuruluyorsa anın telâkkiye göre tashihi imkânı mevcuttur.

Hasılı sulh meselesinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Benden sonra deruhde buyuracak zat için müşkülâtı mahdut ve basittir.

Diğer taraftan, eğer sulh mukadder değil de, inkıta olacaksa bizim hatt-ı hareketimiz bu inkıtaı daha gayr-i müsait şekle ilka etmiyecektir. Herhalde emir ve karar Heyet-i Vekile'nin ve Zât-ı Riyasetpenahilerinindir.»

İsmet Paşa aynı günde bana da cevap verdi. Aynen arzedeyim.

Lozan
1 28/5/1923 keşidesi
1016 29/5/1923 vürudu

İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine.

Vaziyet Heyet-i Vekile raporumdan malûmdur. Her gün birer meseleyi olmak üzere mesail-i esasiyeyi müteakıp günlerde müzakere edeceğiz. Bittabi Yunan tamiratını bütün mesail-i muallâkanın hallinde daimî bir silâh olarak kullanacağız. Bu imkânı muhafaza ettik. Yunan tamiratı meselesini tasfiye ettikten sonra diğerlerinde bizi tehditle bir netice istihsali ümidi hâsıl olmadı; bilâkis bir vasıta-i tehdit ortadan kalktı. Vaziyette sükûnet hâsıl oldu. Eğer evvel ve âhir inkıta olursa ya Yunan ordusu kendisi için bir sebeb-i mahsus bulunmadığından hareket etmiyecek veyahut diğerleriyle beraber ve onların davası için ilerlediğini izhar ve ispat edeceğiz. Her iki hal dahi Yunan ordusiyle tamirat bahanesiyle musademeye başlamak vaziyetinden maddeten ve manen akdem ve müreccah görülmüştür. Heyet-i Vekileyi emr-i vakiler karşısında bırakmak endişesine mahal olmayıp tarz-ı hareketimiz vaziyet-i umumiyenin mütaleasına göre usul-i tatbikatta ihtilâf addolunabilir. Maahaza bu ihtilâfı da arzetmiştim. Mesail-i esasiyenin heyet-i umumiyesinin birkaç güne kadar mütalea olunabileceği maruzdur.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim :

Şifre aceledir 29/5/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Sulh mesailinin azamî derecede halledilmiş olduğu hakkındaki iş'ar-ı devletleri şayan-ı memnuniyettir. Birkaç gün zarfında takdirleri veçhile vaziyetin tayinine muvaffak olursanız çok müsterih olacağız. Muvaffak olmanızı temenni ederim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Vaziyetin tayinine kadar burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

uyamadığımız kabul buyuruluyorsa, bu, istemediğimizden değil, ama gerçekten uyma olanağını bulamadığımızdandır.

Ben, aramızdaki bu görüş ayrılığını daha zamanında görmüş ve açıkça ortaya konulmasını rica etmiştim. Daha hiçbir şey imza edilmemiş; hiçbir yüklenmeye girişilmemiştir. Eğer bu tutumumuz yanlış görülüyorsa bu, görüşünüze göre düzeltilebilir.

Kısacası, barış sorununun yüzde doksan beşi çözülmüştür. Benden sonra görevi üzerine alacak kişi için iş kolaylaşmış ve güçlükler azalmıştır. Öte yandan, eğer barış yapılamaz da görüşmeler kesilirse, bizim tutumumuz bu kesilmeyi daha elverişsiz bir duruma sokmayacaktır. Her durumda, buyruk ve karar Bakanlar Kurulunun ve yüce Başkanlığınızındır."

İsmet Paşa, o gün bana da yanıt verdi. Olduğu gibi bilginize sunayım :

1 Lozan
1016 Çekilişi : 28.5.1923
Gelişi : 29.5.1923

Bakanlar Kurulu Başkanlığına

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Durum, Bakanlar Kuruluna gönderdiğim raporumda bildirilmektedir. Her gün birer sorun olmak üzere, ana sorunları önümüzdeki günlerde görüşeceğiz. Elbette Yunan onarımını, askıdaki bütün sorunların çözümünde sürekli bir silah olarak kullanacağız. Bu olanağı elde tuttuk. Yunan onarımı sorununu çözümledikten sonra, öbürlerinde bize gözdağı vererek bir sonuç elde etme umudu çıkmadı. Tersine, bir gözdağı verme nedeni ortadan kalktı. Durumda yatışma oldu. Eğer önünde sonunda görüşmeler kesilirse, ya Yunan ordusu kendisi için özel bir neden bulunmadığı için eyleme geçmeyecek, ya da öbürleriyle birlikte ve onların davası uğruna saldırıya geçtiğini belirtip tanıtlayacağız. Her iki durum da, maddi ve manevi bakımlardan, Yunan ordusu ile onarım işi yüzünden çarpışmaya başlamaktan üstün ve yeğ görülmüştür. Bakanlar Kurulunu olupbittiler karşısında bırakmak gibi bir kaygıya yer yoktur, çünkü tutumumuz genel duruma göre (incelenirse) anlaşmazlığın uygulama yönteminde olduğu kanısına varılabilir. Bu anlaşmazlığı da daha önce bilginize sunmuştum. Ana sorunların hepsinin birkaç güne dek görüşülebileceğini saygı ile bildiririm.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu yanıtı verdim :

Şifre, ivedidir. 29.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Barış sorunlarının büyük ölçüde çözümlenmiş olduğu yolundaki yüce bildiriminiz kıvanılmaya değer. Tasarladığınız gibi, birkaç gün içinde durumu belirli düzeye çıkarmayı başarırsanız içimiz çok rahatlayacak. Başarı kazanmanızı dilerim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Durumun belirmesine değin burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafımdan sonra mesaisine devam etti. Rauf Bey'in ve Heyet-i Vekilenin de, bu mesele etrafında daha ziyade ısrar göstermesine mâni oldum.

Bir aya karip bir zaman tarafeyn sükûnetini muhafaza eder göründü. Bu müddet zarfında İsmet Paşa muhtelif meselelere dair Heyet-i Vekile Riyasetinden, nokta-i nazarlar soruyordu.

Kuponlar ve imtiyazat hakkındaki muhaberat iki tarafı yeniden asabiyete sevketti

Kuponlar ve imtiyazat hakkında aralarında geçen bir muhabere yeniden tarafeyni asabiyete sevketmiş..

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923 tarihinde Rauf Bey'in bir iş'arına verdiği cevapta şu cümleler vardı:

Kuponlar hallolunmadan imtiyazat mesailinin halline girmiyeceğiz. Zaten vazettiğimiz sual, kuponlar hallolunduktan sonra ittihaz edeceğimiz hatt-ı hareket hakkında talimat almak zemininde idi. Hükûmet bu ciheti meskût bırakıyor. Konferans müzakeratında Heyet-i Murahhasanın talimat-ı esasiyeler kuyudundan başka olarak bütün hatt-ı hareketinin bütün teferruatiyle Ankara'dan idaresi arzu ve temayülü, müzakeratın memleket için en faideli bir surette idaresini ve hayırlı sulhe varmak iktidarını Heyet-i Murahhasadan selbetmektedir. Hükûmetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 seferinin saraydan idaresinden farkı yoktur.

Bize karşı adem-i itimat ve adem-i kifayetimiz hakkında mütemadiyen izhar buyurulan kanaat devam ettikçe bizim vasıtamızla sulh akti ihtimal haricindedir.

Hükûmetin nikat-ı nazarını aynen İtilâf Devletlerine kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve bittabi zat-ı vâlâlariyle hasbettaallûk Maliye Vekili Beyefendi'nin bizzat deruhde-i mes'uliyet ve konferansa hareket buyurmalarını rica ediyoruz.

Maliye Vekili, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgrafa muttali oldum ve Rauf Bey tarafından cevap verdirdim. İsmet Paşa'ya da bunu yazdım :

Zata mahsustur 26/6/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26/6/1923 cevabî telgrafnamenizi okudum. Çok asabî bir halde yazılmıştır. Bunu istilzam edecek hiçbir his, fikir ve muamele yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz müşkülât ve mihnet takdir edilmektedir. Bundan sonra ihtimal daha da tezayüt edecektir. Ankara'da değil orada her gün bir hile ihdas edenler âmil-i infialdir. Metanetle ve çok soğukkanlılıkla mesainizi hüsn-i intaca himmet buyurunuz. Arada su-i tefehhümü mucip hiçbir husus görmüyorum. Saha-i faaliyetiniz mahdut değildir. Fakat mesai dairesi mahdut ve en mühim mesaile inhisar ettiği için tabiaten vaziyet sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telyazımdan sonra görevini sürdürdü. Rauf Bey'in ve Bakanlar Kurulunun da bu işte daha çok üstelemesini önledim.

Bir aya yakın bir süre, her iki yan yatışmış gibi göründü. Bu süre içinde İsmet Paşa türlü sorunlar üzerine Bakanlar Kurulu Başkanlığının görüşlerini soruyordu.

Kuponlar ve ayrıcalık hakları üzerine aralarında geçen bir yazışma yeniden ikisini de sinirlendirmiş.

Kuponlar ve ayrıcalıklarla ilgili yazışmalar iki yanı yeniden sinirlendirdi

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923'te Rauf Bey'in bir bildirimine verdiği yanıtta şu sözler vardı :

Kuponlar sorunu çözümlenmeden ayrıcalık hakları sorunlarını ele alamayacağız. Gerçekte sorduğumuz soru, kuponlar sorunu çözümlendikten sonra tutumumuzun ne olacağı konusunda yönerge almak içindi. Hükümet bu konuda susuyor. Konferans görüşmelerinde ana yönergelerle yetinilmeyerek Delegeler Kurulunun bütün davranışlarını en ince ayrıntılarıyla Ankara'dan yönetmek istek ve eğilimi, görüşmeleri ülke için en yararlı bir yolda yürütme ve mutlu bir barışa ulaşma gücünden Delegeler Kurulunu yoksun etmektedir. Hükümetçe yeğ görülen bu tutumun, 93 Seferinin [1] saraydan yönetilmesinden bir ayrılığı yoktur.

Bize karşı güvensizlik ve yetersizliğimiz üzerine olan inanç durmadan sürüp gittikçe, bizim aracılığımızla barış yapılması düşünülemez.

Hükümetin görüşlerini, olduğu gibi İtilaf Devletlerine kabul ettireceği kanısında olan yeni bir kurulun da doğal olarak yüksek kişiliğiniz ile, ilgisinden ötürü Maliye Bakanı Beyefendinin doğrudan doğruya sorumluluk yüklenerek Konferansa buyurmasını rica ediyoruz.

Maliye Bakanı, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telyazısını okudum ve Rauf Bey'in imzasıyla yanıt verdirdim. İsmet Paşa'ya da şunu yazdım :

Kişiye özeldir. 26.6.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26.6.1923 günlü yanıt telyazınızı okudum. Çok sinirli olarak yazılmıştır. Duygu, düşünce ve işlem bakımından bunu gerektirecek hiçbir şey yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz güç ve sıkıntılı durumu anlıyoruz; bundan sonra belki daha da artacaktır. Ankara'da değil, orada, her gün bir aldatıcı düzen kuranlar bu gücenikliği yaratmaktadırlar. Yılmadan ve çok soğukkanlılıkla işinizi iyi sonuçlandırmaya çaba gösteriniz. Arada yanlış anlamayı gerektiren hiçbir şey görmüyorum. Çalışma alanınız sınırlı değildir. Ama, çalışma çevresi sınırlı olduğundan ve en önemli sorunları içine aldığından, doğal olarak durum sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

[1] 1877 Savaşı.

Rauf Bey'in aradaki ihtilâf-ı nazarı kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir mesele addetmesi doğru değildir

Muhterem Efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan muhaberatımda, onu rencide edebilecek tarz-ı iş'arat da vardır. Nihayete kadar da buna mümasil ciddî tebligatım olmuştur. İsmet Paşa'nın da, bana aynı tarzda iş'arları vukubulmuştur.

Heyet-i Vekile kararlarında benim de nokta-i nazarlarım münderiç olduğunu da, İsmet Paşa'ya, icap ettikçe bildiriyordum. Buna nazaran, İsmet Paşa'nın Heyet-i Vekile Riyasetine hitaben vukubulmuş olan bazı şikâyetleri, yalnız Rauf Bey'in şahsına ait telâkki edilemezdi. Bütün vekillere ait ve hatta bana da şamil idi.

Rauf Bey'in bu ihtilâf-ı nazarı, kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir mesele addetmesi ve addettirmeğe kalkışması doğru değildir Her vaziyette, her meselede talimat verenle o talimatı, uzakta ve bilhassa talimat verenin temasta bulunmadığı şerait içinde tatbik eden arasında ihtilâf-ı nazar olabilir. Maksad-ı aslî mahfuz kalmak şartiyle vaziyet, hal ve icaba göre idare olunur.

İsmet Paşa'nın, vaziyetin takibi hususunda benim nazar-ı dikkatimi celbetmesi de mazur görülmek lâzımdır. Çünkü mesele hakikaten ciddî ve hayatî idi.

Rauf Bey, müzakeratı bitirip sulhu hazırlayan İsmet Paşa'nın netice hakkında hükûmetin fikrini soran telgrafına cevap vermemişti

Nihayet, Efendiler, Temmuz evasıtında konferans hitam buldu. İsmet Paşa, sulh muahedenamesini imzadan evvel Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'e, konferansın hitam bulduğunu ve mesailin tarz-ı hallini bildirmiş... Rauf Bey müspet veya menfi hiçbir cevap vermemiş.. İsmet Paşa, intizar içinde geçirdiği bugünlerde çok muztarip olmuş.. Hükûmetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir tereddüdün hükümferma olduğuna atfetmiş.. Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra 18 Temmuz 1923 tarihinde bana da keyfiyeti iş'ar etti. Telgrafnamesinde hükûmetin mucib-i tereddüdü olabileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer tadat ve tavzih ettikten sonra, şu sözlerle mütalealarına hitam veriyordu :

> Eğer hükûmet kabul ettiğimiz şeyin kat'iyyen reddinde musır ise, bunu bizim yapmaklığımıza imkân yoktur. Düşüne düşüne benim bulduğum yol İstanbul'daki komiserlere, tebligat yapıp; imza salâhiyetini bizden nez'etmektir. Bu hal de, gerçi bizim için küre-i arz üzerinde görülmemiş bir iskandal olur. Fakat menafi-i âliye-i vatan şahsî düşüncelerin fevkinde olduğundan Hükûmet-i Milliye kanaatini tatbik eder. Hükûmetten teşekkür beklemiyoruz. **Muhasebe-i âmâlimiz millete ve tarihe mevdudur.**

Efendiler, İsmet Paşa'nın takip ve intaç ettiği işin ne kadar mühim olduğu izahtan müstağnidir. Bu işin intaç olunduğu, son günün,

Saygıdeğer baylar, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan yazışmalarımda onu incitebilecek sözler de vardır. Sonuna değin de, buna benzer ciddi bildirimlerim olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana, bu yolda yazılar yazdığı olmuştur.

Rauf Bey'in bu görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir sorun sayması doğru değildir

Bakanlar Kurulu kararlarının benim görüşlerimi de kapsadığını, gerektikçe, İsmet Paşa'ya bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığına göndermiş olduğu kimi yakınmaları, yalnız Rauf Bey'in kendisi ile ilgili sayılamazdı. Bütün bakanlarla ilgili idi; dahası, bana da dokunuyordu.

Rauf Bey'in, bu görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir sorun sayması ve saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her durumda, her sorunda yönerge veren ile, o yönergeyi uzakta, – özellikle yönerge verenin yakından bilmediği koşullar içinde – uygulayan kişi arasında görüş ayrılığı olabilir. Temel amaç korunmak üzere iş, duruma ve gereğine göre yürütülür.

İsmet Paşa'nın, durumu izlemem için dikkatimi çekmesi de haklı görülmelidir. Çünkü sorun, gerçekten önemli ve ölümdirim işi idi.

Barış Antlaşmasını imzadan önce İsmet Paşa'nın hükümet görüşünü öğrenmek üzere çektiği tele Rauf Bey karşılık vermemişti

En sonunda baylar, Temmuz ortalarında konferans sona erdi. İsmet Paşa, barış antlaşmasını imzalamadan önce, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e konferansın sona erdiğini ve sorunların nasıl çözüldüğünü bildirmiş. Rauf Bey, olumlu ya da olumsuz hiçbir yanıt vermemiş. İsmet Paşa, beklemekle geçirdiği bu günlerde çok üzülmüş. Hükümetin hiçbir yanıt vermeyişini, Ankara'nın kararsızlık içinde olduğuna yormuş Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra, 18 Temmuz 1923 günü bana da durumu bilirdi. Telyazısında, hükümeti duraksamaya düşürebileceğini kestirdiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, telyazısını şu sözlerle bitiriyordu :

Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeylerden dönülmesinde kesin olarak direniyorsa, bunu biz yapamayız. Düşüne düşüne benim bulduğum yol, İstanbul'daki komiserlere[1] bildirim yapıp imza yetkisini bizden almaktır. Bu durum, bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olursa da, yurdun yüksek çıkarları kişisel düşüncelerin üstünde olduğundan Ulusal Hükümet, işi kendi görüşüne göre yürütür. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. **Yaptığımız işlerin eleştirilmesi ulusa ve tarihe bırakılmıştır.**

Baylar, İsmet Paşa'nın yürüttüğü ve sonuçlandırdığı işin ne denli önemli olduğunu açıklamak gereksizdir. Bu işin bitirildiği,

[1] İtilaf Devletleri komiserleri.

imza gününün geldiği iş'arına, tehalükle bir cevap verileceğini kabul etmek tabiîdir. Ankara ile Lozan arasında, bir günde, iki günde muhabere mümkündü. Üç gün geçtiği halde, hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit telâkkiye göre, Heyet-i Vekile Reisinin işi müsamaha ve lâkaydî ile karşıladığına delâlet eder. Yapılan işin hükûmetçe noksan görülerek reddi cihetine gidilmek istendiği ve bundaki tereddütten dolayı cevap verilememekte olduğu zehabına da düşülebilir. Bu takdirde işi ikmal için, büyük ve tarihî mes'uliyet altında imza kullanacak olan zatın, maruz kalacağı vaziyetin ne kadar müşkül olacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın muazzep ve muztarip olmasını haklı görmek lâzımgelir.

İsmet Paşa'nın telgrafına, hemen şu cevabı verdim :

İsmet Paşa'ya sulhu imzalamasını bildirdim

Ankara, 19/7/1923

İsmet Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yokur. İhraz eylediğiniz muvaffakıyeti en hâr ve samimî hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vaz'ı imza olunduğunun iş'arına muntazırız kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa'nın çektiği ıstırap

İsmet Paşa, bu telgrafıma cevap verdi. İsmet Paşa'nın ıstırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda, saffet ve samimiyetine ve bilhassa tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arzediyorum :

Adet
338

Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.

İsmet

Lozan Sulh Muahedesini hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve tebrik

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü muahedenameyi imzaladı. Kendisini tebrik etmek zamanı gelmişti. Aynı günde şu telgrafnameyi yazdım :

Lozan'da Heyet-i Murahhısa Reisi
Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine

Millet ve hükûmetin zât-ı âlilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakıyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihî bir muvaffakıyetle tetviç ettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâle kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz

son günün, imza gününün geldiğini bildiren telyazısına sevinçle hemen bir yanıt verileceğini beklemek doğaldır. Ankara ile Lozan arasında bir günde, iki günde haberleşilebilirdi. Üç gün geçtiği halde hiçbir yanıt verilmemiş olması, en yalın bir anlayışa göre, Bakanlar Kurulu Başkanının işi göz yumma ve ilgisizlikle karşıladığını gösterir. Yapılan işin, hükümetçe eksik görülerek, kabul edilmek istenmediği ve bundaki duraksama dolayısıyla, yanıt verilmemekte olduğu sanısına düşülebilir. Böyle bir durumda, işi bitirmek için büyük ve tarihsel sorumluluk yüklenerek imzasını kullanacak olan kişinin, ne denli bir güçlük içinde bulunacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın üzüntü ve acı duymasını haklı görmek gerekir.

İsmet Paşa'nın teline hemen şu yanıtı verdim :

İsmet Paşa'ya Antlaşmayı imzalamasını bildirdim

Ankara, 19.7.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1923 günlü telyazınızı aldım. Hiç kimsede duraksama yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla kutlamak için, yöntem gereği, Antlaşmanın imzalandığını bildirmenizi bekliyoruz, kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa'nın üzüntüsü

İsmet Paşa bu telyazıma yanıt verdi. İsmet Paşa'nın çektiği acının ne kertede olduğunu gösteren bu yanıtı, onun temiz yürekliliğini, içtenliğini ve özellikle alçak gönüllülüğünü de gösteren değerli bir belge olduğu için, bilginize sunuyorum :

Sayı : 338 Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim ezinci bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili kardeşim, sayın önderim.

İsmet

Hazırlayan ve imzalayanların kutlanması

Baylar, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü Antlaşmayı imzaladı. Kendisini kutlamak zamanı gelmişti. O gün şu teli yazdım :

Lozan'da Delegeler Kurulu Başkanı
Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretlerine

Ulusun ve Hükümetin yüce kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarı ile sonuçlandırdınız. Ülkeye yararlı sıra sıra işlerle örülü olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun savaşmalardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde parlak başarılarınız dolayısıyla sizi,

dolayısiyle zât-ı âlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün Heyet-i Murahhasa azasını müteşekkirane tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

Rauf Bey tebrik etmek istemiyor

Efendiler, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in tebrik etmediğini anladım. Kendisine, bu lâzimeyi hatırlattım. Rauf Bey'e, diğer bazı arkadaşlar da aynı ihtarda bulunmuşlar..

Bilâhare muttali oldum ki, Rauf Bey, İsmet Paşa'yı tebrike ve ona ifa ettiği mühim ve tarihî vazifeden dolayı teşekküre lüzum görmüyormuş.. Vukubulan ihtarat üzerine Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak ondan, kendi namına, İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafnamesi yazmasını rica etmiş.. Bunun manası nedir?!

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Bahriye Vekili) hanesinde bulunduğu bir zamanda almış.. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey de orada imiş..

Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf

Hep beraber, Rauf Bey lisanından muvafık bir telgrafname müsveddesi yaparak İsmet Paşa'yı tebrik ve ona teşekkür etmişler.. Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey'e göndermişler.. Fakat Rauf Bey, bu müsveddeyi beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veyahut yazdırmış.. Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki : «Sizin yaptığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa gösteriliyor. Biz, burada, bir şey yapmadık mı?»

Efendiler, Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgrafname muhteviyatı, kendisinin, hissiyat ve telâkkiyatını gizlememektedir. Arzu buyurursanız, o telgrafı da aynen arzedeyim :

Şifre 25/7/1923

Lozan'da Heyet-i Murahhasa Riyasetine

C. 20 ve 24 Temmuz; 347, 348 numaralara :

Cihan Harbi'nin namahdut ıstıraplarından kurtulmak ve milletimizin cihan sulhünü tesiste ne büyük bir amil olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadiyle imzaladığımız Mondros Mütarekenamesi'ne rağmen maruz kaldığımız en feci ve dilâzar tecavüzatı hakk-ı hayat ve istiklalimizi pamal eyliyen Sevr ahitnamesi takip eylemişti. Asırlarca hür ve müstakil yaşamış olan aziz Türkiye'nin necip halkı maruz kaldığı gayr-i meşru ve feci tecavüzat karşısında bütün şuuru ve bütün mevcudiyetiyle hakk-ı hayat ve istiklâlini kurtarmak için kıyam ederek teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez millî ordusiyle Büyük Reis ve Başkumandanımızın ve celâdetkâr kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini teşekkürlerle kutlarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Gazi Mustafa Kemal

Baylar, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in kutlamadığını anladım. Bunun gerekli olduğunu kendisine anlattım. Başka arkadaşlar da kendisini bu konuda uyarmışlar.

Rauf Bey kutlamak istemiyor

Sonradan öğrendim ki Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kutlamayı ve yaptığı önemli, tarihsel görevden dolayı ona teşekkür etmeyi gerekli görmüyormuş. Yapılan uyarmalar üzerine, Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak ondan, kendi adına İsmet Paşa'ya bir kutlama teli yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Donanma Bakanı) evinde bulunduğu bir sırada almış. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de orada imiş

Rauf Bey'in yazdığı ya da yazdırdığı tel

Hep birlikte, Rauf Bey'in ağzından, İsmet Paşa'ya uygun bir kutlama ve teşekkür teli taslağı yazmışlar; bunu bir zarfa koyarak Rauf Bey'e göndermişler. Ama Rauf Bey, bu taslağı beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir tel yazmış, ya da yazdırmış. Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki : "Sizin yazdığınız taslakta her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

Baylar, Rauf Bey'in yazdığı, ya da yazdırdığı telyazısı, kendisinin duygu ve düşüncelerini gizlememektedir. İsterseniz o telyazısını da, olduğu gibi bilginize sunayım :

Şifre 25.7.1923

Lozan'da Delegeler Kurulu Başkanlığına

Y : 20 ve 24 Temmuz, 247 ve 348 sayılara :

Dünya Savaşının [1] sonsuz acılarından kurtulmak ve ulusumuzun dünyayı barışa kavuşturmada ne büyük bir etmen olduğunu eylemle tanıtlamak amacıyla imzaladığımız Mondros Ateşkes Anlaşmasına karşın uğradığımız en acıklı ve yürek parçalayıcı saldırıları, yaşama hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr Antlaşması izlemişti. Yüzyıllarca özgür ve bağımsız yaşamış olan kutsal Türkiye'mizin soylu halkı, uğradığı haksız ve acıklı saldırılar karşısında bütün bilinci ve bütün varlığı ile, yaşama hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez ulusal ordusuyla, Büyük Başkanımızın ve Başkomutanımızın ve gözü pek komutanlarımızın yönetiminde utkudan utkuya yürüdü.

[1] Birinci Dünya Savaşının.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek müstesna kabiliyet-i cengâveranesiyle istihsal eylediği bu muvaffakiyat ve muzafferiyatın, Lozan'da, aylardan beri devam eden müzakerat-ı sulhiye neticesinde beynelmilel bir vesika ile tevsikı milletimize yeni bir devre-i faaliyet ve sükûnet hazırlamıştır. Heyet-i Vekile azimkâr ve fedakâr milletimizin hakk-ı hayat ve istiklâlini müemmin bir ahitnamenin tanzimindeki mesaiden dolayı başta Zât-ı Devletleri olduğu halde murahhaslarımız Rıza Nur ve Hasan beyefendilere ve Heyet-i Müşavire'mize takdim-i tebrikât eyler Efendim.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Hüseyin Rauf

Rauf Bey Lozan Muahedesini yapan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle Mondros Mütarekesini yapan kendisini müdafaaya çalışıyor

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Muahedesi'ni yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu, Mondros Mütarekenamesinden bahsetmeğe ve onu ne mühim ve âli maksatlarla imza ettiğini söyliyerek kendisini müdafaaya lüzum görüyor.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle beraber duçar olduğu acı mağlubiyetin yüz kızartacak bir neticesidir. O mütarekename ahkâmıdır ki, Türk topraklarını, ecnebilerin işgaline arzetti. O mütarekenamede, kabul edilen mevattır ki, Sevr Muahedesi ahkâmının da sühuletle kabul ettirilebileceği fikrini ecnebilere mümkün ve makul gösterdi.

Rauf Bey, o mütarekenameyi «milletimizin cihan sulhunu tesiste ne büyük bir âmil olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadiyle» imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümle ile, kendinden başka kimseyi ikna ve tesliye edemez. Çünkü böyle bir maksat yoktu.

Rauf Bey'in telgrafnamesine, Mondros Mütarekenamesiyle başladığına bakılırsa, bu mütarekenin, Lozan Konferansı'na mukaddeme teşkil ettiğini ve Lozan sulhu, Rauf Bey'in yaptığı Mondros Mütarekesi'nin neticesi olduğunu ifade etmek temayülü de olduğuna hükmolunabilir.

Rauf Bey muzaffer ordunun başından Lozan'a giden zata, zaferden zafere yürüyen ordunun hikâyesini anlatıyor

Rauf Bey, telgrafnamesinde, Sevr Ahitnamesinin, Türk milletini maruz kıldığı tecavüzatı ve buna karşı milletin nasıl kıyam ettiğini ve nasıl yılmaz ve yenilmez ordu teşkil ettiğini ve celâdetkâr kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. Rauf Bey, bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o muzaffer ordunun başından Lozan'a gitmiş olan zata anlatıyor. Rauf Bey, bu muvaffakıyat ve muzafferiyatı, hükûmetin istihsal eylediğini ifade edebilmek için de parlak bir cümle bulmuştur : Lozan sulh müzakeratının aylardan beri devam ettiğini de işaret ederek işin uzatıldığını imadan men'-i nefs edememiştir. Rauf Bey, «ahitnamenin tanzimindeki mesaiden dolayı» Heyet-i Murahhasayı tebrik ederken,

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin, ulustan aldığı erk ve güçle ve ordularının pek yüksek savaş yeteneğiyle elde eylediği bu başarı ve utkuların, Lozan'da aylardan beri süren barış görüşmeleri sonunda uluslararası bir belge ile saptanması, ulusumuza yeni bir çalışma dönemi ve erinç hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, dayançlı ve özverili ulusumuzun yaşama hakkını ve bağımsızlığını güven altına alan bir anlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı, başta yüce kişiliğiniz olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan beyefendileri ve danışmanlarımızı kutlar efendim.

Bakanlar Kurulu Başkanı
Hüseyin Rauf

Rauf Bey Lozan Antlaşmasını yapan İsmet Paşa'yı kutlama dolayısıyla Mondros Ateşkes anlaşmasını yapan kendisini savunmaya çalışıyor

Baylar, Rauf Bey, Lozan Antlaşmasını yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı kutlama dolayısıyla, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Ateşkes Anlaşmasından söz etmeyi ve onu ne önemli ve yüksek amaçlarla imza ettiğini belirterek kendisini savunmayı gerekli görüyor.

Mondros Ateşkes Anlaşması, Osmanlı Devletinin, bağlaşıklarıyla birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O anlaşma hükümleridir ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline yol açtı. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki, Sevr Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara olanaklı ve akla yatkın gösterirdi.

Rauf Bey o anlaşmayı, "ulusumuzun dünyayı barışa kavuşturmakta ne büyük bir etmen olduğunu eylemle tanıtlamak amacıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümle ile kendinden başka kimseyi inandırıp avutamaz; çünkü, böyle bir amaç yoktu.

Rauf Bey'in, telyazısına Mondros Ateşkes Anlaşması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansının başlangıcı olduğunu; Lozan barışının da, Rauf Bey'in yaptığı Mondros Ateşkes Anlaşmasının sonucu olduğunu söylemek eğiliminde bulunduğu yargısına varılabilir.

Rauf Bey utku kazanmış ordunun başından Lozan'a giden kişiye utkudan utkuya yürüyen ordunun öyküsünü anlatıyor

Rauf Bey, telyazısında, Sevr Antlaşmasını, Türk ulusunun uğradığı saldırıları ve buna karşı ulusun nasıl ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez ordu kurduğunu ve gözüpek komutanlarımızın yönetiminde utkudan utkuya yürüdüğünü anlatıyor.

Rauf Bey, bu öyküyü İsmet Paşa'ya, o utku kazanmış ordunun başından Lozan'a gitmiş olan kişiye anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve utkuları hükümetin kazandığını anlatabilmek için de parlak bir cümle bulmuştur. Lozan barış görüşmelerinin aylardan beri sürdüğünü de belirterek işin uzatıldığını anıştırmaktan kendini alamamıştır. Rauf Bey, "antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı" Delegeler Kurulunu kutlarken,

Mondros Mütarekenamesinden başlıyarak, bütün inkılâbımızın bir hulâsasını yapmak suretiyle Heyet-i Murahhasa'ya, tanzim ettikleri ahitnamenin nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir kelime-i teşekkürü ihtiva etmiyen, bu yazıların manasını anlamak, dikkat ve tetkik erbabınca elbette güç değildir.

* * *

Rauf Bey İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem, onun istikbalinde bulunamam diyor

Efendiler, Heyet-i Murahhasamız vazifesini ikmal ettikten sonra, Ankara'ya avdet etmek üzere, yolda bulunuyordu. Herkes Heyet-i Murahhasa'yı yakından takdir etmek için tehalük gösteriyordu. O günlerde idi, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, Meclis Reis-i sanisi bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya'da nezdime geldiler.

Rauf Bey; ben, dedi, İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun istikbalinde bulunamam, müsaade ederseniz, muvasalatında, Ankara'da bulunmamak, daire-i intihabiyemde bir devir yapmak üzere, Sıvas istikametinde seyahate çıkayım.

Rauf Bey'e, bu tarz-ı hareketine bir sebep olmadığını, burada bulunmak, İsmet Paşa'yı, bir hükûmet reisine yaraşır surette kabul etmek ve vazifesini hüsn-i ikmal ettiğinden onu şifahen de takdir ve tebrik etmek muvafık olacağını söyledim.

Rauf Bey, kendime hâkim değilim; yapamıyacağım dedi ve seyahate çıkmak hususunda ısrar etti. Heyet-i Vekile Riyasetinden istifa eylemesi şartiyle seyahatine muvafakat ettim.

Rauf Bey Devlet Riyaseti makamının takviyesini söylerken ne düşünüyordu

Ondan sonra, Rauf Bey'le aramızda, şu mükâleme cereyan etti :

Rauf Bey — Heyet-i Vekile Riyasetinden çekilirken, sizden çok rica ederim, dedi, devlet riyaseti makamını takviye ediniz.

Rauf, Bey'e; dediğinizi, yapacağıma kat'iyyen emin olunuz! cevabını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini, ben, pek güzel, anlamıştım. Rauf Bey, devlet riyaseti makamı olarak, hilâfet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salâhiyet teminini benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim müspet cevabımın medlûlünü anlayıp anlamadığı meşkûktür. Bilâhare, cumhuriyet ilânından sonra, kendisiyle Ankara'da vukubulan bir mülâkatımızda, ne için muarız olduğunu, yapılmış olan şeyin, Ankara'dan müfarekat ederken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, ben, demişti, devlet riyaseti makamını takviye ediniz derken, asla cumhuriyet ilânını tasavvur ve kastetmemiştim.

Mondros Ateşkes Anlaşmasından başlayarak bütün devrimlerimizin bir özetini yapmış ve böylelikle Delegeler Kuruluna, yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak çabasına düşmüştür. İçinde bir "teşekkür" sözü bulunmayan bu yazıların anlamını kavramak, dikkatli ve irdeleyici kişiler için elbette güç değildir.

* * *

Baylar, Delegeler Kurulumuz görevini bitirdikten sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes Delegeler Kurulunu yakından övmek için can atıyordu. O günlerde Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'ya yanıma geldiler.

Rauf Bey, İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemeyeceğini ve onun karşısında bulunamayacağını söylüyor

Rauf Bey : "Ben," dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. İzin verirseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmamak için, seçim bölgemde dolaşmak üzere Sıvas'a doğru bir geziye çıkayım."

Rauf Bey'e, böyle yapmasını gerektiren bir şey olmadığını; burada bulunarak, İsmet Paşa'yı, bir hükümet başkanına yaraşırcasına kabul etmesinin ve görevini iyi bir biçimde sonuçlandırdığı için onu, sözle de övmesinin ve kutlamasının uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey : "Kendimi tutamıyorum, yapamayacağım." dedi ve geziye çıkma isteğinde direndi. Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilmesi koşulu ile geziye çıkmasını kabul ettim.

Rauf Bey, Devlet Başkanlığı katının güçlendirilmesini önerirken ne düşünüyordu

Ondan sonra Rauf Bey'le aramızda şu konuşma oldu :

Rauf Bey : "Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilirken, sizden çok rica ederim, Devlet Başkanlığı katını güçlendiriniz." dedi.

Ben : "Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz!" diye yanıt verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım. Rauf Bey, devlet başkanlığı katı olarak halifelik katını düşünüyor ve o makama güç ve yetki sağlanmasını benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim olumlu yanıtımla ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı kuşkuludur. Sonradan, cumhuriyet kurulduktan sonra, kendisiyle Ankara'da yaptığımız bir konuşmada, niçin karşıcıl duruma geçtiğini; yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman : "Ben", demişti, "devlet başkanlığı katını güçlendiriniz derken, hiç de cumhuriyetin kurulmasını düşünmüş ve istemiş değildim."

Halbuki, Efendiler, benim verdiğim cevabın medlûlü tamamen o idi. Filhakika, bence devlet riyaseti makamiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını memzuç bulundurmak, hükûmet-i milliyemizin mahiyeti, hükûmet-i cumhuriye olduğu halde, onu kat'î olarak ifade ve ilân etmemek bir zâf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta, resmen cumhuriyet ilân etmek ve devlet riyasetini, riyaset-i cumhur makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kat'iyyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim, noksan, bende, değildir.

Memelekete ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir müdavele-i efkâr yapıldı.

Fuat Paşa, bana, şöyle bir sual tevcih etti :

Senin, şimdi, (apotr)[1] ların kimlerdir; bunu anlıyabilir miyiz?

Ben, bu sualden bir şey anlıyamadığımı söyledim.

Paşa, maksadını izah etti. O zaman, ben de, şu beyanatta bulundum :

Benim (apotr) larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, (apotr) onlardır.

* * *

Rauf Bey'in Heyet-i Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifaları

Rauf Bey, Heyet-i Vekile Riyaseti'nden istifa etti. Dahiliye Vekili bulunan, Ali Fethi Bey, aynı zamanda Heyet-i Vekile Riyaseti'ne intihap olundu *(13 Ağustos 1923)*.

Ali Fuat Paşa da, bir müddet sonra, 24 Teşrinievvel 1923 tarihinde, Meclis Riyaset-i Saniyesinden çekilerek ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya, unvanı reis-i sani olmakla beraber vaziyet ve vazifesinin pek mühim olan Meclis Riyaseti olduğunu, söyliyerek vazifesine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine hasretmek istediğini dermeyan ederek arzusunun is'afını ricada ısrar etti. Fuat Paşa'nın, rütbesi mirliva idi. Kumanda edeceği orduda ferik rütbesinde kolordu kumandanları vardı. Hidemat-ı sabıkasını nazar-ı dikkate alarak kendisini ferikliğe terfi ve karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha evvel aynı mülâhazatla, Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak, Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

* * *

[1] 1927 basımında ayrıca, (Apôtres), Latin harfleriyle de dizilidir.

Oysa baylar, benim verdiğim yanıtın anlamı tümüyle o idi. Gerçekte, bence devlet başkanlığı katı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı katını birleşik bulundurmak; ulusal hükümetimiz cumhuriyet hükümeti niteliğinde olduğu halde, onu kesin olarak söyleyip ilan etmemek, güçsüzlük yaratıyordu. İlk fırsatta resmi olarak cumhuriyeti ilan etmek ve devlet başkanlığını, cumhurbaşkanlığı katında simgeleyerek, güçlü bir durum yaratmak çok gerekli idi. Rauf Bey'e, bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer, ne demek istediğimi kavrayamamış ise sanırım, eksiklik bende değildir.

Yurda ve ulusa kimler hizmet ederse izlemci onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüşme yapıldı. Fuat Paşa, bana şöyle bir soru sordu :

"Senin, şimdi 'apôtre[1]'lerin kimlerdir, bunu anlayabilirmiyiz?"

Ben, bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim.

Paşa, ne demek istediğini anlattı. O zaman ben de şunları söyledim :

Benim apôtre'lerim yoktur. Ülke ve ulusa kimler hizmet eder ve hizmet yaraşırlığını ve gücünü gösterirse apôtre onlardır.

* * *

Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığından ve Ali Fuat Paşa'nın Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığından çekilmeleri

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildi. İçişleri Bakanı bulunan Ali Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçildi (13 Ağustos 1923).

Ali Fuat Paşa da bir süre sonra, 24 Ekim 1923'te, Meclis İkinci Başkanlığından çekilerek ordu müfettişliğine atanmasını rica etti. Fuat Paşa'ya, sanı ikinci başkan olmakla birlikte pek önemli olan Meclis Başkanlığı görevini yapmakta olduğunu söyleyerek bu görevden ayrılmamasını öğütledim. Fuat Paşa, siyasadan hoşlanmadığını, yaşamını askerlik uğraşına adamak istediğini ileri sürüp dileğinin yerine getirilmesini üsteleyerek rica etti. Fuat Paşa'nın aşaması tuğgeneral idi. Komuta edeceği orduda tümgeneral aşamasında kolordu komutanları vardı. Geçmiş hizmetlerini göz önüne alarak kendisini tümgeneralliğe yükselttik ve karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine atadık.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha önce aynı düşüncelerle Meclisten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

* * *

[1] Havari, İsa'nın dinini yayan yardımcılar.

Yeni Türkiye Devletinin makarr-ı idaresi Ankara

Efendiler, Lozan Muahedesinin mütemmimlerinden olan tahliye protokolu tatbik olunduktan sonra, kâmilen ecnebi işgalinden kurtulan Türkiye'nin, fiilen tamamiyeti tahakkuk eylemişti. Artık yeni Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresini, kanunen tespit eylemek icap ediyordu. Bütün mülâhazat, yeni Türkiye'nin makarr-ı idaresini Anadolu'da ve Ankara şehrinde intihap eylemek lüzumunu âmirdi.

Coğrafî ve sevkulceyşî vaziyet en kat'î ehemmiyeti haizdi. Devletin makarr-ı idaresini bir an evvel tespit ederek, dahilî ve haricî tereddütlere nihayet vermek elzem idi. Filhakika, malûm olduğu veçhile makarr-ı idarenin İstanbul kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselesi üzerinde, evvel ve âhir dahil ve hariçte tereddütler izhar olunuyor, matbuatta beyanat ve münakaşata tesadüf ediliyordu. Ezcümle, yeni İstanbul meb'uslarından bazıları; Refet Paşa başta olmak üzere; İstanbul'un payitaht kalması lüzumunu, bazı misallere istinaden, ispat etmeğe çalışıyorlardı. Ankara'nın, gerek iklim, vesait-i münakale ve kabiliyet ve istidat ve gerek mevcut tesisat ve teşkilât nokta-i nazarından; hiç de münasip ve müsait olmadığını söylüyorlar ve İstanbul'un payitaht olması lâzım ve mukadderdir diyorlardı. Bu ifadeye dikkat olunursa, bizim makarr-ı idare tabirinden kastettiğimiz mana ile, bu ifadelerde payitaht tabirini kullananların nokta-i nazarları arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Binaenaleyh, bu hususta zaten mukarrer olan nokta-i nazarımızı resmen ve kanunen teyit ettirerek, payitaht tabirinin de yeni Türkiye Devleti'nde mana ve mahall-i istimali kalmadığını göstermek lâzımgeldi. Hariciye Vekili İsmet Paşa; 9 Teşrinievvel 1923 tarihli bir madde-i kanuniyeyi Meclis'e teklif etti. Zîrinde daha on dört kadar zâtın imzası olan bu teklif-i kanunî 13 Teşrinievvel 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra ekseriyet-i azîme ile kabul edildi. Madde-i kanuniye şudur : «**Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi, Ankara şehridir.**»

* * *

Mecliste Fethi Beyin Riyasetindeki Heyet-i Vekiliye, Fethi Bey'in şahsına tarizler ve tenkitler başladı

Efendiler, çok geçmeden, Mecliste, Fethi Bey'in Riyaseti'ndeki Heyet-i Vekileye ve bilhassa, Fethi Bey'in şahsına tarizat ve tenkidat başladı. Anlaşıldığına göre bazı meb'uslarda vekil olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İş başında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı.

Yeni intihapta, Fırkamız namına meb'uslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyet-i Vekile aleyhindeki cereyanları körükliyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamağa çalışıyor-

Baylar, Lozan Antlaşmasının eklerinden olan boşaltma protokolu uygulandıktan sonra, tümüyle düşman elinden kurtulan Türkiye'nin bütünlüğü eylemli olarak gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devletinin başkentini yasa ile saptamak gerekiyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiye'nin başkentinin Anadolu'da ve Ankara kenti olması gerektiğinde toplanıyordu.

Yeni Türkiye Devletinin Başkenti : Ankara

Coğrafya ve strateji durumu en kesin önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir gün önce saptayarak iç ve dış kararsızlıklara son vermek çok gerekli idi. Gerçekten, bilindiği gibi, başkentin İstanbul olarak kalacağı, ya da Ankara'ya taşınacağı sorunu üzerinde öteden beri içerde ve dışarda kararsızlıklar görülüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada, İstanbul'un yeni milletvekillerinden kimileri, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un payıtaht [1] olarak kalması gereğini, kimi örneklere dayanarak tanıtlamaya çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, ulaştırma araçları, (gelişim) yeteneği, gerekse kuruluş ve örgütler bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar ve : "İstanbul"un başkent olması gereklidir ve buna yazgılıdır." diyorlardı. Bu sözlere dikkat edilirse, bizim başkent teriminden çıkardığımız anlam ile, bu sözlerde payıtaht terimini kullananların görüşleri arasında bir ayrılık görmemek elden gelmez. Bundan dolayı, başkent seçiminde daha önceden verilmiş kararımızı resmi olarak ve yasa ile saptayarak böylece "payıtaht" teriminin de yeni Türkiye Devletinde anlamı ve yeri kalmadığı belirtilmiş olacaktı. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 günlü bir maddelik yasa tasarısını Meclise önerdi. Altında daha on dört kadar kişinin imzası olan bu yasa önerisi, 13 Ekim 1923 günü uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, pek büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasa maddesi şudur : **Türkiye Devletinin başkenti, Ankara kentidir.**

* * *

Mecliste Fethi Bey'in başkanlığındaki Bakanlar Kuruluna ve Fethi Bey'in kendisine karşı taşlamalar ve eleştiriler başladı

Baylar, çok geçmeden Mecliste Fethi Bey'in Başkanlığındaki Bakanlar Kuruluna ve özellikle Fethi Bey'in kendisine karşı sataşmalar ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre kimi milletvekillerinde bakan olmak isteği ve dileği artmıştı. İş başındaki bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde Partimiz adına milletvekilliğine seçilmeleri sağlanmış olan birtakımları da Bakanlar Kuruluna karşı olan akımları körükleyerek kendi amaçlarına göre yararlanma ortam-

[1] Padişahın tahtının bulunduğu yer.

lardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan meb'usların maksatları, heyet-i umumiyeyi iğfal ederek, hükûmete ve Meclis'e nafiz bir vaziyet almak olduğu istidlâl olunuyordu.

Fethi Bey, dikkat ve mesai kuvvetini, Heyet-i Vekile Riyaseti vazifesinde teksif edebilmek için Dahiliye Vekâletinden istifa etti. Aynı tarihte, Meclis Riyaset-i Saniyesi de Ali Fuat Paşa'dan münhal kaldı (24 Teşrinievvel 1923).

Bizimle nokta-i nazar ve faaliyette itilâf ve müşareket aramağa lüzum görmeksizin, müstakillen ve hafi çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve suret-i haktan görünerek bütün fırka mensuplarını kendi nokta-i nazarları lehine imalede muvaffak olmağa başladı. Meselâ; bir fırka içtimaında Dahiliye Vekâletine, Erzincan Meb'usu bulunan Sabit Bey'in ve Meclis Riyaset-i Saniyeliğine de İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclisçe intihabını taht-ı karara aldırdı *(25 Teşrinievvel 1923)*.

Halbuki, ben, Sabit Bey'in Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemiştim. Sabit Bey'in bazı valiliklerde istihdam edilmiş olmasını yeni Türkiye'nin yeni şeraitle umur-ı dahiliyesini tedvir edebileceğine delil-i kâfi addedemiyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis Reis-i Saniliğine intihabını tecviz etmiyordum. Çünkü, Rauf Bey, daha dün, Heyet-i Vekile Reisi idi. O makamı ne gibi hissiyat tahtında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malûm olmuştu. Buna rağmen onu, Meclisin Riyaset-i Saniyesine getirtmekle, bütün Meclisin onunla hemfikir olduğunu, yani, bütün Meclisin, Lozan Sulh Muahedesi'ni yapan ve Heyet-i Vekilede Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu.

Efendiler, yeni Meclis; ilk devrinde, muhalefeti hafi bir hizb-i kalilin iğfalâtına düşmek vaziyetine maruz bulundu. Fethi Bey ve rüfekası, vezaif-i hükûmeti sükûnetle ifa edemiyecek bir hale getirildi. Fethi Bey, bu halden, bana, defaatle şikâyet etti ve şahsan Heyet-i Vekileden çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı suretle şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükûmet teşkilinin, Meclis intihabiyle olmasında idi. Bu hakikati çoktan görmüştüm.

Tatbikı için münasip zaman beklediğim bir fikrin tatbiki anı gelmişti

Ben, Mecliste, hafi ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclisin mesaisinde hissiyatın hakimiyetini gördükten ve hükûmet heyetinin intizam-ı mesaisinin her gün, esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığa duçar edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbikı için münasip zaman intizarında bulunduğum bir fikrin tatbikı anının

ları hazırlamaya çalışıyorlardı. Karşıcıl duruma geçecekleri sezilen milletvekillerinin Meclis çoğunluğunu aldatarak, hükümete ve Meclise etkin bir durum almak amacında oldukları anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkatini ve gücünü Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinde toplayabilmek için İçişleri Bakanlığından çekildi. Yine o gün, Meclis İkinci Başkanlığı da Ali Fuat Paşa'nın çekilmesiyle boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve çalışmada uzlaşıp birleşmeyi gerekli görmeksizin bağımsız ve gizli olarak çalışan bir grup belirdi. Bu grup temiz yürekli ve haksever gibi görünerek bütün parti üyelerine kendi görüşlerini benimsetmede başarılı olmaya başladı. Örneğin, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığına Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclisçe seçilmesini sağladı (25 Ekim 1923).

Oysa ben, Sabit Bey'in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey'in kimi illerde vali olarak çalıştırılmış bulunmasını, Yeni Türkiye'nin içişlerini yeni koşullarla yönetebileceğine yeter kanıt sayamıyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında çalıştığından dolayı Başbakanlıktan çekilmek zorunda bırakıldığı biliniyordu. Buna karşın, onu Meclisin İkinci Başkanlığına getirmekle, bütün Meclisin onun görüşüne katıldığını; yani, bütün Meclisin Lozan Barış Antlaşmasını yapan ve Bakanlar Kurulunda Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'ya karşı olduğunu göstermek amacı güdülüyordu.

Baylar, yeni Meclis, daha ilk zamanlarda, gizliden gizliye karşıcıllık yapan küçük bir grupça aldatılma durumuna düştü. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet görevlerini rahatça yapamayacak bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan, bana birçok kez yakındı ve Bakanlar Kurulundan çekilmek istedi. Öbür bakanlar da onun gibi yakınıyorlardı.

Kötülük, hükümetin Meclisçe seçilmesinden doğuyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Uygulamak için sırasını beklediğim tasarının uygulanması zamanı gelmişti

Ben, Mecliste gizli ve karşıcıl bir grup bulunduğunu sezdikten, Meclis çalışmalarında duyguların etkin olduğunu gördükten ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının her gün temelsiz birtakım nedenlerle düzeninden çıkarıldığı kanısına vardıktan sonra, uygulamak için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma zamanının geldiği yargısına varmıştım. Bunu açıkça söylemeliyim.

geldiğine hükmetmiştim. Bunu, itiraf etmeliyim. Buna nazaran şimdi vereceğim malûmat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Fırkası, Rauf Bey'i gıyaben Riyaset-i Saniyeye ve Sabit Bey'i Dahiliye Vekâletine namzet intihap ettiği tarih 25 Teşrinievvel 1923 perşembe günüdür. Aynı günde ve ferdası cuma günü Heyet-i Vekile Çankaya'da nezdimde içtima etti.

Gerek Heyet-i Vekile Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lâzım olduğunu dermeyan ettim. Meclisçe yeni Heyet-i Vekile intihabında, heyet-i hazıraya dahil bulunan vekillerden tekrar intihap edilen olursa onlar, bu intihaptan sonra da istifa ederek yeni Heyet-i Vekileye dahil olmıyacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman vekiller gibi intihap olunan ve Heyet-i Vekileye dahil bulunan Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karardan hariç bırakıldı. Çünkü, ordu idare ve kumandasının tesadüfî bir zata tevdii caiz görülmedi.

Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararın mahiyeti tetkik olunursa şu netice çıkar : Muhteris hizbi, hükûmet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Heyet-i hazıraya dahil vekillerden hiçbiri iştirak ettirilmeksizin kâmilen arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri gibi bir Heyet-i Vekile teşkil ederek mukadderat-ı memleketi idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat, ne hükûmet teşkiline ve ne de teşkil etseler bile, memleketi idareye iktidar göstereceklerine emin bulunuyoruz.

Meclisi iğfale çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükûmet teşkiline muvaffak olabildiği takdirde, bu hükûmetin, bir müddet, tarz-ı idaresini ve idaredeki liyakatini takip ve hatta ona muavenet eylemek muvafık olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat, bu suretle teşekkül edecek hükûmet, memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte aciz ve inhiraf gösterirse, bunu Mecliste tebarüz ettirerek Meclisi tenvir eylemek şıkkını müreccah mütalea ettik. Hükûmet teşkiline muvaffak olamadıkları halde, hâsıl olacak teşettütün, Meclisçe medar-ı intibah olacağı tabiî idi. Buhran ve teşettütü idame tecviz edilemiyeceğinden, işte o zaman, bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi vaz'etmek suretiyle işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm.

Fethi Bey'in Riyasetindeki Heyet-i Vekile istifa ediyor

Heyet-i Vekile ile, Çankaya'da, aktettiğimiz içtimaı müteakıp, yazıp, müşterek imza ile bana tevdi ettikleri istifaname şu idi :

Riyaset-i Celileye

Türkiye Devleti'nin, karşısında bulunan dahilî ve haricî vezaif-i mühimme ve müşkileyi sühuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin muzaheret-i tâmmesine mazhar bir Heyet-i Vekileye ihtiyac-ı kat'î bulunduğu ka-

Buna göre, şimdi vereceğim bilgileri ve yapacağım açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Baylar, Halk Partisinin Rauf Bey'i, toplantıda bulunmadığı bir sırada, Meclis İkinci Başkanlığına, Sabit Bey'i de İçişleri Bakanlığına aday seçtiği gün, 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. O gün ve ertesi Cuma günü Bakanlar Kurulu Çankaya'da benim yanımda toplandı.

Gerek Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey'in ve gerek öbür bakanların çekilmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu ileri sürdüm. Meclisçe "Yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlar yeniden seçilirlerse; bunlar, bu seçimden sonra da çekilecekler ve Bakanlar Kuruluna girmeyeceklerdir." ilkesini de kabul ettik. Yalnız, o zamanlar, bakanlar gibi seçilen ve Bakanlar Kurulunun bir üyesi olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu karar dışında bırakıldı. Çünkü, ordu yönetim ve komutasının rasgele bir kimseye verilmesi doğru görülmedi.

Baylar, alınan bu kararın ve böyle davranışın içyüzü incelenirse şu sonuç çıkar : hırslı bir grubu hükümet kurmakta tümüyle serbest bırakıyoruz. Şimdiki kurulda bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın, hepsi de istedikleri kişilerden olmak üzere, diledikleri gibi bir Bakanlar Kurulu kurarak ülkenin alın yazısına el koymalarında bir sakınca görmüyoruz. Ama, Hükümet kurmaya ve kursalar bile, ülkeyi yönetmeye güçleri yetebileceğine inanmıyoruz.

Meclisi aldatmaya çalışan hırslı grup, şu ya da bu yolda bir hükümet kurmayı başarabilirse, bu hükümetin yönetim biçimini ve yönetimdeki becerisini bir süre izlemenin ve dahası, ona yardım etmenin uygun olacağı kanısına vardık. Ama, böylece kurulacak hükümet ülkeyi yönetmede ve yeni ülkülerimize doğru ilerlemede güçsüzlük ve sapma gösterirse, bunu, Mecliste belirterek, Meclisi aydınlatmayı yeğ gördük. Hükümet kurmayı başaramazlarsa ortaya çıkacak düzensizlik, elbette Meclisi uyarmaya yarayacaktı. Bunalımın ve düzensizliğin sürdürülmesi uygun görülemeyeceğinden işte o zaman, işe kendim el koyarak tasarladığım şeyi ortaya atıp sorunu kökünden çözümleyebileceğimi düşünmüştüm.

Fethi Bey'in başkanlığındaki Bakanlar Kurulu çekiliyor

Bakanlar Kurulu ile Çankaya'da yaptığımız toplantı sonunda, yazıp birlikte imzalayarak bana verdikleri çekilme yazısı şu idi :

Yüce Başkanlığa

Türkiye Devletinin karşısında bulunduğu güç ve önemli iç ve dış görevleri kolaylıkla sonuçlandırabilmesi için çok güçlü ve Meclisin tam güvenini kazanmış bir bakanlar kuruluna kesin gerekseme bulunduğu kanısındayız. Bunun

naatindeyiz. Binaenaleyh Meclis-i âlinin her suretle itimat ve muzaheretine müstenit bir Heyet-i Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadiyle istifa eylediğimizi kemal-i hürmetle arzeyleriz efendim.

Efendiler, bu istifaname, 27 Teşrinievvel 1923 cumartesi günü öğleden sonra saat birde taht-ı riyasetimde içtima eden Fırka heyet-i umumiyesine bildirildikten sonra saat beşe doğru küşat olunan Mecliste resmen okunmuştur.

Heyet-i Vekile listeleri ve Heyet-i Vekile Riyasetine intihabı muhtemel görülen simalar

Heyet-i Vekile'nin istifası, tahakkuk ettiği dakikadan itibaren, Meclis azası, Meclis odalarında, evlerinde, grup grup toplanarak yeni Heyet-i Vekile listeleri tertibine başladılar. Bu hal, Teşrinievvelin 28'inci günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, umum Meclisçe şayan-ı kabul olacak ve efkâr-ı umumiye-i milletçe hüsn-i telâkki edilecek esamiyi muhtevî bir namzet listesi tespit edemiyordu. Bilhassa vekâletlere namzet düşünülürken, o kadar çok hahişker ve taliplerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi suretiyle tespit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkülât, liste tertip etmekle meşgul olanları yeis ve endişeye düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri bazı zevatın fotoğrafilerini dercederek Heyet-i Vekile Riyasetine intihabı muhtemel «muhterem sima» lar ihtariyle nazar-ı dikkati celbetmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler 28 Teşrinievvel günü erkenden, «İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü gaaze henüz sıyrılırken; deniz semadan, sahillerden akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken»; Marmara'nın sakin sinesini yararak ilerliyen Seyrisefain vapuriyle Kalamış iskelesine çıkıyor.. Yolda, Rauf Bey'e tesadüf ediyor.. Ondan sonra «büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün, mükemmel bir surette mefruş ve müzeyyen salonuna» dahil oluyor ve köşk mukiminin, muhtelif meseleler hakkında aldığı mütaleasını, bilhassa «hakimiyet-i milliyemizi her şeye ve her şeye (!) karşı sıyanet edelim...» nasihatini neşir ile efkârı tenvire hizmette tekâsül göstermiyor fakat, bu ihtar ve irşatlar Ankara'ya müessir olamıyordu.

Hakimiyet-i milliyemizi her şeye ve her şeye karşı sıyanet edelim diyen zat

Efendiler, her şeye ve her şeye (!) karşı hakimiyet-i milliyenin sıyaneti tavsiyesinde bulunan zat halifenin iltifatını «lûtfi-i İlâhi» telâkki eden zâttır!

Bazı gazetelerin, Konya'ya memur Fuat Paşa'nın, 28'de İstanbul'a muvasalatında, onun Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha diğer birçok zevat tarafından istikbal edildiğini ilân eden telgrafnameleri ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini dercederek Mondros Mütarekesi'ni, Kars'ın istilâsını hatırlatmak

için yüce Meclisin her bakımdan güvenine ve yardımına dayanan bir bakanlar kurulunun kurulmasına hizmet etmek amacıyla çekildiğimizi, üstün saygılarla bilginize sunarız efendim.

Baylar, bu çekilme yazısı, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra saat birde başkanlığımda toplanan Parti Genel Kuruluna bildirilmiş ve saat beşe doğru açılan Mecliste okunmuştur.

Bakanlar Kurulu aday listeleri ve Bakanlar kurulu Başkanlığına seçileceği umulan kişiler

Bakanlar Kurulunun çekildiği belli olur olmaz Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak, yeni bakanlar kurulu listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum Ekim ayının 28'inci günü geç vakte dek sürdü. Hiçbir grup, bütün Meclisçe kabul olunabilecek ve kamuoyunca iyi karşılanacak adları içine alan bir aday listesi saptayamıyordu. Özellikle, bakanlıklara aday düşünülürken, o denli çok hevesli ve istek ile karşı karşıya kalıyorlardı ki herhangi birini öbürlerine yeğleyerek saptanacak listeyi kabul ettirmekteki güçlük, liste düzenlemekle uğraşanları umutsuzluğa ve kaygıya düşürdü. Gerçi, İstanbul'da çıkan kimi gazeteler, kimi kişilerin resimlerini basarak Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçileceği umulan "sayın kişi"leri hatırlatmalarıyla dikkati çekmekten geri kalmadı. Gerçi gayretli kimi gazeteciler de 28 Ekim günü erkenden : "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü tül yeni yeni sıyrılırken; deniz, gökten, kıyılardan yansıyan renklerle boyanmış, kımıltısız duruyorken", Marmara'nın durgun sularını yararak ilerleyen Deniz Yolları [1] vapuruyla Kalamış iskelesine çıkıyor... Yolda Rauf Bey'e rastlıyor. Ondan sonra : "Büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün çok güzel döşenmiş süslü salonuna" giriyor ve köşkte oturan kişinin çeşitli sorunlarla ilgili düşüncesini alıyor; özellikle : "Ulusal egemenliğimizi her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." öğüdünü yayımlayarak kamuoyunu aydınlatma ödevinden üşengenlik göstermiyordu. Ama, bu uyarma ve aydınlatmalar Ankara'ya etki yapamıyordu.

Ulusal egemenliğimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım, diyen kişi

Baylar, her şeye ve her şeye (!) karşı ulusal egemenliğin korunmasını öğütleyen kişi, Halifenin okşamasını "Tanrı kayrası" sayan kişidir!

Kimi gazetelerin, Konya'ya, (Ordu Müfettişliğine) atanan Fuat Paşa'nın 28 Ekimde İstanbul'a varışında onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha birçok kişilerce karşılandığını bildiren tel haberleri ile Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini basarak Mondros Ateşkes Anlaşmasını ve Kars'ın

[1] O zamanki adı ile : Seyrisefain.

için yazdıkları yazıları dahi kâfi derecede nazar-ı dikkati celbe medar olamadı.

Fırka İdare Heyeti de kat'î bir Heyet-i Vekile listesi hazırlıyamadı

28 Teşrinievvel günü geç vakitte, hal-i içtimada bulunan Fırka Heyet-i İdaresi tarafından davet olundum. Fırka Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey idi. Fethi Bey; Fırka namına Heyet-i İdarece bir namzet listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Fırka Reis-i Umumisi olduğum için benim de nokta-i nazarımın alınması muvafık görüldüğünden içtimalarına davet ettiklerini bildirdi. Tertip olunan listeye göz gezdirdim. Bence muvafık olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da rey ve muvafakatini almak lâzımgeldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Meselâ, Hariciye Vekâleti için ismi mevzu-i bahs edilen Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamıyacağını bildirdi. Bundan ve buna mümasil bazı vaziyetlerden anladım ki Fırka Heyet-i İdaresi dahi şayan-ı kabul ve kat'î bir namzet listesi tertip edememektedir. Heyet-i İdare azasına, icap edenlerle daha ziyade müdavele-i efkâr ederek kat'î bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terkederken koridorlarda bana intizar etmekte olan, Kemalettin Sami ve Halit paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya muvasalat eylediklerini o günkü gazetede «bir teşyi ve bir istikbal» serlevhası altında okumuştum. Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle mülâkat için geç vakte kadar orada intizarda bulunduklarını anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa vasıtasiyle tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Meb'usu Fuat, Afyon Karahisar Meb'usu Ruşen Eşref beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyetin ilânı kararını nerede ve kimlere söyledim

Yemek esnasında; **yarın cumhuriyet ilân edeceğiz**! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terkettik. O dakikadan itibaren, suret-i hareket hakkında, kısa bir program tespit ve arkadaşları tavzif ettim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmıyan bazı

kurtarılışını hatırlatmak için yazdıkları yazılar da yeterince dikkati çekmeye yaramadı.

Parti Yönetim Kurulu da, kesin bir Bakanlar Kurulu listesi çıkaramadı

28 Ekim günü geç vakitte toplantı halinde bulunan Parti Yönetim Kurulu beni çağırdı. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'di. Fethi Bey, Parti adına Yönetim Kurulunca, bir aday listesi düzenlendiğinden ve Parti Genel Başkanı olduğum için bu konuda benim de düşüncemin öğrenilmesi uygun görüldüğünden, toplantılarına çağırdıklarını bildirdi. Düzenlenen listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, ama bu listede adları bulunan kişilerin de düşüncelerinin ve kabul edip etmeyeceklerinin sorulması gerektiğini söyledim. Bu önerim uygun görüldü. Örneğin, Dışişleri Bakanlığına aday gösterilen Yusuf Kemal Bey'i çağırdık. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer başka durumlardan anladım ki, Parti Yönetim Kurulu da kabul edilebilecek kesin bir aday listesi düzenleyememektedir. Yönetim Kurulu üyelerine, gerekenlerle daha çok görüşerek kesin bir liste yapmalarını öğütledikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclisten ayrılırken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit paşalara rastladım. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan ayrılırken bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Daha kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için geç vakte değin orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla söylettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya varınca, orada beni görmek üzere gelmiş olan Rize milletvekili Fuat, Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref beylere rastladım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyetin kurulacağını nerede, kimlere söyledim

Yemek yenirken : "**Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!**" dedim. Orada bulunan arkadaşlar, hemen düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. Hemen o dakikada nasıl davranılacağı üzerinde kısa bir program saptadım ve arkadaşları görevlendirdim.

Düzenlediğim programın ve verdiğim yönergenin uygulanışını göreceksiniz.

Baylar, görüyorsunuz ki cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırmaya ve onlarla görüşüp tartışmaya gerek ve gereksinme görmedim. Çünkü, onların öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşkum yoktu. Oysa, o sırada Ankara'da bulunmayan kimi

zevat, salâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan cumhuriyetin, ilân edilmiş olmasını vesile-i iğbirar ve iftirak addettiler.

İsmet Paşa ile Cumhuriyetin ilânı kanununa ait layihayı hazırladık

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terkettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir kanun lâyihası müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunısani 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun şekl-i devleti tespit eden maddelerini şu suretle tadil etmiştim: Birinci maddenin nihayetine «Türkiye Devleti'nin şekl-i hükûmeti cumhuriyettir» cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda tadil ettim: «Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis hükûmetin inkısam ettiği şuabat-ı idareyi İcra Vekilleri vasıtasiyle idare eder.»

Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun mevadd-ı esasiyesinin sekiz ve dokuzuncu maddeleri de tadil ve tavzih olunarak şu maddeler yazıldı:

«Madde: — Türkiye reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i riyaset, yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.»

«Madde: — Türkiye reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyet-i Vekile'ye riyaset eder.»

«Madde: — Başvekil, reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arzolunur. Meclis hal-i içtimada değilse, keyfiyeti tasvip Meclisin içtimaına talik olunur.»

Bu maddelere, encümen ve Mecliste, din ve lisana ait malûmunuz olan bir madde de ilâve edilmiştir.

29 Teşrinievvel 1923 günü Halk Fırkası grubunda cereyan eden müzakerat

Muhterem Efendiler, şimdi arzu buyurursanız heyet-i aliyenize 29 Teşrinievvel 1923 pazartesi günü Ankara'da cereyan etmiş olan hâdiseyi, hulâsaten tasvire çalışacağım.

Pazartesi günü, öğleden evvel saat onda, Halk Fırkası Grubu, Grup Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey'in riyasetinde içtima etti. Heyet-i Vekile intihabı müzakeresine başlandı.

Reis — Heyet-i idare, ihzarî mahiyette, heyet-i umumiyeye arzedilmek üzere bir Heyet-i Vekile listesi tertip etti. Heyet-i idare, kat'î bir şey tespit etmiş değildir. Hüküm, heyet-i muhteremenizindir. Kabul ederseniz okunsun, sözleriyle heyet-i umumiyeye, riyasetinde

kişiler hiçbir yetkileri yokken, düşünceleri ve olurları alınmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını, gücenme ve ayrılma nedeni saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da konuk idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir yasa tasarısı hazırladık. Bu tasarıda 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın devlet biçimini saptayan maddelerini şöylece değiştirmiştim :

Cumhuriyetin kuruluşuna ilişkin yasa tasarısını İsmet Paşa ile hazırladık

Birinci maddenin sonuna : "Türkiye Devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir." cümlesini ekledim.

Üçüncü maddeyi şöyle değiştirdim : "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir. Meclis, hükümetin yönetim kollarını bakanlar kurulu aracılığıyla yönetir."

Bundan başka, Anayasanın temel maddelerinden olan 8'inci ve 9'uncu maddeleri de, değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı :

"Madde – Türkiye cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni cumhurbaşkanının seçilmesine değin sürer. Eski başkan yeniden seçilebilir."

"Madde – Türkiye cumhurbaşkanı, devletin başkanıdır. Bu kimliği ile gerekli gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder."

"Madde – Cumhurbaşkanı, başbakanı Meclis üyeleri arasından seçer. Öbür bakanları da başbakan, yine Meclis üyeleri arasından seçtikten sonra hepsini cumhurbaşkanı Meclisin onayına sunar. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama Meclisin toplantısına bırakılır."

Bu maddelere komisyonda ve Mecliste, din ve dille ilgili, bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

Saygıdeğer baylar, şimdi, isterseniz yüce kurulunuza 29 Ekim 1923 pazartesi günü Ankara'da geçen olayı, kısaca anlatmaya çalışacağım.

29 Ekim 1923 günü Halk Partisi grubunda yapılan görüşmeler

Pazartesi günü öğleden önce saat onda, Halk Partisi Grubu, Grup Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu seçimi görüşmelerine başlandı.

Başkan : "Yönetim Kurulu, Genel Kurula sunulmak üzere, hazırlık niteliğinde, bir bakanlar kurulu listesi düzenledi. Yönetim Kurulu kesin birşey saptamış değildir. Karar sayın kurulunuzundur. Kabul ederseniz okunsun." diyerek Genel Kurula,

Fuat Paşa bulunan bir liste arzeder. Okunan bu listede İktisat Vekâletine namzet gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyet-i Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin intihap edilmemesini teklif eylemiş. Bilhassa «bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Bizden refah ve ıslahat istiyen millet vardır. Her halde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. İntihapta acele etmiyelim. Hassaten Heyet-i Vekile Reisi intihabı için düşünelim.» mütaleasında bulunmuş..

Saip Bey (Kozan) — Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyet-i Vekile Riyasetine İsmet Paşa intihap olunmalıdır, demiş.

Ekrem Bey (Lâzistan) — Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu husustaki fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar. Tenevvür edelim, mütaleasını dermeyan eylemiş. (Ben, Mecliste henüz hazır bulunmuyordum).

Zülfü Bey (Diyarbekir) — Vazife, Fırka Divanınındır. Bu hak, grup heyet-i idaresinin değildir. Divan içtima etsin!.. talebinde bulunmuş..

Mehmet Efendi (Bolu) — İntihap olunacak Heyet-i Vekile ancak bir ay devam edebilir. İntihapların böyle sık sık tekerrürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevkeder. Heyet-i Vekile sebeb-i istifasını vuzuhla anlatmazsa herhangi bir Heyet-i Vekile intihabına iştirak etmem. Sebebi anlıyalım. Sonra intihap edelim.

Faik Bey (Tekirdağ) — Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan içtima edip bu meseleyi halletsin.

Vasıf Bey (Saruhan) — (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) Memleketi, milleti ne için terkediyor. Liderlerimiz bizi tenvir etmemiştir. Muhterem Reisimiz (beni kastetmiş olacak) bizi niçin tenvir etmiyor, demiş ve uzun beyanatta bulunmuş.

Necati Bey (İzmir) — Memleketin istinat ettiği zevatın bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz, Reis-i muhteremimiz, tenvir ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyet-i Vekileye ihtiyac-ı kat'îmiz vardır.

Reis Fethi Bey — Heyet-i İdarenin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Heyet-i İdarenindir, izahında bulunmağa lüzum görmüş.

Doktor Fikret Bey (Ertuğrul) — Vasıf ve Necati beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sütliman değildir. Lâalettayin yapılacak bir intihaba terketmek olmaz. Kuvvetli zevattan mürekkep bir heyet intihap etmelidir.

Fuat Paşa'nın Başkan olarak gösterildiği bir aday listesi sunar. Okunan bu listede İktisat Bakanlığına aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak, Bakanlar Kurulunun önemini belirtmiş ve kendisinin seçilmemesini önermiş. Özellikle : "Bu listede adları görülen kişiler, çekilenlerden daha güçlü değildir. Bizden gönenç ve yenilik isteyen ulus vardır. Herhalde, yeniler eskilerden güçlü olmalıdır. Seçimde ivedi göstermeyelim. Özellikle Bakanlar Kurulu Başkanı için, düşünelim." demiş.

Saip Bey (Kozan) – Meclis Başkanlığına Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığına İsmet Paşa seçilmelidir, demiş.

Ekrem Bey (Rize) – Yeni kurul, eski kurulun boşluğunu doldurabilecek mi? Bu konudaki düşüncelerini Başkan Paşa Hazretleri, uygun görülürse, bildirsinler aydınlanalım düşüncesini ileri sürmüş! (Ben, o sırada Mecliste bulunmuyordum).

Zülfü Bey (Diyarbakır) – Yetki, Parti Meclisinindir. Bu hak, Grup Yönetim Kurulunun değildir. Parti Meclisi toplansın! dileğinde bulunmuş.

Mehmet Efendi (Bolu) – Seçilecek Bakanlar Kurulu ancak bir ay çalışabilir. Seçimlerin böyle sık sık yenilenmesi ülkeyi ve ulusu kötü ve güç bir duruma sürükler. Bakanlar Kurulu, çekilme nedenini açıkça anlatmazsa herhangi bir Bakanlar Kurulu seçimine katılmam. Nedeni anlayalım, sonra seçelim.

Faik Bey (Tekirdağ) – Listede gösterilen kişiler öncekilerden güçlü değildir. Parti Meclisi toplanıp bu sorunu çözümlesin.

Vâsıf Bey (Manisa) – (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden söz ettikten sonra) Ülkeyi, ulusu ne için bırakıyor? Önderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Sayın Başkanımız (beni söylemek istemiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor? demiş ve uzun bir konuşma yapmış.

Necati Bey (İzmir) – Ülkenin dayandığı kişilerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Sayın Başkanımız bizi aydınlatsın ve uyarsın. İçeriye ve dışarıya karşı güçlü bir Bakanlar Kuruluna kesin gereksememiz vardır.

Başkan Fethi Bey – Yönetim Kurulunun yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Yönetim Kurulunundur; diye bir açıklama yapmayı gerekli görmüş.

Doktor Fikret Bey (Bilecik) – Vâsıf ve Necati beylerin görüşlerine katılıyorum. Ülke, sütliman değildir. İşleri gelişigüzel yapılacak bir seçime bırakmak olmaz. Yeterli kişileri içine alan bir kurul seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya) — Rüfeka sözlerini itmam etsinler, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler. (Henüz içtimada değildim).

İlyas Sami Bey (Muş) — Reis-i muhterem'imiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar. Buhranın, tevellüt ettiği gün halli daha faydalıdır. Talik, teşeddüdünü mucip olur. Bir Heyet-i Vekile Reisi intihap edelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükûmet vücuda gelsin.

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul Meb'usu) — Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette vaki olan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, saadet-i vatandır. Bir makina kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükûmet nasıl bulmalı, marazı ne suretle keşfetmeli? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzu nazar-ı dikkate alalım. Hükûmetin vazifesini tayin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşa'mız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı, Eşhastan bahsetmiyelim. Makasıd-ı âliyede müşterekiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) — Behemehal bir intihap karşısındayız. Sabık Heyet-i Vekile intihap olunsa bile tekrar kabul etmiyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Meclis-i âli feshetmelidir.

Recep Bey (Kütahya) — Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi noksani-i faaliyet, üçüncüsü revabıt-ı maneviyemizde hâsıl olan rahnedir. Şekillerde noksan olursa hüsn-i netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar arkadaşlar hangi zamanda hangi şerait altında çalışacaklardır, malûm değil. Kuvvetli bir zâtın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükûmet teşkil etmesi lâzımdır.

Recep Bey bilhassa bu son fikir üzerinde uzun beyanat ve mütaleatta bulunmuş..

Talât Bey (Ardahan) — Recep ve Abdurrahman Şeref beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisinin vazifesi nedir? Vazife ve mes'uliyet kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi tenvir buyursunlar, demiş.

Ben, Reis-i Umumî sıfatiyle meselenin halline memur edildim

Reis, bundan sonra müzakerenin kifayetini reye koymuş. Müzakere kâfi görüldükten sonra birtakım takrirler okunmuş. Bu takrirlerden Kemalettin Sami Paşa'nın takriri kabul olunmuş. Bu takrir muhteviyatına göre, ben, reis-i umumî sıfatiyle meselenin halline heyet-i umumiye tarafından tevkil ve memur ediliyorum.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da ikametgâhımda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın takririnin kabul edil-

Recep Bey (Kütahya) – Arkadaşlar sözlerini bitirsinler, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler. (Henüz toplantıda değildim).

İlyas Sami Bey (Muş) – Sayın Başkanımız Gazi Paşa Hazretleri düşüncelerini söylesinler. Bunalımın ortaya çıktığı gün giderilmesi daha yararlıdır. Duraksama bunalıma yol açar. Bir Bakanlar Kurulu Başkanı seçelim. Yirmi dört saatlik bir süre verelim, arkadaşlarını bulsun. Güçlü bir hükümet kurulsun.

Abdurrahman Şeref Bey (rahmetli İstanbul Milletvekili) – Kimi arkadaşlar telaşa kapılıyorlar. Bu, her ülkede olagelen bir şeydir. Hepimizin amacı ülkenin mutluluğudur. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Güçlü bir hükümet nasıl bulmalı, derdi nasıl anlamalı? Anayasamızı göz önünde tutalım. Hükümetin görevini belli edelim. Meclis görüşlerini söylesin. Ondan sonra Başkan Paşamız da görüşlerini bildirsinler. Bir sonuç çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Kişilerden söz etmeyelim. Yüce amaçlarda birliğiz. Başkan Paşa Hazretleri görüşlerini bildirsinler.

Eyük Sabri Efendi (Konya) – Ne olursa olsun bir seçim karşısındayız. Eski Bakanlar Kurulunun, yeniden seçilse bile kabul etmemeye karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Yüce Meclis bozmalıdır.

Recep Bey (Kütahya) – Üç ana noktadan söz edeceğim. Birincisi biçim, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevi birliğimizde beliren çatlaklıklar. Biçimlerde eksiklik olursa iyi sonuç vermez. Elde bulunan listedeki değerli arkadaşlar, hangi zamanda, hangi koşullar altında çalışacaklardır? Belli değil. Güçlü bir kimsenin kendi arkadaşlarını bularak güçlü bir hükümet kurması gerekir.

Recep Bey, özellikle bu son düşünce üzerinde uzun bir konuşmada bulunmuş.

Talât Bey (Artvin) – Recep ve Abdurrahman Şeref beyler pek güzel açıkladılar. Bakanlar Kurulu Başkanının görevi nedir? Görev ve sorumluluk yasasını bugüne değin çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar; demiş.

Ben Genel Başkan olarak sorunun çözmesiyle görevlendirildim

Başkan, bundan sonra görüşmenin yeterliğini oya koymuş, görüşme yeter görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bu önergelerden Kemalettin Sami Paşa'nın önergesi kabul olunmuş. Bu önergeye göre ben, Genel Başkan olarak sorunu çözmek için Genel Kurulca görevlendiriliyordum.

Görüşmeler sırasında Çankaya'da, konutumda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine

mesi üzerine, içtimaa davet edildim. İçtima salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa mütalea ve teklifi dermeyan ettim.

«Efendiler! dedim, Heyet-i Vekile intihabında teşettüt-i efkâr hâsıl olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım suret-i halli arzederim.»

Reis Fethi Bey, teklifi reye koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat zarfında icap eden zevatı Meclisteki odama davet ederek onlara 28/29 Teşrinievvel gecesi hazırladığım teklif-i kanunî müsveddesini gösterdim ve müdavele-i efkâr ettim.

28/29 Teşrinievvel gecesi hazırladığım Kanun müsveddesini teklif ettim

Zevalden sonra saat bir buçukta Fırka heyet-i umumiyesi tekrar Fethi Bey'in riyasetinde içtima etti. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu beyanatta bulundum :

«Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muza tevfikan bir Heyet-i Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın her biri vekiller ve Heyet-i Vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyet-i umumiyenizin birden Heyet-i Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki bu usul bazan birçok teşevvüşlere bâdi oluyor. Heyet-i celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arzettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazhar-ı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükûmet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun bazı noktalarını tavzih lâzımdır. Teklif şudur» dedikten sonra malûm müsveddeyi okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüyü terkettim.

Teklifimin mahiyeti anlaşıldıktan sonra münakaşat başladı.

Sabit Bey (Erzincan) — Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadili teklifi ile bugünkü buhranı halletmek kabil değildir. Biz, şimdi, bir Heyet-i Vekile reisi intihap edelim. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadilini sonra düşünürüz, dedi.

Hazım Bey (Niğde) — Şu mütaleatı dermeyan etti : Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salâhiyetimiz varsa bu, Fırkada olmaz. Fırkada müzakere edildikten sonra alenî celsede kimse söz söyliyemiyor. Milletin hayatına müteallik kavaninin burada kat'î surette halline taraftar de-

toplantıya çağrıldım. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım, kısaca şu görüşü ve öneriyi ileri sördüm :

"Baylar," dedim, "Bakanlar Kurulu seçiminde görüş ayrılığına düşüldüğü anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar izin verin. Bulacağım çözüm yolunu bilginize sunarım."

Başkan Fethi Bey, öneriyi oya koydu, kabul olundu.

Baylar, bu bir saat içinde gereken kişileri Meclisteki odama çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım yasa önerisi taslağını gösterdim ve kendileriyle görüştüm.

28-29 Ekim gecesi hazırladığım yasa tasarısını önerdim

Öğleden sonra saat bir buçukta Parti Genel Kurulu yeniden Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu konuşmayı yaptım :

"Sayın arkadaşlar, çözülmesinde güçlüğe uğradığınız sorunun nedeni ve etmeni, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğu kanısındayım. Eksiklik ve sakatlık, uygulamakta olduğumuz yöntem ve biçimdedir. Gerçekten, yürürlükteki Anayasamız gereğince bir bakanlar kurulu kurmaya giriştiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve bakanlar kurulunu seçmek zorunda bulunuyor. Hepinizin birden bakanlar kurulu seçmek zorunda bulunmanızdan doğan güçlüğün giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de, böyle güçlüklerle karşılaşılıyordu. Görülüyor ki bu yöntem kimi zaman birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüce kurulunuz, bu sorunun çözülmesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten esinlenerek düşündüğüm biçimi saptadım. Onu önereceğim. Önerim kabul olunursa güçlü ve dayanışık bir hükümet kurulabilecektir. Devletimizin biçimini ve niteliğini saptayan ve hepimiz için erek olan Anayasamızın kimi yerlerini açıklamak gereklidir. Öneri şudur." dedikten sonra, bilinen tasarıyı okutmak üzere yazmanlardan birine uzatarak kürsüden ayrıldım.

Önerimin niteliği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı :

Sabit Bey (Erzincan) – Kabine yöntemini benimsiyorum. Ancak, Anayasanın değiştirilmesi önerisi ile bugünkü bunalım giderilemez. Biz şimdi bir bakanlar kurulu başkanı seçelim Anayasanın değiştirilmesini sonra düşünürüz; dedi.

Hâzım Bey (Niğde) – Anayasayı biz yapabilir miyiz? Sanırım yapamayız. Yetkimiz varsa bu, partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra oturumda kimse söz söyleyemiyor. Ulusun varlığı ile ilgili yasalara burada kesin bir biçim verilmesine karşıyım.

ğilim. Bu gibi kanunlar alenî celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

Yunus Nadi Bey, şu yolda Hazım Bey'e cevap verdi : - Hangi memleket ilk defa kanun-ı esasî yaparsa onun için meclis-i müessisan yapmışlardır. Bizde ise bu gibi mevadda ayrıca meclis-i müessisan teessüs edeceği tasrih edilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi tadilât olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salâhiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi, biz, kabine buhranının hallini, Reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün rüfeka ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu, tespit lâzımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu, tavzih ve daha muayyen şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi) — Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan haberdar değiliz. Gazetelerde filhakika gördük. Bu, kâfi mi? Binaenaleyh biz, evvelemirde, bunu bir kül olarak görüşmek üzere âtiye bırakıp buhranı halledelim.

Halil Bey — Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadiline ve yeniden yapılmasına salâhiyetimiz vardır. Fakat, bu tadilât, hakikaten vatan ve milletimizin saadet-i halini kâfil midir, bunu, söylemek lâzımdır. Bunu, erbab-ı hukuktan, hukuk ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun, derhal, halledilmesine taraftar değilim.

Azadan biri — Teşkilât-ı Esasiye Kanunu öyle ceffelkalem tadil edilemez.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) — Dört sene evvel ayrı ayrı intihapların mazarratını söylemiştim. Bugün de, aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu, yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha vazıh bir surette ifadesidir. Binaenaleyh bunun hilâfına olarak, söz söyliyecekler gelsin, fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzunuzadıya intizara tahammülü yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) — Kanunların en iyisi hadisat ve ihtiyaçtan doğanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ikmali lâzımdır. Tavzihi icap eder. Teklifin derhal müzakeresine geçelim.

Adliye Vekili Seyit Bey merhum — Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanununun, tavzih ve tesbitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hadisat, her şeye hâkimdir. Kanun-ı tekâmül[1], değişmez bir düstur-ı

[1] 1934 basımında, tamlama yapılmamıştır.

Bu gibi yasalar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli. Her şeyden önce hükümet bunalımını giderelim, düşüncelerini ileri sürdü.

Yunus Nadi Bey, Hâzım Bey'e şu yolda yanıt verdi: – Her ülke ilk kez Anayasa yaparken bu iş için bir kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi işlerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Duraksamayalım. Şimdi biz hükümet bunalımının giderilmesini Başkan Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu öneriyi getirdi. Bu öneride gösterilen yöntemi, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi bunu saptamak gereklidir. Önerilen biçim eskiden beri vardır. Bunu açıklayıp daha belirli olarak saptayacağız.

Vehbi Bey (Balıkesir) – Bizim, şimdiye değin görüşüldüğünü duyduğumuz Anayasadan bir bilgimiz yoktur. Gerçi gazetelerde gördük. Bu yeter mi? Onun için, biz önce bunu, bir bütün olarak görüşmek üzere sonraya bırakıp bunalımı giderelim.

Halil Bey – Anayasayı değiştirmeye ve yeniden yapmaya yetkimiz vardır. Ama, bu değişiklikler gerçekten yurdumuzun ve ulusumuzun mutluluğunu sağlar mı? Bunu söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelsinler, açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça bunun, hemen çözülmesinden yana değilim.

Üyelerden biri – Anayasa öyle gelişigüzel değiştirilemez.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) – Dört yıl önce, ayrı ayrı seçimlerin kötülüğünü söylemiştim. Bugün de yine o durum ortaya çıktı. Gazi Paşa'nın önerisine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir yasanın daha açık bir biçimde anlatılmasıdır. Durum bu olduğuna göre, buna karşı söz söyleyecekler gelsin düşüncelerini söylesinler. Ama uzun uzadıya beklemeye zamanımız elverişli değildir.

Ragıp Bey (Kütahya) – Yasaların en iyisi olaylardan ve gereksemeden doğanıdır. Gerekseme ise meydandadır. Anayasa tamamlanmalıdır. Açıklanmalıdır. Önerinin hemen görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı rahmetli Seyit Bey – Önerilen biçim yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Anayasanın açıklanıp saptanmasıdır. Yasaları gerekseme yapar, kuramlar yapmaz. Zaman ve olaylar her şeye egemendir. Gelişim kuralı, değişmez kesin bir kuraldır.

kat'îdir. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha sarih ve vazıh olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbet daha muvafık hareket etmiş oluruz.

Hükûmetimizin şekli behemehal Cumhuriyet olacaktır

Merhum Seyit Bey'in mütaleasına Abidin Bey (Saruhan) şu cevabı verdi:

— Evvelâ hükûmet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya)'nin mütaleası şu idi : Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilât-ı Esasiye Kanununu tadile salâhiyetimiz yok demek, gayr-i meşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilât-ı Esasiye Kanununu tadile salâhiyeti derkârdır. Hükûmetimizin şekli behemehal cumhuriyet olacaktır...

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda beyanatta bulundu :

— Fırka Reisinin teklifini, kabule, ihtiyaç, kat'îdir. Cihan ,bizim, bir şekl-i hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye raptedip ifade etmemek, zaaf ve teşettütü idameden başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları, bu hususta, beni, ikaz ettiler. Devletin reisi, yoktur dediler. Şekl-i hâzırınızdaki reis, Meclis Reisidir. Demek ki, siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hakimiyetine, mukadderatına, bilfiil vâzıulyettir. O halde, bunun, ifade-i hukukıyesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reisicumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin, kanuniyet kespetmesi lâzımdır. Zaaf-ı umumînin, idamesinde mana yoktur. Fırkanın, bütün millete karşı, deruhde ettiği mes'uliyetin, icabatına, tevfik-ı hareket zarûrîdir.

İsmet Paşa'dan sonra Abdurrahman Şeref Bey merhumun beyanatı meyanında şu sözler vardı :

«Eşkâl-i hükûmetin tadadına lüzum yok. Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin.»

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabulü lüzumuna dair uzun malûmat ve mütaleatta bulundu ve derhal onun, merasim-i kanuniyesinin itmamını teklif ederim, dedi.

Önerilen tasarıda bir yenilik yoktur. [Anayasayı] daha belirli ve açık olarak anlatırsak ulusumuzun ve ülkemizin yararına elbette daha uygun iş görmüş oluruz.

Rahmetli Seyit Bey'in görüşüne Abidin Bey (Manisa) şu yanıtı verdi : – Önce hükümet bunalımını giderelim.

Ne olursa olsun hükümetimizin biçimi Cumhuriyet olacaktır

Eyüp Sabri Efendi (Konya)'nin düşüncesi şu idi : – Biz Gazi Paşa Hazretlerini yargıcı yaptık. "Bizim, Anayasayı değiştirmeye yetkimiz yok." demek, yasaya aykırı bir Meclis olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin Anayasayı değiştirme yetkisi apaçıktır. Ne olursa olsun, hükümetimizin biçimi cumhuriyet olacaktır.

Bundan sonra, İsmet Paşa söz alarak şu yolda bir konuşma yaptı :

"Parti Başkanının önerisini kabule kesin gerekseme vardır. Bütün dünya bizim, bir hükümet biçimi görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlamamak, güçsüzlüğü ve düzensizliği sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir deneyimden söz edeyim. Avrupa diplomatları bu konuda beni uyardılar : 'Devletinizin başkanı yoktu. Şimdiki durumunuzda başkanınız, Meclis başkanıdır. Demek ki, siz ayrı bir başkan bekliyorsunuz.' dediler. Avrupa düşüncesi işte budur. Oysa biz böyle düşünmüyoruz. Ulus egemenliğine ve alınyazısına kendisi el koymuştur. Öyle ise, bunu yasa ile belirtmekten neye çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçme önerisi yasa dışı olur. Bunda kuşkuya yer yoktur. Başbakanı yasaya uygun olarak seçebilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin önerisinin yasalaşması gerekir. Genel güçsüzlüğün sürdürülmesi doğru değildir. Partinin, bütün ulusa karşı yüklendiği sorumluluğun gereklerine göre iş yapmak zorunludur."

İsmet Paşa'dan sonra rahmetli Abdurrahman Şeref Bey yaptığı konuşma arasında şu sözleri de söyledi :

"Hükümet biçimlerini saymak gereksizdir. Egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur." dedikten sonra, "Kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelmesin!"

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, öneriyi kabul etmenin gerekli olduğunu belirten uzun bilgiler verdi, görüşlerini açıkladı. Sonra : "Bunun hemen yasalaşması için gerekli işlemin tamamlanmasını öneririm." dedi.

Teklifim Fırkaca ve derakap Meclisçe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu

Abdullah Azmi Efendi'nin «meselenin ehemmiyeti derkârdır, müzakere devam etsin.» diye yükselen itirazına rağmen müzakerenin kifayeti kabul olundu. Ondan sonra teklifimin heyet-i umumiyesi ve müteakıben maddeleri birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Efendiler, Fırka içtimaına hitam verildi ve derakap Meclis içtimaı küşat edildi. Saat öğleden sonra altı idi. Teklif-i kanunî, Kanun-ı Esasî Encümeni tarafından usulen tetkik edilerek, mazbatası hazırlanırken, Meclis, sair bazı mesail ile iştigal etti. Nihayet, makam-ı riyasette bulunan Reis Vekili İsmet Bey[1], Meclise, şu malûmatı verdi: «Kanun-ı Esasî Encümeni, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tadilâtına dair lâyihanın müstacelen ve derhal müzakeresini teklif ediyor.» (Kabul sesleri) üzerine, mazbata okundu. Teklif veçhile müzakere edildi. Nihayet, kanun, birçok hatiplerin «Yaşasın Cumhuriyet!» sadalariyle alkışlanan hitabeleriyle kabul edildi.

Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi müttefikan beni seçti

Ondan sonra, reis-i cumhur intihabı için Meclisin reyine müracaat olundu. Toplanan âranın neticesini, makam-ı riyasette bulunan, İsmet Bey, heyet-i umumiyeye şu suretle tebliğ eyledi :

«Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat ârasına, yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve cumhuriyet riyasetine yüz elli sekiz aza müttefikan Ankara Meb'usu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni intihap eylemişlerdir.»

Efendiler, bunu müteakıp, Meclise vukubulmuş olan maruzatım zabıt ceridelerinde mütalea olunmuştur. Ancak tarihî bir hatıranın ihyası için, müsaade ederseniz, o beyanatımı burada da aynen tekrar edeyim :

«Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümul hadisat-ı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibah-ı hakikisine bir vesika-i kıymettar olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun bazı maddelerini tavzih için encümen-i mahsus tarafından heyet-i celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzımgelen mahiyeti, beynelmilel maruf unvaniyle yadedildi. Bunun icab-ı tabiîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi reisicumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyet-i celilenize bütün samimiyet-i ruhiyemle arz-ı teşekkürat ederim.

[1] İsmet (Eker).

Abdullah Azmi Efendi'nin : "Bu iş önemlidir. Bu konu daha görüşülsün!" diye yükselen çıkışına karşın, görüşmenin yeterliği kabul olundu. Ondan sonra önerinin tümü ve arkasından maddeleri birer birer okunarak görüşülüp kabul edildi.

Önerim parti grubunda ve hemen Mecliste görüşülerek "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu

Baylar, Parti toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat öğleden sonra altı idi. Tasarı Anayasa Komisyonunca, yöntem gereği incelenerek, tutanağı hazırlanırken, Meclis başka işlerle uğraştı. En sonu, başkanlık katında bulunan Başkan Vekili İsmet Bey,[1] Meclise şu bilgiyi verdi : "Anayasa Komisyonu, Anayasanın değiştirilmesi ile ilgili tasarının ivedilikle ve hemen görüşülmesini öneriyor." "Kabul!" sesleri üzerine, tutanak okundu. Önerildiği üzere, (ivedilikle) görüşüldü. Sonunda yasa, birçok milletvekillerinin "Yaşasın Cumhuriyet!" diye alkışlanan söylevleriyle kabul edildi.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığına, Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle beni seçti

Ondan sonra, cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclisin oyuna baş vuruldu. Toplanan oyların sonucunu, başkanlık katında bulunan İsmet Bey, Meclise şöylece bildirdi :

"Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı seçimi için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve cumhurbaşkanlığına, yüz elli sekiz üye, oybirliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir."

Baylar, seçimden hemen sonra Mecliste yaptığım konuşmayı *Tutanak Dergisi*'nde okumuşsunuzdur. Ancak, tarihsel bir anıyı canlandırmak için izin verirseniz, o konuşmamı burada da olduğu gibi bilginize sunayım :

Sayın arkadaşlarım, önemli ve dünya çapında olağanüstü olaylar karşısında saygıdeğer ulusumuzun gerçek uyanıklığına değerli bir belge olan Anayasamızın kimi maddelerini açıklamak için özel komisyonca yüksek kurulunuza önerilen yasa tasarısının kabulü dolayısıyla, Türkiye Devletinin öteden beri dünyaca bilinen, bilinmesi gereken niteliği, uluslararası belli adıyla adlandırıldı. Bunun doğal gereği olmak üzere bugüne değin doğrudan doğruya Meclisin Başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız görevi, cumhurbaşkanı sanıyla yine bu arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza veriyorsunuz. Bundan dolayı şimdiye dek benim için gösterdiğiniz sevgiyi, yakınlığı ve güveni bir kez daha göstermekle yüksek değerbilirliğinizi tanıtlamış oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce Meclise gönlümün bütün içtenliğiyle teşekkür ederim.

[1] İsmet (Eker).

«Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

«Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında su-i zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zavahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismiyle, cihan-ı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu âsâriyle ispat edecektir.

«Arkadaşlar, bu müessese-i âliyeyi vücude getiren Türk milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesb-i liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arzetmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyet-i aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve muzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsn-i ifaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

«Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmiyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima nokta-i istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır.»

Efendiler, Meclisçe, cumhuriyet kararı 29/30 Teşrinievvel 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te reisicumhur intihap olundu. Keyfiyet aynı gece bütün memlekete tebliğ ve her tarafta geceyarısından sonra, yüz bir pare top endaht edilerek ilân olundu.

İlk kabinenin, İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Riyasetine Fethi Bey'in intihap olunduğu malûmdur.

* * *

Cumhuriyetin ilânından milletin duyduğu umumi ve samimî sürura iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler

Efendiler, cumhuriyetin ilânı, bütün milletçe mucib-i sürur oldu. Her tarafta parlak tezahürat ile ilân-ı şadümanî edildi. Yalnız, İstanbul'da, iki, üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı zevat, milletin umumî ve samimî süruruna iştirakte tereddüt etti; endişeye düştü; cumhuriyet ilânına delâlet edenleri tenkide başladı.

İşaret ettiğim gazetelerin ve zevatın cumhuriyet ilânını nasıl karşıladıklarını hatırlatmak için, o günlerdeki neşriyatı sadece gözden geçirmek kâfidir.

Baylar, yüzyıllardan beri Doğuda kıyın ve haksızlık görmüş olan ulusumuz, Türk ulusu, soydan gelme niteliklerinden yoksun sayılıyordu.

Son yıllarda ulusumuzun eylemli olarak gösterdiği yetenek, eğilim ve anlayış; kendisi için kötü sanıda bulunanların ne denli aymaz ve ne denli irdelemeden uzak, görünüşe önem veren kimseler olduğunu pek güzel tanıtladı. Ulusumuz, kendisinde bulunan nitelikleri ve değeri, hükümetin yeni adıyla, uygarlık dünyasına çok daha kolay gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki yerine yaraşır olduğunu, başaracağı işlerle tanıtlayacaktır.

Arkadaşlar bu yüce kuruluşu meydana getiren Türk Ulusunun son dört yıl içinde kazandığı utku, bundan sonra da birkaç kat olmak üzere belirtilerini gösterecektir. Ben[1], eriştiğim bu güven ve inana yaraşır olmak için pek önemli saydığım bir noktadaki gereksemeyi bildirmek zorundayım. O gerekseme yüce Meclisin bana karşı olan sevgisini, güvenini ve yardımını sürdürmesidir. Ancak böylelikle ve Tanrı'nın yardımıyla bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri iyi bir biçimde yapabileceğimi umarım.

Her zaman sayın arkadaşlarımın ellerine çok içtenlikle ve sıkıca yapışarak onların yardımı olmadan iş göreceğimi bir an bile düşünmeyerek çalışacağım. Her zaman, ulusun sevgisine dayanabilerek hep birlikte ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve utkulu olacaktır.

Baylar, Meclisçe cumhuriyeti kabul kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Durum o gece bütün ülkeye bildirildi ve her yerde, gece yarısından sonra, yüz bir kez top atılarak halka duyuruldu.

İlk hükümeti İsmet Paşa'nın kurduğunu ve Meclis Başkanlığına Fethi Bey'in seçildiğini bilirsiniz.

* * *

Cumhuriyetin kuruluşu üzerine ulusun duyduğu genel ve içten sevince katılmaktan çekinenler

Baylar, cumhuriyetin kuruluşu bütün ulusu sevindirdi. Her yerde parlak gösterilerle sevinç açığa vuruldu. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ile İstanbul'da toplanan bir takım kişiler ulusun genel ve içten gelen sevincine katılmaktan çekindi, kaygıya düştü; cumhuriyetin kuruluşunda ön ayak olanları yermeye başladı. Söz konusu gazetelerin ve kişilerin, cumhuriyetin kuruluşunu nasıl karşıladıklarını anımsamak için, yalnız o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeter.

[1] âcizleri.

Meselâ «Yaşasın Cumhuriyet» serlevhası altındaki yazılar bile cumhuriyetin tarz-ı ilân ve tespitinin garip olduğunu, bunda «sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal» bulunduğunu ilân ediyordu. Bu yazıların sahibi şu mütalealarda bulunuyordu : «....Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde, Kanun-ı Esasî tadilâtı yapılıvermesi en munis tabir ile gayr-i tabiî bir harekettir.»

Bizim tarz-ı hareketimiz «medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, tetebbu etmiş, devlet idaresine ehil olmuş dimağlardan çıkacak muhakeme eseri» değilmiş..

Cumhuriyetin ilânını Meclisin alkışlarıyla kabul etmesi, milletin toplarla tes'it eylemesi tenkit olunuyor. Deniliyordu ki : «Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrayin ile yaşamaz.», «Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisinde bir afsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir.»

Ben cumhuriyetçiyim diyenlerin, cumhuriyetin ilânı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek şekl-i idare mefkûresinin cumhuriyetten başka bir şey olamıyacağına kani olduğunu iddia edenlerin cumhuriyet kelimesine «bir put gibi tapmam» demesindeki mana ve maksat ne idi?

Meclis hal-i içtimada bulunmadığı zaman, onun itimadını haiz bir kabinenin ıskat olunacağı gibi mevhum bir fikri, efkâr-ı umumiyede canlandırıp böyle bir hak «padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, reisicumhura mı veriliyor?» suali kime ve ne maksatla tevcih olunuyordu?!

Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti, halka sevdirmek mi; yoksa, bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? «Cumhuriyet, bize şekl-i idare tahavvülü ile birlikte zihniyet tahavvülü de getiriyor mu? Heyet-i Vekileye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?» sözleriyle daha ilk anda cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini tenzile kalkışmak cumhuriyetçiyim diyenlerden intizar olunabilir miydi?

En hafif bir rüzgârdan bile mahfuz bulundurulması lâzımgelen nevzadın, onu perverde ettiğini söyliyenler tarafından, böyle hırpalanması caiz miydi?!

Bu mütalealari ihtiva eden gazetenin, diğer bir sahifesinde «Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânı» serlevhası altında yazılan birçok mütalealar içinde «...Bu yeni merhaleye gelen Türk milleti acaba burada uzunca bir vakfe-i huzur ile dinlenebilecek, burası onun için bir zindegî ve kuvvet bir rahat ve saadet membaı olabilecek mi? Bu mer-

Örneğin, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile cumhuriyetin yadsınacak bir biçimde kurulup halka duyurulduğunu; bunda, "sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum" bulunduğunu yayıyordu. Bu yazıların yazarı şu düşünceleri ileri sürüyordu : "...Şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken, öte yandan birdenbire, birkaç saat içinde, Anayasa değişikliği yapılıvermesi en yumuşak deyimiyle olağandışı bir davranıştır."

Bizim yaptığımız iş, "uygarlık dünyasını anlamış, okumuş, incelemiş, devlet yönetiminde yeterlik kazanmış kafalardan çıkacak düşünce sonucu" değilmiş...

Cumhuriyetin ilanını Meclisin alkışlarla kabul etmesi, ulusun toplarla kutlaması eleştiriliyor; deniliyordu ki : "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve donanma yapmakla yaşamaz." "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

"Ben cumhuriyetçiyim." diyenlerin, cumhuriyetin kurulduğu gün, kalemlerinden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En iyi hükümet biçimi ülküsünün cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına inandığı savında bulunanların : "Cumhuriyet sözcüğüne bir put gibi tapmam." demelerindeki anlam ve amaç ne idi?

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, onun güvenoyu verdiği bir hükümetin düşürüleceği gibi bir kuruntuyu kamuoyunda canlandırıp : "Böyle bir hak padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak Cumhurbaşkanına mı veriliyor?" sorusu kime ve hangi amaçla yöneltiliyordu?

Bu yazıları yazanın amacı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet, bize yönetim biçiminin değişmesiyle birlikte kafa değişikliği de getiriyor mu? Bakanlar Kuruluna girecek kişilere birer devlet adamı kafası armağan ediyor mu?" sözleriyle daha ilk ağızda cumhuriyetin değerini, önemini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?

En küçük bir esintiden bile korunması gereken yavruyu, onu beslediğini söyleyenlerin böyle hırpalaması doğru muydu?

Bu düşünceleri kapsayan gazetenin başka bir sayfasında "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı" başlığı altında yer alan birçok düşünce arasında : "...bu yeni evreye ulaşan Türk Ulusu, burada uzunca bir süre dirlik içinde dinlenebilecek; burası onun için bir canlılık ve güç, bir erinç ve mutluluk kaynağı olabilecek mi?

hale onun bünye-i içtimaiyesini kırıp dökmeden kucaklıyabilecek bir çerçeve hassiyetini haiz midir? Cumhuriyet, acaba zaruret-i şüun önünde çaresizlikten kaçıp iltica ettiği bir saçak altı mı..» olacak gibi endişe ve naümidî veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin ümit, rahat ve saadet vadettiğinde şüphe ve endişesi olan zat; ümit ve rahat ve saadeti nereden, hangi menbadan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin bünye-i içtimaiyesini kırıp dökmesi ihtimali, cumhuriyet taraftarı olan zevatın dimağında nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, «Efendiler, istical ediyorsunuz!» diye bağırmağa başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: «.. Buhran, alelâde yeni bir Heyet-i Vekile intihabı suretinde halledileceği yerde, bilâkis son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin karibülvuku olduğuna ihtimal vermediği cumhuriyet meselesinin pek müspet, pek kat'î ve pek müstacel surette ortaya çıkmasına sebep olmuştur.»

«Cumhuriyet ihdasının karibülvuku olduğuna ihtimal vermiyen yalnız efkâr-ı umumiye değildi. Belki Ankara'da en mühim ve en salâhiyettar mevkileri işgal eden bazı zevat da böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı.»

Bu sözlerle, itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, cumhuriyetin ilânına mâni olmak içinmiş.. Bu maksadı takip edenlerin «mukarrerat ittihazında istical» görmeleri tabiîydi. Fakat, «efkâr-ı umumiye-i memleketin de bu görüşte — kendileriyle — beraber olduğuna» zahip olmaları hata idi.

Gazetesini «balonu uçurdular ama, galiba ucunu kaçırıyorlar!» ve «âblar galip gelince dolaplar döndüler[1] ama.... Ne istikamette?» gibi çirkin, adi ve hezeliyat ile dolduran gazeteci efendi şu yolda hitap ve itabına devam ediyordu: «Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?»

Bu hitapla başlıyan yazılar, şu satırlarla hitam buluyordu: Yegâne temenni.. «mülk ve millete hadim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilân edilen cumhuriyetin erkân ve mensubini bunu yapabileceklerinden emin iseler biz de kendilerine — öyle ise cumhuriyetiniz mubarek olsun Efendiler! — deriz.»

Bizi, müstehziyane tebrik eden bu son cümle ile muharrir, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla alâkası olmadığını beyan ediyor.

[1] Birbirine girdiler dôlâblarla âblar-Âblar galib gelince döndüler dôlâblar dizelerini anımsatıyor.

Bu evrede, toplumsal yapısını bozmadan onu kucaklayabilecek bir çerçeve niteliği var mıdır? Cumhuriyet, olayların zorlaması üzerine Türk Ulusunun çaresizlikten kaçıp sığındığı bir saçak altı mı olacak?..." gibi kaygı ve umutsuzluk veren sözler yaymanın zamanı mıydı?

Cumhuriyetin umut, erinç ve mutluluk getireceğinde kuşkusu ve kaygısı olan kişi; umut, erinç ve mutluluğu nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin, ulusumuzun toplumsal yapısını bozabileceği düşüncesi, cumhuriyeti benimseyen kişilerin kafasında nasıl yer bulabiliyordu?

Başka bir gazeteci de : "Baylar, ivedi gösteriyorsunuz!" diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci bay, ulusa şu sözlerle jurnal veriyordu : "...bunalım, yeni bir bakanlar kurulu seçmekle giderileceği yerde, tersine son günlerin bütün gürültülerine karşın, yine kimsenin yakında kurulacağını düşünmediği cumhuriyetin, pek kanıtlı, pek kesin ve pek ivedi olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetin yakın bir zamanda kurulacağını düşünmeyen, yalnız kamuoyu değildi; belki Ankara'da en önemli ve en yetkili makamlarda bulunan kimi kişiler de bunun olabileceğini akıllarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle açıkça ortaya konulmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, cumhuriyetin ilanına engel olmak içinmiş. Bu amacı güdenlerin, "karar almakta ivedilik" görmeleri olağandı. Ama, "Ülke kamuoyunun da bu görüşte kendileriyle birlik olduğunu" sanmaları yanlış idi.

Gazetesini : "Balonu uçurdular; ama görünüşe bakılırsa ucunu kaçırıyorlar!" ve : "Sular zorlayınca dolaplar döndüler[1]; ama... ne yönde?" gibi çirkin bayağı sözlerle dolduran gazeteci bay şu yolda sesleniyor ve paylayışını sürdürüyordu : "Baylar, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu sesleniş ile başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu : "Biricik dilek... ülkeye ve ulusa yararlı işlere başlanılmasıdır. Eğer dün ilan edilen cumhuriyetin ileri gelenleri ve ona bağlı olanlar bunu yapabileceklerine güveniyorlarsa biz de kendilerine, öyle ise 'cumhuriyetiniz mubarek olsun baylar!' deriz. "

Bizi alay edercesine kutlayan bu son cümle ile yazar, cumhuriyeti benimsemediğini, onunla ilgisi olmadığını bildiriyor.

[1] Karşı sayfadaki alt nota bakınız.

Başka bir gazeteci muharrir de, cumhuriyetin ilânı münasebetiyle yaptığı tahlil ve tenkitte : «Bizi müteessir eden nokta; millî rehberimizin şahsına aittir. En büyük ruhlu adamlar bile, şahsî kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet edememişlerdir.» diyor ve bu nokta-i nazarını, benim nutuklarımdan aldığı sözlerle takviye ettikten sonra, Amerika'nın istiklâlini temin eden Vaşington'un, nasıl, çiftliğine çekildiğini ve Meclisin, hiçbir şahsı nazar-ı dikkate almıyarak yalnız umumî menfaati düşünerek, altı senede Kanun-ı Esasîyi vücuda getirdiğini ve ondan sonra nasıl Vaşington'a riyaset tevcih edilmiş olduğunu hikâye ediyor ve Kanun-ı Esasîmizin, bu şekilde tadilinde benim müteşebbis olduğumu hoş görmüyor..

Bu muharrir ve emsalinin, cumhuriyeti tarz-ı ilânda, cumhuriyet esasatına müteallik kanunda gördükleri kusur ve noksanları tenkit etmelerini samimî telâkki edebilmek için çok saf olmak lâzımdır. Eğer bu muharrirler, cumhuriyetin ilânı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvelâ, cumhuriyet ilânını hüsn-i telâkki etseler, samimî karşılasalardı.. Efkâr-ı umumiyeyi tereddüt ve teşettüte sevkedecek tarzda değil, fakat cumhuriyetin iyi ve onun ilânının pek musip olduğunu efkâr-ı umumiyeye telkin eder yazılar yazsalardı ondan sonra yapacakları her türlü tenkidatın samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi. Fakat, gördüğümüz suret-i hareket böyle olmamıştır..

Rauf Bey'in Cumhuriyet ilânı dolayısiyle iki İstanbul gazetesi ile yaptığı mülâkat

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle, gazetecilerle mülâkatta bulunmuştu. Rauf Bey'in cumhuriyet hakkında mütaleasını ve hakimiyet-i milliyeden ne anladığını tespit eden mülâkatını 1 Teşrinisani 1923 tarihli Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhit sahipleri ve başmuharrirleri ile Rauf Bey'in başbaşa vererek tertip ettikleri sual ve cevaplardan bazılarını, tekrar, beraber gözden geçirelim.

Cumhuriyet meselesinde, efkâr-ı umumiyede, ani bir hâdise karşısında kalmış olmak hissi varmış.. Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibariyle ve İstanbul meb'usu sıfatiyle Rauf Bey'in ne düşündüğünü müntehiplerinin sorup öğrenmek hakları imiş..

Efendiler, bu suali tertip edenlere biz de bir sual soralım!

Evvelâ, efkâr-ı umumiyeye ne vasıta ile muttali olmuşlar.. Saniyen, İstanbul müntehipleri, yalnız iki gazeteciden mi ibaretti; yoksa, umum müntehipler, iki gazeteciye meb'uslarının mütaleasını sormak için vekâlet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Bey'e «müntehiplerin bu hakkını kemal-i hürmetle kabul edenlerden ve onu intihap ederken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkir olduğunu ve ona lâyık olmağa çalışacağını, tevdi ettikleri emaneti her zaman

Başka bir gazeteci yazar da, cumhuriyetin ilanı dolayısıyla yaptığı yorum ve eleştiride : "Bizi üzen nokta, Ulusal Önderimizin kendisiyle ilgilidir. En büyük ruhlu adamlar bile, kişisel erk kazanmanın çekiciliğine karşı koyamamışlardır." diyor ve bu görüşünü benim söylevlerimden aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerika'nın bağımsızlığını sağlayan Washington'un nasıl çiftliğine çekildiğini ve meclisin, hiçbir kişiyi düşünmeyip yalnız kamu yararını düşünerek, altı yılda anayasayı düzenlediğini ve ondan sonra nasıl Washington'a başkanlık verildiğini anlatıyor ve Anayasamızın böyle değiştirilmesinde, benim ön ayak oluşumu hoş görmüyor.

Bu yazarın ve benzerlerinin, cumhuriyeti kurmak kararının alınışında ve cumhuriyetin kuruluşu ile ilgili yasada gördükleri yanlışlık ve eksiklikleri eleştirmelerindeki içtenliğe inanabilmek için çok bön olmak gerekir. Eğer bu yazarlar, cumhuriyetin ilanı günü yaygaralı saldırılara başlamayıp, önce cumhuriyet ilanını iyi gözle görseler, içtenlikle karşılasalardı; kamuoyunu kuşkuya ve düzensizliğe sürükleyecek yerde, cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek yerinde olduğunu kamuoyuna aşılayacak yazılar yazsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin içtenliğini ileri sürmekte haklı olabilirlerdi. Ama gördüğümüz davranış böyle olmamıştır.

Rauf Bey'in Cumhuriyet ilanı üzerine gazetecilerle konuşması

Baylar, Rauf Bey de, bu ilişki ile, gazetecilerle bir konuşma yapmıştı. Rauf Bey'in cumhuriyet üzerine düşüncesini ve ulusal egemenlikten ne anladığını belirten konuşmasını, 1 Kasım 1923 günlü *Vatan* gazetesinde okumuştum.

Vatan ve *Tevhit* gazetelerinin iyeleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in baş başa vererek düzenledikleri sorulardan ve yanıtlardan birkaçını bu kez, birlikte gözden geçirelim.

Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda, beklenmedik bir olay karşısında kalmış olma duygusu varmış. Şimdiye dek yüksek makamlarda bulunmuş bir kişi ve İstanbul milletvekili olarak Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş.

Baylar, bu soruyu düzenleyenlere biz de bir soru soralım :

Birincisi, kamuoyunu hangi yolla öğrenmişler? İkincisi, İstanbul seçmenleri yalnız iki gazeteci mi idi, yoksa bütün seçmenler iki gazeteciyi kendi milletvekillerinin düşüncesini sormak için vekil mi etmişlerdi? Yoksa bu, Rauf Bey'in "seçmenlerin bu hakkını büyük bir saygı ile kabul edenlerden olduğunu ve kendisini seçerken gösterdikleri yüksek güven için teşekkür borcu olduğunu ve bu güvene yaraşır kişi olmaya çalışacağını; kendisine verilen

ve mekânda sıyanet ve hüsn-i idare için kudret ve kifayetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini» söylemeğe zemin hazırlamak için mi idi? Gerçi, bir meb'usun müntehipleri hakkında bu yolda idare-i kelâm etmesi pek muvafıktır. Ancak, yerinde ve zamanında ve samimî olmak şartiyle! Yoksa, cumhuriyet ilânında, efkâr-ı umumiyenin, ani bir hâdise karşısında bırakılmış olduğu gibi mürettep bir suale müntehiplerin «tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekânda sıyanet ve hüsn-i idare edeceği» hakkında teminat vermeğe kalkışmanın manası nedir?

Halbuki Efendiler, 29/30 gecesi İstanbul'da cereyan etmiş olan bir vaziyeti izah edersem bütün millet gibi İstanbul ahalisinin de hissiyat-ı hakikiyesinin ne olduğunu sühuletle anlarsınız. Cumhuriyet ilânı gecesi İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının mümessilleri tarafından Fatih Belediye Dairesi'nde tertip olunan bir ziyafete med'uv idi. Paşa, ziyafet esnasında Ankara'dan bir tebliğ-i resmî aldı ve onu tatbik etmeden evvel muhterem İstanbul halkının muhterem mümessillerine okudu. Tebliğ şu idi : Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilânını taht-ı karara aldı. Bunu yüz bir pare top endahtiyle ilân ediniz!

İstanbul halkı mümessilleri Cumhuriyetin ilânını nasıl karşılamışlardı

İstanbul halkı mümessilleri bu tebşir ve tebliği büyük meserretlerle ve alkışlarla karşıladılar ve derhal bütün İstanbul halkı namına Kumandan Paşa'yı ve biribirlerini tebrik ettiler. Binaenaleyh İstanbul'un muhterem ahalisi namına İstanbul hissiyat-ı hakikiyesini tağyir ederek beyanat ve tezahüratta bulunmanın ne kadar küstahane olduğu meydandadır.

Rauf Bey, «bence, meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden mütalea etmek doğru değildir.» sözleriyle cumhuriyetten bahis dahi etmek istemiyor.

Rauf Bey'in içtihadı : «... Milletimizin refah ve istiklâlinin mahfuziyetini ve aziz vatanımızın tamamiyetini temin eden şeklin, en muvafık şekil olacağı merkezindedir.»

Efendiler, bu sözler, tertip ettikleri sualin cevabı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan : «Hangi şekl-i hükûmet en muvafıktır?» suali midir? Sual; dediğim gibi olsaydı, o zaman, Rauf Bey'in bu ifadesi münasip bir cevap olabilirdi. Fakat, ondan sonra da, Rauf Bey'e şöyle bir sual tevcih etmek lâzımdı : Tasavvur ettiğiniz şeklin adı yok mudur? Şekl-i cumhuriyet, milletin refah ve istiklâlini, vatanın tamamiyetini temin eden en muvafık şekil değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir tarafa bırakarak «içtihadım, en muvafık şeklin, şekl-i cumhuriyet olduğu merkezindedir.» deyiver de mugalâtadan kurtulalım. Çünkü mevzu-i bahsolan, Millet Meclisince

emaneti her zaman ve her yerde korumak ve iyi yapmak için güç ve yeteneğinin son kertesine dek çalışacağına inanabileceklerini" söylemesine yol açmak için mi idi? Gerçi bir milletvekilinin, seçmenleri için bu yolda konuşması pek uygundur; ancak yerinde, zamanında ve içtenlikle olmak koşulu ile! Yoksa, cumhuriyet ilanında kamuoyunun beklenmedik bir olay karşısında bırakılmış olduğu gibi düzme bir soruya karşı, "Seçmenlerin verdikleri milletvekilliği görevini her zaman ve her yerde koruyacağı ve iyi yapacağı" yolunda güvence vermeye kalkışmanın anlamı nedir?

Oysa baylar, 29/30 Ekim gecesi İstanbul'da geçmiş olan bir olayı açıklarsam, bütün ulus gibi İstanbul halkının da gerçek duygularının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyetin ilanı gecesi, İstanbul Komutanı Şükrü Naili Paşa'yı İstanbul halkının temsilcileri, Fatih Belediyesinde düzenlenen bir şölene çağırmışlardı. Paşa, yemekte iken, Ankara'dan bir resmi bildiri aldı ve onu uygulamadan önce, saygıdeğer İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu. Bildiri şu idi : "Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilanını kararlaştırdı. Bunu yüz bir kez top atımı ile ilan ediniz!"

İstanbul halkının temsilcileri Cumhuriyetin ilanını nasıl karşılamışlardı

İstanbul halkının temsilcileri, bu muştulu bildiriyi büyük sevinçlerle ve alkışlarla karşıladılar ve hemen bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşa'yı ve birbirlerini kutladılar. Bu duruma göre, İstanbul'un saygıdeğer halkı adına, İstanbul'un gerçek duygularını başka türlü göstererek demeç vermenin ve gösteri yapmanın ne denli saygısızca bir davranış olduğu apaçıktır.

Rauf Bey : "Bence, sorunu **cumhuriyet** sözcüğü üzerinde incelemek doğru değildir." diyerek cumhuriyetten söz etmek bile istemiyor.

Rauf Bey'in görüşü : "...ulusumuzun gönenç ve bağımsızlığının dokunulmazlığını ve sevgili yurdumuzun bütünlüğünü sağlayan hükümet biçiminin en uygun biçim olacağı" yolundadır.

Baylar bu sözler, düzenledikleri sorunun yanıtı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan : "Hangi hükümet biçimi en uygundur?" sorusu mudur? Soru, dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu sözü uygun bir yanıt olabilirdi. Ama, ondan sonra da Rauf Bey'e şöyle bir soru yöneltmek gerekirdi : Tasarladığınız hükümet biçiminin adı yok mudur? Cumhuriyet, ulusun gönenç ve bağımsızlığını, yurdun bütünlüğünü sağlayan en uygun hükümet biçimi değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir yana bırakarak : "En uygun hükümet biçiminin cumhuriyet olduğu kanısındayım." deyiver de yanıltmacadan kurtulalım. Çünkü, söz konusu edilen

taknin ve ilân olunan cumhuriyettir. Maksadınız, bu ilân olunandan daha muvafık bir şekil olduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz şekil ne olabilir?

Rauf Bey içtihadını sarahaten söylemekten içtinap ediyor, malûm birtakım nazariyattan bahsederek, hükûmetlerin yekdiğerinden ayrılan yalnız iki esas üzerinde müteharrik bulunduklarına kailim ve bu iki esastan biri mutlakıyet tarz-ı idaresidir, diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor; gûya hükümdar, hak ve salâhiyetini Cenab-ı Hak'tan alır ve bu meşruiyete istinat ile icra-yi ahkâm eder. Bu tarz-ı idarenin mahzurları olduğundan milletler ihtilâl ederek hükümdarların salâhiyetini takyit ve meşrut kılmışlar... Son senelerde milletimiz de meşrutiyet mücadelâtiyle işe başlayarak kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis istibdadından kurtulmak için «Mehmet Han-ı Hamis» e Meclisin feshi hakkını bahşettirmiş; Vahdettin, bu haktan istifade ederek Meclisi feshetmiş; malûm felâketler olmuş; binaenaleyh mutlakiyet-i idare ve saltanat-ı ferdiye taraftarı olmak caiz değilmiş.

Rauf Bey : «Millet, mukadderatını kendisinden başka bir kimseye tevdi etmeği nefsine zillet addetti» dedikten sonra milletin, hakimiyet-i milliyeyi bilâkaydüşart tatbik eden Büyük Millet Meclisini müessisan şeklinde intihap ettiğini ve bu şeklin bahsettiği şekillerden ikincisi ve kanaatince en salim ve doğru bir tarz-ı idare olduğunu söylüyor.. Badehu, Rauf Bey; şu mütaleatı dermeyan ediyor :

«İsim tebeddülü, hedefi ve gayeyi ihlâl veya tahvil eder zannında değilim. Bundan başka geçen bir tarz-ı hükûmetin yerine kaim olan yeni tarzın makbul ve payidar olabilmesi ancak bir şartla kabildir. O da, gideni arattırmıyacak surette halkın ekseriyet-i kahiresinin arzularına muvafık, saadetlerini müemmin, şeref ve istiklâl-i vatanı mahfuz bulundurduğunu göstermek ve ispat eylemekledir. Aksi takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil tebdili ile hakikî ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek alelhusus en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübelerden sonra hata-yi fahiş olur.»

Efendiler, Rauf Bey'in fikir ve içtihadını izah ve tespit eden bu sözler üzerinde biraz tevakkuf etmek isterim; Rauf Bey, mukayyet ve meşrut olmıyan ve Millet Meclisini feshedebilen ferdî saltanat taraftarı değildir; Rauf Bey, öyle bir şekl-i hükûmetin taraftarıdır ki, o şekilde Millet Meclisi müessisan mahiyetinde olarak

hükümet biçimi, Millet Meclisinde yasalaşan ve ilan olunan cumhuriyettir. Amacınız, bu ilan olunandan daha uygun bir hükümet biçimi olduğunu anıştırmak ve göstermek ise, onu da söyleyiniz! O yeğ gördüğünüz hükümet biçimi ne olabilir?

Rauf Bey, görüşünü açıkça söylemekten çekiniyor, bilinen birtakım kuramlardan söz ederek : "Hükümetlerin birbirinden ayrılan yalnız iki ilkeye göre iş gördüklerine inanıyorum. Bu iki ilkeden biri saltçılıktır." diyor ve şöyle bir uslamlama yapıyor: Sözde, hükümdarlar hak ve yetkilerini Tanrı'dan alırlar ve bu yasallığa dayanarak buyruklarını yürütürlermiş. Bu biçim yönetimin sakıncaları görüldüğünden, uluslar ayaklanarak hükümdarların yetkilerini daraltıp koşullara bağlamışlar. Son yıllarda ulusumuz da, meşrutiyet için yaptığı savaşımlarla işe başlayıp kendi işini, kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak ereğine doğru yürümüş. İttihat ve Terakki, Meclis baskısından kurtulmak için Beşinci Sultan Mehmet'e Meclisi dağıtma hakkını verdirmiş. Vahdettin bu haktan yararlanarak Meclisi dağıtmış ve bilinen yıkımlar olmuş. Bundan dolayı, saltçılığa ve tek kişi egemenliğine yandaş olmak doğru değilmiş.

Rauf Bey : "Ulus, alınyazısını kendinden başka bir kimseye bırakmayı küçüklük saydı." dedikten sonra : "Ulusun, ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürüten Büyük Millet Meclisini, kurucu meclis gibi seçtiği ve bu yönetim biçiminin söz konusu edilen biçimlerden ikincisi ve en sağlamı, en doğrusu olduğu" kanısında bulunduğunu söylüyor... Daha sonra Rauf Bey, şu düşünceleri ileri sürüyor :

"Ad değişikliğinin, amacı ve ereği değiştireceğini sanmıyorum. Bundan başka, önceki bir hükümet biçiminin yerini alan yeni biçimin beğenilip benimsenebilmesi ancak bir koşula bağlıdır. O da, gideni arattırmayacak biçimde, halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun davranıldığını, mutluluklarını sağlamaya çalışıldığını ve yurt bağımsızlığının ve saygınlığının güven altına alındığını göstermek ve tanıtlamaktır. Yoksa, ad değiştirmekle, ya da üst tabakada biçim değiştirmekle gerçek gereksemelerin karşılanmış olacağını sanmak, özellikle en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı denemelerden sonra, çok büyük bir yanılgı olur."

Baylar, Rauf Bey'in düşünce ve görüşlerini açıklayıp saptayan bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırsız ve koşulsuz olan, Millet Meclisini de dağıtabilen tek kişi egemenliğinden yana değildir. Rauf Bey, öyle bir hükümet biçimi istiyor ki, Millet Meclisi kurucu meclis niteliğinde olsun

hakimiyet-i milliyeyi hiçbir kayıt ve şarta tâbi olmaksızın tatbik eder; bu şekli vazıh ifade edelim; Rauf Bey demek istiyor ki cumhuriyet ilânına takaddüm eden şekil en muvafık şekl-i hükûmettir; filhakika, Rauf Bey'in uzun sözlerle tasvire çalıştığı 20 Kânunusani 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun üçüncü maddesi muhteviyatıdır; o madde şudur : «Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti (Büyük Millet Meclisi Hükûmeti) unvanını taşır.»

Cumhuriyetin ilâniyle boşa çıkan ümitler

Malûmdur ki bu Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre Meclis reisi Meclis namına imza vaz'ına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettar ve Vekiller Heyetinin, reis-i tabiîsi olmakla beraber devletin reisi olduğuna dair bir kayıt ve sarahat-i kanuniye yoktur. Bu kanunun tespit edildiği günlerdeki şerait ve telâkkiyat-ı umumiye düşünülürse kanunun mühim ve esaslı bir noktayı mühmel bırakmış olmaktaki zaruret kendiliğinden münfehim olur. Bu ihmal Meclis ve Meclis hükûmeti mevcut olmakla beraber devlet riyaseti makamının, saltanat-ı ferdiye lâğvolunduktan sonra makam-ı hilâfette mütecelli olduğu fikir ve kanaatinde bulunanları, cumhuriyet ilânı gününe kadar ümit içinde yaşattı; binaenaleyh Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükûmet şeklinde, devlet riyasetini halifenin uhdesinde tasavvur ettiğine şüphe yoktur; işte cumhuriyet ilânı üzerine Rauf Bey'i ve kendisiyle hemfikir olanları telâş ve heyecana saik olan sebeb-i hakikî, devlet riyaseti makamını, reis-i cumhurun işgal etmiş olmasıdır. Filhakika, «reis-i cumhur devletin reisidir» dendikten sonra halifeye verilecek sıfat ve salâhiyeti temin etmekle meşgul ve onun teveccüh ve iltifatını lûtf-i ilâhî telâkki eylemekle memnun olanların sukut-ı hayale duçar olmaktan müteessir ve mahzun olmalarını tabiî görmek lâzımdır.

Rauf Bey'in, cumhuriyete aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber cumhuriyet ilân edilmiş olduğu bir günde onun makbul ve payidar olabilmesi için, birtakım şartların tahakkukunu ispat eylemek lüzumundan bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin saadetini müemmin olacağına itimadı olmadığını sarahaten göstermiyor mu?!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada şekil tebdilinden ibaret olduğunu söyliyerek cumhuriyet ilânı keyfiyetinin, tıflâne ve aculâne bir hareket eseri olduğunu anlatmağa çalışırken; cumhuriyet idaresiyle «hakikî ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek... Hata-yı fahiş olur» demekle cumhuriyet tarz-ı idaresine ne kadar bigâne ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey son kanaatini teyit için «en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübeler»i hatırlatıyor. Efendiler!

ve ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürütsün. Bu hükümet biçimini biraz daha açalım. Rauf Bey demek istiyor ki : "Cumhuriyet ilanından önceki biçim, en uygun hükümet biçimidir." Gerçekten, Rauf Bey'in uzun sözlerle anlatmaya çalıştığı 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın üçüncü maddesi kapsamıdır. O madde şudur : "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir ve hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır."

Cumhuriyet ilanıyle boşa çıkan umutlar

Bilirsiniz ki bu Anayasaya göre Meclis Başkanı, Meclis adına imza atmaya, Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkili ve Bakanlar Kurulunun doğal başkanıdır; ama, devletin başkanı olduğunu belirtir açık bir yasa buyruğu yoktur. Bu Anayasanın yapıldığı günlerdeki genel koşullar ve görüşler düşünülürse, önemli ve köklü bir noktanın yasada açıklanmamış olmasındaki zorunluk kendiliğinden anlaşılır. Bu belirsizlik, Meclis ve Meclis Hükümeti bulunmakla birlikte devlet başkanlığının, bireysel saltanat kaldırıldıktan sonra, halifelik makamında belirdiği düşünce ve inancında bulunanları, cumhuriyetin ilanı gününe değin umut içinde yaşattı. Buna göre Rauf Bey'in, en doğru olduğunu ileri sürdüğü hükümet biçiminde, devlet başkanlığını halifenin üzerinde gördüğü kuşku götürmez. İşte cumhuriyetin ilanı üzerine, Rauf Bey'i ve kendisi gibi düşünenleri telaş ve tepkiye sürükleyen gerçek neden, devlet başkanlığı katına cumhurbaşkanının getirilmiş olmasıdır. Gerçekten : "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır." denildikten sonra, halifeye verilecek kimliği ve yetkiyi sağlamak için uğraşan ve onun yakınlık ve gönül almalarını Tanrı vergisi sayarak kıvananların umut kırıklığına uğramalarını ve üzülüp kaygılanmalarını olağan görmek gerekir.

Rauf Bey'in, cumhuriyete karşı olduğunu açık söylememekle birlikte, cumhuriyetin ilan edildiği bir günde, onun beğenilip kalımlı olabilmesi için, birtakım koşulların gerçekleştiğini tanıtlamak gereğinden söz etmesi, cumhuriyet yönetimi ile ulusun mutluluğunun sağlanacağına güveni olmadığını açıkça göstermiyor mu?

Rauf Bey, yapılan işin yalnız bir ad değiştirmekten ve üst tabakada biçim değiştirmeden başka bir şey olmadığını söyleyerek cumhuriyeti ilan etmenin, çocukça ve ivedili bir davranış olduğunu anlatmaya çalışmakta ve : "Cumhuriyet yönetimiyle gerçek gereksemelerin karşılanmış olacağını sanmak... çok büyük bir yanılgı olur" demekle, cumhuriyet yönetimine ne denli ilgisiz ve ondan ne denli uzak olduğunu tanıtlamıyor mu? Rauf Bey, son kanısını pekiştirmek için "en yakın bir geçmişte gördüğümüz en

Bu ihtarla efkâr-ı umumiyeye ne anlatılmak isteniyor?! Millet neden tahzir edilmek arzu ediliyor?! Bunu anlamak müşkül değildir zannederim. Rauf Bey, aklınca devlet riyaseti makamının, orada halifenin oturması temin edilinciye kadar başka unvanla başka biri tarafından işgal edilmemesini ve fakat işgal edilmiş olduğuna nazaran yapılan işten ricati temin için efkâr-ı umumiyeyi irticaa teşvik ediyor. Cumhuriyet şekl-i idaresinin kabulünde hata-yı fahiş olabileceğini iddia eden zâtça hatanın neresinden dönülürse kâr addedilmek tabiîdir. Rauf Bey cumhuriyet şeklinin takarrür ve ilân edilmesi noktasına temas ettiği zaman şu yolda beyanatta bulunuyor : «.... Efkârı dağıttılar. Bilâhare şekl-i cumhuriyetin bir günde takarrür ettirilerek ilânı halkça gayr-i mes'ul zevât tarafından tertip edilen bir şeklin emr-i vaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesi hâsıl oldu. Bu endişe pek tabiî görülmelidir. Ve bundan halkımızın geçen tecarüpten mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlıyarak memnun olmalıdır. Ben şahsan memnunum.» Efendiler, şekl-i cumhuriyeti bir günde taknin ve ilân eden, Rauf Bey'in de pek güzel tarif ve tavsif eylediği veçhile «istiklâl mücahedemizin yegâne temeltaşı olan ve hakimiyeti milliyeyi bilâkaydüşart tatbikte yüksek kudret ve kabiliyet gösterdiği netice-i fiiliyesiyle sabit olan, Büyük Millet Meclisi» idi. Mevzu-i bahs ettiği gayr-i mes'ul zevâttan maksadı Meclis efkârını cumhuriyet ilânına imale eden ve Meclise bu hususta teklifatta bulunan ise, o, ben, idim ve onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Bey'in anlayabileceğini kabul etmekte hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, «senelerden beri meyanemizde arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka mütekabil itimat ve bana karşı yüksek hürmet hisleriyle mütehassis olduğunu» ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek lâzımgelir.

Benim teşebbüsat ve icraatımı, halkın endişesini mucip olacak mahiyette telâkki ve ilân-ı şâdümânî eden halk namına aksini, fuzuli olarak, beyan etmek, halka bu endişeleri sun'î olarak telkin için teşebbüs etmektir. «Halkın geçen tecarüpten mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlıyarak memnun olmalıdır; ben şahsan memnunum.» diyen Rauf Bey'e, bu vesile ile bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkta, teyakkuz ve intibah hislerini inkişaf ettirmeğe ömrünü hasretmiş bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu hassasiyetin tecellisini görmekte kendisinin benden ziyade izhar-ı memnuniyete ne hakkı ve ne de salâhiyeti vardı. Rauf Bey, bütün vatanı düşmanlara işgal sahası yapabilecek Mondros Mütarekena-

acı denemeler"i hatırlatıyor. Baylar, bu hatırlatma ile kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor? Ulus neden sakındırılmak isteniyor? Bunu anlamak zor değildir sanırım. Rauf Bey, aklınca, devlet başkanlığı makamına halifenin oturması sağlanıncaya dek bu makama başka bir sanla, başka birinin oturmamasını güven altına almak; başka biri oturmuş olduğuna göre de, bu işten dönülmesini sağlamak için kamuoyunu gericiliğe özendiriyor. Cumhuriyet yönetim biçiminin kabulünde, çok büyük yanılgı olabileceğini ileri süren kişiye göre, yanılgının neresinden dönülürse kazanç sayılmalıdır. Rauf Bey, cumhuriyet yönetiminin kabul ve ilan edilmesi noktasına değindiği zaman şöyle diyor : "...Görüşleri dağıttılar. Sonra, cumhuriyetin bir günde kararlaştırılıp ilan edilmesi üzerine halkta, sorumsuz kişilerce düzenlenen bir yönetim biçiminin bir olupbittiye getirildiği düşünce ve kaygısı uyandı. Bu kaygı, pek doğal görülmeli ve bundan, halkımızın geçmiş olaylardan ders aldığını ve uyanıklık kazandığını anlayarak kıvanç duyulmalıdır. Ben kendim kıvanç duyuyorum."

Baylar, cumhuriyet biçimini bir günde yasalaştıran ve ilan eden, Rauf Bey'in de pek güzel tanımlayıp nitelediği üzere : "Bağımsızlık Savaşımızın biricik temel taşı olan ve ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürütmekte yüksek güç ve yetenek gösterdiği eylemli sonucu ile tanıtlanan Büyük Millet Meclisi" idi. Söz konusu ettiği sorumsuz kişi, eğer Meclis kamuoyunu cumhuriyet ilanına yönelten ve Meclise bu konuda öneride bulunan kişi ise, o, ben idim. Onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Bey'in anlayabileceğini kabul etmekte yanlışlık yoktur. Eğer bunda yanlışlık varsa, "yıllardan beri aramızda sürüp giden arkadaşlık ve kardeşlik duygularından başka, karşılıklı güven de bulunduğunu ve bana karşı yüksek saygı beslediğini" söyleyen Rauf Bey'in, beni hiç tanımamış olduğu yargısına varmak gerekir.

Benim girişimlerimi ve yaptığım işleri, halkta kaygı uyandırıcı nitelikte saymak; sevinç gösterilerinde bulunan halk adına, gereksiz olarak, tersini söylemek, halka bu kaygıları yapay olarak aşılamaya kalkışmaktır. "Halkın geçmiş olaylardan ders aldığını ve uyanıklık kazandığını anlayarak kıvanç duyulmalıdır. Ben kendim kıvanç duyuyorum." diyen Rauf Bey'e bundan yararlanarak bir noktayı hatırlatabilirim. Halkta uyanıklık duygularını geliştirmeye ömrünü adamış bir kişiye karşı böyle konuşulmazdı; yine halkta, bu duyguların belirtilerini görmekle kendisinin benden çok kıvanç duyduğunu söylemeye ne hakkı ve ne de yetkisi vardı. Rauf Bey, düşmanların bütün yurdu işgal etmesine yol

mesinin, sevkulceyş noktasından bahseden maddesini emr-i vaki halinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar dilhun ve endişenak olduğunu hissetti mi? Son zamana kadar; cumhuriyet ilânının ferdasında bile, resminin altına «Mondros Mütarekesini imzalayan, fakat Lozan Muahedenamesiyle de intikamını alan Rauf Bey» — klişesiyle — taraftarlarının muntazaman propaganda ettikleri bu zat, Türk milletinin hakikî emellerine, samimî hislerine bizden fazla temas ettiğini, bizden fazla o emeller ve hislerle alâkadar ve münasebettar olduğunu iddiaya kadar ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, beyanatının bir tarafında diyor ki: «Rical-i mes'ule bu hakayikı (yani cumhuriyet ilânı esbabını) en salâhiyettar merci-i müzakere ve karar olan Meclis-i âli vasıtasiyle milleti tenvir ve ezhanı tatmin edecektir; efkâr-ı umumiyenin bunu bilmesi bir hakk-ı tabiîsidir.» Efendiler! Bu sözlerde mantık yoktur. Evvelâ Rauf Bey de demiyor mu ki «hakimiyet-i milliyeyi bilâkaydüşart tatbik» eden Meclistir; o halde hangi rical-i mes'ule, Millet Meclisini pek meşru ve âli bir karar ittihaz ve anı esbab-ı mucibesiyle neşr ü ilân etmiş olmasından dolayı istizaha çekecektir?! Bir memlekette, bir heyet-i içtimaiyede, bir inkılâp yapıldığı zaman elbette onun esbabı vardır. Ancak o inkılâbı yapanlar, inanmak istemiyen anut hasımlarını iknaa mecbur mudur? Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı; taraftarlar, ne için ve ne gibi kanaatlere ve mülâhazalara binaen cumhuriyet ilân ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu ispat etmek isteseler de, onların, katî temerrütlerini izale edebileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler mefkûrelerini herhangi bir suretle; ihtilâlle, inkılâpla ve eşkâl-i mutebereden geçirerek tatbik ederler; bu, mefkûre inkılâpçılarının vazifesidir. Buna karşı itırazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüslerde, aleyhtarların yapmaktan geri durmıyacakları hareketlerdir. Cumhuriyet idaremizin ilânında Rauf Bey ve emsalinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyetin ilânı üzerine halifeye yaptırılmak istenen rol ve halife lehinde yapılan neşriyat

Efendiler, aynı günlerde, İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere mülâkat vererek, muhtelif vesilelerle tertip olunan ziyafetlerde, nutuklar irat eyliyerek izhar-ı hissiyat ediyorlardı. Cumhuriyetin ilânı üzerine İstanbul'da bazı zevat ve bazı gazeteciler, halifeye de, bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Halifenin istifa ettiği veya edeceği hakkında, gazetelerde rivayetler, tekzipler neşredildi.

açabilecek Mondros Ateşkes Anlaşmasının asker güdümü ile ilgili maddesini olupbitti biçiminde kabul ettiği zaman, ulusun ne denli içten yaralandığını ve kaygılandığını duydu mu? Son zamana değin, cumhuriyetin ilanının ertesi günü bile, resminin altına, kendisini tutanlarca "Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalayan ama Lozan Antlaşmasıyla da öcünü alan Rauf Bey" sözleri yazılarak boyuna propagandası yapılan bu kişi, Türk Ulusunun gerçek isteklerini, içten gelen duygularını bizden daha çok anladığını, o istekler ve duygularla bizden daha çok ilgili olduğunu savlayacak kertede ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, demecinin bir yerinde diyor ki : "Sorumlu devlet adamları, bu gerçekler (yani cumhuriyet ilanının gerekçesi) üzerinde en yetkili görüşme ve karar katı olan Yüce Meclis aracılığı ile ulusu aydınlatacak ve zihinleri doyuracaktır; çünkü bunu bilmek kamunun doğal bir hakkıdır."

Baylar, bu sözlerde mantık yoktur. Önce Rauf Bey de demiyor mu ki : "Ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürüten Meclistir." Öyleyse hangi sorumlu devlet adamları, Millet Meclisini, pek yasal ve yüksek bir karar alıp onu gerekçesiyle birlikte yayımlamış olmasından dolayı sorguya çekecektir? Bir ülkede, bir toplumda, bir devrim yapıldığı zaman elbette onun gerekçesi vardır. Ancak o devrimi yapanlar, inanmak istemeyen direngen karşıcıllarını inandırmak zorunda mıdır? Cumhuriyetin elbette yandaşları da, karşıcılları da vardır. Yandaşlar, niçin ve ne gibi inançlara ve düşüncelere dayanarak cumhuriyeti kurduklarını, karşıcıllara anlatarak inançlarının ve yaptıkları işlerin yerindeliğini tanıtlamak isteseler de, onları, isteyerek yaptıkları bu direnmeden vazgeçirebilecekleri kabul olunur mu? Elbette yandaşlar, ellerinden gelirse ülkülerini herhangi bir yolla; ayaklanma ile, devrimle ya da kamuca beğenilecek başka yollarla gerçekleştirirler. Bu, ülkü devrimcilerinin ödevidir. Buna karşı, direnmeler, yaygaralar ve geriletici girişimler de, karşıcılların yapmaktan geri durmayacakları davranışlardır. Cumhuriyet yönetimimizin ilanında, Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyetin ilanı üzerine halifeye yaptırılmak istenen rol ve halife için yapılan yayın

Baylar, o günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere demeç vererek, çeşitli nedenlerle düzenlenen şölenlerde söylevler çekerek duygularını belirtiyorlardı. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da kimi kişiler ve kimi gazeteciler, Halifeye de bir rol yaptırmak isteğine kapıldılar. Halifenin görevden çekildiği ya da çekileceği üzerine gazetelerde söylentiler, yalanlamalar yayımlandı.

Sonra dendi ki : «Haber aldığımıza göre mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi bir tekziple halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir cihet vardır ki, o da cumhuriyet ilânının yeniden bir hilâfet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır.»

Halife, «yazıhaneleri başında oturdukları halde (!)» Vatan gazetesi muharririne beyanatta bulunmuştur; diyerek, halifenin bütün müminler tarafından âsâr-ı teveccüh gördüğü, Asya'nın en ucra köşelerine varıncaya kadar âlem-i islâmdan binlerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok mahallerden heyetler geldiği tarzında sözlerle hilâfet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığını anlatmağa çalıştıktan sonra, islâmda itiraz vaki olmadıkça halifenin istifa edip çekilmiyeceği ilân olunuyordu. Aynı zamanda «hükûmet birçok dahilî mesaili tanzim etmekle meşgul olduğundan şimdiye kadar, vezaif-i hilâfeti tespit ile iştigale imkân bulamamıştır. Hükûmetin dahilî mesail ile çok meşgul olduğunu âlem-i islâm da elbette bilir ve şimdiye kadar vezaif-i hilâfet ile iştigale imkân bulunmamasını tabiî görür.» cümleleriyle, bizi vezaif-i hilâfetin tespitine davet ederken, şimdiye kadar, bunu yapmadığımızı mazur gören âlem-i islâmın, bundan sonra mazur görmiyeceğini de bildirerek, nevama, tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da, âlem-i islâmın bu hususta, bize tesir yapması için nazar-ı dikkati celbedilmek isteniyordu. Vatan gazetesinin 9 Teşrinisani 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Teşrinisani 1923 günkü, Tanin gazetesinde, halifeye yazılan bir açık mektup takip etti. Lûtfi Fikri Bey'in olan bu mektupta, halifenin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar müellim ve bedbaht kalmakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, halifenin istifası haberine muttali olunca çehrelerine hüzün ve endişe çökmüş.. Biribirilerini tanımıyanlar samimî görüşmeğe ve çok görüşmeğe başlamışlar.. Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş..

Lûtfi Fikri Bey «gönül istiyor ki bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın.» diyor, çünkü «dünya için bir musibet olur» muş..

Lûtfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu : «Hayretle ve teessürle görülmelidir ki bugün şu hazine-i maneviyeye (yani hilâfete) taarruz etmek istiyenler, hariçten kimseler, milel-i islâmiyeden Türk'ü çekemiyenler değildir. Bizzat, biz, Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyen çıkarılmasını intaç edebilecek teşebbüsatta bulunuyoruz!»

Efendiler, ecnebiler, hilâfete taarruz etmiyorlardı. Fakat, Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilâfete taarruz edenler, milel-i

Sonra dendi ki : "Öğrendiğimize göre, sorun, bir söylenti niteliğinde olmadığı gibi, bir yalanlama ile çözülecek kadar önemsiz de değildir. Gerçek olan bir yön vardır ki, o da cumhuriyet ilanının yeniden bir halifelik sorunu ortaya çıkarmış olmasıdır."

"Halife, yazı masalarının başına oturup (!), *Vatan* gazetesi yazarına demeç vermiştir." denilerek; Halifenin bütün Müslümanlarca sevgi gördüğü, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya dek Müslüman ülkelerinden binlerce mektup ve telyazısı aldığı; birçok yerlerden kurullar geldiği yolunda sözlerle halifelik katının kolay kolay sarsılır bir yer olmadığı anlatılmaya çalışıldıktan sonra, bütün Müslümanlar, karşı çıkmadıkça Halifenin görevinden çekilmeyeceği ilan olunuyordu. Ayrıca, "Hükümet birçok içişlerini düzenlemekle uğraştığından, şimdiye değin halifelik görevlerini saptayamamıştır. Hükümetin iç sorunlara çok dalmış olduğunu Müslümanlık dünyası da elbette bilir ve şimdiye değin halifelik görevlerinin saptanamamasını doğal sayar." cümleleriyle biz, halifelik görevlerini saptamaya çağrılıyorduk ve şimdiye değin bunu yapmadığımızı hoş gören Müslümanlık dünyasının bundan sonra hoş görmeyeceği de bildirilerek, sanki bize gözdağı veriliyordu. Bir yandan da, bu konuda bize etki yapması için Müslümanlık dünyasının dikkati çekilmek isteniyordu. 9 Kasım 1923 günlü *Vatan* gazetesinde okuduğumuz bu yazılardan sonra, 10 Kasım 1923 günlü *Tanin* gazetesinde, Halifeye yazılan bir açık mektup yayımlandı. Lütfi Fikri Bey'in yazdığı bu mektupta, Halifenin görevden çekildiği söylentilerinden ulusun ne denli üzüntü duyduğunu ve mutsuzluğunu tanıtlamak için bir vapur öyküsü uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halifenin görevden çekildiğini duyunca yüzlerine üzüntü ve kaygı çökmüş. Birbirlerini tanımayanlar içtenlikle görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar. Ortak kaygıları bunları bir dakikada dost etmiş...

Lütfi Fikri Bey : "Gönül istiyor ki bu çekilme sözü sonsuz olarak gömülsün kalsın." diyor; çünkü "Dünya için yıkım olur"muş.

Lütfi Fikri Bey, ulusa şunu da aşılıyordu : "Şaşarak ve üzülerek görülüyor ki, bugün şu manevi hazineye (yani halifeliğe) saldırmak isteyenler, dışardan kimseler, Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildir; biz, Türkler kendimiz, kendi elimizle bu hazinenin elimizden temelli çıkarılmasıyla sonuçlanabilecek girişimlerde bulunuyoruz!"

Baylar, yabancılar, halifeliğe saldırıda bulunmuyorlardı; ama, Türk Ulusu saldırıdan kurtulmuyordu. Halifeliğe saldıranlar,

islâmiyeden, Türk'ü çekemiyenler değildi. Fakat, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle uruşan milel-i islâmiye idi. Türk milletine kolaylıkla taarruz etmek için mahfuziyeti tercih olunan hilâfetin, ortadan kaldırılmasını «Türklük için bir intihardır.» diye tavsif eylemek; hilâfeti ortadan kaldırmak için, biz, Türkler teşebbüsatta bulunuyoruz sözleriyle cumhuriyetin hedefini tasrih ve ilân etmek, şüphesiz tesirsiz kalmadı.

Lûtfi Fikri Bey'in Tanin'de intişar eden açık mektubundaki nokta-i nazar, ertesi günü Tanin başmuharriri tarafından teyit olundu.

11 Teşrinisani 1923 tarihli Tanin'in«şimdi de hilâfet meselesi» unvanlı başmakalesi okununca, cumhuriyetin ilânına mâni olamıyanların, hilâfet makamını, herçibadabat, tutabilmek gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, şehzade mektuplarını neşrederek, efkârı, hanedan lehinde perverde etmeğe çalışan Tanin'in, hanedan hukukuna karşı çirkin taarruz yapılmış ve bunu yapanın, Fırkamızın hâssülhâss zümresinden bulunmuş olduğu ve hükûmet-i cumhuriyeyi millet nazarında fena göstermek için, ne söylemek lâzımsa onlar; yazıldıktan sonra, halifenin istifası şayiasına temas edilerek «arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız.» deniyor ve «Millet Meclisi'nin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçte verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elîm oluyor.» sözleriyle, Meclis, aleyhimize teşvik ediliyor.. Cumhuriyet ilânını kabul eden Meclisin hiç olmazsa hilâfetin ilgasını, emr-i vaki yapmamasını temine çalışılıyordu.

Tanin başmuharriri, hilâfet hakkındaki nokta-i nazar ve mütaleasını şu satırlarla tespit ediyordu : «Hilâfet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin, âlem-i islâm içinde hiç ehemmiyeti kalmıyacağını, Avrupa siyaseti nazarında da, en küçük ve kıymetsiz bir hükûmet mevkiine düşeceğimizi anlıyabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakikî milliyet hissini kalbinde duyan her Türk makam-ı hilâfete dört el ile sarılmak mecburiyetindedir.»

Efendiler, hilâfet hakkındaki mütaleatımı, bundan evvel, izah ettiğim için, bu sözleri, burada, tahlile lüzum görmüyorum. Ancak, makam-ı hilâfete dört el ile sarılmak mecburiyetinde bulunan bir şekl-i idarenin, bir şekl-i cumhuriyet olamıyacağını anlıyabilmek için de, büyük bir dirayete lüzum olmadığını söylemekle iktifa edeceğim.

Tanin'in başladığımız başmakalesinin daha bir iki noktasına nazar-ı dikkati celbedeceğim.

Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildi. Ama, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman uluslardı. Bunların, Türk Ulusuna kolaylıkla saldırmak için, tutulması yeğ görülen halifeliğin ortadan kaldırılmasını : "Türklük için kendi kendini öldürmektir." diye nitelemeleri ve"Halifeliği ortadan kaldırmak için, biz Türkler girişimlerde bulunuyoruz." sözleriyle cumhuriyetin amacını açıklayıp ilan etmeleri, elbette etkisiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey'in *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki görüşünü, ertesi gün *Tanin* başyazarı destekledi. 11 Kasım 1923 günlü *Tanin*'in "Şimdi de Halifelik Sorunu" adlı başyazısı okununca, cumhuriyetin kuruluşuna engel olamayanların, ne pahasına olursa olsun, halifelik makamını tutabilmek için çaba göstermeye ve çalışmaya başladıkları anlaşılır. Bu yazıda, padişah oğullarının mektuplarını yayımlayarak, padişah soyundan olan kişileri halka sevdirmeye çalışan *Tanin*'de ayrıca, padişah soyundan olanların haklarına karşı çirkin saldırılar yapıldığı ve bunu yapanın, partimizin en seçkin takımından olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet Hükümetini ulus gözünde kötü göstermek için ne gerekli ise onlar da yazıldıktan sonra, Halifenin çekileceği söylentisine değinilerek: "Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız." deniliyor; sonra da : "Millet Meclisinin bu denli özgürlükten yoksun kaldığını, dışarıda verilen kararları kâğıda geçirmek durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten acı oluyor." sözleriyle Meclis, bize karşı kışkırtılıyor; cumhuriyetin ilanını kabul eden Meclisin hiç olmazsa halifeliğin kaldırılmasını, olupbitti biçiminde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu.

Tanin başyazarı, halifelik konusundaki görüş ve düşüncesini şu satırlarla saptıyordu : "Halifelik bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devletinin Müslümanlık dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyasası karşısında da en küçük ve değersiz bir hükümet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Ulusseverlik bu mudur? Gönlünde gerçek ulusçuluk duygusu olan her Türk, halifeliğe dört elle sarılmak zorundadır."

Baylar, halifelik konusundaki düşüncelerimi bundan önce açıkladığım için bu sözleri burada yorumlamaya gerek görmüyorum. Ancak, halifeliğe dört elle sarılmak zorunda bulunan bir yönetim biçiminin cumhuriyet olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir yetenek gerekmediğini söylemekle yetineceğim.

Tanin'in başladığımız başyazısının daha bir iki yerine dikkatinizi çekeceğim.

Hanedan-ı Osmanî'de kabul edilmiş ve binaenaleyh ve ilelebet Türkiye'de kalması taht-ı temine girmiş hilâfeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile, hiss-i milliyet ile zerre kadar telif değilmiş (!..)

Tanin başmuharriri, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilân etmişti. Fakat öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyet-i idarenin başında halife olarak Osmanlı hanedanı bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve hamiyet ile, hiss-i milliyet ile zerre kadar kabil-i telif olmazmış.. Hilâfeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân kalmıyacak surette muhafazaya memur imişiz.. Vücudu meydana çıkan tertibat akim kalsın imiş..

Efendiler, bu yazıların manası ve bu mütalealardan maksat ne olduğu bugün sühuletle anlaşılmaktadır. Yarın, daha bariz bir surette anlaşılacaktır. Ensal-i âtiyenin, Türkiye'de cumhuriyetin ilânı günü, ona en bîrahmane bir surette hücum edenlerin başında, cumhuriyetçiyim iddiasında bulunanların ahz-i mevki ettiğini görerek mütehayyir kalacağını asla farzetmeyiniz! Bilâkis, Türkiye'nin münevver ve cumhuriyetperver evlâdı, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların hakikî zihniyetlerini tahlil ve tespitte hiç de tereddüte düşmiyeceklerdir.

Onlar, sühuletle anlıyacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife unvaniyle başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmıyacak surette muhafazasını mecburî kılan bir şekl-i devlette, cumhuriyet-i idare ilân olunsa bile, onu yaşatmak kabil değildir.

Efendiler, o günlerin neşriyatı meyanında, daha iki nokta vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi.. Diğeri de merhum Enver Paşa'nın, Türkistan'da hidematı ve berhayat olduğu.. Enver Paşa, memleket haricinde kaldığı zaman, ittihad-ı islâm için çalışıyormuş ve «damad-ı hilâfetpenahi» unvanını kullanırmış.. Hatta Türkistan'da kazdırdığı bir mührün bir tarafına bu unvanını da hâkkettirmiş idi.

Bu iki noktadan da mütemadiyen bahsetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu matbuat neşriyatı ve birtakım zevatın vaz' ü tavrı hulâsa olarak şu yolda ifade olunabilir : «Esas olan hakimiyet-i milliyedir. Hakimiyet-i milliye cumhuriyetin tekâmülüdür. Türk milleti hakimiyet-i milliyeyi idrak etti, cumhuriyetin ilânına lüzum yoktur; hatadır. Türkiye'de en salim şekil, hakimiyet-i milliye esasını muhafaza etmekle beraber, idare-i cumhuriye ilân etmeyip, riyaset-i devlette halife unvanında Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşrutî bir şekildir. Nasıl ki, İngiltere'de, hakimiyet-i milliye mevcut olmakla beraber devlet riyasetinde bir kıral vardır ve o kıral aynı zamanda Hindistan İmparatorudur.»

Osmanoğulları soyunca kabul edilmiş ve bundan dolayı sonsuzluğa dek Türkiye'de kalması güven altına girmiş olan halifeliği elden kaçırmak tehlikesini yaratmak, akıl ve yurtseverlik ile, ulusçuluk duygusu ile hiç bağdaşamazmış (!).

Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Ama öyle bir cumhuriyetçi ki, onun istediği cumhuriyetin başında halife sanıyla Osmanoğulları bulunacaktır. Yoksa yapılan iş, akıl ve yurtseverlik ile, ulusçuluk duygusu ile hiç bağdaşamazmış. Halifeliği, elimizden hiç alınamayacak biçimde korumakla görevli imişiz. Ortaya çıkan düzen, sonuçsuz kalsın imiş.

Baylar, bu yazıların anlamı ve düşüncelerin amacı bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın daha açık olarak anlaşılacaktır. Gelecek kuşakların, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı günü ona hiç acımadan saldıranların başında, "cumhuriyetçiyim" diyenlerin yer aldığını gördükleri zaman şaşacaklarını hiç sanmayınız! Tersine, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek inanışlarını irdeleyip saptamakta hiç de duraksamayacaklardır.

Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki, başında çürümüş bir padişah soyunun, halife sanıyla, hiç uzaklaşmayacak biçimde korunmasını zorunlu kılan bir devlet biçiminde cumhuriyet ilan olunsa bile, yaşatılamaz.

Baylar, o günlerde yapılan yayınlarda daha iki nokta vardı: Biri, benim hasta oluşum; öbürü de, rahmetli Enver Paşa'nın Türkistan'daki çalışmaları ve sağ oluşu. Enver Paşa, ülke dışında kaldığı zaman, İslam birliği için çalışıyormuş ve "Halife Damadı" sanını kullanırmış. Dahası, Türkistan'da kazdırdığı bir mührün bir yanına bu sanını da kazdırmıştı.

Bu iki noktadan da boyuna söz etmek elbette boşuna değildi.

Baylar, değindiğim bu gazete yayınları ve birtakım kişilerin durum ve davranışları özet olarak şöyle anlatılabilir : "Temel olan, ulusal egemenliktir. Ulusal egemenlik cumhuriyetin gelişmesidir. Türk Ulusu, ulusal egemenliği elde etti; cumhuriyetin ilanı gereksizdir, yanlıştır. Türkiye'de en doğru yönetim, ulusal egemenlik ilkesinden ayrılmaksızın, cumhuriyet ilan etmeyip, devlet başkanlığında halife sanıyla Osmanoğulları soyundan birini bulunduran meşrutiyet yönetimidir. Nasıl ki, İngiltere'de hem ulusal egemenlik vardır, hem de devlet başkanı bir kraldır ve o kral, Hindistan'ın da imparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan zevat kendilerini, sözleriyle, vaziyetleriyle, yazılariyle göstermiş gibi idi. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in intihap edildiğine hükmolunabilirdi. Anasır ve *mesalik-i muhtelifeden* mürekkep zümre, Rauf Bey'i maksatlarının ifadesine ve müdafaasına en muvafık bir şahsiyet telâkki etmişlerdi. Ondan büyük ümitlere intizar edilebileceği zehabına düşmüşlerdi. Ondan sonradır ki, Rauf Bey'in Ankara'ya hareketi vaki oldu. Vatan gazetesinin rivayetine göre, bir cemm-i gafir, Rauf Bey'i Ankara'ya teşyi için toplandı. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu cemm-i gafirin başında gösteriliyordu. Vatan gazetesi bu teşyiden bahsederken, Rauf Bey'in Ankara'da, Mecliste takip edeceği meslek-i siyaseti de millete ilân ediyordu. Rauf Bey'in Meclisteki faaliyetinin menfî ve şahsî olamıyacağı; Rauf Bey'in faaliyetinin, memleketin iyiliğini ve salâhını ve kanunların hakimiyetini temine matuf bir sây olacağı.. Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisinde, bir salâh ve intizam unsuru teşkil ve hayırlı prensipleri müdafaa eyliyeceği tasrih ediliyordu.

Vatan gazetesi sahibinin, bu izahat ve teminatı kendiliğinden vermeğe salâhiyettar olduğu elbette kabul edilemezdi. Halbuki, Rauf Bey, Fırkamız namına meb'us olmuştu. Fırkamızın programını takip edecekti. Fırkadan, çıkmaksızın, müstakil bir siyaset takip etmemesi icap ederdi. Rauf Bey, henüz Fırkadan ayrıldığını ilân etmemişti. Bu fikirde olmadığını, bilâhare Fırkadan ayrılmamakta gösterdiği ısrar ile de teyit etmişti. Binaenaleyh, hem Fırkada kalmak ve hem de Fırka disiplinini ihlâl demek olan, kendine mahsus, bir siyaseti müstakillen tatbik eylemek kabil-i izah değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle, varılmak istenilen neticeyi keşfetmek geç ve güç olmadı. Arzu ederseniz bu noktanın tavazzuhuna medar olacak, bazı beyanatta bulunayım.

Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla arkadaşları, Fırkayı aleyhimize teşvik ve tahrike koyulması

Rauf Bey, Ankara'ya geldikten sonra, Fırka azasiyle, yakından ve arkadaşça temaslara girdi; fakat, bütün temas ve hasbıhallerinden bir hedef takip ettiği istidlâl olunuyordu.

Rauf Bey; «cumhuriyet ilânında istical edilmiştir. Bu isticale sebebiyet verenler gayr-i mes'ul zevattır. Bu tarz-ı hareketin iç yüzünü anlamak lâzımdır. Meclis, hakimiyet-i milliyeyi bihakkın muhafaza edebilmelidir. Meçhul maksatlarla sevk ve idare olunmağa ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilânını zarurî kılan sebep ne imiş?! Cumhuriyetin filhakika, bizim için nafi ve lâzım olduğu ispat olunmalıdır.» tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırkayı, aleyhimizde teşvik ve tahrike koyuldu.

Baylar, böyle bir ilke üzerinde birleşmiş olan kişiler, sözleriyle, durumlarıyla, yazılarıyla kendilerini göstermiş gibi idiler. Bu grubun başına Rauf Bey'in seçildiği yargısına varılabilirdi. Çeşitli soy ve mesleklerden olan kişilerin meydana getirdiği grup, Rauf Bey'i, amaçlarını açıklayıp savunacak en uygun bir adam olarak görmüşlerdi. Ondan çok büyük şeyler umulabileceği sanısına düşmüşlerdi. Bundan sonradır ki Rauf Bey Ankara'ya geldi. *Vatan* gazetesinin yazdığına göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplanmış. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu kalabalığın başında gösteriliyordu. *Vatan* gazetesi bu uğurlamadan söz ederken, Rauf Bey'in Ankara'da, Mecliste güdeceği siyasayı da ulusa bildiriyordu. Ayrıca gazetede, Rauf Bey'in Meclisteki çalışmalarının yıkıcı ve kişisel olmayacağı, Rauf Bey'in çalışmalarının, ülkenin iyiliğini ve esenliğini, yasaların egemenliğini sağlamaya yönelmiş bir çalışma olacağı; Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisinde bir esenlik ve düzenlik ögesi olacağı ve yararlı ilkeleri savunacağı açıklanıyordu.

Vatan gazetesi sahibinin, kendiliğinden bu açıklamaları yapmaya ve güvence vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Oysa Rauf Bey, partimiz adına milletvekili olmuştu. Partimiz programına uyacaktı. Partiden çıkmaksızın bağımsız bir siyasa gütmemesi gerekirdi. Rauf Bey, daha partiden ayrıldığını bildirmemişti. Bu düşüncede olmadığını, daha sonra partiden ayrılmamakta direnmesiyle de doğrulamıştı. Bunun için, hem partide kalmak ve hem de parti düzenbağını bozmak demek olan kendine özgü bir siyasayı bağımsız olarak gütmek anlaşılır bir şey değildi.

Baylar, bu tutumla varılmak istenilen sonucu anlamak geç ve güç olmadı. İsterseniz bu noktanın aydınlanmasına yarayacak birtakım bilgiler vereyim.

Rauf Bey'in Ankara'ya gelerek birtakım propagandalarla, parti üyelerini bize karşı kışkırtmaya koyulması

Rauf Bey Ankara'ya geldikten sonra, Parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça değinmelere başladı. Ama, bütün değinme ve konuşmalarda bir erek güttüğü anlaşılıyordu.

Rauf Bey : "Cumhuriyetin ilanında ivedi gösterilmiştir. Bu ivediyi gösterenler sorumsuz kimselerdir. Bu yolda davranışın içyüzünü anlamak gerekir. Meclis, ulusal egemenliği gereği gibi kullanabilmelidir. Gizli amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilanını zorunlu kılan neden ne imiş? Cumhuriyetin gerçekten, bizim için yararlı ve gerekli olduğu tanıtlanmalıdır." gibi birtakım propagandalarla, arkadaşlarımızı ve partiyi bize karşı kışkırtmaya koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatının sonunda, demişti ki: «Bu isticalin bir sebeb-i makul ve meşruu bulunduğunu, Meclis ve hükûmet, millete ibraz ve ispat etmelidir ve edecektir.»

O halde pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettiği temas ve hasbıhallerden maksadı, Fırka ve Meclis azasını, bu nokta-i nazarına imale eylemekti. Buna muvaffak olduktan sonra, cumhuriyet ilânı meselesini, tekrar, Mecliste mevzu-i bahs ettirmek istiyordu.

Bununla istihdaf ettiği gaye de, Meclis ve hükûmeti müstacelen cumhuriyetin ilânında makul ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmekti. Kendi aklınca ve taraftaranının telâkkisince, makul ve meşru bir sebep ibraz ve ispat etmek güçtü. Makul ve meşru bir sebebe müstenit olamıyan cumhuriyetin ilânında istical ve hata olduğu sabit olacak ve gûya, hata tashih olunacak!

Rauf Bey'in vaz'ı sahne etmek istediği oyunu keşfedenler tarafından bir fırka içtimaında Rauf Bey'in çekildiği imtihan

Efendiler, Rauf Bey'in, faaliyetinin hedefini ve maksadının mahiyetini anlamak için, bir haftalık bir müddet kâfi geldi. Bittabi, kimin tarafından olursa olsun, cumhuriyetçiler, bu tarzda bir faaliyete daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Bey'in vaz'ı sahne etmek istediği oyunu keşfedenler; bir Fırka içtimaında, Rauf Bey'i, imtihana çekmeğe karar verdiler. Bu içtimaı hatırlarsınız. Bu içtimada cereyan eden müzakerat da, aynen intişar eylemişti. O da mütalea buyurulmuştur. Ben, burada, o içtimaın tafsilâtına girişecek değilim. Yalnız, o vaziyetin, iktiran ettiği neticeyi hakikî mana ve medlûlünde ifadeye medar olacak bazı tahliller yapmağı, efkâr-ı umumiyenin tenevvürü için lüzumlu ve faydalı görüyorum.

Evvelâ, şunu, açıkça arzetmeliyim ki, Rauf Bey, taarruz için henüz hazırlığını ikmal ile meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır. Gerçi, bazı gazetelerle menfî neşriyat, halifeye ve bir şehzadeye aldırılan vaziyetler, Rauf, Adnan beylerin ve bazı kumandanların halifeyi ziyaretleri, halife ve şehzade hakkında söz söyliyenlere, yazı yazanlara bazı taraflardan yaptırılan muhakkirane hücumlar, memlekette tereddütler, efkârda teşevvüşler uyandırmaktan hâli kalmamıştı. Fakat, Mecliste taarruza geçmek için, bu kâfi görülmemiş, Ankara'da Meclis azası üzerinde de, çalışmak lüzumlu görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte, bu son istihzarat yapılırken, Rauf Bey'e, harekette takaddüm edilmiştir.

Fırka Grubu Riyasetine bir takrir verdirildi. Fırka Grubu Reisi İsmet Paşa idi. Bu takrirde «Rauf Bey'in İstanbul gazetelerindeki cumhuriyetin ilânına itiraz yollu beyanatının cumhuriyeti duçar-ı zâf ettiği ve bu beyanat sahibinin etrafında bir muhalif fırka teşekkül

Rauf Bey, İstanbul'daki demecinin sonunda demişti ki : "Meclis ve Hükümet, bu tezcanlılığın akla yatkın ve yasal bir nedeni bulunduğunu ulusa gösterip tanıtlamalıdır ve tanıtlayacaktır."

Böylece pek güzel anlaşılıyor ki Rauf Bey'in geceli gündüzlü yaptığı değinme ve konuşmalardan amacı, Parti ve Meclis üyelerine bu görüşünü benimsetmekti. Bunu başardıktan sonra, cumhuriyetin kuruluşu sorununu yeniden Mecliste söz konusu ettirmek istiyordu. Bununla güttüğü amaç da, Meclis ve Hükümeti, cumhuriyeti ivedilikle ilanda akla yatkın yasal bir neden olup olmadığını tanıtlama zorunda bırakmaktı. Kendi aklınca ve kendisini tutanların inanışına göre, akla yatkın ve yasal bir neden gösterip tanıtlamak güçtü. Akla yatkın ve yasal bir nedene dayanmayan cumhuriyetin ilanında ivedilik gösterildiği ve yanılgıya düşüldüğü ortaya çıkacak ve sözde, yanlışlık düzeltilecek!

Rauf Bey'in oynatmak istediği oyunu anlayanların kendisini bir parti toplantısında sınava çekmeleri

Baylar, Rauf Bey'in ne yapmak istediğini ve amacının ne olduğunu anlamak için bir haftalık bir süre yetti. Elbette, kim yaparsa yapsın, cumhuriyetçiler bu yolda bir çalışmaya daha çok göz yumamazlardı. Rauf Bey'in oynatmak istediği oyunu anlayanlar, bir parti toplantısında Rauf Bey'i sınava çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmeler de, olduğu gibi yayımlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben burada o toplantının ayrıntılarına girişecek değilim. Yalnız, o görüşmelerin sonucunu gerçek anlamıyla bildirmeye yarayacak bazı irdelemeler yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Önce şunu apaçık söylemeliyim ki Rauf Bey, saldırıya geçmek için daha hazırlığını bitirmeye uğraşırken, saldırıya uğramıştır. Gerçi, birtakım gazetelerle yapılan karşıcıl yayınlar, Halifeye ve bir padişah oğluna aldırılan durumlar; Rauf ve Adnan beylerle kimi komutanların Halifeyi görmeye gidişleri; Halife ve padişah oğlu için söz söyleyenlere, yazı yazanlara karşı kimi yerlerden yaptırılan onur kırıcı saldırılar, ülke içinde kuşku ve kamuoyunda karışıklık uyandırmaktan geri kalmamıştı. Ama, Mecliste saldırıya geçmek için bunun yeter bulunmadığı; Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de çalışmanın gerekli görüldüğü anlaşılıyordu. İşte bu son hazırlıklar yapılırken, bu işte Rauf Bey'den önce davranılmıştır.

Parti Grubu Başkanlığına bir önerge verdirildi. Parti Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Bu önergede : "Rauf Bey'in, İstanbul gazetelerinde çıkan, cumhuriyetin ilanını uygun görmediği yolundaki demecinin cumhuriyeti sarsıntıya uğrattığı ve kendisinin

ettiği kanaatinin mevcut olduğu» dermeyan edilerek, keyfiyetin Fırka grubunun müzakeresine arzı teklif olunmuştu.

Fırkanın içtima ettiği 22 Teşrinisani 1923 günü, ben de içtimadan evvel, içtima salonuna muttasıl odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, müzakereye karışmamaklığımı rica etti. Çünkü bana hitaben söz söyliyemiyeceğini beyan eyledi.

Kat'iyyen, müzakereye müdahale etmiyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığımı ve fakat, Fırka Reisi sıfatiyle müzakerenin suret-i cereyanını görmek üzere, müzakere salonuna gireceğimi bildirdim. Müzakere salonunda dahi hazır bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim müdahale ve huzurumu, bertaraf etmekte hakikî maksadı ne idi? Huzurumda veya benim muhatabım olarak, beyanat ve müddeayatta bulunmasına mâni olan cidden, bana olan hürmeti mi idi? Buna inanmak caiz olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve muhasım olarak, İsmet Paşa'yı almak istiyordu. Benim huzurum olmadığı takdirde Fırka azası meyanından kendine taraftar çıkabileceği zehabında bulunuyordu.

Fırka Grubu, İsmet Paşa'nın riyasetinde içtima etti. İsmet Paşa, riyaset makamından, mevzu-ı müzakereyi izah ve ehemmiyetini işaret ettikten sonra bugünkü içtimada, benim de, kürsüde söz almam icap edebilir.» diyerek riyaseti başkasına terketti.

Takrir sahibinin izahatından sonra, söz alan Rauf Bey uzun beyanatta bulundu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatı münasebetiyle bir su-i tefehhüm hâsıl olduğunu ve bunu halletmek için arkadaşlarla hasbıhallerde bulunduğunu söyledikten sonra «**bizim eğer tenkit etmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir.**» dedi.

«Çok halis niyetle başlanıp uğrunda canlar feda edilmiş, çok kuvvetli prensiplerin, tatbikatında yapılan hatalar yüzünden, sakatlandığını da; zannederim, hiçbirimiz ceffelkalem reddedemeyiz.» mütaleasını da aynen alıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde, bir an duralım; Rauf Bey'in tenkit etmek istediği eser, hangi eserdir? Cumhuriyet mi? Yoksa, cumhuriyetin tarz-ı ilânı mı?

Eser olan cumhuriyettir! Tarz-ı ilân şöyle veya böyle olabilir.

Rauf Bey'in, «kuvvetli prensip» dediği cumhuriyet prensibi midir, tatbikatında yapılan hata yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Efendiler, mevzu-i bahs olan cumhuriyetin kendisi ve onun memlekette ilânıdır.

çevresinde karşıcıl bir parti kurulduğu kanısının belirdiği" ileri sürülerek, durumun Parti Grubunda görüşülmesi önerilmişti.

Partinin toplandığı 22 Kasım 1923 günü ben de, toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, görüşmelere karışmamaklığımı rica etti. Çünkü, bana karşı söz söyleyemeyeceğini bildirdi.

Görüşmelere hiç karışmayacağımı ve hiçbir söz söylemek istemediğimi; ancak, Parti Başkanı olarak görüşmelerin gidişini görmek üzere toplantı salonuna gireceğimi bildirdim. Toplantı salonunda da bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim görüşmelere karışmamı ve toplantıda bulunmamı istemeyişindeki gerçek amaç ne idi? Benim yanımda, ya da benimle karşılıklı konuşmasına ve savlarda bulunmasına engel olan, gerçekten bana olan saygısı mı idi? Buna inanmak doğru olamaz. Benim anladığıma göre Rauf Bey, karşıcıl olarak İsmet Paşa ile karşılaşmak istiyordu. Ben toplantıda bulunmazsam, parti üyeleri arasından kendisini tutanlar çıkabileceğini sanıyordu.

Parti Grubu, İsmet Paşa'nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa, başkan olarak görüşme konusunu açıklayıp önemini belirttikten sonra : "Bugünkü toplantıda benim de söz almam gerekebilir." diyerek başkanlığı başkasına bıraktı.

Önergeyi verenin açıklamasından sonra söz alan Rauf Bey, uzun bir konuşma yaptı.

Rauf Bey, İstanbul'daki demeci dolayısıyla bir yanlış anlama olduğunu ve bunu düzeltmek için arkadaşlarla konuştuğunu söyledikten sonra : "**Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da yapılan iştir.**" dedi.

"Çok iyi dilekle başlanıp uğrunda canlar verilmiş olan çok sağlam ilkelerin, uygulanmasında yapılan yanlışlıklar yüzünden sakatlandığını da, sanırım ki hiçbirimiz düşünüp taşınmadan yadsıyamayız." sözlerini de, olduğu gibi aktarıyorum.

Şimdi bu iki cümle üzerinde biraz duralım. Rauf Bey'in eleştirmek istediği iş, hangi iştir? Cumhuriyet mi, yoksa cumhuriyetin ilan ediliş biçimi mi? Yapılan iş cumhuriyettir; ilan şöyle, ya da böyle olabilir.

Rauf Bey'in "sağlam ilke" dediği cumhuriyet ilkesi midir, yoksa uygulanmasında yapılan yanlışlık yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Baylar, söz konusu olan, cumhuriyetin kendisi ve onun ülkede ilanıdır.

Cumhuriyet-i idarenin tatbikat safahatının hatalı olduğunu iddia edecek kadar henüz zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telâşı cumhuriyet ilânının ferdasında başlıyor ve iki üç gün geçmeden beyanatta bulunuyor.

Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin ilânına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla Cumhuriyet taraftarı olamaz

Rauf Bey, beyanatının delâlet ettiği mana ve fikirleri birer suretle tevil ve tefsir ederek dedi ki : «Duygularım, cumhuriyet-i idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığım merkezindedir.» Rauf Bey'in bu itirafı azanın mucib-i memnuniyeti oldu ve (bravo sesleri) ile karşılandı.

Rauf Bey, «aziz duygularım», «kutsî duygularım» diye söylediği bu sözlerinde, samimî ve ciddî miydi?! Ben, bilâtereddüt, hayır diyorum, Efendiler. Çünkü, Ankara'dan mufarekatinde, kendisine cumhuriyetten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis Reisi): «Buna mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun!» diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey; cumhuriyeti tertip ve ilân eden gayr-i mes'ullerden; birtakım müşavir ve mütehassısları kastettiğini de söyliyerek bunda da, su-i tefehhüm olduğunu anlatmak istedi ve «böyle olunca benim kullandığım ifadeden şu veya bu zat gayr-i mes'uldür; anlaşılmasın, bunu benden beklemek hata olur.» dedi.

Rauf Bey, bu tevil ile de gösteriyordu ki bugünkü, Fırka içtimaında, Fırkanın su-i nazarını celbetmeksizin, maksatlarını, söylemeği temin için icap eden noktalarda ricat ve tevil tarikını tutmuştu.

Filhakika, asıl nokta-i nazarından vazgeçmiş değildi. Meselâ şu sözlere dikkat buyurunuz: «Türkiye Hükûmetinin şekli nedir? diye vaki olan suallere karşı derhatır buyurulur ki, Büyük Reisimiz, bu kürsüden müspet bir cevap olarak ilân buyurdular ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklidir. Hangi idareye benziyor dediler. Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus idaredir, buyurdular. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi ve buna itiraz etmek çok müşküldür ve zannetmem ki insaf ile itiraz edecek hariçte ve dahilde adam bulunsun. Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle; kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de isim farkı kadar olan cumhuriyet kelimesinin konmasını,[1] eskisine bu kadar itimat ettiğimiz ve halkın itimat ettiği bir şeklin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı

[1] 1927 basımında da böyledir.

Cumhuriyet yönetimini uygulama evrelerinin yanlış olduğunu ileri sürecek kadar daha zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telaşı cumhuriyet ilanının ertesi günü başlıyor ve iki üç gün geçmeden demeç veriyor.

Kâzım Paşa'ya: "Cumhuriyetin ilanını önleyebilirsen yurda büyük yardımlarda bulunmuş olursun" diyen Rauf Bey hiçbir zaman cumhuriyetçi olamaz

Rauf Bey, demecinin anlamını ve kapsadığı düşünceleri birer yolla çevirip yorumlayarak dedi ki : "Duygularım, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi benimsemediğim yolundadır." Rauf Bey'in duygularını böylece açığa vuruşu parti üyelerinin sevinmelerine yol açtı ve "Yaşa" sesleriyle karşılandı.

Rauf Bey'in, "yüce duygularım, kutsal duygularım" diye söylediği bu sözler, içtenlikle söylenmiş mi idi ve doğru mu idi? Ben, hiç çekinmeden "hayır!" diyorum, baylar. Çünkü, Ankara'dan ayrılışında, kendisine cumhuriyetten söz açan Kâzım Paşa'ya (Meclis Başkanı) : "Bunu önleyebilirsen yurda büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, "cumhuriyeti düzenleyip ilan eden sorumsuzlar" demekle birtakım danışman ve uzmanları söylemek istediğini de bildirerek bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve : "Böyle olunca benim kullandığım sözlerden, şu ya da bu kişi sorumsuzdur, diye anlaşılmasın; bunu benden beklemek doğru değildir." dedi.

Rauf Bey, bu sözçevirme ile de gösteriyordu ki, o günkü parti toplantısında, partiye kötü görünmeksizin amaçlarını söyleyebilmek için gereken noktalarda gerileme ve sözü çevirme yolunu tutmuştu; ama gerçek görüşünden vazgeçmiş değildi. Örneğin, şu sözlere dikkat buyurunuz :

"Türkiye hükümetinin biçimi nedir?" diye sorulan sorulara karşı, hatırlarsınız ki, Büyük Başkanımız bu kürsüden olumlu bir yanıt olarak şöyle söylediler :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimidir. Hangi yönetime benziyor? dediler. Bize benziyor; çünkü biz, bize benzeriz. Bize özgü yönetimdir, buyurdular.

"Bu, vicdanımı inandıran en yüksek bir sözdü; buna karşı çıkmak çok güçtür. Buna, dışta ve içte, haktanırlıkla karşı çıkacak adam bulunacağını sanmam. Bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra, böyle bir hükümet bunalımı yüzünden bunu yürütülemez bir hükümet biçimi olarak gösterip de ad ayrımı gibi birşey olan cumhuriyet sözcüğünün konulması[1] ve eskisine bu denli güvendiğimiz, halkın da güvendiği bir hükümet biçiminin sakat olduğu

[1] 1927 basımında da "konmasını" biçimindedir.

ve bir yeni idare geldi.» «Bu his ile mütehassis olanların mürteci olduklarını zannetmiyeceğinizden emin olarak söylüyorum, acaba bu da nâkıs görülür de bunu ikmal edecek bir şekil var mıdır? diyenler tereddüt ve endişe ettiler.»

«... Bir ahali ki cumhuriyete taraftardır, bir ahali ki hakimiyet-i milliye bilâkaydüşart millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor, istiyor ama tatbik edemeyiz de diğer bir şekil suretinde kalırız, diye teessür ve endişe duyarsa.... Meyus mu olmak lâzımdır, memnun mu olmak lâzımdır.»

Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve içtihadın mütemadi mücadelesi

Efendiler, saltanat devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve içtihat, biribiriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesi idi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam vererek idare-i cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak nokta-i nazarımızın kabiliyet-i tatbikıyesini mahfuz bulundurup zaman-ı münasibinde tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti meskût bırakmakta fayda görüyorduk.

İdare-i devleti, cumhuriyetten bahsetmeksizin, hakimiyet-i milliye esasatı dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin onun vazifesini fiilen Meclis reisine gördürüyorduk.

Fiiliyatta, Meclisin reisi, reis-i sani idi. Hükûmet vardı. Fakat «Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten içtinap ediyorduk; çünkü derakap saltanatçılar, padişahın istimal-i salâhiyeti lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin, bu mücadele safhalarında, bizim, kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz, mütevassıt şekli, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini, haklı olarak nâtamam bulan,

bir bunalım zamanında anlaşıldı ve yeni bir yönetim biçimi geldi." "Bu duygunun etkisi altında bulunanların gerici olduklarını sanmayacağınıza inanarak söylüyorum : Ya bu da eksik görülürse bunu tamamlayacak bir biçim var mıdır diye duraksama ve kaygıya düştüler."

"... Bir halk ki cumhuriyeti istiyor; bir halk ki ulusal egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusta oldukça yönetimin cumhuriyetten başka bir şey olmadığını (biliyor ve) bunu istiyor; ama, iyi uygulayamaz da başka bir yönetim biçimine döndürülür, diye üzüntü ve kaygı duyarsa... üzülmek mi gerekir, kıvanmak mı gerekir?"

Padişahlıktan cumhuriyete geçiş ve bu dönemde iki görüşün sürekli çarpışması

Baylar, padişahlıktan[1] cumhuriyete geçebilmek için, herkesin bildiği üzere, bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki düşünce ve görüş birbiriyle durmadan çarpıştı. O düşüncelerden biri, padişahlığın sürdürülmesi idi. Bu düşünceyi benimseyenler belli idi. Öbür düşünce, padişahlığa son vererek cumhuriyeti kurmaktı. Bu, bizim düşüncemizdi. Biz düşüncemizi açıkça söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak, düşüncemizin uygulanma olanağını saklı tutup elverişli bir zamanda uygulayabilmek için, padişahlığı tutanların düşüncelerini uygulama alanından uzaklaştırmak zorunda idik. Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle Anayasa yapılırken, padişahçılar, padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesi için üsteliyorlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini, ya da gereği olmadığını söyleyerek o yanı kapalı bırakmayı yararlı görüyorduk.

Devletin yönetimini, cumhuriyetten söz etmeksizin, ulusal egemenlik ilkelerine uygun olarak her gün cumhuriyete doğru yürüyen bir biçimde derleyip toparlamaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını, durmadan aşılayarak padişahlık ve halifelik makamları olmaksızın da devletin yönetilebileceğini tanıtlamak gerekli idi.

Devlet Başkanlığından söz etmeksizin, onun görevini eylemli olarak Meclis Başkanına gördürüyorduk. Meclis Başkanlığı görevini yapan ise, eylemli olarak İkinci Başkan idi. Hükümet vardı, ama "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" sanını taşıyordu. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk; çünkü padişahçılar, hemen padişahın, yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı.

İşte, geçiş döneminin bu uğraşma evrelerinde bizim kabul ettirmek zorunda bulunduğumuz orta biçimi, yani Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimini haklı olarak eksik bulan ve meşrutiyet

[1] Saltanat devrinden.

meşrutiyet şeklinin sarahaten ifadesini temine çalışan muhasımlarımız, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz şekl-i hükûmet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, biz de, zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları iskât etmek zaruretinde idik.

Rauf Bey, bu kabîlden verdiğimiz bir cevabı, vicdanını tatmin eden gayr-i kabil-i ret ve itiraz mahiyette bulduğunu söylüyor ve bütün içtihat ve iddiasını benim o ifademe istinat ettiriyor.

«Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra», Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor, bu sakat ise, bu sakat şekli, vaktiyle bize kabul ettirenlerin bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet şeklinin de, bir gün nâkıs görülüp, başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek lâzımgeleceği tarzında bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. «Kutsî duyguları, cumhuriyet-i idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığı merkezinde» olan bir zat, intikal devrinin zaruriyatından olduğunu pek âlâ bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şekline saplanıp kalarak, cumhuriyet şeklinin de nâkıs görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesine mahal var mıdır? Rauf Bey'in, burada, cumhuriyetten sonra, başka şekil diye ifade etmek istediğinin manası vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilân edenler, bu suretle Osmanlı hanedanını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba, cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmiyecekler mi? Bunun tarihte emsali yok mu? diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, ahalinin cumhuriyeti istediğini kaydederken, «istiyor ama tatbik edemeyiz de...» tarzındaki garip ifadesiyle, benim işaret ettiğim noktayı pek âlâ tavzih etmektedir.

İsmet Paşa'nın Mecliste Rauf Bey'e cevapları

Efendiler, Rauf Bey'le muhatabada bulunan ve şayan-ı istifade mütaleat dermeyan eden hatipler çoktu. Bu meyanda, İsmet Paşa da, uzun ve kıymetli beyanatta bulundu. İsmet Paşa'nın her zaman mütaleası istifadeli olan bazı sözlerini de nakledeceğim.

İsmet Paşa, «esaslı bir şekl-i devlet mevzu-i bahs olduğu vakit mütaleat ve hissiyat kendi aramızda kalmaz. Müşahade eden bütün bir dünya vardır.» dedikten sonra, «cumhuriyet ilânı, bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir mefkûresi gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyet ilân olunduğu zaman, o milletin bütün hararetini gös-

biçiminin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan karşıcıllarımız, bize karşı çıkıyorlar ve diyorlardı ki : "Bu yapmak istediğiniz hükümet biçimi neye, hangi yönetime benzer?" Amacımızı ve ereğimizi söyletmek için yöneltilen bu çeşit sorulara biz de, zamanın gereğine göre yanıtlar vererek padişahçıları[1] susturmak zorunda idik. Böylece verdiğimiz bir yanıtı, Rauf Bey, içten, vicdanını inandıran, yadsınamaz ve karşı çıkılamaz bulduğunu söyleyerek bütün görüşünü ve savını benim o sözlerimle dayandırıyor. (Rauf Bey), "bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra" Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçiminin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. Bu elverişsiz ise, bu sakat biçimi daha önce kabul ettirenlerin, bu kez kabul ettirdikleri cumhuriyet biçimini de, bir gün eksik görüp başka bir yönetim biçimini ortaya atmalarından kaygılanmak gerekeceği yolunda bir uslamlama yapıyor. Bu uslamlamanın ne denli çürük boş sözler olduğu apaçıktır. "Kutsal duyguları, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi benimsemediği yolunda" olan bir kişinin geçiş dönemi için zorunlu olduğunu pek iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimine saplanıp kalarak, cumhuriyet biçiminin de eksik görüleceği ve başka bir yönetim biçimi araştırılacağı kaygısına düşmesi doğru mudur? Rauf Bey'in burada, cumhuriyetten sonra, başka bir yönetim biçimi derken neyi söylemek istediği bellidir. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilan edenler, böylece Osmanoğullarını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra acaba, cumhuriyetten, yine padişahlığa dönerek, kendileri saltanat katına oturmayacaklar mı? Bunun tarihte benzerleri yok mu diye duraksayan ve kaygıya düşenler var.

Rauf Bey, olduğu gibi aldığımız sözlerinin sonunda, halkın cumhuriyeti istediğini söylerken : "İstiyor ama, uygulanamaz da..." yolundaki şaşılacak sözleriyle, benim belirttiğim noktayı pek güzel açıklamaktadır.

İsmet Paşa'nın Mecliste Rauf Bey'e verdiği yanıtlar

Baylar, Rauf Bey'le karşılaşan ve değerli görüşler ileri süren milletvekilleri çoktu. Bu arada İsmet Paşa da, uzun ve değerli bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'nın her zaman okunması yararlı olan kimi sözlerini de bilginize sunacağım.

İsmet Paşa : "Köklü bir devlet biçimi söz konusu olduğu zaman düşüncelerimiz ve duygularımız kendi aramızda kalmaz. Gözlemleyen bütün bir dünya vardır." dedikten biraz sonra : "Cumhuriyet ilanı, bir ulusun kutsal bir ülküsü, bir ateşi gibi ortalığı sarar. Cumhuriyet ilan olunduğu zaman, cumhuriyete

[1] saltanatçıları.

teren her türlü tezahürat meydana çıkar. Eğer bir memlekette cumhuriyetin ilân olunduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hukuku ilga edilmiş şehzade meydana çıkar, vaziyet alırsa... Dünya, mütefekkirin-i âlem bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder.» sözleriyle, başlıyarak cumhuriyetin ilânı üzerine, İstanbul'da alınan vaziyetin zararını izah etti.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in beyanatını tahlil sırasında «hakimiyet-i milliye esastır demekle izhar-ı tereddüt, izhar-ı endişe ettiklerini kelimelerin lisanından ve manasından ihraç edemeyiz.» mütaleasında bulundu. Ondan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben : «Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Hataları bir bir, ihtar etmeliyiz. Hatta basit bir teşebbüs-i iktisadi sahibi gördünüz mü ki, başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatindedir ve muvaffak olmıyacağım diye sermayesini tehlikeye atmıştır. Bir işe başlayan adam, daima nihayetinin selâmet olacağını temin eder, başlar. Bahusus böyle inkılâp zamanlarında ricâl-i hükûmet, bir recül-i siyasî herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!» dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'in «üst tabakada şekil değiştirerek menafi-i devleti temin, umumî ihtiyacı tatmim etmeği düşünmek hata-yi fahiştir.» tarzındaki sözlerine cevap verirken «hata-yi fahiş olan bu kadar hassas günlerde bir nokta üzerinde temerküz etmesi lâzım olan kuva-yi maneviyeyi, kuva-yi inkılâbiyeyi şu noktada veya bu noktada tereddüde sevketmektir. Bilerek veya bilmiyerek, istiyerek veya istemiyerek, hata-yi fahiş odur.» dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu : «... Riyaset-i devlet meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledecektiniz. Kaç ihtimal vardı?»

İsmet Paşa, istical iddiasına verdiği cevapta : «Arkadaşlar — dedi — tabiî addolunan bir neticede istical mevzu-i bahs olmaz, hata telâkkisi mücaz olan noktalarda istical mevzu-i bahs olur.»

«Cumhuriyet müstacelen ilân edildi demekle o gün ilân edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir şekil hâsıl olurdu, manasına yol açılıyor ve ancak bu mana ile istical edilmiştir.»

Rauf Bey, beyanatında, bizim cumhuriyet ilânındaki hareketimizi, sabık merkez-i umumî işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa, bu noktaya cevap verirken, dedi ki : «Merkez-i umumî hayatını, bu memlekette yaşatmış ve senelerce müdafaa

kavuşan ulusun bütün ateşini gösteren her türlü belirtiler ortaya çıkar. Eğer bir ülkede cumhuriyetin ilan olunduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde, hakları kaldırılmış bir padişahoğlu ortaya çıkar da karşı durum alırsa... Dünya ve dünya düşünürleri bu cumhuriyetin gücünden kuşku duyar." sözleriyle başlayarak, cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da alınan durumun dokuncasını açıkladı.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in konuşmasını irdelerken : "Ulusal egemenlik temel ilkedir, diyenlerin bu sözlerinden, kuşku ve kaygıya kapıldıkları anlamını çıkaramayız." dedi. Ondan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'e seslenerek : "Rauf Bey! Siyasa yapıyoruz. Yanlışları bir bir göstermeliyiz. Dahası, siz hiçbir iş adamı gördünüz mü ki, başlarken anaparasını tehlikeye koyduğu inancında olsun ve başarı sağlayamayacağını bile bile parasını tehlikeye atsın. Bir işe başlayan adam, her zaman sonucunun iyi olacağını güven altına alır, öyle başlar. Hele böyle devrim yapıldığı zamanlarda hükümet ileri gelenleri, herhangi bir devlet adamı, kuşkuya düşemez. Yanlıştır. Yanıldınız Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'in : "Üst tabakada biçim değiştirerek devletin yararını sağlamayı ve genel gereksemeleri karşılamayı düşünmek, çok büyük bir yanılgı olur." yolundaki sözlerine karşılık verirken : "Büyük yanılgı, bu denli duyarlı günlerde, bir noktada toplanması gereken manevi güçleri ve devrim güçlerini şu konu üzerinde, ya da bu konu üzerinde kuşkuya düşürmektir. Bilerek ya da bilmeyerek isteyerek ya da istemeyerek, büyük yanılgı budur." dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu : "...Devlet başkanlığı sorununu çözmek istiyordunuz. Nasıl çözecektiniz? Kaç çözüm yolu vardı?"

İsmet Paşa, ivedilik savına karşı verdiği yanıtta : "Arkadaşlar," dedi, "doğal sayılan bir sonuç için ivedilik söz konusu olmaz; ancak yanılgı sayılabilecek sonuçlar için ivedilik söz konusu olur.

Cumhuriyet ivedilikle ilan edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı, belki başka bir durum ortaya çıkardı, denilmek isteniyor ki sözün bu anlamı ile ivedi davranılmıştır."

Rauf Bey konuşmasında, bizim cumhuriyet ilanındaki davranışımızı eski Genel Merkez[1] işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa bu noktaya yanıt verirken dedi ki : "Genel Merkez yaşamını, bu ülkede yaşatmış ve yıllarca savunmuş temsil-

[1] İttihat ve Terakki Partısi Genel Merkezi.

etmiş mümessiller ve gazetelerde kendi nokta-i nazarını müdafaa ediyorlar. Rauf Bey'in nokta-i nazarını, ellerinde silâh olarak kullanıyorlar. Bu, bedbahtlıktır!»

Rauf Bey, muahhar beyanatında bu sözlere şu yolda cevap verdi : «Merkez-i umumî ifadesiyle imalarımı, Tanin silâh gibi kullanmıştır; vallahi Efendiler, Tanin kullanmış, Tevhidiefkâr kullanmış, ben bilmiyorum.»

İsmet Paşa, Rauf Bey ve rüfekasının halifeyi ziyaretleri noktasına temasta şu mütaleatta bulundu :

«Halifeyi ziyaret meselesi, halife meselesidir.»

«Devlet adamı olarak, hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki hilâfet orduları bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Hilâfet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima nazardan dur tutmıyacağız.... Türk milleti en elîm ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmiyecektir.»

«Bir hilâfet fetvasının, Harb-i Umumî badiresine, bizi attığını hiçbir vakıt unutmıyacağız. Bir hilâfet fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha eşna bir surette hücum ettiğini unutmıyacağız.»

«Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse **o kafayı behemehal koparacağız**!»

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine, şunları da ilâve etti

«**Herhangi bir halife, an'aneten, fikren ve şeklen, usulen, zımnen ve sarahaten, Türkiye mukadderatında alâkadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatiyle ve mevcudiyetiyle zıdd-ı tam addedeceğiz; hareketlerini hıyanet-i vataniye addedeceğiz.**»

İsmet Paşa, beyanatının sonunda, şu meseleyi mevzu-i bahs etti : «Rauf Bey, beyanatlarında, bizim zıdd-ı tam olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu Fırka içinde yürümek kararında mıdırlar? Yoksa, beyanat-ı siyasiyelerinde, bizimle zıdd-ı tam olan nikatı muhafaza ederek Fırkamızın haricinde ve Mecliste, bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir.»

Rauf Bey, tekrar, uzunuzadıya, kendini müdafaa ve fırka yapmıyacağını, Fırkadan çıkmıyacağını, beyan ettikten sonra, heyet-i umumiyenin rikkat ve ulüvv-i cenabını tahrik edecek mahviyetkârane sözleriyle beyanatına hitam vererek, müzakere salonunu terketti.

ciler ve gazeteler de onun görüşünü savunuyorlar. Rauf Bey'in görüşünü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu, **zavallılıktır.**"[1]

Rauf Bey daha sonraki konuşmasında bu sözlere şu yolda yanıt verdi : "Genel Merkez sözleriyle yaptığım anıştırmaları, *Tanin* silah gibi kullanmıştır. Ant içerim ki, baylar, *Tanin* kullanmış, *Tevhid-i Efkâr* kullanmış; ben bilmiyorum."

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halifeyi gidip görmelerine değinirken şunları söyledi : "Halifeyi gidip görmek, halifelik sorunudur.

Devlet adamı olarak hiçbir zaman unutamayız ki, halife orduları bu ülkeyi baştan başa örene çevirmişlerdi. Halife orduları kurulabileceğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız... Türk ulusu, en büyük acıları halife ordusundan çekmiştir; bir daha çekmeyecektir.

Bir halife fetvasının, bizi Birinci Dünya Savaşı yıkımına attığını hiçbir zaman unutmayacağız. Bir halife fetvasının, ulus ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçakçasına saldırdığını unutmayacağız.

Tarihin herhangi bir döneminde, bir halife, bu ülkenin alınyazısına karışmayı aklından geçirirse, **hiç kuşku yok, o kafayı koparacağız**!"

İsmet Paşa, "bravo!" sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ekledi : "**Herhangi bir halife, geleneğe, düşünceleriyle ya da biçime ve yönteme uyarak, kapalı ya da açık bir biçimde Türkiye alınyazısıyla ilgili imiş gibi bir durum almak isterse; Türkiye devlet adamlarını değerli buluyormuş, gönül alıyormuş gibi bir anlayış ile düşünürse bunları, ülkenin varlığı ve yaşayışı ile tam karşıt sayacağız ve bu tutumunu vatan hainliği sayacağız.**"

İsmet Paşa, konuşmasının sonunda şunları da söyledi : "Rauf Bey, konuşmalarında geçen ve bizim tam karşıt olarak gördüğümüz sözlerini geri alarak bu parti içinde yürümek kararında mıdırlar? Yoksa, konuşmalarında ileri sürdüğü ve bizimle tam karşıt olan görüşlerinde direnerek partimizin dışında ve Mecliste bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerinindir."

Rauf Bey, yeniden uzun uzadıya kendini savundu ve parti kurmayacağını, partiden çıkmayacağını bildirdikten sonra, Genel Kurulun acıma ve bağışlama duygularını uyandıracak çok yumuşak sözlerle konuşmasına son vererek, toplantı yerinden ayrıldı. Konuşmacıların karşısında kimse kalmadı.

[1] bedbahtlık.

Hatipler, muhatapsız kaldılar. Rauf Bey; hata ettiğini itiraf ve cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğu cihetle müzakere kâfi addedildi ve gazetelerde başkalarının zihinlerine iras edilmiş şüpheleri izale edecek tebligat yapılmak ve ayrıca müzakerenin zaptı da tabı ve neşredilmek karariyle iktifa olundu.

Şimdi Efendiler, bu karar, neyi ifade eder?

Rauf Bey'in muğlak ve iki manalı beyanatı, filhakika, onun cumhuriyetçi olduğu hakkında Fırkayı tatmin etti mi? Rauf Bey' in Fırka dahilinde, bizimle aynı his ve içtihat sahibi olarak çalışabileceği kanaati tahassul etti mi?

Fırkanın, bu kararı, müzakerenin hakikî neticesinin istilzam eylediği karar mıydı? Bittabi hayır..!

O halde, bu noksan kararla, iktifanın âmil ve müessiri ne idi?!

Bu noktayı, birkaç kelime ile, izah edeyim. Rauf Bey, beyanatının başından nihayetine kadar, aldığı tavır ve kullandığı tarz-ı beyanla, Fırka azasının, ulüvv-i cenap ve ahlâkına iltica etmiş gibi idi; bundan başka, Rauf Bey, beyanatında, o kadar mugalâta ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ciddiyet ve samimiyet ile nispet ve alâkasını derakap ölçmek umum için sehil değildi. Bu esbabın fevkinde, en mühim âmil-i derunî, itiraf olunmak lâzımdır ki, gayr-i mes'ul, emr-i vaki, cumhuriyetten sonra da şekil kelimeleri üzerinde yapılan menfî propaganda, efkâr ve hissiyatı tereddüde ve gevşekliğe sevketmişti.

Vaziyeti, cumhuriyet meselesi haricinde, İsmet Paşa ve Rauf Bey münazaası gibi alanların hâlet-i zihniyeleri de, manasız bir kararla iktifaya saik olduğu muhakkaktır.

Efendiler, bu karar yüzünden, Rauf Bey ve arkadaşlarına, bir müddet daha, Fırkanın içinde, Fırkayı yıkmak için, çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyet menafi-i âliyesini ihlâl eder tarzda devam eden neşriyatı da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeği zarurî addetti.

* * *

Hilâfetin lâgvı zamanı da gelmişti

Muhterem Efendiler, her meselede ve her safha-i icraatta, kendinden bahsettirmiş olan halifeye ve hilâfete bir defa daha temas edeceğim.

1924 senesi iptidasında, büyük mikyasta, bir ordu harp oyunu yapmak takarrür etmişti. Bu harp oyununu İzmir'de yapacak-

Rauf Bey, yanıldığını ve cumhuriyetçi olduğunu açıkça söylemiş bulunduğundan, görüşmeler yeter sayıldı ve başkalarının kafasında uyandırılmış olan kuşkuları gidermek için, gazetelerde bir bildiri yayımlanması; ayrıca görüşmelerin tutanağının bastırılıp dağıtılması kararıyla yetinildi.

Şimdi baylar, bu karar neyi belirtiyor?

Rauf Bey'in çapraşık ve iki anlamlı sözleri gerçekten onun cumhuriyetçi olduğuna partiyi inandırdı mı? Rauf Bey'in parti içinde bizimle duygu ve görüş birliği yaparak çalışabileceği kanısı doğdu mu?

Partinin bu kararı, görüşmenin gerçek sonucunun gerektirdiği karar mı idi? Elbette hayır!..

Öyleyse, bu eksik kararla yetinmeye yol açan etken ne idi?

Bu noktayı birkaç sözle açıklayayım. Rauf Bey, konuşmasının başından sonuna dek, takındığı davranış ve konuşma biçimiyle parti üyelerinin bağışlama duygusuna ve ahlâkına sığınmış gibi idi. Bundan başka Rauf Bey, konuşmasında o denli yanıltmaca yapıyor ve boş şeyler söylüyordu ki sözlerinin doğruluk ve içtenlik ilgisini hemen anlamak, kamu için kolay değildi. Açıkça söylemek gereklidir ki, bu nedenlerin üstünde en önemli iç etmen "sorumsuz, olupbitti, cumhuriyetten sonra, biçim" gibi sözler üzerinde yapılan yıkıcı propaganda, düşünce ve duyguları duraksamaya ve gevşekliğe sürüklemişti.

Durumu, cumhuriyet tartışması dışında, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi görenlerin düşünüşlerinin de, anlamsız bir kararla yetinilmesine yol açtığı kuşku götürmez bir gerçektir.

Baylar, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir süre daha partinin içinde, partiyi yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki kimi gazetelerin ülkenin ve cumhuriyetin yüksek çıkarlarına dokunur nitelikte sürüp giden yayınları da, orada öyle bir hava yarattı ki Meclis, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zorunlu saydı.

* * *

Halifeliği kaldırmanın zamanı gelmişti

Saygıdeğer baylar; her sorunda ve her yürütüm evresinde kendisini söz konusu ettirmiş olan halifeye ve halifeliğe bir kez daha değineceğim.

1924 yılı başında, büyük ölçüde bir ordu savaş oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu savaş oyununu İzmir'de yapacaktık.

tık. Bu münasebetle 1924 senesi Kânunusani iptidasında, İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilâfetin lâğvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Meselenin, suret-i cereyanını, olduğu gibi hulâsa etmeğe çalışacağım.

Başvekil İsmet Paşa'dan 22 Kânunusani 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu aynen arzedeyim :

Şifre

Türkiye Reisicumhuru Huzur-ı Riyasetpenahilerine

Bir müddetten beri gazetelerde makam-ı hilâfetin vaziyeti ve halifenin şahısları hakkında su-i telâkkiyata müsait neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve bilâsebep vaki olan neşriyat-ı hürmetşikenaneden ve hassaten arasıra İstanbul'a giden erkân-ı hükûmetin ve resmî heyetin kendisiyle temastan mütebait ve müçtenip bulunmalarından halifenin büyük bir teessür duyduğu cihetle serkarinlerinin Ankara'ya 'izamiyle veya şayan-ı itimat bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretiyle hissiyat ve temenniyatını iblâğ etmeği teemmül etmiş ise de su-i tefsire uğraması ihtimaline karşı bundan da sarf-ı nazar ettiğini beyan eyledikleri başkâtip bey tarafından iş'ar kılınmakta ve tahsisat meselesi uzunuzadıya tafsil ederek hazine-i hilâfetin istitaatı fevkinde ve mükellefiyeti haricindeki masarif için hazine-i maliyece muavenette bulunacağı hakkında hükûmetçe 15 Nisan 1923 tarihinde vaki iş'arın tetkikı ve temin-i icabı ilâve edilmektedir. Keyfiyet Heyet-i Vekilece tezekkür edilecektir. Neticeyi ayrıca arzederim Efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevaben makina başında yazdığım telgrafname aynen şudur :

Makine başında İzmir

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

C. 22/1/1924 [1] şifreye :

Makam-ı hilâfetin ve halifenin şahısları hakkında su-i telâkkiyat ve su-i tefsirat zemini, halifenin kendi tarz ve tavr u hareketinden neş'et etmektedir. Halife, hayat-ı dahiliye ve bilhassa hayat-ı hariciyesiyle ecdadı padişahların mesleğini muakkip görünmektedir. Cuma alayları, ecnebi mümessilleri nezdine memurlar izamı suretiyle münasebat, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat zabitlerine varıncaya kadar kabul ve onların iştikâlarını istima ve onlarla beraber ağlamak gibi hareketler bu kabîldendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile, karşı karşıya, vaziyetini mütalea ettiği zaman, İngiltere Kırallığı ile Hindistan ahali-i islâmiyesine veya Afgan Devleti ile Afgan halkına karşı, hilâfetin ve halifenin vaziyetini vâhid-i kıyasî olarak nazar-ı dikkatte tutmalıdır. Halife ve bütün cihan, kat'î olarak bilmek lâzımdır ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklâlini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilâfet makamı, bizce en nihayet, tarihî bir hatıra ol-

[1] 1934 basımında yanlışlıkla 1923'tür.

Bunun için 1924 yılı Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki aya yakın kaldım.

Orada iken, halifeliğin kaldırılması zamanının geldiği yargısına varmıştım. Bu işin nasıl yapıldığını olduğu gibi, özetlemeye çalışacağım.

Başbakan İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1924 günlü bir şifre tel aldım. Onu, olduğu gibi bilginize sunayım :

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katına

Bir süreden beri halifelik makamı ve Halifenin kişiliği ile ilgili olarak gazetelerde, yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlara rastlanması ve boş yere yapılan bu saygısızca yayınlarda ve özellikle, ara sıra İstanbul'a giden hükümet ileri gelenlerinin ve resmi kurulların kendisiyle görüşmekten sakınıp çekinmeleri dolayısıyla, Halifenin büyük bir üzüntü duyduğunu; bu yüzden başmabeyincilerini Ankara'ya göndererek, ya da güvenilir bir kişinin İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica ederek duygu ve dileklerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, kötü yorumlanabilir diye bundan da vazgeçtiğini söylediklerini, Başyazman Bey bir yazı ile bildirmektedir. Ayrıca ödenek işi de uzun uzadıya anlatılarak **Halifelik Hazinesinin** gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye Hazinesince yardımda bulunulacağı yolunda Hükümetçe 15 Nisan 1923 gününde yapılan bildirimin incelenmesi ve gereğinin sağlanması istenmektedir. Durum Bakanlar Kurulunca görüşülecektir. Sonucu ayrıca bilginize sunarım efendim.

İsmet

Bu tele yanıt olarak makine başında yazdığım telyazısı şudur :

Makina Başında İzmir

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretleri'ne

Y : 22.1.1924 şifreye :

Halifelik makamı ve Halifenin kişiliği ile ilgili yanlış anlamalar ve kötü yorumlar ortamı, Halifenin kendi tutum ve davranışından doğmaktadır. Halife, iç ve özellikle dış yaşayışla ataları olan padişahların yolunu izler gibi görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına görevliler göndererek ilişki kurmak, gösterişli gezintiler, saray yaşayışı, sarayında yedek subaylara varıncaya dek kabul etmek ve onların yakınmalarını dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu arada sayılabilir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkiye halkı karşısındaki durumunu düşündüğü zaman İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı, ya da Afgan Devleti ile Afgan halkı karşısındaki durumunu bir ölçü olarak dikkate almalıdır. Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki bugün var olan ve korunmakta bulunan Halifenin ve halifelik makamının, gerçekte ne din ne de siyasa bakımından varlığının hiçbir anlamı ve gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti, varlığını ve bağımsızlığını boş laf yüzünden tehlikeye atamaz. Halifelik makamının bizce, olsa olsa,

maktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmî heyetlerin, kendisiyle temasını talep etmesi dahi cumhuriyetin istiklâline sarih tecavüzdür. Serkarinini Ankara'ya göndermek veya şayan-ı itimat bir zatın nezdine izamı suretiyle; hükûmete iblağ-ı hissiyat ve temenniyat talebinde bulunması dahi Hükûmet-i Cumhuriye ile karşı karşıya vaziyet alması demektir. Buna da salâhiyettar değildir. Kendisiyle Hükûmet-i Cumhuriye arasında başkâtibi muhabereye tavsit etmesi de fazladır. Başkâtip beyin böyle küstahlıktan mücanebeti lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır. Halifenin temin-i hayat ve maişeti için Türkiye Reisicumhurunun tahsisatından mutlaka dûn bir tahsisat kâfi gelir. Maksat; debdebe ve dârat değil, insanca hayat ve maişet temininden ibarettir. Hazine-i hilâfetten maksat ne olduğunu anlıyamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineye ecdadından tevarüs etmişse resmen ve vazıhan malûmat istihsal ve ita buyurulmasını rica ederim. Halifenin aldığı muhassasatla gayr-i kabil-i temin olan tekâlif neler imiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde hükûmet ne gibi mevait ve iş'aratta bulunmuştur? Bunu da lûtfen iş'ar buyurunuz. Halifenin ikametgâhını tasrih ve tespit etmek, hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması lâzımgelen bir vazife idi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve levazımat hükûmetin vaziyeti adem-i tespiti yüzünden mahıv ve heder oluyor. Halife mensupları, sarayların en kıymetli levazımatını Beyoğlu'nda, şurada, burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükûmet bunlara bir an evvel vaz'ıyet etmelidir. Satılmak lâzım ise hükûmet satmalıdır. Hilâfet kadrosu ciddî tetkik ve tensik olunmak lâzımdır ki, serkarinler, serkâtipler mevcudiyeti, halifeyi hâlâ saltanat hulyası içinde uyutmasın! Fransızların kıral, hanedan ve mensubînini Fransa'ya sokmakta, istiklâl ve hakimiyetleri için yüz sene sonra, bugün dahi mahzur görüp dururken her gün ufuktan saltanat güneşinin tulûuna duacı bir hanedan ve mensubîni hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyeti'ni, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu sarih olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükûmetçe ciddî, esaslı tedabir ittihaz ile iş'arını rica ederim Efendim.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Hilâfetin, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin lağvı ve tedrisatın tevhidi kararı

Bu muhabereden sonra harp oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgası lüzumunda, kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve tedrisatı tevhit eylemek kararında idik.

1924 senesi Martının birinci günü Meclisin tarafımdan küşadı icap ediyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya avdet etmiş idik. Orada da icap eden zevatı kararımdan haberdar ettim.

Mecliste, bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde, tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar, maksada müteveccih beyanat ve tenkidata

tarihsel bir anı olmaktan daha çok bir önemi olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin, ya da resmi kurulların kendisi ile görüşmesini istemesi bile Cumhuriyetin bağımsızlığına açık saldırıdır. Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek, ya da güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirerek, Hükümete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya durum alması demektir. Buna da yetkisi yoktur. Kendisiyle Cumhuriyet Hükümeti arasındaki yazışmalarda Başyazmanını aracı kılması da yersizdir. Başyazman Bey'in, böyle saygısızca davranıştan sakınması gerektiği, kendisine bildirilmelidir. Halifenin dirliği ve geçimi için, Türkiye Cumhurbaşkanının ödeneğinden kesinlikle daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Amaç, yaldızlı ve gösterişli yaşamak değil, insanca yaşamak ve geçim sağlamaktır. "Halifelik Hazinesi" demekle ne denilmek istendiğini anlayamadım. Halifeliğin hazinesi yoktur ve olamaz. Kendisine böyle bir hazine atalarından kalmış ise resmi ve açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim. Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümler neler imiş ve 15 Nisan 1923 günlü bildirimle Hükümet nelere söz vermiştir? Bunu bildirmek iyiliğinde bulununuz. Halifenin konutunu belirtip saptamak, Hükümetin şimdiye değin yapmış olması gereken bir ödev idi. İstanbul'da ulusun boğazından kesilen paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok değerli eşya ve gereçler, hükümetin bu yolda bir saptama yapmaması yüzünden yok olup gidiyor. "Halifenin yakınları, sarayların en değerli gereçlerini Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar." diye söylentiler vardır. Hükümet bunlara hemen el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, hükümet satmalıdır. Halifelik kadrosu iyice incelenip düzene sokulmalıdır ki, başmabeyincilerin ve başyazmanların varlığı Halifeyi daha da saltanat kuruntusu içinde uyutmasın. Fransızlar, kral soyundan olanları ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve egemenlikleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken; her gün çevrenden saltanat güneşi doğmasına duacı bir padişah soyuna ve yakınlarına karşı davranışımızda, Türkiye Cumhuriyetini nezakete ve boş şeylere kurban edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe sağlam ve köklü önlemler alınarak bildirilmesini rica ederim efendim.

Türkiye Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal

Halifeliğin, Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılması ve öğretimin birleştirilmesi kararı

Bu yazışmadan sonra savaş oyunu dolayısıyla İsmet Paşa ve Milli Savunma Bakanı bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da daha önce orada bulunuyordu. Hepimiz halifeliğin kaldırılması gerektiği görüşünde idik. Bununla birlikte Dinişleri ve Evkaf Bakanlığını da kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararında idik.

1924 yılı Martının birinci günü, Meclisi açmam gerekiyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönmüş idik. Burada da gereken kişilere kararımı bildirdim.

Mecliste bütçe görüşmeleri sürüyordu. Osmanoğulları ödenekleri ile Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı bütçeleri üzerinde durmak gerekiyordu. Arkadaşlarımız, bu amaca göre konuşmalara ve

başladılar; müzakere ve münakaşa idame ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci mesai senesi münasebetiyle verdiğim nutukta, şu üç noktaya suret-i mahsusada işaret ettim :

«1 — Millet, cumhuriyetin halen ve âtiyen bilcümle taarruzattan kat'iyen ve ebediyen masun bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, cumhuriyetin mücerrep ve müspet olan kâffe-i esasata bir an evvel ve tamamen iptina ettirilmesi suretinde ifade olunabilir.»

«2 — Milletin ârâ-yi umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâifate-i an tatbikı lüzumunu müşahede ediyoruz.»

«3 — ... Diyanet-i islâmiyeyi, asırlardan beri müteamil olduğu veçhile bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz.»

2 Mart günü, Fırka Grubu içtima ettirildi. İşaret ettiğim, bu üç mesele, mevzu-i bahs ve müzakere edildi. Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclisin birinci celsesinde, evrak-ı vâride meyanında şu takrirler okundu :

1 — Hilâfetin ilgasına ve hanedan-ı Osmanînin Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli refikının teklif-i kanunîsi.

2 — Şer'iye ve Evkaf, Erkânıharbiye vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Meb'usu Halil Hulki Efendi ve elli refikının teklif-i kanunîsi.

3 — Tevhid-i tedrisat hakkında Saruhan Meb'usu Vasıf Bey ve elli refikının takrirleri varit olmuştur.

Makam-ı riyasette bulunan Fethi Bey — Efendim! müteaddit imzalarla gelen bu teklif-i kanunîlerin, derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Rey-i âlinize vazedeceğim, dedi ve encümenlere gitmeden, derhal müzakeresini reye koydu ve kabul edildiğini beyan etti.

İlk itiraz, Kastamonu Meb'usu Halit Bey tarafından vâki oldu. Müzakerenin cereyanı esnasında, Halit Bey'e bir iki zat daha iltihak etti. Tekliflerin lehinde, uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsüye çıktılar. Takrir sahiplerinden başka, merhum Seyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmî ve mukni hitabeleri her zaman için mütaleaya şayandır. Müzakere ve münakaşa beş saat kadar devam etti. Saat 6 45'te müzakere hitam bulduğu zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431'inci kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

eleştirilere başladılar. Görüşme ve tartışma sürdürüldü. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisinin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiğim söylevde özellikle şu üç noktaya değindim :

1 — Ulus, cumhuriyetin bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuzluğa değin korunmasını istemektedir. Ulusun isteği, "cumhuriyetin, hiç zaman geçirilmeden, denenmiş ve tanıtlanmış bütün ilkelere tümüyle dayandırılmasının sağlanması" diye belirtilebilir.

2 — Kamuoyunun eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden yana olduğu saptanmış bulunduğundan, bunun hiç zaman geçirilmeden uygulanmasını gerekli görüyoruz.

3 — ... Müslümanlığı, yüzyıllardan beri, yapılageldiği üzere, bir siyasa aracı olarak kullanılmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin çok gerekli olduğu gerçeğini de görüyoruz.

2 Mart günü Parti Grubu toplantıya çağrıldı. Belirttiğim bu üç sorun, ortaya atıldı ve görüşüldü. İlkeler üzerinde anlaşmaya varıldı. 3 Mart günü, Meclisin birinci oturumunda, Başkanlığa gelen yazılar arasında şu önergeler okundu :

1 — Halifeliğin kaldırılması ve Osmanoğulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının yasa önerisi.

2 — Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığının kaldırılması ile ilgili Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının, yasa önerisi.

3 — Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının, önerileri.

Başkanlık makamında bulunan Fethi Bey : "Efendim, birçok imzalarla gelen bu yasa önerilerinin hemen görüşülmesi ile ilgili öneriler vardır. Yüce oyunuza sunacağım." dedi ve komisyonlara gitmeden, hemen görüşülmesini oya koydu ve kabul edildiğini bildirdi.

İlk karşı çıkışı Kastamonu Milletvekili Halit Bey[1] yaptı. Görüşmeler sırasında Halit Bey'e bir iki kişi daha katıldı. Önerileri destekleyen birçok değerli milletvekilleri kürsüye çıkıp uzun konuşmalar yaptılar. Önerge verenlerden başka, rahmetli Seyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın bilimsel ve inandırıcı söylevleri her zaman için okunmaya değer. Görüşme ve tartışma beş saate yakın sürdü. Saat 6.45'te görüşmelerin sona ermesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi 429, 430 ve 431'inci yasaları çıkarmış bulunuyordu.

[1] Halit (Akmansü)

Bu kanunlara nazaran «Türkiye Cumhuriyeti'nde, muamelât-ı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete ait» ve «Şer'iye ve Evkaf Vekâleti mülga» oldu.

Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye.. bilcümle medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedildi.

Halife hal' ve hilâfet makamı lâğvolundu ve mahlû halife ve Osmanlı saltanat-ı münderisesi hanedanının bilcümle azası, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnu kılındı.

Hilâfet makamının muhafazasında dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap

Efendiler, hilâfet makamının muhafazasında, dinî ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında bulunan bazı zevat, arzettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilâfetin, tarafımdan deruhde edilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere, icabı gibi, derhal ret cevabı vermiştim.

Bilvesile, diğer bir noktayı da arzedeyim. Büyük Millet Meclisi, hilâfeti lâğvettiği zaman, Antalya Meb'usu, ulemadan Rasih Efendi, Hilâl-i Ahmer namına, Hindistan'da bulunan bir heyetin riyasetinde idi. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya avdet etti. Benden mülâkat talep ederek şu beyanatta bulundu : «Seyahat ettiği memleketlerde, ehl-i islâm, benim halife olmamı istiyormuş.. Sahib-i salâhiyet islâm heyetleri, Rasih Efendi'yi, bana bu hususu tebliğ etmek için tevkil etmiş..» Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, islâmların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra, dedim ki : Zât-ı âliniz ulema-yı dindensiniz! Halifenin reis-i devlet demek olduğunu bilirsiniz, Başlarında, kralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana isal ettiğiniz arzu ve tekliflerini ben, nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna o tebaanın metbuları razı olur mu?! Halifenin emir ve nehyi ifa olunur. Beni halife yapmak istiyenler, emirlerimi infaza muktedir midirler? Binaenaleyh mevzuu, medlûlü olmıyan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

Efendiler, açık ve kat'î söylemeliyim ki, ehl-i islâmı bir halife heyulâsiyle hâlâ işgal ve iğfal gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehl-i islâmın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna rapt-ı hayal eylemek de, ancak ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir.

Bu yasalarla :

"Türkiye Cumhuriyetinde, halkın işleriyle ilgili yasaları yapmaya ve yürütmeye yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükümetin yetkili olduğu saptandı" ve "Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı."

Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, bütün medreseler Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı.

Halife, görevinden çıkarıldı [1] ve halifelik katı kaldırıldı. Çıkarılan Halife ve Osmanoğulları soyundan olanların hepsine, Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı süresiz olarak yasak edildi.

Halifelik makamının bize dinsel ve siyasal bakımlardan yararlı ve zorunlu olduğunu ileri sürenlere verdiğim yanıt

Baylar, halifelik makamını tutmakta dinsel ve siyasal yarar ve zorunluk bulunduğu sanısında olan birtakım kişiler, bilginize sunduğum kararların alındığı son dakikalarda halifelik görevini üzerime almamı önerdiler.

Bu gibilere hemen, gereken olumsuz yanıtı vermiştim.

Yeri gelmişken başka bir noktayı da bilginize sunayım. Büyük Millet Meclisi halifeliği kaldırdığı sırada, Antalya Milletvekili, din bilginlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden görüşme isteyerek şunları anlattı : Gezdiği ülkelerdeki Müslüman halk benim halife olmamı istiyormuş. Müslümanların yetkili kurulları bana bu dileği bildirmek için Rasih Efendi'yi vekil etmişler. Rasih Efendi'ye verdiğim yanıtta, İslamların bana olan güven ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra dedim ki : "Siz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan uyrukların bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o uyrukların başındaki kişiler bunu kabul eder mi? Halifenin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirebilecekler midir? Bu duruma göre, yapacak işi ve anlamı olmayan kuruntudan [2] bir niteliği takınmak gülünç olmaz mı?"

Baylar, açık ve kesin söylemeliyim ki, Müslüman halkı bir halife heyulası ile uğraştırma ve kandırma çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilgisizlik ve aymazlık belirtisi olabilir.

[1] hal'... olundu.
[2] mevhum.

Rauf beylerin, Vehip paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün Yüzellilikleri, mülga hilâfet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hararetli sây ü gayretleri, din gayretiyle mi vukubulmaktadır? Hudutlarımıza yapışık merkezlerle hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için *Mukaddes İhtilâl* namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılgınca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden, kara cahil ve koyu gafil olmak lâzımdır.

Ümem-i islâmiyeyi ve Türk milletini bu derekede farzetmek ve islâm âleminin nezahet-i vicdaniyesinden, nezaket-i hulkiyesinden sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek artık, o kadar kolay olmıyacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

* * *

Akim bıraktırılan büyük bir komplo

Şimdi, muhterem Efendiler, arzu ederseniz, size, büyük bir «komplo» hakkında malûmat vereyim.

1924 senesi Teşrinievvelinin 26'ıncı günü, geç vakit, Birinci Ordu Müfettişinin, Müfettişlikten istifa ettiğinden haberdar edildim. Müfettiş Paşanın, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine verdiği, istifanamesi aynen şudur :

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine

Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun teali ve takviyesi için takdim ettiğim lâyihalarımın nazar-ı dikkate alınmadığını görmekle teessür ve ye'sim fevkalâdedir. Uhdeme düşen vazifemi meb'usluk sıfatiyle daha müsterihülvicdan yapacağıma kanaat-i tâmme hâsıl ettiğimden ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arzeylerim Efendim.

Müdafaa-i Milliye Vekâletine de arzolunmuştur. 26 Teşrinievvel 1924. [1]

Kâzım Karabekir

Bu istifanamenin altında, renkli kalemle, şunlar yazılıdır : «İstifaya muvafakat etmediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın vazife-i teşriiyesine avdet edeceğini bildirdi.» Bu satırların altında, imza yoktur. Fakat, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış, şu notlar vardır : «— Verilen rapor ve lâyihaların kâffesini göreyim. — Bunların hangi mevaddı hakkında neler yapılmış ve hangi mevaddı yapılmamış, onları da dosyalariyle göreyim.» Bu notların altındaki tarih 28 Teşrinievveldir.

[1] 1934 basımında yanlışlıkla 1934'tür.

Rauf beylerin, Vehip paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün Yüzellilikler in, kaldırılmış halife ve padişah soyundan olanların, bütün Türkiye düşmanlarının el ele verip bize karşı ateşli olarak çalışıp uğraşmaları, din çabası ile midir? Sınırlarımıza bitişik yerlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi yok etmek için **Kutsal Ayaklanma** adı altında haydut çeteleriyle, cana kıyma düzenleriyle bize karşı durmadan çılgınca çalışmaların amaçları gerçekten kutsal mıdır? Buna inanmak için gerçekten bilisiz ve aymaz olmak gerekir.

Müslümanları ve Türk ulusunu bu kerteye düşmüş saymak ve Müslümanlık dünyasının vicdan arılığından, yaratılış inceliğinden alçakça ve canavarca[1] amaçlar için yararlanmayı sürdürmek, artık o denli kolay olmayacaktır. Saygısızlığın da bir ölçüsü vardır.

* * *

Büyük bir komplo

Şimdi saygıdeğer baylar, isterseniz size büyük bir komplo üzerine bilgi vereyim.

1924 yılı Ekiminin yirmi altıncı günü, geç vakit Birinci Ordu Müfettişinin, görevinden çekildiğini bana bildirdiler. Müfettiş Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına verdiği çekilme dilekçesi şudur:

Genelkurmay Başkanlığına

Bir yıllık Ordu Müfettişliğim sırasında, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntüm ve kaygım çok büyüktür. Üzerime düşen görevi, milletvekili olarak daha çok vicdan rahatlığı ile yapacağıma tam inancım olduğu için, Ordu Müfettişliğinden çekildiğimi bilgilerinize sunarım efendim.

Milli Savunma Bakanlığına da yazılmıştır. 26 Ekim 1924

Kâzım Karabekir

Bu çekilme yazısının altında renkli kalemle şunlar yazılıdır: "Çekilmesini uygun bulmadığımı bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın milletvekilliği görevine döneceğini bildirdi." Bu satırların altında imza yoktur; ama Genelkurmay Başkanının yazdığı anlaşılıyor. Daha aşağıda da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: "Gelen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri üzerinde neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış; onları da dosyalarıyla göreyim." Bu notların altındaki tarih 28 Ekimdir.

[1] caniyane.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve lâyihaları Erkânıharbiyede ait olduğu şubelerce tetkik olunmuş, muhteviyatından şayan-ı kabul ve kabil-i tatbik olanlar, nazar-ı dikkate alınmış ve tatbik edilmiş idi. Ancak tatbikı, devletin istitaati haricinde bulunan veya bir kıymet-i ilmiyeyi haiz olmayıp hayalî ve indî olan teklifleri bittabi nazar-ı dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve lâyihalar verdiğinden dolayı bir takdirname de verilmeğe lüzum görülmemişti.

30 Teşrinievvel günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın, Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini, akşam yemeğine, Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar, beklediğim halde, Paşa gelmedi. Kendisini, aratırken, muttali oldum ki, Fuat Paşa, Ankara'ya muvasalatında Rauf Bey tarafından istasiyonda istikbal olunmuş, Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve bazı rüfeka ile kısa temaslardan sonra, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine gitmiş, bir müddet Fevzi Paşa ile mülâkatta bulunmuş, çıkarken, Fevzi Paşa'nın yaverine, şu kâğıdı bırakmış :

30/10/1924 [1]

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaset-i Aliyesine

Meb'usluk vazife-i teşriiyesine başlıyacağımdan İkinci Ordu Müfettişliğinden affimi arz ve istirham eylerim Efendim.

Ankara Meb'usu
Ali Fuat

Efendiler, meb'usluktan istifa ettiğini, Meclis Riyasetine bildirmiş olan, Refet Paşa'nın da, istifanamesinin Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar merasimini müteakıp, Bursa ve Karadeniz sevahili ile Erzurum havalisinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra Teşrinievvelin 18'inci günü Ankara'ya avdet etmiştim. Birçok meb'us arkadaşlar vesaire tarafından istikbal olunmuştum. Bu meyanda Ankara'da bulunan Rauf, Adnan beyleri görmemiştim. Halbuki, izhar-ı iğbirar gibi telâkkisi pek mümkün olan bu tarz-ı hareketlerine intizar etmiyordum.

Efendiler, bir komplo, karşısında bulunduğumuzda, bir saniye dahi tereddüt etmedim.

Bu vaziyet ve manzara, şöyle tahlil ve mütalea olunabilirdi : Bir sene evvelden, Rauf Bey'in Heyet-i Vekile Riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa vesaire arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu

[1] 1934 basımında yanlışlıkla 1934'tür.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Genelkurmayda ilgili bölümlerce incelenmiş, bunların kabul edilip uygulanabilecek kısımları dikkate alınmış ve uygulanmış idi. Ancak, uygulanması devletin gücü dışında bulunan, ya da bir bilimsel değeri olmayıp kendi kuruntularına dayanan önerileri elbette dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılarından dolayı bir beğence [1] verilmesi de gerekli görülmemişti.

30 Ekim günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğinde Çankaya'ya çağırdım. Geç vakte değin bekledimse de, Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa'yı Ankara'ya gelişinde Rauf Bey karşılamış. Fuat Paşa Milli Savunma Bakanlığına uğradıktan ve kimi arkadaşlarla kısa görüşmeler yaptıktan sonra, Genelkurmay Başkanlığına gitmiş; bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken de Fevzi Paşa'nın emir subayına şu kâğıdı bırakmış :

30.10.1924

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Katına

Milletvekilliği görevime başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliği görevinden bağışlanmamı saygı ile dilerim efendim.

Ankara Milletvekili
Ali Fuat

Baylar, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmiş olan Refet Paşa'nın da çekilme yazısını Rauf Bey'in geri aldırdığını öğrenmiştim.

Dumlupınar'da yapılan törenden sonra Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında bir buçuk ay süren bir gezi sonunda, Ekimin 18'inci günü Ankara'ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaşlar ve başkaları beni karşılamışlardı. Karşılayanlar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan beyleri görmemiştim. Oysa, dargınlık belirtisi sayılabilecek böyle davranışlarını beklemiyordum.

Baylar, bir komplo karşısında bulunduğumuzda hiç duraksamadım.

Bu durum ve görünüş şöyle incelenip irdelenebilirdi : Bir yıldan beri, yani Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildiğinden beri, Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir düzen düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak gerekli görül-

[1] takdirname.

maksatla, Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine tayin olunduktan sonra, sabık kumandanlığı mıntıkası olan, şark vilâyetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfian İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik dahilindeki kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene, ordular üzerinde kendi nokta-i nazarlarına göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerinde kazandıklarına zahip oldular. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete imale için çalıştılar.. Bu bir sene zarfında, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin lâğvı gibi icraatımız, müşterek tertip sahiplerini daha ziyade biribirine takrip ederek müşterek harekete saik oldu. Harekete, politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, münasip an ve fırsata müterakkıp idiler. Siyasî sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi addediyorlardı. Filhakika, Rauf Bey ve emsali, Fırka içinde muhafazasına muvaffak oldukları vaziyetleri ile Meclisin tatil devrine tesadüf eden aylarda, aza üzerinde ve yeni intihapta muvaffak olamıyan, ikinci grup mensupları vasıtasiyle, bütün memlekette, milleti aleyhimizde ifsat için çalışmak fırsatına malik oldular. Memleket dahilinde bazı hafi teşkilât ve teşebbüsata da geçtiler. İstanbul'da, Vatan, Tanin, Tevhidiefkâr ve Sontelgraf ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan Toksöz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize bir anonim taarruza geçtiler. Memlekette umumî bir teşettüt-i efkâr hâsıl ettiler. Hakkâri mıntıkasında, ordumuzla Nastûri tedibatı yapmakta olduğumuz bir sırada, İngiltere dahi hükûmete bir ültimatom verdi. Meclisi fevkalâde olarak içtimaa davet ettim.

İngiltere'nin, ültimatomuna, malûm olduğu veçhile cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, bahsettiğimiz zevat, bu müşkül anda, bir ecnebi devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de, bize, taarruz ve hücum ederek hedeflerine sühuletle vâsıl olabileceklerini tahayyül ettiler. Muharebeye hazır ve âmâde bulundurmağa mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktiyle hazzetmediklerini ifade eyledikleri, politika sahasına şitap ettiler.

İçtima etmiş olan Mecliste, ortaya atılan bir mesele de, bu şitabı tacil edecek mahiyette idi. Filhakika, meb'uslardan Hoca Esat Efendi, 20 Teşrinievvel 1924 tarihli takririyle, mübadele ve iskân-ı muhacirine ait ve leylî mekteplere ne kadar meccanî talebe alındığına ve nerelerde iptidaî mektepler açıldığına dair birtakım sualleri ait oldukları vekillerden soruyordu. Bu suallerin, şamil olduğu hususat, cidden milleti alâkadar eden mesail idi. Bu meseleler, vekilleri tenkit etmek

müştür. Bu amaçla, Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine atandıktan sonra eskiden komutanlık yaptığı bölge olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da siyasayı sevmediğini ve yaşamını askerlik görevine adamak istediğini ileri sürdü ve aşaması yükseltilerek İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişliğe bağlı kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu düzende kendilerine katılabileceklerini umdular. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendilerince kazandıklarını sandılar. Çekilmeden önceki kimi komutanları kendileriyle birlik olmaya çekmek için çalıştılar. Bu bir yıl içinde, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması gibi işlerimiz, ortaklaşa düzen kuranları birbirine daha çok yaklaştırdı ve birlikte çalışmalarına yol açtı. Eyleme, siyasa yolundan geçeceklerdi. Bunun için uygun zaman ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasa alanındaki ve ordudaki hazırlıklarını yeter görüyorlardı. Gerçekten Rauf Bey ve benzerleri parti içinde sürdürmeyi başardıkları durumlarıyla, Meclisin dinlenme dönemine rastlayan aylarda milletvekilleri üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup üyeleri aracılığı ile bütün yurtta, ulusu bize karşı kışkırtmak için çalışmak fırsatını elde ettiler. Ülke içinde bırtakım gizli örgütler kurmaya ve girişimler yapmaya da başladılar. İstanbul'da *Vatan*, *Tanin*, *Tevhidi Efkâr*, *Son Telgraf* ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey'in çıkardığı *Toksöz* gibi gazetelerle işbirliği yaptılar. Bu gazetelerle bize karşı imzasız saldırıya giriştiler. Kamuoyunda, ülkede genel bir kargaşa yarattılar. Hakkâri bölgesinde Nasturi ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de hükümetimize bir ültimatom verdi. Meclisi olağanüstü olarak toplantıya çağırdım.

İngiltere'nin ültimatomuna bildiğiniz biçimde yanıt verdik. Savaş olasılığını göze aldık. İşte, söz konusu ettiğimiz kişiler, bu çetin günlerde, bir yabancı devletin bize saldırabileceği günlerde kendilerinin de bize saldırarak ereklerine kolaylıkla ulaşabilecekleri kuruntusuna kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya zorunlu oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri siyasa alanına koştular.

Toplanmış olan Mecliste ortaya atılan bir sorun da, onların bu koşuşlarını çabuklaştıracak nitelikte idi. Gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 günlü önergesiyle, göçmenlerin değiştirilme ve yerleştirilmesi; yatılı okullara parasız olarak alınan öğrenci sayısı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında birtakım soruları, ilgili bakanlardan soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler gerçekten ulusu ilgilendiren sorunlardı. Bu sorunlar bakanları,

için pek müsait idi. Bilhassa, mübadele ve iskân işlerinde herkesi meşgul eden noktalar bariz idi. Bizzat ben dahi seyahatim esnasındaki meşhudatımla, mübadele ve iskân işlerinin suret-i cereyanından şikâyet etmiş ve Ankara'ya avdetimde bu vekâletin lâğviyle, bütün hükûmet vesaitinin bu hususta alâka ve faaliyetini temin edecek bir şekli, hükûmete teklif etmiş idim; bunda mutabık kalmıştık. Bu husus dahi, taarruza geçeceklerin bu zeminde, çok taraftar kazanmaları ihtimalini takviye etmekte idi.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra, tedbirini bulmakta müşkülât olmadı. Bıraktığımız noktadan itibaren vaziyeti safha safha arzedeyim.

Komploya karşı suret-i hareketimiz

Hoca Fsat Efendi'nin, sual takriri 27'de yani Karabekir Paşa'nın istifasının ferdasında istizaha kalbedilmişti. Fuat Paşa'nın istifanamesinin tarihi olan 30 Teşrinievvel günü Mecliste istizah başlamıştı.

Bu günün akşamı, yemeğe intizar ettiğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başvekil İsmet ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım paşalar geldi.

Çok kısa bir müdavele-i efkâr komploya karşı suret-i hareketi takarrür ettirdi.

Derhal telefonla, meb'us bulunan, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinden, meb'usluktan istifa ettiğini, Meclis Riyasetine bildirmesini rica ettim. Bu fikrini evvelce Müdafaa-i Milliye Vekiline bildirdiğine zaten muttali olduğum Paşa, ricamı derakap is'af etti. Meb'us olan kumandanlara da şu şifre telgrafı çektim :

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine
K. O. 1 K. İzzettin » »
K. O. 2 K. Ali Hikmet » »
K. O. 3 K. Şükrü Naili » »
K. O. 5 Fahrettin » »
K. O. 7 Cafer Tayyar » »

Şifre makine başındadır.

1 — Bana olan itimat ve muhabbetinize istinaden gördüğüm ciddî lüzum üzerine derhal meb'usluktan istifanamenizi, telgrafla Meclis Riyasetine bildirmenizi teklif ederim. Mühim olan vazife-i askeriyenize bilâkaydüşart hasr-ı mevcudiyet etmek, sebebi, şayan-ı kayıttır.

2 — Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri aynı lüzuma mebni teklifim üzerine istifanamesini vermiştir.

3 — Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, K. O. 1 İzzettin, K. O. 2 Ali Hikmet, K. O. 3 Şükrü Naili, K. O. 5 Fahrettin, K. O. 7 Cafer Tayyar paşalar hazeratına yazılmıştır.

eleştirmek için çok elverişli idi. Özellikle, göçmen değiştirme ve yerleştirme işlerinde herkesi düşündüren noktalar apaçık belliydi. Ben kendim de, yaptığım gezi sırasındaki gördüklerime dayanarak değiştirme ve yerleştirme işlerinin gidişinden yakınmış ve Ankara'ya dönüşümde bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve hükümetin bütün araçlarıyla bu konuda ilgi ve çalışmasını sağlayacak bir yol tutulmasını hükümete önermiştim; bu önerimi de hükümet kabul etmiş idi. Bu konu bile, saldırıya geçeceklerin bu işte çok yandaş kazanabilecekleri görüşünü pekiştirmekte idi.

Baylar, komployu öğrendikten sonra, önlemini bulmakta güçlük çekilmedi. Bıraktığımız yerden başlayarak durumu evre evre anlatayım.

Komploya karşı aldığımız tedbirler

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 Ekimde, yani Karabekir Paşa'nın müfettişlikten çekilişinin ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın çekilme yazısının tarihi olan 30 Ekim günü Mecliste gensoru görüşmeleri başlamıştı.

O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Ama, Başbakan İsmet Paşa ile Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa geldi.

Çok kısa bir görüşme sonunda komploya karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Hemen, milletvekili de olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'nden, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmesini telefonla rica ettim. Bu düşüncesini daha önce Milli Savunma Bakanına bildirdiğini aslında öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Milletvekili olan komutanlara da şu şifre teli çektim :

Şifre tel, makine başındadır. 30.10.1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Hazretleri'ne
İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Hazretleri'ne
Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa Hazretleri'ne
Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Hazretleri'ne
Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

1 – Bana olan güven ve sevginize dayanarak, gördüğüm önemli gerekseme üzerine hemen milletvekilliğinden çekilmenizi, telle Meclis Başkanlığına bildirmenizi öneririm. Gerekçe olarak, önemli olan askerlik görevine kayıtsız, koşulsuz bütün varlığınızla bağlanmak istediğinizi belirtmeniz yerinde olur.

2 – Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri de, görülen gereksemeye dayanarak, önerim üzerine çekilme yazısını vermiştir.

3 – Üçüncü Ordu Müfettişi, Cevat, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin, İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet, Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili, Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin, Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar paşalara yazılmıştır.

4 — Telgraf başında keyfiyetten haberdar etmenize muntazırım.

30/10/1924 Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Efendiler, 30/31 Teşrinievvel sabahına kadar, Birinci Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa'dan İzmir'den; İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'dan Karesi'den; Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa'dan Pangaltı'dan; Beşinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'dan Adana'dan; makina başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfiyen ve derakap tatbik olunduğu bildirildi.

Efendiler, bu güzide kumandanların, bu vesile ile de, hakkımda gösterdikleri büyük emniyet ve itimada burada teşekkür etmeği bir vazife addederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile, Yedinci Kolordu Kumandanının Diyarbekir'den verdikleri cevaplar aynen şunlar idi :

Müfettiş Paşanın cevabı :

Diyarbekir, 30/10/1924

Ankara'da Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine

Zât-ı fahimanelerine karşı olan itimat ve muhabbetimden emin bulunmalarını arzeyler ve ancak böyle bir vazife-i vataniyeden müstacelen feragatle millet ve daire-i intihabiyem nazarında mes'ul ve muatep tutulmamaklığım için emir buyurulan istifayı icap ettiren esbabın tavzihine müsaade-i devletlerini hürmetle istirham eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu kumandanının cevabı :

Diyarbekir, 30/10/1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 — Zât-ı Sâmi-i Riyasetpenahilerine karşı perverde eylediğim hürmet ve muhabbete itimat buyurulmasını rica ederim.

2 — Bu dakikada daire-i intihabiyemle hiçbir istişarede bulunmadan teklif-i fahimanelerini kabul etmekliğim nazar-ı millette mes'ul olmaklığımı mucip olabilir.

3 — Menafi-i vatan ve millet meb'usluktan derhal istifamı icap ettiriyorsa karar-ı kat'î verebilmekliğim için vaziyetten tenvir buyurulmaklığımı arz ve istirham ederim Efendim.

K. O. 7 Kumandanı
Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, hakkımdaki itimat ve muhabbet temin olunduktan sonra, daire-i intihabiyelerine karşı vaziyetlerinden bahsolunmakta ve teklifimin sebebi sorulmaktadır.

4 – Makine başında, durumu bildirmenizi bekliyorum.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Baylar, 30/31 Ekim sabahına değin, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'dan, İzmir'den; İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan, Balıkesir'den; Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'dan, Pangaltı'dan; Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'dan, Adana'dan makine başında aldığım yanıtlarda, önerimin olduğu gibi ve hemen uygulandığı bildirildi.

Baylar, bu seçkin komutanların bu nedenle de, bana karşı gösterdikleri büyük inan ve güvene burada teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile Yedinci Kolordu Komutanının Diyarbakır'dan verdikleri yanıtlar olduğu gibi şunlardı:

Müfettiş Paşa'nın verdiği yanıt :

Diyarbakır, 30.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretleri'ne

Yüksek kişiliğinize karşı olan güvenime ve sevgime inanmanızı saygı ile dilerim. Ancak, böyle bir yurt görevinden ivedilikle çekilerek ulusa ve seçim bölgeme karşı sorumlu ve kınanacak duruma düşmemekliğim için çekilmemi gerektiren nedenlerin açıklanmasına yüce buyruklarınızı saygıyla rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Komutanının verdiği yanıt :

Diyarbakır, 30.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

1 – Siz yüce Cumhurbaşkanına karşı beslediğim saygı ve sevgiye güvenilmesini rica ederim.

2 – Bu dakikada, seçim bölgemle hiç görüşmeden, yüksek önerinizi kabul etmekliğim, beni ulus gözünde sorumlu duruma düşürebilir.

3 – Yurdun ve ulusun çıkarları, milletvekilliğinden hemen çekilmemi gerektiriyorsa, kesin karar verebilmekliğim için durum üzerinde aydınlatılmamı saygı ile dilerim efendim.

Yedinci Kolordu Komutanı
Cafer Tayyar

Her iki telyazısında, bana karşı olan güven ve sevgi üzerine inanca verildikten sonra, seçim bölgeleri halkına karşı olan durumlarından söz edilmekte ve önerimin nedeni sorulmaktadır.

Verdiğim cevabı aynen arzedeyim :

Makine başında şifre : 31/10/1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine
K. O. 7 K. Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

Kumandanların meb'us bulunmaları orduda ve emr-i kumandada matlup inzıbat ile gayr-i kabil-i telif olduğuna kanaat hâsıl olmuştur. Birinci ve İkinci Ordu müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek Meclise avdetle orduları münasip görülmiyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu mütaleayı teyit eder. Daire-i intihabiyeniz halkı ordunun selâmet-i inzıbatı için ita buyuracağınız karardan elbette memnun olur. Sabık iş'arıma nazaran kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

Bu iş'arıma Cevat Paşa'nın cevabı şudur :

Makine başında Diyarbekir, 31/10/1924

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Emir ve kumandada matlup inzıbat ile gayr-i kabil-i telif olduğundan kumandanların meb'us bulunmamaları hakkındaki kanaat-i Riyasetpenahilerine bütün kalbimle iştirak eder ve hîn-i intihapta affımı hakipay-i fahimanelerinden istirhamımın da bu kanaate matuf idüğünü arzeylerim. Ancak bugün makam-ı fahimanelerinden verilen bir emir ile meb'usluktan istifanın tahmin-i devletleri veçhile millet ve daire-i intihabiyemce iyi görülmiyeceğine kaniim ve bu kanaatle hiç de münasip görmediğim şu mühim zamanda ordudan ayrılmıya muztar kalacağımı düşünerek müteellim olduğumu arzeylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra, vaziyeti anlamış ve teklifimin lâzimüttatbik olduğuna kani olarak, derhal, meb'usluktan istifa eylemiştir. Müşarünileyhin, ihdas edilmek istenilen vaziyetlerle hiçbir temas ve alâkası olmadığı bizce de tahakkuk etmiştir. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini filân gün ve filân saatte gibi tasrihatla birçok kumandanlara ve bu meyanda Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu iş'ar Diyarbekir'de iken teklifimin sebeb-i hakikisini anlamakta tereddüdü mucip olmaktan başka bir tesir yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa da bu cevabı verdi :

Makine başında Diyarbekir, 31/10/1924

Ankara'da : Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Meb'usluk ve kumandanlık sıfatlarından birinin şahsımızdan nez'i lüzumu tensip buyurulduğu takdirde vezaif-i milliyenin en muhteremi addeylediğim vazife-i teşriiyeyi ifayı tercih eylemekte olduğumu hürmetlerimle arzeylerim Efendim.

K. O. 7 Kumandanı Mirliva
Cafer Tayyar

Verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunayım :

Makine başında, şifre : 31.10.1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Komutanların milletvekili de olmalarının, orduda ve komuta işlerinde beklenilen düzenbağı ile bağdaşamadığı kanısına varılmıştır. Birinci ve İkinci Ordu Müfettişlerinin görevlerinden çekilip Meclise dönerek orduları, elverişsiz bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü pekiştirir. Seçim bölgeniz halkı, ordu düzenbağının esenliği için vereceğiniz karardan elbette kıvanç duyar. Daha önce yazıldığı üzere kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Bu telime Cevat Paşa'nın verdiği yanıt şudur :

Makine başında Diyarbakır, 31.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Komuta işlerinde beklenilen düzenbağı ile bağdaşamayacağı için komutanların milletvekili olmamaları yolundaki yüksek görüşlerinize bütün gönlümle katılır ve seçim sırasında bu görevden bağışlanmamı yüksek kişiliğinizden dilemekliğimin de bu inançtan ileri geldiğini bildiririm. Ancak, bugün yüce katınızdan verilen bir buyrukla milletvekilliğinden çekilmenin, sizlerin de kestirebileceğiniz üzere, ulusça ve seçim bölgemce iyi görülmeyeceğine inanıyorum. Bu inançla, hiç de elverişli görmediğim şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu bilgilerinize sunarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra durumu anlamış ve önerimin uygulanması gerektiğine inanarak, hemen milletvekilliğinden çekilmiştir. Kurulmak istenilen düzenlerle Paşa'nın hiçbir ilişkisi olmadığı bizce de anlaşılmıştır. Gerçi Kâzım Karabekir Paşa, müfettişlikten çekildiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla birçok komutanlara ve bu arada Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu bildiriş, Diyarbakır'da bulunduğu sırada, önerimin gerçek nedenini anlamakta Paşa'yı duraksatmaktan başka bir etki yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa'nın verdiği yanıt da şudur :

Makine başında Diyarbakır, 31.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Milletvekilliği ve komutanlık sanlarından birinin bizden alınması gerekiyorsa ulusal görevlerin en önemlisi saydığım yasama görevini yeğlemekte olduğumu saygılarımla bilginize sunarım efendim.

Yedinci Kolordu Komutanı
Tuğgeneral
Cafer Tayyar

Komplo tertip edenlerin Meclise ve efkâr-ı umumiyeye karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı

Efendiler, meb'us olan Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi ve kumandanlar, orduda siyasetle alâkadar unsur bulunmasındaki mahzuru takdir ederek, bu baptaki telkifimi hüsn-i telâkki ve bana fiilen itimatlarını izhar ettikten sonra Cevat ve Cafer Tayyar paşaların müfettişlik ve kumandanlıkta kalmaları caiz görülemezdi. Binaenaleyh derhal askerî vazifelerine hitam verildi. Yerlerine icap edenler tayin ve keyfiyet Müdafaa-i Milliye Vekâletince umum orduya tamimen tebliğ olundu.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşalara, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından bir emir tebliğ olunarak, yerlerine tayin olunan zevata vezaif-i askeriyelerini alelûsul devr ü teslim ve inba ettikten sonra Meclise dahil ve vazife-i teşriiyelerini ifaya mezun olabilecekleri bildirildi. Bu husus Başvekil tarafından Meclis Riyasetine de resmen bildirildi.

Meclise girmiş olan, Kâzım Karabekir ve Fuat paşalar, Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa vazife-i askeriyesini hitama erdirmek üzere, tekrar Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan gelecek olan halefine intizaren Meclis haricinde kalmağa mecbur edildi. Meb'usluklarını muhafaza etmek istiyen iki kumandanın ordu ile alâkası kat'olundu. Bu suretle komplo tertip edenlerin Meclise ve efkâr-ı umumiyeye karşı, ordu ile yapmak istedikleri blöf, meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Teşrinisani 1924 günü Meclisin ikinci içtima senesi idi.

Bu münasebetle, celseyi, ben küşat ettim. Mutat nutkumu irat eyledim. Ben, riyaset kürsüsünü terkettikten sonra; Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili paşaların istifanameleri ve Başvekil Paşa'nın, orduda kumanda tebeddülüne ait 31/10/1924 tarihli tezkeresi sıra ile okundu. Meclis, 5 Teşrinisani günü içtima etmek üzere, celse tatil edildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Teşrinisani 1924 tarihli bir tezkere ile Meclis Riyasetine müracaat ederek, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin, kendisini Meclise iltihaktan menettiğinden şikâyet etti. 5 Teşrinisani günü, Mecliste okunan bu tezkerede, Kâzım Karabekir Paşa, diyordu ki: «İstifamdan beş gün sonra [30/10/1924 cuma günü akşamı geceleyin] Müdafaa-i Milliye Vekilinin Sarıkamış'tan gelecek olan asilin vüruduna kadar beni Meclise iltihaktan alıkoymak istiyen bir tebliğini aldım.» Tezkere, şu cümle ile hitam buluyordu. «Maamafih bu hususta, salâhiyettar olan Meclisi-i âlinin kararına intizar eylediğimi arzeylerim.»

Baylar; milletvekili olan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, orduda siyasayla uğraşan kimselerin bulunmasındaki sakıncayı anlayıp bu yoldaki önerimi iyi karşıladıktan ve bana karşı güvenlerini eylemli olarak gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülemezdi. Bunun için, hemen askerlik görevlerine son verildi. Yerlerine gerekenler atandı ve durum Milli Savunma Bakanlığınca bütün orduya bildirildi.

Komplo kuranların Meclise ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri gösteri

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşalara Milli Savunma Bakanlığınca bir buyruk verilerek yerlerine atanan kişilere askeri görevlerini, yöntemine göre devir ve teslim edip sonucunu bildirdikten sonra, Meclise girebilecekleri ve yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu durum, Başbakanlıkça Meclis Başkanlığına da resmi olarak bildirildi.

Meclise girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat paşalar Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa, askerlik görevini sona erdirmek üzere yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, yerine atanan Sarıkamış'tan gelecek olan komutanın göreve başlayışına değin Meclis dışında kalmak zorunda bırakıldı. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın ordu ile ilgisi kesildi. Böylece, komplo kuranların Meclise ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf ortaya çıkarıldı.

Baylar, 1 Kasım 1924 günü Meclisin ikinci toplantı yılı olması dolayısıyla oturumu ben açtım. Yöntem gereğince söylevimi verdim. Ben, başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra, Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili paşaların (milletvekilliğinden) çekilme yazıları ve Başbakan (İsmet) Paşa'nın ordudaki komuta değişikliği ile ilgili 31.10.1924 günlü yazısı sıra ile okundu. Meclis, 5 Kasım günü toplanmak üzere oturuma son verildi.

Baylar Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 günlü bir yazı ile Meclis Başkanlığına başvurarak, Milli Savunma Bakanlığının kendisinin Meclise katılmasını yasakladığından yakındı. 5 Kasım günü Mecliste okunan bu yazıda, Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki : "Çekilme yazısını verişimden beş gün sonra [30.10.1924 cuma günü geceleyin][1] Milli Savunma Bakanının, asıl olarak atanan komutanın Sarıkamış'tan gelişine değin beni Meclise katılmaktan alıkoymak isteyen bir yazısını aldım." Yazı şu cümle ile sona eriyordu : "Bununla birlikte bu konuda yetkili olan Yüksek Meclisin kararını beklediğimi saygı ile bildiririm."

[1] Köşeli ayraçlar, aslında bulunmaktadır,

Kâzım Karabekir Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâletine de aynı tarihte bir tezkere yazarak, «devir ve teslim vesilesiyle gayr-i muayyen bir müddet için vazife-i teşriiyeye devam etmemekliğim tebliğ buyuruluyor», «istifa ettiğim gün, asile intizar bahsi ileri sürülmemişti». «Beş gün sonra bilmem neden böyle bir vesile ihdas buyuruldu», «Meclise iltihak ettikten sonra velev muvakkat bir surette olsun tekrar bir vazifeyi kabul, hem arzuma, hem de Büyük Millet Meclisinin kararına mütevakkıf olduğundan keyfiyeti mezkûr Meclis Riyasetine yazdığımı arzeylerim..»

Efendiler, «ordumuzun teali ve takviyesi için» lâyihalar takdim ettiğinden bahseden ve onlar nazar-ı dikkate alınmadığından «teessür ve ye'sim fevkalâdedir» diyen sabık müfettiş paşa, memleketin üçte birine şamil koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve ordunun teali ve takviyesi nokta-i nazarından esas olan inzıbatı ne derece muhil bir hareket olduğunun farikı görünmüyor. Nazar-ı dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve lâyihalariyle yapamadığı işi devletin bir ültimatom aldığı ve ondan dolayı fevkalâde olarak topladığı Mecliste yapmağa kalkıştığını dermeyan eden müfettiş paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlariyle beraber pek namünasip bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi nümunesi gösterdiğini anlamak istemiyor..

Ordumuzun, tealisi için, fikir ve mütalealarının takdir görmediğinden muğber olan zat; vezaif-i askeriyenin devr ü tesliminin kanunî bir vazife olduğunu, ordunun selâmet-i idare ve inzıbatı için onu yapmağa mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor..

Uhdesindeki vazife-i askeriyenin hitam bulduğunu, Meclise resmen bildirecek makamın, ona vazife-i askeriye vermiş olan makam olmak tabiî bulunduğunu nazar-ı dikkate almıyor..

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Riyasetine olan tezkeresini müteakıp Başvekilin bir tezkeresi ve iki melfufu da okundu.

Başvekil Paşa; Karabekir Paşa'nın, Müdafaa-i Milliye Vekâletine olan müracaatini ve Vekâletin ona verdiği cevabı aynen Meclise arzediyordu.

Müdafaa-i Milliye Vekili, Kâzım Karabekir Paşa'nın, bütün müddeayat ve mütaleatının doğru olmadığını izah ettikten sonra ona «ordu müfettişliğine ait vezaif ve mahrem vesaikın bizzat» halefine devr ü teslim ve inbasını tekrar teyit ve emrediyordu.

Acaba, bu son ihtardan sonra, sabık müfettiş paşa, anlamış mıdır ki, vatanın müdafaası için ordusuna müteallik mühim va-

Kâzım Karabekir Paşa, o gün Milli Savunma Bakanlığına da yazdığı bir yazıda : "Görevi devir ve teslim gibi bir nedensi ile belirsiz bir süre yasama görevime başlamamaklığım bildiriliyor". "Çekildiğim gün, yerime atanan komutanı beklemek, söz konusu edilmemişti". "Beş gün sonra, bilmem niçin böyle bir nedensi ortaya çıkarıldı?" Meclise katıldıktan sonra, geçici de olsa, yeniden bir görevi kabul etmek, hem kendi isteğime hem de Büyük Millet Meclisinin kararına bağlı olduğundan durumu Meclis Başkanlığına yazdığımı bilginize sunarım..." diyordu.

Baylar, "ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için" tasarılar sunduğundan söz eden ve onlar dikkate alınmadığı için "üzüntüm ve umut kırıklığım çok büyüktür" diyen eski Müfettiş Paşa, ülkenin üçte birine yaygın koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir yazı ile başsız bırakmanın ne denli hafif ve ordunun yükseltilip güçlendirilmesi bakımından temel olan düzenbağını ne kertede bozucu bir davranış olduğunu kavramış görünmüyor. Dikkate alınmadığını savladığı rapor ve tasarılarıyla yapamadığı işi; devletin bir ültimatom aldığı ve bundan dolayı olağanüstü toplantıya çağırdığı Mecliste yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi davranan arkadaşlarıyla birlikte, pek elverişsiz bir zamanda, orduya ne kötü bir kargaşa örneği gösterdiğini anlamak istemiyor.

Ordumuzun yükselmesi için ileri sürdüğü düşünce ve görüşlerinin beğenilmemesine gücenen kişi, askerlik görevini devir ve teslim etmenin yasal bir görev olduğunu; ordu yönetiminin ve düzenbağının esenliği için bu görevi yapmak zorunda olduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askerlik görevinin sona erdiğini Meclise resmi olarak bildirecek katın, ona askeri görevi veren makam olması gerektiğini dikkate almıyor.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Başkanlığına sunduğu yazıdan sonra Başbakanın bir yazısı ile iki eki de okundu.

Başbakan Paşa, Karabekir Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığına yaptığı başvuruyu ve Bakanlığın buna verdiği yanıtı, olduğu gibi Meclise sunuyordu.

Milli Savunma Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa'nın ileri sürdüğü düşünce ve savların doğru olmadığını açıkladıktan sonra ona : "Ordu Müfettişliği ile ilgili görevleri ve gizli belgeleri", yerine atanan komutana kendisinin teslim etmesi ve sonucunu bildirmesi buyruğunu yineliyordu.

Acaba bu son uyarmadan sonra, eski Müfettiş Paşa anlamış mıdır ki, yurdun savunması için ordusuyla ilgili önemli görevi ve

zifeyi, mahrem vesaikı devlet onun şahsına emniyet ve teslim etmiştir. Onları, devlete, şahsan mes'ul olacak, halefi gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır; ağır muamele-i kanuniyeyi müstelzimdir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclise bir an evvel iltihak ettirmekte istical edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı, Meclise bir an evvel iltihak ettirmekte, istical edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Dersim Meb'usu) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Karesi Meb'usu) : «Meclise iltihak eden bir arkadaşı, bir azayı müzakereye iştirakten herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?» diye hitap ve itaba başladı.

Muhterem meb'us, fikir arkadaşını bir an evvel Mecliste faaliyete geçirebilmek için, kanun kuvvetini, onun kahhar kudretini ve o kuvvet ve kudreti istimâl için, Meclis-i âlinin ve milletin emniyet ve itimadına mazhar olmuş insanların azim ve kararlarında ne derece kat'î olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın beyanatı, bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan müzakere kapandı Paşalara; verilen evamir harfiyen tatbik ettirildi.

Hükûmet musademeyi açıktan ve cepheden kabul etti

Meclis, umumî müzakeresine geçti. Mevzu-i bahs mesele (Mübadele İmar İskân Vekâletinden) istizah idi.

Başvekil İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu : «Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle muhtelif vekâletlere ait işlere temas ettiklerini gördüm. Hatta bazı hatipler, Başvekilin, devletin siyaset-i dahiliye ve hariciyesi hakkında ariz ve amik tafsilât vermesi arzusunu izhar buyurmuşlardır. Bu arzulara tamamen ve maalmemnuniye iktifa ediyorum. Mübadele vekili, Meclis-i âlinin ârâ ve tensibiyle Reis Vekilliğine intihap edilmiştir. Fakat bu münasebetle istizahın ehemmiyet ve şümulünün hiçbir suretle inkıta etmemesini teklif ederim. Ben, güzel (taktik)[1]i severim.»

Bu suretle, hükûmet, **sahnenin perdesini kaldırdı** ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını tatbik etmesini tacil etti. Hükûmet, musademeyi açıktan ve cepheden kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar hatip söz söyledi. Adliye ve Maarif vekilleri de beyanatta bulundular. Münakaşa beş saat neticesiz devam etti. İstizah müzakeresi ertesi güne talik edildi.

[1] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, II. Dönem - II. Toplantı yılı, 10. cilt, s. 28. sütun: 1'de «tahtıe» olarak geçer. (Arap harfli basım).

gizli belgeleri, devlet onun kendisine güvenip teslim etmiştir. Onları, devlete karşı sorumlu olacak ardılı gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine bırakıp teslim etmesi büyük bir suçtur; ağır yasal işlemlerin uygulanmasını gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclise bir an önce katılmasını isteyenler yaptığımız işlemi bozmaya çalışıyorlardı

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclise bir an önce katılması için ivedilik gösterenler, yaptığımız işlemi bozmaya çalışmaktan geri kalmadılar. Feridun Fikri Bey (Tunceli Milletvekili) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili): "Meclise katılan bir arkadaşı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye seslenmeye ve paylamaya başladı.

Sayın milletvekili, ülküdeşini bir an önce Mecliste çalışmaya başlatabilme çabasıyla yasa gücünü, onun ezici gücünü ve o gücü ve erki kullanmak için yüce Meclisin ve ulusun güven ve inancını kazanmış kişilerin dayanç ve kararlarında ne denli kesin olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konu üzerindeki görüşme kapandı. Paşalara verilen buyruklar, eksiksiz uygulatıldı.

Hükümet açıktan ve karşı karşıya savaşmayı kabul etti

Meclis, genel görüşmeye geçti. Görüşülecek sorun, "Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı[1]" ile ilgili gensoru idi.

Başbakan İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu öneride bulundu: "Birçok milletvekillerinin, onarım ve yerleştirme işleri üzerinde konuşmaktan daha çok, türlü ilişkilerle, çeşitli bakanlıkların işlerine değindiklerini gördüm. Dahası kimi milletvekilleri, Başbakanın devletin iç ve dış siyasası üzerinde enine boyuna ayrıntılı bilgi vermesini istemişlerdir. Bu isteklerin hepsini seve seve benimsiyorum. Mübadele Bakanı, yüksek Meclisçe uygun görülerek Başkan Vekilliğine seçilmiştir. Ama bundan dolayı, gensorunun önem ve kapsamının hiçbir bakımdan kısılmamasını öneririm. Ben, güzel 'taktik'i[2] severim."

Böylece hükümet **sahnenin perdesini kaldırdı** ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını oynamalarını çabuklaştırdı. Hükümet, açıktan ve karşı karşıya savaşmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Baylar, hükümetten yana ve karşıcıl olmak üzere otuza yakın milletvekili söz söyledi. Adalet ve Milli Eğitim bakanları da konuştular. Tartışma bir sonuç alınmaksızın beş saat sürdü. Gensoru görüşmesi ertesi güne bırakıldı.

[1] Göçmen Değiştirme Onarım ve Yerleştirme İşleri Bakanlığı.

[2] Karşı sayfadaki alt nota bakınız. Tahtıe : yanlışını çıkarma.

Ertesi günü, öğleden sonra saat 2 30'da müzakereye başlandı. İlk, kürsüye çıkan, Dahiliye Vekili ve Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep Bey oldu. Uzun izahat ve beyanatta bulundu. Muhalifler, yerlerinden, Recep Bey'e kısa tarizler yapıyorlardı.

Recep Bey, bir noktada, dedi ki : «Bazı gazeteler ve bazı zevat, diyorlar ki Ankara'da bir hükûmet varmış, Meclisin bütün tatil zamanında, memleketi, ne kadar kanunsuzluklar, ne kadar usulsüzlükler varsa, hep bunlarla idare etmiş.. Rivayete göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış, orada vekillerin yaptıkları kanunsuz hareketler mukayyet imiş.. Bir gün gelecekmiş; Meclis toplanacak ve orada hükûmeti hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterler muhteviyatı muvacehe-i millette hükûmetten sorulacakmış. İşte; o gün gelmiştir! O defterler muhteviyatını, huzur-ı millete döksünler!»

Feridun Fikri Bey, arkadaşları namına cemi sigasiyle cevap verdi : «Sırasında dökeceğiz!» dedi.

Recep Bey mukabele etti : «Dökünüz Efendim; bekliyoruz. Hükûmet, huzur-ı millette, sine-i mes'uliyeti daima küşade olarak karşınızdadır» dedi ve şu sözleri ilâve etti : «Memleketin iphama, iğlâka, vuzuhsuzluğa, tereddüde tahammülü yoktur. Açık vazife-i tenkit yapılmaksızın, âfakta, birtakım şüphe bulutlarının, her gün dolaştığını, fısıldıyarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu taze vücudun, hayatında muzır teşevvüşler varmış gibi göstermek, bu memlekete hıyanettir.» «Herkesin köşede, bucakta, koridorlarda, şurada burada, birtakım mevhum zunun-ı batıla ile efkârı iğlâk etmektense, bu herkese mütesaviyen küşade olan millet kürsüsünde gelip hakikatı söylemesi lâzımdır. Hakikat söylenmez ve yine bu mevhum telkinata devam edilirse, bu memleketin akıbeti ile kuvvetli ve samimi bir alâka olmadığına alâmet addedeceğim. Ben şahsan böyle addedeceğim ve zannederim, millet de böyle addedecektir. Bu kürsüye davet ediyorum.... Ta ki millet bilsin; hakikat ne taraftadır. Zan, vehim, isnat, itham ne taraftadır.»

Recep Bey'den sonra, aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi. Onlara da Ticaret Vekili Hasan Bey (Trabzon Meb'usu) ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar meyanında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Vekâletinden olan sual ve istizahın, hükûmetin heyet-i umumiyesine teşmilini muvafık bulmamakla

Ertesi günü, öğleden sonra saat 2.30'da görüşmelere başlandı. İlk sözü alan, İçişleri Bakanı ve Mübadele İmar ve İskân Bakanı Vekili Recep Bey oldu. Uzun bir açıklama yaptı. Karşıcıllar, oturdukları yerlerden, Recep Bey'e kısa sözlerle sataşıyorlardı.

Recep Bey konuşmasının bir yerinde dedi ki : "Kimi gazeteler ve kimi kişiler diyorlar ki, Ankara'da bir hükümet varmış; Meclisin bütün dinlenme döneminde, ülkeyi, ne kadar yasa dışı, kural dışı yöntemler varsa, hep bunlarla yönetmiş. Söylentiye göre, kimi arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada bakanların yaptıkları yasaya aykırı işler yazılı imiş. Bir gün gelecekmiş; Meclis toplanacak ve orada hükümeti hesaba çekeceklermiş. O zaman, o gizli defterlerde yazılı olan şeyler ulusun önünde hükümetten sorulacakmış. İşte o gün gelmiştir! O defterlerde yazılı olan şeyleri ulusun gözü önüne döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul takısı kullanarak yanıt verdi : "Sırasında dökeceğiz!" dedi.

Recep Bey yanıt verdi : "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükümet, ulusun önünde, her zaman, sorumluluk bağrı açık olarak, karşınızdadır." dedi ve şu sözleri ekledi : "Ülke, gizliliğe, kapalılığa, belirsizliğe, kararsızlığa dayanamayacak bir durumdadır. Açıktan açığa eleştiri görevi yapılmaksızın birtakım kuşku bulutlarının çevrende her gün dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyetinde, bu körpe varlığın yapısında dokuncalı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu ülkeye hainliktir." "Herkes, köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada birtakım kuruntudan[1] boş sanılarla kamuoyunu bulandırmaktansa, herkesin, kendilerine eşitlikle açık olan ulus kürsüsüne çıkıp gerçeği söylemesi gerekir. Gerçek söylenmez ve yine bu köksüz söylentiler sürdürülürse, (bunu yapanların,) bu ülkenin geleceği ile içten ve sağlam bir ilişkileri bulunmadığına belirti sayacağım. Ben kendim böyle sayacağım ve sanırım ki ulus da böyle sayacaktır. Bu kürsüye çağırıyorum... Gelin konuşun! Konuşun ki, gerçek ne yandadır; sanı, kuruntu, lekeleme, suçlama ne yandadır? Ulus bilsin!"

Recep Bey'den sonra, karşıcıl olarak konuşan birtakım kişiler dinlendi. Onlara da Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon Milletvekili) ve Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa yanıt verdiler.

Karşıcıl konuşmak isteyenler arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Bakanlığı ile ilgili soru ve gensorunun, bütün hükümeti kapsayacak biçimde genişletilmesini uygun

[1] mevhum.

beraber, Başvekil Paşa'nın bu hareketini civanmerdane buldu ve sözlerinin başında «Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükûmete hücum vaziyeti almıştır.» dedi.

Yunus Nadi Bey; «anlamadık!» dedi. Rauf Bey izah etti; dedi ki : «Münekkitler, hükûmete hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum.»

Rauf Bey, hatiplerin, ağır kelime kullanmamaları, hükûmeti küçük düşürecek şekilde ifadatta bulunulmaması gibi nâsıhane ve mülâyimane bir tavır ve tarz ile Feridun Fikri Bey'in teklifine temas ve onu müdafaa etti. Dersim Meb'usunun teklifi, bir «anket parlımanter» idi; «Meclis tahkikatı» heyeti teşkilinin müstacelen taht-ı karara alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in buna dair bir takriri ve bu takririn tayin-i esami ile reye vaz'ı için de Feridun Fikri Bey'le beraber daha 16 arkadaşının diğer bir takriri vardı.

Rauf Bey dedi ki : «Tetkik heyeti diye tercüme ettiğim bir heyetten bahis buyuruldu.» — Bahis buyuran Feridun Fikri Bey'dir — Rauf Bey sözüne şöyle devam etti :

«.... Vekiller böyle bir heyetin kabulünü, bu ane kadar güzide olan hissiyat-ı vataniye ve milliyeye karşı bir şaibe ve bir zillet diye telâkki ettiler.»

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti. «Biraz öyle» dedi. Rauf Bey tekrar devam etti.. «Hepimizin lâyuhti olmadığını kabul ederek arzediyorum ve bunun lâzım olduğunu, (...) ben de alâkadar olduğum için herkesten evvel, ben talep ediyorum.» dedi.

"Cumhuriyet" sözünü söylemeğe Rauf Beyin ağzı varmıyordu

Rauf Bey, söz söylerken, Meclise karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramağa ehemmiyet veriyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki : «Bu Meclis-i âlinin vazettiği kanunlara, bazı sıfat tecvih edilmiştir. (Koridor Kanunları) denilmiştir.»

Rauf Bey, Meclis-i âliye hürmet talep ediyordu.

Rauf Bey, Meclis-i âlinin cumhuriyeti ilân eden kanunu üzerine aldığı saygısız vaziyetin unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Meb'usu) : «Onu ilk önce, refik-i muhtereminiz Muhtar Beyefendi söylemiştir.» dedi. Bu söz, Rauf Bey'e istikamet-i kelâmını değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet, makam-ı riyasetin müdahale ve ihtariyle Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

bulmamakla birlikte, Başbakan Paşa'nın bu davranışını yiğitçe buldu ve sözlerinin başında : "Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükümete saldırıya geçmiştir." dedi.

Yunus Nadi Bey : "Anlamadık!" dedi.

Rauf Bey açıkladı, dedi ki : "Eleştiriciler hükümete karşı konuşurken, bilerek isteyerek hazırlanmışlar ve ona saldırıyorlar gibi görüyorum."

Rauf Bey, konuşanların ağır sözler kullanmamaları; hükümeti küçük düşürecek biçimde konuşulmaması gibi öğüt verircesine ılımlı bir durum takındıktan sonra, Feridun Fikri Bey'in önerisine değindi ve onu savundu. Tunceli Milletvekilinin önerisi, bir "Meclis soruşturması"[1] idi. Bir "Meclis soruşturması" kurulu kurulması için ivedilikle karar alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in bununla ilgili bir önergesi ve bu önergenin açık oya konulması için de Feridun Fikri Bey'le birlikte daha on altı arkadaşının başka bir önergesi vardı.

Rauf Bey : "İnceleme Kurulu diye anladığım bir kuruldan söz edildi." (söyleyen Feridun Fikri Bey'dir) dedikten sonra şunları ekledi : "... Bakanlar böyle bir kurulun kabulünü, şimdiye değin saygın olan yurtsal ve ulusal duygulara karşı bir leke ve bir aşağılama saydılar."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti : "Biraz öyle." dedi. Rauf Bey de : "Hepimizin yanılmaz olmadığımızı kabul ederek söylüyorum ve bunun gerekli olduğunu, (...) ben de ilgili olduğum için herkesten önce, ben istiyorum." dedi.

"Cumhuriyet" sözünü söylemeye Rauf Bey'in dili varmıyordu

Rauf Bey, söz söylerken, Meclise karşı çok saygılı olduğunu göstermek için de neden aramaya önem veriyordu. Bir yerini getirerek dedi ki: "Bu yüce Meclisin koyduğu yasalara kimi sıfatlar takılmıştır; 'koridor yasaları' denilmiştir".

Rauf Bey, yüce Meclise saygı gösterilmesini istiyordu.

Rauf Bey, yüce Meclisin cumhuriyeti kuran yasası karşısında, takındığı saygısız durumun unutulduğunu sanmış olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Milletvekili): "Onu ilk önce, sayın arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir." dedi. Bu söz, Rauf Bey'e, konuşma yönünü değiştirtti ise de, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. En sonu, başkanlığın işe karışması ve uyarması ile Rauf Bey'in konuşmasını sürdürmesi sağlandı.

[1] enquête parlementaire.

Rauf Bey, döndü dolaştı, nihayet, prensip meselesine dayandı. «Şiarımız, mesleğimiz, bilâkaydüşart, hakimiyet-i milliye esasıdır.» dedi.

Yunus Nadi Bey'in sadası işitildi : «Cumhuriyet!...»

Rauf Bey cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu suretle ikmal etti : «Hakimiyet-i milliyenin, yegâne tecelligâhı olan Büyük Millet Meclisi'dir.»

«Cumhuriyet» sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan) : «Cumhuriyet!...» dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmağa başladı. İhsan Bey müdahale etti : «İfade-i âliniz sarih değildir Rauf Beyefendi.» dedi.

Rauf Bey : «Sarihtir. Çok rica ederim İhsan Beyefendi.» İhsan Bey : «O kadar sarih değildir. Uzun zamandan beri zat-ı âlinizle anlaşamadık'» Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet hissiyle mütehassis bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan bahsederek ona dedi ki : «Beraet-i zimmet asıldır. Aksini ispat edemedikçe, bir tarafı su-i zan altında bulundurmak ve böyle ifade etmek doğru değildir.» İhsan Bey cevap verdi : «**Hakikati ifade etmiyen maznundan şüphe etmekte hâkim haklıdır.**» dedi.

Rauf Bey'le, İhsan Bey arasındaki bu muhavere biraz uzadı. Reis müdahale etti. Rauf Bey devam etti ve : «Teşkilât-ı Esasiye Kanununda, vekillerin vazife ve salâhiyeti hakkında bir kanun tedvini mevzu-i bahs idi. Bu tedvin edildi mi? Bunu sual ederim.» dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından tedvin olunması tabiî bulunduğuna nazaran, Rauf Bey, hükûmetten değil, kendisinin de aza olarak dahil bulunduğu Meclisten sual soruyordu.

Rauf Bey, Şûra-yi Devlet teşkilâtına temas ettikten sonra, «Men'-i Şekavet Kanunu tatbik edilmiş midir? Köy Kanunu tatbik edilmiş midir?» tarzında Dahiliye Vekilinden başlıyarak, Nafıa, Ticaret, Ziraat, Müdafaa-i Milliye, Adliye, Maarif vekillerine müteaddit sualler tevcih etti. Bütün bu suallerle, Rauf Bey'in; millet ve ordunun nazar-ı dikkatini celbetmek istediği anlaşılıyordu. Meselâ, Karadere ormanları hakkında bir muamele olduğunu matbuatta görmüş; o iş nasıl olmuş? ve «fedakâr ve kahraman ordumuzun, İstiklâl Harbi'ni müteakıp, hal-i seferden, hazara intikalinde, büyük bir intizam ve mekânet gösterdiğini işittik ve iftihar ettik. Fakat ondan sonra ibate, iaşe nokta-i nazarından, vaziyeti aynı derecede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu cihetten bizi tenvir buyurmalarını rica ederiz.» dedi.

Rauf Bey'in, bu sualinin, müşterek bir sual olduğu, kendi ifadesinden anlaşılıyor, «rica ederiz» diyor. Filhakika, bu sualin, o

Rauf Bey, döndü dolaştı, en sonu "ilke" sorununa dayandı : "Tutumumuz, yolumuz, sınırsız ve koşulsuz ulusal egemenlik ilkesidir." dedi.

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi : "Cumhuriyet!"

Rauf Bey yanıt vermedi. Başladığı cümleyi şöylece bitirdi: "Ulusal egemenliğin belirdiği biricik makam, Büyük Millet Meclisidir."

"Cumhuriyet!" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan) : "Cumhuriyet!" dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmaya başladı. İhsan Bey işe karıştı : "Sözleriniz açık değildir, Rauf Beyefendi!" dedi.

Rauf Bey : "Açıktır, çok rica ederim, İhsan Beyefendi." dedi. İhsan Bey de : "Pek açık değildir. Uzun süreden beri sizinle anlaşamadık!" dedi. Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet duygusu bulunduğundan, yargıçlık etmiş olduğundan söz ederek dedi ki: "Suçsuzluk temel ilkedir. Tersi tanıtlanamadıkça, yanlardan birini sanık gibi görmek ve onu sanık diye adlandırmak doğru değildir." İhsan Bey yanıt verdi.: **"Gerçeği söylemeyen sanıktan kuşkulanmakta yargıç haklıdır."** dedi.

Rauf Bey'le İhsan Bey arasındaki karşılıklı konuşma biraz uzadı. Başkan işe karıştı. Rauf Bey yine konuşmaya başladı : "Bakanların görev ve yetkileri ile ilgili bir yasa yapılması Anayasa' da söz konusu idi. Bu yapıldı mı? Bunu soruyorum ." dedi.

Baylar; yasaları Meclis yaptığına göre, Rauf Bey bu soruyu, hükümete değil, kendisinin de üye olarak içinde bulunduğu Meclise soruyordu.

Rauf Bey, Danıştay kuruluşuna değindikten sonra : "Haydutluğun ortadan kaldırılması ile ilgili yasa uygulanmış mıdır? Köy yasası uygulanmış mıdır?" diye İçişleri Bakanından başlayarak, Bayındırlık, Ticaret, Tarım, Milli Savunma, Adalet, Milli Eğitim bakanlarına çeşitli sorular sordu. Bütün bu sorularla Rauf Bey'in, ulusun ve ordunun dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Örneğin, Karadere ormanları ile ilgili bir işlem olduğunu basında görmüş; "O iş nasıl olmuş?" dedi. "Özverili ve yiğit ordumuzun, Kurtuluş Savaşından sonra, savaştan barışa geçişinde, büyük bir olgunluk ve düzen gösterdiğini işittik, göğsümüz kabardı. Ama, ondan sonraki yedirme giydirme işlerinde, durumun yine öyle düzenli olduğunu düşünüp kabul edebilir miyiz? Bu yönden bizi aydınlatmalarını rica ederiz." dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun ortak bir soru olduğu kendi sözünden anlaşılıyor. "Rica ederiz." diyor. Gerçekte bu sorunun,

güne kadar, orduların başında bulunan, iki ordu müfettişinin de iştirakiyle tertip edilmiş olduğuna hükmetmemek için bir sebep yoktur.

Rauf Bey, adliyede, teşkilâtın tahavvülü dolayısiyle vaki olan, tatbikatın, adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Maarif vekilinden de, tahsil-i iptidaî müddetinin kanuna mugayir olarak niçin azaltıldığının izahını talep etti.

Rauf Bey, İstanbul valisinin gece manevrasından, İstanbul'un emanetle idaresinin, halkın hukukuna tecavüz olduğundan da bahsettikten sonra;

Maarif Vekili Vasıf Bey ile matbuat arasında tekevvün eden bir hâdiseden ve bu münasebetle muallimlerden bahsederek dedi ki : «Muallim ordusunun, münevver ordunun şu veya bu tarafı tercih eder, takviye eder tarzda neşriyatta bulunmaları, doğru mudur?»

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyliyerek nutkunu şu cümle ile bitirdi : «**Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun.**»

Bu cümlenin, karşılandığı alkışlardan sonra, Dahiliye Vekili kürsüye çıktı. Gümüşane Meb'usu Zeki Bey ona takaddüm etmek daiyesinde bulundu. Vehbi Bey : «Efendim bu mesele vekillerin Meclisten istizahı oldu.» dedi. Riyaset, vekillerin hakk-ı kelâmına dair, nizamname-i dahiliy hatırlattı. Recep Bey de, gayet vâsi bir istizaha maruz bulunan vekillerin, nizamname ile müeyyet olan, söz söylemek haklarına, müsaade edilmediği takdirde, hakikatin tavazzuhuna yardım edilmemiş olacağını beyan ettikten sonra, tevcih olunan suallerden kendine ait bulunanlarına birer birer cevap verdi. Beyanatı sırasında : «Rauf Bey'in kürsüye bir vaz'ı nâsıhane ile çıktığını işaretle; bu Meclis, hiçbir vakit sükûn-ı tam ile hareket etmeğe mecbur ne bir mektep ve ne de bir fen akademisidir.» dedi. Rauf Bey'in kürsüde, bugün dahi vazıh olmadığına, anket ismini telâffuz etmiyerek Feridun Fikri Bey'in bir senelik mesaiye ait ve üç vekâlete şamil olan manasız, haksız, mantıksız, ve kanunsuz ve muvazene-i hükûmeti yıkan bir şekildeki «anket parlımanter» teklifini talep ettiğine, heyet-i umumiyenin nazar-ı dikkatini celbetti. Feridun Fikri Bey — yerinden — Recep Bey'in «mantıksızdır» dediğine itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey : «Geriye almıyorum Efendim; mantıksızdır, hakikat olduğu gibi ifade edilir; dedi.» Feridun Fikri Bey'in — «Mantıksız sözünü kabul etmiyorum» sözüne, Recep Bey cevap verdi : «Feridun Fikri Bey — dedi — siz daha ağır şeyleri kabul etmeğe alışkınsınız..»

o güne değin orduların başında bulunan iki ordu müfettişinin de katılmasıyla düzenlenmiş olduğu yargısına varmamak için bir neden yoktur.

Rauf Bey, adalet örgütündeki değişiklik dolayısıyla, yapılan uygulamanın adaleti sağlamak için en uygun yöntem ve biçim olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Milli Eğitim Bakanından da, ilköğretim süresinin yasaya aykırı olarak niçin azaltıldığının açıklanmasını istedi.

Rauf Bey, İstanbul Valisinin gece manevrasından, İstanbul'un "Eminlik[1]"le yönetilmesinin, halkın haklarına dokunduğundan da söz ettikten sonra; Milli Eğitim Bakanı Vâsıf Bey'le basın arasında çıkan bir olaydan ve bu vesile ile öğretmenlerden söz açarak dedi ki : "Öğretmen ordusunun, aydın ordunun, şu ya da bu yanı tutar ve destekler biçimde yayın yapmaları doğru mudur?"

Rauf Bey bunun doğru olmadığını söyleyerek söylevini şu cümle ile bitirdi : "**Tanrı yurdumu, ulusumu ve hepimizi korusun.**"

Bu cümlenin alkışlarla karşılanmasından sonra, İçişleri Bakanı kürsüye çıktı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, daha önce kendisinin konuşması gerektiği savında bulundu. Vehbi Bey : "Efendim, bu iş bakanların Meclisi sorguya çekmesi biçimine girdi." dedi. Başkanlık, bakanların söz hakkı ile ilgili iç tüzüğü hatırlattı. Recep Bey de, çok geniş bir gensoru karşısında bulunan bakanların, tüzük ile sağlanmış söz haklarını kullanmalarına izin verilmezse, gerçeğin belirmesine yardım edilmemiş olacağını söyledikten sonra, yöneltilen sorulardan kendisi ile ilgili bulunanlara birer birer yanıt verdi. Konuşması sırasında, Rauf Bey'in kürsüye bir öğütçü gibi çıktığını söyleyerek : "Bu Meclis, ne tam bir sessizlik içinde çalışmak zorunda olan bir okuldur, ne de bir bilim akademisidir." dedi. Rauf Bey'in kürsüde bugün bile açık konuşmadığına; "soruşturma" sözünü söylemeyerek Feridun Fikri Bey'in, üç bakanlığın bir yıllık çalışmalarına ilişkin yersiz, haksız, mantıksız, yasa dışı ve hükümet dengesini bozan "Meclis soruşturması" isteğini desteklemekte olduğuna Meclisin dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey, oturduğu yerden, Recep Bey'in "mantıksızdır" dediğine karşı çıktı. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey : "Geriye almıyorum efendim, mantıksızdır; gerçek, olduğu gibi söylenir." dedi. Feridun Fikri Bey'in : "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum." demesi üzerine Recep Bey şu yanıtı verdi : "Feridun Fikri Bey, dedi, siz daha ağır şeyleri kabul etmeye

[1] Eskiden İstanbul, Ankara gibi kentlerin belediye başkanlığı.

Daha ağır şeyler, Adliye Vekili Necati Bey tarafından tevcih edilmiş.. Feridun Fikri Bey, «adliye vekili sözlerini geri aldılar» dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak: «Sözlerimi geri almadım..» dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet, reis: «Rica ederim gürültüyü keselim!» dedi. Recep Bey, devam ettiği izahatında: «.. Birçok zevatta, defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış suallerden on, on beş tanesinin, tarhedilmesi fırsatını bulacağız. İşte, Efendiler, — dedi — defterlerin yavaş yavaş mebadisi çıkıyor.»

Recep Bey, Rauf Bey'in beyanatında kullandığı (taktik) e işaret ederek, dedi ki: Rauf Bey hem bütün bu sualleri soruyorlar ve hem de, «Asla bir mes'uliyeti veyahut ıskat gibi bir şeyi istihdaf etmiyorum» diyorlar. Bir istizah günü, millet kürsüsüne çıkan zat, ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hükûmeti tutmasını ister. Aleyhte ise ıskatını ister ve bunu açık ve sarahatle söylemek lâzımdır. «Yoksa Rauf Beyefendi'nin sözleri malâyaniden ibarettir.»

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir muhavereye yol açtı; «fakat tecavüz ediyorsunuz»; «siz de müdahale ediyorsunuz..» gibi sözler teati edildi. Nihayet Recep Bey, beyanatına devam ederek dedi ki: «Muhterem Efendiler, birtakım sualler soruyorlar.. Ahmet gelmiş midir? Kanun tatbik olunmuş mudur?

«Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü — böyle istizah yapılırken — hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek şeylere bir makam olamaz.» Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, neticede söylüyorum söylüyorum ama bir şey yoktur diyorlar. Böyle olunca malâyanidir ve gayesizdir. Vaziyetin tarifi budur.» Recep Bey sözlerine şu yolda devam etti: Çok dikkat ettim, Rauf Bey «Buraya çıktılar, sırası geldi, icap etti, başka bir tarif yaptılar, cumhuriyet kelimesini telâffuz edemediler.» «Muhterem, arkadaşlar — dedi — lâtife etmiyoruz. Büyük bir inkılâptan çıktık, münevver bir istikbale gidiyoruz. Bütün ahkâmı, bütün şeraiti, bütün vuzuhiyle bir hedefe yürüyoruz.» Rauf Bey de: «Nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bilvesile fırsat vermiş iken, bu mukaddes ismi, telâffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir.» «Fakat şayan-ı dikkattir, bu zat, İstanbul'da, kıyametleri kopardı.» «Elinden gelen her kuvveti sarfetti.» ve «huzurunuza çıktığı zaman, bütün onlardan ricat etti ve yemin ederek dedi ki, ben cumhuriyetçiyim.» Bugün kendisinden şüphe ediyorum.

Bu kanaatin yanlış olduğuna, ikna etmeği, kendileri için, bir mesele addederlerse, çıksınlar, kürsüden veya başka bir mahalden

alışkınsınız..." (daha ağır şeyleri, Adalet Bakanı Necati Bey söylemiş). Feridun Fikri Bey : "Adalet Bakanı sözlerini geri aldılar." dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak : "Sözlerimi geri almadım." dedi. Biraz gürültü oldu. En sonu Başkan : "Rica ederim, gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey, açıklamasını sürdürerek : "... Birçok kişilerde defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin silinmesi fırsatını bulacağız. İşte baylar, dedi, defterlerin yavaş yavaş ucu görünüyor."

Recep Bey, Rauf Bey'in sözlerinde kullandığı "taktik'e dikkati çekerek dedi ki : "Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar hem de : 'Hiçbir zaman bakanları sorumlu tutmak ya da hükümeti düşürmek gibi bir amaç gütmüyorum.' diyorlar. Bir gensoru günü ulus kürsüsüne çıkan kişi ya hükümetten yanadır ya da karşıcıldır. Hükümetten yana ise hükümetin tutmasını ister; karşıcıl ise düşürülmesini ister ve bunu açıkça söylemek gerekir. Yoksa, Rauf Beyefendi'nin söyledikleri boş sözlerden başka bir şey değildir."

Recep Bey'in bu sözü, Rauf Bey'le aralarında karşılıklı kısa bir konuşmaya yol açtı :

— Ama saldırıyorsunuz.

— Siz de sözlerimi kesiyorsunuz... gibi sözler söylendi.

En sonu Recep Bey sözlerini sürdürerek dedi ki : "Saygıdeğer baylar, birtakım sorular soruyorlar : Ahmet gelmiş midir, yasa uygulanmış mıdır?.. gibi. Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü böyle gensoru görüşülürken, bir amaç güdülmeksizin sorulacak ve söylenecek şeylerin yeri değildir." "Buraya çıkıyorlar; söylüyorlar, söylüyorlar; sonunda : 'Söylüyorum, söylüyorum ama birşey yoktur' diyorlar. Böyle olunca, söylenenler boş sözlerdir, amaçsızdır. Durumun tanımı budur." Recep Bey sözlerine şöyle devam etti : "Çok dikkat ettim; Rauf Bey buraya çıktılar; sırası geldi, gerekti, başka bir tanım yaptılar; 'cumhuriyet' sözcüğünü söyleyemediler". "Sayın arkadaşlar, şaka değil; büyük bir devrimden çıktık, aydınlık bir geleceğe gidiyoruz. Bütün gerekleriyle, bütün koşullarıyla, bütün açıklığı ile bir amaca yürüyoruz." "Nedir Rauf Bey'in bu küskünlüğü ki sırası gelmiş ve dolayısıyla arkadaşlar fırsat vermişken, bu kutsal adı söylememekte dayatıp direnmişlerdir." "Ama, şurası dikkate değer : Bu kişi İstanbul'da kıyametler kopardı." "Elinden gelen her şeyi yaptı." "Karşınıza çıktığı zaman da, bütün yaptıklarından döndü ve ant içerek dedi ki : 'Ben cumhuriyetçiyim.' Bugün kendisinden kuşkulanıyorum. Bu kuşkunun yanlış olduğuna beni inandırmayı, kendileri için, gerekli görüyorlarsa çıksınlar; kürsüden, ya da başka

söylesinler ki, böyle bir tereddüte mahal yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in cumhuriyete olan merbutiyetinden, şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur.»

Recep Bey, izahatını bitirirken : Muhterem arkadaşlar — dedi — bugüne kadar boğazımıza kadar kan içinde yuğrularak bu davayı — bu mukaddes vatanın itilâ-yi kat'îsini temin edecek olan— bu davayı bugünkü mertebeye kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük hata, tereddütler, şüpheler, vuzuhsuzluklardır. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez.»

Recep Bey kürsüden inerken, makam-ı riyaset, talebi üzerine kendini müdafaa etmek için Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey — Sizin her vakit ve her tereddüt ettiğiniz zamanda, ben tekrar yemin ve kasem etmeğe mecbur muyum? dedi. (Mecbursun) sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere : «Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeğe hakkı yoktur.» cümlesiyle cevap verdi.

Buna, Karahisar-ı Sahip Meb'usu Ali Bey, yerinden mukabelede bulundu : «Sen de o vakit, bu toprakta oturamazsın, Ecdadının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor.» dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey muhalif olduğu noktayı izah yollu beyanatta bulunarak dedi ki : «Bilâkaydüşart hakimiyet-i milliye esasına müstenit bir idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını tesis etmek için ve bu esaslar üzerine milletten vekâlet aldık». «Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclisten alıp şu veya bu makama, Meclisi fesih ve kanunları ret hakkını vermek zihniyet ve istikametini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim.»

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve izah etti ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi mevzu-i bahs dahi değildi. Bu mesailden, ancak aylarca sonra bahsolundu. Recep Bey : «Efendiler, bu **mugalâtadır**» dedi.

Rauf Bey, sebeb-i muhalefetini iyi anlatabilmek için, şöyle bir izahta bulunmağa lüzum gördü; dedi ki : «Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın hukukunu almak istidadında olan, herhangi bir makamın aleyhindeyim.»

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını ifade ederken riyaset-i cumhur makamının, reisicumhurun aleyhinde olduğunu izah ve ilân ediyordu. Daha evvel, bilmünasebe beyan ettiğim veçhile,

bir yerden söylesinler ki, böyle bir kuşkuya yer yoktur. Böyle yapmazsa, Rauf Bey'in cumhuriyete olan bağlılığından kuşkum vardır ve bu kuşkum sürecektir. Gerçek budur".

Recep Bey, açıklamasını bitirirken : "Sayın arkadaşlar, dedi, boğazımıza dek kan içinde yoğrularak bugüne değin yürüttüğümüz bu sorunu-bu kutsal yurdun yükselişini kesinlikle sağlayacak olan-bu işi, şimdiki aşamasına getirdik. Bugünden sonra en büyük yanılgı; duraksamalar, kuşkular, açık olmayışlardır. Bunların nereye varacağını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken Başkanlık, isteği üzerine, kendini savunmak için Rauf Bey'e söz verdi .

Rauf Bey : "Sizin her zaman ve her duraksadığınız yerde, ben yeniden ant içmek zorunda mıyım?" dedi. "Zorundasın!" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere : "Hayır baylar, kimsenin kimseden kuşku etmeye hakkı yoktur." diye yanıt verdi.

Buna, Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, oturduğu yerden yanıt vererek : "Sen de o zaman, bu toprakta oturamazsın! Atalarının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin! Bu toprak bunu istiyor!" dedi.

Bunun üzerine Rauf Bey karşıcıl olduğu noktayı açıklama yollu bir konuşma yaparak dedi ki : "Sınırsız ve koşulsuz ulusal egemenlik ilkesine dayanan bir yönetimi, 'demokrasi' denilen halk yönetimi ilkelerini kökleştirmek için, bu ilkelere dayanarak ulustan milletvekilliği görevini aldık." "Birtakım arkadaşlarımız, ulusun bu hakkını Meclisten alıp şu ya da bu makama Meclisi kapatmak ve yasaları geri çevirmek hakkını vermek anlayış ve eğilimini gösterdiler. İşte ben buna karşıyım."

Recep Bey, bu sözlere yanıt vererek açıkladı ki : "Rauf Bey karşıcıl durum takındığı zaman daha Anayasa ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi ya da verilmemesi söz konusu bile değildi. Bu sorunlar ancak aylarca sonra ele alındı. Baylar, bu, **yanıltmacadır.**" [1]

Rauf Bey, karşıcıl oluşunun nedenini iyi anlatabilmek için, şöyle bir açıklama yapmayı gerekli gördü. Dedi ki : "Baylar, halifeci, padişahcı şöyle dursun, bu makamın haklarını alabilecek herhangi bir makama karşıyım."

Rauf Bey, halifeci ve padişahcı olmadığını söylerken cumhurbaşkanlığı katına, cumhurbaşkanına karşı olduğunu açıklayıp ortaya koyuyordu. Daha önce, yeri gelip söylediğim üzere Rauf

[1] mugalâta.

Rauf Bey, «Türkiye Büyük Millet Meclisi» hükûmeti şeklinde musır idi.. İsmin tebeddüliyle, yani cumhuriyet unvanı alınmış olmakla beraber, teşkilâtın o mahiyetinin mahfuziyetini temin etmek istiyordu. Ne için? Çünkü; riyaset-i cumhur makamı, hilâfet ve saltanat makamlarının hukukunu almak istidadında imiş..

Efendiler, içtihat diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi «mâlâyani» değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık «mugalâta» değil de nedir?

Bu içtihadın ve bu mantıkın mana ve medlûlünü, Rauf Bey' in bugünkü mesai ve faaliyeti pek güzel göstermektedir. **Fakat, biz bunu anlamak için, bugünlere kadar, intizar gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.**

* * *

Mecliste yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta akisleri

Efendiler, bugün de istizah neticelenmedi. Müzakere ertesi güne talik edildi. 8 Teşrinisani günü cereyan edecek müzakereye intizaren, biraz da, o günlerdeki bazı neşriyatı gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Teşrinisani 1924 tarihli nüshasındaki, başmakalede, hükûmeti tenkit edenler ve muhalif cephe gösterenler meth ü sena ve hükûmet taraftarları takbih olunmaktadır. Başmuharrir «henüz ağzını açmayan, münekkit namzetlerine karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir tecavüzkâr söz fısıldanıyor. Hükûmetçi hizbe mensup kime tesadüf ederseniz o günün hafî emr-i yevmisinde mevcut sözleri aynen işitirsiniz.» dedikten sonra sözlerini teyit için birtakım misaller sayıyor ve : «Körükörüne emre uymayan, hakikati gören ve söylemek istiyen şahsiyetleri, iptidadan susturmak için her vasıtaya müracat» ediyorlar ve : «Keyfî irade, hal-i tabiînin ve istikrarın fevkında, bir âmil mahiyetini muhafaza edecektir.» diyor.

Efendiler, muharrir «hafî emr-i yevmî» ve «keyfî irade» tabirleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu? Hafî emr-i yevmîler veren, keyfî iradesini âmil kılan kimdi? Bu iphamlı tabirleri kullanan sahib-i makale, nihayet, bize, «iki tarafı, bitarafane, bir hakem haliyle çağırıp dinlemek, riyaset-i cumhurun en nazik ve mühim vazifesidir» nasihatini veriyor. Bu vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve çünkü «yarın pek geç olabilir!» diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim sene başı nutkumdan bahseden aynı muharrir, «tenkit meyli gösteren en müstakil fikirli vatandaşları, zaman zaman, bertaraf etmeğe çalışan inhisarcı bir siyasî sistem, inkişaf ve terakki için, kahredici, bir cehennem makamındadır.» cümlesiyle takip ettiğimiz sistem hakkında, pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve «meş'um gidişin muayyen bir noktada tevkif

Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" niteliğinde üsteliyordu. Yani ad değişse de, cumhuriyet adı verilse de, örgütün o niteliğinin korunmasını sağlamak istiyordu.

Niçin? Çünkü, cumhurbaşkanlığı makamı, halifelik ve padişahlık makamlarının haklarını alabilirmiş.

Baylar, kişisel görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi "boş sözler" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "yanıltmaca" değil de nedir?

Bu kişisel görüşün ve bu mantığın anlamını ve özünü, Rauf Bey'in bugünkü çalışma ve çabaları pek güzel göstermektedir. **Ama biz bunu anlamak için, bugünlere değin beklemek aymazlığında kalamazdık. Bundan dolayı bizi bağışlasınlar.**

* * *

Meclisteki görüşmelerin karşıcıl basında yankıları

Baylar, o gün de gensoru sonuçlanmadı. Görüşme ertesi güne bırakıldı. Sözü 8 Kasım günü yapılan görüşmelere getirmeden önce biraz da o günlerin kimi yayınlarını gözden geçirelim.

5 Kasım 1924 günlü *Vatan* gazetesindeki başyazıda, hükümeti eleştirenler ve karşıcıl durumdakiler övülmekte, hükümeti tutanlar ise, kınanmaktadır. Başyazar: "Daha ağzını açmayan eleştirici adaylarına karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir saldırgan söz fısıldanıyor. Hükümetçi gruptan kime rastlarsanız, o gün verilen gizli günlük buyruktaki sözleri olduğu gibi işitirsiniz." dedikten sonra sözlerini doğrulamak için birtakım örnekler sayıyor ve: "Buyruğa körü körüne uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kişileri, başlangıçta susturmak için her araca başvuruyorlar. Kişisel istenç, doğal ve kararlı durumun üstünde bir etmen niteliğini sürdürüp gidecektir." diyor.

Baylar, yazar, "gizli günlük buyruk" ve "kişisel istenç" sözleriyle ulusa neyi bildirmek istiyordu? Gizli günlük buyruklar veren, kişisel istencini etmen kılan kimdi? Bu kapalı sözleri kullanan yazar, en sonu bize: "İki yanı, yan tutmadan, bir yargıcı gibi çağırıp dinlemek, cumhurbaşkanlığının en ince ve önemli görevidir." öğüdünü veriyor; bu görevin hemen yapılmasını istiyor ve: "Çünkü yarın, pek geç olabilir!" diye gözdağı veriyor.

Bir gün sonra, benim yılbaşı söylevimden söz eden bu yazar: "Eleştiri eğilimi gösteren en özgür düşünceli yurttaşları zaman zaman susturmaya çalışan tekelci bir siyasal yöntem, gelişme ve ilerleme için ezici bir tamu durumundadır." cümlesiyle, tuttuğumuz yöntem için pek haksız ve kıyıcı bir karalamada bulunuyor ve:

edilmesi, yeni bir çığır açılması lâzımdır» diyerek, bize, tekrar vazifemizi ihtar ediyordu.

Vatan muharriri, bir gün sonra yazdığı «Sokaktaki Adam» serlevhalı başmakalesini «inşallah iyi olur; demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor.» cümlesiyle bitiriyordu.

8 Teşrinisani 1924 tarihli Vatan gazetesinde intişar eden, bir Ankara telgrafında : «Meclis, yüksek mevkide bulunanların tasvibi olmaksızın, kabineyi ıskat edemiyecektir» tarzında, büyük harflerle yazılmış intıbalar ve «Rauf Bey, dünkü nutkunda, istizah haricinde ehemmiyetsiz şeylerden bahsetmekle, istizah taraftarlarının mevkiini ve istizah davasını zâfa düşürdüğü söylenmektedir.» gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin, istizah davasını takip için suret-i mahsusada gönderdiği muhabiri, intibalarında pek isabet göstermiyorsa da, istizah davasının, sebeb-i zâfı hakkında verdiği haberlerde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, Tevhidiefkâr'ın başmuharriri de, bir sürü başmakaleler ile, muhalefeti takviye ve teşci ediyor ve kendini müdafaa eden hükûmetin ve muvafık meb'usların, kendini müdafaa etmelerini ve söz söylemelerini dahi istemiyordu. Bu başmuharrir diyordu ki : «Mecliste, muvafık meb'uslar böyle, her mühim işi, gürültüye boğmak eğlencesinde devam ederek münekkitleri susturdukça, İsmet Paşa hükûmeti hiç şüphesiz itimat reyi alacaktır. Fakat bu itimat reyinin mahiyet-i hakikiyesi, bir sandukçanın içine fazla miktarda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır.»

Bu safsatalar üzerinde, tevakkufa lüzum yoktur. Biraz da, Tanin gazetesine bakalım! Tanin'in, «Siyasî Tahammürat» unvanlı bir başmakalesinde «hareket-i milliye mücahedesinde büyük hizmetleriyle temeyyüz etmiş şayan-ı hürmet ve itimat bazı simalar arasında bir teşrik-i hareket mukaddematı başladığı» haber alındığından ve «Halk Fırkası'yle ve hükûmetle samimî münasebatı olan matbuatın» «bu haberleri pek nahoş bir şekilde karşılamalarından ve tefsir etmelerinden» ve «daha şimdiden müstakbel fırkayı gözden düşürecek surette mütaleat serdine kıyam» edilmesinden bahsolunmaktadır. Makalede, program meselesine temas edilerek, Halk Fırkası'nın programı olmadığına işaret edildikten sonra «biz Halk Fırkası'ndan hiç memnun değiliz. Fakat Halk Fırkası'nın prensipleri namına söylenen ve görülen şeylere tamamen taraftarız.» deniliyor ve Halk Fırkası prensiplerinden ne anlaşıldığı izah olunarak «fakat, acaba, hakikatte de böyle midir?» suali ortaya atılıyor. Muharrir, bu suale menfi cevap veriyor ve «karşımızda böyle bir fırka-i teceddüt

"Uğursuz gidişin belirli bir noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması gerekir." diyerek, bize yeniden görevimizi hatırlatıyordu.

Vatan yazarı, bir gün sonra yazdığı "Sokaktaki Adam" başlıklı başyazısını : "İnşallah iyi olur, demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor." cümlesiyle bitiriyordu.

8 Kasım 1924 günlü *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir Ankara telyazısında : "Meclis, yüksek orunlarda bulunanlar uygun görmedikçe hükümeti düşüremeyecektir." biçiminde büyük harflerle dizilmiş izlenimler ve : "Rauf Bey'in, dünkü konuşmasında gensoru dışında önemsiz şeylerden söz etmekle, gensoru isteyenlerin durumunu sarstığı ve gensorunun etkisini azalttığı söylenmektedir." gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin gensoru görüşmelerini izlemek için özel olarak gönderdiği muhabir, izlenimlerinde pek yerindelik gösteremiyorsa da gensorunun etkisinin azalışı nedenleri üzerinde verdiği haberde aldanmış görünmüyordu.

Baylar, *Tevhid-i Efkâr*'ın başyazarı da bir süre başyazılarla karşıcılları destekleyip yüreklendiriyor; hükümetin ve hükümeti tutan milletvekillerinin ise, kendilerini savunmalarını ve söz söylemelerini bile istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki : "Mecliste hükümeti tutan milletvekilleri, böyle her önemli işi gürültüye boğmak eğlencesini sürdürerek eleştiricileri susturdukça, İsmet Paşa hükümeti hiç kuşkusuz güvenoyu alacaktır. Ama bu güvenoyunun gerçek niteliği, en sonu, bir küçük sandığın içine çok sayıda ak kâğıt atılmış olmasından öteye geçemez."

Bu boş sözler üzerinde durmayı gerekli görmüyorum. Biraz da *Tanin* gazetesine bakalım. *Tanin*'in "Siyasal Mayalanmalar" başlıklı bir yazısında "Kurtuluş Savaşında büyük yararlıklarıyla tanınmış saygıdeğer ve güvenilir kimi kişiler arasında bir işbirliği yapılmasına başlanmakta olduğu" haber alındığından; "Halk Partisini ve Hükümeti içtenlikle tutan basının bu haberleri pek kötü karşılayıp yorumladıklarından" ve "bunların kurulmakta olan yeni partiyi daha şimdiden gözden düşürecek nitelikte düşünceler ileri sürmeye kalkıştıklarından" söz edilmektedir. Yazıda program konusuna değinilirken, Halk Partisinin programı olmadığına dikkat çekildikten sonra : "Biz Halk Partisini hiç beğenmiyoruz. Ama, Halk Partisinin ilkeleri adına söylenen ve görülen şeyleri tümüyle benimsiyoruz." deniliyor ve Halk Partisi ilkelerinden ne anlaşıldığı açıklanarak : "Ama, acaba gerçekte de böyle midir?" sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya olumsuz yanıt veriyor ve : "Gönlümüz, karşısında böyle bir yenileştirme ve

ve ıslahat görmeği gönlümüz istediği için, Halk Fırkası'nı bu dediğimiz şekilde hulya eyliyoruz.» diyor. Ondan sonra, muharrir, şunları söylüyor : «Halk Fırkası'nın programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Fırkası'nın, demokratlığı dudaklarındadır.»

Bu mütaleanın sahibi, birinci cümlesiyle, kastediyorsa, ki Halk Fırkası, cumhuriyet ilân edeceğini, hilâfeti lâğveyliyeceğini programına yazıp ilân etmedi ve söylemedi; fakat fiilen yaptı; doğrudur! Ancak, ikinci cümle ile Halk Fırkası'na isnat ettiği doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif zevatın, mevki-i iktidara geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, sarfettiği birçok sözlere şunu da ilâve ediyor : «Vatan düşüncesiyle hareket etmek, yalnız mevki-i iktidardaki zatlara mı — mintarafillâh — inhisar şeklinde bahşolunur bir fazilettir.»

Tanin başmuharriri 4 Teşrinisani 1924 tarihinde, yazdığı «Ordu ve Siyaset» unvanlı bir başmakalede, şu mütaleatta bulunuyor: «Şekl-i hükûmet cumhuriyettir. Fakat, hükûmetin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda temin etmez. Asıl tebdil edilmesi icap eden nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Müttehide-i Amerika istisna edilirse Amerika'da yirmi kadar memleket vardır ki hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta hep zencilerden tekerrüp eden Hayti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin hükûmet-i mutlakadan farkı pek azdır. İrsî bir hükümdar yerine, zorla riyaset-i cumhura çıkmış bir mütegallibe görürüz. İşte bu kadar! Reisicumhur namını taşıyan müstebit, keyfemayeşa idare-i hükûmet eder. Bir hükümdar-ı mutlak gibi keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz.»

Tanin başmuharriri, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi istisna ederek diğerleri için diyor ki : «Hiçbirisi, bugün, hakikî cumhuriyet namını taşımağa lâyık değildir. Çünkü demokrasiye.... istinat etmiyorlar.»; «cumhuriyet namı altında hükûmet-i mutlakaların, hükümferma olması, askerî rüesa yüzündendir.»

Burada, bir an tevakkuf etmek isterim. Efendiler, bu makale, meb'us olan kumandanların, meb'usluktan istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat, öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri, orduları terkedip hükûmeti ıskat için Meclise gelmişlerdir ve bu muharrir, onların mevki-i iktidara geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, daha bir gün evvel, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyetin hükûmet-i mutlakadan farksız olabileceğine misaller getiren ve buna sebep, demokrasiye istinat etmemek olduğunu söyliyen muharrir, «hükûmet fırkasının demokratlığı

düzeltme partisi görmeyi istediği için, Halk Partisini bu dediğimiz biçimde düşlemekteyiz." diyor. Ondan sonra, yazar şunları söylüyor : "Halk Partisinin programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Partisinin demokratlığı dudaklarındadır."

Bu düşünceleri ileri süren, birinci cümlesiyle : "Halk Partisi cumhuriyet kuracağını, halifeliği kaldıracağını programına yazıp ilan etmedi ve söylemedi; ama, eylemli olarak yaptı." demek istiyorsa doğrudur. Ancak, ikinci cümle ile Halk Partisi için söyledikleri doğru değildir.

Yazar, karşıcıl kişilerin iş başına gelmek istemelerinin yasallığını tanıtlamak için söylediği birçok sözlere şunu da ekliyor : "Yurt yararına çalışmak, Tanrı'nın, yalnız bugün iş başında bulunan kişilere özgü olarak, bağışladığı bir erdem midir?"

Tanin başyazarı, 4 Kasım 1924 günü yazdığı "Ordu ve Siyasa" başlıklı bir başyazıda şu düşünceleri ileri sürüyor : "Hükümet biçimi cumhuriyettir. Ama, hükümetin yalnız adını değiştirmek hiçbir yarar sağlamaz. Asıl değiştirilmesi gereken nokta işin özüdür, ilkeleridir. Bugün, Amerika Birleşik Devletleri dışında, Amerika'da yirmiye yakın ülke vardır ki hepsinin adı da cumhuriyettir. Dahası, hep zencilerden meydana gelen Haiti bile bir cumhuriyetti. Ama, buralarda cumhuriyet, saltçılıktan pek az ayrılmaktadır. Soydan gelen bir devlet başkanı yerine, zorla cumhurbaşkanlığına çıkmış bir zorba görürüz. İşte bu kadar! Cumhurbaşkanı sanını taşıyan zorba, egemenliğini istediği gibi yürütür. Saltçı bir hükümdar gibi kendi istek ve dileğinden başka bir yasa tanımaz."

Tanin başyazarı, söz konusu ettiği Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi bir yana bırakarak ötekileri için diyor ki : "Hiç birisi bugün gerçek cumhuriyet adını taşıyacak yaraşırlıkta değildir. Çünkü demokrasiye... dayanmıyorlar. Cumhuriyet adı altında saltçı hükümetlerin egemenlik sürmesi başkanların asker olması yüzündendir."

Burada biraz durmak isterim. Baylar, bu yazı, milletvekili olan komutanların milletvekilliğinden çekilmeleri üzerine ve o ilişki ile yazılıyor. Ama, öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri orduları bırakıp Hükümeti düşürmek için Meclise gelmişlerdi. Bu yazar da, onların iş başına geçmek istemelerinin yasallığını tanıtlamak için, daha bir gün önce, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyetin saltçılıktan ayrımsız olabileceğine örnekler gösteren ve bunun nedeninin halkçılığa dayanmamak olduğunu söyleyen yazar : "Hükümet Partisinin halkçılığı dudak-

dudaklarındadır.» diyen zattır. Bunun böyle olması «askerî rüesa yüzündendir.» diyen zat, Türkiye Reisicumhurunun da rüesa-yi askeriyeden biri olduğunu bilen zattır. Bu zattır ki, rüesa-yi askeriyeden filân ve filânları; rüesa-yi askeriyeden olan Türk Reisicumhuru ve rüesa-yi askeriyeden olan Türk Başvekili ile karşı karşıya cephe aldırmak için hararetle çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını, millete lüzumlu gösterebilmek için, gûya, şayan-ı tetkik ve ibret misaller söylüyor ve «hangi general maiyetine daha çok âsi toplayabilirse, riyaset-i cumhura o geçer.» ve «ordu kumandanları, eşkıya reisleri biribirileriyle çarpışarak, riyaset-i cumhur mevkiini gasbediyorlar.» diyor.

Efendiler, bu ve buna mümasil sözlerin, ne maksatla ve ne his ile yazıldığını, farketmemek ve bu gibi neşriyatın Meclis azasında ve efkâr-ı umumiyede bırakacağı menfî ve muzır tesirleri anlamamak mümkün değildi. Filhakika, bu ifsatkâr tesirat maatteessüf fiilî akislerini göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşaların, Müdafa-i Milliye Encümenine intihap edilmemiş olduklarından müteessir olan aynı cumhuriyetçi muharrir, bu defa da, ordu kumandanlarının, ordulara müessir olabilecek bir heyete intihap edilmemiş olduğunu iyi bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye imtisalden dahi vazgeçiyor. Bu fikirleri ihtiva eden cümleleri, hep beraber mütalea edelim.

«Siyasiyat» serlevhası altında yazılmış yazılar arasında «Müdafaa-i Milliye Encümeni, Millet Meclisi'nin hemen hemen en az siyasî olan, hatta siyasiyatla hiç alâkası bulunmıyan bir saha-i faaliyettir.» cümlesi okunur. Muharrir, bu cümle ile, Meclise dahil, olan, ordu müfettişlerinin, siyasetle alâkası bulunmıyan sahada çalışmalarına neden ve ne için meydan verilmedi; demek istiyor. Buna, şu yolda, cevap vermek mümkündür. Çünkü, hakikaten, Müdafaa-i Milliye Encümeni siyasiyatla alâkası bulunmamak lâzımgelen, bir saha-i faaliyet ise, oraya, mahza, siyasiyatla iştigal eylemek üzere Meclise gelmiş olanları ithal eylemekte mahzur olduğu için!

Muharrir, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki : «Burada, vatanın namus ve istiklâlini müdafaa edecek orduyu, idare, ıslah, tensik etmeğe ve daha müterakki bir hale sokmağa hadim kanunlar tanzim olacaktır. Politikacılık ihtirasatına kendilerini kaptırmayıp da, yalnız vatanı düşünenler için bu vazife, erkân-ı askeriye arasında, en muktedir zatlara tevdi edilmek bir vecibe-i hamiyettir.»

Bu cümleler üzerinde de biraz tevakkuf edeceğim.

larındadır." diyen kişidir. Bunun böyle oluşu "başkanların asker olması yüzündendir." diyen kişi, Türkiye Cumhurbaşkanının da asker başkanlardan biri olduğunu bilen kişidir. Bu kişidir ki, birer askeri başkan olan filan ve filanları, bir askeri başkan olan Türk Cumhurbaşkanı ve yine bir askeri başkan olan Türk Başbakanı ile karşı karşıya getirmek için büyük bir çabayla çalışıyor ve sonra sevmediği yanın yıkılmasını, ulusa gerekli gösterebilmek için, sözde dikkate değer ve ders alınacak örnekler veriyor ve : "Hangi general, başına daha çok ayaklanıcı toplayabilirse, cumhurbaşkanlığına o geçer." ve "Ordu komutanları, haydut elebaşıları, birbiriyle çarpışarak cumhurbaşkanlığı katını zorla ele geçiriyorlar." diyor.

Baylar, bu ve buna benzer sözlerin hangi amaçla ve hangi duygu ile yazıldığını sezmemek ve bu gibi yayınların Meclis üyelerinde ve kamuoyunda bırakacağı kötü ve dokuncalı etkileri anlamamak olanaklı değildi. Gerçekten bu kötü etkiler, ne yazık ki, eylemli olarak tepkilerini göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşaların, Milli Savunma Komisyonuna seçilmemiş olduklarından üzülen o cumhuriyetçi yazar, bu kez de, ordu komutanlarının ordulara etki yapabilecek bir kurula seçilmeyişlerini iyi bulmuyor. Bu konuda pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uymaktan da vazgeçiyor. Bu düşünceleri anlatan cümleleri hep birlikte inceleyelim :

"Siyasa" başlığı altında yazılmış yazılar arasında : "Milli Savunma Komisyonu, Millet Meclisinin hemen hemen en az siyasa ile uğraşan, dahası, siyasa işleriyle hiç ilgisi bulunmayan bir çalışma alanıdır." cümlesi vardı. Yazar, bu cümleyle, Meclise giren ordu müfettişlerinin siyasa ile ilgisi bulunmayan bir alanda çalışmalarına neden ve niçin meydan verilmedi? demek istiyor. Buna şu yolda yanıt verilebilir : Çünkü gerçekten Milli Savunma Komisyonu siyasa işleriyle ilgilenmemesi gereken bir komisyon olduğuna göre bu komisyona, yalnız siyasa işleriyle uğraşmak üzere Meclise gelmiş olan kişileri seçmekte sakınca vardır!

Yazar, daha sonra diyor ki : "Burada, yurdun namusunu ve bağımsızlığını savunacak orduyu, yönetmeye, düzenlemeye, daha iyi ve daha ileri bir duruma getirmeye yarayacak yasalar yapılacaktır. Politikacılık tutkusuna kendilerini kaptırmayıp da, yalnız yurdu düşünenler, bu görevin ordu ileri gelenlerinden en yeterli kişilere verilmesini bir yurtseverlik borcu bilirler."

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım.

Ordunun, idare, ıslah, tensikı ve onun daha müterakki bir hale getirilmesi meselesi çok mühimdir. Bu hususta muvazzaf ve meşgul makam «Erkânıharbiye-i Umumiye» dir. Bu makamda muharririn de dediği gibi en mümtaz erkân-ı askeriyemiz bulunmaktadır. Ordunun idaresi, ıslahı, tensikı hususatını deruhde eden bu büyük erkânıharbiye, bu hususlarda, lüzum gördükçe hükûmete teklifatta bulunur.

Erkânıharbiyenin ve hükûmete dahil Müdafaa-i Milliyenin ariz ve amik düşünüp tespit eyledikleri mesail, her sene, içtima eden «Âli Askerî Şûra» tarafından tetkik ve müzakere olunur. Âli Askerî Şûrayı, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi, Müdafaa ve Bahriye vekilleri ve ordu müfettişleri teşkil eder. Âli Askerî Şûranın, tetkikından geçen ve tatbikı muvafık görülen hususattan icap edenler, hükûmete teklif olunur. Bu tekliflerinden, tatbikı için, kesb-i kanuniyet eylemesi lâzım olanlar varsa, işte onlar Meclise arzolunur. Mecliste, usulen Müdafaa-i Milliye Encümeninden ve taallûku olursa başka encümenlerden de geçtikten sonra, Meclis heyet-i umumiyesinde müzakere ve taknin olunur.

Müdafaa-i Milliye Encümenindeki azanın askerlikten anlaması lâzımdır. Fakat, yalnız askerlikten anlaması kâfi değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha çok şeylerden de anlaması lüzumludur. Yalnız askerlikten anlamak, orduya müteallik kanun lâyihaları yapmak için kâfi gelseydi, Erkânıharbiye-i Umumiyenin tespit ve Âli Şûra-yi Askerînin de tasvibinden sonra ayrıca bir encümende veya encümenlerde tetkika hacet kalmazdı. Zira politika ile iştigal eden zevat, askerlikten dahi gelmiş olsalar, hayatını, ulûm ve fünun ve her günkü terakkiyat-ı askeriyeyi takip ve tatbik etmekle imrar eden zevattan mütehassıs ve daha sahib-i salâhiyet olamaz.

Ordunun idare, ıslah ve tensikı için musip efkâr ve büyük tecrübelere malik olduğunu zanneden ve Âli Şûra-yi Askerî'de kanunen aza bulunan ordu müfettişleri için en müsait saha-i faaliyet orduların başında ve Âli Şûra-yi Askerî içindeki mevkileri idi. [Ciddiyet talep eden bu mevkiin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmeyip, hükûmeti, Müdafaa-i Milliye Vekâletini, Erkânıharbiye-i Umumiyeyi beğenmeyip; onları, kendi mütaleat ve tasavvurat-ı askeriyesini takdirden uzak görerek, siyasî sahada çalışmağı tercih eden kumandanların, Müdafaa-i Milliye Encümenine ithaline çalışmak; onların; orduya müteallik, hükûmetten Meclise gelen, her nevi tekliflerin intacını müşkülleştirmek ve bunları vesile ittihaz ederek hükûmeti düşürmek ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisini değiştirmek gibi menfî heveslerini tatmin etmek gayesine matuf olabilir.] Tanin baş-

Ordunun yönetimi, düzeltilmesi, düzenlenmesi, daha iyi ve daha ileri bir duruma getirilmesi sorunu çok önemlidir. Bu işle görevli bulunan ve uğraşan makam, "Genelkurmay"dır. Bu makamda yazarın da dediği gibi, en seçkin komutanlarımız bulunmaktadır. Ordunun yönetimi, düzenlenmesi ve iyi bir duruma getirilmesi işlerini üzerine alan Genelkurmay, bu konularda, gerektikçe Hükümete önerilerde bulunur.

Genelkurmayın ve hükümet içindeki Milli Savunma Bakanlığının enine boyuna düşünüp saptadıkları sorunlar, her yıl toplanan "Yüksek Askeri Şûra"ca incelenir ve görüşülür. Yüksek Askeri Şûra, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma ve Donanma Bakanları ile ordu müfettişlerinden kurulur. Yüksek Askeri Şûranın incelemesinden geçen ve uygulanması kabul edilen işlerden gerekenler hükümete önerilir. Bu önerilerden, uygulanması için yasalaştırılması gerekenler varsa, işte onlar Meclise sunulur. Mecliste, yöntem gereği Milli Savunma Komisyonundan ve ilişkisi olursa başka komisyonlardan da geçtikten sonra, Meclis genel kurulunda görüşülür ve yasalaştırılır.

Milli Savunma Komisyonundaki üyelerin askerlikten anlaması gereklidir. Ama, yalnız askerlikten anlaması yetmez. Devletin akçalı işlerinden, siyasasından ve daha birçok şeylerden de anlaması gereklidir. Yalnız askerlikten anlamak, orduya ilişkin yasa tasarıları yapmak için yetseydi, bu tasarıların, Genelkurmayca saptanıp Yüksek Askeri Şûraca onandıktan sonra, ayrıca bir komisyonda, ya da komisyonlarda incelenmesi gerekmezdi. Çünkü, siyasa ile uğraşan kişiler, askerlikten gelmiş olsalar bile; yaşamı boyunca bilim ve teknik ile, askerlik alanındaki ilerlemeleri günü gününe izleyip uygulamakla uğraşan kişilerden daha uzman ve daha yetkili olamazlar.

Ordunun yönetimi, düzeltimi, düzenlenmesi ve iyi bir duruma getirilmesi için en uygun düşünceleri ve pek çok bilgi ve görgüleri olduğunu sanan ve Yüksek Askeri Şûrada yasa gereğince üye bulunan ordu müfettişleri için en uygun çalışma alanı, orduların başındaki ve Yüksek Askeri Şûra içindeki yerleri idi. [Ağırbaşlılık isteyen bu yerin değer ve önemini anlamayıp; Hükümeti, Milli Savunma Bakanlığını, Genelkurmayı beğenmeyip; onları kendilerinin askerlikle ilgili düşünce ve tasarılarını değerlendirmekten uzak görerek; siyasa alanında çalışmayı yeğleyen komutanların, Milli Savunma Komisyonuna seçilmesini sağlamaya çalışmak; onların, hükümetten Meclise gelen, orduya ilişkin her çeşit önerilerinin sonuçlandırılmasını güçleştirmek ve bunlardan yararlanarak hükümeti düşürme ve Genelkurmay Başkanını değiştirme gibi kötü dileklerini gerçekleştirmek için olabilir.]

muharririnin de, bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek abestir.

Gayesinin, adem-i husulünden «müteellim ve meyus» olan muharrir, «kadîm Atina cumhuriyetinde demokrasi esasatına o kadar ifrat ile merbut idiler ki şuabat-ı idarenin hiçbirinde vukuf ve ihtisas itibariyle bile bir temeyyüz esası kabul edememişlerdi.» Demokrasideki bu ifrata rağmen «Atina demokrasisinde generaller bu usulden müstesna idiler.»

Halk Fırkası'nın demokratlığı dudaklarında olduğundan cumhuriyetin mutlakiyetten farksız olduğunu millete anlatmağa çalışan, bir zatın, bu safsatasının henüz okunmakta bulunduğu günlerde, mevki-i iktidara geçirmek gayretinde bulunduğu generallerin, demokrasiden dahi istisnaları caiz olabileceği fikrini dermeyan etmesi, zannederim, dürüst insanlardan vaki olabilecek hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras, bir insanın dimağını ve vicdanını kararttığı zaman nasıl konuşur, buna bir misal ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı muharririn, şu sözlerini dinleyiniz : «Halk Fırkası'nın, İsmet Paşa Hükûmeti'nin, memlekete arzettiği çirkin çehre! İhtirasat-ı şahsiye peşinde bu kadar esir olan zimamdarlar, millî bir fırka vücuda getirmek, milleti temsil etmek iddiasına kalkamazlar.»

«Ümid-i istikbal ile pürgaleyan gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler : Memleketi kurtarmak için! Memleketi; şahıslarından ve ihtiraslarından başka bir şey düşünmiyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil.»

Hakikatin zıdd-ı kâmilini ifade eden bu, mugalâta ve safsata sahibi, bizim teşkil ettiğimiz fırkayı ve bizim hükûmeti teşkiline memur eylediğimiz İsmet Paşa'nın ve hükûmetinin, çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz, her zaman, temiz ve pâk idi ve daima temiz ve pâk kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim, vatanperverane, vicdanperverane ve namuskârane harekâtımızı hasis ve çirkin ihtirasları yüzünden, çirkin göstermeğe kalkışanlardır.

Mecliste umumî istizahın son günü

Efendiler, 8 Teşrinisani günü, Mecliste, umumî istizahın müzakeresine devam olundu.

Feridun Fikri Bey'in (anket parlımanter) in kabulü hakkındaki uzun beyanatı, muhtelif hatiplerin, sözleriyle karışarak hayli devam etti. Ondan sonra, Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak : «Efendiler — dedi — memleketin rejimi mevzu-i bahstir. Cumhuriyet idaresi mevzu-i bahstir. Her şeyden evvel, bu meseleyi görüşmek lâzım-

Tanin başyazarının da bundaki amacının başka bir şey olduğunu sanmak saçmadır.

Amacının, gerçekleşmemesinden "üzüntülü ve umutsuz" olan yazar : "Eski Atina Cumhuriyetinde demokrasi ilkelerine o denli aşırı bağlı idiler ki, yönetim kollarının hiçbirinde, bilgi ve uzmanlık yönünden olsun, bir sivrilme kuralı kabul edememişlerdi." Demokraside bu aşırılığa karşın, "Atina demokrasisinde generallere bu kural uygulanmıyordu."

Halk Partisinin demokratlığı dudaklarında olduğunu, cumhuriyetin saltçılıktan ayrımsız olduğunu ulusa anlatmaya çalışan bir adamın, bu saçma düşüncelerinin daha okunduğu günlerde, iş başına geçirmek çabasında bulunduğu generallerin, demokrasiden bile ayrı tutulabilecekleri görüşünü ileri sürmesi, sanırım, özü sözü doğru kimselerin yapabilecekleri işlerden değildir.

Baylar, tutku ve kin duygusu bir adamın kafasını ve vicdanını karharttığı zaman, o adam nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz?

İşte buyurunuz, yine bu yazarın şu sözlerini dinleyiniz : "Halk Partisinin ve İsmet Paşa Hükümetinin memlekete gösterdiği çirkin yüz! Kişisel tutkularına bu denli kapılmış olan önderler, ulusal bir parti kurmak, ulusu temsil etmek savında bulunamazlar!"

"Gelecek günlere bağladıkları umutla kaynayıp coşan gençler, taze ve temiz canlarını verdiler; memleketi kurtarmak için! Bunu, ülkenin kendilerinden ve tutkularından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak olması için değil!"

Gerçeğin tam karşıtını, yanıltmacalı ve saçma sapan sözlerle söyleyen bu adam, bizim kurduğumuz partiyi ve bizim hükümet kurmakla görevlendirdiğimiz İsmet Paşa'nın ve hükümetinin yüzünü çirkin görüyor ve gösteriyor.

Baylar, bizim yüzümüz her zaman temiz ve ak idi, her zaman da temiz ve ak kalacaktır. Yüzü çirkin ve vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim yurtseverce, vicdanlı ve namusluca davranışlarımızı, bayağı ve çirkin tutkuları yüzünden, çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Mecliste gensorunun son günü

Baylar, 8 Kasım günü Mecliste, yine gensoru görüşmeleri sürdü. Feridun Fikri Bey'in, "Meclis soruşturması"nın kabul edilmesi için yaptığı uzun konuşma, birçok milletvekillerinin sözleriyle karışarak epeyce sürdü. Ondan sonra Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak; "Baylar dedi, "memleketin yönetim biçimi söz konusu dur. Cumhuriyet yönetimi söz konusudur. Her şeyden

dır.» Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün evvelki beyanatına temas ederek, hakimiyet-i milliye mi cumhuriyetin tekâmülüdür; cumhuriyet mi hakimiyet-i milliyenin tekâmülüdür? gibi bir nazariyenin mevzu-i münakaşa olmasına mahal olmadığını izah etti.

Rauf Bey'in, değil halifenin, sultanın, bu makamın hukukunu almak istidadında olan, herhangi bir makamın aleyhindeyim; tarzındaki sözlerini, Yunus Nadi Bey şu suretle izah etti : «Bu makamın Rauf Bey'ce hukuku vardır; sarihtir ifade; mahfuz hukuku vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki lâzım olacaktır.» «Halbuki Teşkilât-ı Esasiye çıkmıştır. Bütün makamlar tespit olunmuştur. Bütün vaziyetler kanun haline konulmuştur. Hâlâ efsaneden, safsatadan bahseder.»

Bundan sonra, Yunus Nadi Bey, şu sözleri söyledi : «.. Cumhuriyeti beğenmiyen adamlar vardır. İtiraf etmedikleri şeyi fikrinde besliyen mahlûkat vardır ve içimizdedirler.» «.. Öyle adamların kafası ezilir, Efendiler!»

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının, nümayişkâr vaziyetlerinden, müfettiş paşaların istifalarından ve Meclisin içinde oyun oynanılamıyacağından bahsettikten sonra dedi ki : «Hususî ve gizli tertibat ile bazı makasıdı istihsal ederiz zûmunda bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu şeylerde bulunmak hürmetsizliktir. Kabul edemeyiz Efendim.»

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şu beyanatta bulundu : «Refet Paşa Hazretleri, malûm-ı âliniz olduğu veçhile, altı, yedi ay mukaddem mutantan ve manasız.. bazı ilânat ve beyanat ile meb'usluktan istifa buyurmuşlardır. Garip bir hâdisedir. Esbab-ı mucibe olarak ilâve etmişlerdi ki, meb'usluktan sebeb-i istifa, karanlık odada, yâran arasında bir ahd-i millî mi ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim, çok merak ettim bu işe.»

Karahisar Meb'usu Ali Bey, yerinden söze karıştı ve : «Yani generaller hükûmeti.» dedi. Yunus Nadi Bey : «Çok merak ettim bu işe» diyerek sözüne devam etti ve dedi ki : «.. Teşkilât-ı Esasiye vardır. Cumhuriyet teessüs etmiştir. Hükûmet nasıl yapılacaktır, orada, yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar kâfi değildir; Refet Paşa meb'usluktan istifa etsin, lâzımdır ve gitsin hükûmet yapsın, yâran toplasın, ne kanaattir bu?»

«.. Efendim dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de, hükûmet mi yapacaktı? Meclis yok mudur? Teşkilât-ı Esasiye yok mudur? Bu, ne mantıksızca harekettir.»

önce bu işi görüşmek gerekir." Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün önceki sözlerine değinerek, "Ulusal egemenlik mi cumhuriyetin gelişmesidir, yoksa cumhuriyet mi ulusal egemenliğin gelişmesidir?" gibi bir kuramın tartışılmasının yersiz olduğuna açıkladı.

Rauf Bey'in; "Halife, padişah şöyle dursun, bu makamın haklarını alabilecek herhangi bir makama karşıyım." yolundaki sözlerini Yunus Nadi Bey şöyle açıkladı: "Rauf Bey'e göre bu makamın hakları vardır; anlatış açıktır, saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki kullanılacaktır." "Oysa, Anayasa çıkmıştır. Bütün makamlar saptanmıştır. Bütün durumlar yasa haline konulmuştur. Ama, yine de boş öyküler, boş sözler söylüyor."

Bundan sonra, Yunus Nadi Bey şu sözleri söyledi: "...Cumhuriyeti beğenmeyen adamlar vardır. Açıkça söyleyemedikleri şeyi, içlerinde besleyen yaratıklar vardır ve içimizdedirler. Öyle adamların kafası ezilir, baylar!"

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösterili durum takınmalarından, müfettiş paşaların çekilmelerinden ve Meclisin içinde oyun oynanılamayacağından söz ettikten sonra dedi ki: "Özel ve gizli düzenlerle kimi amaçlara ulaşırız kuruntusunda bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin köşesinde oturarak bunları yapmak, saygısızlıktır; kabul edemeyiz efendim!".

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şunları söyledi: "Refet Paşa Hazretleri, bildiğiniz üzere, altı yedi ay önce gösterişli ve yersiz, kimi duyurular ve demeçlerle milletvekilliğinden çekilmişlerdir. Şaşılacak bir olaydır. Gerekçe olarak bildirmişlerdi ki, milletvekilliğinden çekilmesinin nedeni, karanlık odada, yakın arkadaşlar arasında ulusal ant mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim, çok ilgi duydum bu işe."

Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, oturduğu yerden söze karıştı ve: "Yani generaller hükümeti" dedi. Yunus Nadi Bey: "Çok ilgi duydum bu işe" diyerek konuşmasını şöylece sürdürdü: "... Anayasa vardır. Cumhuriyet kurulmuştur. Hükümet nasıl kurulacaktır, orada yazılıdır. Bütün bunları yöneten bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar yetmez. İstenir ki, Refet Paşa milletvekilliğinden çekilsin ve gitsin hükümet kursun. Yakın arkadaşlar toplasın. Ne inançtır bu?"

"...Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alarak, gelip de hükümeti mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Anayasa yok mudur? Bu, ne mantıksızca iştir?"

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere, kürsüye çıktı. Kendini müdafaaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarında mevcut fikir birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi icap edeceğinden bahsettikten sonra: «İki asker meb'usun Meclise avdet etmesini arzu etmişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?» dedi. Refet Paşa'nın beyanatına, muhtelif zevat, yerlerinden, kısa cevaplar vermeğe başladılar, adeta münakaşalı bir muhavere cereyan etti. Nihayet, kürsü başka bir muhalif hatibe terkolundu. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir) : «.. Günlerden beri devam etmekte olan münakaşata ve henüz neticesi gelmiyen müzakerata, ne inkılâbın ve ne de milletin tahammülü vardır.» dedikten sonra izah etti ki, vaziyet «inkılâp namına inkılâbı ileri götürmek namına ıskat» tan ibaret değildir.

Mahmut Esat Bey, her şeyden evvel gidilecek yolları tayin etmek lüzumunu ve o takdirde daha samimî ve daha kat'î yürünebileceğini beyan etti ve Rauf Bey'in nazariyesine temasla, şu tahlilâtta bulundu : «Hakimiyet-i milliye başka bir meseledir. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet-i idare, istibdat, yine başka birer meseledir. Bir kısmı eşkâl-i hükûmettir. Diğeri milletin iradesinin infaz ve tatbikıdır. Bu dört şekil içinde, muhtelif şekilde, hakimiyet-i milliyenin, tatbik edildiğini görmekteyiz. Hatta istibdatta bile bir parça vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla, binaenaleyh bu noktadan bu iki şeyi karıştırmamak lâzımdır. Hakimiyet-i milliye cumhuriyetin tekâmülü demek değildir. Çünkü hakimiyet-i milliye şekil değildir. Ruh ve esas meselesidir.»

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in içtihat diye ortaya attığı sözler üzerinde lüzumu kadar tevakkuftan sonra : «Türk inkılâbı yükseliyor». «Ancak, bu inkılâbı süratle, hedefine, milletçe beklenilen hedefine isal etmek için, bir an evvel hakikî vaziyetin tavazzuh etmesi lâzımdır. Türk milleti, ortada, demokrasi namına çekilmiş, bir kılıç gibi, bunu beklemektedir.» sözleriyle beyanatına hitam verdi.

Bundan sonra Adliye Vekili Necati ve Maarif Vekili Vasıf beyler, muhalif hatiplerin istizahlarına uzun beyanatta bulunarak cevap verdiler.

Rıza Nur Beyin Arnavutları Türklük aleyhine isyana teşvik edenlerden biri olduğu anlaşıldı

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, izahatına başlamadan evvel, Rıza Nur Bey'den, zabıttaki sözlerinden bazılarının izahını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü meşkûk gösterecek tarzda ifadelerde bulunmuştu. Abdülhalik Bey, Rıza Nur Bey'in, zehabını şu suretle tashih etti : Doktor bey, «altı yüz sene

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e yanıt vermek üzere kürsüye çıktı. Kendini savunmaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarındaki görüş birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun adına da yazılması gerektiğinden söz ettikten sonra : "İki asker milletvekilinin Meclise dönmesini istemişsem acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın sözlerine, birçok milletvekilleri, oturdukları yerlerden kısa yanıtlar vermeye başladılar. Nerdeyse karşılıklı tartışmalar oldu.En sonu, kürsü başka bir karşıcıl milletvekiline bırakıldı. Ondan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir) : "... Günlerden beri sürmekte olan tartışmalara ve daha sonu gelmeyen görüşmelere, ne devrim ve ne de ulus dayanabilir." dedikten sonra durumun "yalnızca devrim adına, devrimleri ileri götürmek adına hükümeti düşürmek" olmadığını açıkladı.

Mahmut Esat Bey, her şeyden önce gidilecek yolları belirtmek gerektiğini, o zaman daha içtenlikle ve daha kesin yürünülebileceğini söyledi ve Rauf Bey'in görüşüne değinerek, şu irdelemelerde bulundu : "Ulusal egemenlik başka bir sorundur; cumhuriyet, meşrutiyet, saltçılık, baskı yönetimi de başka birer sorundur. Kimisi hükümet biçimidir. Kimisi de ulusal iradenin yürütülmesi ve uygulanmasıdır. Bu dört yöntem içinde, değişik biçimde, ulusal egemenliğin uygulandığını görmekteyiz; dahası zorbalıkta bile bir parça uygulanmaktadır. Meşrutiyette biraz daha çok, cumhuriyette daha çok. Öyleyse bu bakımdan bu iki şeyi karıştırmamak gereklidir. Ulusal egemenlik cumhuriyetin gelişimi demek değildir. Çünkü, ulusal egemenlik biçim değildir, öz ve ilke işidir."

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in kişisel görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde gerektiği ölçüde durduktan sonra : "Türk devrimi yükseliyor." "Ancak bu devrimi, amacına, ulusça beklenilen amacına çarçabuk ulaştırmak için, gerçek durumun hemen açıklığa kavuşması gereklidir. Türk ulusu, ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir." sözleriyle konuşmasını bitirdi.

Bundan sonra Adalet Bakanı Necati ve Milli Eğitim Bakanı Vâsıf Beyler, karşıcıl milletvekillerinin sorularına uzun konuşmalarla yanıt verdiler.

Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklere karşı ayaklandırmaya çalışanlardan biri olduğu anlaşıldı

Maliye Bakanı Mustafa Abdülhâlik Bey, konuşmasına başlamadan önce, Rıza Nur Bey'den tutanaktaki sözlerinden kimisinin açıklanmasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü kuşkulu gösterecek biçimde sözler söylemişti. Abdülhâlik Bey, Rıza Nur Bey'in yanlış sanısını şöyle düzeltti : "Doktor Bey,

evvel, Arnavutluk'un bir kısmından olan Yanya'ya giden ecdadımızın orada bıraktıkları ensali başka bir töhmetle itham ediyor. Hem kim? Maalesef öyle muhterem bir arkadaşım ki, altı seneden beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. Daha evvel değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silâhla mücadele ederken, kendileri bilâkis (Türklük aleyhine) isyana teşvik etmiştir.»

Filhakika Rıza Nur Bey'in siyasî hayatında, birçok mücadelâta iştirak ettiği malûm idi. Bu iştirakleri, milliyetperver olarak Büyük Millet Meclisi devrinde ona hizmet ve faaliyet sahaları gösterilmesine, mâni telâkki edilmemişti. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün kalbinde ebedî ve elîm bir hicran yaşatan büyük felâket hâdisesinde müfrit milliyetperver Rıza Nur Bey'in Arnavut âsileri ile beraber, Türkler aleyhinde, faaliyette bulunduğunu bilmiyorduk. Buna ıttıla hâsıl olunca, Büyük Millet Meclisi'ni, hakikî bir hayret ve dehşet istilâ etti.

Bu bahisten sonra Maliye Vekili, diğer izahatını verdi. Onu Ziraat Vekili Şükrü Kaya Bey takip etti. Şükrü Kaya Bey, bilhassa Ziraat Vekâletini tenkit eden bir hatibe cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel ifadeler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını izahtan sonra : «Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sahifeleri açık ve herkes tarafından okunmaktadır» dedi ve ilâve etti : «Kalkıp da Meclis-i âlinin huzurunda şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi mugalâta yapılabilir mi? Bu ne cür'ettir?»

Ticaret Vekili Hasan Bey ve Nafıa Vekili merhum Süleyman Sırrı Bey'den sonra izahat vermek sırası Hariciyeye ve Başvekâlete geldi.

Efendiler, Başvekil İsmet Paşa, istizahın umumî olmasını teklif ettiği günden sonra, müzakerata iştirak edemiyecek derecede hastalanmış, yatıyordu. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, İsmet Paşa'ya vekâleten kürsüye çıkarak icap eden beyanat ve izahatta bulundu.

Artık istizah müzakeresine hitam vermek zamanı gelmişti. Müzakere kâfi görüldükten sonra, Feridun Fikri Bey'in «anket parlımanter» takriri reddolundu.

Büyük Millet Meclisinin İsmet Paşa Kabinesine itimat etmesi muhalif kalem sahiplerine daha neler yazdırdı

19 reye karşı 148 rey ile İsmet Paşa Hükûmeti'ne itimat edildi. Bir rey de müstenkif idi.

Efendiler, Mecliste mağlûp olanların, gazeteci arkadaşları, bu neticeden, bittabi, hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve anut bir surette hücumlara geçtiler.

altı yüzyıl önce, Arnavutluğun bir parçası olan Yanya'ya giden atalarımızın orada bıraktıkları kuşakları başka yolda suçluyor. Hem kim? Üzülerek söylüyorum, öyle saygıdeğer bir arkadaşım ki, altı yıldan beri bağnaz bir ulusçu olmuştur. Daha önce değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahlı savaşırken, kendileri tersine, (Türklüğe karşı) ayaklanmaya kışkırtmıştır."

Gerçekten Rıza Nur Bey'in siyasal yaşamında birçok savaşımlara katıldığı biliniyordu. Bu durumu, ulusçu olarak, Büyük Millet Meclisi zamanında kendisine görev ve çalışma alanları gösterilmesine engel sayılmamıştı. Ama, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün yüreğinde sonsuz ve onulmaz bir acı yaratan büyük yıkım zamanında, aşırı ulusçu Rıza Nur Bey'in Arnavut ayaklanıcılarla birlikte, Türklere karşı çalıştığını bilmiyorduk. Bu anlaşılınca Büyük Millet Meclisini büyük ve gerçek bir şaşkınlık kapladı.

Bundan sonra Maliye Bakanı öbür konulara geçti. Daha sonra Tarım Bakanı Şükrü Kaya Bey konuştu. Şükrü Kaya Bey, özellikle Tarım Bakanlığını eleştiren bir milletvekiline yanıt verdi ve tarım işlerinin güzel cümleler, güzel sözler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra : "Bu, toprağa yazılan bir yapıttır. Onun sayfaları açık ve herkesçe okunmaktadır." dedi ve ekledi : "Kalkıp da Büyük Meclisin önünde, şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi yanıltmacalar ileri sürülebilir mi? Bu ne kendini bilmezliktir?"

Ticaret Bakanı Hasan Bey'den ve Bayındırlık Bakanı rahmetli Süleyman Sırrı Bey'den sonra açıklama sırası Dışişleri Bakanlığına ve Başbakanlığa geldi.

Baylar, Başbakan İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını önerdiği günden sonra görüşmelere katılamayacak kertede hastalanmış, yatıyordu. Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa, İsmet Paşa adına kürsüye çıkarak gereken açıklamaları yaptı.

Artık gensoru görüşmelerine son vermek zamanı gelmişti. Görüşme yeterliği kabul edildikten sonra, Feridun Fikri Bey'in "Meclis soruşturması" önergesi oylandı, kabul edilmedi.

Büyük Millet Meclisinin İsmet Paşa Hükümetine güven oyu vermesi üzerine karşıcıl yazarlara daha neler yazdırıldı

19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Hükümetine güven bildirildi. Bir kişi de çekimser kalmıştı.

Baylar, Mecliste yenilenlerin gazeteci arkadaşları, bu sonucu elbette hiç beğenmediler. Daha küskün ve direngen bir biçimde saldırıya geçtiler.

9 Teşrinisani tarihli Vatan gazetesinin başmakalesi : «Mevcut idare şekli, lâfız itibariyle, millî hakimiyetin en yüksek derecesi olmuştur. Fakat hükûmetçilerin zihniyeti, biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür.» ve :

«Bugün, mürteci kelimesi yeniden revaç bulmuştur.» tarzında tenkitlerle malidir.

10 Teşrinisani tarihli Vatan'ın «Meydan Muharebesinin Neticesi» serlevhalı başmakalesi, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan sonra hükûmeti ıskata çalışanların, iyi hareket edemediklerinden şikâyeti tazammun eden, şu mütalealarıihtiva ediyordu : «Ankara'da ilk istizah başladığı zaman, ortada münekkit, azimkâr bir ekseriyet vardı.» «Münekkitler bu vaziyeti idare edemediler. Teşkilâtsız fertler halinde, münferit tenkitlerde bulundular.» Münferit tenkitler bile, esaslı bir surette idame edilemedi. İstizah umumileşince, tatil zamanındaki not defterlerini açan olmadı. En şiddetli münekkitler bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler.»

Sahib-i makale vaziyete, politikacılık nokta-i nazarından bakarak, diyor ki : «Hükûmetçilerin mükemmel bir sevk ve idare ve iptidadan sonuna kadar düşünülmüş bir plânla hareket ettikleri görülür.»

Burada; insanın sahib-i makaleye, şöyle bir sual soracağı geliyor!

Milletin mukadderatı mes'uliyetini, ellerine aldırmak istediğiniz zevat, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki refikleriyle dahi uzunboylu görüştükten sonra, sizin de izah ettiğiniz gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kadar, kendilerine itimat edemezlerse, en nihayet, on dokuz buçuk kişinin, Mecliste hareketini tevhit edemiyecek kadar âciz olurlarsa, bu zevat, devletin re's-i kârına geçmek liyakatinde farzolunabilir mi?

Efendiler, Tanin'in «Mirsâd-ı İbret» sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran muharrir, bütün memlekete Meclis manzarasını seyrettiriyor ve ona : «Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı.» dedirtiyor.

Pusuya yatan, bu muharrir, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor : «... Eski enkazla yapılan bir binadan ne umarsın ki!..»

Acaba, bu yazıları yazmış olan zat, hakikaten o gün, öyle mi mütehassis idi? Yoksa, bu manasız sözleri, milleti aleyhimize tahrik için bililtizam mı yazıyordu? İster öyle ve ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu nevi, kalem erbabı, cumhuriyete fenalık etmişlerdir.

9 Kasım günlü *Vatan* gazetesinin başyazarı : "Bugünkü yönetim biçimi, sözde, ulusal egemenliğin en yüksek aşaması olmuştur. Ama, hükümetçilerin anlayışı, biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür." ve "Bugün, gerici sözü yeniden çokça kullanılır olmuştur." gibi eleştirilerle doludur.

10 Kasım günlü *Vatan*'ın "Meydan Savaşının Sonucu" başlıklı başyazısı, Timur'un fil öyküsünü anlattıktan sonra, hükümeti düşürmeye çalışanların iyi iş göremediklerinden yakınan şu düşünceleri kapsıyordu : "Ankara'da ilk gensoru başladığı zaman, ortada eleştirici, dayançlı bir çoğunluk vardı." "Eleştirenler işi iyi yürütemediler, örgütleşmemiş kişiler gibi, teker teker eleştirilerde bulundular. Teker teker yapılan eleştiriler bile sağlam olarak sürdürülemedi. Gensoru genelleşince, dinlenme günlerindeki not defterlerini açan olmadı. En keskin eleştiriciler bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Yazar, duruma siyasacılık açısından bakarak diyor ki : "Hükümetçilerin çok iyi bir yönetimle ve başından sonuna dek düşünülmüş bir planla çalıştıkları görülür."

Burada insanın bu yazara şöyle bir soru soracağı geliyor : Ulusun alınyazısına ilişkin sorumluluğu üzerine almalarını istediğiniz kişiler, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki arkadaşlarıyla da uzun boylu görüştükten sonra, sizin de açıkladığınız gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kertede kendilerine güvenemezlerse; topu topu on dokuz buçuk kişinin Meclisteki çalışmalarını birleştirmeye güçleri yetmezse, bu kişilerin devletin başına geçmek yeterliğinde oldukları düşünülebilir mi?

Baylar, *Tanin*'in "Mirsadı İbret[1]" sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün memlekette Meclisin genel görünüşünü gösteriyor ve : "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı." dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor : "... Eski yıkıntılarla yapılan bir yapıdan ne umarsın ki!"

Acaba bu yazıları yazmış olan kişi, gerçekten o gün böyle mi düşünüyordu; yoksa, bu anlamsız sözleri, ulusu bize karşı kışkırtmak amacıyla mı yazıyordu? İster öyle ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu çeşit yazarlar cumhuriyete kötülük etmişlerdir.

[1] İbret Aynası.

Efendiler, Tevhidiefkâr'ın da, bermutat «faydasız ve kıymetsiz bir zafer» diye faydasız ve kıymetsiz yazıları devam ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve en hain dimağların mahsulü olan programı

Muhterem Efendiler, (komplo) bahsini izahta ve komplonun Meclis dahilindeki safhasını tasvirde, ehemmiyetsiz gibi telâkki olunabilecek bazı teferruata temas ettim. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Hatıra gelir ki, her hükûmetten, her zaman istizah yapılır; bir istizaha bu kadar ehemmiyet vermek caiz midir? Arzetmeliyim ki, mevzu-i bahs olan istizah, normal bir istizah değildi. Komplonun bir safha-i mahsusası idi. Bu istizah sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmağa mecbur edildiler. Malûm olduğu veçhile «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın, gizli eller tarafından, çizilen programını da ortaya attılar.

(Cumhuriyet) kelimesini telâffuzdan dahi içtinap edenlerin, cumhuriyeti doğduğu gün, boğmak istiyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya (Cumhuriyet) ve hem de (Terakkiperver Cumhuriyet) unvanını vermeleri, nasıl ciddî ve ne dereceye kadar samimî telâkki olunabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, muhafazakâr unvanı altında meydana çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları, bittabi doğru değildi.

«Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır.» düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsn-i niyete intizar olunabilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafeperestleri iğfal ederek hususî maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, asırlardan beri, nihayetsiz felâketlere, içinden çıkabilmek için, büyük fedakârlıklar istilzam eden, mülevves bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sevkolunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek istiyenlerin; aynı bayrakla ortaya atılmaları, dinî taassubu galeyana getirerek, milleti, cumhuriyetin, terakki ve teceddüdün tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârlık perdesi altında; biz hilâfeti tekrar isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce Mecelle kâfidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müfritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilâfeti lâğvetti. İslâmiyeti rahnedar ediyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir

Baylar, *Tevhidi Efkâr*'ın da, alışkanlığı üzere : "Yararsız ve değersiz bir utku" diye yazdığı yararsız ve değersiz yazılar sürüp gidiyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve en hain kafaların verimi olan programı

Saygıdeğer, baylar, "komplo" konusunu açıklarken ve komplonun Meclis içindeki evresini anlatırken, önemsiz sanılabilecek kimi ayrıntılara dokundum. Bunda beni haklı göreceğinizi umarım.

Hatıra gelir ki, her hükümet, her zaman gensoruya çekilebilir. Bir gensoruya bu denli önem vermek doğru mudur? Şunu bilginize sunmalıyım ki, söz konusu olan gensoru, olağan bir gensoru değildi. Komplonun özel bir evresi idi. Bu gensoru oyunundan sonradır ki, karşıcıllar maskelerini atmak zorunda bırakıldılar. Bilindiği üzere, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" [1] diye bir parti kurdular. Gizli ellerin düzenlediği parti programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; cumhuriyeti, doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye "Cumhuriyet", hem de "İlerici Cumhuriyet" adını vermeleri, nasıl ciddi ve ne kerte içtenlikli bir davranış sayılabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, "tutucu" diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama, bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını savlamaya kalkışmaları elbette doğru değildi.

"Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır." sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, iyi niyet beklenebilir mi idi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri, bilgisizleri, bağnazları ve boş inanlara saplanmış olanları aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil mi idi? Türk ulusu yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş mi idi?

Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağnazlığı coşturarak, ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında : "Biz halifeliği yeniden isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize Mecelle [2] yeter. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü, Mustafa Kemal'in partisi halifeliği kaldırdı. Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek!" diye bağırmıyor muydu?

[1] İlerici Cumhuriyet Partisi.
[2] Tanzimattan sonra yapılmış, kimi ilkeleri dine dayalı kanun kitabı.

diye bağırmıyor muydu? Yeni fırkanın kullandığı formül bu, irticakârane feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

Bakınız Efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha çok evvel [10 Mart 1923 tarihinde] maslup Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere : «Âlem-i islâmın mabihilbekası olan esasata hücum» ediyorlar. «Bu husustaki teşrihatınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinde tezyid-i gayreti mucip oldu.» «Garba temessül etmek, tarihimizi, medeniyetimizi kaybeylemek»i zaruri kılar. «... Hilâfet müessesesini yıkmak, lâdinî bir hükûmet tesisini düşünmek, hep istikbal-i islâmı tehdit edecek âmilleri vücuda getirmekten başka bir netice veremez.»

Efendiler, vakayi ve hadisat dahi izhar ve ispat etti ki, «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» programı en hain dimağların mahsulüdür; bu fırka, memlekette suikastçilerin, mürtecilerin tahassungâhı, ümid-i istinadı oldu; haricî düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, taze Türk cumhuriyetini mahvetmeğe matuf plânlarının sühulet-i tatbikatına hizmete çalıştı. Tarih; (mürettep, umumî, irticaî) olan Şark İsyanı esbabını, tetkik ve taharrî ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nın dinî mevaidini ve şarka gönderdikleri kâtib-i mes'ullerinin teşkilât ve tahrikâtını bulacaktır.

Hatırat defterini [nafile ve teheccüt namazlarının] sevabından bâhis hadislerle dolduran, bu kâtib-i mes'ul, şark vilâyetlerimizde tahrikât-ı diniyede bulunurken, fırkasının programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka, beş vakit namazdan maada, geceleri de fazla namaz kılmağı vaız ve nasihat etmek, belki de ömründe namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?

Efendiler, yaptığımız inkılâbın vüs'at ve azameti karşısında, eski hurafat ve müessesatın birer birer sukutunu gören mutaassıp ve irticakâr anasır, «efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkâr» olduğunu ilân eden bir fırkaya ve bahusus bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş zevata dört el ile sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrik değil midirler? O halde, ellerine aldıkları, din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir suale verilmesi lâzımgelen cevap da, hüsn-i niyet, gaflet, kayıtsızlık gibi sözler; memleketi terakkiye isal edeceğim diye ortaya atılan bir fırka rüesası için mazeret teşkil edemez!

Yeni partinin ilke edindiği sözler, bu gerici haykırışlarla dolu değil midir?

Bakınız baylar, bu ilkeye bağlı olanlardan birinin çok zaman önce (yani 10 Mart 1923 günü) asılmış Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere : "Müslümanlık dünyasının kalımlı olmasını sağlayan ilkelere saldırıyorlar." "Bu konudaki açımlamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin çabalarını artırdı. Batılılaşmak, tarihimizi, uygarlığımızı yitirmeyi" zorunlu kılar... "Halifeliği yıkmak, din işlerine karışmayan bir hükümet kurmayı düşünmek; bunlar Müslümanlığın geleceğini tehlikeye atacak etmenleri yaratmaktan başka bir sonuç veremez."

Baylar, olup bitenler de gösterdi ve tanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı, en hain kafaların ürünüdür. Bu parti, yurtta cana kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devletini, körpe Türk Cumhuriyetini yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel konularda verdiği sözleri ve Doğuya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.

Günlüğünü, nafile ve gece namazlarının sevabını anlatan hadislerle doldurmuş olan bu sorumlu yazman, doğu illerimizde dinsel kışkırtmalarda bulunurken, kendi partisinin programını uygulamıyor muydu? Yazıksız [1] halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de çokça namaz kılmayı söyleyip öğütleyen adam belki de yaşamı boyunca hiç namaz kılmamış olan bir siyasacı olursa, bu davranışın ereği anlaşılmaz olur mu?

Baylar, yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında eski boş inançların ve kurumların birer birer yıkılışını gören bağnaz ve gerici kimseler, "dinsel düşünce ve inançlara saygılı" olduğunu bildiren bir partiye ve özellikle bu partinin içindeki tanınmış kişilere dört elle sarılmaz mı? Yeni parti kuran kişiler bu gerçeği anlamış değil midirler? Öyle ise, ellerine aldıkları din bayrağı ile, ulusu ve ülkeyi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken yanıt da, "iyi niyet, aymazlık, umursamazlık" gibi sözler, yurdu ilerleteceğim diye ortaya atılan bir partinin ileri gelenleri için özür sayılamaz.

[1] masum.

Efendiler, yeni fırka, unvan ittihaz ettiği «terakki» ve «cumhuriyet» namlarının zıdd-ı tamlariyle inkişaf etmiştir. Bu fırkanın rüesası, hakikaten mürtecilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arzedeyim; Ergani'de, usatın valiliğini kabul eden maslup Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta : «Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkası, ahkâm-ı şer'iyeye riayetkâr ve dindardır. Bize muzaheret edeceklerine şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyup [*] nezdinde bulunan kâtib-i mes'ulleri, fırkanın nizamnamesini getirmiştir..» diyor. Şeyh Eyup de, muhakemesi sırasında : «Dini kurtaracak yegâne fırkanın, Kâzım Karabekir Paşa'nın teşkil, ettiği fırka olup, ahkâm-ı şer'iyeye riayet edileceğinin fırka nizamnamesinde ilân edildiğini söylemiştir.»

Efendiler, «terakkiperver» ve «cumhuriyet» kelimelerini kullanarak, bize ve münevveran-ı millete karşı din bayrağını gizlemek tedbirinde bulunanlar, memlekette umumî irtica ve isyan yapmak için dahil ve hariçte, tertipler ve teşvikler yapmakla meşgul olanların mevcudiyetinden bihaber farzolunabilirler mi? Yeni fırkaya dahil olanların, tekmil azası mevzu-i bahs olmasa bile, dinî mevaidi, muvaffakıyet için, müessir âmil kabul eden ve buna dair formülü nizamnamelerine ithal eden kimseler, memlekete müteveccih şahıslarımıza müteveccih suikastlerden bihaber kabul edilemezler!

İsyanın vukuundan aylarca mukaddem, memleketin şurasında burasında, yapılan hafî içtimalardan ve «Cemiyet-i Hafiye-i İslâmiye» teşkilâtından, İstanbul'da Nakşıbendî meşayihinin yaptığı içtimada, ihzar edilecek kıyama muzaharet vadedildiğinden ve nihayet millî hudutlarımızın haricinde bulunup, Şark İsyanını tahrik edenlerin beyannamelerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkasından ümit ile bahsolunduğundan[**] haberdar olmadıklarını farzedelim. Fakat, Fethi Bey hükûmeti zamanında, bizzat Fethi Bey vasıtasiyle, kendilerine, fırkalarının muzır ve isyan ve irticaa müşevvik vaz'ı ve mahiyetinde olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati mütalea ve müşahede etmeleri lâzımgelmez miydi? Hükûmetin ve benim, pek halisane olarak bu ihtaratımızdan sonra olsun hakikati anlamaları ve ona göre hareket eylemeleri icap ederdi. Onlar, bilâkis, bu defa da «efkâr ve itikadat-ı diniyeye riayetkârız" klişesini, büsbütün aksi manada tefsire kalkıştılar. Gûya, malûm formül ile, nazarlarında, her dinin ve her din salikinin efkâr ve itikadatına riayetkâr olduğunu

[*] Rüesa-yi usattan olup idam edilmiştir. [Atatürk'ün notu].

1 1934 basımında: müessiri âmil.

[**] Halep'te tab'olunarak Kürdistan'a tevzi olunan Şahin Paşazadelerin beyannamesi. [Atatürk'ün notu].

Baylar, yeni parti, adındaki "İleri" ve "Cumhuriyet" sözcüklerinin tam karşıt anlamlarıyla gelişmiştir. Bu partinin ileri gelenleri, gerçekten gericilere umut ve güç vermiştir. Buna örnek vereyim : Ergani'de, ayaklanıcıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılan Kadri, Şeyh Sait'e yazdığı bir mektupta : "Millet Meclisinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın partisi, din kurallarına saygılı ve dinseverdir. Bize yardım edeceklerine kuşkum yoktur. Dahası, Şeyh Eyüb*'ün yanında bulunan parti sorumlu yazmanı, partinin tüzüğünü getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüb de, yargılanması sırasında : "Dini kurtaracak biricik partinin, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olduğunu; din kurallarına uyulacağının, parti tüzüğünde bildirildiğini" söylemiştir.

Baylar, "İlerici" ve "Cumhuriyet" sözcüklerini kullanarak, bizden ve ulus aydınlarından din bayrağını gizlemeğe çalışanların, ülkede genel bir gerilemeye ve ayaklanmaya yol açmak için içeride ve dışarıda, türlü düzenlerle ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığını bilmedikleri düşünülebilir mi? Yeni partiye girenlerin tümü değilse bile, dinsel konularda verilen sözleri başarı için, etkili bir etmen sayan ve bununla ilgili hükmü tüzüklerine koyan kimselerin, yurda karşı, bize karşı hazırlanan cana kıyıcı düzenlerden habersiz oldukları kabul edilemez!

Tutalım ki, bunlar, ayaklanmanın başlamasından aylarca önce, yurdun şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan; "Gizli İslâm Derneği" [1] örgütünden; İstanbul'da Nakşıbendî şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım için verilen sözden; en sonu, ulusal sınırlarımızın dışında bulunup Doğu ayaklanmasını kışkırtanların bildirilerinde ** Kâzım Karabekir Paşa'nın partisine umut bağlandığının belirtilmesinden haberli değillerdir. Ama, bunların Fethi Bey Hükümeti zamanında, partilerinin, dokuncalı ayaklanmaya ve geriliğe kışkırtıcı durum ve nitelikte olduğunu ve yurda dokunca verdiğini Fethi Bey'in kendilerine bildirmesinden sonra olsun, gerçeği görüp anlamaları gerekmez miydi? Hükümetin ve benim, çok temiz yürekle yaptığımız bu uyarmalardan sonra olsun, gerçeği anlamaları ve ona göre davranmaları gerekirdi. Onlar, tersine, bu kez de : "Dinsel düşünce ve inançlara saygılıyız." kalıbını büsbütün karşıt anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sanki bilinen bu kalıp sözle, her dinin ve türlü dinlerden olan kişilerin düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını

* Ayaklanıcıların başlarından olup asılmıştır. [Atatürk'ün notu]

[1] Cemiyet-i Hafiyye-i İslâmiyye.

** Halep'te bastırılarak Doğu illerimizde dağıtılan Şahin Paşaoğullarının bildirisi. [Atatürk'ün notu]

ifade etmek.. Geniş hürriyetperver olduklarını anlatmak istiyorlarmış.. Efendiler, bu tarz-ı harekete dürüst, samimî denemez!

Politika âleminde, birçok oyunlar görülür. Fakat mukaddes bir mefkûrenin, tecellisi olan cumhuriyet-i idareye, asrî harekete karşı cehil ve taassup ve her nevi husumet ayağa kalktığı zaman bilhassa terakkiperver ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakikî terakki ve cumhuriyetçi olanların yanıdır; yoksa mürtecilerin ümit ve faaliyet menbaı olan saf değil...

Ne oldu Efendiler?! Hükûmet ve Meclis, fevkalâde tedbirler almağa lüzum gördü. Takrir-i Sükûn Kanununu çıkardı. İstiklâl Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz seferber fırkasını, uzun müddet tedibata hasretti. «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» denilen muzır teşekkül-i siyasîyi seddetti.

Cumhuriyet düşmanlarının son namerdane teşebbüsleri

Netice bittabi cumhuriyetin muvaffakıyetiyle tecelli etti. Âsiler imha edildi. Fakat, cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun safahatı hitam bulunduğunu kabul etmediler. Namerdane, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikasti suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi, bu defa da, cumhuriyeti, suikastçilerin elinden kurtarmağa muvaffak oldu.

* * *

Memlekette sükûn ve asayişi tesis için tatbik edilen fevkalâde tedbirlerin iyi neticeleri

Muhterem Efendiler, ciddî icabat üzerine, hükûmetçe fevkalâde tedbirler alınması lüzumuna dair ilk izhar-ı kanaat ettiğimiz zaman, bunu hüsn-i telâkki etmiyenler vardı.

Takrir-i Sükûn Kanununu ve İstiklâl Mahkemelerini, vasıta-i istibdat olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve vakayi, bu şayan-ı nefret fikri telkine çalışanları, elbette hacil mevkie düşürmüştür.

Biz, fevkalâde ittihaz olunan ve fakat kanunî olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun fevkine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; bilâkis, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve istiklâlini, temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medenî ve içtimaî inkişafında istifadeli kıldık.

Efendiler, aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikına lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikından sarf-ı nazar edilmekte, tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim, İstiklâl Mahkemeleri, zamanında tatil-i

söylemek; geniş ölçüde özgürlüksever olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Baylar, böyle bir tutuma, doğru ve içtenlikli denemez!

Siyasa alanında birçok oyunlar görülür. Ama, kutsal bir ülkünün belirmesi[1] olan cumhuriyet yönetimine karşı, çağdaşlaşmaya karşı, bilgisizlik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman; özellikle ilerici ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçek ilerici ve cumhuriyetçi olanların yanıdır; yoksa gericilerin umut ve çalışma kaynağı olan yer değil...

Ne oldu baylar? Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler almayı gerekli gördü. Takriri Sükûn Yasasını[2] çıkardı. İstiklal Mahkemelerini çalıştırdı. Ordunun savaşa hazır sekiz dokuz tümenini, ayaklananları yola getirmek için, uzun süre görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen dokuncalı siyasal kuruluşu kapattı.

Cumhuriyet düşmanlarının son alçakça girişimleri

Sonunda, elbette cumhuriyet başarı kazandı. Ayaklananlar yok edildi. Ama, cumhuriyet düşmanları, büyük komplolarının sona erdiğini kabul etmediler. Alçakça, son bir girişim yaptılar. Bu da, İzmir'de düzenlenen cana kıyma girişimi[3] biçiminde belirdi. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici eli, bu kez de, cumhuriyeti, cana kıyıcıların elinden kurtarmayı başardı.

* * *

Ülkede dirlik ve düzenlik kurmak için uygulanan olağanüstü tedbirlerin iyi sonuçları

Saygıdeğer baylar, durumun ağırlaşması üzerine hükümetçe olağanüstü önlemler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk belirttiğimiz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takriri Sükûn Yasasını ve İstiklal Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi aşılamaya çalışanlar oldu. Elbette, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşünceyi aşılamaya çalışanları, utanmış duruma düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, tersine ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşamasını ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri, ulusun uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık.

Baylar, aldığımız olağanüstü önlemlerin uygulanmasına gerekseme kalmadığı görüldükçe, onların uygulanmasından vazgeçilmekte duraksanmamıştır. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, iş

[1] tecellisi.
[2] Dirliği ve Düzenliği Sağlama Yasasını.
[3] 1926'da Gazi'ye düzenlenen İzmir suikast girişimi.

faaliyet eyledikleri gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu da müddet-i mer'iyeti hitamında, tekrar Büyük Millet Meclisi'nin huzur-ı tetkikine arzolundu. Meclis, kanunun bir müddet daha idame-i mer'iyetini lüzumlu görmüş ise, elbette, bu; millet ve cumhuriyetin âli menfaatleri icabı olduğundandır; Meclis-i âlinin bu kararı, bize, vasıta-i istibdat vermek maksadına matuf tasavvur olunabilir mi?

Efendiler, Takrir-i Sükûn Kanununun cari ve İstiklâl Mahkemelerinin hal-i faaliyette bulunduğu müddet zarfında, yapılan işleri, göz önüne getirecek olursanız; Meclisin ve milletin emniyet ve itimadının, tamamen mahalline masruf olduğu kendiliğinden anlaşılır,

Memlekette ika edilen, büyük isyan ve suikastler bertaraf edilerek temin olunan asayiş ve huzur, elbette, umumca mucib-i memnuniyet olmuştur.

Efendiler, milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alâmet-i farikası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medenî âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medenî hayat-ı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi. Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun mer'iyeti de, sühuletbahş oldu denirse, bu, çok doğrudur. Filhakika, Takrir-i Sükûn Kanununun mer'iyeti, bazı mürtecilerin, milleti vâsi mikyasta tesmim etmesine meydan bırakmamıştır. Gerçi, bir Bursa meb'usu, bütün hayat-ı teşriiyesinde, hiçbir vakit kürsüye çıkmamış ve hiçbir vakit Mecliste, millet ve cumhuriyet menfaatlerini müdafaa için, bir tek kelime dahi telâffuz etmemiş olan Bursa Meb'usu, Nurettin Paşa, yalnız şapka iksası aleyhinde, uzun bir takrir vermiş ve bunu müdafaa için kürsüye çıkmıştır. Şapka iktisasının «hukuk-ı esasiye ve hakimiyet-i milliye ve masuniyet-i şahsiye hilâfında muamele» olduğunu iddia etmiş ve bunun «halka adem-i tatbikının temin ve teyit» olunmasına çalışmıştır. Fakat, Nurettin Paşa'nın, Millet kürsüsünden galeyana getirmeğe muvaffak olduğu taassup ve irtica hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürteciin, İstiklâl Mahkemelerinde, hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddi ve alelûmum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve ilâ... gibi birtakım unvanların men ve ilgası da Takrir-i Sükûn Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu husustaki icraat ve tatbikat, heyet-i içtimaiyemizin hurafeperest, iptidaî bir kavm

bitince kaldırıldığı gibi, Takriri Sükûn Yasası da, yürürlük süresi sonunda yeniden Büyük Millet Meclisinin incelemesine sunuldu. Meclis, yasanın bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli görmüş ise, elbette bu, ulusun ve cumhuriyetin yüksek yararları içindir. Yüksek Meclisin, bize zorbalık aracı vermek için bu kararı aldığı düşünülebilir mi?

Baylar, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte ve İstiklal Mahkemelerinin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclisin ve ulusun güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.

Ülkede yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma düzenleri ortadan kaldırılarak sağlanan dirlik ve düzenlik, elbette, kamuyu sevindirmiştir.

Baylar, ulusumuzun, giymekte bulunduğu ve bilgisizliğin, aymazlığın, bağnazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görülen "fes"i atarak, onun yerine, bütün uygar dünyanın kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Ama, buna, yasanın yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse bu, çok doğrudur. Gerçekten, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde ağılamasına meydan bırakmamıştır. Gerçi bir Bursa milletvekili, bütün yasama görevi boyunca hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Mecliste, ulus ve cumhuriyet yararlarını savunmak için bir tek söz bile söylememiş olan Bursa milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giydirilmesine karşı uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giyilmesinin, "temel haklara, ulusal egemenliğe ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlem" olduğunu savlamış ve bunun, "halka uygulanmamasını sağlamaya" çalışmıştır. Ama, Nurettin Paşa'nın, ulus kürsüsünden coşturabildiği bağnazlık ve gericilik duyguları; en sonu birkaç yerde ve yalnız birkaç gericinin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.

Baylar, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb. gibi birtakım sanların yasak edilmesi ve kaldırılması da Takriri Sükûn Yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir. Bunlarla ilgili yürütüm ve uygulamaların, toplumumuzun,

olmadığını göstermek nokta-i nazarından, ne kadar elzem idi; bu, takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emîrlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılara talih ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütleye, medenî bir millet nazariyle bakılabilir mi? Milletimizin hakikî mahiyetini, yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi anasır ve müessesat, yeni Türkiye devletinde, Türk cumhuriyetinde idame edilmeli miydi? Buna atf-ı ehemmiyet etmemek, terakki ve teceddüt namına, en büyük ve gayr-i kabil-i telâfi hata olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanununun mer'iyetinden istifade ettik ise, bu tarihî hatayı irtikâp etmemek için; milletimizin nâsiyesini olduğu gibi açık ve pâk göstermek için; milletimizin mutaassıp ve Kurun-ı Vustaî zihniyette olmadığını ispat etmek için istifade ettik.

Efendiler, milletimizin içtimaî, iktisadî, hulâsa bilcümle medenî muamelât ve münasebatında feyizli neticelerin zâmini olan yeni kanunlarımız da.. hürriyet-i nisvanı temin ve hayat-ı aileyi tarsin eden Kanun-ı Medenî de bu bahsettiğimiz devrede vücuda getirilmiştir. **Binaenaleyh, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak, bir nokta-i nazardan istifade ederiz. O nokta-i nazar şudur : Türk milletini, medenî cihanda, lâyık olduğu mevkie is'at etmek ve Türk cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha ziyade takviye etmek.. Ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek..**

* * *

Türk gençliğine bıraktığım emanet

Muhterem Efendiler, sizi, günlerce işgal eden, uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek, bazı noktalar, tebarüz ettirebilmiş isem, kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla, millî hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin; istiklalini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asrî bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün vâsıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

boş inanlara bağlı, ilkel bir topluluk olmadığını göstermesi bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alınyazılarını ve canlarını, falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan oluşmuş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış anlamda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi ögeler ve kurumlar, Yeni Türkiye devletinde, Türk cumhuriyetinde sürdürülmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve düzeltilemez bir yanılgı olmaz mı idi? İşte biz, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte oluşundan yararlandıksa, bu tarihsel yanılgıyı işlememek için; ulusumuzun alnını, olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; ulusumuzun bağnaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını tanıtlamak için yararlandık.

Baylar, ulusumuzun toplumsal, iktisadi, kısacası, bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağlayan yeni yasalarımız da, kadın özgürlüğünü güven altına alan ve aileyi sağlamlaştıran Yurttaşlar Yasası[1] da bu sözünü ettiğim dönem içinde yapılmıştır. **Şunu söylemeliyim ki biz, her araçtan, yalnız ve ancak bir görüş için yararlanırız. O görüş şudur : Türk ulusunu, uygar toplumlar içinde yaraştığı kata yükseltmek ve Türk cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha çok güçlendirmek bunun için de, zorbalık düşüncesini öldürmek...**

* * *

Türk gençliğine bıraktığım kutsal armağan

Saygıdeğer baylar, sizi, günlerce işlerinizden alıkoyan uzun ve ayrıntılı sözlerim, en sonu, tarihe mal olmuş bir dönemin öyküsüdür. Bunda, ulusum için ve yarınki çocuklarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek kimi noktaları belirtebilmiş isem kendimi mutlu sayacağım.

Baylar, bu söylevimle, ulusal varlığı sona ermiş sayılan büyük bir ulusun, bağımsızlığını nasıl kazandığını; bilim ve tekniğin en son ilkelerine dayanan ulusal ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal yıkımların yarattığı uyanıklığın ve bu sevgili yurdun her köşesini sulayan kanların karşılığıdır.

Bu sonucu, Türk gençliğine, güvenle bırakıyorum.

[1] Medeni Kanun.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek istiyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmiyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahîm olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!

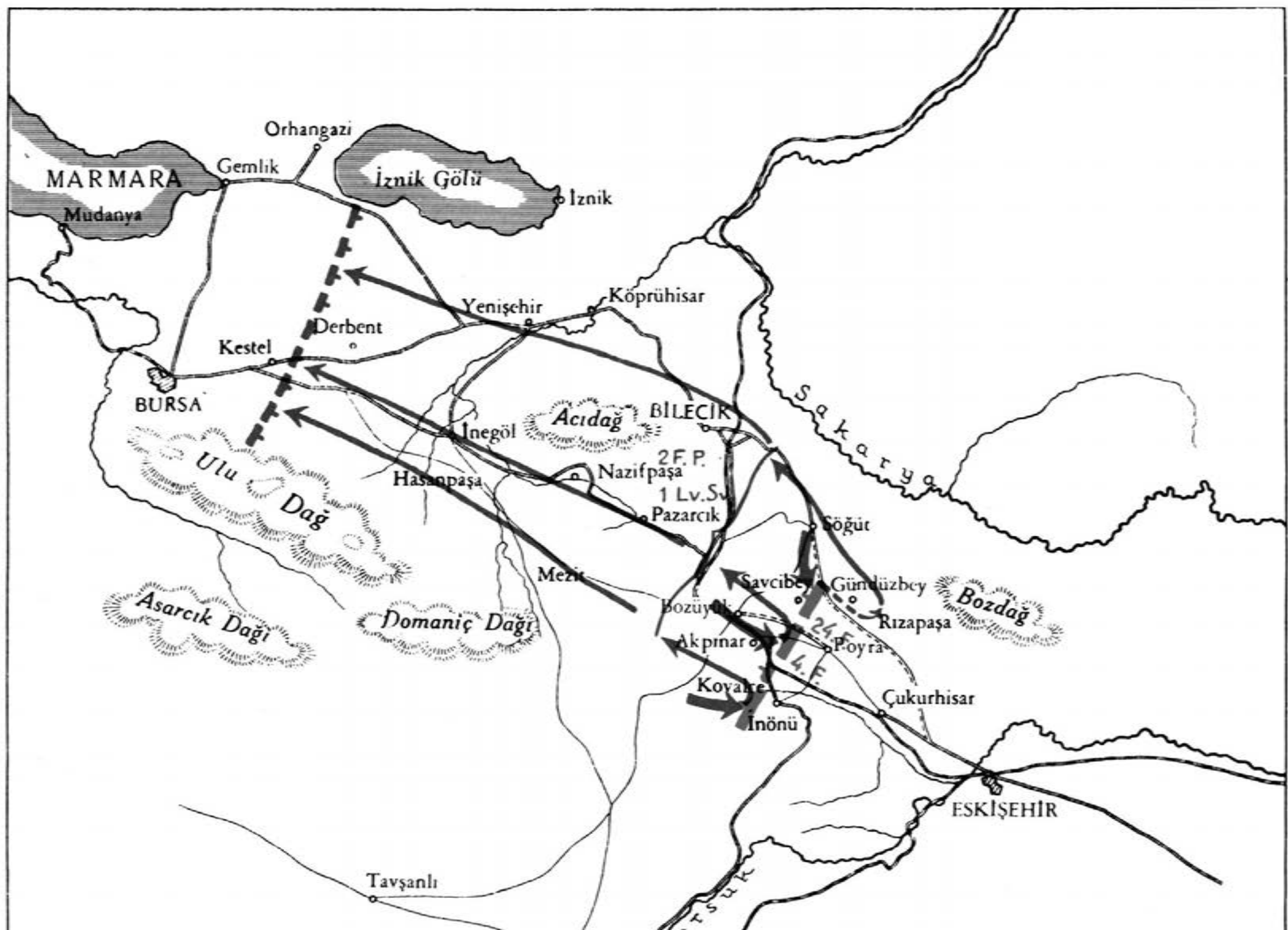
Ey Türk gençliği! Birinci ödevin; Türk bağımsızlığını, Türk cumhuriyetini, sonsuzluğa değin korumak ve savunmaktır.

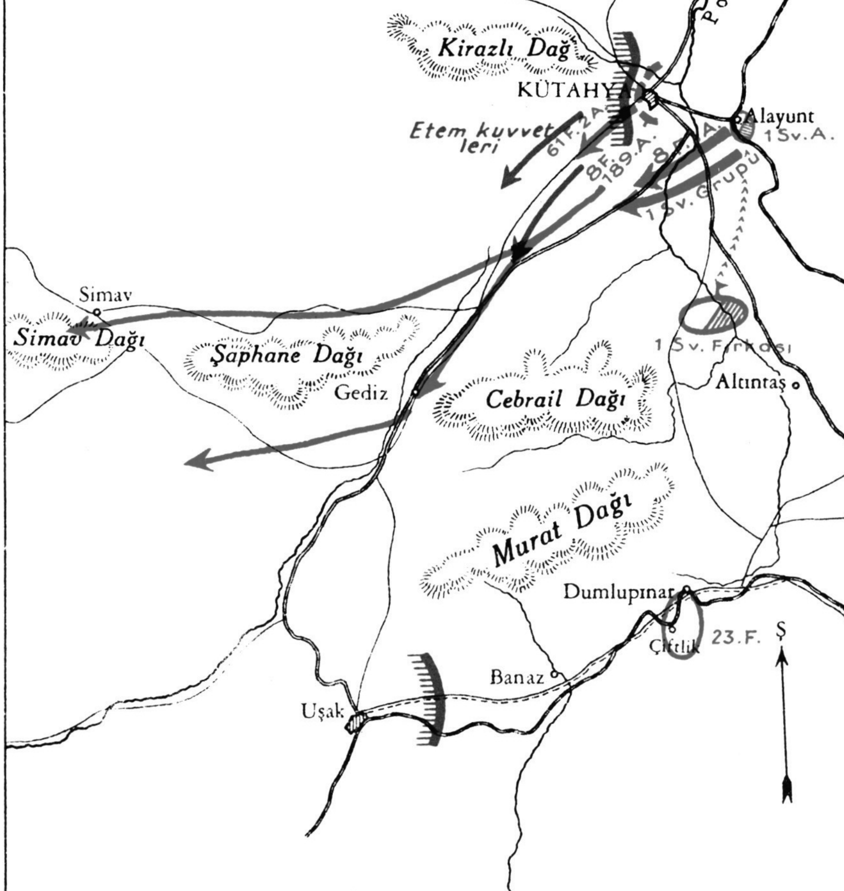
Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel, senin en değerli hazinendir. Gelecekte de, seni bu kaynaktan yoksun etmek isteyen iç ve dış kötücüller bulunacaktır. Bir gün, bağımsızlığını ve cumhuriyetini savunmak zorunda kalırsan, ödeve atılmak için, içinde bulunacağın durumun olanaklarını ve koşullarını düşünmeyeceksin! Bu olanak ve koşullar çok elverişsiz bir nitelikte belirebilir. Bağımsızlığına ve cumhuriyetine kıymak isteyecek düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmedik bir utku kazanmış olabilirler. Zorla ve aldatıcı düzenlerle sevgili yurdunun bütün kaleleri alınmış, bütün gemilikleri ele geçirilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve yurdun her köşesi fiilen işgal edilmiş olabilir. Bütün bu koşullardan daha acı ve daha korkunç olmak üzere, yurdunda, iş başında bulunanlar, aymazlık ve sapkınlık, üstelik, hainlik içinde olabilirler. Dahası, iş başında bulunan bu kişiler, kendi çıkarlarını, yurduna girmiş olan düşmanların siyasal erekleriyle birleştirebilirler. Ulus, yoksulluk ve sıkıntı içinde ezgin ve bitkin düşmüş olabilir.

Ey Türk geleceğinin çocuğu! İşte, bu ortam ve koşullar içinde bile ödevin, Türk bağımsızlığını ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Bunun için gereken güç, damarlarındaki soylu kanda vardır!.

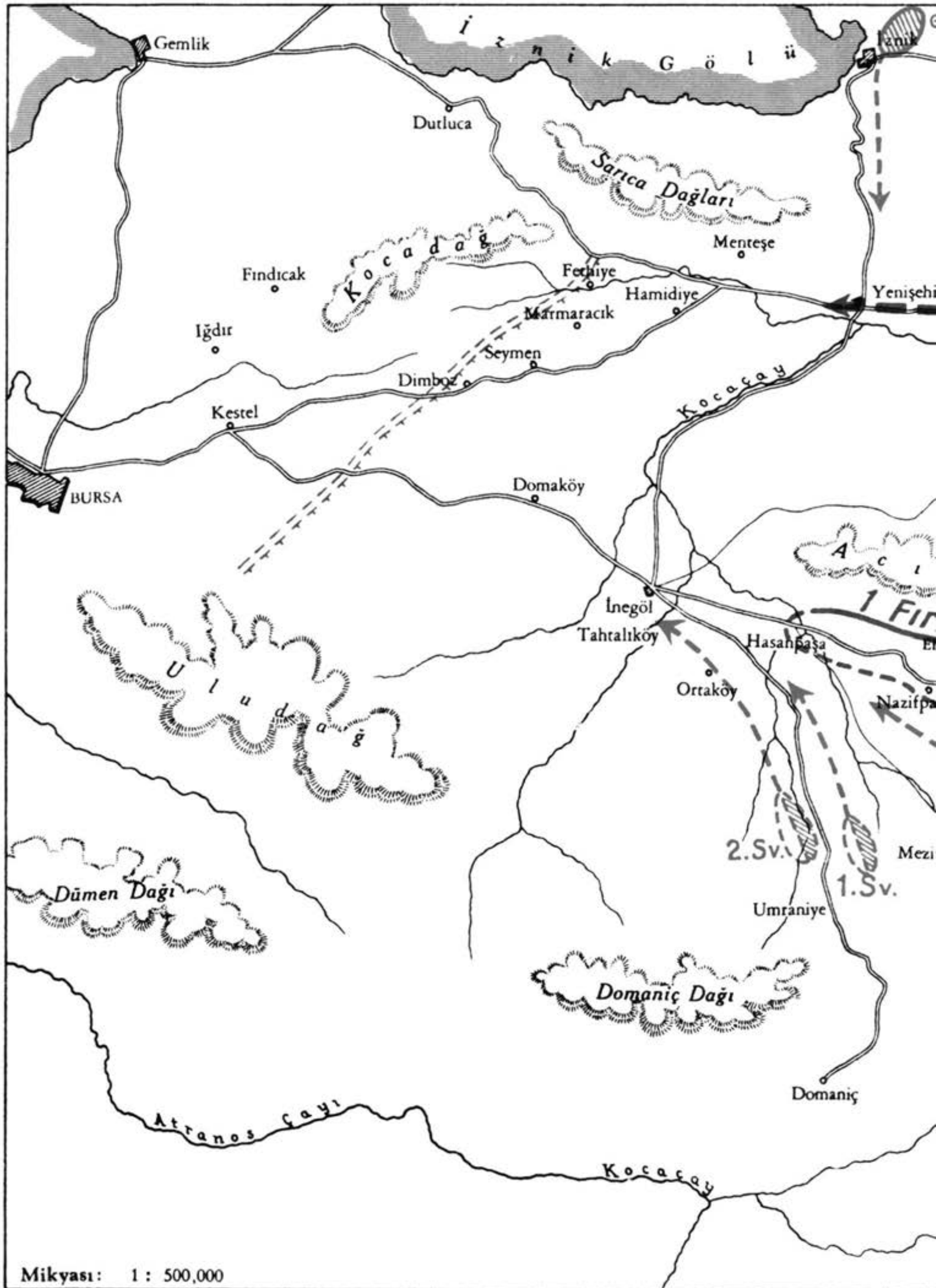
KROKİLER

BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNE AİT KROKİ

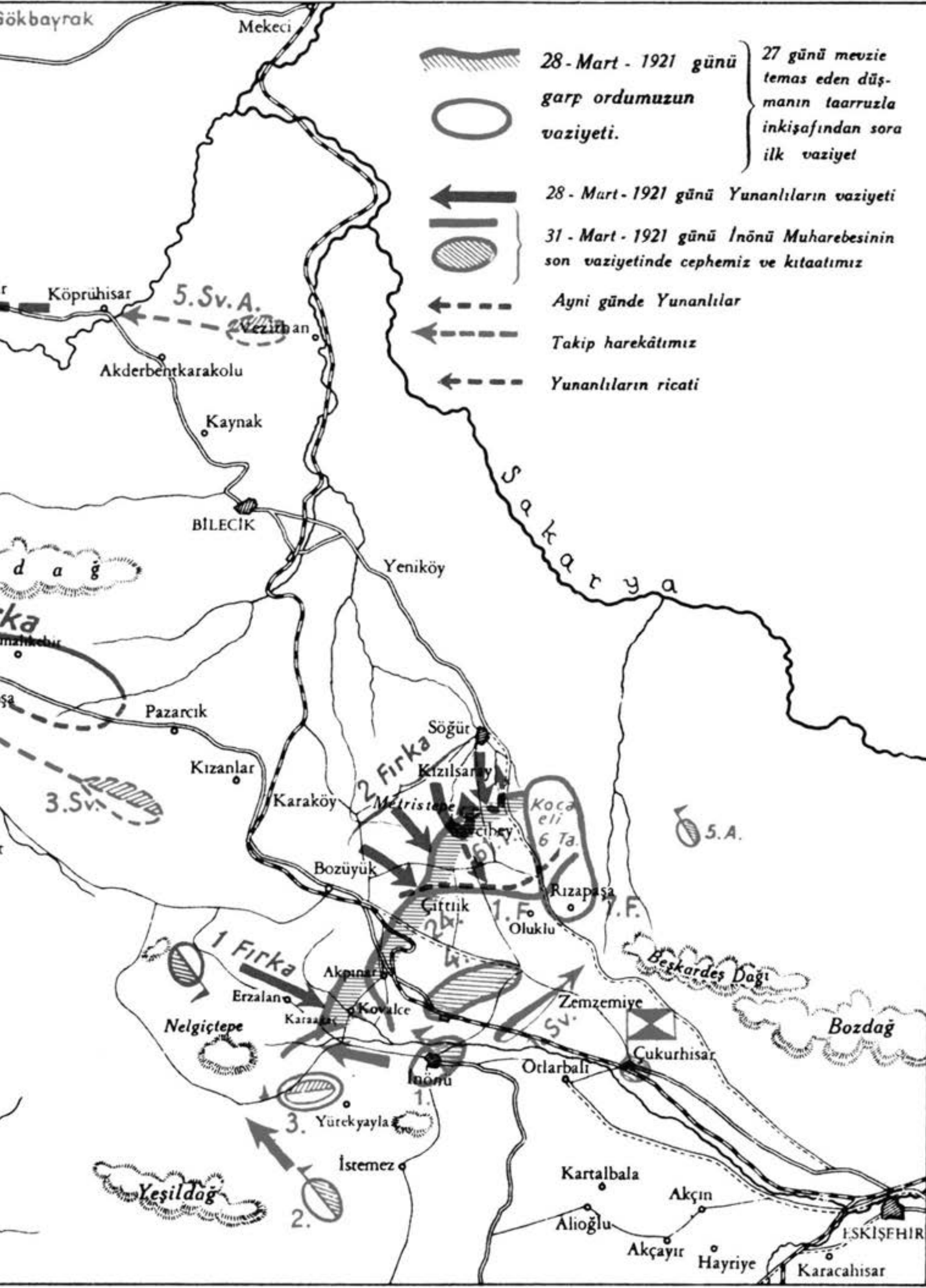

Kirazlı Dağ
KÜTAHYA
Etem kuvvetleri
61.F. 2.A.
8.F. 189.A.
8.F. A.
Alayunt
1 Sv. A.
1 Sv. Grupu
1 Sv. Fırkası
Altıntaş
Simav
Simav Dağı
Şaphane Dağı
Gediz
Cebrail Dağı
Murat Dağı
Dumlupınar
Çiftlik
23. F.
Ş
Banaz
Uşak
Mikyası: 1: 900,000
Birinci İnönü Muharebesi vaziyetine dair:
9: 10 - 1 - 1921 de İnönünde ordumuzun vaziyeti
11 - 1 - 1921 de ordumuzun vaziyeti
11 - 1 - 1921 re kadar Yunan ordusunun ilerleyişi
11 - 1 den İtibaren Yunan ordusunun ricati
Birinci İnönü Muharebesinde tarafeynin kuvvetleri:
Yunanlılar 18: 20 bin insan (takriben on bin tüfek) 150 makineli tüfek, 50 top
Garp cephesi kıtaatı: 6000 tüfek, 50 makineli tüfek, 28 top
Birinci İnönü Muharebesi olurken cenupta Etem harekâtına ve Uşak harekâtına dair:
11 - 1 - 1921 de kıtaatımızın vaziyeti
11 - 1 - 1921 de Etem ve Uşak Grupu vaziyeti
14 - 1 - 1921 de kıtaatımızın vaziyeti
14 - 1 - 1921 de düşmanın vaziyeti
Etem kuvvetleri: 1800 süvari, 200 piyade, 12 makineli tüfek, 4 top
Tenkil kuvvetlerimiz: 200 tüfek, 1600 süvari 38 makineli tüfek 9 top

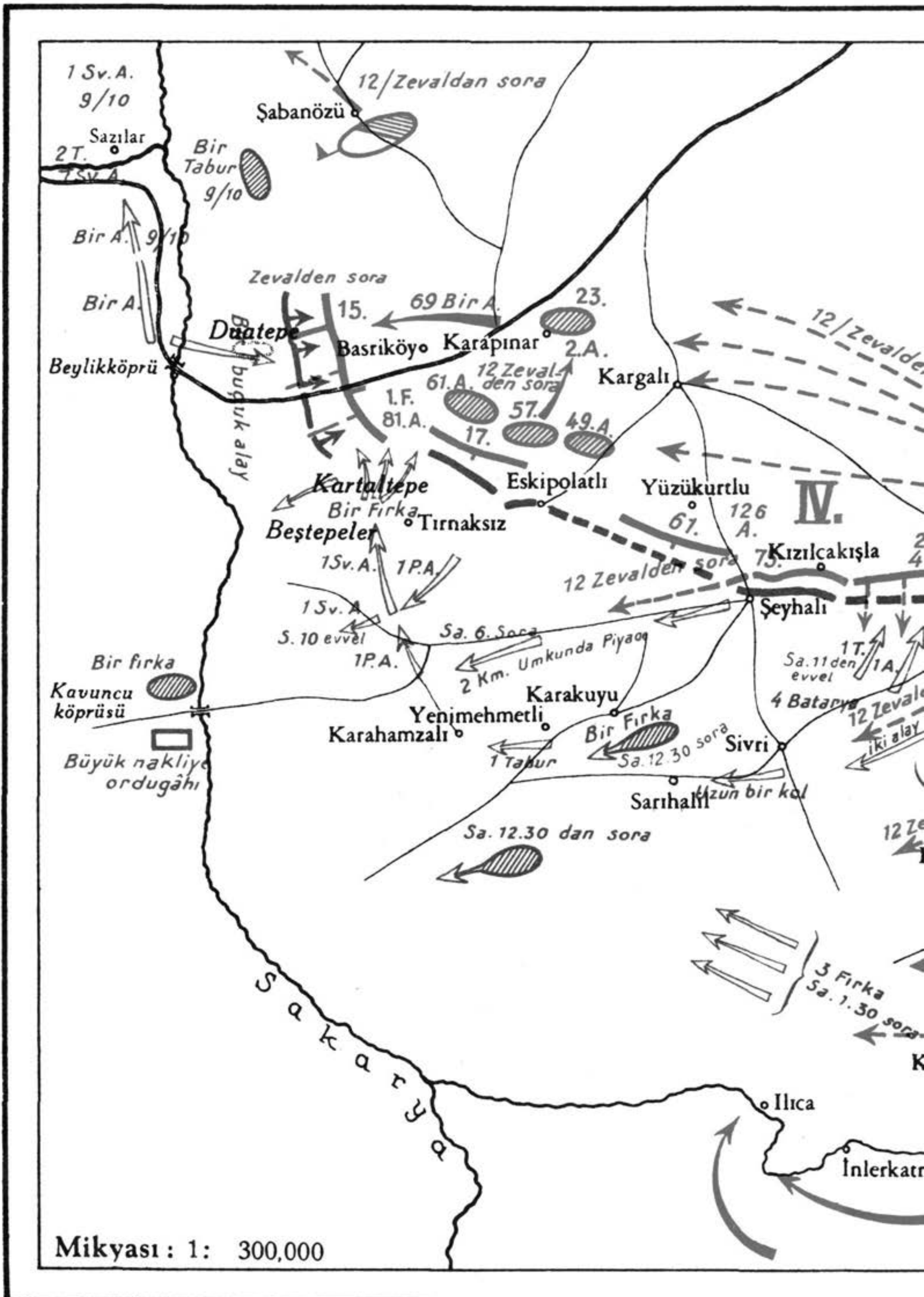
İKİNCİ İNÖNÜ MUHA

...REBESİNE AİT KROKİ

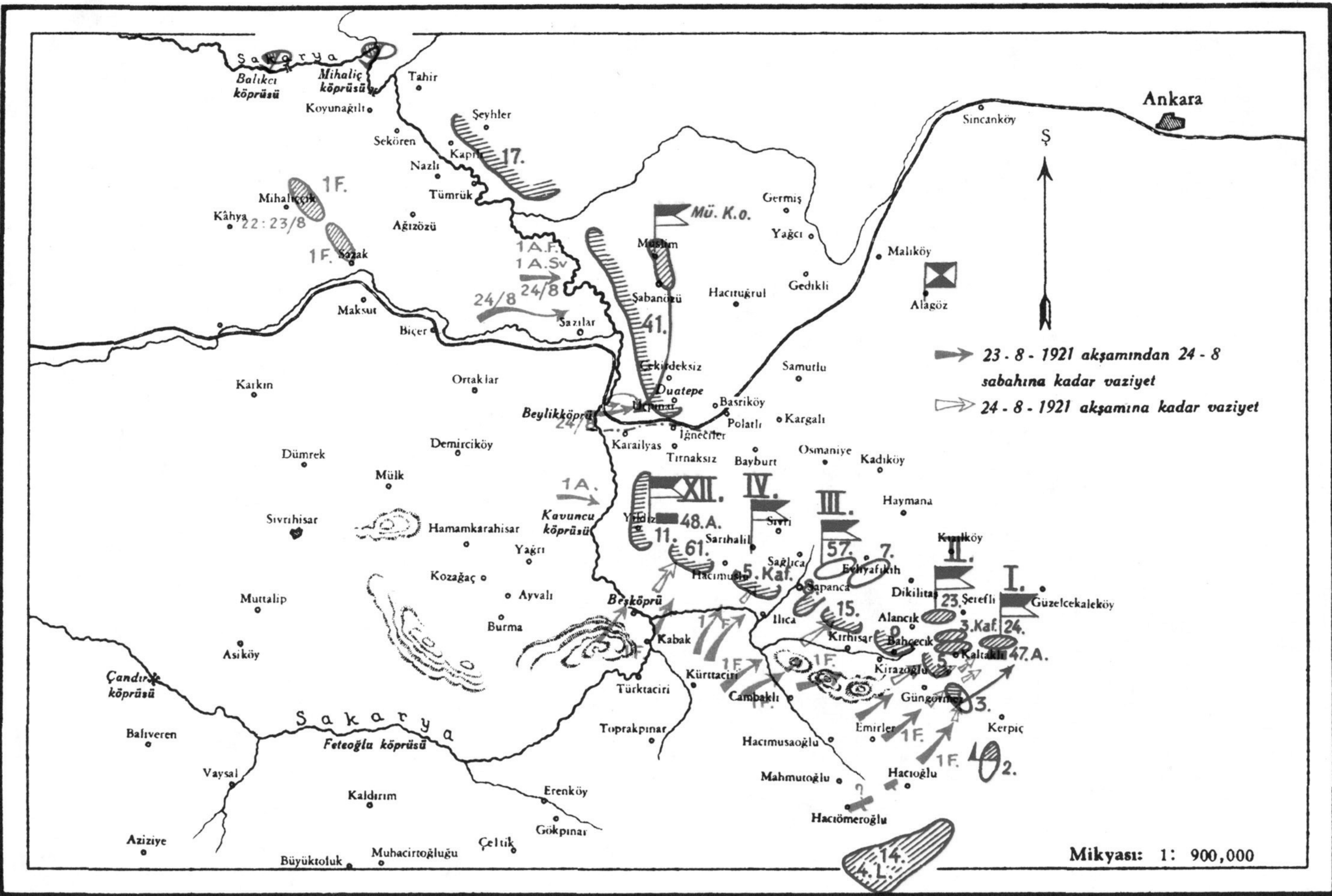
SAKARYA MUHAR

EBESİ: 11: 12 - 8 - 1921

SAKARYA MUHAREBESİ: 24-8-1921 TARİHİNDE İKİ TARAFIN DURUMU

SAKARYA MUHAREBESİ: 30:31-

Çekirdeksiz
(11 ve 7) 2 Fırka
1.
Mürettep kolordu
Beylikköprü
Duatepe
Üçpınar
Basriköy
Polatlı
Karaılyas
İğciler
4 Ta
2 Ta
Kartaltepe
17.
S.A. Hücum taburun-dan bir bölük 49. A. ve iki M.T. bölüğü
Saat 10 evvel
Müfreze
IV.
190. A.
Ta. 7
1 Ta.
1 Ta.
Tırnaksız
Korsanlar
61.
5.
2 Ta
61.
IV.
Velidede T.
Sakarya
Karahamzalı
5. Kaf.
1. Sv. ve 1 P. A.
Çanakçı
Kavuncu köprüsü
Çanakkalesi
Yenimehmetli
Sarıhalil
Tarlayeri
Sağlıca
Saat 10 dan evvel
2 Ta.
1 A.
1 A.
Yenice
2 (10 ve 3) Fırka
Sapanca
Hacımuslu
Kavaklı
3
Beşköprü
Kabak
Gökbayır
İnlerkatrancı
Mollatepe

Mürettep fırka ; bugün (30 / Ağustos) düşmanın 150 otomobilinden ibaret bir koluna baskın yaparak 8 zini tahrip ve 120 sini geriye avdete mecbur etti.

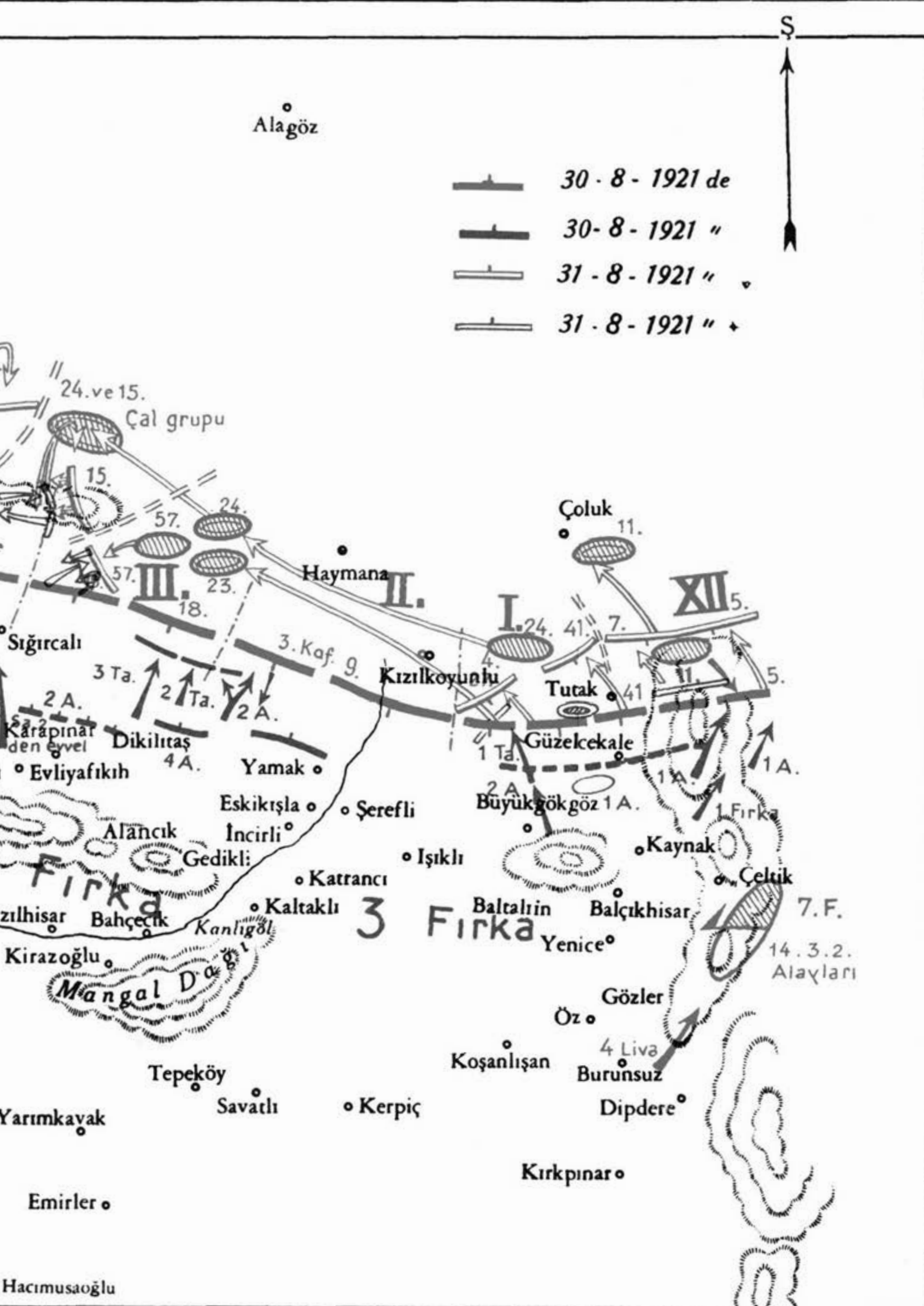
Kürttaciri

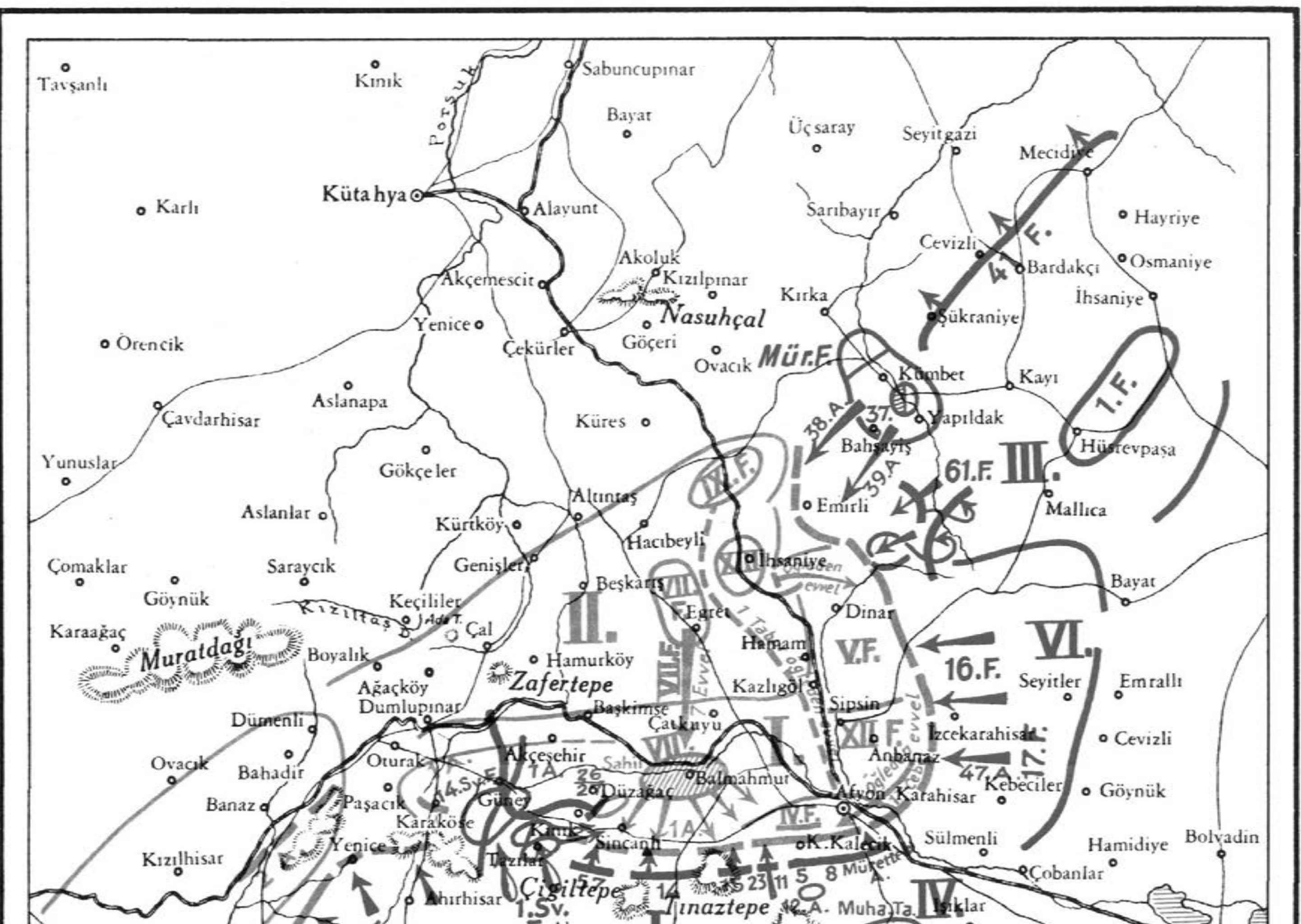
Cambaklı

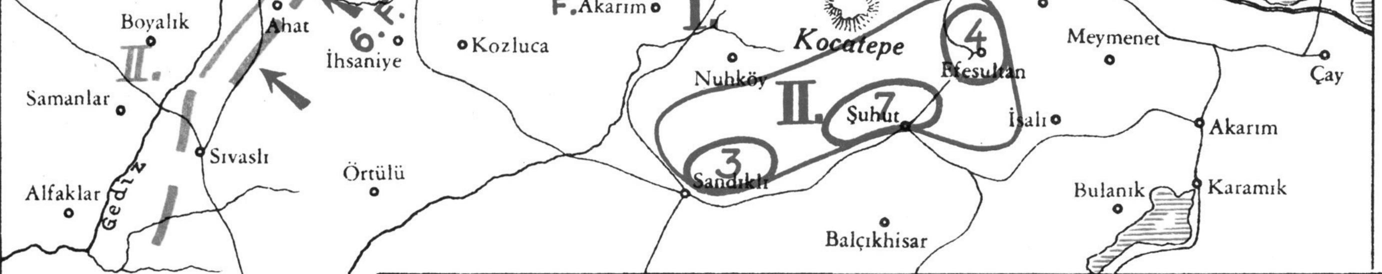
Mikyası: 1: 350.000

8-1921 İKİ TARAFIN DURUMU

26 - AĞUSTOS - 1922 HAREKÂTI

26 - 8 - 1922 HAREKÂTI

Trikopisin hatıratına ve heyeti tahkikıyenin raporuna nazaran:

Öğleden evvel

Birinci kolordu 5 ci fırkayı İkinci kolordu emrine verdi

Afyondaki hastanelerin tahliyesini ve bütün hasta vesairenin Uşaka naklini emretti

Başkumandanlığa gönderdiği raporda düşman taarruzunun maksadı hakikisi Akarın cenubuna müteveccih bulunduğunu ve Akarın şimalinde bilhassa 5 ci fırkanın sol cenahı aleyhine mütemadiyen nümayiş harekâtı yapmakta olduğu ve maksadı Dögerde ihtiyat kuvvetlerinin harekâtına mâni olmaktan ibaret bulunduğunu bildirdi.

Öğleden sora

Başkumandanlığın ilk emri bu günün akşamı vâsıl oldu. Bu emre nazaran 5 ve müstakil 15 ci fırka İkinci kolordu emrine veriliyor ve İkinci fırka Uşaktaki süvari fırkası da Birinci kolordu emrine giriyordu. Ayni zamanda Birinci kolorduya her fedakârlıkla mevkii muhafaza etmesi ve İkinci kolordunun Hamidiye — Çay sahasında taarruza geçmesi emrolundu. Dokuzuncu fırkadan Afyona kuvvet gönderilmesi de menedilmişti.

Birinci kolordu gece birinci fırkanın Karaköselideki kuvvetini 2 ci fırka emrine verdi ve elde mevcut bütün kuvvetlerini düşman süvarisinin mürıruna mâni olmak için Tazılar – Kınık – Düzağaç sahasında toplamasını emretti.

Başkumandanlık Üçüncü kolordunun müsareaten Eskişehirden çekilerek Akinde toplanmasını da emretmişti.

GARP CEPHESİ'NİN 30-8-1922 AKŞAM KONUMU

Ş

Zeval
Kütahya
Sv. Keşif A.
Alayunt
Mürettep Sv. P
Hacıazizoğlu
Saat 9.10 evvel
Akoluk
1F.
Çekürler
Porsuk
Yalnızsaray
Aslanapa
Haydarlar
Küres
Posat
Gökçeler
Kuyucak
Hamidiye
Karaağaç
Kadımürsel
1.
V.
III.
Hacıbeyli
Altıntaş
Tava
Aslanlar
Kürtköy
Örenköy
14.
2.
Murathanlar
Genişler
İkinci Ordu harp karargâhı Eğrettedir
Abye
Karaağaç
Beşkarış
Aşağı
Saraycık
61
Aydemir
VI.
Deveköyçiftlik
Yukarı
17
16.
Belova
Kızıltaş Deresi
Keçililer
Kırkpınar
Alıtören
Ada T.
Çalköy
Hamurköy
Ablak D.
Murat Dağı
3.
B. Aslıhanlar
5.
Selkisaray
Ağaçköy
23
IV.
K. Aslıhanlar
Başkimse
Arpalı
Dumlupınar
Akçaşehir
Cafergazitekkesi
Dümenli
Hallaclar
15.
Çiftlik
Çalışlar
Cephe harp karargâhı Afyondadır
Durak
II.
Düzağaç
Düzlüce
Göney
Çorum
Karaköse
Elvanpaşa
Kınık
Kaplangı
Paşacık
14.
Tazılar
Sincanlı
Banaz
3F.
57
Balcıdamı
Çobanözü
Kızılcaviran
İslâmköy
Kaplangı Dağı
Yenice
Toklu Sivrisi
Muannidane mukavemet

Mikyası: 1: 400,000